

II. Rákóczi Ferenc. (Mányoki Ádám festménye.)

RÁKÓCZI EMLÉKKÖNYV

AZ ELŐSZÓT ÍRTA

GR. MIKES JÁNOS
SZOMBATHELYI MEGYÉSPÜSPÖK

A ZÁRÓCIKKET ÍRTA

Dr RAVASZ LÁSZLÓ
DUNAMELLÉKI REFORMÁTUS PÜSPÖK

BALLA ANTAL
CSÁSZÁR ELEMÉR
HARASZTI EMIL
HUSZÁR LAJOS
KAMPIS ANTAL

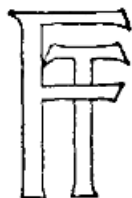
KORNIS GYULA
MARKÓ ÁRPÁD
MÁLYUSZ ELEMÉR
MORAVCSIK GYULA
MOLNOS-MÜLLER LIPÓT
PILLIAS EMIL

POLNER ÖDÖN
PUKÁNSZKY BÉLA
SZERB ANTAL
WELLMANN IMRE
ZOLNAI BÉLA

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTETTE

LUKINICH IMRE

KÉT KÖTETBEN, NYOLC SZÍNES MŰMELLÉKLETTEL
300-NÁL TÖBB KÉPPEL ÉS VÁZLATTAL

RÁKÓCZI

EMLÉKKÖNYV
HALÁLÁNAK KÉTSZÁZ ÉVES
FORDULÓJÁRA

MÁSODIK KÖTET

A MAGYAR NEMZETI SZÖVETSÉG
MEGBÍZÁSÁBÓL KIADJA A
FRANKLIN-TÁRSULAT BUDAPEST

RODOSTÓI FILOZÓFIA

ÍRTA

KORNIS GYULA

I.

A mély szenvedés az élet fölé emelkedésnek, a magasabb elvi szempontokból való nézésnek, a filozofálásnak, egyik legbuzgóbban fakadó forrása. A szenvedés a lélek számára szinte a kinyilatkoztatás erejével bír. Aki magasan állott s lebukott, abban nagy a hajlandóság a kontemplatív életre, az emberi sors változandóságáról való elmélkedésre, a Gondviselés útjainak fűrkészésére, a lelki megtisztulásra, az élet misztikumának mélyebb felfogására s a vallásos megnyugvásra. A szenvedések lelki éghajlata alatt terem és érik meg mindig a *Confessio-k* és a *Consolatio-k* életbölcseisége.

Ilyen sorsüldözött filozófus a száműzött vitézlő fejedelem, II. Rákóczi Ferenc is előbb Franciaországban, grosboisi remeteségében, majd rodostói magányában. A sok csalódás után Szent Ágoston Vallomásainak mintájára tárja fel Isten előtt lelkét. A földi vágyakról lemondott, «immár porrá és hamuvá válandó» fejedelemnek szomorú hangulatára mély vallásos érzése, a mindent kiegyenlítő másvilágba vetett hite, mégis a transzcendens optimizmus opalizáló gyöngyfényét veti. A kiábrándult lélek vallásos filozófiája tör elő lépten nyomon a *Confessio Peccatoris-ból*, «az életét sirató fejedelemnek» (vitám suam deflentis) megrázó önvallomásából, amelyben korlátlan őszinteséggel tárja fel cselekedeteit s ezek okait, Istennel beszélgetve, a *soliloquium* formájában. A csalódott államférfinak egyik legfinomabb bölcselkedő pszichografiája lép elének ebből a műből. Alaptónusa a büntudat, a múlt hibáinak megvallása s a lelki megtisztulás vágya: Da mihi Domine lacrymas — mondja elüljáróban — ut defleam haec, quae dico; sentio enim, quod necdum satis doleam: «Fakassz, Uram, könnyeket szememben, hogy megsirassam mindazt, amit mondok; mert érzem, hogy még nem eléggé fájjalom.» Nem törődik immár az emberek értékelésével, csak egyedül az Istenével. A világi örömeket megveti, a mulandóság eszméjét mélyen átéli kedves könyvének, a *De Imitatione Christi*-nek szellemében, amely egészen egynemű az idegen földön, hazájától messze élő fejedelem lemjndó hangulatával s a földi kínoktól való szabadulás vágyával.

Emlékiratai is telve vannak a konkrét események fölébe kerekedő elvi szempontokkal, filozofáló elmélkedésekkel: hisz maga a fényes múltra és a sorscsapásokra való emlékezés borús melancholiája is egyenest bölcselkedésre indít. A történelem lényegéhez tartozik a visszahozhatatlanul elveszett múlt gondolata: a történelem az egyszer megtörténtnek, a mindenkorra elveszettnek

birodalma, ezért velejében tragikus természetű. Hát még, ha a történelem tárgya a saját multunk története, amelyre önéletrajzban — Széchenyi szavával élve — «visszaszomorkodunk».

Az önmúltra való folytonos reflexiónak ez az alkonyati hangulata, a hisztorizmus örökös hátratekintésének méla köde üli meg a rodostói számkivetettek lelkét. Csak olykor-olykor, a világpolitikának egy-egy robaja kelt bennük némi reménységet s rázza őket a cselekvő jövő gondolatára. Úgy élnek, mint valami kolostorban, ahol az életnek legfőbb problémája a halál művésze, az *ars moriendi*. A fejedelem szinte aszketikus életrendet parancsol: reggel félhatkor dobszóra ébrednek, nyolckor misére mennek, féltizenkettőkor a dob pergése ebédre hívja őket. Ebéd után a kápolnában imádkoznak; de már háromnegyedőtkor újra esteli imádságra gyűlnek össze. Félhétkor estebédet esznek s aztán lefeksznek. A fejedelem éjfél után két óraker is fölkel és imádkozik. A fiatal, élettől duzzadó Mikes Kelemen, az emigráció finom humoristája, panaszkodik a sok litánia miatt, «amely mind haszontalan, mind pedig a mértéken felül való». A napirend közbeeső időszakait a fejedelem írással-olvasással vagy rajzolgatással tölti. Mélyen átérzi Seneca szavát: A szabadidő olvasás nélkül az élő ember halála és temetése: *Otium sine litteris mors est et hominis vivi sepultura*. (Ep. 82.)

A fejedelem s a többi művelt száműzött szellemi életének háttere a 290 kötetből álló tudós könyvtár, amelynek kétharmada hittudományi természetű, a többi filozófiai, főképp erkölcsstani mű, jórészt francia. (L. részletes ismertetését *Zolnai Bélától*: II. Rákóczi Ferenc könyvtára. Magyar Bibliofil Szemle. 1926.)

Rodostóban önkénytelenül valóságos kis akadémia alakul ki, amelynek elnöke a fejedelem: ő olvas, elmélkedik és ír a legtöbbet. Amikor már Franciaországban összetört reményeinek romjain természetes lelki szükséglete az önreflexió, vallásos keretben megszerkeszti az államférfi önuralomra törekvésének szinte rendszeres kis pszichológiáját *Aspirations d'un Prince chrétien* (Egy keresztény fejedelem áhításai) címen: mit érezzen a fejedelem, ha megpillantja a trónt és udvari embereit, ha tanácskozást hív össze vagy ünnepélyes szerepet játszik? mit tegyen a hiúság és a gög, a harag s az irigység, a fősვნység és a fényűzés, a csüggedtség és a testi örömek kísértésével szemben? A kor szokása szerint (amire *Richelieu* adta az első példát) Rákóczi is 1722—25 közt fiai számára politikai végrendeletet ír (*Testament politique et moral*), amely 1751-ben mint poszthumusz mű Hágában jelenik meg. Erre a politikai tapasztalatainak mintegy szellemi csapadékát tartalmazó műre Szent István-nak Imre herceghez írt intelmei is sugallják, amelyeket előbb maga franciára is lefordít. (L. Márki Sándor Rákóczi életrajzát, III. köt. 607. 1.) Főkérdései: mik az uralkodásnak, az erkölcsi életnek s a keresztény műveltségnek alapelvei? milyen legyen a keresztény fejedelem ideálja? milyen legyen népéhez való viszonya? melyik kormányforma a legjobb: a királyság-e, ennek is örökletes vagy választott formája, vagy pedig a köztársaság? mikor van joga a nemzetnek szabadságáért a fejedelem ellen fölkelni?

II.

Rákóczi elmékedéseit latinul vagy franciául veti papirosra. Van azonban a száműzöttek között egy másik politikai és erkölcsi bölcselkedésre hajlamos-szellem is, aki zamatos magyar nyelven, Mikes könnyedségével és plasztikus kifejező erejével, filozofál: *Kiss István*. Művét, amelynek címe: *Magyar Philosophia*, a Magyar Nemzeti Múzeum az eredeti kéziratban őrzi. (98 lap.) A munka 7. lapján ez olvasható: «1730. Írtam György Deákkal Trátiában Rodostón. Kiss István mp.» Először Thaly Kálmán figyelmeztetésére Alexander Bernát 1906-ban ismertette a Kisfaludy-Társaságban (Budapesti Hírlap, 1906. 296. sz.).

Ki a szerzője s ki ennek íródiákja? Csak egyetlen adat szól róluk: Rákóczi hűtlen titkárának, az osztrák kémnek, Bohnnak 1734-ben a párizsi Bastille-ban tett vallomása. K szerint Kiss Istvánt és Kovács Györgyöt Rákóczi rodostói udvarából ismeri. Ezek ugyanebben az évben engedélyt kaptak a fejedelemtől, hogy Rodostóból távozzanak s belépjenek egy francia huszár-ezredbe. Jelenkeztek is Genfben, ahonnan Marseilleba küldték őket, hogy az Itáliába induló francia sereghez csatlakozzanak. Bohn szerint Kiss István akkor ötvenéves volt, (e szerint 1684. született). Amikor tehát a «Magyar Philosophiát» írta, Rákóczi udvarában, negyvenhatodik esztendejét taposta. (L. Ignace Kont: *Les dernières années de François Rákóczi II*. *Revue de Hongrie*. 1910. 183. 1., Márki S. i. m. 620. 1.). Valószínű, hogy Pápai Jánossal[^] aki mellett az udvari kancellária tiszviselője volt, került a fejedelem udvarába.

A XVII. és XVIII. századi francia irodalomban az udvari, társadalmi emberré nevelésről való elmékedés, melyet egy századdal azelőtt az olasz Castiglione gróf II Cortegiano műve indít meg, szinte művészetté emelkedik. A Lajosok fényes udvarának hatása alatt egész sereg munka jelenik meg, amelyek középpontjában a civilité, az udvari műveltség áll. Kissnek «magyar filozófiája» is ezek sugallatára készült: az udvari ember, a politikus és a fejedelem számára való életbölcseségi szabályok, erkölcsi és politikai maximák gyűjteménye. Módszere tipikusan abban áll, hogy címül kijelent egy-egy erkölcsi axiómát, az emberekkel való bánásmód művészetének egy-egy alapelvét s ezt példákkal világítja meg, főképp a bibliából s az antik világ történetéből. Meglepő, hogy egyetlen magyar történeti példán sem akad meg a szeme, amivel pedig kissé közeledett volna filozófiájának «magyar» jelzőjéhez. A bibliából való sok idézetét valószínűleg a Rákóczi könyvtárában található Concordantia-könyvből vehette. Viszont a könyvében nem ritkán található Jrcancia történelmi illusztrációk forrása a fejedelem könyvtárában rendelkezésre álló *Histoire de France* (3 kötet) lehet, amelynek szerzője Louis le Gendre (1718).

Kiss a komoly, józan magyar életbölcsesség képviselője. Nem tudós, de igen művelt ember; nem absztrakt filozófus, hanem szemléletes, konkrét,

közvetlen gondolkodó; nem törekszik tételeinek elméleti igazolására, hanem inkább csak példákkal való szemléltetésére. Olvasottsága széleskörű: Platónt, Aristotelest, Epiktetost, Senecát, Plutarchost, Prudentiust, Szent Ágostont, Petrarcát, Hrasmust idézgeti. Munkáját a filozófiának régi aristotelesi tagozása szerint három részre: *logikára*, *fizikára* és *metafizikára* osztja ugyan, de ezeknek a főcímeknek semmi köztük az utánuk következő tartalomhoz: erkölcsi-politikai fejtegetései joggal egyik kategória alá sem sorozhatók. E címek inkább csak az elmélkedések külsőleges filozófiai presztizs-kellékei: csak arra valók, hogy a műnek tudósabb tekintélyt kölcsönözzenek. A könyvnek nincsen rendszeres logikai fonala: teljesen különmű témák és gondolatok sorozata, mintegy szellemi arabeszk, aforisztikus töredékek, amelyeknek közvetlen logikai összefüggése hiányzik. Az a benyomásom, hogy Kiss egy-egy erkölcsi vagy politikai maximára nézve olvasmány kivonatait gyűjtötte össze, amelyeket kisebb szerves egységekbe foglalt. Ebben a Mikes útját járta, aki leveleibe sokszor francia olvasmányainak gondolatait szötte bele. Ha Kissnek elmélkedéseit mégis logikai fonálra akarjuk fűzni és rendszerezni, akkor három főszme körül csoportosíthatjuk őket: a *fejedelem hivatása*, az *udvari ember* vagy *politikus viselkedésmódja* és az *általános erkölcsi szabályok* körül.

III.

Maga Rákóczi sokat bölcselkedett a fejedelem hivatásáról. Haláláig megőrizte fejedelmi missziójának tudatát s lélekben sohase mondott le az erdélyi fejedelemségről abban a meggyőződésben, hogy letett fejedelmi esküje erre kötelezi. Bossuetnak a fejedelmi szuverenitásról vallott tekintélyelvi álláspontját helyesli: «A szuverénok a földön lakozó istenek». Ez a politikai alapfelfogás uralkodik a Márvány-tenger partjára száműzöttek lelkében is: a fejedelem külsőségeit és szertartásait a legszomorúbb körülmények között is megőrző Rákóczi számkivetett társai lelkébe bele tudja sugallni az uralkodói hatalomnak *Dei gratia* eredetét és abszolút jellegét. A sorsába belenyugvó Mikes egyik levelében így ír: «Az Isten adja a fejedelmeket, mind a jót, mind a rosszat kell az ő kezeiből venni».

Ebben az eszmekörben bölcselkedik az uralkodókról a mi rodostói filozófusunk, Kiss István is. A fejedelmekről imakönyvszerűen gondolkodik s nem pamfletszerűen, mint a mai ember: «A fejedelem — mondja — földi Isten, az Ég közönséges háza, az értelmek és elmék vezére, forgassák az Eget nem magok, hanem népek hasznára. A fejedelem Nap, a vezérek csillagok, világosságot a Naptól vesznek, hogy azt viszont megtérítsék és visszaadják. A fejedelem hajósmester: az ország hajó, az vezérek kormányosok. Azt kívánom, minden fejedelem Alphonsus legyen, kinek címere fiait vérevel éltető pelikán volt, föliben írva: *Törvényért és az Népért*. Amely nap királlyá lettél, magadnak meghalván, másoknak élni kezdtél.»

Magyar Philozofia:

Első Kéz.

Ögéből

Valaki hív jót keres, vagy keres,
magános nyereségre, vagy jóra me is
nézzen, se me tekintsem.

A Magános, vagy célszerűen való
jónak kereseti, az hív jónak számít. A
ki csak magját, vagy magját keresi, a hív
jót el veszté. Merőz ördögök, és Fátó,
mínyok s. helyek helyei méltán sokjárnak
számkedznie, kiket magok Privátimánusok,
kéreteti vesztet keresésükönül, bölög,
talán Birodalom, a ki valamiképen Oceanus
Tenger határait meg halatta, végére Roma
virossának felii készített is alig akart meg.

De miért van szükség a fejedelmre? Mert mindenütt csak egy ember tudhatja hatékonyan igazgatni a társadalmat. «Egy hit, egy törvény, egy király a természetnek vezérlete szerint is. Dicsértessék a democratia és aristocratia, de az monarchia tulajdonsága szerint feljebbhaladja, övé a nyereség. . . . Azért egy fejedelme, egy feje legyen minden birodalomnak, ha két feje vagy, rettentő váz; ha feje három, cerberus; ha pedig hét feje vagy, hidra. Hát mikor a fejedelmek atyafiasok s barátságosok? Julius császár és Pompejus olyanok voltak, de az irigység egyben vesztvén őket, ellenségévé tette egymásnak. Romulus és Remus egy anyának méhében elfértek, egy országban el nem fértek. Nem jó egy háznál sok gazda, egy seregben sok hadnagy, egy hajóban több kormányos, egy kalasztromban sok gárdián; sok agár között a nyúl, sok bába között elvész a gyermek».

Óva inti a rodostói államfilozófus a fejedelmet attól, hogy hatalmát másokra bízva s ne a saját személyében parancsoljon. «A fejedelem tegye le hatalmát, nem létszen fejedelem. A szolga függjön fejedelmétől, nem a fejedelem szolgájától, ha uralni nem akarja. Azért fejedelem, hogy igazgasson. Király, aki parancsol, nem az, akit csak korona ékesít. Az országnak minden dolgait szolgákra bízni annyit teszen, mint magának urakat választani. Diocletianus talán magán tanult, midőn azt mondta, hogy semmi nem nehezebb, mint jól parancsolni. Fejeket hárman négyen öszevűtik és egyező tanácsból császárt megfogják: csak azt mondják neki, amit helyben kell hagyni. A császár, ki házában zárkózik, igazat nem tud; kényszerítetik csak azt tudni, amiket ők mondanak. Egy szóval a nagy jámbor fej edelemet áruba bocsátják, eladják».

Az okos fejedelem nem fitogtatja erejét, hanem azt a látszatot kelti, hogy még sok tartaléka van. «Ugyanis inkább fél az ellenség a láthatatlan, mint a látható hadaktól. Nem mindent mutat meg a mester tanítványának, amit tud, sem a fejedelem, amit tehet ellenségének. Az hatalom maradjon függőben és minden tárházak az vitézlő rend miatt ki ne ürüljenek. Megveretik a had, ha üres a tárház. Üres tárház hadat vesz: vert reménység vert öröm.»

Rodostói bölcselőnk politikája erősen konzervatív: félti a fejedelmet, ha gyökeres reformokba vágja a fejszélét, vagy ha gyakran cseréli tanácsadóit: «Az országban nem jó újságokat kezdeni, minek előtte nem tudod, mi következik. A természet önnönmaga tanít gondviselésre, ki semmit meg nem változtat, ki helyében mást nem állat. Olykor alkalmatlan szolgát is el kell tűrni az országban, ha tapasztalható hézagot szerez változtatása. Az egész malmot megállatod, ha csak egy kerekét kiveted is. Nem minden fogyatkozás lehet elégséges oka a szolga változtatásának. Mert talán az, ki utána következik, többször botlik, többször vét».

Bizonyára Rákóczi alakja lebeg Kiss István lelke előtt modellül, amikor a jó fejedelem patriarkális eszményét megrajzolja. Munkájában egyetlen közvetlen célzás sincs a száműzetés rodostói helyére vagy személyeire. De abból, amit az igazi fejedelem lelki szerkezetéről mond, lehetetlen Rákóczira

ne gondolnunk: «Boldog fejedelem alattvalóinak atyja: annyi fia, mennyi jobbágya, minden őriző és fegyver nélkül bátran alhatik ölökben; mint fiainak, úgy parancsol, mint fiai, úgy szolgálnak. Ha meghal, mi hallatik? Az mely kegyes, dicséretes fejedelem vala ez! Mint atyánk, úgy parancsolt. Mint atyánk, úgy halt meg; békével nyugodjék, fiai könnyhullatásában csendesen temettetik. Megholt és befödik koporsójával. Nem holt meg, mert az hívei kedves emlékezetében él örökké, azt írván koporsójára: Ez jámbor fejedelem csak abban vétett, hogy megholt». A fejedelemnek kegyesnek kell lennie. De ez kettőt jelent: «Első: ne légyen a kegyelem igazság nélkül, ne légyen az jó-akarát vagy kedvezés keménység nélkül. Második: a fejedelem kegyes ember-ségében öltözzék, de felséges méltóságából ki ne vetkezzék.»

Rákóczinak kisebbik fia, György herceg, 1725-ben titkon eltávozik Bécsből, ahol a császár neveltette s 1727 nyarán Rodostóba jön. Az a gondolat merülhet fel, hogy Kiss István «magyar filozófiáját» mint a fejedelmi kormányzatra s udvari műveltségre vezető kalauzt, György herceg számára írta, aki bizony viszonylag csekély kultúrával jelent meg a rodostói udvarban. Azonban e föltevésnek ellene mond az az adat, hogy a fiatal herceg magyarul nem tudott s rodostói tartózkodása alatt sem tanult meg magyarul. Mi hasznát vehette volna ennek a magyar könyvnek?

IV.

Mi az udvari embernek vagy politikusnak (a kettő a parlamenti demokráciát nem ismerő, inkább az egykorú francia példa után induló magyar gondolkodó szemében azonos) a hivatása és kötelessége? Erre a kérdésre való válasszal kezd Kiss István munkájának mindjárt első sorait: «Valaki közjót keres vagy szerez, magános nyereségre vagy jóra ne is nézzen, se ne tekintsen. A magános vagy rész szerént való jónak kereseti az közjónak romlása. Aki csak magát vagy magát keresi, a közjót elveszti.» Ez a platóni gondolat van írva a rodostói «magyar filozófia» kapujára: örök alapelv minden idők politikusai számára. Ennek az elvnek egyetemes érvényét azonban mintha mindjárt konkretizálná filozófusunk saját magyar véreinek honvesztett állapotára: «ha elvész hazád, elveszett hajód, nyomorult reménység, ha deszkán ragadsz.»

De milyen a sorsa annak, aki a fejedelmi udvarba óhajt jutni s ott az ország igazgatásában résztvenni? Eléggő sötét és pesszimista képet rajzol a szabadságért lelkesülő, de most számkivetett fogolyként sínylődő Kiss az udvari embernek vagy politikusnak szerepéről: «Az udvari ember eladta szabadságát; másé, nem magáé. Fényes rabság az udvari dicsőség. Ó mennyi főrend kívánczik az udvarba! Udvarba kéredzenek; alig fogadják be őket. Aranyszájú Szt. János az udvari tisztet (tisztiséget) köteleknek nevezi, mégis mely igen kívánják! Az udvari ember maga ítéleti szerint leg-szerencsésebb, hogy így lekötetett. Szerencsétlen szerencse! Az igazán szeren-

esés az, aki szabad akaratját követheti, mástól senkitől nem függ, meg nem gátoltatik, nem kényszerítettik. Ha császárnak barátja, vajjon senki nem kényszeríti-e? Boldog vagy? Állj elő udvari ember s mondd meg nekünk: azóta többet s jobban aludtál-e, mint azelőtt, amikor a császár szolgája nem voltál? . . . Az udvari ember hogyan lehet a magáé? Reggel mindjárt a külső házban megállapodik, órákat tölt hivatala szerint, egyszóval egészen a fejedelem parancsolatától függ: ha csengetnek, felugrik, megijed, mintha menykő esett volna mellette, mindent szélivel hány, elvét, az ajtóban terem, mit mond vagy parancsol valaki; ideje magának semmi sincsen, semmi tulajdon helye; más asztalától él; valamikor fejedelmét látja, meghalványodik, megpirul, tétova futos, mindenkor fél: mennyi térdet hajt, süveget vét, mindent a fejedelemnek, mindent másnak, magának semmit. Aristoteles ebédlik, mikor Sándor akarja: Diogenes, mikor Diogenes akarja. Diogenes mondta, mikor meghallotta, hogy Aristoteles udvarba állott: Az udvari élet tyúk-ketrec. Az udvariak kalitkába vannak zárva; valaki szabadságát szereti, az udvart kerülje.»

Annál is inkább, mert könnyen olyan képmutató, többarcú emberré silányul, mint a legtöbb politikus. «Vagyon néműnemű igazság az hamis politikusokban vagy udvariakban is, de homályos orcájoknak, beszédeknek különböző a fedele. *Gomorrhai—Sodomain alma*: kívül megérettnek látszik, belől tüzes hamu, ha szorítják, porrá lesz. *írott kép*: festéssel jelenti a valóságnak hamis ábrázatját. *Tükör*: szeme előtt mutogatja a tettetett igazságnak ábrázatját. *Árnyék*: igazság képét hazudja. A valóságos igazság nem homályos, nem fedezett, nem palástolt; megcsalhat, nem tulajdonsága miatt, hanem aki rosszul látja vagy hallja. Úgy áll mint a föld a merő igazság, mégis azt véled, hogy mozog, ha fejedet álnokság szédíti. A világos igazság olyan mint a nap: mégsem látod, ha elmédet az oktalanság megvakítja».

Meglepő, hogy filozófusunk a politikusoknak ezt a tényleges, de tőle rosszal természetrajzát művében később jómaga normává emeli. Szinte egy rodostói Machiavelli politikai erkölctanának körvonalai tárulnak e soraiból elénk: «Nem illik udvari emberhez szívét-elméjét mindenké előtt tárva-nyitva tartani. Igyekezeted rejtekben, titokban légyen, hogy az ellenség fel ne fordíthassa. Kívánságidot tettesd, ha nagy dologon igyekezel; az miket láttál, mintha nem láttad volna, az miket hallottál, mintha nem hallottad volna. Veled ellenkező félnek reménysége gyakran megcsalatik, ha eszében vészi, hogy az, miket ő forral, nálad tudva vannak. Ugyanis ha titoknak véli, arra nem fakad, hogy álnoksággal vagy visszás igyekezettel megcsaljon. Szükséges az udvari embernek tanácsit titokban tartani, sőt ha lehet, cselekedetét is; valamit leginkább cselekszik, legkevésbé cselekedje. Gyakran véghez mégy en képmutatással az, mi fegyverrel véghez nem mehet és különböző úton végét érhetni a dolognak, kit nem lehetne nyilván véghez vinni.»

Az udvari és politikai életnek szüksége van a közösség érdekében titoktartásra, a gondolatok és érzelmek külső elnyomására, de csak bizonyos

határig. E határon túl Kiss István is súlyosan elítéli az intrikát, fondorlatot, sokarcúságot a politikában. Bizony a politikusok nagyrésze «álnokság kovácsi, csalárdság mesterei, tettetni jók, képmiítani elmések, históriákban vagy példákban csalárd hiúzok, mesékben mindenütt százszemű Árgusok, hármaskelkű Anteusok, hétfejű hidrák, háromszívű Perionok, róka- s oroszlánbörbe öltözött Machiavellusok, titkon mást suttogó, nyilván mást kiáltó rettentő vázok: kit nem csálnak meg? Madarász annyi tört s horgot, vadász annyi hálót nem vetett. Ha valamikor, *mostani időben* bizonyodik Petrarca mondása: Az csalárdságok mestereit újjal mutogatják; aki legjobban tud csalni, az okosabb. Mondván Lysanderrel: valahol az oroszlán bőre nem használ, róka-bőrt húzzál. Tiberiushoz hasonló, ki minden indulatit, szándékait eltitkolta: az mit kívánt, nem mondta, beszédével akarátja ellenkezett. Az mire vágyott, gy^alázta; az kit utált, ölelte, ok nélkül megharagudt, harag nélkül fel-

7.

A 730. Iratham Róczy Dinkhál.
Traktátában Róczy Dinkhál.
Kiss István

Kiss István aláírása.

indult; úgy sanyargatta barátit, mint ellenségeit, azt akarván, hogy az fejedelm természetit senki ne ismerje. De mit nyert véle? Tiberiusnak senki nem hitt, igaz barátja senki nem volt; mindenek gyűlölségében elepedt szegény udvari hős.»

A Márvány-tenger partján az udvari élet és nagyvilág zajáról csendesen elmélkedő magyar száműzött már egészen tisztában van a protekciónak modern, de úgylátszik e mellett örök pszichológiájával: «Veszedelmes kérni: magának ember ritkán kérjen, másnak ritkábban; mert a fejedelmek ha mit adnak is, minden jóakarátjokat az kérők mellett törekedőknek tulajdonítják. A fejedelmet inkább egészben tartsd magadnak, ki ne merítsd másokért jóakarátjának forrását. Kiből ha magadnak merítesz, óva cselekedjél, ritkán, egyenesen, nyilván, csak szükségedet jelenteve. Midőn kérsz is, idejét megválaszd. Sem, mikor igen víg, sem, mikor igen foglalatos. Ha kérni kell is, óva kérj, ne lássék parancsoltnak. Egy szóval okosan kérj és minek előtte kérnél, kérni tanulj: nagy mesterség kérni.»

Régi aristotelesi elv a politikában, hogy a középúton kell járni: sem a merő erőszak, sem a lány engedékenység nem vezet célhoz. A középszernek

ezt a politikai bölcseségét, mint a politikai erők helyes oekonomiáját, köti szívünkre a Rákóczi-emigráció bölcse is: «Valami erőszakkal lesz, nem örökös, nem is állandó; az mi mértékletes, tartós. A tengernek sem partjához közel nem jó, sem mélyére verekedni; megmérésikli vitorláit, valaki bátran akar hajókázni, hogy középúton járhasson. Valakik boldogultak, középúton jártak. Daedalus erre intette Icarust: kettő között repüljön. Erre Phaëtont Phoebus». Óva int bennünket Kiss István a hevesvérű, mindig reformlázban égő, mindent fenekestül gyorsan felforgatni iparkodó politikustól: «Ha sokat akarsz az országnak szolgálni, keveset szolgálj. Az országnak többet használ, aki legkisebb erővel legnagyobb dolgot viszen véghez, mint aki legnagyobb erővel legkisebb dolgot; erejét továbbra tartja, idejét nehezebbekre halasztja; ésszel többet győz a vénség, mint erővel a vigyázatlan ifjúság».

Erősen megleckézteti politikai lélekbúváruk a politikai parvenút, az udvari szerencsént, akit nem önértéke, hanem csak az államfő kegye és hatalma, pusztán a külső hivatali tekintély emel föl a semmiségből: «Senki magát a fejedelem alkotmányának igazabban nem mondhatja, mint aki semmiből emelkedett. Kisebb gyalázzal maradtál volna otthon, mint nyilván fényeskedel. Előmentél, becsültetel mindenektől, de ami benned létezik, nem tiéd, hanem a fejedelemé. A fejedelem hatalma imádtatik benned, nem a te méltóságod. Nabukodonozor bálványa vagy, ki felől vagy csak a gyermekek is legálább szívökben mondják: nem imádunk».

Aria is kitanítja Rákóczi udvarának filozófusa a politikust s udvari embert, hogyan kell üstökön ragadnia a helyes alkalmakat. A jó alkalom, a kellő időpont megérzése és kiaknázása elemi feltétele a helyes politikai és udvari pszichotechnikának: «Régi udvari mondás: szükség az üdőknek és erkölcsöknek engedni. Az időnek szolgálni kell, az alkalmatosságra vigyázni. Ki elől hajas, hátul pedig kopasz: homlokát megfoghatni, nem nyakszirtit. Imádni kell az echót, vagy visszacsengő szót, mikor szelek fújnak. A csillagok forgására és tulajdonságaira inkább kell az udvari embernek vigyázni, mint az égbe nézőnek, (csillagásznak); egyik tiszta égben, másik homályosban szolgál. Emberek cselekedetinek és dolgainak lelke az alkalmatosság. Dolgod van a fejedelemmel? Idejét megválaszd. Tanuld meg, mikor a fejedelem dolgaitól üresedik; olykor vígabb, olykor szelídebb, akkor menj hozzá, szólj vele, kérj tőle. Az órára vigyázz, ki az ő idejében üt. Felibe írom: Ideje van a hallgatásnak, ideje a szólásnak».

Kiss István józan magyar esze különös hangsúllyal emeli ki, hogy a helyes politikai viselkedés nem elméleti okoskodásoknak, hanem a folytonos gyakorlásnak, élettapasztalatnak gyümölcse: a gyakorlati politika nem elvont tudomány, hanem az emberekkel való bánásmód finom művészete. «Az udvari életnek vagy politikának — mondja — gyakorlás az élete. Az udvari élet gyakorlás nélkül ég nap nélkül, fa ág nélkül, test lélek nélkül. Gyakorlás minden.» Ez pedig megtanítja az udvari embert arra, hogy «az örvendezők között víg, a sírók között szomorú, bölcssek között tudós legyen, az megértők

Rodostó. (Edvi Illés Aludár vízfestménye.)

között tartsa magát, tudatlanok között titkolja el tudományát. Mindeneket magához édesítsen, legkisebbeket is, kiket jóakarattal, kiket emberséggel, kiket becsületes köszöntéssel, kiket szolgálatjának ajánlatával, kiket orcája vidámságával, kiket ajándékkal igyekezzék meggyőzni s magáévá tenni. Mindenek kedvét, humorát ismerje, elméjét kitanulja. Ha ifjakkal vagyon, adjon valamit az időnek, engedjen valamit az ifjúságnak; ha vénekkel, idejüket böcsülje. Ha idegenekkel, tartózkodva, ha földiekkal, bátrabban nyájaszkodjék.»

Megindultan olvashatjuk a hazáját vesztett rodostói gondolkodónak politikai axiómáját: «Egyik országnak romlása, másinak eredeti», mert ennek a gondolatnak érvényét éppen ma, a trianoni katasztrófa után, a magyar nemzet testéből kitépelt új szomszédos államok láttára fájdalmas aktualitással érezzük. «Támadnak országok — úgymond — szomszédországok fodrával. Ujak támadnak, mert a régiek elesnek; ezek romlása amazok épületi. Phoenix-madarak az országok. Megég a phoenix, de meg nem hal; mert holt elevenen hamvából új phoenix támad. Trója megég; de ímé megégett hamvából új phoenix-madarak támadnak. Trójabéliek maradéki, megmarad kegyes Aeneas... O Róma! nagy birodalom, ímé Trója tüzei világoskodtak előtted, Trója vesztére, néked életedre. Egyik birodalom gyászos temetése másinak örvedetes születése. Más ország romlásával épült birodalom fölibe írok (festek) holt ökörből származott méheket ilyen szókkal: Másnak halálával éltet.»

V.

A számkivetett magyar gondolkodó szinte kifogyhatatlan az erkölcsi gnómákból, velős életszabályokból. Magányában az emberi életről sokat elmélkedik: a folytonos önreflexiót, a magunkra való ráelmélést, a lelkiismeret vizsgálatát kötelességgé avatja: «Tanuljon a természettől az erkölcsöket vizsgáló bölcs vagy philosophus. Nyugszik a természet az emlékezet pontjában: Te is akkor emlékezzél, minek utána dolgaiddat elvégezted. A természet olykor megszűnik a mozgástól, hogy erősebben mozdulhasson: Te is olykor szűnjél meg a cselekedettől és amint cselekedtélt, arról csendes, nyugodt elmével gondolkozzál, hogy jobban és okosabban cselekedjél: miket kellett volna elhagyni benne, miket hozzáadni, minek jobban esni, megfontold».

Ilyen megfontolásokból támadtak Kissnek talpraesett életmaximái, amelyeket lakonikusan iparkodik különböző változatban megformulázni. Sokszor közönséges igazságokat, amelyek az útszéli bokorról leszakíthatók, újszerű és tetszetős alakban fogalmaz meg. Néhányat bemutatok közülök.

«Nagy dolog a dicsíret; az jó erkölcs önnönmaga mikor dicsirtetik, nevedik. De midőn egyet dicsírettel jóra ösztönöz, meglásd, hogy mást azzal meg ne sérts. Egynek eledele ne legyen másnak sebe; egynek dicsireti ne legyen másnak gyalázata. Dicsireted egynek használjon, másnak ne ártson.»

A politikában, mint láttuk, a lassú haladás, a józan konzervatizmus híve. De általában is a középszer embere, aki óv a lázas gyorsaságtól, az elsietéstől: «Lassan kell feljebb menni. Szokták mondani az olaszok: *chi va piano va sano*. Franciák: *petit á petit l'oyseau fait son nid*. Deákok: *festina lente*. Görögök: *πεύθε βεχδως*. Németek: *Gemach kumtme vait*. (Kurucunk a jó bécsi táj-szólást veti fonetikusán papirosra!) Magyarok: *lassan járdj, tovább érsz*. Lépésről lépésre. A sietve lett dolgok nem nagyok. A csemeték mennél hamarább nőnek, annál alacsonyabbak; az fák ellenben mint cserfa és hársfa,, mennél későbben, annél feljebb nőnek. Nagyobbak, amiket ember lassan, mint hamar szerez. Valami hamar lesz, hamar vész. Gyenge gyükér hamar kifakad.»

Lelkünkre köti a megfontolást, az előrelátást: «Az előjáró dolgokból elébb meglásd mi következik: A ravasz látja a veszedelmet és elrejtetik, az együgyű hirtelenkedik, vetemedik, elvész . . . Az okosnak szükség előre vigyázni, hogy dolgát meg ne bánja, magát meg ne bántsa.» Óva int attól, hogy valaki erején felül sok állást vállaljon: mintegy tiltakozik a közéleti' ember álláshalmozása, *πολυπραγμοσύνη*-je ellen: «A vezérember több helyt ne foglaljon, csak az mennyit megőrizhet. Semmit sem jó erő felett kezdeni. Többet magamra nem veszek, csak mennyit elbírok.»

Ha valamibe fogunk, különösen a kezdetre vigyázzunk: «Mindenek kezdetül függnek; a kezdet, ha kicsiny is, meg ne vesd. A kezdet mértéke kicsiny, hatalma legnagyobb Aristoteles tanítása szerint: kicsinyen születik, elébb elébb menván gazdagodik és magához vett sok vizeket viszen a folyóvíz. Amely bikától most félsz, bornyú korában simogattad. Amely fának árnyékában nyugszol, vessző volt.»

A munka oekonómiájára is van gondja bölcsünknek. «Nyugodalommal — úgymond — egyelítsd munkádat; valami nyugodalommal nem egyelítettik, nem tartós. A munka nyugodalommal, a nyugodalom munkával becses. Nyugodalom nélkül a munka megszakaszt; munka nélkül a nyugodalom megveszt.»

Mint a vitézljő rend tagja, filozófusunk a bátorságot tartja a régiekkel a legnagyobb erénynek. Szinte a kuruc vakmerőség ódját halljuk e soraiból: «Bátor ember szíve körül álló veszedelmekben keményedik. Az erős férfiat az ellenkező dolgok, mint valami hegyek, bár elborítsák is, talpon áll. Akár-mint szorongasd, sértegesd, nyomorgasd, víjjad, üssed, vágjad, végét nem éred; ha sebek esnek is rajta, mint Agamemnon fegyverderekán, örömmel viseli; mint valamely ablakon, azokon által nézván, a dühös szerencsének heában való fény égetésit csúfnak tartja. Hajnal csillag, ki minden ködök felett és között inkább fényeskedik; gyémánt a tűzben, azaz győzhetetlen. Sas, ki szárnyairól felül nézi a felhők mennyköveit, az elementumok harcát. Mennél több a veszedelem, annál nagyobb a dicsőség.»

A genie és az örültség viszonyának kérdése is izgatja a számkivetés magányában az emberi elme természetéről elmélkedő magyart. Az országok.

László Fülöp Rákóczi-képe.

vezetését félti a géniek szeszélyétől. «Mennél ki elmésebb, annál alkalmasabb az ész vesztésre. A nagy elmék úgy csudára, mint félelemre méltók: élesen metszenek s olykor egész országokat kimetszenek. Az igen elmések igen epések, azért csaknem dühösek Aristoteles tanítása szerint. Az éles elme pedig pallos; haragos ember kardjától, az elmének életől mi származik egyéb, ha nem metszések, perek? A nagy elme egyenlenségek taplója, ki hamar és könnyen lángot vet, mindenestől hamar fellobban. Jaj az országnak, az ki ilyen tüzet hagy fellobbanni, nemsokára keserves temetési lesznek. Aki felettébb elmés, az istenek poharától részeg: részeg embertől csak garázdát, versenygést várhatok. Az elme alma; arany elmék arany almák. Mit csinálnak az arany almák? Egyet adott Paris a szebbiknek: ímé visszavonás. Egyet adott Theodosius Eudoxiának: ímé ismét visszavonás. Ó arany elme, veszett, rothadt nem arany alma! honnét annyi sok rossz következik a népek fejére. Középlemek a legjobbak és bátorságosabbak az országnak: vezérelhetni őket, a tanácsnak engednek, felveszik a nyeret. Nagy elmék a lovast nyergestől levetik magokról; zablát, sarkantyút nem szenvednek, parancsoltnak nem engednek. A nagy elmék csaknem mind röpdösők, szüntelen mozgók, állhatatlanok. Valami pedig tengernek a szél, az a birodalomnak az állhatatlan elme; egyik a csendes tengert felháborítja, másik a birodalom hatalmát felzavarja: egyik szomorú, keserves hajótöréseket, másik az országnak utolsó veszedelmet szerez. Ilyen az igen éles elmék gyümölcse, haszna, foganatja.»

Annak, aki az élet erkölcsi normáit vizsgálja, az érzékiség leküzdése, az önmérséklet mindig egyik főproblémája. A rodostói udvar aszketikus légkörébe jól beleillenek Kiss István idevágó fejtegetései: «Mennél kevesebb az érzékenység, annál több az értelem vagy okosság. Elvesz az okosságnak minden nyeresége, valahol az érzékenység meg nem zaboláztatik. Innét régentén az bölcs philosophusok az érzékenységeket (érzékeket) minden szabadságtól megfosztották, hogy az okoskodás szabadosan munkálkodhatnék. Az érzékenységek ablakok, melyeken által mennek bé a nyavalyák az elmében. Nagy égi háborúkat indítanak a kívánságoknak sokasági. Ha bölcs akarsz lenni, szájad ízi el ne ragadjon, csak az érzékenységek ítéletére ne támaszkodjál. Fuss önnönmagától a testtől is, mert a kívánság táplálója a tagok élete. A testnek fogyatkozása, értelemnek nevedése. A test mikor hízik, az elmét tompítja, fogyatja, nem élteti.»

A francia demokratikus felvilágosodásnak kezdő sugarai érik már Kisst, a kuruc magyar nemest, amikor az igazi nemességet nem a születés előjogában, hanem az egyéntől magától kimunkált erkölcsben látja: «Más a nemesség magától, más történet szerint: magától tulajdon erkölcsre s érdemre nézve, történet szerint eleitől, nemzetségétől. Dicsőségesebb magától fényeskedni, mint csak eleitől, őseitől vett fényesség sugárral élni, mert különben érdemesebb volna vér szerint, mint más jó erkölcsidnek, viselt dolgaidnak érdeme után. Nagy verség, sok nemzetség mit használ, kiknek címereivel sok helyen egész pítvarokat szoktak bevonni. Az érdemes jó erkölcs egyedül igaz nemesség.

Az egy igaz erkölcs vagy mesterségben, vagy fegyverben áll. Az igaz nemesség az erkölcstől, történet szerént nemzetségtől való; ki a szerencsétől származik, ritkán az erkölcsnek bizonyosága. Az vér, nem az erkölcs származik vértől. Nem csinál nemest festett képekkel való teljes udvar, vagy annak pitvara. Valami előttünk volt, nem miénk, másért mást dicsir, valaki nemzetét hányja. Tudatlan, kinek minden tudománya mások pennája: nemtelen, kinek minden nemessége mástól vagyon. Szébb dolog embernek érdeme után nemesedni, mint úgy csak születni. Nemetlen vagy? Ha jó erkölcsöd vagyon, nemesség eredetivel bírsz. Nemes vagy? Ha jó erkölcsöd van, hazádhöz illendő vendég vagyon.»

Senki sem elmélkedhetik több joggal és mélyebb élmény alapján a szerencse forgandóságáról, mint a hazájából számkiűzött. A Rákóczi-emigráció filozófusának, akinek lelkét a szenvedések pedagógiája megedzette, velős oka volt a szerencse változásának antik gondolatát alaposan megforgatni: «A szerencse felettébb lézengő, bizonytalansága legbizonyosabb, napról napra változik: az ki napkeletkor boldog, napnyugváskor boldogtalan. Ne higj vidámságának, ne bízzál hízelkedésének. Legjobb szerencsének higj legkevesebbet. Maga oszlopánál senki sem erősebb.»

VI.

Meglepő hasonlóságokra bukkanunk, ha összevetjük ezt a «Magyar Philosophiát» Zrínyi Miklósnak hadtörténeti műveivel: a Mátyás király életéről való elmélkedésekkel, a Discursusokkal, Aphorismákkal, Centuriákkal. Ezek lebeghetek Kiss István előtt: csak a hadvezér helyébe a fejedelmet állítja. Tárgyalási menete és modora, antik mitológiai példái, mint tétéleit megvilágító illusztrációk szembezőkő módon viselik magukon Zrínyi szellemének bélyegét. Egyes gondolatai és hasonlatai nyilván mutatják a nagy törökverő hős hatását: így a természettől való tanulásra, az elhamarkodott cselekvés veszedelmére, a gondolatok leplezésének szükségességére, a közjó és a magánérdek viszonyára, a középúton való járásra, az erőszaktól való tartózkodásra vonatkozó eszméi.

Feltűnő a fejedelem Isten kegyelméből való uralkodása jogára és hivatására irányuló felfogásuk azonossága. Kiss István államfilozófiája Zrínyi nyomán jár, aki a Mátyás király életéről szóló elmélkedéseiben ezt írja: «A királyok szava szent, . . . copíája az Istenségnek a királyi hatalom.» Kiss erős hangsúllyal emeli ki, hogy a fejedelemnek hivatása a jó parancsolás. S mit mond Zrínyi? «A királyokban semminemű mesterség nem oly szükséges, mint *bene imperare*, jól parancsolni: ha ezt a mesterséget tudja, mindent tud.» (Mátyás király). A rostói filozófus a hasonlatok egész seregével igazolja, hogy az országot csak egy államfő kormányozhatja. Erre Zrínyi Aphorismáinak szavai is sugallhatták: «Egy országban két király, egy hadban két kapi-

tány nem lehet. Sok példa vagyon a római hadakozásokban és mindenütt vesztettek, ahol két feje volt a hadnak» stb. Zrínyi szellemi hatásának szálai kétségkívül Kiss Istvánnak segítőnek filozófiája «magyar» jelzőjének kihímezésében.

*

Minden korszaknak tipikus filozófiája a kor és környezet élő lelkeségének és kultúrájának visszhangja. Kiss István bölcsekedése is a rodostói udvar erősen franciás színezetű kultúrájának talajából fakadt. A száműzetés szomorú környezete ennek a filozófiának lelki akusztikája. A kuruc filozófus Faludi Ferencnek méltó elődje: nemcsak tárgyában, az Udvari Ember és a Bölcs Kember lélekrajzában, hanem a formában is: kifejezéseinek gazdagságában, törölmetszett magyarosságában, könnyed művészi stílusában. Ez a «Magyar Philosophia» Rákóczi és Mikes művei mellett a rodostói kis akadémia műveltségi és irodalmi színvonalának jelentékeny tanúbizonysága.

A RÁKÓCZI-KOR TÁRSADALMA

ÍRTA

MÁLYUSZ ELEMÉR

Az az évtized, amelynek határai közt a Rákóczi-mozgalom eseményei lezajlottak, a társadalmi fejlődés tekintetében sem múlt el a nélkül, hogy az utókor számára feljegyezni valót ne hagyott volna hátra. Természetesen nem szabad valami felforgató szociális reformnak a nyomait keresnünk, amellyel Rákóczi és a magyarság akkori vezetői a vagyon megosztását vagy a társadalmi rétegek egymásközi viszonyát új elgondolás szerint iparkodtak volna elrendezni. Nemrég, a világháború előtt, egy történetkutatói irányzat a társadalom egyes csoportjainak ily kézzelfogható helyzetváltozásaiban látta a fejlődés lényegét s a legalsó rétegek materiális jólétének emelkedése vagy süllyedése szerint fogalmazván meg véleményét, a Rákóczi-korról is elítélően nyilatkozott. Ennek az iskolának egyik vezére számára, ki a magyar világi nagybirtok történetét írta meg, a Rákóczi-mozgalom a következő, végtelenül egyszerű képletté zsugorodott össze: A nép is, Rákóczi is önmagáért fogott fegyvert. Az utóbbi saját uralmának megalapítása céljából, az előbbi azért, mert minden uralmat gyűlölt. A nép ugyan azt hitte, hogy az új uralom az övé lesz, de valójában az egyik iga alól a másikba hajtotta fejét. Eleinte, míg rá nem jött, hogy ő, a «ruhátlan pór» nem lehet szövetségese a 400,000 fittértékű ruhában járó Rákóczinak, kitarzott a fejedelem mellett, s ekkor a lakosság és a nemesség is hozzá csatlakozott, de csak azért, mert a kormány nem tudta Őket a felkelőkkel szemben megvédelmezni. Egyébként a küzdelem többször azon a ponton volt, hogy bevégződik, «de az egyéni érdekek a békét mindig megakadályozták». Ma már elemi igazságnak számít annak belátása, hogy egyetlen kor sem kárhoztatható azért, mert nem gondolkozott késő utódainak — jelen esetben a kissé általánosan körvonalazott népek — a felfogása szerint s így az imént idézett szemlélet is végleg és visszavonhatatlanul a lomtárba került.

Kevésbé tudatos azonban annak belátása, hogy egy társadalom életében, bármily fontosak legyenek is az anyagi tényezők, a lelkiek sem hanyagolhatók el. Pedig a jelen is figyelmeztet rá, hogy vannak a nemzeti, faji és kulturális összetartozás érzéséből eredő fájdalmak, amelyek gyötrelmesebbek lehetnek minden egyéni keserűségnél. Ha nem mellőzzük e szempontot, hanem azt is megvizsgáljuk, hogy egy bátor kéz mint húzta ki az üszkösödő lelki sebből a töviseket s tette így lehetővé a magyar társadalomnak az összeforrását, akkor a Rákóczi-kor története nemcsak a sallangos hazafiaskodók

és az iskolásgyermek, hanem a ma embere számára is tartogat mondani-valót. Természetesen nem elvont moralizálás, «ősi bűnök» ostorozása vagy ugyanilyen «ősi erények» magasztalása formájában, hanem azzal a megállapítással, hogy a magyarság, amidőn rövid időre maga intézhette sorsát, nemcsak lépést tudott tartani kulturális téren a Nyugattal, hanem legégetőbb társadalmi problémáját is megoldotta.

A Nyugat, amelybe a magyarság, már évszázadok óta, elszakíthatatlanul beletartozott, akkor barokk periódusát élte. Ez a nagy szellemi áramlat, mint előbb és utóbb a többi kulturális mozgalom, feltartóztatlanul elárasztván Európát, 1700 előtt sem került el Magyarországot. Ameddig a török birodalom határa és a török érdekszfera engedte, a szokott módon, vagyis a királyi udvaron és az előkelők csoportjain keresztül egyre lejjebb hatolva a szélesebb rétegek felé, nálunk is fokozatosan meggyökereződött, már a XVII. században. Igaz, Pázmány idejében a magyar népi műveltség nem barokk jellegű, ezt azonban egyrészt annak a rovására írhatjuk, hogy a barokknak nem volt mondani-valója a köznép számára s így nem is törekedett megragadására, másrészt pedig azzal magyarázhatjuk, hogy mint friss szellemi áramlat, akkor még csak az előkelők körében hódított, s így hosszú időbe telt, míg formalisztikus elemei a nép körébe lesüllyedve, annak szokásaiban kifejeződésre juthattak. De hogy Magyarországon volt, uralkodott a maga fiatalos erejével, győzelmes előretörésével felszaggatva az ellentétet a megelőző műveltséghez ragaszkodók és az újabbnak a hívei közt, azt éppen úgy bizonyítja a barokk egyházi kultúra harcosszerű szervezetének, a jezsuitarendnek elterjedése, új rendházak és templomok felépülése, mint ezernyi más jelenség. Ellenfél és barát erre vonatkozó kijelentései könnyen citálhatók. Mert ami az előző állapotokhoz képest új volt a barokkban, az meglepte és lenyűgözte még azokat is, akiknek műveltsége más talajban gyökereződött, így Bethlen Gábor unokaöccsét legszívesebben jezsuitával taníttatta volna s ha vissza is tartotta a félelem, hogy tanárai hatása alatt a gyermek katolizálni fog, annál erélyesebben adta ki az utasítást, hogy «ne magyar scolákban való hitván szokás szerént, hanem more Jesuitarum exerceálja magát az oratio csenálásokban, legyen jó retor, orator, eloquens» s így nyerje el a kor szemében legmagasabb fokú kiképzést.

Még szembetűnőbb lesz a tudat, hogy a XVII. századi műveltség új szellemi mozgalom eredménye, ha ennek hívei a katolikus egyház régi felfogású munkásaival kerülnek szembe. Amikor Győrött 1627-ben letelepedtek a jezsuiták, hogy az ellenreformáció munkáját megkezdjék és legelső feladatuk megoldásához, a templomszerzéshez láttak, nem kísérleteztek az ősi, romladozó székesegyház rendbehozatalával, amely a várban, az előző évtizedekben raktárul szolgált. Bizonyára kevesebb költségbe került volna a restaurálás, mint újnak a felépítése, a jezsuiták azonban az utóbbit választották. Telkeket szereztek Pázmány és II. Ferdinánd segítségével és nagy költséggel felépítették templomukat, amelyet a maguk stílusában terveztek. A régi közép-

kori székesegyház s az új, pompázó barokk templom mint két kor, két világnézet képviselője állott egymás mellett. Nyilvánvalóan, a középkor és a barokk minden lelki kapcsolata, a hit alapvető kérdéseiben való megegyezése mellett az új műveltség hívei és egyházi kegyesség gyakorlói úgy érezték, hogy saját stílusú templomukkal fejezik csak ki igazán törekvéseiket, «koruk szellemét» s érik el ily módon hathatósabban céljaikat. A régi művelődéshez ragaszkodók mindezt idegenkedve nézték. Felfogásukat a legtalálóbban az a győri kanonok fejezte ki, aki Pázmány egyik követelő levelére, széljegyzetként, hogy kiöntse szívét, keserűen vetette oda e szavakat: «Ó jó kardinálisom, lerombolod az oltárokat és azután építesz, te is jezsuita voltál, miért nem maradtál meg annak?»

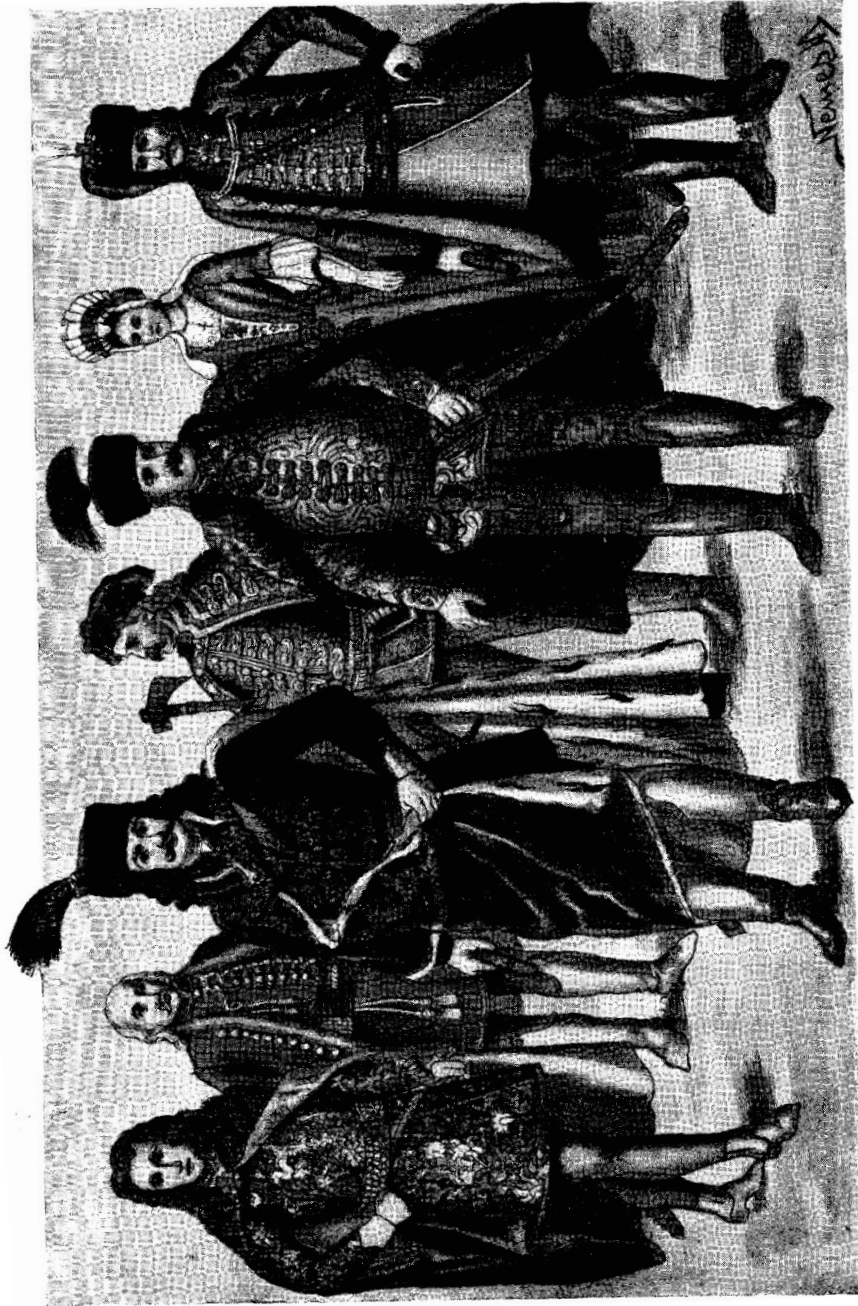
Ilyen kijelentések, vonakodások és ellenkezések máshol is végigkísérik a barokk diadalútját. Feltartóztatni természetesen nem képesek, legfeljebb késleltetik. A barokk azonban, nem rettenve vissza az építésselőtti rombolástól, győzedelmeskedett mindezekben az akadályokon. Nemcsak nálunk, hanem külföldön, protestáns országokban is. Ha még a németalföldi egyetemeken tanított filozófiát is elhatározóan befolyásolhatta a spanyol jezsuita, Suarez munkája, a barokk szellem a magyar katolikus egyházi élet, majd világi művelődés területén,[?] királyi Magyarországon, annál inkább meghonosodhatott.

A barokk kultúra magyarországi térhódítása nemcsak jezsuita templomok és díszes kastélyok felépülését, képekkel, szobrokkal felékesítését jelentette, hanem egyebek közt sajátos társadalomfelfogásának meggyökerezését is. Ebben a felfogásban a rendiségtől megfogalmazott régi állapot tükröződik vissza, bár csak akkor, ha az egyes társadalmi rétegek egymással való kapcsolatairól van szó. A klérus, a nemesség és a polgárság tehát mint önálló, zárt testületek a maguk törvényei, jogszokásai szerint élnek, kölcsönösen és féltékenyen őrködve különállásuk érintetlenségén, ezt a régi, középkori állapotot azonban már áttöri a barokk fejedelmi abszolutizmus. Amit a diszciplína jelentett az egyes ember egyéni, vallásos életében, ugyanaz lett a társadalom számára az uralkodó. Véget vetett tehát a belső harcoknak, hiszen módjában volt minden ellenállást letiporni, ugyanakkor azonban hatalmának érvényesítésével kivonta magát abból a keresztény közösségből, amelynek részei gyanánt tekintették magukat középkori elődei. A barokk fejedelem a társadalom fölé nőtt és erejében bízva úgy érezte, hogy mindazt joga van megtenni, amire hatalma képesíti. A másik nagy változás a középkorral szemben a renddé nem szerveződhető jobbágyság, az alsó rétegek helyzetének jelentékeny megromlása. Közismert, hogy a jobbágy, a paraszt anyagi helyzete a XV. század vége óta mint rosszabbodott évről-évre, terhei mint növekedtek, míg a harmincéves háború idejére szinte az igavonó állatok színvonalára süllyedt. A barokk ezen a tényleges helyzeten nem óhajtott változtatni. A nagy tömeg kívül esett érdeklődési körén s így közömbösen tudomásul vette az öröklött állapotokat. Ennek a felfogásnak, amely a leg-

alsó réteg és legfelső csoport egyre ijesztőbb eltávolodását helyesnek találta,, a barokk egyik híres költője öntudatlanul, de annál meglepőbb határozottsággal adott kifejezést. Opitz Márton, Bethlen gyulafehérvári iskolájának egykori tanára, aki később II. Ferdinándtól nyerte el a babérkoszorút, a költői munka technikáját fejtegetve, a tragédia és komédia közti különbséget nem a bennük kifejeződő érzelmek, hanem a szereplő személyek társadalmi helyzete szerint állapítja meg. Így a tragédiának az a lényege, hogy hősei az előkelők, a fejedelmi környezet tagjai, míg a komédiáé a «hitvány személyzet», a közönséges emberek, úgyannyira, hogy komédiában császárok és hatalmasok nem is léptethetők fel. Ami az udvarban játszódik le, az a «Von der deutschen Poeterei» szerint fenséges és tragikus, ellenben egy alacsonyorsú ember élete, még ha a legsúlyosabb csapásokat szenvedné is el, nem lehet tragédia tárgya. Az ő sorsa eleve jelentéktelen, érdektelen, a komikum fogalmába tartozik, egyszerűen nem vehető «tragikusan».

Ettől az európai barokk társadalomszemlélettől miben sem különbözik a tényleges magyar helyzet és az annak megfelelően nálunk uralkodó felfogás. Felesleges volna adatokat sorolnunk fel, hogy a XVII. század végén milyen kétségbeesítő volt a magyar jobbágy sorsa, félig összedült kunyhójában mint tengette életét, az állami és földesúri terhek mily nyomasztóan neheztedtek rá s ugyanakkor a zsoldoscsapatoktól is mennyi sanyargatást kellett elszenvednie; a «szegénység» jognélküli állapotának mindezek a velejárói éppen úgy ismeretesek, mint a panaszok, amelyekkel embertelen sorsa miatti kétségbeesésének szívhezszóló módon gyakran adott kifejezést. Hasonlóképpen jól ismert az alsóbb társadalmi rétegek sanyarú helyzetének érzelmi következménye. Ezt maga Rákóczi jegyezte fel emlékirataiban, a magyar jobbágy-ság és földesurai közti «természetes gyűlölséget» mint adottságot tüntetve fel. A XVII. század öröksége volt ez az állapot s változatlan fennmaradásán a barokk embere nem ütközött meg. A jobbágy fájdalmai csak az érzékeny lelkek emberi részvétét ébresztették fel, rábírva őket, hogy alamizsnát nyújtsanak feléje, azt azonban már nem érhették el, hogy a társadalom elismerje, hogy legszegényebb tagjainak is vannak «emberi jogai». A kor, amely ezt a nagy változást is meghozta, átalakítva az emberiség felfogását, gondolkodásmódját, csak ezután volt eljövendő. A barokk számára mindaz még elképzelhetetlen volt, amit a felvilágosodás később oly magától értetődőnek tartott. Rákóczinak sem a jobbágyság «felszabadtítása» volt a célja. Ő ugyan védte az igazságtalanságoktól, őszintén megesett a szíve az erdélyi jobbágyság rossz helyzetén és sorsát elviselhetővé igyekezett tenni, ennél messzebb azonban nem szándékozott menni, a rendi korlátok ledöntésére nem is gondolt. Megütközése annak a «rendetlenségnek» láttára, hogy Abauj megye közgyűlésén parasztok is meg mertek jelenni, eléggé mutatja ezt.

A XVIII. század elején Magyarországon az a barokk társadalmi rend uralkodott tehát, amely kimérte minden réteg számára jogait és kötelességeit, fordított arányban osztva azokat szét. Ez a szigorú, öröklött rend elhatá-

Magyar viselet a Rákóczi-korban. (I.)

rozóan befolyásolta a mozgalom sorsát és az első hónapok tétovázása után a rendiség útjára terelte. A felkelés kirobbanásának közvetlen oka még a Rákóczi-birtokok jobbágyainak, mezővárosi félszabad lakosainak sanyarú helyzete, elégedetlensége. Abban, hogy az első felvonás színtere Munkács—Tokaj vidéke volt, éppen úgy közrejátszott a jobbágyságnak urához való gyermeki ragaszkodása, mint az a körülmény, hogy a császári zsoldoscsapatok itt szipolyozták a népet a legembertelenebbül. Amíg ugyanis máshol a birtokos nemes és a főúr maga is otthon volt, hogy a sáskajárás veszedelmét személyes fellépésével, jószóval vagy felsőbb támogatással kivédje, Rákóczi, a fogságából megszökött rebellis birtokai szabad prédát jelentettek, ahol a lakosságot zavartalanul lehetett fosztogatni. A fegyvert ragadó jobbágyság vezetői közt szegény nemesek voltak a hangadók, akiknek mostoha sorsuk, bizonytalan helyzetük most nem először és nem is utoljára megadta a lehetőséget, hogy a köznéppel szoros kapcsolatban küzdjenek. A fölkelés spontán tömegmozgalom volt s így abban eleinte az érzelmi tényezők játszották, menten minden higgadt megfontolástól, a főszerepet. Az elnyomás miatti elkeseredés keresett kitérőt s így válogatás nélkül el akart söpörni mindenkit az útból, akit csak zsarnokának érzett a nép. Tehát német megszálló csapatokat és birtokos-nemeseket egyaránt. Az északkeleti megyék, így Máramaros, Szatmár, Ugocsa nemeseinek udvarházai áldozatul estek a felkelők dühének. Mindez Rákóczi és Bercsényi akarata ellenére történt, de mert nem tudták útját állni a fosztogatásnak, a nemesség, vagyonát és életét féltve, behúzódott a várakba, a német őrségek védelme alá, a megyék pedig fegyverbe hívták az inszurrekciót. Ez a nemesi ellenállás elegendő is volt ahhoz, hogy a rosszul felfegyverzett és fegyelmezetlen jobbágy csapatok támadása megtörjön rajta. Károlyi Sándor dolhai győzelme a kurucok felett pedig megmutatta, hogy csak a jobbágyságra támaszkodó mozgalom még egészen közeli célokat sem tud elérni és sorsa így a reménytelen összeomlás.

Ezt a végzetét a felkelés csak azzal kerülte el, hogy sikerült rávenni a nemességet és az arisztokráciát a csatlakozásra. E tekintetben vonzóerőt gyakorolt Rákóczi és Bercsényi törekvéseinek egyetemesebb jellege, de közrejátszottak a legszemélyesebb tényezők is, mint Károlyi esetében az a gőgös, fitymáló fogadtatás, amelyben a bécsi körök őt diadala után részesítették. Abban a korban, midőn a rendek összesége jelentette a nemzetet, az egész magyarság érdekeiért csak úgy lehetett harcot vívni, ha mindegyik rend közreműködésére számítani lehet. A Rákóczi-mozgalom rendivé válása tehát egyrészt szükséges, másrészt elkerülhetetlen volt; így a sikernek legalább a reményét lehetett biztosítani.

Az egyre komolyabbra forduló háború alatt a jobbágyság sorsa — a korábbihoz képest — jelentékenyen javult. Könnyebbséget számára főleg az adóteher csökkenése jelentett. Rákóczi ugyanis 1707-ig nem szedtetett pénzadót, hanem csak a hadsereg ellátására szükséges terményadót, amelynek beszolgáltatása nem okozott nagy nehézséget. A rézpénznek fizetőeszköz

gyanánt való alkalmazása se elsősorban a jobbágyságot érintette hátrányosan. Igaz, terményéért, állataiért a jobbágy nem kapott állandó értékű pénzt, ugyanúgy a polgár sem iparcikkeiért, mivel a nemesvaluta, elsősorban az ezüst, a külkereskedelmi forgalom lebonyolítására szolgált, rézpénzben azonban, ül. primitív cserekereskedelem formájában javaikat kölcsönösen mégis kicserélhették. Náluknál sokkal jobban érezte a pénz elértéktelenedésének hátrányait a birtokos nemes és a főúr, mert nemcsak a tőkegyűjtés vált számukra lehetetlenné, noha ettől a korábbi gazdasági rend nem zárta el őket, hanem esetleg zálogföldre kihelyezett pénzüket is rossz valutában kapták vissza. A háborús állapotok, ellenséges csapatok vonulásával járó károk természetesen megsemmisíthették a legszorgalmasabb jobbágy munkájának eredményét is, — bár ezzel szemben az ellenséges területen való zsákmányolás, kárpótlást nyújthatott — magának a Rákóczi-mozgalomnak a jobbágyság kímélésére irányuló törekvése mégis kétségbevonhatatlan.

Amíg így a Rákóczitól képviselt államhatalom a lehetőség határai közt indirekt módon könnyíteni igyekezett a jobbágyság terhein, nem történt említésre méltó eltolódás e széles társadalmi rétegek és a felettük álló rendek között. Az elvi álláspont, a társadalomszemléletben gyökerező felfogás pedig változatlanul a régi maradt. Ha Rákóczi maga sem gondolt a jobbágy-földesúri viszony kapcsának széttörésére, még kevésbé voltak radikálisak a rendek; sőt ezek, amint arra alkalom kínálkozott, az esetleg meglazult kötelék szorosabbra fűzésére törekedtek. A jobbágy, ha katonáskodott, a felkelés kezdete óta adómentes volt, ellenben az otthonmaradónak el kellett végeznie szolgálatát. A zavaros időkben akadtak azonban olyan jobbágyok, akik a földesurak iránti kötelezettségeiknek nem akartak eleget tenni. «Vakmerő, megátalkodott és minden szabadságot maguknak vindikáló» parasztoknak számítottak ezek, akiket karhatalommal, büntetéssel fenyegettek és kényszerítették engedelmességre. Az egyik ilyen tárgyú 1705-i rendeletnek az a kijelentése, hogy a kötelességét mulasztó jobbágyság «szarvát emelte», erősen barokk jellegű és egészen megfelel a XVII. században Európa-szerte elterjedt mondásnak, hogy a jobbágy igavonó állat, a rendelkezésnek a helyessége azonban nem vitatható. Mert még abban az esetben is, ha a jobbágyot nem már kialakult jogrendszer fűzte volna a földesúrhoz, hanem szabad bérlőviszony, a kötelezettségek teljesítésének egyoldalú megtagadása a gazdasági rend s vele az államélet megbénulását jelentette volna.

Arra azonban már legfeljebb csak magyarázat található, amiről Rákóczi panaszkodik, hogy a felkelés vége felé a nemesség a jobbágyságot, napról-napra jobban visszanyerve hatalmát felette, visszatartotta a katonáskodástól, hogy ne kelljen elveszítenie munkaerejét, hanem azt otthon a maga számára biztosíthassa. A földesuraknak ez az állásfoglalása a küzdelemben való belefáradást jelentette, az idegeknek korábban bekövetkező ellankadását, mintsem az erőfeszítés elérte volna legmagasabb fokát. Kétségtelenül a központi hatalom erélytelenségén múltott, hogy az egyes emberek elfáradása

mindjárt a nemzeti ügy lehanyaglását is jelentette, ez a gyengeség azonban annak volt a következménye, hogy a fejedelem hatáskörét eleve úgy fogalmazták meg, hogy a rendek akaratának végrehajtó szervévé legyen. Így azután, ha a rendi államot jelentő nagyobb fél a küzdelmet abba akarta hagyni, a fejedelemnek nem állott módjában ellenkező állásfoglalásra kényszeríteni. Rákóczi mégis tett kísérletet, hogy kerülő úton rábírja a további harcra, azzal, hogy jobbágyait akarata ellenére is visszatartja a seregben. A földesúri hatalom alóli felszabadítást és örök szabadságot ígért tehát mindazon jobbágyoknak, akik a háború végéig szolgálnak, továbbá földet és szervezetet a hajdúvárosok mintájára. Nem teljes nemességet tehát, de mégis eddigi megkötött helyzetük feloldását. Ez az intézkedés ugyan nem érte el célját, mert olyan központi hatalom kellett volna hozzá, amely a földesúri ellenállást meg tudja törni s nemcsak azokra a jobbágyokra támaszkodik, akik jószándékú uruk engedélyével vagy titkon hagyják el telkeiket, de mégis reámutatott, miként lehetne a nagy nemzeti cél érdekében tágítani a rendiség határait. A hadakozó jobbágyok, lelkesedése és harckészsége feltüzelésére, kitarásának, vérehullásának jutalmára nemességet ígérni régi szokás volt. Az erdélyi bujdosók 1673-ban már így jártak el. Felmerülhet a kérdés, vajjon Rákóczi, ha mindjárt mozgalmá elején a megnyérésnek e hagyományos eszközéhez nyúl, nem aratott volna-e nagyobb és maradandóbb sikert, esetleg teljes győzelmet? Azt hisszük, ily kísérlet esetén mozgalmá még hamarabb és még csekélyebb eredménnyel fejeződött volna be. Nem lett volna ugyanis akkor több a jobbágyság megmozdulásánál.

Szervezetet, ha mégoly kezdetleges is volt az, hadi, pénzügyi és közigazgatási téren Rákóczi a rendek csatlakozása nélkül nem építhetett volna ki. Az eddigi vezető és uralkodó társadalmi rétegek szolgáltathattak csak azokat az emberket, akik el tudták látni a kormányzás terén felmerülő munkát, egyszerűen azért, mert bennük volt meg a szükséges képesség, tanultság és öröklött hajlam. Az ő akaratuk ellenére a Habsburg-házzal nem lehetett volna harcot vívni a siker reményével; a két fronton való küzdelem eleve kilátástalan lett volna.

A rendiség így kezdettől fogva meghatározta a mozgalom irányát és eszközeit. Annyira szilárd rendszerbe fogta össze a társadalmat, hogy ennek akaratmegnyilvánulásai csak rajta keresztül fejeződhetek ki. Előnyei hasznára váltak a küzdelemnek, árnyoldalai megbénították azt. A partikuláris rendi érdekeknek az érvényesülése a hadsereg vezetése terén járt a legsúlyosabb következményekkel. Nem a katonai rátermettség, hanem a társadalmi állás szabta meg, hogy ki milyen rangot érhessen el. Mindjárt kezdetben a csapatparancsnokok, az ezredes-kapitányok a jobbágyok közül kerültek ki, a tábormokok pedig az arisztokraták közül. 1704 elején pedig Rákóczi, saját szavai szerint, azért szervezett brigadérosi állásokat, hogy a nemeseknek is tudjon megfelelő tisztséget adni, s így ne kelljen restelkedniük, hogy saját jobbágyaiknál nincs magasabb rangjuk. Voltak ugyan kivételek, így Bottyán

János tábornok lett, a brigadérosok közé is bejutott két nem-nemes, nagyban és egészben azonban a rendi elkülönülés a hadsereg tisztikarában a háború végéig érvényesült. Így azután tehetségtelen emberek altábornagyok, tábornagyok lettek, csak azért, mert mágnásoknak születtek, az igazán talentumos katona pedig kénytelen volt csekély hatáskörrel beérni. A következményeket nem nehéz felmérni. Képzeljük el, hogy a szabadságharcban Görgey egyetlen kis dandárnál nem kapott volna nagyobb haderőt és hatáskört kezei közé!

A felkelés sikertelenségét mégsem az okozta, hogy a nemesség arányszáma kicsi volt a jobbágysághoz viszonyítva, mintha a vezetőréteg felfrissülésre, számbeli felduzzasztásra szorult volna. Ellenkezőleg, a magyar nemesség túlságosan is tömegszerű képződmény volt és így az egy telkes, armalista, szegény nemesek nyers számának újabb növelése feleslegesnek látszott. E helyett a már nemesi jogokat élvezők kiművelése, azon értelmi színvonalra emelése lett volna szükséges, amelynek elérését a XVIII. század elejének kulturális viszonyai kívánatosá tették. Mert a nemzeti öntudat elmélyítése, annak elérése, hogy a nemzeti érdek többnek számítsa az egyéninél, művelődési probléma volt. Az erősebb önfegyelem és a nagyobb áldozatkészség volt az, ami hiányzott. Rákóczi panaszkodik, hogy tábornokai sokat elfecséreltek, asztaltartásukra az állami bevételnek a tekintélyes részét vették igénybe, mintegy a hazából éltek. Nemcsak a tisztí fizetés volt magas, hanem a személyes környezet is nagy létszámú volt. Így egy tábornoknak 30 személyre és 40 lóra való tartás járt ki naponta s ennek megfelelő igényei voltak a többi tisztnek is. A jobbágy, az egyszerű katona aránytalanul igénytelenebb volt.

A változás lehetősége azonban nem itt, a földesúr-jobbágy viszonyának az átfogalmazásában rejlett, hanem a «polgári erények» érvényesülésében. Az arisztokrata-nemesi előkelő életmód ellentéte ugyanis a polgári számotvetés, kalkulálni tudás, igénytelenség és szívósság. Ez hiányzott a Rákóczi-mozgalomból, amint annak Bercsényi és a holland követ közti szóváltás a nagyszombati béketanácskozás alkalmával frappáns módon adott kifejezést. Amikor az alkudozások alatt a magyar fővezér gúnyosan vágta oda a magyarság iránt jószándékkal eltelt Hamel-Bruyninx-nak: «Nem alkuszunk tovább, hollandus uram, mert mi szabadságot, nem sajtot keresünk», ennek válasza fején találta a szöveget: «Ha szabadságot kerestek, ne értéktelen rézpénzzel fizessétek hadaitokat, hanem vágjátok le a sok arany-, ezüstmeggyőzést, láncot mentéitekről, veressétek pénzzé s azzal fizessétek a katonát — majd jobb kedvvel harcol! Lám, Hollandia nem ezüst-, hanem ólomgombos kabátokban vívta ki szabadságát.» Szinte összeegyeztethetetlen életfelfogások ütköztek itt össze s kollíziójuk rámutatott a magyar társadalom régi és állandó bajára, az erős polgárság hiányára. Ez is adottság volt, ezen sem lehetett volna a legradikálisabb reformmal sem segíteni. Az embereknek velük született gondolkozásmódját kellett volna megváltoztatni, csakhogy ehhez a gazdasági élet bizonyos alapvonásainak az átfelművelésén kívül elsősorban időre

lett volna szükség. Ennek hiányában a társadalmi értékelés területén a mozgalom végéig változást nem vehetünk észre, az egyes rétegeknek egymásról alkotott képe nem módosult. Még Rákóczi is valami megalázót látott abban, hogy felkelése előtt több nemes gyermekeit kereskedésre adta vagy mesterségre taníttatta, ilyen, nemességhez nem illő pályán keresve a megélhetést.

Mindenki megőrizte tehát azt a felfogását, amelyet születése, neveltetése oltott beléje. A hajlíthatatlanságon nem csodálkozhatunk, tudván azt, hogy az emberek előbb képesek anyagi terheket venni magokra, semmint változtatni megszokott társadalmi látási szögükön. Világosan mufetja ezt Rákóczi egyik, elméletileg legképzettebb tábornokának, a büszke, származására és vagyonára egyaránt hiú gróf Forgách Simonnak a példája. Ő, Zrínyi Miklós eszméinek lelkes híve, elmélkedve Magyarország helyzetéről, kész a rendi kiváltságok ellenére a klérust, fő- és köznemességet minden földesúri jövedelem után az ország javára tized fizetésére kötelezni, hogy így a hadsereg eltartása ne egyedül a jobbágyságra és polgárságra nehezedjék, de már néhány sorral e korát valóban megelőző tervek után a címek, a köteles tisztelet megadását parancsszóval is biztosítani akarja, így annak a régi szokásnak a megtartását, hogy «a nemes a bárót, grófot nagyságolja, mert ennek elrontásában nagy Machiavellizmus lappang».

A rendek tehát mint organikus társadalmi képződmény alakították ki a maguk arculatára a Rákóczi-kori magyar államiságot, vezérlő fejedelmével, szenátusával, országgyűléseivel. Rákóczi maga állandóan hangoztatta, hogy a reáruházott hatalmat a szövetkezett rendek hozzájárulása nélkül nem gyakorolhatja, elismerte, hogy a «haza előtt» számadással tartozik s általában magát csak a rendek akaratának végrehajtó közegéül tekintette. Az arisztokrácia befolyása, a hatalmi apparátust mozgató szerepe pedig abban a tényben eléggé kifejeződésre jutott, hogy a mágnás-tábornokok tagjai voltak a szenátusnak s a mellett nem egy közülök főispáni tisztséget viselt. A rendek helyzetét, egymásközi viszonyát sajátos hagyományaik így eleve meghatározták. Közöttük az elválasztóvonalak oly szélesek voltak, hogy súrlódásra szinte alkalom sem kínálkozott. Ez a változatlanság azt jelenti, hogy a magyar társadalom a Rákóczi-korban nem tud kijutni megkötöttségéből, a felemelkedésnek az útjára nem bír lépni. Annyira benne él a múlt hagyományaiban, hogy azok ellenállását képtelen legyőzni. Azt hisszük, ez a mozdulatlanság nem róható fel akkor, az 1700-as évek elején, hibájául. Ha valahol, itt joggal hivatkozhatunk a kor hatására, annak szellemére. A magyar társadalom nem volt jobb, de nem volt rosszabb sem, mint korának Európája.

Mindamellett téves volna e passzivitás, a jobbágyság kényszerű és a polgárság önkéntes nyugalma alapján azt gondolnunk, hogy a Rákóczi-mozgalomnak társadalmi okai nem voltak. Az csak látszat, mintha a barokk elmélete minden pontban teljesen fedte volna a tényleges magyar helyzetet, kultúrájának uralomra jutása pedig a magyar társadalom életében nem okozott volna zavart. A valóság azt mutatja, hogy volt ilyen hatása a barokk-

Magyar viselt a Rákóczi-korban 1711

nak; éppen csak nem az akkor még súlytalan társadalmi rétegekkel kapcsolatban, hanem azoknak a körében, amelyekre a nemzeti műveltség fejlesztése és hagyományainak őrzése hárult. Az őket — arisztokráciát és nemességet — összefűző láncot lazították meg a barokk új gondolatai, hogy onnan, a lát-szatra jelentéktelen kis törésnek a helyéről, mint archimedesi pontról ki-indulva, idézzenek elő lényegbe vágó átalakulásokat.

A műveltség jellege körül folyt az igazi nagy küzdelem, előbb öntudatlanul, majd később, tudatosulva, háború alakjában, 1703-tól 1711-ig. A harc nem a barokk elleni védekezés volt. A magyarság, mint láttuk, ezt az új műveltséget ösztönszerűen befogadta s mint valamennyi szellemi áramlattal tette eddigi életében, igyekezett hozzásimítani régi, sajátos nemzeti intézményeihez, gazdasági életéhez, társadalmi és állami szervezetéhez. Ez azonban csak bizonyos mértékben sikerült. Nem az volt az egyedüli akadály, hogy a barokk is tartalmazott olyan elemeket, amelyek magyar földön feleslegesnek bizonyultak, sőt a nemzeti fejlődést károsan befolyásolhatták. Ezeket az egészséges életösztön távoltartotta, vagy hatásukat paralizálta volna. Sokkal veszedelmesebb volt, hogy a barokk lényeges elemeit a magyarság olyan hajlíthatatlan, merev állapotban kapta meg, hogy lehetetlen volt őket asszimilálnia s velük csak úgy olvadhatott volna össze, ha a maga régi intézményeit, szervezetét megtöri, esetleg fel is áldozza. Az a barokk ugyanis, amely Magyarországon gyökeret akart verni, Bécsben, a Habsburgok udvarában nyerte el végleges alakját, annak törekvéseivel olvadt össze, kölcsönösen erősítve egymás tendenciáit. A barokk államfelfogása és gazdasági rendszere ugyanis felfokozta az uralkodóház energiáit, amiért cserében ez hű szövetségessé vált. A kettő, Habsburg udvari műveltség és európai barokk, így sajátos módon azonosak lettek s őszinte fegyverbarátságban küzdöttek egymás érvényesüléséért. A bécsi barokk kultúra terjedése Magyarországon az uralkodóház hatalmának megerősödésével lett egyértelmű. Az aktívabb és maradandóbb tényező kettőjük közül az uralkodóház volt, a magyarság életérdeke is az övével ütközött lépten-nyomon össze s nem a barokkal, hiszen harcok a XVI. században, majd később, a felvilágosodás korában egyaránt kirobbantak, a XVIII. század elején azonban mégis a barokk jellegű abszolutizmus volt az a nagy ellenség, amellyel a magyarság szemben állott. Kétségtelenül tragikus volt a magyarság helyzete. Életérdeke azt kívánta, hogy tartson lépést a Nyugattal és gazdagítsa, színesítse kultúráját a legújabb áramlat vívmányaival, ugyanakkor azonban életérdeke azt is követelte, hogy védje ki azokat a támadásokat, amelyeket a fejedelmi hatalom a barokk felfogás jelszavaival intézett legsajátosabb intézményei ellen. A helyzet tragikuma abban rejlett, hogy az elhárító mozdulat az igazi ellenfél helyett esetleg az ártatlant fogja érni s a magyarság ellenállása a legújabb kulturális áramlat elleni védekezéssé, sőt a török szomszédságában, a Nyugat elleni harccá fajul.

Az a tényező, amely a magyar műveltséget és a vele összeforrott társadalmat fenyegette, a fejedelmi udvar kiemelkedése, a Habsburgok székhelyé-

nek egy nagy birodalom kulturális központjává alakulása volt. Bécs kedvéért az előkelők, a nagy vagyonok urai elhagyták váraikat, birtokaikat és nemcsak palotákat építettek a Burg közelében, hanem, mint Ksterházy Pál tette a Mariahilf-városrészben, új templomot is. Eltávolításuknak, egyre huzamosabb külföldi tartózkodásuknak az lett az eredménye, hogy azok a kis művelődési központok, amelyekben eddig a renaissance és barokk oly meleg fogadtatásra talált, ahol külföldi egyetemeket végzett intellektuálisok mint lelkészek, titkárok, nevelők, tanárok vagy csak mint vendégek forgolódtak, hogy munkáikat a bőkezű macenásnak ajánlva, esetleg éppen a főúr nyomdájában jelentessék meg, most megszűntek, feloszlottak. Még egyszerűbb volt a helyzet, ha a vagyon, amely a műveltségpártolásnak az alapja volt, az abszolutizmus által erőszakkal eltávolított régi tulajdonosok helyett idegenek, olasz, francia, német származású tábornokok, a tipikus udvari arisztokrácia e képviselőinek birtokába jutott. A hatalmas uradalmak minden jövedelme így esetben úgy használódott fel Bécsben, hogy abból egy csepp sem hullhatott a magyar művelődés talajára. A Habsburg-abszolutizmus megerősödésének, a XVII. század végén a magyar nagyurak félretolásának azonban ez nem egyedüli következménye volt.

A magyar nagybirtokosok udvartartásának ügye ugyanis eddig sem csak a főurakat érintette, hanem ugyanilyen mértékben a köznemeseket is. Ezek, ha ambíciójuk nagyobb volt annál, mintsem hogy odahaza gazdálkodjanak, régi, évszázados szokás szerint, beállottak a környék egyik előkelő urának a szolgálatába. A nagybirtokos azután megbízta őket gazdasági ügyeinek vezetésével, pereinek vitelével, egy-egy uradalmának, várának felügyeletével, s ha azután maga is országos méltóságot nyert el, pártfogoltjait tovább segítette a felemelkedésben. Így az egykori ügyészből, várnagyból, tisztartóból alnádor, ítélőmester lett, esetleg valamelyik generalátus főtisztje vagy kamarai adminisztrátor, a szerint, mint ura a nádorságot szerezte meg, hadvezér vagy kamarai elnök lett. A köznemes új helyzetében, a maga lábára állítva, megmutathatta tehetségét, az országos viszonyok közt is helytálló rátermettségét s így további felemelkedését biztosíthatta. Nem egy példát ismerünk, hogy az egykori servitor élte végére, immár mint független úr, megszerezte a báróságot s az arisztokrácia tagjai közé kerülve, most már ő vette védőszárnyai alá szegényebb rokonait. Amióta a középkori szórványos oklevelek alapján a magyar tehetségek felemelkedését figyelemmel kísérhetjük, ez volt a legsűrűbben járt út. A nagyurat és köznemest összefűző ez a viszony, amelynek alapja a hűség volt, a maga középkori jellegét csaknem érintetlenül megtartotta a XVII. század végéig.

Az is a középkori felfogásnak volt a velejárója, hogy az úr hatalmát, gazdagságát nem birtokainak kiterjedése, jobbágynak tömege szerint értékelte a közvélemény. Nem arra tekintett ugyan most már, hogy az úr mekkora fegyveres «kíséretet» tud maga köré gyűjteni, eltartani, de még mindig a személyes környezet, az udvartartás nagysága, az udvarban foglalatostkodók

száma szerint tett különbséget. Kétségtelen, hogy ez az értékelés is ösztönözte a vagyonosokat, a hatalmasokat, hogy minél több köznemest fogadjanak udvarukba és ellássák őket oly megbízatásokkal, amelyeket mások alkalmazásával kevesebb költséggel is végrehajthattak volna. A birtok jövedelmének igen tekintélyes része használódott fel évről-évre ilyen célokra, bizonyára nemcsak azért, mintha a tőke más elhelyezést nem találhatott volna, hanem mert a közfelfogás is ezt várta el. S ha az udvarban szolgáló nemesek maguk is jómódú, vagyonos emberek voltak, az úr tekintélye annál inkább növekedett. Még általánosabb jelentőségre a főúri udvarok azzal emelkedtek, hogy a nemesi ifjúság kiképző iskoláivá lettek. A fiatal köznemesek, mint a várúr gyermekeinek játszótársai, szinte csapatosan éltek egy-egy főúri várkastélyban, egyszerre tanulva meg a fegyverforgatást és a jövő életpályájukon szükséges elméleti ismereteket.

Ismételjük, ez a patriarchális udvari élet középkori színezetű volt. Örökké természetesen nem tarthatott, eltűnésével számolni kellett. Addig azonban, amíg az egyetemek reformjával ki nem alakultak azok az intézmények, amelyek az államszolgálatra fokozottabban készítettek elő s magasabbfokú kiképzést nyújtottak, jobb hiányában a főúri udvarokra hárult a közpályára előkészítés feladata, a hadi szolgálatra lépő nemesi ifjúság nevelése. Panaszok a XVII. század vége felé fel-felhangzottak a bennük érvényesülő sokszor nyers életmód miatt, — a legműveltebbek, köztük Zrínyi Miklós is, hangot adtak óhajuknak, hogy a nemzet érdekében valami más megoldásra volna szükség — nagyban és egészben azonban az évszázados szervezet mégis csak biztosította a köznemesség számára, hogy az államkormányzás, az országos közigazgatás területére felléphessen elnyerje a szükséges képzettséget s így falujának, megyéjének határain túljutva, a benne szunnyadó kétségtelen tehetséget és energiát az ország javára, nagyobb feladatok elvégzésénél is értékesíthesse.

Ezt az évszázados intézményt, amelyet tehát nem parancsszó, vagy egy államférfi reformvágya hívott egykor életre, hanem maga a társadalom lassan épített ki, halálos csapás érte azzal, hogy Bécs a barokk szellemében egyetlen fejedelmi udvarra növekedett. Bár Versailles tündöklése is elsorvasztotta a vidék egykor csillogó renaissance-udvarait és az előkelőknek a napkirály környezetébe sereglése ott is azzal járt, hogy a magára hagyott nemesség egy része «duzzogva» visszavonult birtokára gazdálkodni, ez az átalakulás még nem zárta el a francia köznemességet az érvényesüléstől. Csak megnehezítette útját, mert Párizsba kellett mennie, az egyre rohamosabban növekvő bürokrácia és hadsereg azonban sok ezernyi tagjának nyújtott megélhetést. Magyarországról azonban csak a nagy urak, az igazán hatalmas vagyonok élvezői mehettek Bécsbe s még közülük is idegenkedve, vagy megrettenve állottak a német, spanyol, olasz kultúrájú udvarban azok, akik a nyelvi kifejezés akadályával küzdödé, érezték műveltségük nagy hiányait, kivált akkor, ha ehhez a «Minderwertigkeitsgefühl»-jükhez még az is hozzájárult, hogy a rokoni szálakkal összefűzött klikkek marakodása, intrikái közt azt sem tud-

hatták, hol és kinek az ajtaján kell kopogtatniuk. A megfelelő helyet itt az biztosíthatta magának, aki — esetleg házasságkötéssel — kapcsolatba jutott a befentes udvari arisztokráciával s így megszerezte valamelyik csoport barátságát, érdekszövetségét. Még Rákóczinak is, noha szuverének ivadéka volt, csak azután sikerült saját lábára állnia és megszabadulnia Kollonich gyámkodásától, hogy nővére Gróf Aspremont felesége lett. Hány más úrnak kellett azonban visszavonulnia, hiúságában vérig sértve, a bécsi udvarból és eltemetkeznie otthon, hogy kiszolgáltassa magát egy-egy császári ezredes lenéző bánásmódjának!

A köznemesség abban az internacionális környezetben, ahol vezetői, pártfogói közül is csak kevesen tudtak gyökeret verni, a maga erejéből nem igen próbálkozhatott. Míg a főurak korábban is meg-megfordultak Bécsben, ő ennek a világnak az idegenszerűségét hatványozottabban érezte, hiszen egész generációk életmódja, példája, meg öröklött hajlamai utalták a társadalmi érvényesülés más útjaira. Minden előkészület nélkül érte tehát őt a súlyos csapás a főúri udvarok elpusztulásával. Egyszerűen lezárultak a sorompók felemelkedése előtt. Ugyanakkor pedig elveszítette annak a lehetőségét is, hogy fiai legalább az eddigi gyakorlati nevelésben részesüljenek. Az új generáció tagjai lehettek szolgabírák, alispánok, szerény álláshoz juthattak a néhány, egyébként kislétszámú dicasteriumban és azután még egy pályára mehettek: jogi tanulmányaik elvégzése után a prókátorira, hogy így, Rákóczi szavai szerint, ármánykodással, a peres felek félrevezetésével gazdagodhassanak meg. A katonai pályán azonban már alig érvényesülhettek, mivel a török kiűzése után a végvári harcmodor gyakorlására nem nyílt többé alkalmuk, oda pedig nem juthattak el, ahol a nyugati hadszíntéren szükséges magasabb fokú taktikai ismereteket szerezhatték volna meg.

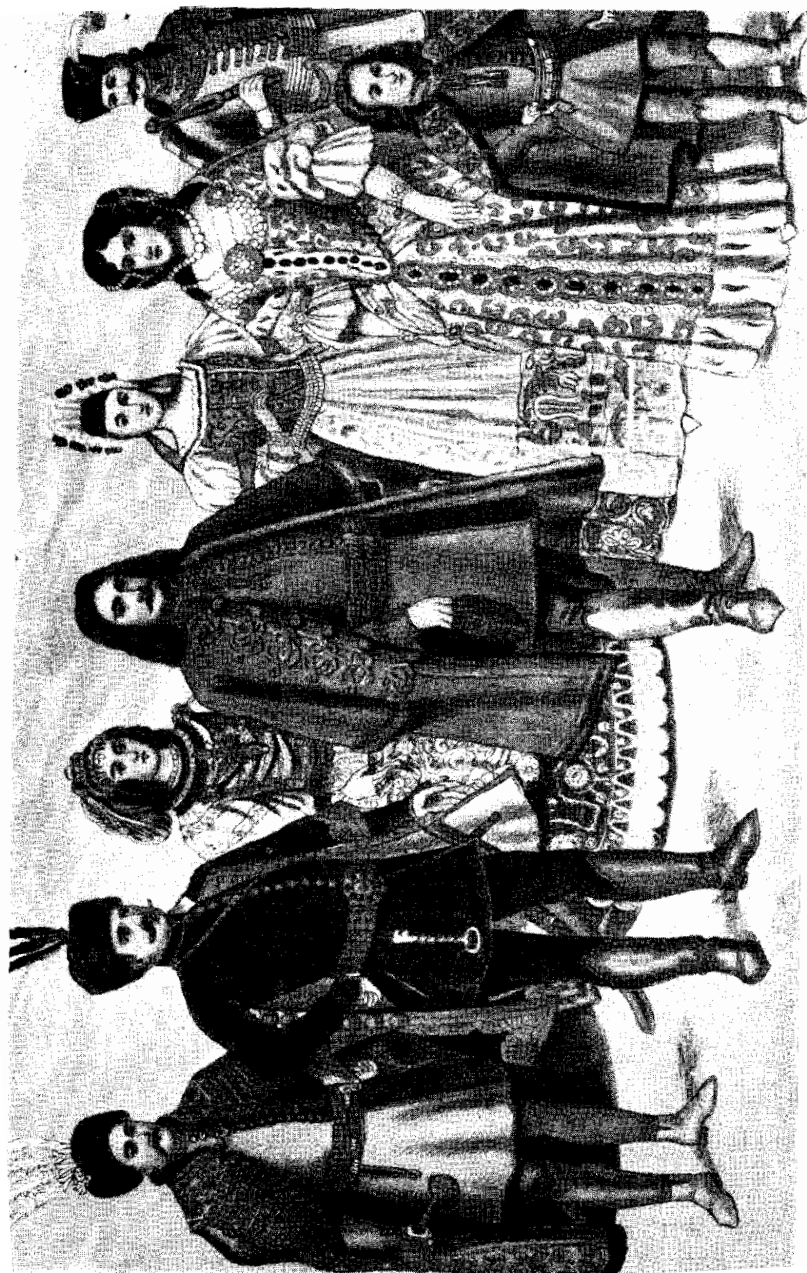
A fordulat elkedvetlenítőleg hat a köznemességre. A változás azonban nemcsak azt jelenti, hogy a társadalomnak egy rendjén elégedetlenség vesz erőt. A baj nem egyedül a köznemességet érintette. Evvel még szembe lehetett volna állítani a klérus abszolút és a polgárság relatív jómódját, ami esetleg helyre billentette volna a társadalom megzavart egyensúlyát. A helyzet azért lett a nemzet egyetemére katasztrofális, mert a köznemesség elparlagiasodása, elkorcsosulása annak a rétegnek a visszavonulását jelentette, amelynek akkor már készülődnie kellett volna a nemzeti kultúra terheinek átvételére.

Ennek a nagy szerepnek az eljátszását a korszellem, éppen úgy feladatává tette a köznemességnek, mint az ország tényleges gazdasági helyzete. Az utóbbi ugyanis nem volt kedvező a városokra. Bár a merkantilista gazdasági politika erősíthette volna, a nálunk érvényesülő bécsi törekvések inkább sorvasztották a magyarországi polgárságot, amint azt városaink hanyatlása is illusztrálja. Az ország gazdasági ereje a földbirtokon nyugodván, jövedelem is túlnyomórészt ebből sarjadt. Gabona, bor, állat tehát a XVII. században Magyarországon a gazdagság forrása. Első sorban a föld birtokosai — nagyurak és köznemesek — meríthetnek belőle s ujjaiuk közt kell átömölnie annak,

ami hivatott a polgárság közé, meg a kultúra területére eljutni. Ez az állapot lényegében nem különbözött a középkortól s mint adottsággal, mely megakadályozza a polgárság túlsúlyra jutását, sőt erős renddé fejlődését is, számolni kellett. A földbirtok hasznának élvezői, a főurak és köznemesek, eddig társadalmi téren szoros kapcsolatban állottak egymással. Ha most, akaratuk ellenére, megszűnt együttélésük, ebből a főuraknak közvetlen hasznuk lett volna. Mert mint udvari arisztokraták, megszabadulva a servitor-tartás költségeitől, a birtokaikról befolyó jövedelmet csonkítatlanul élhették volna fel az uralkodó árnyékában. A köznemesség ellenben a patriarchális viszony felbomlásával mit sem nyerhetett; csak kárpótlást kaphatott volna a klérus rovására azzal, hogy átvéve tőle a XVII. század kulturális életében játszott szerepét, jogcímet nyer kiváltságos helyzete további biztosításához.

Ismeretes, hogy a műveltség a XVII. században még kifejezetten egyházi jellegű volt, éspedig katolikus és protestáns országokban egyaránt. A Rákóczi-kor magyar szereplői sem jelentettek kivételt. A lelkes protestáns Ráday Pál, Rákóczi titkára «Lelki hódolás» címmel adta ki «igaz keresztyénhez illő buzgó imádságait», a katolikus Forgách Simon tábornok pedig, a haza szabadsága mellett vitézkedő, bujdosó magyaroknak vigasztalás gyanánt «Győzhetetlen és minden testi és lelki ellenséget meggyőző fegyver» című, szintén saját szerkesztésű imáit nyújtotta. Mindketten még a XVII. századból hozták magukkal nemcsak lelki hajlamukat, hanem műveltségüket is, amely képessé tette őket érzelmeiknek ilyen megnyilatkozására. Abban a korban, melynek katolikus és protestáns iskolái egyaránt ily útravalóval igyekeztek növendékeiket ellátni, a királyi Magyarországon a katolikus iskolázás a jezsuiták kezében van s ugyanők a műveltség fejlesztői és terjesztői; könyveket tehát ők írnak, sőt azok az ő nyomdáikban jelennek meg. Ennek az állapotnak, hogy az iskolázás és műveltségfejlesztés a papság feladata, megfelelt a klérus kiváltságos helyzete, amint arról az anyagi kedvezmények, a gazdagok és uralkodók pártfogása, másrésről pedig a társadalmi megbecsülés, az udvari gyóntatóknak vagy egy Kollonichnak az államélet területén is súlyosan számba jövő érvényesülése egyaránt tanúskodnak. A klérus, súlyának tudatában, uralkodni akart, ezt Esterházy Miklós, a nádor és Zrínyi, a költő-hadvezér, ez igaz katolikusok kifakadásai, folytonos küzdelmei éppen úgy bizonyítják, mint Rákóczinak tágabb vonatkozásokban is helytálló szavai: «Papjaink igen hozzá szoktak a hatalmaskodásokhoz és uralkodni akartak.» Az uralomvágy, amelynek protestáns egyházi részen is megvolt a — természetesen — kevésbbé érvényesülő párhuzamos vonala, nem tisztán hatalmi érdekekből támadt. Egyenesen jogosultnak nevezhető ugyanis, hogy azé legyen az első szerep, akire a kultúra terhei nehezednek. Ameddig a kor ezen követelményeinek a klérus eleget tett, döntő szerepét meg is őrizte.

A század végén azonban Európaszerte új művelődési eszmény tűnik fel. Többé nem a latinul peroráló, a vallásban egészen felolvadó ember az ideál, hanem az udvarban ügyesen forgoló, világias, francia műveltségű galant

Magyar viselet a Rákóczi-korban. (III.)

homme. Ez az új típusú ember, a rokokó gyermeke, egyre jobban felszabadítja magát a papi iskolázás hagyománya alól, elavultnak tekinti annak formalisztikus oktatási módszerét, a latin helyett inkább a reáliák, matematika, mechanika, fizika iránt érdeklődik, elméletileg is foglalkozik az államtudományokkal s a francia, majd ennek mintájára más országokban, általában az anyanyelv érvényesülését kívánja. Nemcsak pedagógiai reformról volt tehát szó, így lovagakadémiák alapításáról, hanem a teológia gyámkodását félrehárító új művelődési irány követelt a maga számára szabad területet. Mint cselekvő tényező nem a klérus állott mögötte, hanem a nemesség. A jezsuiták átalakíthatták iskoláikat, koncessziókat téve az új idők követelményeinek, elvállalhatták a Mária Terézia-féle bécsi lovagakadémia vezetését is, rendjük és a vele összeferrott műveltség elhanyagolását azonban mindezzel fel nem tartóztatták. Mint ezek a későbbi fejlemények is megmutatták, a nemességre és arisztokráciára a réginél valóban nagyobb szerep várakozott, mégpedig az irodalom szférájában éppen úgy, mint az államélet, a közigazgatás, a kormányzás területén. Amidőn így, általános kifejezéssel élve, a «korszellem» a magyar nemességgel szemben fokozott követelményeket támasztott, az a változás, hogy a régi társadalmi rend megbomlásával még a korábbi szerény munkakörének ellátása is lehetetlenné vált számára, valóban nemcsak egy rend, hanem az egész magyarság kárát, fejlődésének megtorpanását jelentette.

Ezekon az állapotokon akart segíteni, a haladás útjában álló tényezők elhárításával, a Rákóczi-mozgalom. A fejedelem, mint emlékiratainak elszórt kijelentéseiből kitűnik, teljesen tisztában volt azzal, hogy mi zavarta meg a magyar társadalom életét. A nép elszegényedése következtében — mondotta — a főurak jövedelmei erősen megcsökkentek, többé «nem bírtak nagy házat vinni, sem magok körül udvart tartani az alsóbb nemességből», amely előtt így elveszítették hitelüket és tekintélyüket. Viszont a «nagyok pompájának és nagyszámú környezetének hiányában» a nemesség nevelése elhanyagolódott, ő maga pedig tétlenül, eliszákosodva élve, a legaljasabb néppel keveredett össze. Világos szavakkal megjelöli azonban a módot is, miként lehet a fiatal-ságot a dorbézolástól elvonni és hivatására nevelni: alkalmazni kell az udvarnál és a háborúban, a katonaságnál. Ő maga nemcsak tudatosan, hanem tervszerűen is követte ezt a módszert. «Tiszteket kívánván képezni, — írja — a háború kezdete óta folytonosan nagy udvart tartottam, hogy a nemességet magamhoz vonjam.»

A köznemesi családok sarjait tehát udvarába fogadta, a régi szokás felújításával, hogy itt szeme előtt élve, a finomabb környezet jótékony hatása alatt nevelődjenek, csiszolódjanak és gyakorlati úton megszerezzék a későbbi pályájukon az államszolgálathoz szükséges ismereteket. Ezek a nemes inasok és bejárók a fejedelem személye körül teljesítettek szolgálatot és szigorú ellenőrzés alatt állottak. A «nemesi erkölcsök» ellen vétők, a kártyázók, szitkozók, részegeskedők, a feljebbvalói iránti tiszteletet elmulasztók közül azokat, akik «bot alatt voltak», az udvarmester akár «meg is csapathatta», szükség ese-

tén pedig, ha az «illendő és kemény pirongatások» nem használtak, bárkit is eltávolíthatott az udvarból. Mivel mindig készen kellett lenniök arra, hogy a parancsokat végrehajtsák, vérükbe mehetett át a fegyelmezettség és engedelmisség, a jövő hivatalnokainak ez a két, olyannyira elengedhetetlen tulajdonsága. A legismertebb belső inas és bejáró, Mikes Kelemen élete meg arról tanúskodik, hogy az udvarnak a levegője kedvezően hatott a fiatalság szellemi fejlődésére, érdeklődésének elmélyülésére is.

Rákóczi azonban nem elégedett meg azzal, hogy a régi familiáris, servitori viszony életrekletésével hóna alá nyúlt a köznemességnek. Kora legfrissebb követelményeinek is igyekezett eleget tenni és a legérezhetőbb hiányt pótolni; alkalmat akart adni a magasabb, rendszeres katonai ismeretek megszerzésére, hogy így jó tiszteket nevelhessen a hadsereg számára. Nem gondolhatott ugyan annak a magyar lovagakadémiának a felállítására, amelyen a tehetséges ifjak elméleti oktatással képeztettek volna ki a jövő katonai és politikai elitjévé, — ínég a tisztán katonai jellegű főiskola alapítása is csak terv maradt — az akadályokat azonban megpróbálta áthidalni a Nemes Compánia vagy Gavallérok Compániája megszervezésével. Ennek a testületnek a tagjai — számuk az alapításkor 32, de azután felszökött 120-ra is — a fejedelem legbelsőbb testőrei voltak. Feladatuk azonban nem merült ki abban, hogy az audienciás sátor és Rákóczi lakószobái előtt strázsát, ünnepek alkalmával meg sorfalat állottak. Rákóczi magasabb célt tűzött eléjük. Úgy tervezte, hogy a jövőben csak az lehet tiszt, aki tagja volt a Nemesis Társaságnak. S hogy a testőrség tekintélyét kezdettől fogva emelje, a főkapitányi tisztet magának tartotta fenn. Bár a katonai szolgálatra való kiképzés — a hadi állapotok miatt — az első helyen szerepelt, Rákóczi ismételten hangsúlyozta, hogy a jó erkölcsök és előkelő modor elsajátításán kívül «több tudományban» is ki kell magukat művelniük. A tudományos képzésnek ez a hangsúlyozása, továbbá a Cavallérok Compániája elnevezés arra utal, hogy a fejedelem valóban a magyar lovagakadémia hiányát szerette volna pótolni a gyakorlati neveléssel és teljesen tudatában volt annak, hogy a nemesség szegény, de tehetséges tagjait kell korszerű kiképzésben részesíttetnie, hogy elegendő számban legyenek «hadi és politikai szolgálatra» alkalmas emberei, akik majd a közigazgatást és kormányzást is vezethetik.

Rákóczi udvara, az ott kifejtett pompa és a benne folyó élet ezek szerint a fejedelem társadalomnevelő törekvéseinek a visszatükröződése. A tendencia korszerű és szükséges volt, ez az elmondottak után bizonyára nem vitás. De vajjon korszerű módon nyert-e kifejezést? Végre is, a történelem az udvari kultúrának sok fajtát ismeri; a XVIII. század elejének szegényes viszonyai közt, a török szomszédságában, még egy keleties jellegű udvari élet sem lett volna anachronizmus, ha nem is éppen az oláh vajdák környezetének alacsony színvonalán. A feleletet azoknak az adatoknak egymás mellé helyezése adja meg, amelyeket művelődéstörténetieknek szoktunk nevezni. Előre bocsáthatjuk, hogy ezek a mozaikszemek Rákóczi udvarát barokknak mutatják be,

Versailles és Becs magyar változatának; jóval egyszerűbbnek és szegényesebbnek, azt mondanunk sem kell, lényegben azonban velük egyezőnek. A tompább csillogásért pedig ugyanakkor más vonások nyújtanak bő kárpótlást.

A barokk-udvarok központjában álló uralkodókat koruk rendkívüli egyéniségeknek tekintette. Legyen a nevük XIV. Lajos, Erős Ágost vagy III. Károly, alakjuk a hatalmas létszámú környezet fölé helyezve, óriási méreteket öltött. Ha háborút viseltek, az csak győzelmes lehetett, uralkodásukat pedig másképp el sem lehetett képzelni, mint hogy a bőség szaruját öntötték ki népeikre. A szobrász, a festő, a költő vagy az udvari történetíró hőszoknak ábrázolja őket, akiknek fejét győzelmi koszorú övezi s egyetlen intésükre óriási hadseregek indulnak meg. Minden más lehet ennek az uralkodónak a megjelenése, csak nem hősiesség, arca nélkülözheti a férfias szépség jegyeit, a művész — így Steinle III. Károlyt — mégis messze kiemelkedő félistené magasztosítja, akinek parancsoló alakja ügyet sem látszik vetni az allegorikus női figurára, amint az egy birodalom koronáját könyörögve nyújtja feléje. Képek az uralkodók megszokhatták, hogy életüket félistenek társaságában töltsék — nemcsak Medici Mária láthatta így megörökítve magát — s diadalszékér, óriási kísérettől körve, vigye őket a halhatatlanság felé.

Rákóczi sem kerülhette el, hogy alakja a valóság határain túl ne nőjön kortársai szemében. A szakadék ugyan széles volt, amely őt, a conföderált rendek vezérét, «előljáróját» elválasztotta az Isten kegyelmére hivatkozó abszolút uralkodóktól s a különbségnek maga volt leginkább a tudatában, az erdélyi fejedelemség pedig, amelynél már büszkén hivatkozhatott felségjogokra, tényleges erőt alig-alig jelentett számára, korának egyik névtelen festője mégis mint győzelmes római imperátort örökítette meg. Nagyon messze volt attól Rákóczi Magyarországa, hogy barokkizált impériumnak lehetett volna nevezni, a két államstruktúra is lényegbe vágó eltéréseket mutatott fel, az uralkodói hatalomról alkotott közfelfogás azonban, átszárnyalva a különbségeken, Magyarország fejedelmét is a hőszok közelébe emelte. A distanciát a valóság és annak a művészet eszközeivel való érzékeltetése között a barokk szellem hidalta át. Ennek uralma a mindennapi életben, a túlzást egyébként kevésbé megengedő személyes érintkezésben is megfigyelhető. Amikor Czegei Vass György Erdélyből jövet Rákóczit Léván üdvözölte, egy lélekzetre elnevezte őt a mindenható Isten jobbkeze erős férfianak, a magyar nemzet Mózesének, ki népét az egyiptomi Ínségből kiszabadítja, a magyar Izrael egyik Jézusának, Istentől küldött szabadítójának és vezérének, dicsőséges fejedelemnek, olyan rendkívüli egyéniségnek tehát, akinek kedveskedés gyanánt is csak hasonló szuperlatívuszokban lehet Dávid buzgóságát, Salamon bölcsességét, Nagy Sándor szerencsés fegyverét, Corvinus Mátyás egész birodalmát kívánni. De; talán nem is ez a szóáradat a legjellemzőbb ebben az üdvözlésben. Sokkal inkább a szónoknak az a hite és meggyőződése, hogy Isten Rákóczi «fegyverét és minden dolgait a maga kezében hordotta s igazgatta és minden kiváltképpen való szerencsétlenségektől oltalmazta». A fejedelemnek ez a kiemelése és az

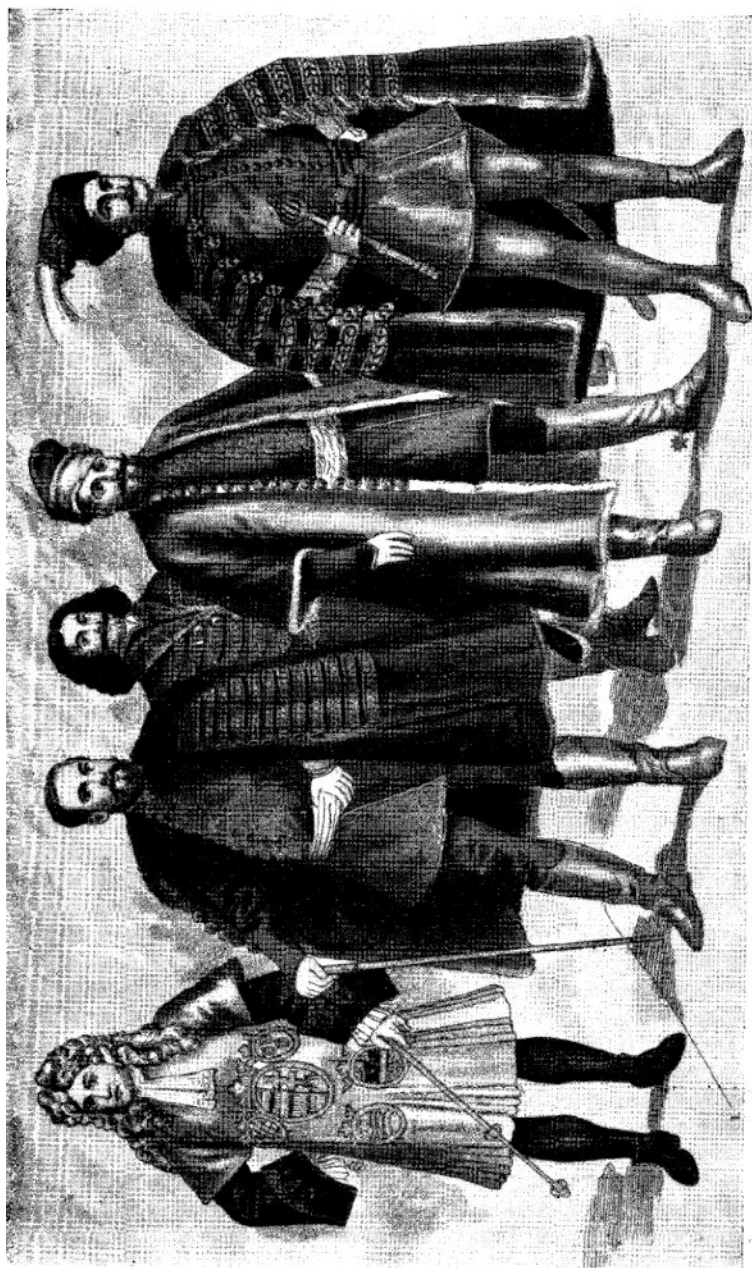
Isten legnagyobb kegyelmére méltók közé sorolása lényegében ugyanaz a heroizálás, amellyel Rubens a maga hőseit földöntúli lények társaságában szerepeltette. Vass György nem jegyezte fel, hogy Rákóczi rossz néven vette volna tőle a hízelgő jelzőket. Nem is valószínű ez. A kor divatja előtt neki is meg kellett hajolnia s annak szeszélye szerint kellett élnie. Ez persze a magánosságot jelentette a kavargó udvari világban is. Bármily természetes szelidség, jóindulat jellemezte Rákóczi kedélyét és bármennyire is mentes volt minden gögtől, Magyarországon csak egyetlen ember iránt érzett és mutatott barátságot: Bercsényi iránt. Mozgalmának többi szereplőjével szemben a kegyes és méltányos úr volt, a fejedelem, kinek társtalannak kell lennie, anélkül azonban, hogy érezné az egyedüllétet.

Nem akart elzárkózni az emberektől akkor sem, amidőn formaságokhoz kötötte a fogadásokat vagy megszabta, hogy az udvarmester kit hívjon meg a fejedelmi asztalhoz. A főember-szolgák közül kettő-három állandóan az ő vendége volt, hasonlóképpen az udvarban megforduló szenátorok és tábornokok is, így hát nem törekedett sem a spanyol ceremóniák, sem annak a Franciaországon kívül több helyütt is dívó szokásnak az utánzására, hogy külön asztalnál, egyedül étkezzék. Mégis annak a rendnek a megállapítása, hogy ki ültethető az ő asztalához, ki az udvarmesteréhez, kit kell ismét bejáró által meghívni, és kinek elég, ha az invitálást csak «inas» útján kapja meg, ugyanúgy annak a hangsúlyozása, hogy a vendégek száma a két asztalnál ii—n-nél több nem lehet, általában a tékozlástól, a szertelenségtől való óvakodás elhajlást jelentett attól a nyers szokástól, — Apor leírása szerint Erdélyben uralkodott ez — hogy a vendégek két kézre fogva igyák a nagy kancsó borokat s a lakomák így végeláthatatlan részegségbe fülljanak. Az előkelőbb és finomabb barokk életmód egyik vonása nyilvánult meg a főbe járó hatáskörének megállapításánál is; így egy bejárótól ő vette át s tette a fejedelem elé a mosdó-medencét, vitette azután ki az inasokkal s gondoskodott, hogy öltözéskor a csuhadárokon és fegyverhordozókon kívül más ne léphessen a szobába. Akaratlanul is XIV. Lajos lever-jére és a különbségre gondolunk: az etikett színpadiassága és ridegsége hiányzik ugyan Rákóczi udvarában, de a tartózkodás, mely az uralkodó személyét kiemeli, mégis érvényesül. A mindennapi élet éppen nem volt tehát ceremóniátlan, de a szertartásosság, amelyet Rákóczi meggyökereztetni törekedett, annyira a «jó rendnek» az érvényesítésére szolgált, hogy ellene idegenkedést eláruló panaszok nem merültek fel. Azonban szükség is volt a rendre, hiszen az udvarban élő óriási személyzetet — Thaly 4—500-ra teszi számát — másképp bajosan lehetett volna elkörmányozni.

A pompa és fényűzés, amelyet az udvar kifejtett, volt hivatva a tömeg előtt érzékeltetni azt a magaslatot, amelyen az uralkodó állott. A legjobb -alkalmat hozzá az ünnepek, a nagy felvonulások, követek, előkelő vendégek fogadásai nyújtották. Tobzódó színpompa ezeknél éppen úgy érvényesült, mint az etikett szabályai szerint megállapított rend. A fejedelem maga is

festegetett, s gondossága, amint a felvonulásoknál az egyes színes ruházati csoportokat szétszította, méltó lett volna még egy olyan barokk festőhöz is, aki hosszas gyakorlata alatt megszokta már, hogy nagy udvarok méltóság-teljesen hömpölygő életét képciklusokban örökítse meg. Udvari hadai, amelyeket saját birtokainak jövedelmeiből tartott el, jelentették a nagy színpalotákat. Vörösruhás magyar és kékruhás erdélyi palotások, medvebőrsüveges francia gránátosok, zöld vadászok, aranykapcsos dolmányú deliások, — ezek voltak a gyalogosok — azután vörösruhás karabélyos huszárok, székely kék kopjások, lovas gránátosok fegyelemhez, jó rendtartáshoz szokott, egységesen mozgó csapatai adták meg az ünnepségek kereteit és szuggerálták a nézőbe a hatalom érzését. A személyes szolgálatára álló udvari nép, étékfogók, fegyverhordozók, csuhadárok, apródok, azután az alsóbbrendű szolgasereg, a csatlósok, fullajtárok, trombitások, lovászok, madarászok, kocsisok tömege szintén díszes, rangjukhoz illő és változatos libériába volt öltöztetve a mozgalom fénykorában. Legdíszesebb volt természetesen az udvari gavallérok, a nemes testőrség tagjainak ruhája: selyemzsinóros égszínkék posztóból készült mente, dolmány és nadrág, csillogó aranyozott gombokkal, ezüsttel gazdagon hímzett narancssárga bársony vállöv és ugyancsak sárga selyemöv. Rákóczi maga a legapróbb részletekre is kiterjedő figyelemmel, barokk műgonddal állíttatta össze a ruhák díszzeit s még trombitásainak ezüst gombjaira is ügyelt. Tulajdonképpen környezete, kancellárjai, tanácsosai, udvari főkapitánya, udvarmestere, kincstartója stb. már egyéni ízlésüket érvényesíthették s ezt a tarka csoportot növelték az időnként megjelenő tábornokok, szenátorok, az arisztokraták, akik szinte versenyre keltek egymással, hogy minél díszesebb ruhában pompázzanak. Náluk nem volt szükség biztatásra, sőt inkább korlátozni kellett őket, hogy ne akarjanak rangjukon felül tetselegni, így a fekete kócsagtollas forgót és tigrisbőr kacagányt Rákóczi magának és Bercsényinek tartotta fenn s a többi tábornoknak fehér forgóval és párdubőr kacagánnyal kellett megelégednie.

Kz az udvar valóban olyan tömeg volt, hogy mozgásba hozva, a «felfokozott élet» látszatát keltette, a központjában élő számára pedig annak érzését mindenképpen megadhatta. A mozgalmasságnak ez a szeretete magyarázza meg, miért vonult Rákóczi oly ünnepélyes menetben templomba vagy fogadtatta a nála megforduló külföldi előkelőségeket oly szertartásosan. De még ha ő maga egyik városból a másikba indult, Szerencsről Sárospatakra, vagy tovább Munkácsra, akkor sem az utazás kényelmes formáját választotta. Nem törődve porral, sárral, nagy menet közepébe helyezte hintóját. Legelői egy karabélyos zászlóalj és a nemes testőrség haladt, mögöttük a fejedelem aranyos szerszámú lovait vezették, azután jöttek a szolgálatot teljesítő testőrök, inasok, étékfogók, bejárók, főember-szolgák s az egyéb udvari nép, «kiki a maga rendiben», őket követte a fejedelmi kocsi, a barokk luxusnak ez az egyik személyesítője, amelyet Apor Péter évtizedek múlva is mint az idegen eredetű, kárhóztos fényűzés jelét tekintett, hogy azután a menetet két

Magyar viselet a Rákóczi-korban. (IV.)

zászlóalj karabély os zárja be. Mint Lipótnak a Favoritába vagy XIV. Lajosnak Fontainebleauban indulása a bécsi és versaillesi udvar kiköltözését is jelentette, ugyanúgy tette Rákóczi megjelenése egy-egy városunkat az akkori magyar világ központjává.

Az állandó rezidencia hiányának, a hadiállapot e következményének természetesen megvoltak a hátrányai. Az udvar városfejlesztő szerepe néhány év alatt nem érvényesülhetett s így nincs is városunk, amelynek képét a fejedelem építkezései megváltoztatták volna. Pedig Rákócziban is megvolt a hajlam, kedv és érzék, hogy a barokk nagyurakat e legmaradandóbb tevékenységükben is kövesse, hiszen maga is értett az építészethez. De még amit saját uradalmainak központjaiban, így főleg Munkácson, megvalósíthatott, annak is első sorban katonai indítékai voltak. A térs nagyváros, a barokk pompa kifejtésére dekoratívabb hely hiányzott tehát, régi, szűk középkori városainknak még csak ezután kellett volna az udvarral együtt fejlődniük s így Rákóczi kénytelen volt a nag}7 ünnepeket a falakon kívül, a mezőkön rendezni meg, ahol a nagyobb tömegek felvonulására legalább a szabad mozgást biztosító hely rendelkezésre állt; ugyanezért tartották az országgyűléseket is sátrak alatt. Az urbanitás súlyosan érezhető hiányát azonban lehetetlen volt minden téren pótolni. Vele együtt hiányoztak a kor legfontosabb és legreprezentatívabb művészetének, a színjátszásnak a feltételei. Így Rákóczi kénytelen volt beérni azzal, hogy alkalomadtán, ritkán, a korábbi fejlődési fokon álló jezsuita iskoladrámákat nézzen végig. Ez is érdekelte, lekötötte figyelmét, hiszen Kassán három óra hosszat élvezte a Mátyás királyról szóló műkedvelő előadást, az akkor modern udvari opera meghonosítására azonban nem tett kísérletet. Így Magyarország a XVIII. század elején az egyházi színjátszástól a világiig vezető utat nem tudta végigjárni, mert nem bírt az akadályokkal, amelyek eg}r régi főváros hiányából adódtak.

Szembetűnő azonban Rákóczi udvarának barokk jellege, a nyugattal való korszerű megegyezése oly vonatkozásokban, amelyeknél elegendő volt elhatározása, és így ízlésének érvényesítése elé nem gördíthetett akadályt az a körülmény, hogy az előző generáció nem tudta az előfeltételeket megteremteni. Udvari festője, Mányoki, korának egyik ismert és keresett művésze volt, aki befejezvéen nála működését, könnyen talált otthonra és pártfogóra II. Ágost lengyel király drezdai udvarában. Ó, meg az ismeretlen nevűek is, számtalanszor megörökítették a fejedelmet, egyébként is régi szokása lévén már a magyar főúri családoknak, hogy termeiket a saját és rokonaik arcképeivel díszítsék. A gyűjtőszendély éppenséggel nem kizárólag barokk vonás, a képek azonban, amelyek Bercsényi tulajdonában voltak, ilyen jellegűek. Ó a mithológiai és bibliai tárgyú képeket éppen olyan szívesen aggatta fel szobája falára, mint a hollandi tájképeket, mégpedig olyan tömegben, hogy az már inkább a képraktár benyomását keltette. Ha ily esetekben tagadhatatlanul a gazdagság keresett eszközt ahhoz, hogy szembetűnő módon imponáljon, nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a barokk maecenások művészetpártolásá-

nak máshol sem a tiszta esztétikum volt az egyedüli forrása. Még a különben finom ízlésű, francia műveltségű Savoyai Jenő is — hogy más példát ne említsünk — nagy figurájú, reprezentatív olasz vásznait dekoratív szempontok szerint helyezte el képestermében, a kisebb formátumú németalföldi képeket pedig, amelyek megvételénél fontosabb volt számára a tárgy, mint a festő, a kis kabinetben, szorosan egymás mellé, hogy kitöltsék a falsíkokat.

A zene kedvelése a barokk korban «íratlan társadalmi törvény» volt, Rákóczi és Bercsényi tehát egyaránt tartottak zenészeket. A fejedelem tábori muzikusai és a fővezér udvari zenészei kiegészítették egymást, sokszor együtt is játszottak tábori ünnepeken, bálokon, névnapi mulatságokon, templomokban. Ha Bercsényi udvari karmestere, Cédron, zenés misét adott elő Ónodon, a fejedelmet meg ünnepeles kivonulásainál zene kísérte, akárcsak XIV. Lajost. Mindazok a hangszerek, amelyek a barokkra jellemzők és divatosak voltak, Magyarországon is megszólaltak. Nem hiányoztak a trombiták sem, amelyeknek érces szava nélkül Németországban nem tartották teljesnek az udvari pompát. A zene, amely majd szórakoztatólag, majd tekintélyt parancsolólag megszólalt, kifejezetten francia jellegű volt. Nemcsak Rákóczi solesmesi síposai bizonyosságai a francia kapcsolatoknak, hanem az udvari és hadi zene praxisa is. Míg a bécsi zene ekkor inkább olasz-spanyol jellegű, amelybe franciás színt Savoyai Jenő pártfogói tevékenysége hoz, — hárfása, St. Luc, francia volt — Rákóczi udvarában kifejezetten a francia tánc és zene uralkodott. Ez tehát a barokk fejedelmi rezidenciák mintaképeül szolgáló Versaillesból közvetlenül, nem «német csatornán» jutott el Magyarországra. Nem állítjuk, hogy a szoros kapcsolat a francia műveltséggel Magyarországnak felsőbbiséget kölcsönzött Béccsel szemben. Végül is a császárvárosban intenzívebb volt a zenekultúra, a Habsburgok, így I. Lipót, maguk is foglalkoztak zenekomponálással, az udvari operaelőadások és ballettek pedig még ma is párját ritkító muzikális műveltségnek az alapjait vetették meg, az azonban kétségtelen, hogy Rákóczi nem valami népies, pórias zenének volt a kedvelője, hanem az előkelő modernnek, amely azután az adott viszonyok közt lehetséges mértékben érvényesült.

A barokk életstílus magyarországi megnyilatkozásai közül még csak egyet említünk meg, a vadászatot. Külsőségeiben ugyan nem hasonlítható a Marly-i nagy vadászatokhoz, hiszen ezek az udvari ceremónia szabályai szerint lejátszódó társadalmi események voltak, míg Rákóczi csak néhány kísérőjével járta az erdőt-mezőt, a lényegben azonban teljes köztük a megegyezés. Rákóczi ugyanis a francia királyi udvarból megújuló lendülettel elterjedt parforce-vadászatot kedvelte, melyet a kopóknak, a chien courant-oknak alkalmazásáért környezetében «sinkurantázás»-nak neveztek. A vadászszenvedélynek ily formában való kielégítése hasonlíthatatlanul fárasztóbb, de egyszersmind «sportszerűbb» is volt, mint annak a «német» módnak a követése, amely a hajtókkal a vadak százait terelte — emlékezzünk csak a mesélőkedvű Cranach bécsi képeire — a kényelmes vadász fegyvere elé. Aki, mint

III. Károly, nemcsak örömet lelte abban, hogy minél nagyobb tömeg vadat ejtsen el, hanem a fáradságot sem sajnálta, hogy naplót vezessen zsákmányáról, időnként pontosan, számszerint összegezve, hogy melyik vadból hány ezer darabot gyilkolt le, az aligha érthette meg Rákóczi szokását, hogy fontos ügyek elintézése közben, nap-nap után, esetleg kétszer is, reggel és délután, kilovagolt néhány órára vadászni, nem a zsákmány, hanem a nyugalom és felüdülés kedvéért. Ma, utólag visszatekintve, könnyű megállapítanunk, hogy kettőjük közül a magyar fejedelem volt a modernebb, divatosabb szórakozási mód híve.

A fejedelmi udvar, amely Rákóczi körül képződött, néhány évre így a Nyugaton uralkodó, korszerű életformát honosította meg Magyarországon. Rákóczi tehát nemcsak az elavult portyázó hadviselést ítélte el, amelyet a Károlyi Sándor köré csoportosult régi Thökölyánusok akartak érvényesíteni, hanem a keleti, törökös szellem elől a művelődés egész területén elvette az életlehetőséget azzal, hogy a modernebb és erősebb nyugati mellé csatlakozva, példájával, meg az arisztokrácia segítségével, annak hívévé tette az alsóbb rétegeket is. Vállalkozása megmutatta, hogy a magyarság képes a saját erejéből a Nyugattal lépést tartani, meg tudja teremteni a kor divatos életstílusának megfelelő magyar változatot és így nemcsak politikai, hanem kulturális téren sem szorul a bécsi gyámkodásra. A látszatra jelentéktelen külsőségek — mert bizonyára lényegtelennek látszik első pillanatra, hogy egy ablakkeretet milyen stílusban faragnak ki — összességükben tekintve, ezt a messzemenő következtetést teljes joggal megengedik. A Rákóczi-kori magyarbarokk kultúra uralmának egyéb következményei, természetesen, csak később érvényesülhettek volna. Vonatkozik ez elsősorban a gazdasági életre. A néhány év kevés volt, hogy a változás abban a tekintetben is szembetűnő legyen, hogy a hadsereg szükségleteinek ellátása, az iparnak ezzel járó felvirágzása a magyar kapitalizmus kifejlődését mennyire mozdítja elő.

Rákóczi Magyarországa azonban nemcsak európai volt, hanem magyar is. Ez ugyan magától értetődőnek látszik, de mert a Habsburg-uralom által terjesztett műveltség a nemzeti jelleg fokozatos gyöngülését jelentette, éppenséggel nem volt közömbös, hogy most egy időre a magyar nyelv lett az uralkodó az államélet és a kormányzás, továbbá a közigazgatás területén. Akinek ügyes-bajos dolga akadt, az kérvényét magyarul szerkesztette meg s arra ugyanilyen határozatot kapott a fejedelemtől. A magyar nyelvnek ezt az érvényesülését nem valami elvi intézkedés biztosította s így a nemzetiségek részéről méltatlankodás vagy felháborodás sem kísérte. A tót, rutén és német származású egyaránt «természetesnek» tartotta, hogy az állam nyelvét használja akkor, amikor kilép a maga szűkebb társadalmi közösségéből, városából vagy falvából és a kormányzás vezetőihez fordul, bár hátrányos helyzetbe akkor sem jutott, ha latinul írt vagy beszélt. A magyar nyelvnek az egyenjogúsága a latinnal és megszokottá válása azért volt jelentős, mert eleve kikapcsolta volna azoknak a végzettszerű összeütközéseknek a lehetőség-

get, amelyek egy évszázad elmúltával elmérgesítették a magyarság és a nemzetiségek viszonyát. Nem kereshetünk ugyan okozati összefüggést a magyar nyelv Rákóczi-kori érvényesülése és a felvilágosodás egyik előhírnöke, Thomasius azon törekvése közt, hogy lipcsei egyetemi előadásában az anyanyelvet, a németet használta, nem állíthatjuk, hogy mindkettő azonos motívumokból fakadt. A német tudományos élet ugyanis már túl volt a barokk latinkultuszán és — a francia példa hatása alatt — tudatosan akart tőle végleg elfordulni; nálunk azonban az élő nyelvhez elsősorban azok a tömegek ragaszkodtak, amelyeknek nem volt módjukban a latint tökéletesen elsajátítaniuk. Ez alapvető különbség ellenére a tényleges helyzet mindkét helyen az anyanyelv uralmát mutatja. Történelmünk más korszakaiban is észrevehető, hogy időnként a magyar fejlődés, lassúbb volta ellenére, egy ritmusba jut az előretörő európaival. Felmerülhet a kérdés, hogy vajjon le kell-e mondani ily esetekben a helyzeti előnyről csak azért, hogy elmondhassuk: mi is — bár megkésve — maradéktalanul átértük az európai műveltség korszakait valamennyi következményükkel egyetemben? A válasz bizonyára nem kétséges. A magyarság semmit sem veszített volna, ha a Rákóczi-kor után nem lesz latin a közigazgatás és kormányzás nyelve s ha évtizedekig nem az elavult módon, a latin formalisztikus elsajátítására nevelik az iskolák.

Ismételjük, nem állíthatjuk azt, hogy Rákóczi Magyarországa azért fordult el a latintól, mert az anyanyelvet tudatosan akarta érvényesíteni. Egyszerűen csak úgy cselekedett, amint azt a tényleges állapotok megkívánták. A nyelvkérdés súlyát ez a kor még nem érezte; nálánál hasonlíthatatlanul jobban lekötötte és foglalkoztatta érdeklődését a vallási probléma. Ennek elintézése, megoldása többé-kevésbé mindenkit érintett, mások — túlzás nélkül mondhatjuk: tízezrek — számára pedig egyenesen existenciális kérdés volt, hiszen nem hiába nevezi a mai történettudomány a barokkot a konfesszionális korszaknak. Olyan nagy jelentőségű volt a valláskérdés, hogy nem lehetett kitérnie előle a Rákóczi-kornak sem, hanem valamilyen módon állást kellett foglalnia vele szemben. A megoldás, amelyre a magyarság választása esett, a lehető legerősebbnek nevezhető s túlzás nélkül állíthatjuk, hogy a Rákóczi-kornak a nemzeti fejlődés szempontjából a legnagyobb teljesítménye éppen az volt, hogy e kritikus pontban túlhaladt a barokk felfogáson és egy majdan elkövetkezendő kor szellemében kiegyenlítette az ellentéteket.

A barokk — tudjuk — vallási tekintetben sem a harmónia kora volt, hanem a túlfűtött fanatizmusé. Mindegyik egyház kizárólag a saját uralmáról akart tudni, másnak pedig még a megtört szerepét sem engedélyezte. A XVII. század végén tehát a Habsburgok csak koruk szellemében jártak el, amikor túlhatalmukban bízva, immár nyíltan a magyarországi protestantizmus megszüntetésén fáradoztak. Egyházi politikájukat a belső meggyőződés sugallta s kétségtelenül ugyanez szabta meg a magyar katolikusok állásfoglalását is. Az érvelés, amellyel az uralkodóház a XVII. század végén Magyarországon a

Magyar viselet a Rákóczi korban. (V.)

katolicizmus egyedüli uralmát indokolni igyekezett, merőben középkori jellegű volt. A földesúr patrónusi jogára hivatkozott, amelynek erejénél fogva a középkorban a kegyúr tetszésétől függött, hogy kié legyen az egyházi javadalom. A protestantizmus, mint örökséget átvette a középkor felfogását és az új hitre térő földesurak mint őket természetesen megillető jogot alkalmazták, azzal az egyetlen — de annál lényegesebb — különbséggel, hogy nem plébánosokat, hanem prédikátorokat ültettek be a javadalmakba. A jobbágy-ság számára ez a csere, világos, vallásának megváltoztatását jelentette, mivel a protestáns lelkész már új szertartások végzésére és új hitelvek vallására tanította őt meg. A protestantizmus tehát, a középkori társadalmi tagozódás-nak megfelelően, elsősorban nem a tömegek, hanem a vezető társadalmi rétegek megnyerésére törekedett, a nélkül azonban, hogy a jog nélküli lakosságot, a népet elhanyagolta volna. Mert ahol, mint a török hódoltság területén, nem volt földesúr, ott a tekintélyi elvre való hivatkozás nélkül igyekezett hatni, még pedig sikerrel, a népre.

A barokk ellenreformáció ezt a sokszorosan kipóbált jogi elvet kitűnő eszköznek találta ahhoz, hogy a rekatolizálást diadalra juttassa. 1691-ben, immár a végleges győzelem tudatában, amikor be lehet vallani a legvégső célokat is, Kollonich félre nem érhetően jogosnak nyilvánította az uralkodóval azt, hogy a katolikus földesurak szabják meg jobbágyaik vallását. A bécsi barokk e lelkes képviselője úgy érezte, hogy most visszafordíthatja a protestánsok ellen fegyverüket, mert ha ezt ők, míg többségben voltak, «törvényesen igazságosnak és helyesnek ismerték el, most nem méltatlankodhatnak miatta, sem igazságtalanságnak nem tekinthetik alkalmazását a katolikusok részéről». Ez a világosan körvonalazott egyházpolitika az életben csak erőszakkal érvényesülhetett s végeredményben a magyarságot két ellenséges érzelmű táborba kényszerítette. A napról-napra megismétlődő súrlódások, amelyeket a templomok elvétele, a prédikátorok elűzése, a jobbágyoknak katolikus szertartások követésére és a plébános részére szolgáló tized fizetésére való kényszerítése, továbbá a protestáns lelkész és hívei érintkezésének megakadályozása idézett elő, fenekestől felforgatták a magyar társadalom nyugalalmát. Távoli nemzeti célok elérésére így gondolni sem lehetett, amíg súlyos vallási ellentétek kötötték le az energiákat.

A Habsburg-monarchia barokk művelődésének hívei optimisztikusan azt remélték, hogy a magyarországi protestantizmus teljes kikapcsolásával és elsorvasztásával létrejön majd a hön óhajtott vallási egység, amelyért érdemes még a legsúlyosabb áldozatokat is meghozni. S ha szétnéztek Európában, valóban találtak is példákat, amelyek megerősíthették meggyőződésüket, így joggal hivatkozhattak volna XIV. Lajosra, aki nem habozott a francia nép értékes elemeit kivándorlásra kényszeríteni, csakhogy az egy vallású állam ideálját megközelíthesse. Nem állíthatjuk tehát, hogy a XVII. század végén Magyarországon érvényesülő valláspolitika korszerűtlen lett volna. Az a meggyőződés, hogy kár szót vesztegetni arra, hogy mi a tömeg, a jobbágy-

ság felfogása, mivel ennek kizárólag földesurai állásfoglalása után kell indulnia, ugyanabból a barokk társadalomszemléletből fakadt, amely az államéletben is csak passzív szerepet engedélyezett a népnek. Rákóczi Magyarországa azonban vallási tekintetben túlhaladt e barokk felfogáson. Ebben az egy pontban nem törődött Versailles-al és Béccsel, hanem figyelmét — közvetve — nyugatabbra irányította, ahonnan a XVIII. század uralkodóeszméi sarjadtak: Németalföld és Anglia felé. Elvetette tehát a barokk vallási fanatizmus sugallta gondolatokat, szakított a földesúri jog majesztétikus elvével, hogy helyettük érvényre juttassa a toleranciát és az egyén meggyőződését respektáló felfogást.

Ezek a modern gondolatok, amelyeknek győzelmét — oly sok könny és vér árán — csak késleltetni lehetett, de nem feltartóztatni, eddig sem voltak ismeretlenek Magyarországon. A Rákóczi-kori magyarságnak nem kellett keresgélve, tapogatódzva messzire visszanyúlnia; a magyarországi protestantizmus eléggé kiforrott alakban bocsátotta azokat rendelkezésére, már alkalmazva is a hazai viszonyokhoz.

A vallási türelem eszméje, úgy, amint az európai kultúrkörben érvényesült, kétségtelenül protestáns eredetű. Nem a katolicizmussal folytatott harcban alakult ki, megfogalmazásában a nagy, történeti egyházaknak, a lutherinek és kálvininak nem is volt részük. Ellenkezőleg, velük szemben kellett azt diadalra juttatni azoknak a szektáknak, amelyek Hollandiában és Angliában a vallási individualizmus érvényesülésének minden következményét radikálisan le akarták vonni. A protestantizmus belső küzdelmeinek eredménye volt tehát az a felfogás, hogy a hit az ember legbensőbb egyéni ügye, amelynek megváltoztatására senki sem kényszeríthető, éppen mert az a lélekben gyökerezik. Az egyéniség lelki jogainak ez az elismerése és tisztelete úgy hangzik a barokk korban, a XVII. század közepén, mintha a szó egy másik világból jönne. A humánumnak ez a gondolata közvetlenül és feltűnésével egyidejűleg jutott el Magyarországra. Londonban lépett ugyanis szövetségre 1638-ban kilenc társával Tolnai Dali János, korábban a kolozsvári iskola igazgatója s immár hetedik éve külföldön tanuló teológus, elkötelezve magukat Isten szolgálatára, látván, hogy Ő «Angliában nagyságos dolgokat cselekedett». A szövetkező puritánusok itthon heves harcokat vívtak az orthodox körökkel, amelyek éppen úgy nem akartak tudni az Aristotelesi filozófiának, a barokk teológia ez alapjának mellőzéséről, mint arról sem, hogy a földesúri patrónusok háttérbe szorításával a gyülekezetek ügyeit maguk a hívek, a presbyterek intézzék. A régihez ragaszkodók ezt az «anarchiát vagy cyclopsi kormányzatot, ahol senki sem hallgat senkire», az «antikrisztusi» pápai egyveduralomnál is veszedelmesebbnek tartották. Nem egyszerű egyházzervezeti változtatásról volt tehát szó, mint az kitűnik az éles tiltakozásokból, vádakból is, amelyek forradalmi felforgatást vetettek a puritánusok szemére, pl. 1654-ben rémképgyanánt festve a falra, hogy a puritanizmusból keletkezett az independentizmus, ez az «Angliában született, Hollandiában táplált, Amerikában nevel-

tetett sokfejű hidra kígyó». A forradalmi szándék távol állott ugyan Tolnai Dalitól és társaitól, s az még inkább, hogy politikai térre is átvigyük demokratikus eszméiket, azonban mégis óriási jelentőségű volt, hogy külső, patrónusi támaszok helyett a hívek, a jobbágyok, a barokk által emberszámba sem vett, kigúnyolt, megvetett köznép belső meggyőződésére, lelkiismereti szabadságára akarták a gyülekezetet alapítani és ezek függetlenségének biztosítását nem a hatalomtól várták. A magyar puritánusok, belülről és alulról kezdve az építés munkáját, a nép nevelésére, a jobbágyság erkölcsi és értelmi színvonalának emelésére törekedtek. A «született nyelven való scholák» alapítása, megszervezése tervük szerint együtt jár a presbyteriumok felállításával. Az ilyen iskoláknak pedig nem az a céljuk, hogy előkészítsenek a felsőbb fokra, hanem az, hogy a legszegényebbeknek megadják az alapműveltséget. Nem egyes tehetségeket akarnak tehát kiemelni a puritánusok, hanem a tömeg pallérozására törekszenek. Egyikük már arról a korról ábrándozott, amikor a szülők majd maguk fogják gyermekeiket olvasásra tanítani.

A jobbágyok lelki élete így többé nem függvénye a földesúri elhatározásnak, önálló egyéniségek ők, akik a presbyteriumban uraiknak, a nemeseknek bírái is lehetnek. Az orthodox egyházi körök, híven a kor tényleges társadalmi rendjéhez és felfogásához, meg is ütköztek, hogy a presbyterek «nemes emberekre is ráüzennek, maga személye, háza népe és cseléde felől, ez iránt a magistrátusénál is nagyobb hatáskört kívánván maguknak». Velük szemben azonban az új eszmék egyre nagyobb megértésre találtak. Brre vonatkozólag jellemző, hogy amikor Tolnai Szabó Mihály 1662-ben a debreceni főiskolán vitatkozást tartott a közönség előtt, szabadon fejtegethette, hogy az egyházat a népből vett emberekkel kell igazgatni, ami annál szükségesebb, mert a presbyterium eltörli a kényuralmat, a patrónusok uralmát; majd önmagának adva fel kérdéseket, arra a panaszra, hogy tűrhetetlen, hogy a jobbágy bírāja legyen urának, ilyen messzemenő kijelentést tett: «Ha hívek azok a földművesek, meg fogják ítélni Isten angyalait is, mennyivel inkább megítélhetik uraikat!»

Az elhatározásában szabad, minden világi, társadalmi kényszertől mentesen egyedül a saját lelkiismeretére támaszkodó individuum emberi jogainak nemcsak megfogalmazása volt a protestantizmus legsajátosabb műve, hanem Magyarországon való elfogadtatása is. A fentebb vázaltszerűen jelzett gondolatok ugyanis nálunk sem a katolicizmussal való súrlódások közben nyertek kifejezést, mintha a védőállásba, kisebbségbe szoruló protestantizmus utolsó mentségül és jobb belátása ellenére menekült volna hozzájuk. A viták és küzdelmek a református egyházon belül folytak le, az ország keleti részeiben és Erdélyben, térben és időben távol az ellenreformációtól. A református magyar jobbágy számára a lelkiismereti szabadságot, lelki dolgaiban az önrendelkezést a református nemesekkel szemben akarta a puritánus mozgalom biztosítani. A protestantizmus. Így saját erejéből vetette el a földesúri jogot, amikor helyébe a modernebbnek és emberibbnek bizonyult elveket helyezte.

Az individuum tehát a legszellemibb téren, a vallásos életben szabadult először fel, hogy azután a későbbi kor biztosítsa számára a politikai, jogi és a gazdasági szabadságot.

A lelkiismereti szabadság azonban nem kizárólag a református egyház határain belül ismertetett el. A politikai változások sajátos alakulása folytán az egész magyarság kincsévé lett az. Minthogy a puritánus-gondolatok pártfogóra találtak egyebek közt Lorántffy Zsuzsannában, a fiatal Rákóczi Zsigmondban és Medgyesiben, a fejedelem udvari papjában is, nem csodálható, hogy a linzi békét megelőző tárgyalásokban Rákóczi György követe felvetette azt a gondolatot, hogy a földesúr elhatározásától és vallásától függetlenül követhessék a jobbágyok a maguk hitét. Nem minden ingadozás nélkül ment ennek megállapítása. A gondolat ekkor még új volt a reformátusság körében és még nehezebb volt lényegét a jogi formáktól elvonatkoztatnia annak, aki a katolikus egyház dogmái szerint gondolkozott. Azt az akadályt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, amelyet a megértés útjába az uralkodó társadalmi rend és az új gondolatok által képviselt individualizmus, a jövőnek e programja közötti különbség gördített. Mégis, ha a kor jogi kifejezésének mezébe öltöztetve is, diadalra jutott a földesúri jog helyett az az elv, hogy a jobbágy nem háborgatható vallásának szabad gyakorlásában. Hozzá tartozik az egész magyarság gondolatvilágában való meggyökerezésére jellemző, hogy a békét törvénybeiktató országgyűlésen már a gyakorlati következményei is érvényesültek; a törvény ugyanis kimondta, hogy a protestáns jobbágyok szabadon hozhatnak maguknak papot, ugyanők oly helyeken, ahol a templom a katolikusok kezében van, templomot és iskolát építhetnek a földesúr által kijelölendő és átadandó telkeken, s ugyancsak a kölcsönösség szellemében protestánsok és katolikusok egyaránt csak saját lelkészeiknek tartoznak pénz- és terményszolgáltatást teljesíteni.

A linzi béke felfogása, a XVII. század e nagy teljesítménye, a gyakorlatban, sajnos, nem sokáig érvényesült. Templomokat visszakaphattak a protestánsok, ez azonban csak a szerződés betűinek valóra válását jelentette. Nem csodálkozhatunk, hogy szellemével szemben a bécsi barokk kultúra idegenül állott s bármennyire volt is ellenfele modernebb, vissza tudta őt szorítani. A békeszerződés tehát nem lett azonnal oly jelentős, mint a protestánsok óhajtották, hiszen rövidesen merőben ellentétes felfogás jutott túlsúlyra. Egyszerű törvényszöveg volt, néhány cikk, amelyre a hatalom gyakorlói ügyet sem vetettek. Úgy látszott, a régi szellemű élet átlépett rajta. De mindez csak látszat volt. Az artikulusok szellemét, oly nemes törekvések és gondolatok kifejezőjét a tényleges hatalmi viszonyok nem írhatták ki. A legjobban érdekelt fél, a protestantizmus görcsösen ragaszkodott hozzá s így fenntartotta a bennük rejlő lényegét, mint egy eljövendő korszak reménységét.

A Rákóczi-kor tehát két lehetőség közül választhatott. Az egyiket a régi-barokk valláspolitikai, a másikat az új, a linzi béke képviselte. Megszabadulva az egyoldalú bécsi nyomástól, a magyarság az életérdekeinek megfelelő meg-

oldást az újhoz való csatlakozásban találta meg. Nem a protestáns túlsúly nyers ereje érvényesült. A buzgó katolikus Rákóczit, a jezsuiták neveltjét, aki naponta misét hallgatott, ájtatosan részt vett a körmenetekben, fogadalmához híven, fogságból szabadulása emlékére, minden hétfőn böjtölt, hogy élete végén egyedül a vallásból merítsen vigaszt, erőszak nem kényszeríthette volna a protestánsoknak kedvező döntés meghozatalára. Őt egyház és kultúrpolitikájában a magyarság érdekének felismerése és a magyar műveltség iránti vonzalom vezette; ezért vette hathatós védelmébe a református főiskolákat is. Állásfoglalása, lelke mélyéből eredt meggyőződése mutatja éppen a legvilágosabban, hogy a vallási problémát eddig is csak a bécsi hatalmi politika mérgesítette el s így mintegy magától értetődött, hogy annak hatása megszűnvn, az egyetértés is —a kort évtizedekkel megelőző mértékben — helyreállott. Annyira mindkét fél ragaszkodott ugyan a maga hatalmi aspirációhoz, hogy vita nélkül nem mondott le jogi előnyeiről, a küzdelem azonban csak országgyűlési disputákra korlátozódott. Szécsényben tehát Rákóczi közvetítésével rövid vita után katolikusok és protestánsok «barátságos egyességre» léptek. Kifejezetten és határozottan félretolták a földesúri jogot és a vallás szabad gyakorlásának elvi álláspontjára helyezkedtek. Ennek a felfogásnak az életben való érvényesítésére a megyékbe háromtagú bizottságokat küldtek ki, — tehát katolikusok, reformátusok és evangélikusok egyaránt képviselve voltak bennök — utasításul adván nekik, hogy törekedjenek arra, hogy «a jó harmónia és atyafiúi szeretet inducáltassék s ha eddig valami viszály volt, az kigyökereztessek». E szép szavakat a bizottságoknak így kellett tetteté váltaniuk: Ahol — végy es vallású faluban vagy városban — kétséges volt, hogy melyik egyházat illeti meg a régi templom és iskola, ott a lakosságot össze kellett számlálni s azután a többség kezére kellett adni az épületeket. A kisebbség részére azonban haladéktalanul telket kellett kijelölni, hogy ott új templomot, parochiát és iskolát építhessen fel. A lakosság előtt ki kellett továbbá hirdetni, hogy mindenki csak saját papjának tartozik dézsmát adni, továbbá, hogy a harangot egyformán lehet használni, temetésnél minden felekezet saját szokását követheti, a kórházakba pedig valláskülönbség nélkül kell a gyámoltalanokat felvenni.

A bizottságok jelentései arról tanúskodnak, hogy a kisebbségvédő méltányos rendelkezéseket sikerült is megvalósítani s így azok nem maradtak papíron. De az esetek garmadájából taláalomra kiszakított egy-két példa azt is eléggé jellemzi, hogy a legközvetlenebbül érintett lakosság megértéssel kísérte a bizottságok rendet és nyugalmat teremtő munkáját. Bátorkesziben (Esztergom megye), ahol 306 katolikus, 264 református és 66 evangélikus volt, a protestánsok együttesen többen lettek volna ugyan, mint a katolikusok, a bizottság, azonban így döntött: A templom, a pluralitás jogán, a katolikusoké, mégpedig a parochiával, iskolával és földekkel együtt. Mivel a parochiát körül kellett keríteni, a reformátusok megígérték, hogy beszállítanak kétszáz karót, míg a vesszőt a katolikusok adják s ugyanők készítik el a kerítést is.

A reformátusok megtartják azt a házat, amelyet parochiának kezdtek építeni, s ugyanennek udvarán nyernek helyet templomra és iskolára is, míg az evangélikusok építkezéseikhez a közpázsitot jelölték ki. A lakosság békés hajlandóságára a legjobb példát a komárommegyei Udvard szolgáltatta. Itt a reformátusok maguk kijelentették: Tudják, látják, hogy falujukban a katolikusok többségre jutottak, s ezért az összeszámlálást nem is kívánják; maradjon a templom a katolikusoké, ők beérik az előző templomuk helyével, iskolával és paplakkal. A harang felől meg, melyet 45 frton közösen vettek, úgy egyeztek meg, hogy a katolikusok megtartják azt maguknak, de kárpótlásul adnak a reformátusoknak 22 frt 50 drt, hogy ők is vásárolhassanak maguknak harangot. Hasonló belátásnak adták tanújelét a katolikusok Mocsán. Itt a plébános elismerte, hogy a reformátusok többségben vannak s ennél fogva lemondott javukra a templomról. Kijelentette továbbá, hogy nem kíván telket az új katolikus templom számára, mert mindössze 38 híve van, azok is jobbára jövevények; csak azt kérte, maradjon egy ideig a plébánián, amíg ingóságait elvitetheti, amit természetesen meg is engedtek neki. A plébánost a maga személyes tapasztalatai is ösztönözték e belátásra. A XVII. század végén jött ugyanis Mocsara, amikor Kollonich, az esztergomi érsek, földesúri jogán elvette a protestánsoktól a templomot és egyházi szereiket, de a közben eltelt évek alatt a térítés munkájával nem tudott kielégítő eredményre jutni. Természetesen oly helyen, ahol többségüknél fogva a templomot a protestánsok kapták meg, a katolikusok is nyertek telket és engedélyt az építéshez, így Nagymegyeren, ahol a plébános szintén saját jószántából mondott le a templomról, a városi hatóságnak kellett a szükséges területet az újvári plébános és esperes jelenlétében kijelölnie.

Éppen ez az egyenlő elbánás, hogy nem volt többé uralkodó vallás, hanem mindegyik, a helyi viszonyok szerint, a kisebbség szerepét is játszhatta, alkalmas volt a kölcsönös és méltányos türelem meggyökereztetésére. Egészen zavartalanul nem mindenütt sikerült a rendezés. Helyi érdekek éppen úgy súrlódásokat idéztek elő, mint a bizonytalanság azon elvi kérdés körül, hogy vajjon az anyaközség lakossága egyedül számítandó-e, vagy hozzá kell-e venni a filiákét is? Pl. Szerdahelyen (Pozsony megye) a katolikusok kijelentették, hogyha a reformátusok számának megállapításánál a filiákat is tekintetbe veszik és ők ily módon kisebbségben maradnak, a templomot halálukig védelmezni fogják. De még e kiélesedett helyzetben is sikerült a bizottságnak békét teremtenie. A reformátusok ugyanis lemondtak a régi templomról, belenyugodtak abba, hogy újnak az építéséhez telket kapjanak, mire a katolikusok átengedtek nekik egy harangot. A tiltakozások is, amelyeket a bizottságok intézkedései ellen a lemondásra kényszerült felek, főleg pedig a katolikus főesperesek tettek, inkább elvi jellegűek voltak. Rákóczinak ugyanis négy szem között a klérus tagjai bevallották, hogy a vallásügynek a rendezése nem ütött csorbát a katolikus egyház érdekein.

E tiltakozások folytán, vagy mert a bizottságok nem érezték magukat

Magyar viselet a Rákóczi-korban. (VI.)

feljogosítva az intézkedésre, sok ügy döntés végett Rákóczi elé került. Panaszokban sem volt hiány, e tekintetben egyik fél képviselői sem akartak a másik mögött elmaradni. Ezek megvizsgálására és a függőben maradt ügyek elintézésére a rozsnói tanácskozásból 1707-ben újabb vegyes bizottságokat küldöttek ki. Nem tagadható, a felek ekkor helyenként arra hivatkoztak, hogy az előző határozatok még nincsenek végrehajtva, azonban mégis éppen e panaszok teszik kétségtelenné, hogy a súlyos kérdés méregfoga már kihúzatott. Ha tehát az előbb említett Bátorkeszin a reformátusok nem is tudtak még építkezni s a temetőben nem nyertek halottaik helyet, tanítóik meg a tizenhatodot nem kapták meg, az evangélikusok már csak azt sérelmezhatték, hogy a katolikus tanító továbbra is fizetést követelt tőlük, az egyik nliában a plébános kikergetésükkel fenyegetődzik s végül, hogy a katolikusok nem fogadják köszönésüket, hanem kicsúfolják őket. Viszont másutt, pl. az ugyancsak említett Udvardon a protestánsok maguk elismerték, hogy megkapták parochiájukat, éppen csak azért aggodalmaskodtak, hogy vajjon Megyeri Gábor tiltakozása nem lesz-e ártalmukra? Bár a panaszok az ónodi országgyűlés után egy harmadik vizsgálatot is szükségessé tettek, mikor is Rákóczi a legnépszerűbb szenátorok közül válogatta össze a vegyes bizottságokat, hogy ezek a korábbi kiküldöttekkel egyetértésben intézkedjenek, s így a vallásügy rendezése kétségtelenül elhúzódott, mégis, ezt kell megismételnünk, az aggodalmaskodásokból származó torzalkodások csak utórezgések voltak már, amelyek a lényegen mit sem változtattak. A földesúri jog többé nem érvényesült, hanem a lakosság elhatározása, ill. annak vallási meggyőződése. Még az a kis engedmény is ezt igazolja, amelyet a földesurak javára Rákóczi 1707-ben tett. Amíg ugyanis a biztosok az első vizsgálatnál nem érdeklődtek az iránt, hogy ki a földesúr, milyen vallású, hanem a lakosság számbeli megoszlása alapján hozták meg döntésüket, most tekintetbe kellett venniök a földesurat is s ha úgy találták, hogy ez a kisebbség vallásán van, viszont ugyanakkor a többséget a másik félnek néhány fő, 10—15 lélek biztosítja, a templomot a földesúr vallásán lévőeknek kellett átadniok. Hozzátette azonban az instrukció, hogy a patronátusra csak ott lehetnek tekintettel és ily kivételes elbánásban csak azokban a falvakban lehet a földesurat részesíteni, ahol állandóan tartózkodik, ahol «fixa residentia»-ja van. Az intézkedés nyilvánvalóan a családi templomokat és temetkezési helyeket akarta a földesuraknak biztosítani, ami — el kell ismernünk — méltányos is volt, hiszen e templomokat valamikor a birtokos építtette és dotálta. Nem jelentette ez tehát a nagy elvnek keresztültörését, hiszen a kivétel az uradalmakba tartozó jobbágyfalvak tömegét éppen oly kevésbé érintette, mint ahogy nem érvényesülhetett ott sem, ahol a jobbágyság nagyobb száma nem követte urának vallását. S még egy lényeges vonást kell figyelembe vennünk: ez a kivétel kölcsönös volt, tehát protestáns és katolikus földesúr egyaránt igényelhetette.

Ugyanakkor, midőn ily alapvető kérdésben annyira helyreállott az egyetértés katolikus és protestáns közt Rákóczi táborában, hogy már csak az aggó-

dalmak és az előre nem látható apró-cseprő bajok megszüntetéséről volt szó, a pozsonyi országgyűlésen is tárgyalták a vallásügyet. De milyen más felfogás érvényesült itt! A földesúri jog feltétlen uralmához ragaszkodtak a katolikusok, mégpedig teljesen egyoldalú értelmezéssel. A katolikus földesúr tetszésétől függ tehát, hogy birtokain megtúr-e protestáns papot, ellenben a protestáns földesúr a katolikus jobbágyokat s lelkészt nem üzheti el jószágairól. Azt hisszük, egészen felesleges volna magyarázgatni, hogy Rákóczi Magyarországa tényleg megelőzte a nyugatit, a Habsburg-érdekkörbe tartozót. Tagadhatatlanul nagy tette volt az a magyarságnak, hogy a saját erejéből megtalálta a kibontakozás útját. A vezetők tudatában voltak a vállalkozás nagy jelentőségének. Mutatja ezt az emlékérem, amelyet a kor szokása szerint veretett Rákóczi a szécsényi megegyezés örömeire. Az érem három női alakot ábrázol, akik mint az egyházak megszemélyesítői, kezükben fadarabbal sietnek az oltár felé, hogy táplálják a hazaszeretet lobogó tüzeit. Akik megvalósították a vallásbékét, azok a magyar rendi társadalom vezetői voltak. Rákóczi és környezete, meg a táborába gyűlt mágnások és birtokos, jómódú nemesek, a megyei autonómia vezetői találtak rá jobbik énjükre. A nép javára hozták meg a rendelkezéseket, s ezek nem váltak az ő hátrányukra sem. Mert ugyan ki állíthatná, hogy kára származott a földesúrnak abból, hogy hagyta, dicsérik a jobbágyai Istent úgy, ahogy azt meggyőződésük diktálja?

A helyzettel a klérusnak az a része lehetett csak elégedetlen, amely fanatizmustól fűtve, a protestantizmusban uralmának korlátozását látta. Egyházi hatalmi és nemzeti kulturális érdekek ajtuk keresztül valóban szembe kerültek egymással. Az utóbbi érvényesülése azonban, mai szemmel nézve, nem sértette a katolikus egyház igazi érdekeit. Mert csak az egyházfejedelem barokk büszkeségét bánthatta, hogy az érseki és egyetemi székhelyen, Nagyszombatban meg kellett tűrni a protestánsokat, az evangélikusokat templomuk, a reformátusokat pedig házuk birtokában. A klérus szerényebb tagjai, akik a nép között éltek, igazabban ítélték meg a helyzetet. Ők látták, hogy felsőbbségük által kiküldetve, még oly faluban is, ahol a földesúri jog segítségükre volt, hét év alatt sem tudtak eredményt elérni, mivel a protestáns jobbágyságban — papjai és tanítói munkájának eredménye gyanánt — a vallásához való ragaszkodás mélyebben meggyökereződött már, semhogy azt egyszerű parancsszóval meg lehetett volna szüntetni. A vallás ekkor, a konfesszionális korban, műveltséget is jelentett, mégpedig elképzelhetetlenül nagyobb mértékben, mint ma. A vallásnak erőszakkal való megváltoztatása tehát szükségképpen a népi műveltség hanyatlását vonja maga után, ha egyszer az elhagyott, a régi műveltségért majd csak a következő generáció kap kárpótlást azzal, hogy az újat lelkébe fogadhatja. Erre a legalább egy nemzedék életére kiterjedő visszaesésre okvetlenül számítani kellett minden erőszakos térítésnél, bár annak, akinek a magyar kultúra kérdése nem volt szívügye, aki csak tömeget látott a magyarságban, akadályokat ily meg-

gondolások természetesen nem jelenthettek. De éppen ez az a pont, amelyen a két felfogás kibékíthetetlenül áll szemben egymással. Vagy az egyik, a nemzeti kulturális érdek győz, vagy az egyházi hatalmi. A Rákóczi-korban érvényesült harmadik lehetőség, a katolikusok és protestánsok egyforma bánásmódban részesítésével még nem akadályozta meg, hogy a katolikus egyházi kultúra belső erejénél fogva ne terjedjen. Tudjuk, hogy voltak a katolikus művelődésnek is önfeláldozó hirdetői, akik a nép között a szó és a példa eszközével nyertek az egyház számára új híveket. Nyílt alkalmuk erre a munkára lelkes plébánosoknak és szerény szerzeteseknek, csakhogy ezek, mint a minorita Kelemen Didák, nem a barokk szellemet megtestesítő rendbe tartoztak. Az ő tevékenységük a lélekből fakadt és a lélekbe markolt s ennek a Rákóczi-kori valláspolitikai sem állott az útjába. Azt hisszük, a hivatását megértő egyháznak csak az lehetett az érdeke, hogy ilyen neofitákat szerezzen, s ezzel már összhangba is lehetett hozni a nemzeti kulturális életet.

Fátumszerű volt, hogy a Habsburg-ház és a vele összeforrott bécsi barokk kultúra nem értette meg a Rákóczi Magyarországa által képviselt modernebb gondolatot. Idegen volt az számára s mikor győzött a harctéren, eltiporta ezt is. Sőt türelmetlenségében be sem várta a végső diadalt. Már az 1710-i pozsonyi országgyűlésen sor került arra, hogy a szécsényi határozatok előtti állapotokat visszaállítsák. Az engedmények megsemmisítését jelentette az is, hogy négy évre visszamenőleg megkövetelte a klérus a protestánsoktól a szolgáltatásokat, amelyeket a szécsényi végzés értelmében nem teljesítettek. Ezen a pozsonyi országgyűlésen már nem «a szép atyafiságos egymáshoz való szeretet»-et emlegették; a vallási viták itt «makacsul és szeretetlenül» folytak. De ez még csak előrevetett árnyéka volt az elkövetkezendő bécsi valláspolitikának, amely azonkívül, hogy újból érvénybe helyezte a földesúri jogot egy félszázadra, a vallásüldözés és elnyomás eszközeinek kíméletlen alkalmazásával, papok és tanítók elkergetésével, jobbágyok és polgárok szétszórásával súlyos károkat okozott a magyar művelődésnek is.

Ha nem lett volna néhány évre Rákóczi Magyarországon vallási béke, mondhatnók, hogy a barokk fanatizmus érvényesülése «korszerű» jelenség volt. Így csak elszomorító hanyatlásnak minősíthetjük, egy korábbi fokra zuhanás jelének, ahonnan a magyarságot egy elszánt Habsburg-uralkodónak kellett felemelnie, de csak évtizedek múlva és akkor már a katolikus magyarok akarata ellenére.

Rákóczi Magyarországnak lehanyagolása azonban a társadalom életének más terein is súlyos következményekkel járt. E tekintetben elég futó pillantást vetnünk a későbbi fejleményekre. A magyar nyelv kénytelen volt átadni helyét a latinnak, hogy iskolában és kormányzásban egyaránt ez érvényesüljön. Az anyanyelv jogát évtizedekig nem ismerik el a jezsuita iskolák, hiszen ezek oktatási rendszere a latin minél tökéletesebb elsajátítását követelte meg, a dicasteriumokban, az újonnan felállított vagy átszervezett hatóságoknál pedig a latin a belső ügykezelés kizárólagos nyelve lesz. A magyar

szó és magyar jelleg eltűnik az előkelők magánéletéből, értéktelenné válik, amely miatt szégyenkeznie kell annak, aki a bécsi körökben boldogulni akar. Gr. Pálffy János is azzal biztatta 1726-ban Károlyi Sándort, hogy csak küldje el fiát idegen országba, ahol «az mostani seculum folyását, manirját és nyelveket tanulná meg, *az magyar szólást hadná el*. Az előkelők Bécsbe sereglésével végleg eltűnnek a vidéki főúri udvarok. Az uradalmak központjaiban szép rokokó kastélyok épülnek fel, nagy kényelem várja bennük az időnként hazaránduló urat, szolgasereg sürgölődik körülötte, ezek a kastélyok azonban már nem nevelő iskolái a köznemességnek. A nagybirtok nem érzi többé feladatának, hogy a vidéki nemesség pallérozásának költségeit ő fedezze, hanem azt tartván természetesnek, hogy a «gentry» gondoskodik magáról és érje be a XVII. század színvonalán álló iskolázással, megszünteti a régi, patriarchális kapcsolatokat. A köznemesség az országgyűléseken panaszosan emlegeti, hogy fiai most már nem nevelődnek a főurak váraiban és a királyi udvarban, hiába ismeri fel azonban, hogy mi az, ami eltűnt, a maga erejéből nem tudja az olyannyira szükséges újat megtalálni. Ha meggondoljuk, hogy a német államokban is a fejedelmek voltak a lovagakadémiák megalapítói, megérthetjük a köznemesség tehetetlenségét. A nemesség tehát magára marad s mint az ifjú Bessenyei, tétlenségben él otthon, hogy amikor a felvilágosodással elérkezik a számára kedvező fordulat, új életre ébredve, sóváran siessen a fény felé.

Addig azonban évtizedeknek kellett elmúlniuk. Közben a rokokó-izlés helyenként magyar ruhába öltöztette a szentek szobrait s így a magyar jelleg előtört a mélyből, a mód azonban, ahogyan ez történt, nem volt európai színvonalú. Korszerű európai kultúra és magyar jelleg nem olvadt össze. A társadalmi elit tagjai, a Rákócziéhoz hasonló műveltségű előkelők első-sorban európaiak voltak, a köznemesség pedig első-sorban magyarok. Mária Terézia idejében a főurak otthonosan mozogtak a franciás Bécsben, Magyarországon azonban idegenül érezték magukat; a köznemesség ugyanakkor elmerült nemzeti múltjának csodálatába, az új, friss európai elemeket azonban nem tudta beleoltani műveltségébe. Ez a sajátságos kettősség okozza, hogy XVIII. századi rokokó műveltségünk nem egységes, benne az európai és magyar elemek egymás mellett állanak s nem, mint a XVII. századi barokkban, összeolvadva. Ezt az ellentétet az elfogulatlan szemlélő nem egy városunk 'művészeti emlékeiről leolvashatja. Veszprém főterén — úgy vélem — az európaiat Fellner bájos rokokó püspöki palotájában fogja megpillantani, 'amely bárhol Ausztriában helyet foglalhatna, a nélkül, hogy idegenszerűen hatna; ugyanott a nehézkes, provinciális alakjaitól valósággal széthúzott Szentháromság-szobor, a lelkesen hazafiaskodó püspök, Padányi Biró Márton állította emlék az első percben elárulja, hogy az — a püspök monográfusa szerint is — valóban «a hazai barokknak jellegzetes emléke». Hozzátehetjük azonban, hogyha ma ily egyoldalúan nyilvánulna meg a művészet és irodalom területén a nemzeti érzés, mint a XVIII. század provinciális alkotásaiban,

ennyire az európaiktól eltávolodva, bizonyára visszariadnánk a hangzatos és primitív formáktól. A magyar rokokó hiába küzdött az óriási feladattal, nem tudott vele megbirkózni; a szintézisig, a minden alkotó korszakra jellemző kulturális egységesítésig nem tudott eljutni. A sikertelenségnek, a hiábavaló fáradozásnak az oka, úgy hisszük, az, hogy a XVIII. század elején a Rákóczi-kor társadalmi törekvései, oly biztató előjelek után, nem értek célt.

A Habsburg-ház fegyvereinek győzelme így a művelődés terén messze-
menő következményekkel járt. Magyarország hosszú időre elveszítette nemcsak
állami önállóságát, hanem kulturális függetlenségét is. A majthényi fegyver-
letétel idején a barokk művészet egy szimbolikus alakban a maga túláradóan
csapongó fantáziájával és bizarr — igazi barokk — módon megmutatta, hogy
minek tekintik a Lajtán túl Magyarországot. Ez évben a felsőausztriai St.
Elorian-apátság Savoy ai Jenő számára egy hatalmas, faragott és festett ágyat
készítettetett. Tollúnk gyenge ahhoz, hogy leírja az allegorikus alakok és jele-
netek sorozatát, amelyet a tervező osztrák művész összezsúfolt az egyébként
kisebb szobával vetekedő bútordarabon. Az ágy egyik végén sátora előtt
bekötött szemű Amor áll, a másikon pedig, ahol a hős párnára hajthatta fejét,
virágfüzérés puttók emelkednek a magasba, hogy közülük a legfelső üst-
dobokat verve hirdesse a nagy hadvezér dicsőségét. Azt már alig vesszük
észre, hogy Holofernes feje sem hiányzik a kompozícióból, az ágy oldaldeszkái
pedig győzelmi jelvényeket ábrázolnak. Figyelmünket ugyanis az a négy alak
köti le, amelyek az ágy lábait is jelentik. A fej felől két sisakos, lándzsás
gyalogos áll őrt, a másik végén, az Ámortól jobbra és balra pedig a legyőzött
ellenfelek, a Törökbirodalom és Magyarország megszemélyesítői. A turbános
török apatikusan magábaroskadva horgászt ja le fejét, a hátrakötött kezű,
hosszúhaj emeli fölfelé. A férfias keserűség és reménytelen csüggedtség kifejezője
ez a realiztikus vésővel kiformált szobor,, amely az egyenlőtlen küzdelemben
elbukott Magyarországra kiosztott szerepet ábrázolja; azt, hogy tehetetlen
báb, amelyre a lelkétől idegen XVIII. századi bécsi műveltségnek csak terhei
nehezdednek.

JEGYZETEK.

A társadalmi rétegek Rákóczi-kori helyzetéről a hazai történeti kutatások mai
stádiumában egyszerű vázlatnál részletesebb kép pillanatnyilag alig-alig nyújtható.
Hiányzanak ugyanis azok a tervszerűen elgondolt tanulmányok, amelyek megismer-
tetnék Rákóczi gazdasági politikáját, pénz- és adóügyi rendelkezéseit, azok végrehaj-
tását, továbbá megvizsgálnák a hatást, amelyet e rendelkezések a magyar társadalom
különböző rétegeiben kiváltottak. Sajnos, a Rákóczi-kori magyar közgazdasági politika
hivatalos iratanyaga, amennyiben egyáltalán fennmaradt, ma is csak várja az Orsz.
Levéltár régi Lymbusában, nagy tömeg fasciculusban szétszórva, a rendező kezeket.
Hasonlóképpen hiányzik a kor levelezését tartalmazó köznemesi és főúri levéltárak anya-
gának, meg az Orsz. Levéltár Missilis-gyűjteményének átvizsgálása abból a szempont-
ból, hogy e levelezésben miként tükröződik vissza az egyes társadalmi csoportok han-

gulata, pl. a jobbágy-kérdés felől. Igénytelen cikkünk összeállításánál nem végezhetünk ily széleskörű levéltári kutatásokat, hanem kénytelenek voltunk beérni a már publikált anyaggal, ill. a rajta nyugvó irodalommal. Ennek és főleg Thai y Kálmán lelkes buzgalmának köszönhetjük, hogy tanulmányunk nem lett még vázlatosabb. Thaly ugyanis a Lymbus darabjait is felhasználta könyveiben, bár ő, mivel a XIX. sz. érdeklődésének központjában a hadi és politikai események állottak, a gazdaság- és társadalomtörténeti mozzanatokat megvilágító adatok közül csak a «művelődéstörténetileg» becsesek publikálására, ill. megismertetésére törekedett.

A történelmi materializmus felfogását Ágoston Péter fogalmazta meg. A magyar világi nagybirtok története. Bp. 1913. 214. skk. 1. A barokkról, mint a XVII. sz.-i műveltséget kifejező terminus technicus-ról Huizinga, J.: *Hollandische Kultur des XVII. Jahrhunderts*. Jena. 1033.; szellemi tartalmáról áttekintő tájékoztatást nyújt Joel, K.: *Wandlungen der Weltanschauung. Eine Philosophiegeschichte als Geschichtsphilosophie*. I. 1928. A Bethlen-idézet: Molnár A.: A közoktatás története Magyarországon a XVIII. sz.-ban. Bp. 1881. I. 583. A jezsuiták győri térfoglalása: Pigler A.: A győri Szt. Ignác-templom és mennyezetképei. Bp. 1923. 19. Villányi Sz.: Győr-vár és város helyrajza, erősítése, háztelek- és lakossági viszonyai a XVI. és XVII. sz.-ban. Győr. 1882. 22, 65. skk. 1. A fejedelmi abszolutizmusról Klassen, P.: *Die Grundlagen des aufgeklärten Absolutismus*. Jena, 1929., az Opitz-idézet: (H. Xaumann—) (Í. Müller: *Höfische Kultur*. Halle. 1929. 81., 88—89. A jobbágyság magyarországi helyzetéről: Takáts S.: *Történelmi miniatűrök*. 40., 113. skk. 1., Acsády I.: *Magyarország Budavár visszafoglalása korában*. Bp. 172—97., II. Rákóczy Ferenc fejedelem emlékiratai. Pest, 1872. 4. kiad. 30., 42., 70.; az erdélyi jobbágyságról u. itt 212. 1. és R. Kiss I.: II. Rákóczi F. erdélyi fejedelemmé választása. Századok. 1900. 119. A z abaúji közgyűlést említi Márki 5.: II. Rákóczi F. Bp. 1909. II. 124. Ugyanő a felkelés kezdeteiről, I. k. és Szekfü (íy.: *Magyar történet*. VI. 47—48. 1. Miiven hatása volt a rézpénznek a gazdasági életre, ez a probléma bizonyára megoldható volna a legelői említett kutatások során. Mai feldolgozásaink, amennyiben érintik, egyoldalúan a jobbágy szemszögéből és feltételezett állapotából vizsgálják a kérdést. A katonáskodó jobbágvság helyzetéről Archivum Rákóczianum. I. 325., (v. ö. 2-2., 290.), Acsádv I.: A magyar jobbágyság története, Bp. 1908. 208-70. és előbb idézett könyve, 182. 1., Rákóczi emlékiratai. 216. A rendi szempontoknak a katonai kinevezéseknél érvényesüléséről u. a. 91., 97. és Markó A.: II. Rákóczi F. mint hadvezér. Bp. 1934. 77. skk. 1. A főtisztek tékozlásáról Rákóczi emlékiratai 217., fizetésekről Thaly K.: *Irodalom és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp. 1885. 281. skk. 1.; ugyané munkából (15. 1.) idézem a Bruyninx—Bercsényi szövegtől. Rákóczi emlékiratai 77. 1. a gvermeikeket gvakorlati pályára adó nemesekről. Forgách felfogását 1. Császár F.: *Adatok a magvarok történetéhez*. I. Rákóczi discursusai. Bp. 1848. 22., 2(>.; a munkára vonatkozólag v. ö. Thaly K.: Ghymesí gr. Forgách Simon mint író. Századok. 1882. 542. A mozgalom «rendi» jellegére vonatkozó adatok: Márki II. 91. skk. 1., 108., 121. Rákóczi emlékiratai 292 -4. 1. Bécsról, mint a barokk művelődés központjáról G. Müller i. m., Esterházy építkezéséről Pigler i. ni. 39. A XVI—XVII. sz.-i magyar főúri udvarokról, mint művelődési központokról Takáts Sándor tanulmányai, így pl. *Régi magyar asszonyok*. Bp. 1914. 105. a Forgáchokéről; a gazdag irodalomból idézzük még: Ha. B.: *A Thurzó-család levéltára*. Levéltári Közlemények. 10. (1932.) 17-27. a Thurzók környezetéről, Ráth Gv.: *Gradeczi Horváth Gergely és Lám (Ambrosius) Sebestyén hitvitája*. Irodalomtört. Közí. 1894. 15^ skk. 1. Horváth humanisztikus törekvéseiről. Ugyancsak Takáts tanulmányai szólnak a servitorviszonyról (id. munkájában is 3—15. 1.), ugyanerről Szekfü szintetikus nagy rajza, *Magyar Történet*. IV. 173. skk. 1. Rákóczi bécsi életéről Thaly K.: II. Rákóczi F. fejedelem ifjúsága. Pozsony. 1882. 138. skk. 1. Rákóczi a köznemességről: Emlékiratai 76. skk. 1. A városok hanyatlásáról Szekfü i. m. V. 174 5. Forgách imáit ismerteti

Thaly. Századok. 1882. 617. skk. 1. A nagyszombati jezsuita nyomdából kikerült könyvek jegyzékét 1. Zelliger, A.: Pantheon Tyrnaviense. Tyrnaviae. 1931. A klérus uralomvágyáról Hajnal J.: Esterházy Miklós nádor lemondása. Bp. 1928. pl. 8. skk. 1., 84. L a Lippay kancellárral való kínos jelenet rajza, Zrínyi nyilatkozata: gr. Zrínyi M. hadtudományi munkái. Bp. 1891. 153., Rákóczi emlékiratai 154. A XVIII. sz.-i iskolázásról, magyar lovagakadémiákról Fináczy K.: A magyarországi oktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899. I., u. a. Az xijkori nevelés története. Bp. 1927. 168.

A barokk életstílus vonásainak összeállításánál azok a tanulások vezettek, amelyeket az 1933 nyarán Bécsben, a Belvedereben rendezett Prinz-Eugen-Ausstellung-nyújtott. Az itt bemutatott hatalmas anyag, amely a századforduló egész művelődését illusztrálta, az osztrák tudományos élet kimagasló képviselőinek közreműködésével és a legméltóbb keretbe illesztve nyert elrendezést. Még a kiállításról kiadott katalógusban is oly ismert nevű tudósok, mint Ö. Redlich, J. Nadler vagy J. Gregor nyújtottak — nem az egyes «szakcsoportokról», hanem ugyanazon életstílusnak a különböző területeken, való megnyilatkozásáról — a nagyközönségnek magasszínvonalú magyarázatokat és biztos kalauzt. Az alábbiakban, ahol nincs külön utalás, e kiállítás anyagára támaszkodom; tehát pl. I. Lipót zenei kompozícióit, Steinle szobrát vagy Károly vadász-sákmány-jegyzékeit egyaránt e kiállítás alapján idézem. A Rákóczi-idézetek: Emlékiratai 75—77., 65., 128. Az udvar szervezetéről tájékoztat a Thalytól kiadott udvartartási szabályzat, Történelmi Tár. 1880. 571., 574., 579—81., és Archivum Rákocianum II. 109—110., a nemes testőrségről pedig az ugyanattól publikált instrukció, írod. és műveltségtört. tanulni. 327—344, 43—44.; a katonai főiskola terve említve Századok. 1898. 813. Az erdélyi felségjogokról jellemző idézetet közöl Gyalogi János kéziratos művéből Márki II. 405. Rákóczi mint imperátor, címkép a Millenáris Történet VI. k.-ben. Czegei Vass György naplója, Mon. Hung. Hist. SS. 35. k. 445. 1. Az udvari etiketre vonatkozólag a már idézett szabályzat, Tört. Tár. 1880. 571—81., 1881. 158—73., Thaly: írod. és műveltségtört. tanulni. 12. Schultz, A.: Das häusliche Leben der europäischen Kulturvölker. (Below-Meinecke: Handbuch.) 1903. 295—311., 355—57. Br. Apor Péter munkái. Mon. Hung. Hist. SS. 11. k. 325., 336., 398. A fényűzésre, ruházatra vonatkozó adatok: Márki II. 162., 226—27., Thaly: A hazai képzőművészet, műipar, nemzeti viselet, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczi F. udvarában s korában, Tört. Tár. 1882. 556., 756. és u. a. írod. és műveltségtört. tanulni. 331. Az udvari élet ceremóniáira vonatkozólag fontos forrás Beniczky Gáspár hivatalos naplója (1707—1710). kiadta Thaly: Rákóczi Tár. Pest. 1866. I. 1—232. ebben adatok a templomba vonulásról pl. 71., 29., 1., utazásról 46. skk. 1., 24., 69., 136. stb., a hintóról Tört. Tár. 1881. 159. is; v. ö. Apor. i. m. 363. skk. 1. Az építkezéseket említi Márki II. 182.; a szécsényi országgyűlés egész sátortábort varázsolt elő, ennek egykorú képe: Rákóczi Tár. I. A kassai színielőadás u. o. I. 81. Bercsényi képeiről Thaly: A székesi gróf Bercsényi-család. Bp. 1887. II. 246. skk. 1., Archivum Rákocianum. VIII. 326. skk. 1. A Rákóczi-kori magyarországi zene európai kapcsolatait tisztázta Haraszi E.: Barokk zene és kuruc nóta. Századok. 1933. az említett mozzanatok: 559—573. 1. A vadászatra vonatkozólag Rákóczi Tár. I. 125.: «Asztal után sinkurantázni kiment ő felsége». 11. 1. nyulászatot említ Beniczky, 41—45. 1. szept. i-től 17-ig 13 vadászat számlálható össze. Márki S.: A magyar mint államnyelv. 1604—1711. Aradi kir. főgymn. ért. 1879.; magyar kérvényre hasonló fejedelmi rezolúció: Történelmi Tár. 1904. 48.; a francia és német irodalmi nyelv ellentétéről Lamprecht, K.: Deutsche Geschichte. Berlin. 1922. VII. 1. 274.

Az általános vallásügyi állapotokra vonatkozólag 1. az összefoglaló egyháztörténeti kézikönyveket, így G. Krüger: Handbuch der Kirehengeschichte. Tübingen. 1931. III². P. Kirsch: Kirchengeschichte. IV. 1. Freiburg. 1931. XIV. Lajos politikájára Bonét—Maur, G.: La liberté de conscience en France. Paris. 1909. 52. skk. 1. A kegyúri jogra.

támaszkodó valláspolitikai középkori jellegét végérvényesen tisztázta Szekfü, Magyar történet V. 274., kiemelve, hogy Pázmány is «egyházilag, lehet mondani, elavult formulát ragadott ki és vetett évszázados küzdelem kellős közepébe». Az 1691.-i rendelet szövege: *Mandata regia intimata per excelsum consilium locumtenentiale regium*. Vác. 1775. A szektáknak a tolerancia kifejlesztése körüli szerepéről E. Troeltsch nagy munkája: *Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen*. (Ges. Schriften. I.) Tübingen. 1923., az angol viszonyokról 738. skk. 1. A szekták jelentőségét természetesen már Troeltsch előtt felismerte a kutatás, így Fr. Leziusnak tárgyunkat más tekintetben is érintő tanulmánya: *Der Toleranzbegriff* Dockes und Pufendorfs. (Studien zur Geschichte der Theologie u. der Kirche. VI. 1.) Leipzig. 1900. A «gondolat» fejlődését részletesen tárgyalja M. Freund: *Die Idee der Toleranz im England der grossen Revolution*. (Deutsche Viertel Jahrschrift f. Lit. wiss. u. Geistesgesch. Brichreihe. 12.) Halle 1927. Hogy a nyugati történetírás mily régen eljutott már a felekezeti egyoldalúságoktól és apologetikus célzatosságoktól mentes szemlélethez és értékeléshez, amidőn nálunk még mindig kísért a történetietlen szépítgetés vagy a csendes elhallgatás módszere, arra vonatkozólag legyen szabad idéznünk Freund könyvéből e sorokat: «Dass die Reformation als solche nicht identisch ist mit der Duldungsbewegung und dem Toleranzgedanken an sich, ist ein Gemeinplatz, der keiner näheren Ausführungen bedarf. Trotzdem liegen aber in der Reformation eine Reihe von Keimen, die im Laufe der Zeit zugunsten des Toleranzgedankens aufgegangen sind, oft gegen den Willen und unter dem Entsetzen derer, welche die Samen ausstreuten.» (144. 1.) A presbiteri törekvések történetét, azok angliai eredetét is részletesen ismerteti Zoványi J.: *Puritánus mozgalmak a magyar református egyházban*. Bp. 1911.; összes idézeteink ebből a könyvből valók, pl. Tolnai Szabó szavai a 384. l.-ről. Az új elveknek a béketárgyalásokon szőnyegrekerülését észreveszi Szekfü (i. ni. V. 278., kiemeli azok «modern» jellegét), a magyarázatot azonban, — Zoványi könyve, úgy látszik, elkerülte figyelmét — a protestantizmus kisebbségbe szorulásában találja meg: «Mikor dunántúli területeken egyetlen nagybirtokos konvenciója útján ezrei a jobbágyoknak térnek át katolikus vallásra, valóban nincs értelme többé az elvhez ragaszkodni, mely nekik (protestánsoknak) legföllebb középbirtokosok jobbágyait tudja immár biztosítani». Az országgyűlési tárgyalások anyagát 1. Zsilinszky M.: *A linzi békekötés és az 1647. vallásügyi törvények története*. Bp. 1890. A Rákóczi-kori vallásügyre vonatkozó adatokat kimerítően ismerteti ugyancsak Zsilinszkynek a Márki utáni kutatók által érdemtelenül mellőzött munkája, *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve*. Bp. 1897. IV. k., mely feldolgozza a bizottsági jelentéseket is. E nagyjelentőségű iratok, a valláspolitikai dokumentumai közül csak egy jelent meg nyomtatásban, Zsilinszky: *A szécsényi convent történetéhez*. Történelmi Tár. 1886. Zsilinszky egyébként a XIX. sz.-ban érvényesült vallás-szabadság magaslátáról ítéli meg a Rákóczi-kort s így nincs vele meglegedve. Úgy látja, hogy «a kiküldött biztosok munkájának sem volt több eredménye, mint akár-mely más intézkedésnek, mely a vallási viszály megszüntetését célozta». Szerinte «az óhajtott béke nem állott helyre»; a sok, egymásnak ellentmondó kérvény, tiltakozás, követelés és óvás azt bizonyítja, hogy a felek «teljesen ellentétes álláspontra helyezkedtek» s így lehetetlen volt köztük igazságot tenni. (Vallásügyi tárgyalások. IV. 199. skk. 1.) A cikkünkben elmondottak és a felemlített példák, úgy hisszük, feleslegessé teszik annak indokolását, hogy nem ily abszolút mértékkel mérve, hanem a megelőző korhoz viszonyítva kell értékelnünk a Rákóczi-kori helyzetet. Abból a meggyőződésünk-ből ismét, hogy a vallási béke helyreállítása döntő jelentőségű volt, mintegy magától következik, hogy a XVIII. sz.-i művelődésünk, az ú. n. «magyar barokk» jellegéről a dolgozatunk végén körvonalozott felfogást kellett megalkotnunk. A felhozott példák: Tört. Tár. 1886. 355. skk., 367., 521. skk., 534. skk. 1. Zsilinszky i. m. IV. 175., 235. skk. 1., 257., 262.; v. ö. még Arch. Rák. I. 505. (a fiaiakról), IV. 491., 732., 736.,

V. 23, 74. 180. (Bercsényi felfogása). Rákóczi nyilatkozata: Emlékiratai. 155. 1. A pozsonyi országgyűlésről Zsilinszky. IV. 311. A nagyszombati protestánsokról Zsilinszky. IV. 169., Arch. Rák. IV. 90. Régebb szintetikus műveink is kiemelték, hogy a Rákóczi-kor elvetette a földesúri jog elvét, pl. Szalay L.: Magyarország története. Pest, 1859. VI. 281—9.; ugyanő az emlékéremről, 286. 1. Azzal az eljárással szemben, amely éles jezsuita ellenes nyilatkozatot provokált (Arch. Rák. III. 105.), Kelemen működése jelenti a másik humanusabbat; erről: Takáts S.: Károlyi Sándor családja és Kelemen Didák. (Régi magyar asszonyok: 208-311.) Az 171 o.-i pozsonyi országgyűlésről Zsilinszky. IV. 405—8. és 257. 1. A Pálffy-idézetet l. Eble G.: Károlyi Ferenc gróf és kora. Bp. 1893. i. 9. A XVIII. sz.-i főúri építkezésekről Szekfű i. 111. VI. 101. Arra vonatkozólag, hogy a Rákóczi-kor után a főúri kastélyok nem iskolái többé a köznemességnek, csak negatív bizonyítékaink vannak; Eble könyvében, mely megrajzolja a XVIII. sz.-i főúri udvart, nincs szó a nemesség «neveléséről», később pedig még inkább találunk fízetett alkalmazottakat, pl. Wellmann I.: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása. Bp. 1033. 12., 118. A köznemesség panaszai: Szekfű VI. 139. A veszprémi Szentháromság-émlék leírását l. Pehm J.: Padáúvi Bíró Márton veszprémi püspök élete és kora. Zalaegerszeg. 1934. 140. Savoyai Jenő ágya látható volt az említett bécsi kiállításon.

II. RÁKÓCZI FERENC ARCKÉPEIRŐL

ÍRTA

KAMPIS ANTAL

A megörökülés vágya, a múltó, enyészetre ítélt testi mivolt jövőbe való átmentésének megkísérlése ősi ösztön. Kőbe, fába faragott, agyagból égetett, falra, fára, vászonra festett emlékeit ez ösztönös sóvárgásnak majd olyan messzire követhetjük vissza az idők országútján, mint magát az alkotót, a méltóságára ébredt, etikailag feleszmélt embert. Ez a vágy lelanyhulhat időnként. A közös lelkiség, mely egy-egy kort jellemez, időnként ellene van az egyéniség bármilyen formában való kultuszának is. Kollektív szellemű korszakok eszméknek emelnek monumentumot, ha mindjárt megszemélyesítik is azokat. Ám változván a kor s jött légyen el újból az egyén megbecsülésének ideje, nemcsak egyéni ábrázolások hosszú sorával találkozunk, melyek mindegyike az öröklét számára kíván valakit megőrizni, de a művészet visszafele is kutat az időben s megálmodja, majd álma után megalkotja azokat is, kiket a maguk kora elmulasztott megőrkíteni. «Pariunt desideria non traditos vultus» írja az ókori forrás, midőn az antik művészet egyik legmegkapóbb, egyik legjellemzőbb műfajának, az ideálportrénak keletkezéséről beszél.

K megörökülési, megőrkítési vágyhoz járul még azután a megismerés vágya. Nagy egyéniségek tettei köré legendák szövődnek. Földrészek érdeklődését sűrítik maguk köré s ez az érdeklődés nem elégszik meg a pusztával, a leírások erőtlen megjelenítési kísérleteivel. Plasztikus valóságában, külső formáiban is látni, ismerni akarja a héroszt. Nem csak szellemi, de valóságos bálványt akar a köz, s a művészet nem áll, nem állhat ellen ennek az akaratnak s a rendelkezésére álló technikai eszközökhöz mérten a portré számtalan válfaját teremtette meg az óriási szobormonumentumoktól kezdve a gépi sokszorosítású röpcéduláig.

A barokk-kor az arcképfestészet, arcképművészet számára mind lelkieken, mind technikailag a legkedvezőbb előfeltételeket teremtette volt meg. Az individualizmus eszmeáramlatai eladdig hallatlan méretekben terjedtek el és terjeszkedtek még tovább. Descartes szerény egyéni cogitálásától, Spincza hatalmi etikáján keresztül, Leibnitz monadológiájáig óriási utat fut be az egyéniséget és csakis az egyéniséget megbecsülő gondolat, de még fontosabb e téren, hogy a tételes vallások, a létesülés krízisein átjutott protestantizmus s a lethargiájából felébredt restituáló harcba szállott római Egyház, ha más-más utakon és kommentálással is, de egyként az individualista szemléletvilág nyújtotta új arzenálból fegyverkeznek. A szabadgondolat s a tételes vallások

szellemi síkon lefolyó küzdelme mellett ekkor játszódnak le Európa újkori történelmének legizgalmasabb, következményeikben napjainkig is kiható materiális eseményei is s mind e szellemi s az országok létalapjáig lenyúló fegyveres harcoknak élén ott állott a majd tisztelt, majd rettegett, majd áhított, majd üldözött vezér, akiben perszónifikálódott az egész megmozdulás, s akire néha az egész érdekelt világ szorongó figyelme összpontosult.

E sokszínű korszakban, midőn nagyon sok háború és sok béke, nagyon sok vagyon és sok nyomor, nagyon sok elnyomó és ugyancsak sok szabadító remegtette meg Európa közvéleményét, hazánkra gyakran verődött az aggódo, kíváncsi figyelem. Nemzeti hőszaink az egyetemes emberiség vezéreinek pleiádjában, mint ki-kigyúló üstökösök keltettek érdeklődést, szorongó rokon-szenvet és aggódást. Báthori, Bocskay, Bethlen, Pázmány és a Rákócziak, életükkel, cselekedeteikkel túlnőttek a magyar glóbuson, értékelésük, egyéniségüknek mérlegelése, már korukban nemzetközi fórumokon ment végbe s ez értékelés eredményének mai megítéléséhez nem a leggyöngébb segédeszközt szolgáltatja a róluk készült arcképek beható vizsgálata.

Alábbiakban II. Rákóczi Ferenc fejedelemnek arcképeit vesszük vizsgálat alá, leszűrendő azokból mindama tanulságokat, amelyeket csak nyújtanak.

A magyar történeti ikonográfia kérdése, régi megoldatlan feladata a magyar történettudománynak. Szinte mindennemű előmunkálat hiányzik hozzá, úgy, hogy néhány szóval fel kell vázolnunk, tanulmányunk általános célkitűzéseit.

Az anyag feldolgozatlan volta miatt le kellett mondanunk arról, hogy II. Rákóczi Ferenc minden bárhol található arcképét bevonjuk tárgyalásunkba. Ez nem is lehet célszerű szempont. Ragaszkodtunk viszont lehetőleg ahhoz, hogy minden egykorú és bármely szempontból fontosnak mutakozó j^ortrét megfelelően méltassunk. Hogy pedig ezt elérhessük, egész röviden érintenünk kell a XVII—XVIII. század magyarországi portréművészetét általánosságban is.

Magyarországon a mohácsi vész után majdnem minden művészi tevékenység megszűnt. Még a Felvidék s Erdély sem állanak többé azon a magaslaton, mint a XVI. század elején s az azt megelőző századokban. Az elsőrendű vitális érdekek mindinkább problematikussá válása elfásította nemzetünket a képzőművészetek elmélyült figyelmet igénylő megértése iránt. Hatalmas feladatok nem lelkesítik művészeinket. Zászló- és címerfestéssel töltik idejüket festőink,¹ néhány síremlék és epitaphium jut csak szobrászaink számára, még építészetünk az, amely praktikus célokat is szolgálva egyszersmind a hagyományok tisztelete mellett a pártázatos stíl terén monumentális alkotásokat is létrehozott. De kivész valahogyan mindenhol a minőség igénylése. Kern a művészi magasságot állítják mértékül a keletkező alkotás elé, hanem itt is csupán a célszerűség lett az egyedüli zsinórmérték. Érdekesen világít rá megrendelőnek és művésznek egymáshoz való viszonyára Dobó Ferencnek

1594-ből származó egyik levele, melyben a kassai városi tanács útján arcképfestőt kéret magához. «Istenben elnyugodott feleségemnek akarnám leíratni az képét, hogy jövendőben arról koporsója kövére kifaragtatnánk és képíróért oda Kassára küldöttünk vala.» A képíró azonban «hog}T nem volna szerencsés az emberi képnek igazán való leírásában» — vonakodott a megbízást elvállalni. Dobó azonban sürgeti őt a városi tanács közbenjárásával a jövetelre. «. . . csak írja annyira való hasonlatossággal, hogy legyen, valami repraesentatioja ábrázatjának és állapotjának, hogy az kőfaragó tudja kifaragni az kövön róla.»Sőt «jöjjön csak annyi időre ide, hogy jegyezgesse le raptim és végezze otthon házánál el az írását.»¹

Kz a felfogás volt általános a XVI. század legvégén s ez a felfogás a XVII. század végéig körülbelül uralkodó is maradt. Az európai fejlődéstől nagyrészt elvágva a régi talajban elsenyvedt gyökerekből táplálkozik a hazai művészet, melynek már-már vigasztalanná váló provincializmusába, a XVII. század közepétől mindinkább nagyobb lendülettel és eredménnyel tevékeny ellenreformáció visz újra stimulánsokat a Nyugat művészetéből.

Ha Rákóczi Ferenc arcképein végigtekintünk, azonnal szembetűnik a többféle szempontból való beosztás lehetősége. Első ezek közül az időrendi felsorolás, mely a fejedelem külsejének változásait vetíti elénk. A források Rákóczijának egyéniségéhez szolgáltat további meggyőző vagy ellentmondó adatokat. Itt vehető fel a különböző arcképek hitelességének kérdése. Második a keletkezés, helye és célja szerint való válogatás. Harmadik a technikai szempontok s utoljára, de nem utolsó sorban a művészi megoldások kvalitatív kritikája.

II. Rákóczi Ferenc arcképeinek sorát az a nem nagyméretű (50x40 cm)

Rákóczi négyesztendős korában.

vászonra festett olajfestmény nyitja meg, mely a fejedelmet kb. négyesztendőskorában ábrázolja. (Ernst Lajos magyar történeti gyűjteményében.)³

A képen tulajdonképpen semmi közelebbi utalás az ábrázolt személyre vonatkozóan nincs. Csupán a tényleg fennálló hasonlóság alapján tulajdonítják a fejedelemnek. Ezt a feltevést azonban erősen alátámasztja a kosztüm vizsgálata s maga az a tény, hogy a kép kétségtelenül a XVII. század utolsó negyedéből származik. A fejedelmi gyermek mellképe középszerű, de az átlagba jól beleilleszkedő alkotás. Színezése a fejet kivéve elég nyers, de festői technikája lágy és csiszolt. Ez leginkább a fejnek gyengéd kezelésében s a kucsmát körítő prémszegélynek megfestésében mutatkozik. A gyermek piros színű dolmánykát és ugyanilyen színű prémszegélyes kucsmát visel, kucsmáján madárszárny módjára formált aranyforgó ékeskedik. Mint mondtuk, a kép korántsem hiteles arcképe Rákóczinak, de eddigi ismertetőinek vélekedése teljesen jogos vélekedés, sőt tekintettel arra, hogy a XVII. században készült képet valószínűleg a XIX. század folyamán új vászonra ragasztották fel, igen valószínű, hogy egy óvatos szétfejtés kétségtelen bizonyítékokat is szolgáltathat ebben az irányban, mert az eredeti vászon hátlapján felirat bukkanhat elő.

Hátlapján van a felirata a következő arckép egyik példányának is, melyet a fejedelemről nyolc éves korában készítettek. Festőjét sajnos, épp úgy, mint az előző képét, nem ismerjük, sőt még halvány feltevés formájában sem tudjuk a művész személyét megközelíteni. Annyit kockáztatunk meg mindössze, hogy tekintettel arra, hogy ebben az időben Kassa volt a képzőművészetek központja, ahonnan, mint láttuk, Dobó Ferenc, s mint tudjuk, később Bethlen Gábor is elhívta messze földre is a «képirót» (Bethlen Spillenberg festőt Gyulafehérvárra),⁴ nem járunk messze az igazságtól, ha a Rákóczi-illetve Thököly-udvar festőinek eredetét is Kassán keressük.

E második portré számos másolatban, illetve variánsban maradt fenn; maga az eredeti a gróf Erdődy-család birtokában van.⁵ Egy teljes XVIII. századi másolatát a fennebb már említett Ernst-gyűjteményben találjuk. Az elég nagyméretű (135x92 cm) vászonra festett olajkép a kicsiny Rákóczit egész állóalakban ábrázolja. Dús aranyhímzésű vörösszínű magyarruhában, térdigérő csizmába bújtatott lábait szétvetve áll előttünk a fejedelmi sarj. Balját a nehéz bársonnyal takart asztalon nyugtatja, jobbjának hüvelykét derékövébe akasztja. Sötét gesztenyeszín haja baloldalon elválasztva, vállaira hull alá.

Feje aránylag nagy. (Valószínűleg a másoló hibája.) Gyengéd fehér arc-színe, élénkpiros ajkai, határozott vonalú orra és okos, eleven, nyílt tekintetű szemei a legrokonszenvesebb rliognomiát alkotják. Az asztalon gerezdes "buzogány, e mögött pedig fejedelmi korona nyugszik. A kép felső jobbsarkában felírás: Celsissimi Rákóczi E.P.T.P.R.H.D. et Sic. C. FILIUS FRANCISCUS AETAT. SUAE ANN..... Die 27 Mártii 1684.

A kép balsarkát nehéz selyemfüggöny takarja, melynek hosszúrojtos szegélye a kép szélén lecsüng. Az alak mögötti háttér sötét. A kép, mint mon-

dottuk, nem eredeti, hanem a XVIII. század folyamán készült másolat.⁶ Milyen állapotban maradt reánk, mennyi rajta az átfestés és esetleges újítás, üveg alatt lévén a kép, nem tudtuk megállapítani.

E kompozíció főalakjáról készült mellképmásolat van az Akadémia birtokában is. E másolaton a kép bal felsősarkában a Rákóczi-ház címere foglal helyet, míg a fentebb közölttel mindenben megegyező felírás a vászon hátlapján foglal helyet. E képen azonban az év megjelölése sem mosódott el. Az Akadémia Rákóczi-portréja, ha meg is egyezik színezésben az előbb leírt példánnyal, annál sokkal jobb kvalitású. Nagyon lehetséges, hogy itt még egy a XVII. század végéről esetleg az eredeti kép festőjétől származó másodpéldánnyal van dolgunk.⁷

1690-ből származik az időben következő arckép. Ebben az időben az ifjú fejedelem már anyjától elszakítva, a neuhausi jezsuita kolostor növendéke. Fényes keretek között megtartott záróvizsgálja alkalmával volt tanára, Guttwirt Menyhért egyik munkáját (Amores Mariani seu Pij Mariam Deiparam Amantium Affectus, Libris tribus concinnati a P. Melchiore Guttwirt, Societatis Jesu Sacerdote, Anno

Rákóczi portréja 1684-ből

MDCXC) neki ajánlotta, s mivel Rákóczi az ajánlást elfogadva a kinyomtatásról gondoskodott, a mű Linzben Raedlmayr János nyomdájában még abban az évben meg is jelent.⁸ A hálás szerző művét a mecénás arcképével is felékesítette. Az arckép a könyvillusztrációk szokásos sablon-keretében jelent meg. Ovális keretbe foglalt mellkép, mely dús, hosszúhajú, egészséges, telt orcájú ifjút mutat. Ruházata nem aranyhímzéses többé, hanem egyszerű, sötét selyemből készült kabát, sűrűgombos mellény és a mellette szélesen leomló csipkés nyakkendő. Fejét azonban öntudatosan veti

oldalra, nyílt szemeiből vidámság és életkedv csillog elő, kissé telt ajkain könnyű mosoly honol.

Az arckép ovális kerete a Rákóczi-ház díszesen megrajzolt címerére van

Rákóczi arcképe 1690-ből. vitelt P.

ráállítva s két barokkos térdelő pózban megrajzolt puttó tartja. A vignett területét szimbrlikus ábrázolások és feliratos dekoratív-szalagok töltik ki. Fenn középen az isteni gondviselést jelentő háromszögbe foglalt szem, e mellett jobbra babérággal befont kard, balra pedig az osztrák császári korona. A kard fölött még egyszer megismétlődik kicsinyített formában a szimbo-likus «Isten szeme».

A mellkép keretén kétoldalt a sugárkorouába foglalt «MARTA» szó és a magyar címer látható, míg a keret felső szélén dekoratív gyűrődésekkel végigfutó iratszalogon «OUOD DEUS ET REX» szavak olvashatók. Ama kőtalapzatnak pedig, melyen az angyalkák térdelnek, «Polum observamus utrumque» a felirata. Különös érdekességet ad e metszetnek az, hogy mind a rajzoló, mind a rézmetsző megnevezi magát. E jelzések szerint Müller Antal rajzolta a vignettet s a rézlapra való áttételt Kilián végezte. Müller Antal valószínűleg azonos azzal a Kopenhágából

származó festővel, kinek életéről mindössze annyit tudunk, hogy 1752 és 54 között Boucher tanítványai között szerepel, majd Rómába utazik, ahol a katolikus vallásra tér és mint szerzetes hal meg." Hogy hogyan jutott a Rákóczi-arckép megbízásához, nem tudjuk. Valószínűleg a Kilián-műhely közvetítésével. Ugyanis a rézlap metszője a leghíresebb német rézmetsző-dinasztiának volt a tagja. A Kiliau-családnak két P betűvel kezdődő kereszt-

Le Prince RAGOTSKI

François Prince Ragotski, fils de Federic Prince de Ragotski et de Helène de Esdrin, depuis Comtesse de Tekély; et petit fils du Prince de Transilvanie. Epousa le 25 Mars 1694* Char. Lotte Amelie, fille de Charles Landgrave de Hesse Rhen, fils, et de Alexandrine Gulicne Comtesse de Leiningen.

Rákóczi Fer.'ne arképe 1694-ből.

nevű tagja volt. Ezek közül Paul Kilián nem jöhet számításba, mivel csak 1687-ben született. A prágai metszet készítője tehát Philipp Kilián volt, aki 1628-ban született és 1693-ban halt meg Augsburgban.¹⁰

Mint láttuk, Rákóczi arcképei idáig mindig valamely intim vonatkozásban keletkeztek. Családi arcképek valószínűleg az anya rendelkezésére és egy metszet, amelyet tanára készített hálás figyelemmel. Ez az utolsó arckép azonban átvezet azokhoz, melyeknek létrejöttében immár nem az intimitás, hanem éppen a publikus érdeklődés játszotta a főszerepet. A fölserdült, iskolákból kikerült, óriási vagyonú ifjú belépett Európa tudatába. Körülötte családjának rettegett nimbusza, személyének eladdig rejtegetett titokzatos-sága, házassági tervei és az azokat meghíúsítani igyekvő bécsi udvar intriguai, nagykorúsíttatása a profán érdeklődésnek óriás hullámain kavarták fel. Úgy, hogy amikor a 18 éves ifjú házasságának híre szétrepül a világban, egyszerre három metszet is keletkezik, mely hízelgőbbnél hízelgőbb arcképét jeleníti meg s adja egyszersmind házasságát is hírül. Kettő e metszetek közül lovasarckép. Elsőnek ezek közül azt említjük meg, amely az ifjú fejedelmet keleties pompájú ruhában nyitott csarnokban állva ábrázolja.¹¹ Ruházata térdigérő dúshímzésű ötvösművű csatokkal összetartott dolmány, e fölött hermelin-galléros, hermelinbéléses, hosszúuszályos bársonypalást, prémmel szegett tollas kalpag. Lábait testhez tapadó trikószzerű nadrág és saroknélküli kecsgeorrú lábtű fedí.

Derekát ötvösművű kardöv keríti s ezen lóg csavartmarkolatú, széles-pengéjű kardja. Balját csípőjére illeszti, jobbában fejedelmi pálcát tart, melyet az asztal lapjára támaszt. A képmező háterét lecsüggő függönyök között bekandikáló lombok alkotják. Rákóczi arca e metszeten derűs, telt, semmitmondó arc. Hosszú íves bajusza, kicsiny szája, nyílt tekintetű szemei vannak. Nyilvánvaló, hogy a magát I. E. I. betűkkel jelző mester nem dolgozott természet után, de nem valószínű az sem, hogy jó mintarajz állott volna rendelkezésére. Leírás után konstruálhatta meg művét, ami kitetszhetik abból is, hogy a ruházat nagyjából magyaros ugyan, de különösen* az ékszerek semmi magyar vonást nem mutatnak. Önálló lap volt, melynek alján a következő franciayelvű felirat olvasható: «Le Prince Ragotsky Erancois Prince Ragotski, fils de Erederic Prince de Ragotski et de Helene de Esdrin depuis Comtesse de Tekelty: et petit fils du Prince de Transsilvanie, Epousa le 25 Mars 1694 Charlotte Amélie, fille de Charles Landegrave de Hesse Reinfels et de Alexandrine Juliene Cötesse de Leiningen.» Ugyancsak leírás után dolgozott a két lovasarckép magát meg nem nevező metszője is. A barokk-korban divatozott heroikus ágaskodó lovon ábrázolják az ifjú fejedelmet. Ennek a portrétípusnak a nagyművészetben Velasquez volt a megteremtője (Olivarez gr. Balthasar infáns stb.) Konvencióvá vált azonban a fürge, üzleti hasznot hajszólo arcképmetszők kezén, kik a fejetet variálva, nagyon gyakran az aktualitást kihasználva minden változtatás nélkül felcserélték az aláírást és árulták az újabb érdekesség hiteles portréjaként. Rákó-

Rákóczi lovasképe 1694 körül.

czinak e lovasarcképei becsületesebb utakat járnak. Ha nem is készültek természet vagy valamely hiteles arckép nyomán, egyikük mindenestre részletes leírás alapján dolgozott. Ruházat, arckifejezés arról tanúskodik, hogy a rajzoló némi fogalmat alkotott magának Rákócziról. Hogy azonban meglévő szkémát alakított át Rákóczi-arcképpé, arról tanúskodik, a háttérnek Rákóczira ebben az időben egyáltalán nem jellemző volta. Füstölgő mozsarak és ostromlott vár ez a háttér, mely ekkor még semmiképpen nem volt vonatkozatható az ifjú fejedelemre.

A másik lovasarckép mestere már hanyagabb volt. Rákóczit mint simarcú, bajusztalan ifjút ábrázolja, hadvezéri pálcával parancsolóan kinyújtott kezében. Keleti fajtájú főúrnak képzelve maga elé, füleibe gyöngyös függőket illeszt, kalpagját turbánszerűen alakítja s a háttérbe hegyvölgyes tájképben, turbános lándzsás lovascsapatot rajzol. Mindkettőnek felirata megegyezik az előbb leírt metszetével, csak b:űeltérések találhatók a három között. Pl. az elsőnek leírt lovasarckép nem közli a házasságkötés (másik kettőnél is hibás) napját.⁷¹

Ha e két metszetnek mesterei nem is nevezik meg magukat, megteszik a kiadók. Az elsőn a következő felírás hirdeti a kiadót: A Paris chez I. Mariette rue St. Jaques aux Colonnes d'Hercule; a másodikon: Se vend à Paris chez Trou vain rue St. Jaques au grand Monarque avec privilège du Roy.

A fiatal házias Rákóczi túlkerülve ama sok kellemetlenségen, melyet neki házassága révén Bécs szerzett, birtokaira vonult. Szándékai békések, napjai boldogok voltak. Valahogyan megfeledkezett a világról s a világ is róla. 1694 után hosszú ideig nem találkoztunk arcképével. Ám ha a világ érdeklődéséből ki is került, a szűkebb haza figyelme, érdeklődése, reménye, bizodalma mindinkább rá összpontosult. Ez pedig nem maradt viszonzatlan: Ha menekül is a fölkelés elől 1697-ben, fülei már nyitva voltak a panaszlóknak. Ha Bécsben való megjelenésével loyális érzületét meg is bizonyította, visszatérve a nyomorúság és iga földére, maga is a jobbíthatásokon medítált. R meditációkat baráti lelkek fűtötték mind merészebbekké s árulás vetett ezeknek erőszakos véget. A fogság, amelyre Rákóczit 1701. április 18-án vetették, őt újra a profán érdeklődés terébe állította s szökése, s másfélév múlva a porondra való aktív kiállása, csak fokozták ezt az érdeklődést.

A «MEMORABILIA A MDCCI Gedenckwürdigkeiten des 1701-ten Jahres» feliratú egylevelű nyomtatvány 10 ábrázolása közül az egyik Rákóczinak a börtönből való menekülését jeleníti meg. Természetesen mint arckép, semmimódon nem vehető számításba, de mint történelmi dokumentum nagyon érdekes. E lapon az ábrázolt jelenet aláírása: Ragozius captus évadit; Ragotzi bald entwischet. A történelmi arcképcsarnok gyűjteményében szerepel e metszetnek egy nagyobb méretű önálló variánsa is «Ragozi eut Konit zu Neustadt» felirattal.⁷³

Az első arckép a XVIII. sz.-ból az 1703. évben keletkezett. Ismeretes Rákóczi menekülésének az a mozzanata, hogy a fiatal Berzeviczy kíséretét-

Monseigneur le Prince Rákóczi
Portrait of Prince Rákóczi, Duke of Sárospatak, and of the Count of Sárospatak, by the artist J. B. de la Tour, 1704. Engraving by J. B. de la Tour, 1704. The prince is shown on a rearing horse, holding a pistol in his right hand. The background shows a landscape with a line of soldiers in the distance.

Rákóczi lovasképe. XVII. század vége.

ben Podolinba érkezve a császári tisztek előtt való felfedeztetést elkerülendő,, a podolini piarista atyák vendégszeretét vette igénybe. E vendégszeretetet akarta meghálálni, (az anyagi természetű juttatásokon felül) midőn 1703-ban magát megfesttette két példányban s egyiket a rendháznak adta. E képeken kurtára nyírt hajjal ábrázolta őt a festő s azt az öltönyt viseli, amelyben Bécsújhelyből menekült. A másik példány a nagysárosi kastély egyik falát ékesítette volt hosszú ideig. Ma már mindkét példány Budapesten van. Az, amelyik a nagysárosi kastélyban őrződött, már 1881-ben Pestre került. Először Gyene Gusztáv tulajdonában volt, majd a Történelmi Arcképcsarnok galériáját gazdagította.¹⁴ A másik a podolini rendházból ismeretlen úton,, végül az Ernszt-múzeum tulajdonába jutott.¹⁵

A képek közepes értékű, közepes nagyságú olajfestmények (100x66 cm). A Tört. Arcképcsarnok példánya frissebb, elevebb. Az arc sokkal magasabb korra mutat, mintsem Rákóczinak az időbeli tényleges életkora. Jó harmincöt és negyven között levő gondterhes jelenség Rákóczi ezen a képen. Arcának karakterét azonban kitűnően eltalálta a mester. Amit mint Rákóczit a Mányoki-féle kitűnő arcképből leszűrhetünk, mind feltalálható ezen a portrén is. Jól táplált, telt arcú, erős bajszú, nyílt tekintetű férfi. Egyenes töretlen vonalú az orra, magas, határozott rajzú a szemöldöke, nagyok, ragyogóak a szemei, kissé vastag érzéki a szája és világos, redőtlen, bár nem túl magas a homloka. A fejtartás már nem a neuhausi ifjú merész, kezdeményező, vállalkozó magabizását tükrözi. Valami melancholias megindultság, fontolgató, mérlegelő felelősségtudat sugárzik róla. Piros dolmány, kék mente fedí testét, vállán panyókára vetve hermelinnel bélelt fejedelmi köpeny. Szemei feketék, haja sötét gesztenye, szája élénkpiros. A tulajdonképpeni képező alatt felirat magyarázza a kép keletkezésének körülményeit. A fejedelmi címer által két részre szakított gyakorlatlan kézre valló felirat a következőket tartalmazza: «Serenis. Franciscus Rákóczy Princeps Transylvaniae Hospes in Collegio Podolinensi cum a periculo vitae Neostadio mirabiliter liber evasisset A. D. 1703.»

Ez arckép keletkezése után Rákóczi mint fejedelem, mint harcokat vezérlő és fényes udvartartást vezető souverain él országában. Bár idejének jórészt lefoglalják a hadvezetés és a diplomácia bonyolult feladatai, mégis mint látni fogjuk, e művészetkedvelő és e téren önálló ítélettel bíró főúr, az első alkalmat megragadja, hogy udvarába megfelelően tanult és képzett festőt szegődtessen. Ez az alkalom 1707-ben jött el. Sarolta Amália hercegnő, Rákóczi felesége ebben az évben Berlinben járt, ahol egy fiatal magyar festőművész, Mányoki Ádám nagy népszerűségnek örvendett. Rákócziné először maga megfesttette vele arcképét, majd igyekezett rávenni a tetszését megnyert művészt arra, hogy szolgálatait ajánlja fel férjének, Rákóczi fejedelemnek.¹⁶

Rákóczi Mányokinak ajánlközását elfogadta. Mányoki visszatért hazájába s jelentkezett Terebesen az udvarnál. A fejedelem megtekintette a

II. Rákóczi Ferenc képe
a «Histoire du Prince Rákóczi» c. munka párizsi kiadásából
(Coster D. rajza).

magával hozott képeit, évi fizetést rendelt számára, megígérte, hogy továbbképzés céljából külföldre küldi, sőt nemsokára 1708. áprilisában maga is modellt ült arcképehez.¹⁷ Ez a kép a XVIII. sz.-ban igen elterjedt s rengeteg másolatpéldány létezik még ma is belőlük. (Tört. Arcképes, és az Aradi Kölcsey-Egyesület példányai a legjobbak). Az eredeti kép, mely minden eddigi portrét felülmúl mind színezésben, mind pedig kompozícióban, a fejedelmet páncélos félalakban ábrázolja. A páncél fölött gyöngyös, köves boglárral összefogott, hermelinnel szegett piros köpenyt is visel, nyakán a kor divatja szerint többszörösen átsavart fehér selyem nyakraváló van. Sűrű, göndör, barnaszínű haja válláig leér, szeme kék, bajusza finom vonallal kíséri élénkszínű ajkának formáit. Fenn a kép jobbsarkában felirat: «Franciscus Rákóczi Prince de Transylvan.» erősen megkopott. Ez a felírás eredetinek látszik, míg a kép bal alsó sarkában élénken virító művész jelzés és évszám (Mányoky pinxit Ao 1705) nyilvánvalóan későbbi ráf estés. A kép még magától Rákóczitól ajándékképpen Radvánszky Jánoshoz került. E család birtokában is maradt egész a legújabb időkig, amikor vétel útján a királyi palota gyűjteményeinek kincseit szaporította. Mányokinak a fejedelmi modellről festett második és utolsó arcképe, már nem a diadalmas időkben, nem a hazai fényes udvarban készült. A festőt Rákóczi ígéretéhez képest külföldre juttatta, ahonnan már nem is tért vissza Magyarországra, mert urának hívó szava Danzigba rendelte, ahol a fejedelem maga is már a hontalanság hosszú kálváriájának első stációit járja.

Mányoki engedelmeskedett a hívó szónak s Danzigba sietett, ahol fejedelmét még egyszer lefestette. E képen szárnyalt Mányoki tehetsége a legmagasabbra. Mintha a hála és a részvét megsokszorozta volna *igyekvesét* és erejét, mindaz a festői érték, ami művein szétszórva, elaprózott módon jelentkezik, e képen együtt koncentráltan fejt ki hatását. Közhely ma már Mány okinak I, argillièrehez való viszonyát, illetve a tőle való függését feszegetni. Nem is tartozik szorosan tárgyunkhoz, mégis tartozunk annak a megállapításával, hogy e kép a Largillière inaugurálta portrétípusnak tökéletes rezonánsa. Largillière volt az, aki felidézte és kiváltotta Mányokiból a azt könnyed előkelőséget, választékos előadásmódot, ízes anyagszerűséget és tartózkodóan hangolt, mégis élénk hatású színezést, amely e képre oly jellemző. De tartozunk annak a megállapításával is, hog} ⁷ van e képen valami több. Valami plusz, ami mássá teszi ezt a Rákóczi-portrét, — s nem csak a mi szá, munkra, — mint egy bármilyen kiváló más epigonművet. A festő a színezésben, lazurok felrakásában, fény- és árnyékezelésben mesteri fokot ért el e képen, de párosul ehhez a beállításnak valami rendíthetetlen nyugalma, a rendelkezésre álló térnek ökonomikus felhasználása, s egyfelől az ábrázolt személyének jellemzését is szolgáló, másfelől a dekoratív követelményeket is szem előtt tartó kitöltése. Mindez pedig valami fölényes józansággal történik, és bár a kép tipikusan barokk s korának minden stíljegye feltalálható rajta mégis a barokk művészet által oly szívesen igénybevett, konvencióvá mere-

Rákóczi arcképe. Metszet 1711-ből.

vített álpáthosznak szinte nyoma sincs rajta. Ami e képről sugárzik, az a nyugodt magabizás és a jövőbe vetett töretlen hit.

A fejedelem rokonszenves telt arca teljes nyugalommal, tiszta nyílt tekintettel néz ki a képből. Testét kék bársony dolmány fedi, e fölött panyókára vetett gazdag ötvösművű láncsal összetartott mente borítja vállát. Nyakában, széles vörös szalagon az aranygyapjasrend jelvénye függ. Fejét egyenes vonallal lezárt barna szőrmekucsma fedi, melyről baloldalt drágaköves forgó emelkedik hetykén. A teljesen tárgyaltalan háttér sötétkék. A kép a szász királyok birtokába került. Mi úton, bizonyosan nem tudjuk. Azonban 1918-ig a Taschenbergi palotában függött. Innen vásárolta meg egy magyar mecénás (Jánoshalmi Nemes Marcell), aki azután a Szépművészeti Múzeumnak ajándékozta.

Nem tudjuk pontosan, mikor készült Rákóczinak az az olajfestésű portréja, amely jelenleg a Történeti Arcképcsarnokban függ (Kat. sz. 199.).

Valószínűleg nem természet után készült, hanem valamely jó portrémásolat állott a mesternek, Richter Dávidnak, rendelkezésére.¹⁸ Az első Mányoki-féle Rákóczi-arcképhez némi rokonság fűzi, színezésben is megegyezik vele, úgyhogy majdnem kétségtelenül ennek az arcképnek egyik másolata volt a forrás. Richter Dávid a lengyel királyok udvari kamarai festőművésze volt. 1662-ben Stockholmban születik és változatos életpálya után Bécsben 1735-ben meghal. Számos portréja maradt fenn.¹⁹

Nem kétséges, hogy az a heroikus küzdelem, amelyet Rákóczi a Habsburg-házzal szemben évek során át folytatott s amely oly tragikus véget ért, nem hagyta a külföld érdeklődését sem érintetlenül. Számos könyv szól Rákócziról és harcairól s ha házassága alkalmával, mint láttuk, arcképét többször is kiadták, annál természetesebb, hogy ez alkalommal is siettek a kiadók könyveiket azzal felékesíteni. Megállapítható azonban, hogy e portrémetszetek csupán a házassága alkalmával kiadott lovasportréknak a variációi. Ilyen pí. az 1707-ben Párizsban kiadott «Histoire du Prince Ragotzi» c. munkának David Coster által az említett minta után készített rézmetszetű címlapja.²⁰ Coster hágai születésű rézmetsző, aki önállóan is kiadott nagy arcképsorozatokat (első ilyen sorozata 1696-ból ismeretes), de főként címlapokat és, "illusztrációkat metszett minta után.²¹

E lovaskép azután számos változatban, számos helyütt megjelent. Különös érdekességük e metszeteknek már csak azért sincs, mivel mint említettük, maguk a forrásul szolgáló 1694-beli metszetek sem készültek természet, még csak jó mintakép után sem.

Fontos azonban az a metszet, amely a fejedelem megbízásából 1711-ben készült Németországban Mányoki közvetítésével, valószínűleg Mányoki rajza után. Ez az a metszet, amely később azután a Histoire des Revolutions cím-képeként megjelent. Mányoki egyik, már Danzigba küldött levelében a következőket írja róla a fejedelemnek: «Megcsináltam az arcképet Fenséged kegyes akarátja szerint . . . csak az aláírás van hátra, mire vonatkozóan Fenséged

kegyes rendelkezését várom.»²² Ez az arckép Rákóczit az első 1708-ban készült Mányoki-féle kép pózában és kosztümjében ábrázolja «Francois Rákoczy Prince de Transsilvanie» aláírással. A négyszögű mezőbe metszett tulajdonképpeni arcképet hadiszerszámokból komponált szalagkeret övezi. A metszője e lapnak nem Mányoki volt, bár éppen a fönnebb idézett levelében arra tesz célzást, hogy a rézmetszést maga is megtanulta. Ha azonban teljeseleg akarunk lenni, úgy meg kell említenünk azt a teljesen fiktív ábrázolását Rákóczinak, amely egy Bécsben megjelent pasquillus illusztrációjaként őt fiának, Thökölynek és Bonnevalnak a társaságában ábrázolja. A gyöngye, minden kvalitást nélkülöző rajzon az ábrázolt személyek teljesen a fantázia, mégpedig a rosszakarató fantázia szülöttei. Bárgyú arckifejezésű turbános alakok gúnyos rekvizitumokkal a kezükben. Felirata: «warhaftige Contrafaite derer zum Türken übergangenem Ertz Malcontenten.» Az alakok feje fölött nevük olvasható: «Jung Ragozcki», — «Alt Ragozcki», — «Tökéli», — «Bonevale». — a képmező alatt a következő gúnyvers:

*Hir stehen vier und zwey
Gar zierlich abgemahlen
Erwähle: welcher sey
lier beste unter allen*

*Zwey hat der Deuffel schon
Zwey werden nicht mitgehen
Da ist der Schelmen Lohn
Wann Sie zum Türken gehen*

*Der alte Narr trägt eine Cronn
Von Blüntzen wohl gezieret
Den Tökéli hat auch der Thron
Gar übel angeführet*

*Ragozcki will ein König seyn
Stat seines Vatters stehen
Bonevall sieht diess hinein
Will gar nach Teutschland gehen.*

Jóllehet a lap nincs évszámmal ellátva, a szövegből kitűnik, hogy Rákóczi halála után, 1735 után készült.²³

Meg kell említenünk Rákóczinak még egy fiktív arcképét is, amely A Történeti Arcképcsarnok metszetgyűjteményében foglal helyet. Imponáló megjelenésű, telt arcú, kis, nyírott bajszerű, allonge parókás fiatal férfit ábrázol, de Rákóczihoz csak annyiban van köze, hogy a felírás «Franciscus Leopoldus Ragozcy» őt nevezi meg.²⁴

A felsorolt arcképek voltak azok, amelyek a Rákóczi ikonográfiában döntő jelentőséggel bírnak. Azok a portrék, melyek ezen felül, habár a XVIII. sz.-ből maradtak is fenn, újat a kérdéshez nem fűznek. Csak másolatai a felsoroltak valamelyikének.

Különös jelenség azonban az, hogy míg, mint láttuk, 1711—12-ig meglehetősen sűrűn találkozunk Rákóczi arcképeivel, addig sem a franciaországi időből, sem pedig a rodostói száműzetés napjaiból nem maradt ránk hiteles Rákóczi-arckép. Az öreg fejedelmet nem ismerjük külsejében. Nem ismerjük, mert sem az az egész állóalakot mutató, kopaszodásnak induló hermelin-palástos aggastyán, mely a Történeti Arcképcsarnokban visel II. Rákóczi Ferenc nevét,²⁵ sem pedig Kupeczkynek egykor gr. Keglevich István birtokában volt festménye nem a fejedelmet ábrázolják.²⁶ Vagy fiktív fantáziaképek, vagy másokat ábrázoltak, s csak az idők folyamán ragadt rájuk az értékelő, megisztelő elnevezés.

Hiteles arcképe tehát Rákóczinak az 1684-ben készült gyermekkori arcképen kívül az 1703-ban ismeretlen mestertől két példányban készült címeres, feliratos kép, Mányoki 1708-ban festett arcképe, a Danzigban 1711-ben készült Mányoki-kép és a Richter által minta után bizonytalan évben festett arckép. Legnagyobb fontosságú ezek közül a XVIII. sz.-ban másolatok elterjedtsége szempontjából az 1708-as. A danzigi képről egykorú másolatok nem készültek. Csak a XIX. sz. vetette magát erre a példányra és másolta mértéktelenül.

A metszetek között pedig mindössze két hiteles hűségű arckép Skad. Az egyik az 1690-ből származó Amores Mariani betétje, a másik az 1711-ben, valószínűleg Mányoki rajza után metszett lap, mely később a Histoire des Revolutions címlapjaként jelent meg. A többi metszet vagy leírás után készült, vagy fiktív ábrázolás.

Csodálatosképpen a hiteles arcképek közül csak kettő készült Magyarhonban; az 1703-as és az 1708-as arckép. A többi mind külföldön. Viszont fel-emelő tudat az, hogy a legszebb és hitelesség szempontjából is legjelentősebb képeket névszerint ismert magyar festő készítette Rákócziról. Ami a képek művészi értékét, kvalitását illeti, be kell vallanunk, hogy csak a két Mányoki-kép vonható művészi megítélés alá. B két arckép, különösen a danzigi, a korbeli portréfestészetnek színvonalas alkotásai. Festői törekvésük és megoldásuk olyan, hogy az ábrázolás történeti fontosságától függetlenül is fontos darabjai volnának az európai szemszögből mért XVIII. sz.-i művészetnek, míg a többi, csak mint a magyar viszonyok művészi jelensége jön számításba (két gyermekkori portré), vagy csak pusztán mint történeti dokumentum értékelhető. Hiányozván belőlük a művészi jelleg, a metszetek sem jelentősek. Ipszerű termékei a kornak a nélkül, hogy bármely különösebb technikai vagy kompozicionális értéket tartalmaznának.

Természetesen a XVIII. századdal nem zárul le a Rákóczi ábrázolások sora. A XIX. sz. mihamar ráveti magát a fejedelem romantikus alakjára és a magyar történeti festészet legjobb nevei sietnek Rákóczi emlékének hódolni.

Természetesen e képek nem annyira a fejedelmet magát, mint inkább életének valamely romantikus mozzanatát kívánják megjeleníteni. Minden közelebbi megjelölés nélkül idézzük Madarász Viktort, Thán Mórt, Benczúr Gyulát, mint azokat, akik Rákóczi életét művészi témáik közé iktatták. Ha

vizsgáljuk e képeken (Ónodi gyűlés, — Rákóczi börtönben hattyúkat etet, — Rákóczi elfogatása stb.) Rákóczi fiziognomiáját, úgy azt fogjuk észlelni, hogy majdnem kizárólag Mányokinak második Rákóczi-portróját vették alapul. Szemlér Mihály viszont, akinek a Rákóczi-család egyes tagjait ábrázoló litografált lapja jelent meg 1861-ben,²⁷ az 1708-as Mányoki-arcképet utánozta. Mindebből csak az következik, hogy a XIX. sz. nem alkotott új Rákóczi-eszményt. Majdnem szolgai módon belemásolták kompozícióikba Rákóczinak valamelyik arcképét, a nélkül, hogy bármi változtatást, átfogalmazást végeztek volna. Megemlítjük még, hogy a hamvak hazahozatala alkalmával hihetetlen mértékben föllángolt a Rákóczi-arcképek kultusza. Majdnem minden valamirevaló község megrendelte a maga számára Rákóczi képét, sajnos azonban, ez sem hozott örvendetes művészi eredményt. A képek majdnem mindenike pontos másolata a Danzigban készült portrénak.

Vázlatos áttekintésünknek végére értünk. Felidéztük a Fejedelem rokonszenves és tisztelt alakját a maga valóságában, bemutattuk őt úgy,

ahogyan a saját kora látta. Élete mint egy kaleidoszkóp változik e képeken. A gyönyörű kicsiny gyermekből magabízó ifjú, majd boldog vőlegény válik, hogy mihamarabb mint börtönéből szabadult fogoly vesse ránk meghiggadt, megkomolyodott tekintetét. Fejedelem s még hontalanságában is tiszteletreméltó, hódolatot keltő méltóságos

Rákóczi képzetű arcképe.

ember a Mányoki-képeken, akihez nem ér fel a zsidóságok megfizetett szennyes gúnyja. S itt eltűnik szemünk elől. Bizakodva, ifjan, nyájasan, erejének teljében. A száműzöttről, az üldözöttről, a hontalanról nem maradt ábrázolás. Talán innen van az, hogy Rákóczi neve a magyar köztudatban csak a fényes lapokat jelenti. Csak az a hiteles, csak az az igazi Rákóczi, amely derűsen, nyíltan, nyájasan néz a jövőbe, mint a nemzet nemrég hazakerült kincse, a danzigi arckép.

JEGYZETEK.

¹ V. ö. Bethlen Gábor levelezését a kolozsvári magisztrátussal, a német festő ügyében. Közölve Művészet c. folyóiratban. Kelemen Lajos cikkében.

² Művészet c. folyóiratban. Kemény Lajos közleménye.

³ A M. Nemzeti Múzeum Kiállításai VII. Brnst Lajos magyar történeti gyűjteménye 65—6. 1. 37. sz.

⁴ Művészet.

⁵ A M. Nemzeti Múzeum kiállításai VII. 65. 1. 32. sz.

⁶ U. o.

⁷ Közölve Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága mellékleteként Doby Jenő metszete után; színes fénynyomatú reprodukciója pedig Márki Sándor úákóczi életrajzának első kötetét díszíti.

⁸ Thaly: i. m. 109. 1. és a képes melléklet.

⁹ Thieme—Becker: Allgem. Lexikon der bildenden Künstler XXV. 220. 1.

¹⁰ Thieme—Becker: i. m. XX. köt. 290. 1.

¹¹ Közölve Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc I. kötetének mellékleteként,

¹² Mindkettő a Történelmi Arcképcsarnok metszetgyűjteményében. Eddig közölve nem voltak.

¹³ Tört. Arcképes, metszetgyűjteményében. Közölve a Rákóczi-Emlékkönyv I. kötetében.

¹⁴ Thaly: i. m. VII. 1. és melléklet. Friedreich Endre, ki külön nagy cikkben foglalkozott Rákóczinak a podolini piaristákhoz való viszonyával (Közi. Szepes vármegye múltjából II. évf. 69. 1.) e képről nem emlékezik meg. Közölve a Rákóczi-Emlékkönyv I. kötetében 69. 1.

¹⁵ A M. Nemzeti Múzeum kiállításai VII. 67—8. 1. 50. sz.

¹⁶ Lázár Béla: Mányoki Ádám élete és művészete Bp. 1933. 13. 1. s köv.

¹⁷ Lázár: i. m. 15. 1.

¹⁸ A Magyar Tört. Arcképcsarnok Katalógusa Bp. 1922. 23. 1. 199. sz.

¹⁹ Thieme-Becker: i. m. XXVIII. köt. 287. 1.

²⁰ Márki: i. m. 619. és 671. 1.

²¹ Thieme-Becker: i. m. VII. köt. 542. 1.

²² Lázár: i. m. 17. 1.

²³ Tört. Arcképcsarnok metszetgyűjt.-ben.

²⁴ Márki: i. m. I. köt. melléklet.

²⁵ Márki: i. m. III. köt. melléklete.

²⁶ U. o.

²⁷ Pfeiffer Ferdinánd kiadása.

A RÁKÓCZI-BIRTOKOK SORSA

ÍRTA

WELLMANN IMRE

«Rákóczi Antaeusnak érezte magát, kinek a szülőföld ad erőt» — mondotta a vezérlő fejedelemről késői életrajz-írója: Márki Sándor. S valóban, ha végigtekintünk Rákóczi küzdelmes, de fényes pályáján, észrevehetjük, hogy mindvégig a magyar földből, az ő földjéből szívta az életerőt s nemcsak az ő sorsa forrt össze elválaszthatatlanul ezzel a földdel, hanem felkelésének «kised magja» is ezen a talajon szökkent «merész sudárba». Amikor 1703. június 16.-án a vereckei szoroson át bejött a sokat sanyargatott országba, saját földjére lépett először, ezen vetette meg a lábát, innen indult neki a dicsőséges jövőnek. S ezzel egyszerre mozgásnak indult uradalmainak addig nyugvó, hatalmas energiátömege. Alig egy évre rá felharsant a «Recrudescunt...» nemesveretű szózata, amelyben a fejedelem öntudatosan Munkács és Makovica hercegének, Sárospatak, Tokaj, Regéc, Ecsed, Somlyó, L,ednice, Szerencs, Ónod stb. örökös urának nevezte magát,² — nem hívalkodásból, hanem világos tudatában annak a hatalomnak, amit ősei földje jelentett számára. Valóban, csak az kezdhett bele ebbe a szinte emberfeletti vállalkozásba, aki az ország jelentékeny hányadát, büszke, erős várakat — Munkács, Bcsed, Somlyó, Patak, Regéc, Ónod, Makovica — mondhatott a magáénak s ezekre támaszkodhatott egész küzdelme alatt. Mikor végül ez a föld, annyi fényes diadal után, lépésről-lépésre az ellenséges túlerő kezére került, egyre jobban sápadozni kezdett Rákóczi szerencsecsillagának fénye. S amikor egy hideg februári napon kibújdosott az országból s lába utoljára érintette a magyar földet, egyúttal saját földjét, rohamosan fogyni kezdett legendás alakjának fénye és ereje. Megkezdődött a hányattatás messzebb, egyre messzebb a szilárd talajtól, csalóka reményektől ringatott, idegen hullámokon, hogy azok csak a Márvány-tenger partján törjenek meg, háborgásuk csak ott csendesüljön le reménytelen, monoton morájjá.

Ha a föld ilyen integráns alkotó eleme volt Rákóczi szabadságharcának, bizonyára nem véletlen az sem, hogy ez a felkelés el sem képzelhető a föld népének, a szegény parasztságnak részvétele nélkül. A magyarságnak, egész története folyamán, alig volt nagy megmozdulása ezen kívül, amely a népesség hasonlóan széles rétegeit gyűjtötte volna lelkesedésre. S nem csupán azért sereglett a szegénység a fejedelem zászlai alá, mert terhei könnyítését remélte tőle. Nem is csak azért tartottak ki mellette hűségesen a nép fiai, mert látták, hogy ő hitet tesz mellettük, érezték, hogy ő soha nem tapasztalt sze-

retettel veszi kezébe sorsukat.³ Mindezen túl jelentős súllyal esett latba az a körülmény, hogy a kurucoknak nem kis része magának Rákóczinak a jobbágyai közül került ki. Közülük való már az első mozgolódó: Tokaji Ferenc, a regéci hajduhadnagy s hat évre rá Esze Tamás, a tarpai jobbágy is. És csakhamar követik őket sűrű sorokban a Rákóczi-jobbágyok ezrei, a munkácsi ruthénektől kezdve a lednicei tótokig és a diószegi oláhokig.⁴ Ezek a földhözragadt, szegény emberek természetes urukat, parancsolójukat látták Rákócziban és önfeláldozó hűséggel, késői szemlélő számára szinte megfoghatatlan ragaszkodással követték. Attól fogva, hogy a fejedelmet a magyar határon munkácsi jobbágyai könnyelábadt szemmel, hódoló szeretettel fogadták s megvendégték a föld ajándékaival: hússal, kenyérral,⁵ valamennyiük sorsa elválaszthatatlanul összefonódott uruk, vezérük sorsával. Osztottak vele jóban, rosszban, amíg csak a fejedelem árván nem hagyta őket, szétosztván ecsedi uradalmának marháit ottani jobbágyai között⁶ s így utolsó cselekedetével is az ő javukat szolgálva. S amikor a kismajtényi mezőn, megint csak Rákóczi-birtokon, letették a fegyvert, olyan kifosztva és tönkretéve álltak ott, akár kibujdosott gazdájuk.

Az a hatalom tehát, amely a nagy Rákóczi-uradalmak birtokában rejtett, s az a katonai erő, amit népességük jelentett, egykép támasza volt Rákóczinak s rajta keresztül hathatós tényezője az egész szabadságharc meggyökerezésének és elterjedésének. De mindebben még nem merül ki a Rákóczi-birtokok általános, nemzeti jelentősége. Nem lekcinsyilendő harmadiknak az a szerep sem, amely e gazdag uradalmaknak mint a felkelés anyagi erőforrásainak jutott. Eltekintve attól, hogy a kuruc hadak sokszor ütöttek táborot rajtuk s kaptak ott maguknak eleséget, lovuknak fűvet, abrakot, számtalan adatunk van arra, hogy ezek az uradalmak bőségesen kivették részüket a távol harcoló seregek élelmezéséből, ellátásából is. A fejedelem magánbirtokain «nagy szaporasággal» süttette a kenyeret a hadaknak,⁷ szüntelen küldözgetett innen marhát, éleést,⁸ bort,⁹ ruhára valót¹⁰ a táborokba. És folytonosan a felkelés ügyét szolgálták Rákóczi gyöngyösi mészárosai, a munkácsi és hernádnémeti nevezetes malmok, a tokaji, tállyai, főnyi, ardói serfőzök; nem a fejedelemnek magának, hanem a szabadságharc céljaira dolgoztak az ő híres munkácsi tímárjai, munkácsi, szerencsi szűcsei, munkácsi és puchói posztósai, munkácsi szabói és varrói, pataki gombkötői és a többiek mind.¹¹

Színtelen való volt az ő gondoskodása jó kurucok felől. S egyébként sem vonta el soha birtokai jövedelmét a közös célok szolgálata elől: épp úgy a felkelés ügyének voltak azok az eszközei, mint a labancok elkobzott jószágai vagy egyéb kincstári javak. Különösen a mozgalom első öt évében jutott nekik fontos szerep, amikor a szabadságharc céljaira még nem szedtek adót.¹² Az aranyat érő tokaji borból 1000 hordónak az árát szentelte a felkelés ügyének, s ha arról volt szó, hogy egy külföldi uralkodót vagy diplomatát megnyerjenek maguknak, mindig készen állt nála a tokaji bor, mint ennek a célnak kitűnő eszköze.¹³ A szőlőművelés¹⁴ és általában a mezőgazdaság fej-

lesztésére, uradalmi jókarban tartására kiadott rendelkezéseiben is mindig az egyetemes cél lebegett szeme előtt. Tudta jól s nemcsak hangoztatta, hogy «hadakozásunk ereje kiváltképpen az oeconomianak jó rendekre való hozatásában áll»: ¹⁵ ebben a meggyőződésben állította fel 1707-ben az udvari gazdasági tanácsot. ¹⁰ Nemcsak hirdette, hogy a fejedelmeknek «jóra és közhaszonra kell fordítaniok felhalmozódott kincseiket», ¹⁷ maga valóban példát adó megtestesülése volt szavainak.

Rákóczinak ez az önzetlen nemeslelkűsége, annak az embernek az egyénisége, aki büszkén vallhatta, hogy «privátumot nem kíván», ¹⁸ sokkal általánosabban ismert, semhogy bővebben kellene fejtegetnünk, bizonyítgatnunk. Az eddigiekből is nyilvánvaló, hogy az ő jóvoltából magánbirtokai viselték a szabadságharc anyagi terheinek jelentős részét. Ez a szerep, párosulva az említett erkölcsi és katonai hatalommal, amit ezek az uradalmak jelentettek, magyarázza meg azt, hogy a felkelés magva mindvégig az északkeleti Felvidék volt, ahol birtokainak fő tömege feküdt; innen indult az ki s veszett csaták, gazdasági bajok s a pestis pusztításai után ide szorult vissza. Valóban, a Rákóczi-birtokok a török küzdelem és a békés telepítés határmesgyéjén megint tanúságot tettek a magyar nagybirtok súlyáról, nagyrahivatottságáról, szétszórt erőket összefogó s egy nagy nemzeti cél szolgálatába állító képességéről. Nélkülük Rákóczi sem lett volna az, aki volt; csak úgy állhatott síkra nemzete jogaiért s csak úgy állhatta végig a harcot, hogy tudta: a mag}^ar föld és népe jelentéken}^7 részének szíve együtt dobban az övével. Küzdelmének éppen az adott jogosultságot, hogy szinte egy egész országrész feltétlen erkölcsi és anyagi támogatása állt mögötte, hogy bizonyos lehetett benne: Élesdtől Somlyón és Keséden át a vereckei szorosig, innen le a Tisza mentén el egészen Gömörig, Nógrádig; Sárospataktól Zemplén megyén át fel Zboróig s a trencsényi vidékeken egyaránt ő az úr.

Mert a mondott vidékeken szinte megszakítatlan sorban csatlakoztak egymáshoz a Rákóczi-falvak és puszták. Valóságos kiskirályság volt ez, oly roppant birtoktest, amilyennel az országban sem akkor, sem azóta nem dicsekedhetett senki más. Korábban is csak a középkori kiskirályok s természetesen maguk a Rákóczyak, I., de kivált II. György rendelkeztek nagyobb terület felett. Persze azóta, hogy II. Rákóczy György szerencsecsillaga még magasan ragyogott, a Rákóczyakkal együtt sok bajt láttak családi birtokaik is: amellet, hogy Erdélyben nagyrészük idegen kézre került, ott belső háború, török és tatár dúlás, Magyarországon meg lengyelek (1657), kurucok, császáriak pusztítása tizedelt meg rajtuk életet és gazdagságot. Báthory Zsófia, ha külsőleg, területben tán nem is annyira, de értékükben már kétségtelenül lényegesen megcsappant jószágokat kormányzott, fia helyett is, erős kézzel, mely csak a jezsuiták felé nyílt bőkezűséggel.

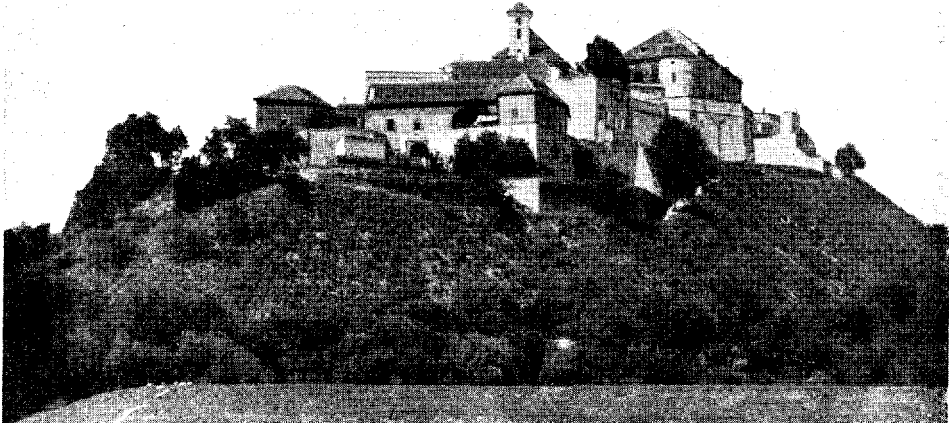
I. Rákóczy Ferenc árvái is megérték még ezt a kormányzást, de kis hija, hogy végül is meg nem sínylették azt. Mert Báthor}^7 Zsófia nem elég, hogy 1679-i végrendeletében Nagybarit egy sereg szőlővel és 10,000 juh dézsmájá-

val a jezsuitákra hagyta: még a kis Ferencnek rendelt szentmiklósi uradalmat is megterhelte 10,000 írttal a Pazmaneum javára.¹⁹ 1680-ban pedig új végrendekezést tett nővérenek: Lupstowsky Hedvignek és gyóntatójának: Kis Imre jezsuita páternek a befolyása alatt, akik folytonosan izgatták menye: Zrínyi Ilona ellen. Úgy határozott, hogy ha menye előző végrendeletét ki akarná játszani, a szepesi kamara azonnal foglalja le a borsii és munkácsi jószágokat, jövedelmük legyen a jezsuitáké s a két árva csak 50,000 firt-on válthassa vissza azokat. Nyíltan meg is mondta, hogy «ob Helenae Zrínyi alienum animum» tesz ilyen rendelkezést. Ez azonban nem lépett életbe,²⁰ bár Kis páter azzal fenyegetőzött, hogy Zrínyi Ilona, ha nem vigyáz, «jószágát elveszti». De azért a munkácsi kincsekből vitt magával «temetési költség» címén, ugyanakkor, amidőn Zrínyi Ilona kénytelen volt anyósa temetésére 3500 firt-ot kölcsönkérni Marin Istvántól, ezért neki hét tokaji szőlőjét lekötöni s kamat fejében évente 20 hordó tokaji bort ígérni.²¹ Ettől fogva azonban az özvegy, nemsokára Thököly Imréné, féltő gonddal vigyázott gyermekei örökségére. Szükség is volt erre az örökösre: Apafi Mihály, aki még jobban értett a birtok-konfiskációhoz, mint egykor I. Rákóczy György, Báthory Zsófia halálának hírére azonnal felkészült Ecsed elfoglalására, ám tervének nem lett foganatja.²²

Sajnos azonban, ez a gondoskodás nem tarthatott sokáig: Thököly felkelése nyomában ott járt a pusztulás, nem hiába tartotta végzetesnek anyjának vele való házasságát Rákóczi Ferenc.²³ Patak, Regéc várába már 1685-ben bevette magát a német sereg s háromévi dicsőséges küzdelem után elesett az utolsó végvár: Munkács is. A kapituláció szövege azonban kimondta, hogy «minden ingatlan jószágok, az minemű állapotban most a kamara kezénél láttatnak és vadnak, ... az árváknak visszaadattatnak», akárcsak az ingóságok.²⁴ Az elkobzástól megmenekedett tehát a nagy Rákóczi-örökség, #mindamellert a vár átadása alkalmával ebek harmincadjára jutottak a féltve őrzött kincsek s nem jártak sokkal különben a birtokok sem.²⁵ A birtokok élére rendelt Klobusiczky Ferenc még 1688-ban kiszállt, összeíratta a jószágokat s a munkácsi uradalomba beolvasztotta a szentmiklósit és a dobronyit.²⁶ De a birtokok kezelését meglehetősen elhanyagolták; ebben a tekintetben éppúgy az újdonsült gyám: Kollonics érsek akarata volt a döntő, mint az árvák egyéb ügyeiben. Most aztán igazán árvaságra jutott a két gyermek: mint ismeretes, elszakították őket anyjuktól s a kis «Ferkő»-t a neuhausi jezsuita kollégiumba dugták.

Kollonics rajta volt, hogy a gyámságnak valami hasznát lássa s azon mesterkedett, hogy az ifjú Rákóczi jezsuitává legyen, s így a nagy Rákóczi-örökségre a bécsi udvar rátehesse a kezét. Hasonló tervei voltak Juliannával is, érthető hát haragja és nem éppen gyöngéd eljárása vele szemben, amikor az ő tudta nélkül házasságra lépett Aspremont Károly Gobert gróffal (1692). Ezzel azonban már megtört a jég: Aspremonték nem rejtették jogaikat véka alá s felléptek a Rákóczy-örökség leánygyedére való igényeikkel. De a

bíborosnak sikertilt a dolgot elodázni azzal, hogy Rákóczi Ferenc nagykorúságáig semmiféle osztozkodásról nem lehet szó. Nem használt itt a pereskedés sem az ő hatalmával szemben.²⁷ Igaz, hogy Rákóczi Juliánna kissé elvetette a sulykot: nemcsak örökrészét követelte, hanem a gyámságot is öccse felett, s hogy annak nagykorúságáig ő kezelhesse a birtokokat. Kollonics mindjárt készen volt a válasszal: nő a gyámságot nem követelheti, a családi írásokat nem őrizheti s még kevésbé lehet a birtokok kezelője; Munkácshoz,

A munkácsi vár.

Patakhöz, Tokajhoz és Regéchez pedig a leányágnak semmi joga, mert azok csak fiágon örökös Rákóczi-jószágok.²³

Ezzel szemben hiábavalónak bizonyult Aspremontéknak minden erőfeszítése, hogy kézbe kaphassák örökségüket. Más kivezető út nem kínálkozott, mint magát a fiatal Rákóczi Ferencet bevonni a dologba s rávenni az atyafiságos osztozkodásra. Aspremontnak nagynehezen sikerült is kijárnia, hogy sógorát a király feloldja a gyámság alól s Prágából Bécsbe hívassa. Négy év után meg is történt a testvérek között a várva-várt viszontlátás, s amint Juliánának sikerült öccsét megnyerni a maga és az osztozkodás számára, Kollonics lába alól egyszeriben kicsúszott a Rákóczi-örökség talaja. Nem használt haragja és fenyegetőzése, sem pedig Voglmayer ausztriai jezsuita rendfőnök tiltakozása s hivatkozása Báthory Zsófia koholt végrendeletére: a jezsuiták

örömmel elfogadtak a követelt 100,000 tallér helyett 15,000 frt-ot, Lipót pedig elrendelte, hogy a gyámság letelvé, a birtokokat át kell adni az örökösöknek s azok addigi kezelői, Kollonics kivételével, számoljanak el. Novemberben pedig újra kimondta, hogy a fi- és leányágot egyformán illető makovicai, nagysárosi, szerencsi és ónodi uradalmakat az ingókkal együtt fel kell osztani a testvérek között s Ferenc részét nagykorúságáig egy jószágkormányzó igazgassa; sőt felosztandó köztük Dobrony, Helmec, Dobóruszka, Borsi, Gyarmat, Csetnek, Lednice és a hegyaljai szőlők is, amelyek jogi természete még nem volt véglegesen tisztázva. Ellenben Munkács, Patak, Tokaj és Regéc Ferenc nagykorúságáig maradjon osztatlanul.²⁹

Nagyjelentőségű volt ez a királyi határozat, mert véget vetett az áldatlan kamarai gazdálkodásnak, metynek folyamán a birtokok bizony siralmas állapotba jutottak, ámbár a végső elszámoláskor még Kollonics volt az, aki 5483 frt-ot követelt. Rákóczi csak másfél év múlva győződhetett meg uradalmi állapotáról, mert a király olaszországi útra küldte s birtokai kezelésével — Kollonicsot mellőzve — gr. Batthyány Ádámot (a későbbi horvát bánt) bízta meg.³⁰ De Aspremonték, úgy látszik, sürgették az osztozkodást és a fiatal Rákóczi — részben nagylelkűségéből, részben tán nővéreinek nem éppen önzetlen rábeszélésére — elhatározta, hogy az örökségből nem a törvényes leánynegyed adja ki neki, hanem ingót, ingatlant egyformán megfélemez vele, értvén ezt egyelőre azokra a jószágokra is, amelyek jog szerint csak a fiágot illetnék. Az ingó örökség megfélemezése már 1693. januárjában megtörtént, amikor azt végre sikerült megszerezni Kollonics kezéből.³⁷ Az uradalmak kettéosztását azonban Rákóczi már nem várhatta meg, megbízott nővéreben s közösen kiküldték Megyery Gábor főprefektust a jószágok összeírására. A megfélemezést azután ennek alapján egy ítélmester közbejöttével Juliánná és férje maguk intézhették el.³²

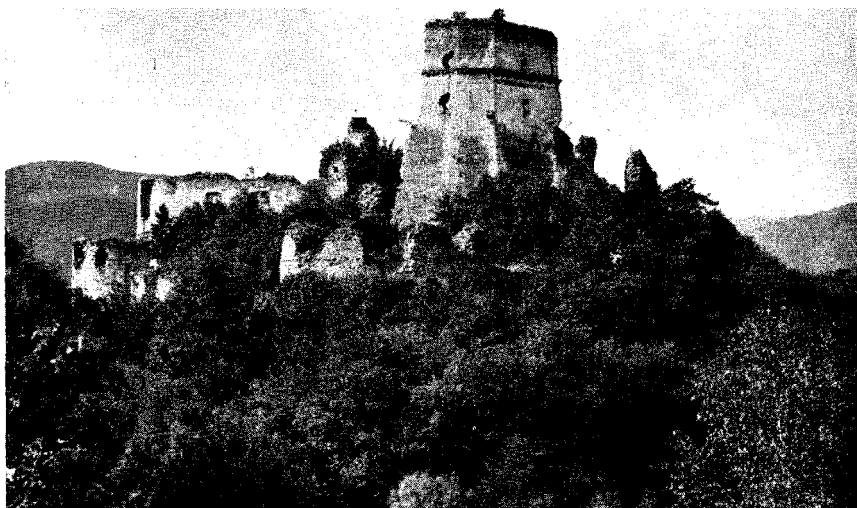
Aspremonték csakhamar el is indultak a magyarországi birtokokra, sorra bejárták azokat s az összeírások alapján aztán 1693. október 30.-án a nagysárosi kastélyban megtörtént az osztozkodás. A kincstár ugyan már eleve tiltakozott jogainak veszélyeztetése miatt, de ez nem akadályozta meg Szirmay Istvánt, gróf Csáky István országbíró ítélmesterét abban, hogy uradalomról uradalomra (beleértve a négy nagy vitás birtokot is), ezen belül faluról falura haladva, sőt sokszor még a jobbágy telkeket is részletezve, ketté ne ossza a birtokokat.³⁵

Vegyük csak sorra ez osztozkodás nyomán, miből is állott ekkor a legenda Rákóczi-vágyon ingatlan része. Persze ez a seregszemle csak megközelítő pontosságra tarthat igényt; aki ismeri az egykorú összeírásokat, tudja jól, hogy alig van köztük kettő, amely fedné egymást: egyikben több, a másikban, kevesebb község szerepel, az egyikben egy, a másikban más uradalomhoz tartozik ugyanaz a helység, s amelyik az egyikben még község, az a másikban már gyakran elhagyott, pusztá stb.³⁴

Valamennyi Rákóczi-uradalom között sorban a legelső: a központi fekvésű Sárospatak. A pataki várhoz Nagypatak, Tolcsva és Újhely mezővárosok, Bányácska, Csernahó, Erdőbénye, Kispatak, Petrahó, Kistolcsva, Kistoronya, Vámosújfalú és Végardó községek, Hotyka és Kovácsvágás részbirtokok tartoztak. (Zemplén megyében.)³⁵

Követi ezt a hozzácsatlakozó tokaji uradalom, a legértékesebb valamennyi között, hiszen itt terem a legjobb bor s pl. a tarcali Szarvas-szőlő egymaga 100.000 frt-ot ér. Tartozékai: Bodrogkeresztúr, Tarcal és Tokaj városok (utóbbi várral), Balsa, Bércei, Berzék, Gáva, Karád, Timár, Tiszaladány, Tiszatarján és Vencsellő községek, Lök, Paszab és Rakomaz részbirtokok, Büd és Szabolcs puszták.³⁶

Tovább Abauj megye felől a harmadik testvéruradalom: Regéc csatlakozott. Hozzátartoztak: a regéci és tállyai vár (utóbbi már csak rom), Szántó, Tállya és Telki-

Makovica várának romjai.

bánya városok, Baskó, Fóny, Horváthi, Komlóska, Marcinfalva, Mogyoróska (másként Sándorfalva), Felsőnovaj, Regécke, Szentannafalva, Szikszóújfalú, Alsóvadász, Vilmány, községek, Alpár és Kér részes falvak, Rátka-puszták.³⁷

Délnyugat felé a szerencsi uradalom folytatta a Rákóczi-birtokok sorát. Állott Liszka, Mád és Szerencs mezővárosokból, Fejértó, Hernádnémeti, Alsó- és Felső-Megyaszó, Ond, Pthügy falvakból, Legyesbénye és Szada részbirtokokból, Bázi, Harkány, Kak, (Sissár) és Zoníbor pusztákból (ugyancsak Zemplén megyében).³⁸

Testvéruradalma ennek az ónodi: Ónod vár és város, Túr mezőváros, Belső- és Külső-Bölcs, Nagycsécs, Ernöd, Hidvég, Kesznyéteny, Alsóluc, Roff és Szederkény községek, Aranyos, Ládháza, és Nyék részes falvak, Abony, Csegeszeg, Gyanda, Gyömrő-Alsókemej, Felsőluc, Mályi, Alsó- és Felső-Vata puszták. (Borsod és Szolnok megye.)³⁹ Még tovább, már Heves és Szolnok megyében terült el a deprői uradalom. Hozzá-

tartoztak: egy-egy rész Gyöngyös, sőt Kecskemét és Kőrös városából is, Ballá, Bál-püspöki, Bod, Bodony, Debrő, Derecske, Kály, Párád, Kis- és Nagy-Rhéde, Tótfalu, (Ville) falvak, Félfa, Kál-Lógó, Kisköre, Kömlő, Lak, Nagyút, Nyársapáti, Petri, Tetétlen, Varsány és Vezseny puszták.⁴⁰

Debrőtől északra, Nógrád, Gömör, Torna és Borsod megyében terült el a hatalmas esetnek—ser ke—derencsényi uradalom. Állt részbirtokokból Csetnek, Dobsina és Pelsőc városában, továbbá Balog, Baraca, Bárcika, Barna, Béna, Berdárka, Bisztró, Cserencsény, Csorna, Derencsény, Bsztény, Feled, Gecel, Gencs, Gerlice, Gesztéte, Hankova, Magyar-Hegymeg, Ispánmező, Ivány, Kacola, Kaza, Kazinc, Kerekgede, Kiete, Királyi, Krokova, Kuntapolca, Lehota, Fekete-Lehota, Lekenye, Lipóc, Lukovistye, Majom, Ohtina, Ormos, Fekete-Patak (vagy Kolubárka), Perkupa, Pétermány, Petri, Pogony, Alsó- és Felső-Pokorágy, Polom, Poloszka, Poprocs, Ratkó, Redova, Rekenye, Rester, Felső-Sajó, Sajó-Ivánka, Sajó-Keresztúr, Sajószentpéter, Serke, Simonyi, Szalóc, Szelce, Szele, Szentkirály, Sziny, Kis-Szlabos, Szuha, Kis- és Utas-Terenye, Újfa, Újvásár (vagy Ribnik), Vadna, Várbóc, Velezd, Zdichava községekből, ill. részbirtokokból, végül Arnót, Bessenyo, Dobodér, Feketefüz, Harnóc, Jósfa, Kalapáth, Kelecsény, Kesény, Kisfalud, Korotnokardó, Kőszeg, Lehivölgy, Lenke, Lóc, Meszes, Monosza, Mucsony, Nyilas, Pelsőcardó, Pincehely, Rakaca-Szend, Szalonna, Szentmárton, Szilice és Felső-Zsolca pusztákból.⁴¹

Ez a hármasság egyébként nem fordul elő az osztzkodás során, mert az mindvégig osztatlan maradt a testvérek között, akárcsak a felsővadászi, amelyet itt szintén csak a teljesség kedvéért sorolunk fel. Állt Edelény, Selyeb, Felső-Telekes és Felső-Vadász községekből, Balajt, Alsó- és Felső-Gadna, Kupa, Felső-Monaj, Szakácsi és Széplak részbirtokokból, Irota, Nyilas és Sáp pusztákból Abauj és Borsod megyében.⁴²

Északra, Sáros megyében két hatalmas testvér-uradalom terült el: a nagysárosi és a makovicai. Előbbihez tartozott Nagysáros városa, Hankóc, Hankvágás, Hradiszka, Kozsánka, Kucsín, Megye, Németfalva, Porubka, (Satkovec), Zsetek falvakkal, Máthévágás részbirtokokkal és Retke pusztával.⁴³

A hatalmas makovicai «hercegség» pedig a következőkből állt: Makovica vára, Zboró városa, Andrevágás, Bártfaújfa, Belejóc, Benedikóc, Belovezsa, Bicharo, Bisztra, Bodruzsál, Brezovka, Bukóc, Cigelka, Cigla, Csarnó, Csermina, Dobroszlava, Dolhonya, Dricsna, Dübina, Dubova, Duplin, Fias, Fricska, Gaboltó, Gavranec, Gribova, Hazslin, Hrabóc, Hrabovcsik, Hosszúrét, Hunkóc, Hutta, Jedlinka, Alsó- és Felső-Jedlova, Jurkovolya, Kecskóc, Kerektrét, Komaróc, Alsó- és Felső-Komarnik, Komlós, Korejóc, Kozsuhóc, Krejna, Krejna-Polyána, Krucsinec, Kruzlova, Kurava, Kurima, Kurinka, Kapissova, Lodomér, Lipova, Medvedzsa, Mérgeska, Mesztiszka, Mirolya, Alsó- és Felső-Mirossó, Mlinaróc, Niklova, Olsavka, Ondavka, Alsó- és Felső-Orlich, Ortutova, Petrova, Pikra, Alsó- és Felső-Piszana, Alsó- és Felső-Polyanka, Alsó-Psztrina, Polyakóc, Potoka, Porubka, Radoma, Rakovec, Regettő, Rosztoka, Rovna, Sarbova, Sapinec, Scsavnik, (Sassova), Semetkóc, Smilna, Sztaskóc, Szobos, Sztebnik, Stofuro, Sztrocsin, Szucha, Szvidnicska, Alsó- és Felső-Szvidnik, Tissinec, Alsó- és Felső-Tvarozsca, Váradka, Vagrinyc, Vapenik, Viskóc, Vladicsa és Viszlóva falvak, Kuhtóc-pusztá.⁴⁴

A sárosmegyei birtokoktól Patak felé az ősi zemplénmegyei s az upori jószágok meg a borsii uradalom falvai vertek hidat. Álltak pedig a következő helységekből: (Abara), Aranylábú Bányácska, Bánóc, Nagybari, Borsi(szer), (Kis-Bósva), Csörgő, Füzesér, Imreg, Istáncs, Izsép, Körtvélyes, Morva, Rákóc, (Alsóregmec), Nagytorony a és Upor, továbbá Sókút-pusztá.⁴⁵

Borsihoz csatlakozott, ugyancsak Zemplén megyében, a (király)-helmei uradalom. Királyhelmei városán kívül Kis-Géres, (H)ricse, Nagy-Rozvágy, Semjén helységek és Gerepcse-pusztá tartoztak hozzá.⁴⁰

Innen már nem volt messze az óriási munkácsi uradalom, amely az idők folyamán magábaszívta a szentmiklósi és dobronyi uradalmat is. Város csak négy tartozott hozzá:

Bereg, Beregszász (részben), Munkács és Vári, de falvainak száma légió: Kis- és Nagy-Ábrahámka, Kis- és Nagy-Ábránka, Almamező, (Nagyalmás), Ardánháza, Bábafalva, Bablyuk, Balásfalva, Ballusfalva, Bartháza, Kis-Belebele, Beregóc, Bereg-Újfalu, Bila-

Sáros megye térképe (Pucker Andrástól. (Eperjes, 1733.)

szovica, Kis-, Nagy- és Új-Bisztra, Boboliska, Borszucsina, Kis- és Nagy-Bresztó, Brusztópataka, Bukóc, Bukovinka, Csabinfalva, Csalánfalva, Csap, Csernelő, Csetfalva, Dávidháza, Delegánfalva, Deskfőfalva, Dickovica, Kis- és Nagy-Dobrony, Kis- és Nagy-Dobrovica, Dragabartfalva, Drahusóc, Dubinafalva, Dunkófalva, Duszina, Kgereske, Fedeles-

falva, Feketepatak, Fogaras, Gálfalva, Gát, Gévéfalva, Gorond, Nagy-Guth, Hankovica, Hátmeg, (H)lubokapataka, Holubina, Alsó- és Felső-(H)rabonica, Hribóc, Hukliva, Iglenc, Kis-Ilosva, Isnyéte, Ivacsókófalva, Nagy-Iványi, Izvor, Jalova, Jánosi, Jobovica, Kajdanó, Kanora, Karitovica, Kelemenfalva, Kendereske, Kerepec, Kicsorna, Kimsor, vagy Timsor, Klastromfalva, Klusókófalva, Kockaszállás, Kocsova, Kotilnica, Kölcsin, Kőrösfalva, Krajna-Martinca, Kustánfalva, Kutkafalva, Laturka, (Lauka), Lázár-pataka, Kis- és Nagy-Leányfalva, Lécfalva, Kis- és Nagylohó, Lokova, (Lusinka), Kis- és Nagy-Lucska, Makária, Medence, Medvezsa, Kis-Melnicsna, Miskarovica, Kis- és Nagy-Mogyorós, Munkácsújfalu, Nelipina, (Nyiresfalva), Obiász, Olenova, Oroszvég, Papfalva, Papyörgyfalva, Paskovica, Paszika, Paulova, Pereszirova, Petrusovica, Plávia, Ploszkó, Ploszkina, (Pisztránháza), Ploszkinovica, Podhering, Polyána, Prekreszna, Pudpolóc, Puznyákfalva, Rákos, Ramocsafalva, Remete, Repede, Romanóc, Kis-, Nagy- és Új-Rosztoka, Roszos, Rozgyila, Runafalva, Ruszkóc, Sarkad, Serbóc, Szkotárszka, Sztánfalva, Sztrabicsó, Szvalyuka, Szaszuka, Szerencsfalva, Szolocsina, Szentmiklós, Szidurfalva, Szolyva, Szuszkó, Sztrojna, (Taddefalva), Talamás, Kis-Tibava, Nagy-Tibava vagy Busicsna, Tissova, Tiszabecs, Tisza-Újlak, Tőkés, Uklina, Vaklesfalva, Verbiás, Verecse, *Alsó- és Felső-Verecke, Alsó-Visnice vagy Selesto, Felső- és Kis-Visnice, Volóc*, Vorotnica, Vulsinka, Zagyliszka, Zavadka, Závidfalva, Zbunya, Zimbrillefalva, Zsdenova. Részbirtokok: Bucsu, Nagymuzsaly és Szeregnye. Puszták: Csertesfalva, Hunkóc vagy Ilkófalva, Ilinova, Kis-Iványi, Nagy-Melnicsna, Koziva, Hercfalva, Izdemér, Ivánfalva, Kornapataka, Mocsárka, Mucsánfalva, Ökörmező, Kis-Szvalyóka, Svatec-falva, Suszkó-pataka, Szlopkófalva, Szundakovica, Trojánfalva, Trosztyanica.⁴⁷

Ezzel szemben a dobó-ruszkai uradalom csak pár faluból: Bező, Dobó-Ruszká és Zahár és pusztából: Pinkóc, Radies állott (Ung megyében).⁴⁸

Viszont megint őríási, négy (Szatmár, Szabolcs, Bereg és Közép-Szolnok) megyére kiterjedő uradalom volt az ecsedi. Ebben az időben Báthor, Nagy-Ecsed, Misztótfalu, Tarpa és (részben) Fejér-Gyarmat városok, Nagy-Ar, Börvély, Dob, Kis-Ecsed, Fábiánháza, Géberjén, Gilvács, Görbed, Kálmánd, Király-Daróc, Lúgos, (Mákra dűlővel), Kis- és Nagy-Majtény, Mérk, Nyíradony, Kis-Sikárló, Szaniszló, Szentmárton, Szentmiklós, (Kis-Szer), Tagy, Terem, Töketerebes, Vállaj és Zsarolyán községek, Apa, Kis-Ar, (Aranyos-Meggyes), Avas-Felsőfalu, Avas-Újfalu, Baromlak, Borhéd, Busák, (Domahida), (Encsencs), Gyulaj, Iloba, Jármí, József háza, Kányaháza, Komorzán, (Lápos-B anya), Mánd, Mátészalka, Matolcs, Monostor, (Nyír-Csaholy), Nyíregyháza, Ökörítő, Parlag, Pilis, Pócs, Porcsalma, Sebespatak, Nagy-Sikárló, Tartóc, Tivadar, Tunyog, Túrvékonya, Újváros és Vasvári részbirtokok, Bártfalva, Kis-Piricse, Radvány és (részben) Cserkész, Macsa, (Szentmiklós) puszták tartoztak Ecsed várához. De korábban, a Báthoryak és a Rákóczy Györgyök idején még egy egész sereg helységet számláltak ide, de ezek azóta idegen kézre jutottak. A Károlyiak 1778-as adománylevelé, amely feljogosította őket Ecsed elidegenített tartozékainak visszaváltására, 88 ilyen helységet, ill. pusztát sorolt fel, jelölül 'annak, hogy az ecsed-gyarmati uradalom birtoktörzse erősen megfogyatkozott az idők folyamán.⁴⁹

Ez utóbbiak között egyébként több olyan község neve szerepel, amelyek eredetileg az Ecseddel délről szomszédos tasnádi uradalomhoz tartoztak (Közép-Szolnok, Bihar és Kraszna megyében). De amikor ennek Erdély felé néző részei lassankint idegen birtokba jutottak, a megmaradt északi falvakat gyakorta emlegették az Ecsedhez adózók között. Addig Felső-Ábrány, Bajom, Bártfalva, Csög, Déda, Kéc, Kegye, Nagy-Pácai, (Szakácsi), Széltartó, Szoldobágy és Tasnád községekből, Magyar- és Oláh-Csaholy, Csán, Dezsér, Genyéte, Gyöngy, Hatvan, Kávás, Kisfalud, Pér, Szentkirály, Tasnád-Szarvad, Újnémet, Úsztató és Zölcsé részbirtokokból állt.^{49 a}

Egészen hasonló volt a Hajdú- és Bihar megyében szétszórt pocsaji uradalom sorsa: északi részeit 1700 táján Tokajhoz csatolták, mert a déliek idővel mások birtokába jutottak. Eredetileg (részben) Pocsaj városa, Almamező, Farkaspataka, Henkeres, Kotiglet,

Mérág, Püspökladány és Téglás községek, Hosszúpályi, Mihálydi, Monostoros-Pályi, Nádudvar és Szovát részbirtokok, Bánk, Bököny, Rác- (vagy Új-) Fehértó, Hort, Udvari és (részben) Tedej, Zelemér puszták tartoztak hozzá.⁵⁰

A szomszédos székelyhíd-diószegi uradalom tartozékait (Diószeg és Székelyhíd városok, Alsó- vagy Vödrös-Ábrány, Albis, (Csokaly), (Egyed), Esztár, Hegyköz-Pályi, Jákó-Hodos, Kakát, Kiskereki, Koly, Mihályfalva, Monospetri, Nagyléta, Ottomány, Semjén, Szentimre, (Tulogd) és Vámos-Béres falvak, Óláh-Csatár, Gyapoly, Jankafalva, Kerekegyháza, Sárfő és Véd puszták) pedig ekkor már csaknem teljesen idegenek bírták.⁵¹ Hasonló volt a helyzet a délebbre, ugyancsak Bihar megyében fekvő sólyomkő-élesdi uradalom esetében is. Állt eredetileg Bánlaka, Brátka, Cigányfalva, Csarnóháza, Dámos, Élesd, Eösi, Feketepatak, Magyar-Kakucs, Kiskopácsél, Alsó- és Felső-Kövesd, Lok, Lórév, Magyar- és Oláh-Lugos, Alsó- és Felső-Pestes, Rekezd, Rév, Révelő, Sólyomkő Tankófalva, Tinód, Tütös falvakból és Dobricson, Eörvénd, Kabaláspatak, Krajnikfalva, Ravaszlik, Sonkolyos, Szászfalva és Szurdok részbirtokokból.⁵²

Világosan látható, hogy amint Erdély felé közeledünk, a Rákóczi-uradalmak tulajdon- és birtokjoga között egyre nagyobb lesz az űr s — mint látni fogjuk — teljes lesz a szakadás, mire Erdélybe érünk. Az Erdély és Partium határán, Kraszna megyében fekvő, somlyó-krasznai birtoktestet, amelyhez az 1660-as években Báthory Zsófia még nyugodtan számíthatta Somlyó városát, Bagos, Baksa, Ballá, Baromlak, Egrespatak, (Hegymeg), Hosszúaszó, Kraszna, Maron, Pecsely, Varsók községeket, Bagolyfalva, Ballaháza, Alsó- és Felső-Bán, Bogdánháza, Bóján, Boronamező, Bucsum, Csehi, Csiszér, (Diósad), Füzes, (Goroszló), Györgytelek, Alsó- és Felső-Gyümölcsénes, Hidvég, Alsó- és Felső-Jáz, Kárásztelek, Kerestelek, Perecsen, Széplak, Szoros, Tótfalu, Túsza, Újlak, Újvágás, Magyar- és Oláh-Valkó, Zovány részbirtokokat, — 30—40 év múlva már Bánffy György gr. birta zálogjogon.^{52a}

Hogy egyébként a Rákóczi-birtokok idegen kézre jutásában nem Erdély közelsége volt a döntő, hanem a középponttól, a Hegyaljától való nagy távolság, mutatja a lednicei uradalom példája. Ez a Lednice és Puchó városokból és Alsó- és Felső-Breznice, Dohnán, Dubkova, Horenic, Ilirisce, Krassov, Láz, Liza, Lehotka, Mostice, Nimnice, Rovnye, Sztrezenic, Zabok, Zbora részbirtokokból álló kis uradalom⁵³ oly nagy társtalanságban feküdt Magyarország északnyugati szélén, Trencsén megyében, amióta I. Rákóczi Ferenc elvesztette trencsényi birtokát, hogy azt két árvájának célszerű volt elzálogosítani. Akkor pedig már nem sok hasznát látta Lednicének a fejedelem, mire a Thökölytől örökölt felvidéki jószágok áthidalták a közte és Csetnek között tátongó távolságot.

Thököly ugyanis 1705.-1 végrendeletében mostohafiára hagyta Árvát, Zsolnát, a lietavai (1 város, 26 község), likavai (2 város, 21 község) és késmárki (1 város, 22 község és részbirtok eredetileg) uradalmat a styavnikai kastéllyal együtt, továbbá Küküllő kivételével erdélyi birtokait, amelyek mibenlétéről maga is alig tudott valamit. Ugyancsak Rákóczira maradt az 1707-ben magtalanul elhalt Erdődyné Rákóczy Erzsébet vagyona: a makovicai, nagysárosi, sze'trencsi, ónodi és deprői uradalmak fele (amit már fentebb felsoroltunk) és a bars megyei Kistapolcsány.⁵⁴

Végezetül meg kell még említenünk a lengyelországi jaroslwi uradalmat, amelyet XIV. Lajos vásárolt Szobieszka Mária lengyel királynőtől 800,000 livres-ért a fejedelemnek. Rákóczinak egész felkelése alatt gondja volt erre a birtokra, ha egy része idővel zálogba került is. Hogy hatalmas uradalom lehetett ez is, mutatja az a körülmény, hogy a szabadságharc leveretése után 800,000 forintot ígért érte Sienyawsky hercegnek.⁵⁵

Fárasztó volt ez a seregszemle, de csak így lehet fogalmunk a Rákóczi-árvák roppant örökségéről. Ebben az időben kevesebb ugyan a község és több a pusztta, mint a Rákóczy Györgyök korában volt, de gazdasági és katonai szempontból egyaránt nagyjelentőségű terület még mindig. Már a

kettéosztás lényegesen csökkentette értékét azzal, hogy nem egész uradalmakat hasított ki a két félnek, hanem sokszor a községeket, pusztákat is megfeleltette s ilyesformán a Rákóczi-birtokok sima, nyugodt tükre mozaikszerűen apró darabokra hullt szét. Rákóczy Zsigmond fejedelem óta nem érte ilyen nagy csapás a családi vagyon egységét; bizonyosra vehetjük, hogy ha az ifjú Rákóczi ismerős a helyzettel, a maga eszére hallgat s nem bizza másra a dolgot, semmiképp sem egyezett volna bele az ősi birtokok ilyen barbár szétszaggatásába. Nénjének nem volt elég érzéke a dolog iránt, örökségében nem látott egyebet jövedelmi forrásnál s elég volt neki az a tudat, hogy kétszerannyit örököl, mint amennyi megilletné — a többivel már nem törődött. Az első időben, úgy látszik, még öccse sem ismerte fel a birtokok igazi jelentőségét. Annyira Aspremonték hatása alatt állt, hogy még a birtokok elzálogosításában is követte példájukat. Már pedig Rákóczy Juliannát nem tünteti fel valami kedvező színben az a lendület, mellyel sorra zálogba adta azokat a birtokokat, amelyeket még csak az ímént kapott kézhez.

Így pl. már 1695-ben 2483 frt-nyi kölcsönt vett fel a tállyai Borkút szőlőre s a sárosi Petrova falura Sztankay Lajostól, ugyanitt Kurova falura 2000 frt-ot Keczer Andrásról (1696), majd Sajókeresztúrt 10,900, egész mxkDvicaí részét 31,000 frt-on az említett Szirmay Istvánnak zálogosította el, majd a szerencsi uradalmat is 30,000 frt-on Serényiné L.öwenstein Borbálának, ugyanekkor pedig Tarpa városát Absolon Dánielre írta. 1697-ben Vámosújfalut adta zálogba Janthó István szőlőinspektornak 4000 frt-on, miután szentmiklósi részét már átengedte öccsének 16,000 frt-ért. Követi ezeket 1698-ban az ecsedi uradalom elzálogosítása 10 évre gr. Bánffy Györgynek 50,000 frt-on, Nagymajtényé Károlyi Sándornak 8000 frt-on, 1700-ban Dubina falu felének s a kurimai serfőzőnek és korcsmának elzálogosítása Ulics Jánosnak 2000 frt-on, 1701-ben Hankóc, Porubka és Kozsán falvaké Keller Zsigmondnak 2000 frt-on s a még osztatlan pocsaji jószágoké Bossányi Sándornak 33,000 frt-on; 1702-ben Puchó, Dohnan és Hrabovka trencsénmegyei falvaké Moszticzky Györgynek 1000 frt-on stb.; végül 1703-ban még a borsii uradalmat is zálogba vetette Janthó Jánosnak 6 évre 20,000 frt-ért, Magának Rákóczi Ferencnek nem tudunk egyéb elzálogosításáról, mint mikor a Serkéhez tartozó Velezd, Vadna falvakat, Kaza, Kazinc és Ivánka részirtokokat írta rá 1694-ben Koós Istvánra. De néniével együtt annál több kölcsönt vett fel birtokaira a 90-es években: így Szada pusztá felére 4000 frt-ot Szirmay Istvántól; aztán Sajószentpéterre 2400 frt-ot Dóry Andrásról, aki azt Böltöky Páltól váltotta vissza; ugyanekkor a testvérek elzálogosították az osztatlan csetneki és lednicei jószágokat is, az elsőt Gyürky Pálnak 15,000, a másodikat Zichy Istvánnak 16,000 frt-on.^{5c}

Míg tehát Rákóczi Juliannának az osztozkodás csak arra volt jó, hogy birtokait megterhelhesse s a felvett pénzen vígan élhesse bécsi életét és* az alkalommal élt is mindaddig, amíg csak a szabadságharc ebben meg nem akadályozta, addig öccse 1694-től, nagykorúságától⁵⁷ kezdve erre már nem kapható. (Lednice újabb elzálogosítása Mattyasovszky László nyitrai püspöknek 1700-ban csak a régi zálog következménye s egyébként is kivétel, mert a többiből távol fekvő, nehezen kezelhető birtokról van szó.) Ez az év fordulót jelent életében: sógorának s a birtokait kezelő Batthyány Ádám grófnak ösztönzésére ekkor látogat el hat év után igazában először Magyarországra. Márciustól

júniusig járta birtokait:⁵⁸ nagyjelentőségű dolog, mert itt került először kapcsolatba a földdel, amelynek addig csak a jövedelmét látta. Lehetetlen, hogy ne érezte volna: Bécsből egy egészen más világba került. Lehetetlen, hogy eszébe ne jutott volna minden lépten-nyomon, hogy az a föld ősei fáradtságos munkával szerzett, sok dicsőséget látott földje — s ezzel szemben pusztulást, elhanyagolt gazdaságot, német katonaságot kellett látnia mindenütt. Szíve megdobbant, ha nevének s földjének dicső múltjára gondolt; vére, a büszke

A zborói kastély egy része.

Rákóczy-Báthory-Zrinyi-vér forrón lüktetni kezdett, ha a jelen nyomorúságain ütközött meg a tekintete.

Így születhetett meg a Rákóczi-birtokok talaján a jövő csírája. Legalább is az, hogy a birtokok zálogbaadása véget ért, arra mutat, hogy Rákóczi új életet akart kezdeni Magyarországon, immár hazája javára akarja gyümölcsöztetni szellemi és anyagi erőit. Persze, a nevelés gátlásaitól nem egykönnyű szabadulni, a munkácsi ostrom lelkesítő képeire ólomsúllyal nehezdednek a csehországi és bécsi emlékek. Tokaji lázadása a Wesselényi-összeesküvés véres árnyait idézi fel s Rákóczi menekül saját jobbágyai előtt, akik vezérükké akarják tenni. Nem tudni, mennyire fakadt felesége és mások rábeszéléséből s mennyire szíve mélyéből az a gondolat, hogy ősi jószágait

ausztriaiakkal cserélje fel. A bécsi udvar persze ellenezte ezt a tervet, mert így örökre eltűnt volna a Rákóczi-birtokok titokban óhajtott elkobzásának reménye, másrészt meg nem is tudott volna kellő értéket cserében adni. Alig io év múlva már persze Rákóczi mosolygott, amikor roppant birtokaiért a leuchtenbergi hercegséggel s a legnagyobb csehországi kincstári uradalommal akarták kárpótolni.⁵⁹ De 1697-ben még másként vélekedett, talán a helyzet józan mérlegelése alapján. Akár belátta azonban az ifjú Rákóczi, hogy egy ilyen, kellően elő nem készített parasztmozgalom élére állni kész bukás, akár nem, *egy bizonyos*: Bercsényi barátságának kellett eljőnie, hogy az elvetett mag a napfényre törjön.

Annyit azonban bizvást feltehetünk, hogy Rákóczi fejében már birtokaira költözésekor megfordult a gondolat: mit jelent a Rákóczy Györgyök unokájának lenni. Már ekkor tudatára ébredhetett annak, hogy az ősi, roppant birtokokkal nagy kötelességek is járnak, s ha ezeknek lelkiismeretesen meg akar felelni, nénje példáját többé sem az absentismusban, sem az uradalmak elzalogosításában nem követheti. S bizonyára azt is meglátta már, — ha a testvéri szeretet el is hessegette ezt a gondolatot a fejéből — hogy igazán vétek volt a gyönyörű örökséget kettészabdalni s egyik felét néjének nem éppen gondviselő kezére bízni. Juliánna azonban nem volt könnyűszerrel kapható a rá nézve oly előnyös ideiglenes rendezés megváltoztatására. Látszik ez abból, hogy csak 1696-ban, két évvel Rákóczi nagykorúsítása után kezdték meg ebben az ügyben a tárgyalásokat, akkor is valószínűleg az érdekelt fiskus sürgetésére. Az 1696.-i bécsi szerződésben végre megkapta a fiág a maga jusát: Aspremontné teljesen átengedte öccsének a csak fiágon örökös munkácsi, tokaji, pataki és regéci uradalmakat, továbbá a felsővadászit, helmeцит, dobóruszkait és dobronyit is (amelyet Lorántffy Zsuzsanna végrendelete értelmében szintén csak a fiágot illeték) 100,000 tallér (azaz 150,060 ft) ellenében, aminek biztosítékaul Ferenc lekötötte 50,000 ft erejéig a borsii jószághoz való jogát (s ha ennek jövedelme az 50,000 ft 6%-os kamatával nem érne fel, upori, sőt ónodi birtokrészeit is), 60,000 ft erejéig Krdőbényét és 40,000 ft-ig szentmiklósi, podheringi és zborói részét, Tolcsvát és Vámosújfalut. Nagy eredmény volt ez is, mert ezzel Julianna végre lemondott sokat hangoztatott teljes egyenjogúságáról s megfogadta, hogy ha azt mégegyszer érvényesíteni akarná, köteles előbb 100,000 tallért letenni, vagy a fent említett birtokokat visszaadni.⁶⁰

Azonban nem azért voltak a prókátorok, hogy az ügy ilyen simán elintéződjék s Rákóczi Julianna sem volt az a természet, aki egykönnyen belenyugodott oly fontos állítólagos jogainak megrövidítésébe. Hivatkozott a korábbi feles osztzkodásra s kivitte, hogy az ügy választott bíróság elé kerüljön. Öccse volt olyan engedékeny, hogy a békesség kedvéért beleegyezett abba, hogy nénjéé legyen, amihez való jogát még ki tudja mutatni.⁶¹ Ezzel azonban csak hosszadalmas pereskedés veszedelmének tette ki magát. A fiscus, érdeke lévén, hogy a nyolc vitás uradalmat a nőág ne örökölhesse, azonnal

tiltakozott az új szerződés ellen s megakadályozta annak végrehajtását.⁶² Julianna most ez ellen protestált, de öccse most már a sarkára állt, kijelentette, hogy a nyolc uradalom az övé, mert Lorántffy Zsuzsanna teljes joggal rendelkezhetett saját hozományáról. Ilyen értelemben emelt szót a kiküldött bíróság előtt is, amelyet a király rendelt ki a testvérháború megszüntetésére.⁶³ Nénje azonban nem volt hajlandó magát ennek a fórumnak alávetni. Úgy látszik, tartott tőle, hogy alulmarad, hiszen a király is őt tekintette szerződés-szegőnek s vele szemben védőparancsot adott ki öccse számára.⁶⁴

Egyik oldalról a fiscus, másrészt az ügyvédek addig szították a tüzet, amíg a dologból per nem lett. Juliánna, a felperes — miután öccsét a vitás birtokokra vonatkozó dokumentumok bemutatására kötelezték — a korábbi közös birtoklásra való hivatkozással győztes is maradt mindkét fokon.⁶⁵ Öccse azonban a fiscus segítségével megakadályozta az ítélet végrehajtását, úgy látszik, teljes joggal, mert a bíróság működésében olyan gyanús momentumok voltak észlelhetők, hogy a kancelláriának kellett közbelépni a bírák pártatlansága érdekében.⁶⁶ Így aztán Juliánna tett ajánlatot a békés egyességre: követelte i. a munkácsi, pataki, tokaji és regéci jószágokból a leány-negyed, 2. a négy kisebb vitás uradalomból pedig az őt megillető rész kiadását, 3. a kiházasítást s 4. a jegyajándékot, 5. azt a 100,000 frt-ot, amelyet még Báthory Zsófia kölcsönzött fiának és 6. azt a 300,000 frt-ot, amit I. Rákóczy Ferenc Zrínyi Ilonára írt. De Ferenc — ebből is látható, hogy már nem úgy gondolkodott, mint régen — nem maradt adós a felelettel: 1. a nagy uradalomhoz a nőágnak csak a flag kihalta esetére van joga, akkor is csak zálogjoga; 2. a négy kis uradalom sorsát pedig Lorántffy Zsuzsanna végrendelete dönti el; 3. kiházasítás nem illeti nénjét, hiszen megkapta az ingók felét s éveken át élvezte a birtokok fele jövedelmét; 4. a jegyajándékot pedig már elvitte második házasságakor Zrínyi Ilona; 5.—6. sem a 100,000, sem a 300,000 frt-ot (amely különben is csak 50,000 frt) nénje nem követelheti.⁶⁷

Sok huzavona után 1699. szeptember 18-án kötötték meg Eperjesen, gróf Csáky István országbíró előtt a végső egyességet, 3000 arany bírságot róva ki már eleve arra, aki azt meg nem tartaná. Ennek értelmében a négy vitás uradalom a helmecivel és dobonyival együtt teljesen Rákóczi Ferenc tulajdonába megy át s azokhoz Julianna csak esetleges örökösödési jogát tartja fenn; Ferencnek jut Telkibánya is. A többi uradalom azonban marad az 1693-as osztozkodás szerint, a következő módosításokkal Juliánna javára: megkapja a makovicai uradalomból saját részét, amelyet öccse váltott vissza a zálogból s ugyanitt még Zborót (a papirosmalom nélkül), Orlichot és Pólyánkat; továbbá Bodrogkeresztúrt, öccsének borsii és upori jószág-részét Nagytoronyával együtt s a dobóruszkai uradalmat, végül négy tokaji és három tarcali szőlőt. Megegyeztek még abban is, hogy a dunántúli (Dombó és Henye), a horvátországi és az erdélyi jószágok visszaszerzési költségeihez közösen járulnak hozzá.⁶³

Mindezzel csak azért foglalkoztunk részletesebben, mert a továbbiak-

t. i. az elkobzás, illetőleg a nőág örökösödése szempontjából nem volt közömbös, hogy a testvérek hogyan osztozkodnak meg a Rákóczi-örökségen. Lásuk hát csak mégegyszer, mi lett az «illustris», illetve — a bécsi hivatalos nyelvben hovatovább ezek a jelzők kerültek túlsúlyra — «notórius», «perduellis» Rákóczi tulajdona, mi volt az, amire 1701-től kezdve a fiscus rátehetette a kezét: Sárospatak, Tokaj, Regéc, Helmec, Munkács (Szentmiklóssal és Dobronnyal együtt) uradalma teljesen egészében, Ecsed és Felsővadász fele, Makovica, Nagysáros, Debrő, Ónod és Szerencs negyedrésze (1707-től ezeknek is a fele);⁶⁸ míg a serke—esetnek—derencsényi, székelyhíd—diószegi, tasnádi, sólyomkői, pocsaji, somlyói és lednicei uradalmak oszlatlanul maradtak.

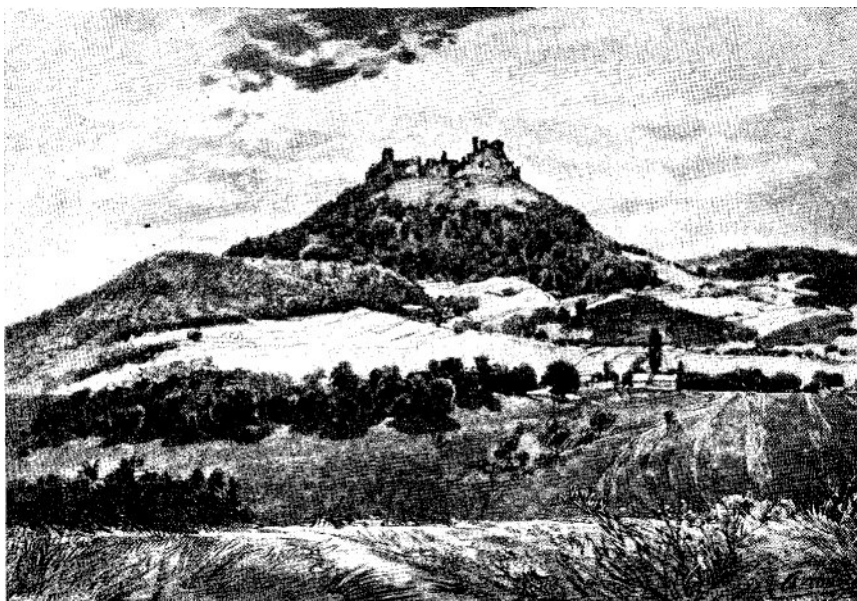
Ugyancsak közösen maradtak volna a csupán követelt, de kézhez nem kapott dunántúli, horvátországi és erdélyi jószágok. Az első kettőre a két testvér anyja révén tartott igényt, de a tolnamegyei birtokokhoz való jogát nem tudván bizonyítani, azokat hg. Esterházy Pál kapta, a Zrínyi Adám halálával árván maradt adriamenti javakon pedig 500,000 frt-ért túladott a kincstár, semmibe vévén a leányág jogait.⁷⁰

Nem végződött sokkal eredményesebben az erdélyi jószágokért folytatott küzdelem sem, bár ez is mutatja, hogy 1694-től fogva Rákóczi mindenönzetlensége mellett is számot vetett nagy értékükkel. Ekkor intézték ugyanis a testvérek levelüket az erdélyi guberniumhoz, melyben kérték visszaadni jogos — de Apafi Mihály alatt idegen kézre került — birtokaikat s megtéríteni azoknak időközben idegenek kezéhez folyt hasznát. A gubernium azzal az ürüggyel hártotta el magától a kellemetlen kérést, hogy a dolgot fontossága miatt közölnie kell a rendekkel. Erre a két testvér Badinyi János főle vélt árost (korábban Ferenc nevelője) és Brezinai János főszámvevőt küldte el a rendekhez közvetlen tárgyalásra s azok elő is adták, hogy mit követelnek uraik: Fogaras, Görgény és Gyalu várát, a radnóthi és balásfalvai kastélyt, Daróc városát, curia militarisokat Bábolna, Eörményes, Csanád, Gernyeszeg, Korodszentmárton, Sorostély, Alsó-Suk, Szentpéter, Vajda-Kamarás, Vingárth helységekben, Alamór, Algyógy, Baifalva, Budatelke, Kis-Cserged, Domb, Egerbegy, Eős Manik, Alsó- és Felső-Füged, Gerebenyes, Gerend, Felső- és Középső Oláh-Csáholy, Holdvilág, Keresztúr, Kodor, Körtvélykapu, Iyóna, Maros-Újszékely, Mezőbánd, Monora, Orke, Ózdiszentpéter, Petek, Pipe, Pogácsa, Presszáka, Somkút, Szentanna, Szederics, Kis- és Nagyteremi, Tóhát, Tuion, Újfalu, Vajdakuta, Vajdaszeg és Zák falvakat s ugyancsak a gerendi, fügedi és szentmártoni pusztákat összes tartozékaikkal. Kérték ezenfelül megtéríteni a diószegi, somlyói, sólyomkői és tasnádi uradalmaknak időközben más kézre jutott jövedelmét.

A rendek azonban, akik közül bizonyára többen is érdekelve voltak, azt felelték, hogy sem ősi szokás, sem törvény nem hatalmazza fel őket arra, hogy a tényleges birtokosokat kimozdítsák a vitatott jószágokból s másnak adhassák azokat. A fejedelmi ház tehát ne nekik, hanem az ősi szokásnak tulajdonítsa, ha kívánságának nem tehetnek eleget. Hiába volt a Rákóczy-ház két

megbízottjának minden tiltakozása, a rendek, hogy hasonló veszedelem ellen a jövőre nézve is biztosítsák magukat, a tordai országgyűlésen mindjárt törvénybe is iktatták: «Nincsen az nemes ország authoritásában, hogy az méltóságos Rákóczy-ház praetensiója szerint a projectumban specificált és beadott jószágokat restituálhassa.» (1694: IX. te.)⁷¹

Mit volt mit tenni, Rákóczi és néneje kénytelenek voltak belenyugodni a dolgok ilyen alakulásába. Még egyszer szőnyegre került azonban az ügy, 1701-ben, de ekkor már a fiscus *hozakodott elő vele, pert* akarván indítani

Regéc vára.

a Rákóczi-, most már fiskális részért azok ellen, akik benne ültek. Az udvari kancellária nehezményezte ugyan, hogy az erdélyi táblán indítsák meg a pert, mert úgy vélekedett, hogy annak ülnökei érdekelve vannak a dologban. De az ügyben kiküldött *bizottság nem látott más kivezető utat*, minthogy az erdélyiek az Approbatae Constitutiones értelmében idegen törvényszék elé nem idézhetők; különben is az udvar elé kerül majd felülvizsgálatra a dolog.⁷² Az udvarban mégis húzódozhattak erre az útra lépni, mert 1702-ben parancsot kapott a gubernium: tegyen jelentést, hogyan is áll a Rákóczi-birtokok ügye. A gubernium megállapította, hogy a vitatott jószágok II. Rákóczy György és az erdélyi rendek 1657-ben kötött szerződése értelmében illetnék a Rákóczyakat. Azonban II. Rákóczy György megszegte

ezt a szerződést azzal, hogy Rhédey ellen támadt s ezzel elvesztette a lemondása fejében neki biztosított birtokokat. Ezért kéri, hogy a király tekintse az 1657-es szerződést s vele a Rákóczy-jogokat semmisnek, különben a már megállapodott birtokviszonyokat fénekestől fel kellene forgatni. A Rákóczy-árvákkal szemben 1694-ben csak azért nem hivatkoztak erre a körülményre, mert nem akarták megsérteni őket."

Úgy látszik, nem is került sor a fennálló birtokok megbolygatására. Nemsokára kitört a Rákóczi-felkelés s a bécsi udvarnak kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy a Rákóczi-birtokok dolgát firtassa, az erdélyiek pedig bölcsen hallgattak róla. Akkor sem hozakodtak vele elő, amikor Rákóczit 1704-ben erdélyi fejedelemmé választották, de arra volt gondjuk, hogy a kincstárra szálló javakat a fejedelem meg ne tartsa magának. I. Rákóczy György e késői utódjánál nem volt szükség ilyen kikötésekre: ha háborgatta volna is a tényleges birtokosokat ősi javain, nem magáért, hanem a köz érdekében tette volna. De Thököly időközben idegen kézre került felvidéki uradalmait elvette birtokosaiktól s átadta a bujdosó kuruc vezér tisztjeinek, mielőtt még őt a szécsényi országgyűlés visszaiktatta volna azokba. Csak Thököly halálától fogva, az ő végrendelete értelmében szerepeltek ezek a birtokok mostoha-fiának uradalmi leveleskönyveiben a partiumbeli Rákóczi-uradalmakkal együtt.⁷⁴ Jellemző Rákóczi gondolkodásmódjára az is, hogy névjének birtokait, meg azokat, amelyek Rákóczy Erzsébet halálával szálltak rá, soha felkelése alatt nem tekintette a magáénak, hanem «fiscalitas Aspermontiana, Erdődyana» néven szerepeltek.^{7a}

Nem volt azonban kímélettel a fejedelem a szabadságharc folyamán birtokába került részek labanc földesurai iránt, hanem lefoglalta jószágait a felkelés céljaira vagy pedig arra érdemeseknek adományozta, de magának sohasem tartotta meg. Sőt sokszor adományozott magánbirtokaiból is: így pl. Kőrössy Györgynek, hű kamarásának adta Bércseit, Gávát, Hotykát-, Vencsellőt 5000 frt-ban, Sárospatak és Tolcsva egy részét 3200, illetőleg 4000 frt-ban. Telkibányát 6000 frt-on Vass Istvánra, Tolcsvát és Erdőbényét 60,000 frt-ban Szirmay Istvánra írta rá, a esetnek—serkei jószágot pedig * Vay Ádámrá ruházta át.⁷⁶

Persze a «rebellis» kurucok birtokainak eladományozgatásával a másik oldalon sem maradtak adósok. Az országnak különösen nyugati részein örökös hullámban voltak a birtokviszonyok.⁷⁷ A birtokelkobzás az ellentábor meggyengítése céljából mindkét részről kíméletlenül folyt s megesett, hogy ahol az egyik esztendőben labancok kapták adományba a kuruc-birtokokat, ott egy év múlva megint a kurucoké lett minden jószág. A Rákóczi-birtokok, az egy Lednice kivételével, amely azonban zálogban volt, nem értek meg ilyen változatos sorsot, mert hozzájuk nem fértek oly könnyen a császáriak. Ez azonban nem akadályozta meg a bécsi udvart abban, hogy a Rákóczi-jószágok „felett már eleve rendelkezék. Élt is az alkalommal már 1701-ben, Rákóczi, elfogatása után, amikor legalább a hatalma megvolt hozzá, ha joga nem is:

törvényes ítélet nélkül elrendelte javainak lefoglalását s annak foganatosítására gr. Szentiványi Lászlót, gr. Brankovics Jánost és Rau János Jakabot küldte ki.⁷⁸ Egy év múlva 2.000.000, 1703-ban pedig még 1.000.000 frt-ot vett fel rájuk Lipót király Oppenheimer Sámuel «Hofjud»-tól.⁷⁹ Mindazonáltal 1704-ben, a szabadságharc kitörése után újabb bizottság szállt ki a kuruc jószágok összeírására s követte ezt 1710-ben, amikor a felkelés már szemmel láthatólag hanyatlóban volt, Rau újabb hasonló vállalkozása.⁸⁰ Jelentkeztek is már korán az igénylők, hogy az izes falatból részesüljenek. 1709—1711-ig, tehát még a felkelés leverése előtt a következőknek jutott a Rákóczi-birtokokból: 1709-ben az Erdődy grófok kapták meg Rákóczy Erzsébet makovicsai és nagysárosi örökségét; ugyanitt Rákóczi részét, tehát a fiscalis portiót gr. Ilié — házy Miklós udvari kancellár nyerte el 1709-ben, majd 1710-ben az ónodi és a szerencsi uradalom s a Hegyalja egy része lett az övé; Rákóczi gyöngyösi részjóságát pedig gr. Althan Mihály kapta adományba ugyanekkor.⁸⁷

Az új tulajdonosok birtoka hamarosan veszélyben forgott, amikor Károlyi és Pálffy között béketárgyalásokra került a sor. Ezeknek során kimondták ugyanis az 1711-i finalis resolútióban és declarációban, hogy Rákóczinak «*gratia vitae et universorum bonorum*» (amihez Károlyi tervezete hozzáfűzte: «*tarn in Hungária, quam in Transsylvania*») biztosítatik, ha ápr. 27.-éig leteszi a hűségesküt. Ezt a feltételt aztán átvette a szatmári béke is, azzal a módosítással, hogy a határidő három hét, de a várak addig is a király kezébe adandók át.⁸² Ismeretes, hogy Rákóczi inkább a szegénységet és a száműzetést választotta, de büszkén kitartott elvei mellett s nem tette le a hűségesküt. Ezért az 1715: XLIX. te. ismételten proskribálta, jószágaitól megfosztotta őt s azokat fiskálisaknak mondta ki.

Ez a törvény pecsételte meg a nagy múltú Rákóczi-birtokok sorsát. Az a sok munka és szeretetteljes gondoskodás, amit nemzedékek ölték beléjük s az a hagyományos, dicső nemzeti szerep, amely az idők során hozzájuk nőtt és szinte második természetükké lett, egy csapásra odalett, elveszett a konfiskációval. Míg a szatmári béke után a lengyel földről visszaszállingózó kurucok nagyrészt visszakapták birtokaikat, — a már beléjük ült labancok nagy bosszúságára — Rákóczi, Bercsényi, Forgách Simon s a többi, elhűségével «örökös hűtlenség» bűnébe esett kuruc józágaiba új, idegen birtokosok költöztek. De míg Forgách Simon jószágát jórészt a többi Forgáchok kapták meg s az így a családban maradt, arról szó sem lehetett, hogy a Rákóczi-birtokokban az ő fiai, vagy nővére révén továbbra is a rebellis Rákóczi-vér legyen az úr, sokkal jobban áhítoztak ennél a befolyásos emberek ezekre az uradalmakra. Rákóczi Juliannának elég fáradságába került csak annyit is kiharcolni, hogy azokhoz a jószágokhoz neki is jussa van, amelyeket annak idején nem osztott meg öccsével. Így pl. az Aspremontok Szerencséhez, Ónodhoz való joga csak az 1772—75-i zálogvisszaváltási per kapcsán tisztázódott.⁸³ Ugyancsak szinte a végtelenbe nyúlt a kraszna—tasnádi jószágok körül folyó per. Többszörösen peieskedett itt a fiscus a Rákóczi-részért, de csak 1760-ban sikerült eredményt

elérnie, amikor — részben az Aspremont-jog megszerzése révén — Wesselényi Ferenc özvegye, özv. Rhédey Jánosné, br. Bánffy Farkasné, Vay László és Mihály s gr. Székely Ádám voltak itt a birtokosok. Szerzésük jogosságát azonban hiába támadta a kincstár, nem sikerült kimutatnia, hogy ezt az uradalmat a két Rákóczi-testvér felosztotta egymás közt. Elmarasztalták a második perben is, amelybe a Bánffyak is beleavatkoztak, úgyhogy kénytelen volt itt beérni a Boros-örökösöktől bírt jószágok a felével, amit már előzőleg megkapott.⁸⁴ Simábban ment a fiscus és az Aspremontok örökösödése az ecsedi (1728) meg a serkei jószágokon: utóbbiakból Barna, Kazinc és Szele egészen, Serke, Simonyi és Lehivölgy fele, Harnóc-pusztá negyedrésze, Bárcikán t^rA elhagyott telek jutott az Aspremontoknak, akik azt mindjárt el is zálogosították Vay Juditnak (1725), ez meg továbbadta Döry Andrásnak.⁸⁵

Az elzálogosítás szokása tehát Aspremont-résről a szabadságharc után változatlan energiával folyt tovább. Érthető dolog, hiszen a felkelés nyolc esztendeje nagyon kellemetlenül érintette Aspremontnét: jószágai csak pusztultak, de jövedelmüket nem látta. Így aztán 1711-ben már annyira felszaporodtak adósságai, hogy nem is indulhatott addig jószágai rendbeszedésére, amíg I. Józseftőlki nem eszközölt magánakkét esztendei moratóriumot.⁸⁶ De 1720-ban örököseinek újabb két esztendei moratóriumra volt szükségük, mert az anyai 23,915 firt-nyi adósság időközben felszaporodott 29,230 firt-ra. Rákóczi Julianna 1717.-1 végrendeletében gyermekei közül Józsefre hagyta a reckheimi Aspremont-uradalmat s ezért neki a magyarországi jószágokból csak 60,000 firt értékű járt.⁸⁷ Még abban az évben megosztózkodtak a testvérek örökségükön: József lett Szerencs fele, Károlyé Debrő fele és Johannával közösen 30,000 firt-ban Bodrogkeresztúr a mádi szőlőkkel, Johannáé ezen kívül Ónod fele és Derencsény; háromfelé osztották továbbá a makovicai uradalom felét és a tokaji, zombori, mádi, tarcali, tállyai, lizskai szőlőket, míg sárosi birtokrészük osztatlan maradt.⁸⁸ Mindez azonban nem sokáig maradt Aspremont-birtok; jellemző az örökösök gazdálkodására, hogy Károly 1724-ben lett nagykorú s debrői birtokrészét még abban az évben elzálogosította Radvánszky Jánosnak, majd Halász Jánosnak és társainak, hogy nemsokára teljesen Grassalkovichra ruházza azt át. De nem jártak el különben testvérei sem: Upor és Nagy torony a sorsát, amelyeket még Rákóczi Julianná zálogosított el 1714-ben Kőrössy Györgynek, csakhamar követte a derencsényi (Draskóczy-nak 5000 firt-ban 1722), ónodi, szerencsi (gr. Serényinek 43,000 firt-ban 1718), borsii (Begányi Lászlónak), makovicai (Szirmay Tamásnak 7200 firt-ban 1721), csetneki (gr. Gyulay Ferencnek és Szeremleynek 1725), dobóruszkai uradalom (gr. Barkóczy Ferencnének), Tur és Tiszavarsány is (Ország Mártonnak 1721, 1729).⁸⁹

Hiába volt tehát Rákóczi önzetlen osztozkodása néniével, végeredményben a Rákóczi-örökség kicsúszott nemesak a fiág, de a 20-as évek végére nagyrészt a nőág kezéből is. Hiszen már láttuk fentebb, hogy erdélyi józágaikon is túladtak az Aspremontok; említettük azt is, hogy Lednice és Ecsed is zálog-

ban volt. S Ecsed tulajdonjogilag is csakhamar elveszett a Rákóczi-örökösök számára, mint az a Károlyiak vagyonszerzésével kapcsolatban eléggé isme-

Fucker András térképe a tokaji Hegyaljáról. (Eperjes, 1749.)

rétes.⁹⁰ Akármennyire elpusztult, elnéptelenedett is ez a hatalmas uradalom, 1724-ben a kamara még mindig 383,422-50 firt-ra becsülte. Ennek alapján osztozkodott aztán rajta négy év múlva a kamara az Aspremontokkal, de

olyan ügyetlenül, mint ahogy az egykor a Rákóczi-testvérek esetében történt: még három pusztát sem kapott egy tagban a két fél az óriási területtől. Úgy látszik, a kamara embereinek ebben az időben még nem volt érzéke a nagybirtok igazán újkori, racionális kezeléséhez. A XVIII. század nagy vagyonszerzői és telepítői, egy Károlyi Sándor vagy Grassalkovich Antal látják csak meg, hogy a középkori szétszórt fekvésű nagybirtok a múlté, helyette a lekerekített, egy tagban fekvő, centralizált uradalmaké a jövő. Érthető hát, ha Károlyi Sándor, akármennyire élt-halt is a birtokszerezésért, nem nagyon lelkesedett, amikor innen is, onnan is puhatólózta nála, nem venné-e meg az ecsedi uradalom egy-egy részét. Megmondta, hogy az «sem testének, sem lelkének nem kell,» mert szétszórtága miatt jó ispánokra kellene bízni, már pedig «százszor könnyebb jószágot találni s venni, mint gazda embert belé». De amikor gr. Bánffy György után a kincstár és az Aspremontok is komoly és ismételt ajánlatokkal léptek elő, már jobban fontolóra vette a dolgot. Mikor pedig a kamara arra hivatkozott, hogy «Catholica Religiónknak nagyon használna Excellenciád földes urasága», «mert a mostani possessorok éppen kiirtják az igaz hitet és semmi progressus nem lehet az hitünk elterjesztésében», akkor nem gusztusáért, sem hasznáért (bár a dohánytermelés bevezetése révén ezt is remélt belőle), hanem «Isten dicsőségére nézve», «catholica Religiónak azon földön lehető extenziójáért» véglegesen rászánta magát «azon domínium megvételére». A dologból azonban nem lett semmi, csak az osztrák örökösödési háború után, amikor az Aspremontok (Károlyi Gobert és Johanna) újra sürgették Károlyi Ferencnél birtokrészük megvételét azzal az indokolással, hogy a belga határszélen fekvő birtokaik a háború folyamán elpusztulván, Magyarországra kell költözniök, de mert Ecsed visszaváltására nincs elég pénzük, ennek árán inkább más jószágukon telepednek le. 1746-ban gr. Károlyi Ferenc alá is írta az adásvételi szerződést s félév múlva már le is fizette a 80,000 frt-nyi vételárat, amihez még 50,000 frt zálogteher járult. Némi huzavona után 1748-ban megszerezte a kincstár ecsedi részét is 153,000 frt-on s így tulajdonában volt az egész uradalom. Egy részét ugyan — nem lévén a vételhez elegendő készpénze, — továbbadta 100,000 frt-on Bethlen Ádám grófnak, de hamarosan visszaváltotta tőle. Még így is maradt a hatalmas birtoktest megszerzésének munkájából a harmadik generációnak: Károlyi Antalra maradt az Aspremontok teljes kielégítése, akik vissza akarták perelni az eredetileg nem Ecsedhez tartozott jószágokat s róluk csak 78,000 frt ellenében mondtak le. Ekkor azonban, amidőn a Károlyiaknak már csaknem 400,000 frt-jukba került ez a birtok, nem volt már semmi akadálya annak, hogy hozzá való örökös jogukat királyi adománylevél is biztosítsa (1776), amely Károlyi Antalnak a hétéves háborúban, a gabonánség egyhítése és a közoktatás stb. terén szerzett érdemeit bőven felsorolta, de a fizetségéből szerényen csak 100,000 frt-ot említett meg. Két év múlva megtoldták még ezt egy másik privilégiummal, amely a Károlyiakat felhatalmazta az eredetileg Ecsedhez tartozott, de tőle idővel elidegenített jószágok megszerzésére.⁹¹

Ecsed históriája tehát több szempontból tanúságos: kitetszik belőle, hogy a birtokszerzés még annak sem ment könnyen a magyarok közül, aki királyhűségének és jó katolikus voltának — mert ez a Rákóczi- és egyéb birtokok eladományozása körül fontos szempont volt — bőséges tanújelét adta. Egyéb nehézségektől, pereskedéstől eltekintve ki kellett elégíteni a sok háborúban kimerült kincstár követeléseit, ingyen adományhoz magyar ember alig jutott. Kivétel, de persze nagyon is érthető kivétel Pálffy János gróf, a szatmári béke megteremtője, aki már a felkelés során kézzelfogható ígéreteket kapott a birtokadományra. Amikor az amnesztiát kapott kurucok birtokait vissza kellett adnia, 1713-ban 100,000 ft gratiale fejében Munkácsot kapta meg. 1718-ban azonban kicserélték ezt a 103,979-86 ft-ra becsült makovicai uradalomra (2 mezővárossal és 69 faluval), amelyről 1720-ban ki is állították az ünneplés adománylevelet;⁹² de ő hamarosan továbbadta gr. Szirmay Tamásnak.

A többi magyar adományosnak meg kellett új birtokáért adni az árát. Jelentkező mégis akadt bőven, elsősorban persze a befolyásos emberek közül, akik értették a módját, hogy a Rákóczi-felkelés során vagy egyéb alkalommal tanúsított érdemeik hangoztatásával lealkudjanak valamit a kincstár igényeiből. Károlyin és Pálffyn kívül volt még néhány labanc főúr, aki a Rákóczyak örökébe lépett. Közülük való elsősorban Illésházy Miklós gr. udvari kancellár, aki hivatalos ténykedésén kívül is nagy érdemeket szerzett magának: inkább elszenvedte birtokai pusztulását, de nem hallgatott a kurucok csábításaira és fenyegetéseire s hősiiesen védelmezte ellenük Trencsén várát. 200,000 ft-ra becsült kára pótlására már I. József megszavazott neki 100,000 ft-ot s ennek fejében Illésházy mindjárt el is foglalta erőszakkal a makovicai, nagysárosi, szerencsi és ónodi Rákóczi-fiskális részt. Mivel azonban kiderült, hogy mindez a többszörösét is megéri az említett összegnek, III. Károly adománya 1715-ben úgy szólt, hogy csupán a nagysárosi uradalom negyedrésze (ebből is Máthévágás csak zálogjogon) 25,341-57, Mád egynegyede 16 szőlővel 24,671-67 és Zombor részes pusztja 69,916-66 ft, azaz összesen még mindig 120,000 ft értékben legyen az övé.⁹³

Az ónodi uradalom egyik felét azután egy másik labanc-arisztokrata: gr. Csáky Zsigmond tárnokmester kapta meg 1725-ben a neki szánt 30,000 ft fejében, de csak 26,319-50 ft értékben.⁹⁴ Ugyancsak labanc-érdemeket jutalmazott meg III. Károly, amikor a Rákóczi erdélyi fejedelemmé választását érvénytelennek nyilvánító gr. Bánffy György hasonló nevű fiának adományozta a tőle már amúgyis zálogban bírt sólyomkői Rákóczi-uradalmat.⁹⁵ Ennek húga: gr. Bánffy Mária időközben elhalt férjének, gr. Gyulay Ferenc generálisnak érdemeiért kapta 1732-ben a csetneki uradalom torna- és borsodmegyei részeit a bihari Alsó- és Felső-Ábrány s 3463-16 ft fejében. Már Mednyánszky Pál báró kancelláriai titkárnak nem tudunk semmi különösebb érdeméről, ő bizonyára befolyása révén kapta 1726-ban Fejértó (Szabolcs vm.) egy részét néhány zombori, liszikai, szántói szőlővel együtt fiágon örökösen, leányágon zálogjogon 10,000 ft-ban.⁹

Vele véget is ér a megadományozott magyar főurak sora; a többi magyar ember, aki részeseül a Rákóczi-birtokkomplexumból, már a hivatali nemesség tagja. Igaz, a Mattyasovszky-testvérek: László, János és György már alig számíthatók közéjük, de nagybátyjuk: Mattyasovszky László nyitrai püspök-kancellár révén ide sorolhatók. Még a püspök volt az, aki a Rákóczy-testvérektől zálogba vette a lednicei uradalom felét s aztán öccsére s ennek fiaira hagyta kétszeri auctio után s a reparációkkal együtt 51,252 firt-ra szaporodott zálogösszegben. Ebből a Rákóczi hűtlenségéből fiskálissá lett negyedrésze 25,626 firt zálogteher esett, s mikor Mattyasovszkyék hajlandók voltak ezt 23,000 firt-tal megtoldani, a királyi adománynak már nem volt semmi akadály: 1724-ben «haereditarius», illetve nőágon 23,000 firt erejéig zálogos birtokosai lettek Lednicének.⁹⁷

Már Meskó Jakab kamarai tanácsos, korábban kir. jogügyigazgató és koronaügyész a tipikus alakjai közé tartozik annak a labanchivatalnok-seregnek, amelyik értette a módját, hogy az ilyen nagy birtokadományozások során neki is jusson a koncból. Már I. Józseftől kieszközölte, hogy az övé lehessen a kuruc Ujfalussy András és Bossányi Ádám nyitramegyei jószág, amit Eleonóra Magdaléna özvegy királyné is megerősített. De amikor a két «hűtlen» utódai kegyelmet nyertek, új birtokok után kellett néznie s Rákóczi Erzsébet gömöri és zempléni örökségét kérte magának. Meg is kapta volna, ha az átadás körül nem lettek volna akadályok, de így végül is a felsővadászi ősi Rákóczy-jószágokat adományozták neki néhány Szerencshez tartozó (összesen 13) helységgel 20,000 firt-ban. Már előre statuáltatta is magát bennük, de mert a jelenlevő királyi emberek még a jelentéstétel előtt meghaltak, 1727-ben új adománylevelet állíttatott ki magának. 1716-ban ezekhez még egy abaújmegyei Rákóczy-jószágot szerzett magának: a széplaki kúriát és rész-birtokot, amely Soós István kezén volt akkor.⁹⁸

Rajta kívül Ternyei János, a szepesi kamara számtartója, Szeremley György volt báni titkár, Pletrich János gömöri táblai ülnök és perceptor, Dőry András, Lányi Pál szerepel a megadományozott nemesek között. Az első 1729-ben a Csetnek-Serkéhez tartozott Kis- és Utas-Terenye községet kapta adományba Kalapáth-pusztával (nőágon visszaválthatóan 2000 firt-ban,⁹⁹ a második 1731-ben az ugyancsak gömörmegyei pelsőci, pelsőcardói, lekenyei, rekenyei, szalóci rész-birtokokat, részben a felkelés alatt szenvedett kára, részben a lefizetett 7093 firt fejében.¹⁰⁰ Pletrich ugyancsak labanc érdekért jutott 1730-ban oly olcsón, 3491 firt-ért Csetnek, Geccsel, Hankova, Kuntapolcsány, Király, Rester, Felső-Sajó, Szentkirály falvak, illetőleg rész-birtokok, továbbá Kesény, Lenke, Lóc, Somkút és Tarnova puszták tulajdonába: a «rebellisek» elfogták 1709-ben és másfél évig fogva tartották Murány várában.¹⁰¹ Hasonlóképp a csetneki jószágból részesedett Lányi és Dőry is: az első Csetnek körül 11 rész-birtokot, a másik Kazát kapta 6 más helységgel 1728-ban, amelyek két év múlva br. Pongrácz Györgynek jutottak.¹⁰² Valószínűleg ebbe a csoportba tartozik még Kalocsa Ádám, aki Tetétlen-pusztá felét kapta 2600

frt-ért 1728-ban, nőági örökösaitől ugyancsak visszaválthatóan és Nebest György, aki 1731-ben Felsőtelekes kétharmadát kapta adományba 1200 frt-ban.¹⁰³

Ha így végigtekintettünk a megadományozott magyarok során s most azokat az idegeneket vesszük szemügyre, akik 1711 után az ősi Rákóczi-jószágok boldog birtokosai lettek, lehetetlen észre nem vennünk, hogy mennyivel bőkezűbb volt hozzájuk a királyi kéz, mint a magyarokhoz. Utóbbiak közül csak Pálffy kapott igazán nagy adományt, de ő legalább igazán meg is szolgált érte; a többinek egy-egy apró birtok-töredékkal tömték be a száját, amikor előhozakodott érdemeivel és veszteségeivel. Persze közülük is csak az igazán megbízható, kipróbált hűségű labancok részesültek ebben a kegyben, mert hiszen annyi «rebellis» mozgolódás után az volt az irányadó elv, hogy a Rákóczi-birtokok addig oly veszedelmes tömbje végre megszeliüljön s ne okozzon több bajt. S erre a célra a bécsi udvar szemében a magyaroknál, ha még oly hűek s még oly jó katolikusok voltak is, sokkal alkalmasabbnak látszottak a különböző császári generálisok és egyéb nem-magyar származású befolyásos emberek. Ez a korszak volt a magyar földbirtok életének tán a legmozgalmasabb ideje: a magyar történelem folyamán soha nem cserélt gazdát annyi föld, mint éppen ekkor. De a neoacquistica és a Rákóczi-birtokok óriási területeinek eladományozásában egyaránt az volt az egyik főszempont, hogy a gyanús szemmel nézett magyarság anyagi létében is megrendüljön s idegen, osztrák-német elem áraszsa el az országot.

A Rákóczi-birtokokon már I. Lipót alatt megkezdődött a német generálisokinváziója: még ő adományozta gr. Breuner Miksának a diószegi uradalmat, amely azután leányaié, Gronsfeld tábornoké lett, míg végül 1732-ben a pocsjai részekkel együtt gr. Dietrichstein János Gottfried kamaraelnök kapta adományba mindkét ágon örökjogon; egy külön adománylevelél 1737-ben feljogosította arra is, hogy megszerezhesse a Székelyhídtól idők folyamán elidegenített jószágokat.¹⁰⁴ Báró rHuillier Ferenc tábornok a 7698-33 frt-ra becsült Edelény községet kapta hadi érdemeiért (fia elesett a török elleni háborúban) 5000 frt-ban 1727-ben.¹⁰⁵ Egy másik idegen generális: báró Sickingen Dámján János Fülöp marsall még I. Józseftől kapta a «notórius» Vass Sándor birtokait, de ez aztán amnesztiát nyert, mire Sickingen Ónod felét kérte magának. Meg is kapta 1726-ban 30,000 frt erejéig fiágon örökösen, de hamarosan túl adott rajta: 1741-ben már Koller József nyerte adományul, ő pedig 1746-ban Török Józsefre ruházta át. (Ami a 30,000 frt értéken felül Ónodból maradt, mint láttuk, gr. Csáky kapta.)¹⁰⁶

Ónod testvéruradalmát: Szerencset gr. Lambergh Ferenc kapta adományba 43,733-50 frt-ban 1719-ben.¹⁰⁷ A szomszédos debrői Rákóczi-uradalmat még I. József adományozta a nagy kegyben álló gr. Althan Mihály Keresztélynek 40,000 frt-ban, de ő sem bírta sokáig új szerzeményét: már 1740-ben tovább adta gr. Grassalkovich Antalnak 31,440 frt-ért, Grassalkovich neki tett szolgálatai miatt ilyen olcsón. Utóbbi ugyanekkor megszerezte Debrőn az

Aspremont-részt is 46,000 frt-on s családjáé maradt is az ennek kihaltáig, 1841-ig.¹⁰⁸

A Rákóczi-uradalmak gyöngye: Sárospatak Regéccel együtt és néhány Tokajhoz tartozó faluval (Tokaj egyes szőlők kivételével nagyrészt kincstári birtok maradt, mert a kamara ellenezte eladományozását) I. József rendeletéből mindjárt a felkelés leverése után, már 1711-ben Trauthson János Lipót herceg birtokába került 150,000 frt-ban, de az adománylevelet — mint a többi esetben is — csak utólag, 1720-ban állították ki a 200,000 frt-ra becsült kettős uradalomról, amelyhez 8 várost és 28 falut számítottak ekkor.¹⁰⁹

Már Debrő, Patak és Regéc esetében is kiderült, hogy az idegenek nem mindig érdemelték meg új birtokaikat, sőt földesuraságuk, mivel külföldön éltek, gazdasági szempontból egyenesen káros volt Magyarországra. De a legjobb példa erre a legnagyobb Rákóczi-uradalom: a munkács—szentmiklós—dobronyi birtoktömb sorsa; azért hagytuk a végére, mert rajta keresztül látható legjobban a Rákóczi-birtokok tragédiája. Miután 1724-től fogva br. Altetiberg Ottó bérelte, 1728-ban III. Károly a 75 éves gr. Schönborn Lothar Ferenc mainzi érseknek adományozta a hatalmas területet, aki rövidesen meghalt ugyan, de előzőleg hitbizományt alapított s unokaöccsét: Schönborn Frigyes Károly bambergi és würzburgi érseket tette meg várományossá, így az 1731-ben kelt adomány levél már Frigyes Károlyra ruházta az uradalmat 4 városával, 185 falujával, rengeteg erdőségeivel s a bányajoggal együtt (kivéve a sóbányászást és az aranymosást). Legjellemzőbb azonban az adománylevelnek az a kikötése, hogy Munkács vára a királyé marad (de a Schönbornok tartják fenn) s katonaságának ingyen öröl listet az uradalom, mely nem osztható fel, egy tagban kell maradnia.¹¹⁰ Világosan látható ebből, mennyire tisztában volt az egész területnek s kivált Munkács várának, az északkeleti Felvidék kulcsának jelentőségével a bécsi udvar. Féltve őrködött azon, hogy a lengyel határra könyöklő ősi Rákóczi-birtok, a felkelés igazi fészke, mindenestül egy német és jó katolikus család kezébe kerüljön s annyira ment óvatosságában, hogy egyenesen Németországból hozta ide a Schönbornok püspök-nemzetségét. Így szelídült meg, így lett a bécsi politika biztos eszköze a sok dicsőséget látott, hagyományos Rákóczi-vár és uradalma. Az a föld, ahol Rákóczi kibontotta zászlaját s amely egyik anyagi bázisa volt nagy nemzeti mozgalmának, ettől fogva absentista, idegen birtokost uralt. A nyomorgó munkácsi magyar és ruthén jobbágyok adója nem a kurucok pompáját gazdagította ezóta, nem Magyarország szegényes gazdasági vérkeringésébe folyt ezentúl: ezek a magyar földön verejtékes munkával összekuporgatott dénárok idegen kultúrát, idegen fényűzést tápláltak immár s részük volt abban, hogy messze frank földön büszkén emelkedhetett magasba a híres bambergi dóm toronysisakja, s hogy a ragyogó würzburgi palota mennyezetén kivirulhatott Tiepolo ecsetjének napsugaras színpompája.

JEGYZETEK.

- ¹ II. Rákóczi Ferenc (Magyar történelmi életrajzok XXV.) II. (1907) 295. 1.
- ² V. ö. u. o. II. 289. 1. — V. ö. Dobó Ferenc büszke szavaival: «Miért félnék az királytól, ha én magamnak való szabados úr vagyok, és énnékem atyámtól maradt örökös váraim vannak? Én az királlyal keveset gondolok». (Takáts Sándor: Régi magyar kapitányok és generálisok [2 é. n.] 387. 1.).
- ³ Márki, II. 11—12., III. 130—31. stb. 1.
- ⁴ U. o. I. 484., 479. 1.
- ⁵ U. o. I. 255. 1.
- ⁶ U. o. III. 192. 1.
- ⁷ U. o. II. 185. 1.
- ⁸ U. o. II. 232. 1.
- ⁹ U. o. II. 230. 1.
- ¹⁰ U. o. II. 228. 1.
- ¹¹ U. o. II. 309—15. 1.
- ¹² U. o. II. 239. 1.
- ¹³ U. o. II. 272—77., 289., III. 53. 1.
- ¹⁴ Instructióját 1. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle, 1894. évf. 78—87. 1.
- ¹⁵ Márki: II. 305. 1.
- ¹⁶ U. o. II. 298-99: 1.
- ¹⁷ U. o. II. 240. 1.
- ¹⁸ Hóman Bálint és Szekfű Gyula: Magyar történet (é. n.) VI. 51. 1.
- ¹⁹ Ö. Iy. (= Országos Levéltár) Múz., Rákóczy—Aspremont cs. lvt. capsae XIV. fasc. 2: nr. 33.
- ²⁰ U. o. c. XIV. fasc. 2: nr. 34., XV. 1: 1.
- ²¹ Thaly Kálmán: II. Rákóczi Ferenc fejedelem ifjúsága (Pozsony 1881.) ia., 22. 1. — R.—Aspr. lvt. IX. nr. 4., XIV. 2: 40., 40. A. — Komáromy András: A Rákóczyak kincse Munkács várában. Századok 1891. évf. 750. 1.
- ²² Márki: I. 60. 1.
- ²³ Thaly: 28., 30. 1.
- ²⁴ Thaly K.: Késmárki Thököly Imre naplói. (Mon. Hung. hist. II. írók XXIV.) II. 317- 1.
- ²⁵ Thaly: Rákóczi ifjúsága 79., 93., 94. 1. — Márki: I. 108. 1. — Komáromy: Századok 1891. évf. 736—49. 1.
- ²⁶ R.—Aspr. lvt. XV. 1: 11. — Ö. L., Kincstári lvt., U. et C. 41: 21.
- ²⁷ Fentiekre 1. Thaly: Rákóczi ifjúsága 90., 116—25., 130—31.1. —Márki: I. 103.1.
- ²⁸ R.—Aspr. lvt. XV.: 1., 3., 4., 5., 6., 7., 10.
- ²⁹ Thaly: Rákóczi ifjúsága 132—39. 1. — R.—Aspr. lvt. XIV. 2: 33—34., XVI. 4:3. — Iyhoczky Tivadar: Kollonich-alapítvány a Rákócziak korából. Századok 1896. évf. 443. 1.
- ³⁰ Thaly: 149—54. 1.
- ³¹ R.—Aspr. lvt. XVI. 4: 1., XVI. 3: 34. A.
- ³² Fentiekre 1. R.—Aspr. XVI. 4: 9., XVI. 3: 1. — Thaly: 155 1. — V. ö. Történelmi Tár I. 1900. 347—48. 1.
- ³³ R.—Aspr. lvt. XVI. 3: 17. — Thaly: 160—61. 1.
- ³⁴ Márki (II. 282—92. 1.) részletesen foglalkozik a Rákóczi-birtokokkal s megyéről megyére haladva felsorolja a falvak számát, meglepő pontossággal adva meg katasztrális holdakban ezek területét s összesen 27 megyében és 446 faluban pontosan 1.398,785 holdnyi területet hoz ki (egy más helyen [I. 285. 1.]) 1.200,000 holdat). Ugyanakkor azonban nemcsak a falvakat nem említi névszerint, de még az uradalmakat sem sorolja

fel úgy, ahogy kellene, sőt — ami a legnagyobb baj — nem említi egyetlen forrását sem s így az egész csillogó szám-épület a levegőben lóg. Ezért nem lesz tán felesleges a mi összeállításunk. Matematikai pontosságra nem tartunk igényt, csak megemlítjük, hogy számításaink szerint az örökös Rákóczi-birtokok (a Thököly-féle és a jaroslawi jószágoktól eltekintve) 20 (eredetileg 30) uradalomban 38 várost, 681 falut és 103 pusztát foglaltak magukban és területük kb. 1.900,000 kat. holdra rúghatott. Márki nemcsak a birtokok tartozékait nem ismeri pontosan, de arról sem vesz tudomást, hogy a Rákócziak a községek jelentékeny részét másokkal közösen bírták s így nem vehetjük fel egész határukat Rákóczi-birtokként. E mellett figyelembe veendő, hogy a birtokokon Rákóczi megsztozott nénjével s hogy azok egy része mások kezén volt zálogban. A szabadságharc szempontjából azonban nyugodtan számolhatunk a fenti összegekkel, mert ekkor az egész Rákóczi-örökség a felkelés szolgálatában állt. Ezért tüntettük azt fel teljes egészében mellékelt térképünkön, amely az 1896-os (teljes) községhatárok alapján készült. Ez bizonyára szemléltetőbb, mint Márkinak a mai viszonyokat visszavetítő, anakronisztikus jövedelem-számításása.

³⁵ Valamennyi birtokra nézve I. R.—Aspr. lvt. XVI. 3:17. — Patakra: U. et C. 41: 22., 25., 28., 36., 40. stb. — Ö. L. Kancelláriai lvt., Liber regius XXXIII. 216.

³⁶ U. et C. 41: 52., 39: 21., 66: 52., 54., 56. stb. — Varga Endre: A tokaji uradalom a XVI. és XVII. században, különös tekintettel a tokaji bor történetére (diss., kézirat), 24—27. 1.

³⁷ Herzog József: A tarcali királyi uradalmi és kincstári szőlő keletkezése. (Levéltári Közlemények I. 1923. 248, 251—52., 269. 1.) — U. et C. 41: 21. stb. — Liber regius XXXIII. fol. 216.

³⁸ R.—Aspr. lvt. IX. nr. 10., V: 7. — U. et C. 41: 52., 53., 44: 8., 96: 50., 106: 67. stb.

³⁹ R.—Aspr. lvt. IX. nr. 10., V: 7. — U. et C. 41: 46., 47., 50., 51., 52., 54., 44: 8., 49: 9., 88: 23., 93: 16., 96: 50., 112: 24., 44., 45. — Liber reg. XXXV. fol. 371., 641.

⁴⁰ Eble Gábor: A debrői uradalom birtoklási története (1909) 12—26.1. — A nagy-károlyi gróf Károlyi-család összes jószágainak birtoklási története II. (1911) 129.-132. 1. — R.—Aspr. lvt. VII. 7:4—5., IX. nr. 10., 11. — U. et C. 41:46., 47., 48., 49., 50., 52., 53., 28:17., 44:8., 60:66., 66:55., 69:9., 89:35., 93:16., 94:13., 112: 44. stb.

⁴¹ R.—Aspr. lvt. V. 12., IX. 8: 1., IX. nr. 11., XI. 1: 6., IX. 3. — U. et C. 39: 3., 66: 33., 61—65., 67: 4., 6., 8., 11—23., 87: 8., 11., 12., 94: 16., 103: 26., 107: 64., 108: 56., 112: 23., 42. stb. — Liber reg. XXXVI. fol. 128., 160., 430., 591., 594.

⁴² U. et C. 41: 50., 44: 9., 57: 21., 84: 32., 93: 16., 101: 36., 37. — Liber reg. XXXI. fol. 29.

⁴³ U. et C. 41: 55., 23., 24., 26., 34., 90: 37. — Liber reg. XXXII. fol. 223.

⁴⁴ R.—Aspr. lvt. IX. 2., IX. nr. 10. — U. et C. 41: 27., 21., 91: 24., 94: 13., 112: 43., 59. — Liber reg. XXXIII: 161. — Tóth S. összeállításai (Sáros vármegye monográfiája II. [1909.] 349., 352., 356—7. 1.) felületesek.

⁴⁵ U. et C. 36: 25., 41: 40. — R.—Aspr. lvt. IX. nr. 8. — Ősi voltukra 1. Keresztes K.: A Rákóczyak. (Turul XLH. 1928. 44. 1.)

⁴⁶ U. et C. 41: 21., 109: 20. stb.

⁴⁷ R.—Aspr. lvt. XVI. 4:9. — Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monographiája III. (Ungvár 1881.) 595-96.1.—Lib. reg. XXXVI. 573. —U. et C. 41: 21., 88:9., 102.

⁴⁸ R.—Aspr. lvt. IX. nr. 8., XVI. 3: 43. U. et C. 66: 53.

⁴⁹ Éble Gábor: Az ecsedi uradalom és Nyíregyháza (1898) 9—10., 16—17., 23., 128—30. 1. — U. et C. 13: 28—45., 87: 10., 94: 20., 96: 26., 101: 52., 108: 9. stb.

^{49a} U. et C. 108: 9.

⁵⁰ U. et C. 87: 65., 112:4.

- ⁵¹ U. et C. 49: 4. 5: 6., η., 82: gi., Π3: 47. stb. — Liber reg. XXXVI. fol. 738., XXXVII. fol. 574.
- ⁵² R.—Aspr. lvt. III. 4:3. — U. et C. 51: 26., 27., 29., 30., 32., 81: 4., 88: 95. stb.
- ⁵³ U. et C. 55: 1., 113: 17., 57.
- ⁵⁴ R.—Aspr. lvt. IX. 2., 3., 4., 8. — Liber reg. XXX. fol. 309., XXXV. fol. 720—21. — U. et C. 74: 39., 85: 14., 87: 19., 101: 43.
- ⁵⁵ U. et C. 68:47., 74: 5- 75: 26. — Mon. Hung. Hist. írók XXIII. 399., 408. 1. — R.—Aspr. lvt. XIV. 3:i.
- ⁵⁶ Márki: I. 594. 1. — Archivum Rakocianum, III. 740. 1. — Szekfü Gy. (A száműzött Rákóczi, [1913] 300 1.) szerint csak zálogos birtok lett volna.
- ⁵⁷ R.—Aspr. lvt. IX. nr. 8. — Lednicére 1. Liber reg. XXXIV. 718.
- ⁵⁸ Thaly: 172—73. 1. «Venia aetatis»-t kapott. (Ő. L-, Táblai lvt., Proc. delegatorii 11—2.)
- ⁵⁹ Márki: I. 118—22. 1.
- ⁶⁰ Thaly K.: A székesi gróf Bercsényi-család története III. (1892) 748. 1. — Márki: II. 294. 1.
- ⁶¹ R.—Aspr. lvt. XVI. 4: 4., 24., 26., 27., 34. B.
- ⁶² R.—Aspr. lvt. XVI. 4: 5. XVI. 3: 34. B.
- ⁶³ U. o. XVI. 3: 12., 30.
- ⁶⁴ U. o. XVI. 3: 1., 3., 4., 6., 7., 14., 8.
- ⁶⁵ U. o. XVI. 3: 13., 24., 26., 27.
- ⁶⁶ U. o. XVI. 3: 4., XVI. 4: 9. — Thaly (Rákóczi ifjúsága, 282. 1.) Rákóczi önéletrajza *nyomán fordítva* tudja, de ez tévedés.
- ⁶⁷ R.—Aspr. lvt. XVI. 3: 35., 36., 37., 38.
- ⁶⁸ U. o. XVI. 3: 35.
- ⁶⁹ Az egész perre 1. XVI. 3: 17, 43. — Ő. L-, Kancelláriai lvt., Acta particularia nr. 96. — Proc. delegatorii 11—2. — Thaly: 277—83. a kiegészítés szövegének téves interpretációjával.
- ⁷⁰ U. et C. 41: 54.
- ⁷¹ R.—Aspr. lvt. XVI. 3:1. — 1715: XLIV. te.
- ⁷² Ő. L. Erdélyi kancellária, 1702: 107. — Szilágyi Sándor: Erdélyi országgyűlési emlékek XXI. (1898) 208—12., 215. 1. — Márki: II. 292. 1.
- ⁷³ Ő. L-, Erdélyi kancellária, 1701: 28.
- ⁷⁴ «Quod responsum ob respectu tantum memoriae defuncti Principis, et requirunt ita fuit compendiatum, alias non tantum ea, quae superius inuimus, sed infinita alia similia dici et scribi potuissent». (Erdélyi kanc. 1702: 107.)
- ⁷⁵ Archivum Rakocianum III. 605. 1. — Márki, II. 292. 1.
- ⁷⁶ Thaly: A Bercsényi-család III. 430. 1.
- ⁷⁷ U. et C. 35:92., 93., 94. 95., 96., 41:41. — R.—Aspr. lvt. XVI. 4: 8.
- ⁷⁸ Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára (1925) 177. 1.
- ⁷⁹ Történelmi Tár. 1900. évf. 379. 1. — Márki: I. 190. 1. — Thaly: A Bercsényi-család II. 320—21. 1. — Herzog, Levéltári Közlemények I. 1923. 249—51. 1.
- ⁸⁰ Thaly: A Bercsényi-család II. 348., 455. 1.
- ⁸¹ Liber reg. XXVII. fol. 52., XXVIII. fol. 199.
- ⁸² Lukinich: 177—78. 1.
- ⁸³ U. o. 89., 96., 97., 141. 1-
- ⁸⁴ R.—Aspr. lvt. V. nr. 7.
- ⁸⁵ U. o. V. nr. 9.
- ⁸⁶ U. o. V. nr. 9., 12. IX. nr. 11. XI. 1: 6.
- ⁸⁷ U. o. IX. nr. 10. — Liber reg. XXVIII. fol. 532.
- ⁸⁸ U. o. XXXIII. fol. 274. — R.—Aspr. lvt. XV. 2: 6. IX: 10, XIV. 3:5., XVI. 5:7.

- ⁸⁸ U. o. LIV. 73: 2o., IX. nr. 1o.
- ⁸⁹ U. o. VII. 11: ad 8. VII. u. o., 7.: 4., 5., XV. 2: 6., 8. — U. et C. 35: 96.
- ⁹⁰ Éble: Az ecsedi uradalom 6—35. 1.
- ⁹¹ U. o. 127—38., 139—44. 1.
- ⁹² Liber reg. XXXIII. 161. — Szilágyi S.: A magyarnemzet története VIII. (1898)
95. 1. Az adományokra ált. 1. Ő. L., Kincstári lvt., *Deductio archivalis*. — U. et C. 44: 7.
- ⁹³ Liber reg. XXXII. 223. — U. et C. 41: 33., 55., 57., 44: 7.
- ⁹⁴ Liber reg. XXXV. 137., 370.—R.—Aspr. lvt. V. nr. 7. — Ugyanő (Szilágyi: Mill. tört. VIII. 95. 1. szerint) a csetneki jószágokból is kapott 16,200 frt árát.
- ⁹⁵ Liber reg. XXXII. 193. — U. et C. 44: 25.
- ⁹⁶ U. et C. 94: i6, 22.
- ⁹⁷ Liber reg. XXXIV. 718.
- ⁹⁸ U. o. XXXI. 29., 195., XXXV. 654. — R.—Aspr. lvt. VII. 8.
- ⁹⁹ Liber reg. XXXVI. 260.
- ¹⁰⁰ U. o. XXXVI. 591.
- ¹⁰¹ U. o. XXXVI. 430.
- ¹⁰² U. et C. 67: 19, 94: 16, 107: 64.
- ¹⁰³ Liber reg. XXXVI. 128., 594.
- ¹⁰⁴ U. o. XXXVI. 738., XXXVII. 574.
- ¹⁰⁵ U. o. XXXV. 641.
- ¹⁰⁶ U. o. XXXV. 137., 370. — R.—Aspr. V. nr. 7.
- ¹⁰⁷ Szilágyi: Mill. tört. VIII. 92. 1. 75,000 frt-ról tud.
- ¹⁰⁸ Éble: A debrői uradalom 11., 15. 1. — U. et C. 44: 8. V. ö.: Wellmann I.: A gödöllői Grassalkovich-uradalom gazdálkodása (1933, Tanulmányok a magyar mezőgazd. tört., szerk. Domanovszky S. 7. sz.) 11, 17, 28. 1.
- ¹⁰⁹ Herzog, *Levéltári Közlemények* I. 1923. 252. s. köv. 11. Liber reg. XXXIII. 213—16. — Jármy Edit és Bakács István: A regéci uradalom gazdálkodása a XVIII. században (1930, Domanovszky: Tanulmányok 1. sz.) 16. 1.
- ¹¹⁰ Liber reg. XXXVI. 573. — L. még A. Sas: *Bin Latifundium fränkischer Kurfürsten in den Nordostkarpathen*. *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte* 1931. XXIV. 410—48. 1.

**RÁKÓCZI
A MAGYAR KÖLTÉSZETBEN**

ÍRTA

CSÁSZÁR ELEMÉR

Madách Fáraója egy gigászi építménnyel akarta maga számára biztosítani a halhatatlanságot. Hiú törekvés! Még ha nem temeti is homokba az idő a hatalmas piramist, az csak alkotója nevét örökíti meg — az ember, aki egykor a nevet viselte, már régen elmerült a feledés árájába. A kőtömeg az élettelen testet sem tudta átmenteni a messze jövőbe, nemhogy a lelket, a szellemet. Aki túl akarja élni korát, az embertársai szívébe lopja bele magát! Ott, a szívben, csendül föl a halhatatlanság hangja, a költészet.

A költészetnek ez a szellemőrző ereje éppen nálunk, magyaroknál, nagyjelentőségű. A magyarság széles rétegeinek emlékezete rövid, történeti tudata gyöngé. Nemzeti múltunknak még sorsdöntő eseményei is csakhamar színtelen emlékké halványodnak a nép lelkében, vagy éppen kikopnak belőle, s történelmünk nagy hősei közül csak az marad meg emlékezetében, akit szárnyára vesz az ének, akiről nóta terem a nép dalos ajkán.

Igazi élet, halhatatlanság itt a földön, azonban csak annak a hősnek jut osztályrészül, akit a nemzet szívébe zár, akinek alakját eszményképpé edzi a szeretet tüze, aki az idő távolának idealizáló hatására, Arany szavai szerint, éltető eszmévé finomul. S ebben a szellemi folyamatban, az embert eszménnyé érlelő munkában, a legnagyobb szerepe ismét a költészetnek van — a költők, a nemzet lelkiismeretének leghivatottabb őrei, érzésük hevével és képzeletük erejével, megteremtik a hős *είδος*-át, azt a platóni ösképét, amely eszményített voltában is hívebb, igazabb, jellemzőbb, mint a történeti. Ezt a képzelet varázsával életre keltett eszményi képet beleviszi a költészet nemzet tudatába, ott megrögződik, s századok múlva is ércszobránál maradandóbb, értékesebb, beszédesebb emléke lesz a nemzeti hős nagyságának.

A múlt század magyar nemzeti hősei között ma is, kétszáz évvel halála után, élő valóság a nagy fejedelem, II. Rákóczi Ferenc. Hogy azzá lett, hogy alakja a XX. század magyarja előtt épp oly tiszta, épp oly erős fényben ragyog, mint legdicsőségesebb napjaiban, az elsősorban a magyar költészet erejét dicséri. Hogyan emelte az eszmények világába, milyennek látta, milyennek rajzolta nemes alakját két századon keresztül a magyar költő: ezt a vonzó, érdekes föladatot szeretném elvégezni a következő lapokon.

I.

Az első költő, aki a nagy fejedelem lelki képét megrajzolta: talán éppen maga Rákóczi Ferenc volt. Egy kéziratban ránk maradt hosszú vers — későbbi címén: *Rákóczi Ferenc buzgó éneke* — örzi ezt a képet;¹ a szabadságharc első diadala, Nagykálló várának elfoglalása után készült. A fejedelem imádkozik. A szigetvári Zrínyi buzgóságával és hivatás-tudatával, a költő Zrínyi szólamkincsével kéri az Urat, adjon fegyverének erőt, hogy mint választott hőse föl szabadíthassa rabságából nemzetét. Emelkedett, szép vers, egyben kitűnő önarckép, megvan rajta a nagy fejedelem minden jellemző vonása: mély vallásossága és erős faj szeretete, történeti érzéke és törvénytisztelete, együttérzése a szenvedőkkel, kivált a néppel, és áldozatkészsége, céltudatossága és bátorsága. A nemzeti hőst, akit Isten küldött a magyarság oltalmára, plasztikusan, szinte szoborszerűen állítja elénk az ének, abban a pillanatban, amikor kirántja kardját nemzete föl szabadítására:

*Kardom föl kötöttem, Uram, szent nevedben,
Népemet vezetem szép rendelt seregben,
Indulásom vagyon te dicsőségedben,
Segélj Jézus, segélj szép Szűzzel mentemben.*

Így látta a fejedelmet nyilván a maga kora is, de nem volt költő, ez egyen, a *Buzgó ének* szerzőjén kívül, aki ezt a lelkekben élő képet ilyen határozottan, ilyen élesen a közönség elé tudta volna vetíteni. Jellemző erőben ehhez mérhető arckép csak évtizedekkel később készült a fejedelemről: a száműzött Rákócziét rajzolta meg a hű Mikes Kelemen, az is prózában.

Mikor a szabadságharc kibontott zászlója Észak-Magyarországról megindult diadalútjára, a lelkesedés magával ragadta a magyarságot, föllobogott a harci tűz, de ugyanakkor a fogékony kedélyekből, egyszerű katonák és tábornokok, köznemesek és főurak, diákok és iskolamesterek szívéből, kipattant a költői szikra. Dalok és énekek születtek, kísérői és visszhangjai a puskaropogásnak és ágyúdörgésnek, s költők és versfaragók ajkán fölcsendült a szabadságharc vezérének neve. Érezték, hogy ő áll az események középpontjában, az ő kezébe van letéve a nemzet sorsa: képzeletükben a nemzet ügye összeforrott a fejedelem személyével. Ütközetek és várostromok elbeszélésebe belefonják alakját vagy éppen külön versekben dicsőítik. Már a fölkelés első hónapjaiban megjeleníti fejedelmi alakját a *Fölséges nagy Isten* kezdetű ének.² Abban a pillanatban mutatja be, amikor megindítja a küzdelmet, s alakját az athleta Christi-ről mintázza: fölkötte szablyáját, Krisztus urunk nevét kiáltja s imádkozik hozzá, adja kezébe ellenségeit, a magyarság nyomorgatóit.³ Egy másik vers, *Emlékezem szegény Magyarországról...* — egyszerű, de melegszívű magyarnak kezdetleges munkája — a fölkelés vezetőjét rajzolja meg Rákócziiban: a hadintéző tábornagyot, a bátor vezért meg a bölcs politikust, aki összefogást hirdet, egy szívet, egy akaratot követel,

hogy kiverhesse az országból a németet.⁴ Még egy új, később gyakran visszatérő vonással gyarapítja a vers Rákóczi képét — mint a szegény emberek reményét mutatja be:

*De az Isten irigye megcsúfolta,
Az sok szegény kérésit meghallgatta;
Hazájában ismétlen visszahozta.*

A következő vers, *Példabeszédekben* azt minden méltósága már félti a fejedelmet — a környezetétől. Szerzője, nyilván a népből származott vitéz katona, megvetéssel tekint azokra az urakra, akik csak szóval tudnak vitézkedni, s szerető gonddal óvja tőlük az ő «édes urát». legragyogóbb fénybe a *Tekintetes, nemes* kezdetű, kissé tudákos vers⁶ szerzője állítja a szabadsághősöket. Erős magyar érzéssel glóriát von fejtik köré a vers szerzője s a vezérben az ország fölsszabadító ját ünnepli. Még latin nyelven is megszólal a fölkelők nemzeti érzése, két verses imádságban. Az egyik, a *Stella maris* kezdetű,⁷ valószínűleg még a fölkelés első évéből, Szűz Mária segítségét kéri: adjon erőt a magyar fegyvereknek és a két vezérnek, Rákóczinak, Bercsényinek; a másik, a *Quid furores* kezdetű,⁸ a szécsényi gyűlés után, talán még 1705-ben, az Úr-hoz fordul: vezesse győzelemre seregüket és derék vezérüket, szemük fényét.

A szabadságharc legmozgalmasabb szakában, amikor változó szerencsével folyt a küzdelem, a szécsényi gyűlés és a trencsényi ütközet között kitöltő időben, az egymást váltó nagy események annyira lekötötték a figyelmet, hogy minden ének diadalokat vagy csatákat, várostromokat és portyázásokat örökített meg. A képzeletet a hősök foglalkoztatták, a merészen támadó, az ellenséget letipró, a diadalmasan száguldó hadvezérek, a villogó kard emberei — a csataterveket készítő, a hadműveleteket fejedelmi sátorából intéző fejedelem alakja eltűnt a nagy tömeg szeme elől, s az ének is hallgat róla. 1705 és 1708 között Rákóczi személye nem dalindíték; verses krónikákban, históriás énekekben előkerül ugyan neve, mindig tisztelettel említve, de nem kíséri érzelmi hangulat. Csak egy költői kép maradt fenn róla ebből a korból, de az minden tekintetben érdekes. Egy ismeretlen költő latin nyelvű drámát írt iskolai előadásra *Palladium sacrum* címmel, s ebben az 1707-ben írt drámában a fenyegetett szabadság oltalmára fölvonultatja bolygók képében a nagy magyar szabadsághősöket — az utolsó közöttük, a hetedik, a «fölkelő Nap»: Rákóczi.⁹ Az izzó, nemzeti érzéstől hevített dráma színre is került még abban az évben: a szabadság böse drámai hőssé lett, az iskola útján, latin nyelven!

Az 1708-ik év augusztus 3-án, a trencsényi szerencsétlen ütközetben, porba hullott a kurucok zászlója, s bár még három évig tartotta magát Rákóczi, a nemzeti szabadság már akkor elveszett. A «nyalka kuruc» földönfutó szegénylegénnyé züllött, s a szatmári békekötés után földönfutóvá lett a fejedelem is, az ország leggazdagabb, leghatalmasabb nagyura. A földre sújtott, megkínzott, kétségbeesett magyarságból kitört a fájdalom, s az megtalálta költői kifejezését a *Rákóczi-nótában*.¹⁰ Megrázó sirám ez, egy elbukott nemzet szívé-

bői tépve; szilaj erővel lüktet benne a fájdalomon kívül a harag és a szégyen — egyszerű eszközökkel, nagyobb művészet nélkül is olyan éles vonásokkal rajzolódik ki belőle a magyarság érzésvilága, hogy hazafias líránk legjelesebb darabjai közé emelkedik. Kiérezni belőle, hogy ismeretlen szerző ajkával itt maga a nemzet szól, az zokogja el mérhetetlen bánatát — ennek köszöni páratlan hatását.

A *Rákóczi-nóta* csakhamar szárnyra kelt, énekelték országszerte, tárogatóval vagy török sippal kísérve, hangjai mellett búsnlt a magyar, de a nemzeti érzés lévén az ihletője, nem pedig a fej edelem tragédiája, Rákóczi alakjára nem vet új fényt. De mikor a szatmári béke kibujdosásra készítette, a fejedelmi palástját és hazáját vesztett vezér szomorú sorsa meghihlette hűséges magyarjait, szeretetük, csodálatuk szánalomba fordult, s megszülettek a Rákóczit búcsúztató versek, kesergő énekek a kor dívatja szerint a kibujdosó fejedelem ajkára adva.¹¹ A büszke, diadalmas hős helyébe a hontalan bujdosó képét rajzolják meg, amint elszakad mindentől és mindenkitől, akit szeretett s fájó szívvel tekint a német karmába jutott hazájára (*Hallgassátok meg magyarim . . .*):¹²

*Megendjen a magyarság, már ezt kiáltom,
Édes hazám, mire jutái! . . . csak azt sajnálom;
Német lesz már a vezéred,
Jaj! de néked az nem véred . . .
Haj! ki ne szánna.*¹³

Újra az az istenfélő nemzeti hős alakja bontakozik ki elének ebből az énekből, amelyet az 1703-as énekek rajzoltak meg — de milyen ellentétes tónusú és hangulatú a két arckép: ott a bizakodás, a remény meleg, nap-sugaras színeiben, itt a fájdalom és részvét mély árnyékaitól sötétben áll előttünk. Szimbolikus jelentőségű ez a kettős kép: a serege élén kardosán hadba vonuló vezérnek és a megvert, magát az Úr kegyelmére adó Rákóczinak sorsában a nemzeté tükröződik, az 1703-ik és 1711-ik év Magyarországáé — de közben egy világ omlott össze, romjai alá temetve egy század merész álmait.

II.

A nemzeti szabadság, a független Magyarország eszméje elbukott 1711-ben, de a nemzet talált érte kárpótlást: megbékülve uralkodójával megszabadult a kétszázados háborúskodás testi-lelki gyötrelmeitől, s «lehajtvá fejét a békeesség párnájára», élvezte a nyugalmat, a rendet, némi jólétet és — felejtett. Elfelejtette régi eszményeit és egykori hőseit, leghamarabb éppen a legutolsót, Rákóczit. A nagy katasztrófának ő lett az igazi áldozata — ha száz évvel korábban megszületett volna a *Bánk-bán*, joggal mondhatta volna a Törökországba száműzött fejedelem: «Nincs a teremtésben vesztes csak én». Elvesz-

tett mindent, ami érték volt szemében, elvesztette még nemzetét is. Egy ideig nyilván élt még a lelkek mélyébe rejtve a magyarság körében emléke, bizalmas baráti társaságban, régi hívei között, szóba került neve, dicsősége és tragédiája — meddig, nem tudjuk, bizonyára nem sokáig. Azután néma, fagyos csönd vag}r hetven esztendőre; toll nem írja le a nyilvánosság számára, nyomtatott betű nem örökíti meg nevét. Még a nemzeti lélek leghívebb tükrén, a költészetben sem jelenik meg alakja,¹⁴ s mikor egy negyedszázados bujdosás után török földön sírba tették élettelen testét, talán megsiratta titokban egy-két hű katonája — ének nem sarjadt fájalmukból.

1735 után lassanként kihalt az a nemzedék, amely megélte a szabadságharcot vagy éppen személye szerint ismerte a fejedelmet, a fölnövekvő új nemzedék tudatába senki sem véste be. Az iskola sem. A XVIII. század derekán a magyar történelmet nem tanították az iskolákban, csak a piaristák, azok sem jutottak túl a nemzet múltjának ismertetésében az Árpád-ház kihaltán. A kor tudományos történetírása nemzeti múltunknak szintén csak régibb szakaszaival foglalkozott: ¹⁵ a Rákóczi-mozgalom és vezére egészen kikopott az emberek emlékezetéből. S mikor az első magyar költő először leírja Rákóczi nevét, 1782/83-ban Ányos Pál a *Kalapos király* c. versében, tollán a hős alakja pártossá, szabadságharca pártütéssé torzul.

Ez a sivár helyzetkép, noha a tények alapján készült, csak látszatra hű: mint a fotográfia a szemelláthatót, a fölszint mutatja. A tudomány azonban a maga Röntgen-sugaraival bevilágít a mélybe, láthatóvá teszi, ami a szem előtt rejtve marad. A nagy küzdelem mozzanatai feledésbe merülhettek, adatszerű ismeretek valóban nem rögzödtek meg az emberek emlékezetében, de hogy a magyarság vezérével, Rákóczival az élén, egy merész lendülettel ki akarta vívni a szabadságát, ennek a hősies vállalkozásnak emléke mégis élt a köztudatban, s balsikere, a nemzeti ügy bukása, még évtizedek múlva is fájdalmas érzést vert föl a szívekben. Hogy élt a tudat és sajgott a fájdalom, arra csak egy tanúnk van, de biznysága döntő. Ez a tanú: a *Rákóczi-nóta*.

Az történt ugyanis, hogy József császár terveinek összeomlásakor, nyilván annak hatása alatt, egyszerre fölzendült országszerte a *Rákóczi-nóta*. Arra a hírre, hogy a szent korona, önálló nemzetiségünk szimbóluma, elhagyta Bécsset és visszakerül az országba, örömmünnepet ült a magyarság: megszólalt templomaink orgonáján a *Te Deum landamus*, s az emberek ajkán meg a tárogatón a *Rákóczi-nóta*.¹⁶ Csoda volt ez, 80 évvel elhalkulása után újra megszületett a dallama és egy szerencsés kezű irodalombúvár kiásta szövegét valamilyen lappangó kéziratból? Nem. Nincs itt semmi misztikum, egyszerű a megfejtés: a nóta túlélte a nagy katasztrófát, sőt elterjedve országszerte élt szakadatlanul az egész korszakon át, szövege is, dallama is — azt másolták ¹⁷ és énekelték, ez fölhangzott a tárogató sípján és a hegedű húrjain. Az elbúsult magyarok a *Hej Rákóczi, Bercsényit* énekelve sirták ki bánatukat, de ünnepi alkalmakkor is, amikor elhallgatott a szó és megnyíltak a szívek, elérzékenyülve, magukra véve a nemzet meg a világ bajait, elhúzták a

cigánnyal. Így mulatott mélázva, egymagában a Rákóczi-nóta hangjai mellett Pöstyénben, 1787-ben, Gvadányi József gróf, a császár lovasgenerálisa,¹⁸ s valami Rákóczi nevéhez fűződő tánc-nótára táncolt «nagy érzéssel», de már 1792-ben, Nemes háromszéki fő királybíró ^{is} — a nóta szövege még a század végén is élt énekszóban.²⁰ Nemzeti énekké válva szállt az egész századon át ajakról ajakra, nemzedékről nemzedékre mint egyetlen élő emléke a kuruc világnak.

De ezen a statikus jelentőségen *túl* dinamikus jelentősége is van a *Rákóczi-nótának*: a feledés korszakában ébren tartotta és ezáltal átmentette a jövőbe a nemzeti múlt tudatát, összeforrasztva elválhatatlanul a szabadságharcossal vezére nevét. A nagy nemzeti megmozdulás emléke innen kezdve mindig Rákóczi alakjában szimbolizálva jelent meg, benne öltött testet a nemzeti gondolat és a nemzeti fájdalom. A fejedelmet a *Rákóczi-nóta* mentette meg a feledéstől, annak hangjain lett a nemzet herosává.

Ez a nemzeti hős azonban csak név volt és szimbólum, határozott képzeteket nem fűzött hozzá a 90-es években a magyarság — láttuk, hogy a *Rákóczi-nóta* is csak megemlíti. Egy árnyalattal teltebb és melegebb egy négysoros kis vers, amefy nyilván szintén a nemzeti fölbuzdulás idején kelt szárnyra:

*Rákóczi, édes vérünk,
Régi híres vezérünk:
Kérd a magyar szenteket —
Ne hagyjanak bennünket.*²¹

Rákóczi mint közbenjáró a földiek és égiek között — ez a kép mutatja, mennyire bent volt már akkor a fejedelem a magyarság szívében.

Innen kezdve egyre nagyobb szeretettel csüngött rajta a nemzet, kivált 1794 óta, amikor a közönség elé került Mikes Kelemennek még a század első felében írott leveleskönyve. Rodostóban, jórészt még a fejedelem oldalán, írogatta Rákóczi derék kamarása ezeket a *Törökországi leveleket*, s bennük akaratlanul is megrajzolta a fejedelem alakját. Nem gondolt arra, hogy arcképben örökítse meg szeretett urát, csak elmondott mindent hiven, őszintén, amit együtt megéltek. Minden gondja szeretett ura volt, érthető, hogy a levelek sok apró részletéből élesen megvilágított vonásokban, színekben gazdag kép alakul ki a fejedelemtől. Festők és szobrászok, tudósok és költők azóta számtalanszor bemutatták a fejedelem alakját, de olyan meleg, közvetlen képet senki sem adott róla a közönségnek, mint ez az egyszerű lelkű, de nemes szívű fejedelmi szolga. Nyomán a Rákóczi-név megtelt tartalommal, a hős emberré vált, de embervoltában is megőrizte lelki nagyságát. Mikes Rákóczi nagy ember. Leszorulva a világ színpadáról, balsorsában méltósággal viselve keresztjét, egynéhány száműzött híve között is igazi uralkodó — de száműzött uralkodó. És már nem a csaták hőse!

Eleven és jellemző ez az új fejedelmi arckép, a hű Mikes műve, a magyarság irodalmilag művelt kicsiny rétege kapott is rajta, egy írónk, Vitkovics

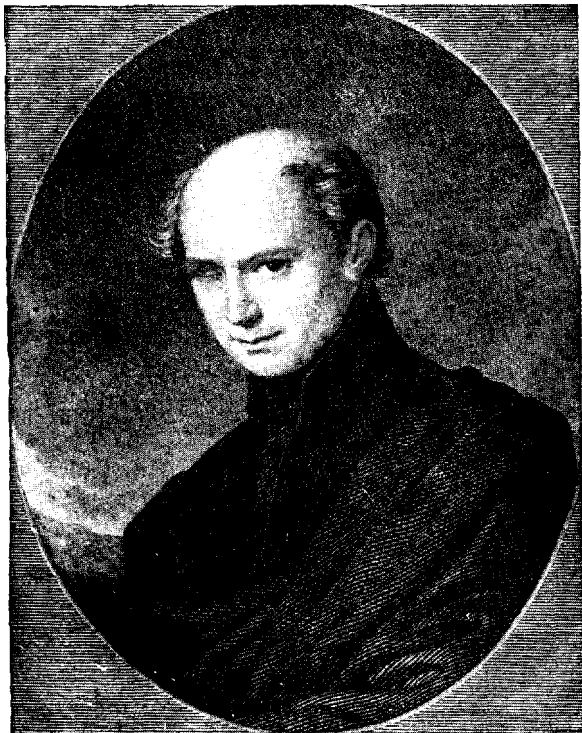
Mihály, tragédia keretébe is foglalta ²² — de fáradt, öreg emberről lévén mintázva, hiányzik róla a fejedelem két lényeges attribútuma: a kard és a vezéri pálca. Népszerűvé akkor nem is vált ez a kép.

III.

Elérkezett az új század s vele a szabadságharc centenáriuma — a Rákóczi-név nem kapott új fényt tőle. Való, hogy az ország szomorú helyzete, előbb

a napóleoni háborúk fenyegető réme, majd a bécsi kormány súlyos ígája és a nyomasztó gazdasági helyzet, lefojtották a nemzet szellemét, de szónokaink és politikusaink érdeklődése sem fordult a fejedelem felé. Amit ők mulasztottak, azt jóvátette azonban egy költő, az a magyar lírikus, akinek lelkében először ébredt öntudatra a nemzeti önállóság gondolata, Kölcsey Ferenc. Kölese} ⁷ az első magyar költő, aki megérezte, hogy a magyarság élete egy idegen államközösség keretében csak tengődés, nemzeti életet csak akkor élhet, ha kivívja politikai szabadságát. Ezt a nagy gondolatát éppen Rákóczival kapcsolatban mondja ki 1817-ben, a *Fejedelmünk haj* c. versében, sőt talán éppen a fejedelem emléke vagy a nótája sugallta neki. A költemény éppen ezért szellemtörténeti nézőpontból

a magyar líra egyik legérdekesebb terméke, a nemzeti szabadság első apotheosisa. A szó, szabadság, nem fordul elő benne ²³ — nyilván politikai megfontolásból, a cenzúra miatt — de megvan, képbe rejtve a befejező versszakban:

Kölcsey Ferenc

*S ledőlt országok hamvain
Egy szép hon támad fel,
Mely lelket tölt, mely szívet ráz
Neve zeng és ível.*

Nevezetes a költemény történetfilozófiai szempontból is. Első fele méla borongás a nemzeti múlt nagy katasztrófáin — s közéjük sorolja a költő, mint utolsót, a rodostói száműzött tragédiáját, akinek néma hantja fölött titkon borong a génusz. Második felében, egy nagyszabású vízió keretében, nyilván a Csaba-mitosztól ihletve, új életre kelti a holt fejedelmet, és látja, amint villámként sújt a magyarság elleneire és győzelemre viszi népét. Ez a történetfilozófia — helyesebben történet-elképzelésnek kellene mondanunk — látni fogjuk, megtermékenyítette a magyar költészet: a Rákóczi-líra későbbi termékei, közvetve vagy közvetlenül, jóformán mind hozzákapcsolódnak Kölcseyéhez.

De jelentős mozzanata a *Fejdelmünk, haj* a Rákóczi-kultusznak is. Rákóczi úgy élt eddig a köztudatban, mint egy nagy nemzeti szabadságharcunk hőse, az utolsóé, mint a múlt nagysága — most lemállik róla az időbeliség jegye: a magyar szabadság hőségé lesz, megtestesül benne a szabadság gondolata, az eljövendő, a kivívandó szabadságé. Neve nem édes-bús emlék többé, a régi dicsőség visszhangja, hanem remény a jövőre, egy szebb idő ígérete.

A *Fejdelmünk, haj* arra lett volna fúvatva, hogy új korszakot nyisson Rákóczi történetében, de az idő nem volt kedvező. Előbb az elnyomatás és az erőszak, majd a reformmozgalmak más irányba terelték a nemzet figyelmét, lírikusainkat is a jelen kérdései foglalkoztatták, az aggodalom és a hit, a remény és csüggedés hangjai szólaltak meg lantjukon — Kölcseyén is. Rákócziról hallgattak. A nemzet legnagyobb költőjének, Vörösmartynak, képzeletét ugyan két ízben — korán, fiatalságában — foglalkoztatta a fejedelem alakja, de Rákóczi-versei egészen a régi, Kölcsey előtti eszmekörben mozognak. Az egyik, ifjúkori zsengéje, *Rákóczi Bercsényinél Lengyelországban*, csak színleg Rákóczi-vers, valójában allegória. Rákóczi, bécsi fogságából megmenekülve, fölkeresi Bercsényit Lengyelországban s nemzetük sorsán búsulnak. A hanyatló haza, a pusztuló nép nyilván nem fájó emlék a versben, hanem még fájóbb valóság — nem Rákóczi, Bercsényi keseregnek, hanem a költő siratja esendő hazáját. Másik verse, *Egy öreg rabszolga keserve Pompejus sírja fölött*, 1828-ból. Gondos óvatosságból kapta ezt az első, megtévesztő címét — utóbb a költő *Mikes búja* címmel iktatta versgyűjteményébe. Joggal. Valójában nem öreg rabszolgája Pompejust, hanem a sírjában nyugvó Rákóczit siratja benne a hontalan agg Mikes. Magyar érzés, a *Zalán futásának* hangulata árad belőle, onnan kiszakadt szólamok hangzanak föl, s az allegória teljesen átlátszó: idegen földön a magyar haza fejedelme pihen a jeltelen kis halom alatt. A vers Mikes leveles-könyve nyomán kelt életre, onnan vette a költő az indítékot és Kölcsey Rákóczi-versének hatása alatt kiképezte romantikus helyzetképpé.²⁴ Tárgyi szempontból nem ad újat, de egy sorával új és érdekes világot vet a korabeli politikai helyzetre:

Árva hazád tiltott nevedet nem zengheti többé!

Nem volt szabad Rákóczi nevét említeni! Mennyi mindent megfejt ez a

tilalom — a költők némaságát is. De van a költeményben fájo szemrehányás is s ez már a nemzetet illeti: akiért egy országnak kellene sírni, azt egyedül ő siratja, az agg szolga képében, a fiatal költő. A magyarságnak már könnye sincs.

Rákóczi csillaga újra hanyatlóban!

De egészen nem hunyt el, fénye ki-kivillant a fojtogató köd alól. Az 1843—1844-1 országgyűlés idején az ifjúság búsulva és reménykedve régi meg új rótákkal vigasztalta, biztatta magát, s közöttük az egyik Rákóczi emlékét elevenítette meg. Csak a kezdő szólamát ismerjük: «Rákóczi apánk, híres fejedelmi vitézünk», s ez nyilván némileg eltorzult szöveg — följegyzője, Kalmár József, egy verses munkájában tartotta fenn,²⁵ s hexameter rámájára feszítette a magyar énekszöveget. Bent volt-e az énekelt szövegben a Rákóczi apánk megszólítás, nem tudjuk — én nem tartom valószínűnek²⁶ — nem is fontos; a fontos az, hogy ekkor, a 40-es évek derekán, Rákóczi alakja új színben jelent meg a magyarság előtt: kiemelkedett a szabadságharcából, elszakadt a múlttól, nemzeti hősből élő hőssé, az akkori magyarság hőségé lett. Rákóczi apánk — az ifjúság a magáénak tudta Rákóczit, ott érezte maga mellett mint élő valóságot.

Vörösmarty Mihály.

Ugyanakkor, 1844-ben, jelent meg magyar nyelven az első nagy történeti szintézis, amely nemzeti multunk újabb fejleményeit is teljes tudományossággal, de a művelt közönség számára is élvezhetően föltárta, s a Rákóczi-szabadságharcot a cenzúra bilincsei között is hazafias szellemben beszélte el, Horváth Mihályé.²⁷ A köztudatba azonban nem vitt bele új képet a fejedelemtől — általán a történet nagyjai nem a történetírás nyomán kelnek életre. Hírük, dicsőségük forrása és mértéke a költők éneke, általa lesz alakká a pusztá név, tartalomká az anyag, jelentéssé a képzet. Rákóczi képe is akkor kapott új színt, akkor gazdagodott új vonásokkal, akkor lett eszmévé, amikor egy lírikusunknak, a legnagyobbobbnak, Petőfinek lelkét ihlette meg.

Petőfinek, közismert, nem volt fejlett történeti érzéke. Egész lelkével a jelenben és a jövőnek élt, a múlt csak annyiban érdekelte, amennyiben kap-

csolatba tudta hozni a jelennel. A magyar múlt nagyjai közül Rákóczi állott legközelebb szívéhez, s hozzá is a jelen meg a jövő vezette el. Mikor először találkozik szellemével, a sárosi vár romjai között, a jelen sivárságát látva a múlt nagyságára gondol és elvonul társaitól — hogy ne lássák könnyeit. Ekkor, 1845 tavaszán született meg *A rom panasza* című költeménye, első Rákóczi verse.²⁸ Innen kezdve állandóan foglalkoztatta képzeletét Rákóczi alakja: uralkodó gondolata, az eljövendő szabadságharc, amelyet Petőfi minden magyarnál korábban megérezett és minden magyarnál hőbben óhajtott, természetesen kapcsolta magához utolsó nemzeti szabadságharcunknak és vezérének emlékét. Versre két ízben ihlette, először 1847-ben, másodszer 1848-ban. A Rákóczi-ihletnek első újabb jelentkezése a *Szent sír*, amelyben, Horváth János megállapítása szerint, «Rákóczinak mintegy költészetbeli szentté avatását, a Rákóczi-kegyelet megalapozóját kell látnunk.»²⁹ A költemény épp olyan helyzetkép, mint Vörösmarty verse, *Mikes búja*, sőt valójában ugyanaz a kép, amelyet Vörösmarty rajzolt. A költeménynek ez a helyzetrajzoló fele így hangzik:

*Messze tengerparton
Ali a szent sír, a zöld
Tenger sárga partján;
Vadbokor fölötté,
Rá sötét fátyolként
Árnyékot borítván.*

*E vadbokron kívül
Nem gyászolja senki
A dicső halottat,
Ki a zajos élet
Lejártával itt most
Század óta hallgat.*

*Végső volt honában,
Ki a szabadságért
Hősi kardot ránta.
Hogy lett volna híve
A sors, ha hazája
Sem volt hű iránta?*

*Száműzé magát, hogy
Gyáva nemzetét ne
Lássa; mert ha látná;
Megátkozna, míg a
Messzeségből néma
Fájdalommal néz rá.*

A véletlen játéka-e, vagy ott lappangott Petőfi lelkében a tudat alatt nagy előde verse, de képén sorra fölismerszenek a korábbinak vonásai — még hangulata is. Mint Vörösmarty, ő is a száműzött Rákóczi emlékét örökíti meg és nem a dicsőséges fejedelmét, s érzéseit szintén Rákóczi sírja köré vetíti — azt a valóságtól eltérve szintén tenger mellé helyezi,³⁰ s a sírhalom nála is jeltelen. A rajta nyíló vadbokron kívül nem gyászolja semmi a fejedelmet: Vörösmarty nál a sírjában pihenő hőst csak agg szolgája siratja, Petőfinél senki más, csak maga a költő — a nemzet elfelejtette már, nevét sem emlegeti. S még abban a külső mozzanatban is teljes az egyezés, hogy egyik vers sem nevezi meg azt, aki kicsalta költője szívéből a dalt.

Ennyi kapcsolat — és Petőfi verse mégis egészen más. Vörösmarty költeménye a nemzeti hálátlanság gondolatában csúcsonyul ki, Petőfinél ez csak hangulatfeltétel, megalapozása az igazi költői föladatnak: Rákóczi arcképe megrajzolásának. S a versnek történeti jelentősége éppen az, hogy az első

költői arcképe irodalmunkban Rákóczinak.³¹ Igazi arckép: lelki kép, a személyiség erős bélyegével. A kép történetileg nem hű. A rodostói száműzött, aki elbujdosott hazájából, hogy ne lássa és ne átkozza meg nemzetét; aki a szülőföldről érkező fellegek bíborában a nemzet szégyenpírját látja és a

Petőfi.

tenger mormolásából fölriadt népének zúgását hallja ki; aki egyre várja a hírt, hogy hazája szabad lett — ez nem a történelem Rákóczija, ezt Petőfi képzelte el s a maga érzésvilága nyomán formálta ki. Rekonstrukció helyett konstrukció, de belső igazsága dús kárpótlás a hiányzó történeti igazságért. Művészi, s ami több, emberi: Rákóczi eszményi alakja a költő tollán életre

kel, érez és gondolkodik. S mivel a nemzet érzésvilága akkor, 1847 elején, teljes összhangban volt Petőfiével, a magyarság a maga Rákóczi-jára ismert a Petőfi vonásaival ábrázoltban, s innen kezdve úgy képzelte el maga is, mint ahogy Petőfi élje rajzolta: élő valóságnak.

Egy évvel utóbb újra megjelenik Petőfi képzelete előtt a fejedelem alakja, s megírhatja vele a *Rákóczi* című költeményét. Bár címében viseli a fejedelem nevét, már nem arckép, hanem az első felében a *Szent sír* gondolatvilágához kapcsolódva, borongós lírai visszaemlékezés az elfeledett száműzöttre, a második felében buzgó óhaj: szálljon közéjük Rákóczi szelleme, ragadja kezébe a szabadság zászlaját s vigye diadalra — Kölcsey gondolata, de látomás helyett a kor mozgalmái közé idézi a fejedelmet, az időntúlíságból ismét visszahozza az időbe, de nem a múltba, hanem a jelenbe. Új vonásokkal nem gazdagítja a Rákóczi-képet, s inkább táplálkozik a közhangulatból, mintsem táplálja: a két szabadságharc összekapcsolása benne élt a kor szellemvilágában, s a kibontakozó jelent szívesen képzeltették el, a helyzet és a cél azonossága alapján, a megghiúsult régi küzdelem fölújulásaként. A költemény jelentősége nem is ebben van, hanem a Rákóczi-kultusz fölfokozásában. Megnyitó verszaka:

*Hazánk szentje, szabadság vezére,
Sötét éjben fényes csillagunk,
Oh Rákóczi, kinek emlékére
Lángolunk és sírva fakadunk . . .*

Rákóczi első apotheosisa költészetünkben, mindmáig a legmegkapóbb. Rákóczi a magyar szentek sorában, akinek neve egyszerre gyújt lángot a szívekben és csal könnyet a szemekbe — márványba kívánczó sorok, szebbet nem írt le róla költő tolla.

A szabadságharc mozgalmái között, Petőfi nyomán, de tőle függetlenül is, a közhangulat és a Rákóczi-nótát kiszorító Rákóczi-induló hatására, mindjobban összeforrott a másfél századdal korábban vívott küzdelem emléke a jelen nagy próbájával, s mind elevebb lett vezérének emléke. A közhangulat hozta másik nagy költőnk, Arany János elé is Rákóczit és rodostói társait első Rákócziról szóló versében — de a közvetlen ihletet Petőfitől vette. *A rodostói temető* 1848 derekától lényegében nem más, mint a Kölcsey—Petőfi fölvetette vízió gondolatának kiképzése egy nagyszabású szellem jelenéssé, afféle danse macabre-rá, amint Arany mondja, «kísérteti tánc»-cá. De új benne, költészetünkben itt tűnik föl először, a fejedelem külső képe, testi valójának bemutatása egy-két jellemző vonással:

*Éjjél van a sírban, éjjél van felette;
Búg a Mármora, búg, tompa lágy morajjal.
Hirtelen szél támad, a hullám felretten:
Zúg a Mármora, zúg, riadalmas zajjal;
Zúg a tenger, az ég tűz szemei nyílnak,
Haragosabb fényre gerjed minden csillag.*

Beresényi rodostói házának udvara. (Edvi Illés Aladár vízfestménye.)

*Egyszersmind keletről, hol a nagy Iszlámból
Mélyen alszik, mint az elgyötört rabszolga,
Hős alak közelget; arca, szeme lángol,
S megharsan beszéde, a sírokhoz szólva:
«Fel, fel ti halottak éjjeli menetre!
Rákóczi hí, a szabadság lelke.»*

*«Vigan, ti halottak! fel, az ős Budára,
Honnan visszatiltott egy százados átok;
Még áll, még erős a nagy királyok vára,
Még tisztelve néz rá élő unokátok;
Még van szív kebelben, és ereken van vér,
Mit az eldőd büszkén sajátjának ismer.»*

Maga a jelenet, a «sír jövénényi»-nek éneke, romantikusabb és líraibb, mint akármelyik mintaképe, de beállításában reálisabb: tudatosan vízióknak van föltüntetve, s rendeltetése: bizalmat, reményt önteni az új küzdelem idején a nemzetbe. Ez is Petőn hatása.

A vers egy-két mozzanatán fölismerszik a történeti tanulmány — Arany volt az első költőnk, aki Rákócziról szólva nemcsak a köztudatból merített, hanem a történetírásból is. Még fokozottabb mértékben tanúsítja ezt másik Rákóczi-verse, a *Rákócziné*, szintén 1848 közepéről. Azt a történeti tényt kerekíti balladás képpé, hogy a bécsi udvar 1706-ban elküldte Rákóczinét férjéhez a béke ál-olaj ágával. Rákóczi mellékalakká lesz a versben, de az a nemes, egészen nemzeti beállítás, amelyben őt és még inkább a férjéhez méltó asszonyt mutatja, meleg, kedves vonással gazdagította képét, emberibbé és magyarabbá tette.

Aranynyal egyidőben foglalkoztatta Szigligetit is Rákóczi alakja, s mint Arany, ő is a történetíráshoz fordult — de nemcsak anyagért, hanem ihletért is. Rákóczi ifjúkorát rajzolta meg — a történet adatai nyomán, de nem annak szellemében — mégpedig drámában. A dráma, *II. Rákóczi Ferenc fogsága*, a köztudatban élő két Rákóczi-kép mellé egy harmadikat adott: a szabadsághős és a száműzött fejedelem alakja mellé megrajzolta az ifjút — raboskodását a császári udvarban és kiszabadulását — zárómozzanatul pedig zászlóbontását tette. A közönség abban az izgalmas korban nem ért rá elmerülni a Rákóczi-kor történetébe s így sok újat kapott a drámában, érdekes, bár a hősre éppen nem jellemző történelmi adatokat. Szigligeti drámájának jelentősége mégsem ezen a téren van, hanem két más irányban. Az egyik: szerepe a Rákóczi-kultuszban. Rákóczi költői megjelenítései, Mikest is beleszámítva, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi keresztül Aranyig, inkább csak a választottakra hatottak, kivált az írókra — a nagyközönség szívéhez legelőször Szigligeti Rákóczija fért: a nézők ezrei elé állította a fejedelem alakját, mégpedig a költő rendelkezésére álló eszközei közül azzal, amely a legközvetlenebbül és legmélyebbre hat, színpadi beállítással. S valóban színpadi sikere egyike volt

a Nemzeti Színház legnagyobb diadalainak: 1848. nov. 4-én színre kerülve, alig két hét alatt ötször adták, a közönség tomboló tetszésnyilatkozataitól kísérve. Hogy ezt a diadalt nem pusztán és nem is első sorban művészi értékének köszöni, hanem jórészt alkalmosságának, annak, hogy a közönség Rákóczi szabadságmozgalmában a maga szabadságvágyát élte ki, a kurucgondolatban a 48-as gondolatot — ezt a kapcsolatot maga Szigligeti tudato-

Arany János.

san, sőt hatás keresően hazafias szólammal élte ki: az nem változtat azon a megállapításon, hogy egészen Thaly Kálmánig nincs irodalmi mozzanat, amely olyan mértékben fölgyújtotta a közönség lelkesedését a fejedelem iránt, mint Szigligeti drámája. A Rákóczi-kultusz grafikonján itt szökken legnagyobbat a hatásmérő görbe. A mi szemünkben azonban, akiket Rákóczi alakjának költői kiformalódása érdekel, még nagyobb jelentőségű a *II. Rákóczi Ferenc fogsága* azáltal, hogy Szigligeti tollán lesz költői tárgyá a fejedelem alakja. A költőknek addig csak szívét hozta mozgalomba Rákóczi, s verseikben érzelmi meghatódásuknak adtak hangot: Szigligetinek a képzeletét termékenyítette meg s események forgatagában mint cselekvő hőst vezeti elének. Kzzel belekapcsolja Rákóczit a költészetnek elbeszélő és megjelenítő ágaiba, a regénybe, a verses elbeszélésbe, a drámába.

De nem zökkenő nélkül. Mindjárt az első lépés után egy néma évtized ékelődik a Rákóczi-kép élettörténetébe, az önkényuralom évei. A szabadságharc katasztrófája végzetes lett a másik szabadságmozgalom emlékére is s vele a Rákóczi-irodalomra. Valósággá lett, amit Vörösmarty húsz évvel azelőtt megérezett: tilalmas lett a Rákóczi név ez országban, s tilalmas éppen «a nemzeti lélek tüzes ébresztőinek», a költőknek. Hallgat a dal Rákócziról, s nem veszik tollukra

a regény- és drámaírók sem. S mikor Bach bukásával enyhül egy kissé a feszültség, akkor sem éled föl újra az utolsóelőtti szabadságharcnak és hősenek emléke; a lelkeket a közelmúlt fájdalma, utolsó szabadságharc bánatos hangulata tartja fogva, vagy a jobb jövő reménye biztatja. Csak 1861-től kezdve,

Frigyiget

s ekkor is félve jelenik meg újra, három ízben, Rákóczi képe a költészetben — mind a hármát epikus festette: Jósika és P. Szatmáry Károly regényben, Szász Károly hat énekes költői elbeszélésben. Jósika // *Rákóczi Ferencében* (1861) ³² megrajzolja a fejedelem egész pályáját — azt és nem alakját, műve pusztán a történelem népszerűsítése, eszmetörténeti jelentősége nincs. P.

Szathmáry Károly *A bujdosók* c. regényében (1862) a bujdosó, majd száműzött Rákóczi jelenik meg, de csak a háttérben, jobbára Mikes leveleskönyve alapján megrajzolva — halványabban mintájánál. A *Losárdi Zsuzsanna* (1867) szerzője,³³ P. Szathmáry nyomán, meg éppen olcsó, kopott romantika passzív hőisévé teszi meg a nagy fejedelmet. Az csak elszínteleníti, ő meg is rontja Rákóczi képét.

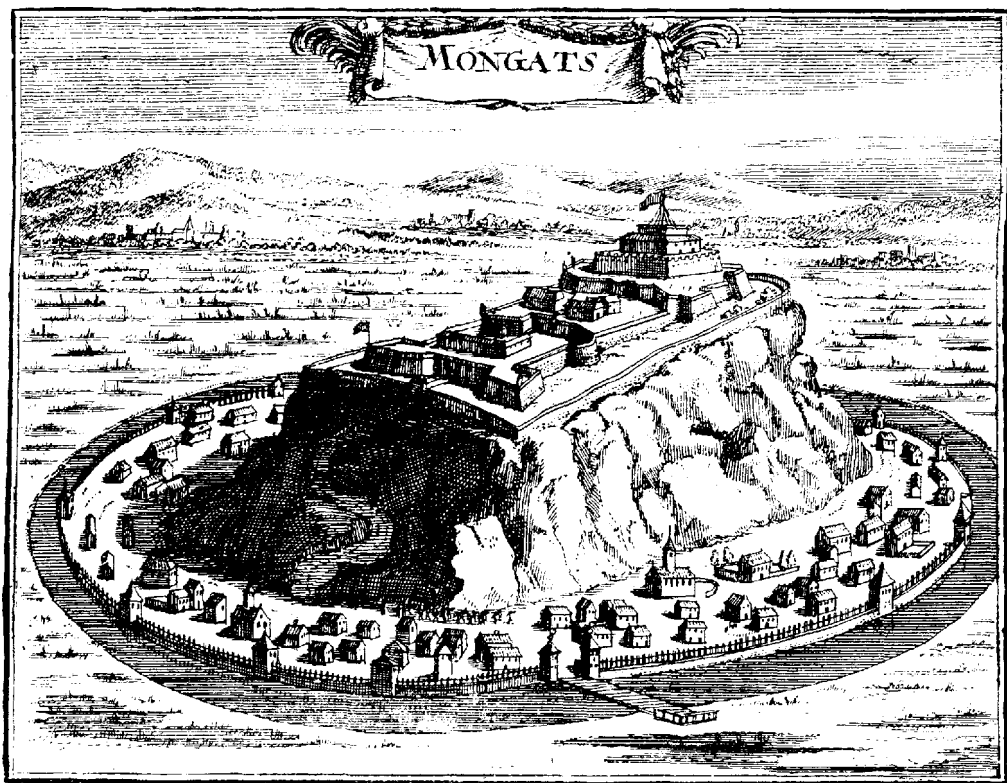
Legnagyobb regényíróink, Kemény és Jókai, nem értékesítették költészetükben a Rákóczi-indítékot; drámaíró, aki ki tudta volna faragni alakját, nem volt; lírikusaink közül az egy Lévay Józsefnek képzelete szállt vissza Rákóczi világába, de ez is a hű kamarásról, az árván maradt öreg Mikesről adott hangulatos lelki képet, nem a fejedelemről: Rákóczi alakja egyre halványodott, emléke még az új szabadság fölkelő napjától sem kapott erősebb fényt, csak a könyvekben, a történetírásban élt, legföljebb a szívekben — a köztudatban, s annak leghatásosabb kifejezőjében, a költészetben nem.

IV.

Friedrich Gundolf nagyszabású Caesar-tanulmányában³⁴ azt állítja, hogy az a kép, amely a történelem nagyjairól az utókorban él, mindig egy-két élespillantású, teremtő szavú íróra vezethető vissza. Bizonytalan képzetekből, ingadozó véleményekből egy határozott, plasztikus alakot formálnak ki, azt szinte mitikus tartalommal töltik ki, s ezt a képet adja tovább egyik nemzedék a másiknak. Caesarnak ezt a mitikus képét először Petrarca teremtette meg, s csak századok múlva kapott helyébe újat a köztudat Montaigne-től, majd újra századok múlva véglegesen Mommsentől. Rákóczi képe is, láttuk, ilyen egyéni kezdeményezésekből ered, Mikes, Kölcsey és Petőfi nyomán formálódott ki, de megvan Rákóczinak a maga Petrarcája és Montaigne-e is: Thai y Kálmán és Szekfű Gyula.

Thaly és Rákóczi! A fejedelemnek életében sem volt igazabb és lelkesebb híve, mint halála után másfélszázaddal ez a kései történetíró. És nem volt író még külföldön sem, aki szellemének minden erejét annyira egy eszme szolgálatába állította, mint Thaly Kálmán. Hoz az eszme a kuruckornak és nagy fejedelmének dicsősége. Attól a pillanattól kezdve, amint dicsvágyának fiatalos kísérletei után történetírói hivatásának tudatára ébredt, majd egy félszázadig jóformán egyetlen gondolata, egyetlen vágya, egyetlen törekvése a Rákóczi-kultusz lett. Azt szolgálta mint történetíró forráskiadásaival és tanulmányaival. Végeláthatatlan sorban bocsátotta közre a Rákóczi-kor kútfőit: a fejedelem munkáit, a fölkelésre vonatkozó iratokat és okleveleket, meg a kuruc kor költészetének írásban vagy a nép ajkán visszamaradt emlékeit; egyidejűleg kisebb-nagyobb monográfiákban megrajzolta a szabadságharc történetét, meg a híresebb vezérek pályáját. Tudományos érdeklődés, a nemzeti múlt megismerésének és megismertetésének vágya önmagában nem

fejt meg azt a biztos céltudatosságot, azt a páratlan kitartást, azt a hihetetlen erőt, amellyel Thai}- céljára, Rákóczi és Rákócziék népszerűsítésére tört; a szellemi erő ezen példátlan megfeszítésének végső rugója nem is az értelem volt, hanem a szeretet, Thalynek minden emberi mértéket meghaladó szeretete a fejedelem és a szabadságharca iránt. Olyan erős volt ez a szeretet, hogy Thaly meghozta érte a legnagyobb áldozatot, amelyet dicsőség vágyó ember csak hozhat: ő, akinél szenvedélyesebben kevés író vágyott hírré, elismerésre, babérra, költeményeket írt és szerzőségüket átengedte a fejede-

Munkács vára. (1690-ben megjelent műből.)

lemnek meg a kuruc kor névtelen lantosainak. Kuruckori versekként közölte a maga verseit, beleiktatva őket a többé-kevésbbé hiteles kuruc versek gyűjteményeibe, hogy szeretett hősei fejére a vitézi érdemek cserkoszorúja fölé rátehesse a költői érdemek babérkoszorúját — sa leveleket hozzá a maga koszorújából tépte ki.³⁵ Az emberi önzetlenségnek kétségkívül a legnagyobb-szerű megnyilatkozása! Thaly mint költő is a Rákóczi-kultuszt szolgált.

Thaly munkásságának jelentősége a történettudományban közismert: Rákóczi szabadságharcának történetét, első mozzanatától utolsó hullámveréséig, minden vonatkozásában föltárta és olyan élesen megvilágította, hogy

az utána nemzeti múltunknak legalaposabban ismert szakasza lett. Épp így közismert hatása a Rákóczi-kultusz életében. A 60-as évek derekán, amikor első Rákóczi-tanulmányai és kiadványai megjelentek, Rákóczi-kultusz nem volt, Rákóczi a nemzet szellemvilágában nem játszott szerepet, utána, Thaly munkássága nyomán, egyszerre föllobogott, olyan hévvel, olyan fényvel, mint korábban soha, még a 48-as szabadságharc idején sem, és ami nem kevésbé fontos, innen kezdve ereje nem csökkent egy pillanatra sem: Thaly maradandólag bevészte a nemzet szívébe Rákóczit és a kuruc kort. Lehet Thaly történetírói munkásságát tudományos szempontból bírálni, lehet, s még több joggal, hibáztatni, hogy ál-kuruc verseivel megtévesztette a közönséget és a tudományt, de ez nem halványítja el azt az érdemét, hogy a Rákóczi-kor és a nagy fejedelem kultuszára többet tett egymaga, mint az egész nemzet.

Thalynak ez a kettős érdeme közismert. Van azonban egy harmadik érdeme is Rákóczival kapcsolatban, a mi szemünkben az előbbieknél is nagyobb érdem, az, amiért szerepét Petrarcaéhoz hasonlítottam: a magyarság lelkében élő Rákóczi-kép kialakítása. Thaly annyiszor a közönség elé vetítette Rákóczi alakját — hol a történetírás vásznára, hol a költészet selymére — s annyi elevenítő és jellemző vonást, annyi élénk és meleg színt tett bele a képbe, hogy ez az élesen megvilágított kép belerögződött a lelkekbe. Rákóczi Thaly munkássága előtt mint eszménykép élt a nemzet előtt: a szabadság eszméjét testesítette meg benne, nagy költőink nyomán élesen kirajzolt silhouette-be; most ez a szimbólum valósággá lett, egy történeti egyéniség emberi képévé. A nemzet új Rákóczija gazdag, mozgalmas élet hőse, lelke mélyén gondolatfolyamok és érzelemhullámzások, mint ember részletesen kiképzett, nagyszabású, harmonikus jellem. De Thaly, bár belevetette hőseit az élet mindennapi sodrába, bár lehozta a földre, a küzdelmek és szenvedések világába, meg tudta őrizni a föntségnek azt a glóriáját, amely Rákóczi alakját a köztudatban övezte. Az ő Rákóczija nem elvont, hideg fényben ragyogó eszme, az ő Rákóczija ember, de embervoltában is ideál, dicső képviselője a nagyszerű eszmének. Rákóczi-kép, amely egy alakba egyesíti a szabadsághóst és az embert, a fejedelmet és Isten szolgáját, amely az eszményiség fényében ragyog és a valóság erejétől duzzad — ezt adta Thaly a magyar nemzetnek.

Adta, és nem rajzolta Thaly ezt a képet. Thalynak nincs Rákóczi-életrajza,³⁶ s a magyarság maga alkotta meg magának Rákóczi képét Thaly munkáiból — a történetiekből a népszerűsítő dolgozatok közvetítésével, a költőiekből közvetlenül. Bennünket most csak az utóbbiak szerepe érdekel, annak a három Rákóczi-költeménynek szerepe, amelyeket Thaly a kuruc kor hiteles versei közé rejtve adott ki. Kettő közülük igen fontos vonásokat szolgáltatott a közönség körében kialakuló Rákóczi-képhez.³⁷ Az első, a Sebes víz a Garam kezdetű, (*Esztergom megvételéről*) a hős fejedelmet mutatja be, katonái bálványát és a dicsőséges hadvezért. Esztergom várával szemben, a Duna balpartján táborozik a fejedelem. Sátorát perzsaszőnye-

gek, tigrisbőrök teszik meleggé, pompássá; azt a dombot, amelyre a sátort ütötték, hű katonái «dombolták», kezükkel, süvegükben hordva össze a földet — naiv, de páratlanul kedves érzékeltetése a fejedelem népszerűségének. S milyen megkapó mozdulattal érzékíti a fejedelem nagyságát és hadvezéri erejét:

*Nagy Rákóczi jár az gyönyörű mezőben,
Rettenetes kardja csillog a kezében.*

*Kardjával fölmutat Esztergom várára,
Vár tornyán lobogó császár zászlajára:*

*Mire a fényes nap háromszor felsütne —
Hejh, magyar lobogó lesz oda feltűzve!*

Szólt és meglelt! Egy szó és egy mozdulat — alig lehetne szemléletesebben elképzeltetni a diadalmas akarat hatalmát. Érthető, hogy megfogta a szíveket. Még mélyebb hatást tett a másik ének, a *Kiáltott Rákóczi a munkácsi sánkra*. Az a diadalmas, ez a legyőzött hadvezér arcképe. Itt is egy jellemző mozdulatában festi a hőst: a majtényi csatavesztés után a munkácsi vár sánacán rátámaszkodik pántos pallosára — milyen szemléletes kép, a pillanat-fölvétel közvetlenségével hat:

*Kiáltott Rákóczi
A munkácsi sánkra,
Reá támaszkodék
Pántos pallosára.*

*Reá támaszkodék
Pántos pallosára —
Reá rivalkodék
Az rézdobosára.*

Itt is parancsot ad: megfordíttatja lova lábán a patkót, hogy üldözetlenül kibújdoshassék szeretett hazájából.

*«Nem kérem én az országom,
Inkább világgá bujdosom.
Úgyis tudom már:
El köll mennem már! . . .
Kovácsom, kovácsom,
Udvari kovácsom!*

*Fordítsd meg a patkót
Hódos paripámon,
Az elejét hátra,
Ne forduljon vissza!
Ügy sem jövök vissza
Szép Magyarországra!»*

Milyen megható a hazájától örökre elváló fejedelem búcsúszava — de még inkább a szeretetnek belőle kisugárzó ereje:

*«Szeret Magyarország,
Óhajt Erdélyország,
S holtig szán, holtig bán —
Még a gyermekök is
Tudom visszakíván/
Mikor rég elmentem:
Visszasóhajtotok,*

*Mikor rég megholtam:
Akkor is sirattok,
Haló poromból is
Feltámasztanátok —
Összeszednétek még
Porhanyó csontimot!»*

Rákóczi beszél így, de önérzetes szavaiban a nép szíve szólal meg, a kuruc kor magyarjáié — az szerette ennyire fejedelmét! A névtelen énekes szavait fölkapta a XIX. század magyarja is, mert megtalálta benne a maga érzéseinek objektivációját, s a magyarság Rákóczi-szeretete megtalálta benne végérvényes kifejezési formáját.

Thaly Kálmán ajkán, ihletének egy szerencsés pillanatában, kristálytisztán csendült föl a nemzeti lélek szava!

Fokozta az ének hatását a befejező jóslat:

*«Amerre tenger zúg,
Amerre a szél jár,
Csillag lehanyatlik —
Ott nyugszom meg én már.»*

S mennyivel jobban izgatta a képzeletet a 70-es években, mikor ebben a négy sorban egy kuruc énekesnek csodálatosan, utolsó betűig valóra vált jövőmegérzését látták s nem tudták, hogy az valójában egy XIX. századi költő «vaticinium post eventum»-a!

Mind a két költemény csak két-két jelenetben hozza elénk a fejedelmet, amaz küzdelmes pályája delelőjén, emez a hanyatlás első pillanatában, de mindegyik a magyarság emlékezetéből kitörülhetetlen arckép — meg is rögződött benne. Hogy e két töredékes kép egészévé teljesüljön, arra szolgáltak Thaly egyéb írásai, történeti dolgozatai és kiadványai, valamint a hiteles kuruc versek közzlése. Az így kiegészült Rákóczi-kép azután átkerült a köztudatból a költészetbe: Rákóczi költői tárgygyá lett s az is maradt, költészetünk világából többé nem tűnt el.

V.

Rákóczi Thaly munkássága nyomán nemcsak a történetírásban és a magyarság emlékezetében él, hanem a költészetben is.

Nemzeti érzésű lírikusaink, szinte kivétel nélkül megírták a maguk Rákóczi-versét vagy verseit (mutatóba egypár név:³⁸ Ábrányi Emil, Vargha Gyula, vSzabolcska Mihály, Radó Antal, Lampérth Géza, Jakab Ödön, Sajó Sándor, Szathmáry István, Havas István), elbeszélőink versben és prózában mondtak el róla történeteket vagy belefűzték személyét meséjükbe (verses elbeszélést írtak róla: Balogh Zoltán, Révai Károly, Zempléni Árpád, Ruttkay Emma, prózai elbeszélést vagy regényt: Jókai, Tóth Sándor, Tábori Róbert, Mikszáth Kálmán, Rákosi Viktor, Abonyi Árpád, Werner Gyula, Pékár Gyula, Komáromi János), drámaíróink színpadra vitték vagy mint drámájuk főhősét vagy epizód-alakul (Herczeg Ferenc két ízben is, Telekes Béla, Lampérth Géza és Géczy István, Petricsevich Horváth Emil báró, Voinovich Géza, Somogyváry Gyula) sőt még operát is szereztek róla (Zichy Géza gróf egész trilógiát).

Ez a gazdagon kihajtott Rákóczi-költészet a mi szempontunkból már nem érdekes. Mi a Rákóczi-kép kiformalódását vizsgáltuk, s ehhez a képhez

új vonásokat, új színeket nem adott már a költészet. A líra éppen nem — Kölcseynek és Petőfinek, a Rákóczi alakját ércbe öntő lírikusainknak, nem termelt utódja. lírikusaink számára Rákóczi inkább lelkesítő eszme volt, mint ihlető valóság, inkább érzésvilágukat hozta mozgalomba, mint képzeletüket. Ódákat írtak, Rákóczi szellemétől inspirálva, a szabadsághoz, dicsőítő verseket szereztek a szabadságharc hősről, kesergőket a száműzöttről, föl-idézték a fejedelemmel kapcsolatban a kuruc idők hangulatát — de azt nem kaptunk a Thaly utáni lírából, amit keresünk: Rákóczinak továbbfejlesztett, egyénien látott és festett képét. Sőt az a két lírikus is, akik egész ciklust szenteltek a kuruc időknek, Endrődi Sándor és maga Thaly Kálmán, tudatosan a legkitaposottabb utat járták: a régi, vagy réginék tartott kuruc versek eszméit és érzésvilágát írták át a költészet modern formanyelvére. Énekeikkel, kivált Endrődi a maga korában igen népszerű kuruc nótákkal, nagy mértékben erősítették a Rákóczi név varázsát, ébrentartották és fokozták a közönség érdeklődését a nemzeti szabadságharc és vezére iránt, de költői képét nem tették elevebbé vagy gazdagabbá.

Nem tette az a költő sem, aki Thaly után a legjobban összeforrott Rákóczi emlékével, akinek szívében minden költőtársánál hevesebben lüktetett a nagy fejedelem szeretete, Harsányi Kálmán. De őt ki kell emelnünk e sorból: szava, ha túlhallatszott volna az őt megértők kicsiny körén, a Rákóczi-kultuszt hatalmasan fölfokozhatta volna — olyan ponton ragadta meg, amelyet költészetünk addig nem értékesített. Lelke úgy szomjazta a szabadságot, mint Petőfié, s a magyar szabadság szimbólumát Rákócziban látta. Vértett a szíve, hogy a magyar törvénykönyvben még mindig ott sötétlik a Rákóczi emléket megbélyegző cikkely, s a szent halmvak még mindig száműzve vannak a haza földjéről: óhajtja, várja, követeli, hogy nemzete törölje el e kettős szégyenfoltot. Követeli az igazság nevében, de a nemzet érdekében is, mert erősen hiszi, hogy ha Rákóczi porladó csontjai visszatérnek az országba, ez a nemzeti szabadság hajnalhasadását jelenti. Ezt a gondolatát egy megkapó vízióban objektiválja, Kölcsey módján, bizonyára tőle ihletve, de az elképzelés merészségében még mesterét is meghaladva: nem kelti új életre hőseit, hanem az holtában szabadítja föl a hazát! Harsányi víziója, a 900-as évek elején írásba foglalva egyben jóslat is volt s a rákövetkező évek legalább részben igazolták. Most van valóraválóban másik Rákóczi-jóslata Erzsébet királynénak Gödöllőn fölállított szobrát nézve, kétsége támad, rászolgált-e a tragikus sorsú nemes királyasszony ércben való megörökítésre (*A nagyasszony szobra előtt*):

*Nagy voltál? — Mondják. — Szenvedtél? — Lehet.
De volt nagyobb, ki többet szenvedett!
Voltál száműzve? Vesztettél hazát?
Rákóczi volt! Rákóczi vesztett!
S csak addig láttuk ércbe öltözötten,
Míg a határon, túl e szép hazán
El nem dobálta horpadt vértjeit. . .*

Ez a megkapó versszak — első felében a súlyos ellentétekkel, második felében a zárókép szemléletességével, hangulatosságával, a belőle kipattanó újszerű gondolatnak szinte szójátékyszerű kiélezésével — a Rákóczi-ihletnek legszebb jelentkezése a XX. század lírájában.

Nagyjából ugyanilyen a helyzet az elbeszélő és a drámai költészetben is. A 80-as évek óta, Thaly munkássága nyomán, kialakult a köztudatban a végleges Rákóczi-kép, szabatosabban egy egész arcképsorozat, amelynek darabjai, egymás mögé helyezve, átfogják a fejedelem egész életsorsát. Legkiemelkedőbb mozzanatai: a gyermek, aki a császár udvarában, német környezetben is megőrzi veleszületett magyar érzését és fajszeretetét; a Bercecsényivel hazája szabadságáért síkra szálló ifjú; a diadalmas szabadsághős, majd vezérlő fejedelem, népe igazi atyja, a szegénység barátja; az ellenségeitől legyőzött és legvitézesebb vezéreitől cserbenhagyott uralkodó, akit még megbízottja, Károlyi Sándor is elárul a szatmári békében; a bukásában is fenséges Rákóczi, aki odaadja rangját és mérhetetlen vagyonát, otthonát és nyugalmas életét, s akár csak utolsó katonája, a bujdosók és száműzöttek keserű kenyerét eszi — de éppen ezáltal az eszme iránti rajongásnak és a meg nem alkuvó elvhűségnek, az önzetlenségnek és nagylelkűségnek legnagyobb példája lesz, egyben a szabadságszeretet szimbólumává. Ez a szkéma állott íróink előtt; hogyan töltötték ki anyaggal az epikusok és drámaírók, mennyi költött mozzanatot fűztek a történeti adatok közé, milyen művészettel jelenítették meg társai között Rákóczit: mindez a magyar regény és dráma történetébe tartozik, nem ránk. Valóban Rákóczi képen, úgy, amint az a költészetben élénk rajzolódik, nem változtatott semmit a Thaly Kálmán óta eltelt hatvan esztendő. Nem, még az a két hatalmas megmozdulás sem, amely a Rákóczi-kultusz történetében határjelző: Rákóczi hamvainak hazahozatala és Szekfű Gyula Rákóczi-könyve. A kegyeletnek és szeretetnek az a nemzeti ünneppé fejlett megnyilatkozása, amellyel a magyarság Rákóczinak Konstantinápolyból hazaérkezett kőkoporsóját fogadta és új, most már örök nyugalomra elhelyezte a kassai székesegyházban, költőink egész sorát dalra készítette, de az ekkor keletkezett versek nem tudták — nem is igen akarták — lerázni a nagyszerű esemény alkalmiságát, szorosán hozzátapadtak ihlet-forrásukhoz, a Rákóczi-kultuszhoz. A másik esemény, Szekfű Gyula könyvének, *A száműzött Rákóczinak* megjelenése 1913-ban, mozgalomba hozta az egész magyar közvéleményt, éppen *azáltal*, mert az ő Rákóczi-képe némileg — inkább színezésben, mint rajzban — eltért a hagyományostól, Thaly nyomán kialakulttól. De bármilyen erős érzelmi hullám támadt is nycmában, visszhangot a költészetben nem vert föl — nem is verhetett, mert a fejedelem alakja az ő beállításában éppen abból vészett, ami a költők lelkesedését táplálta, eszményiségéből. Nem ihlette meg költőinket másik Rákóczi-képe sem, nagy történeti munkájában,³⁹ noha gazdag, újszerű vonásokban, sőt Rákóczi egyéniségében éppen arra vet új fényt, ami elsősorban kínálkozik költői indítékul: hadvezéri talentumára. Rákóczi költői képéből ez a vonás még hiányzik.

Harmadik fordulójába kezd Rákóczi halála óta az idő százados kereke. Ha ennek a két századnak képét a költészet forgó tükrén fogjuk föl, Rákóczi alakja igen érdekesen rajzolódik ki rajta. Eleinte, majd egy századig, ritkán s akkor is csak egy-egy pillanatra villan föl, azután gyakrabban, éles körvonalakban mint a nemzeti eszme hordozója, majd tartalommal, étellel telik meg a rajza, az eszményiség dicsfénye árad el rajta. Így ragyog képe ma is. A nemzet Rákóczi-kultusza újra meg újra fölidézi alakját a költészetben, viszont ezek a költői képek állandóan táplálják a Rákóczi-kultuszt. Hogy ez egyre erősödik és mélyül, hogy maga a hős mint nemzeti ideál a nemzet szellemvilágának elemévé lesz, a hazafias érzés éltető eszméjévé: az jórészt a magyar költészet érdeme.

Még csak egy mozzanatra várunk, arra, hogy egy istenáldotta költő Rákóczi egész életsorsát, emberi valóját és eszmei jelentőségét egy nagy-szerű képbe foglalja össze. Ha majd Rákóczi is, mint Széchenyi Arany Jánosát, megtalálja ezt a költőjét, akkor a Rákóczi-kép pályája elérkezik delelő pontjaira.

JEGYZETEK.

¹ Badics Ferenc közölte először az Irodalomtörténeti Közlemények 1929. évfolyamában (88—91.1.). U. o. meggyőző érvekkel bizonyítja, hogy az ének szerzője a fejedelem. (A föltevés valószínű, de egy és más aggodalmamat nem tudom elhallgattatni.)

² Közölte Thaly Kálmán *Adalékok a Thököly- és a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez* c. művének II. kötetében a 13—19. lapon.

³ Az éneket egykorú másolója magának a fejedelemnek tulajdonítja. Nem valószínű.

⁴ U. ott. 8—11. 1.

⁵ Közölte Erdélyi Pál a Magyar Remekírók 4. kötetének 120—124. lapján.

⁶ Thalynál, az *Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok a Rákóczi-korból* c. műben, 388—390. 1.

⁷ Thaly, *Adalékok*, 11:441—442. 1.

⁸ U. o. 443—445. 1.

⁹ V. ö. Dézsi Lajos: *A történeti tárgyú szépirodalom*, 60. 1.

¹⁰ Közölte Thaly az *Adalékok* II. k. 208—214. 1. A szöveg ebben az alakjában nem hiteles, azaz Thaly nem úgy adja, amint 1708 táján megszületett, hanem a rendelkezésre álló változatokból szerkesztette össze.

¹¹ *Isten hozzád Magyarország*, közzéték a sárospataki tanárok *A kuruc balladák hitelessége* c. dolgozatuk 8. lapján; *Rákóczi szomorú nótája, mikor Magyarországot elhagyta*, olvasható az Ethnographia 1914. évf-ban.

¹² Thaly, *Adalékok*, II: 316—318. 1. Az ének utolsó három versszaka nem hiteles, valószínűleg Thaly fűzte hozzá.

¹³ Az idézet a hiteles részből való!

¹⁴ Thaly ugyan közöl az *Adalékokban* ebből a korból két Rákóczi-éneket, de az egyik, *Sok búkat árasztott* (II: 407—410. 1.), noha egykorú, nyilván nem Rákócziról szól (még kevésbé írta, mint Thaly gondolja, maga a fejedelem), a másik meg, *Sírjatok szemeim* (II:412—415. 1.), amelyet Thaly 1727-re tett, egy 1704-ből való bujdosó ének változata, s nincs semmi köze Rákóczihoz. Egy állítólag régi tót énekben azonban előkerül Rákóczi neve. (U. o. 397. 1.)

¹⁵ Katona István hatalmas munkája, Magyarország kritikai története, a század végén is csak 1657-ig jutott el.

¹⁶ Egy ilyen örömnépről, a nagyváradiról, részletes tudósítás maradt fenn Keresztesi József evangélikus lelkész naplójában. (Nyomtatásban, *Krónika Magyarország... közéletéből* címmel, 1868. A megemlékezés a 213. l.)

¹⁷ Thaly hat XVIII. századi másolatról ad hírt. (*Adalékok* II: 226—227. l.)

¹⁸ Maga Gvadányi örökítette meg a jelenetet *Pöstyéni fürödés* c. 1787-ben önállóan megjelent versében. (17. l.)

¹⁹ A szász Heindorf naplójából idézi Fabó Bertalan, a (*Pesti Napló Rákóczi albuma*, 1907. 129. l.). A főkirálybíró valószínűleg Nemes József gróf volt. (V. ö. Nagy Iván: *Magyarország családai*, VIII: 126. l.)

²⁰ Fáy András tanúsága szerint. Hivatkozás: Thaly az *Adalékokban* (II: 230—231. l.)

²¹ A vers Thaly kéziratgyűjteményében maradt fenn (Nemzeti Múzeum, 1390. Fol. Hung. I. köteg, 280. sz.), keltezetlenül, 1785-ből és 1795-ből való énekek között, de Thaly nem tette közzé.

²² *II. Rákóczi Ferenc* című négyfelvonásos szomorújátékának csak a híre maradt fenn; színe nem került, nyomtatásban nem jelent meg, kézírata elveszett.

²³ A nyomtatott szövegben Rákóczi neve sem szerepel, de köztudomású, hogy eredetileg *Rákóczi, haj* volt a címe és kezdősora, s csak a cenzor kívánságára változtatta Kölcsey *Fejedelmünk, hajra*.

²⁴ A helyzetkép nem találó: a fejedelmet tudvalevőleg nem jeltelen sírba tették, hanem alá, hanem a konstantinápolyi jezsuita templomban temették el.

²⁵ *Petőfi Sándor emlékezete*, 1880.

²⁶ Úgy gondolom, hogy a Kalmár hallotta és énekelte szöveg a régibb *Rákóczi, édes vérünk* kezdetű szöveg volt vagy annak változata.

²⁷ *A magyarok története* 3. szakasz. 1626—1780. A korábbi összefoglalások (Szekér 1791., Kultsár 1803., Budai Ézsaiás 1808) nem jelentősek.

²⁸ Petőfinek ez a verse nyomtatásban annak idején nem jelent meg, kézírata meg elkallódott s csak évtizedekkel később találták meg és közölték *A sárosi rom panasza* címmel. A vers ugyanabban a gondolatban csendül ki, mint Kölcsey víziója 1817-ben («Nemzeted újra lesz, újra szabad!»), de nem azzal az erővel és költőiséggel. Nem tartom hiteles Petőfi-versnek, azért hallgatok róla a szövegben.

²⁹ *Petőfi Sándor*, 1922. 358. l.

³⁰ Vörösmatry nem szól tengerparti sírról, de első sorában ott van a tenger szó: «Hányódál: tengerré lett a sok baj alattad.»

³¹ Mikesé valóságos arckép, Lisznyai Kálmáné viszont, *Rákóczi és Brankovics* című versében, nem jön számba.

³² A regényt Jósika még 1847-ben kezdte és külföldön 1852-ben írta — megjelentetni akkor nem volt módja.

³³ A költői elbeszélés a szerző megnevezése nélkül jelent meg.

³⁴ *Caesar*. Geschichte seines Ruhms. Berlin, 1925. 8—9. l.

³⁵ 1913-ig, amikor Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos kétségbe vonták a kuruc balladák hitelességét, a gyanúnak árnyéka sem merült föl e versek kuruckori eredetével szemben: még a szaktudomány is hitelesnek tartotta őket. Azóta a tudomány, ha nem is egyértelműen, Thaly nevéhez fűzi őket, de csak a balladákat. Hogy a lírikumok között is van bizonyára olyan, amely nem egykorú, hanem többé-kevésbé Thaly szellemi terméke, arra e sorok írója hívta föl először a figyelmet 1928-ban, megjelölve a gyanús verseket.

³⁶ Csak ifjúkorának eseményeit foglalta össze *II. Rákóczi Ferenc ifjúsága* c. művében (1881).

³⁷ A harmadik, *Bölcsőm, vigasztalóm*, noha igen szép vers, ebből a szempontból nem jelentős.

³⁸ A felsorolás, amennyiben lehetséges, mindenütt időrendet tart.

³⁹ Hóman Bálint és Szekfű Gyula: *Magyar történet*. VI. kötet. *A tizennyolcadik század*. 45—81. l.

II. RÁKÓCZI FERENC ALAKJA A NÉMET SAJTÓBAN

ÍRTA

PUKÁNSZKY BÉLA

Rákóczi alakja az egykorú német közvéleményben távolról sem jelenik meg az ábrázolásnak abban a sokféleségében és változatosságában, azzal a nagy szóbőségű és széles hangskálájú jellemzéssel, mint történelmünk más nagyjai, Hunyadi János, Zrínyi Miklós, Bethlen Gábor, vagy később, az uralkodó liberalizmus évtizedeiben Kossuth Lajos. A kép, amely e közvélemény megnyilatkozásaiból élénk tárul, voltaképpen egyhangú, szürke, s csak itt-ott emelkedik ki belőle egy-egy halovány, pasztellszerű színfolt.

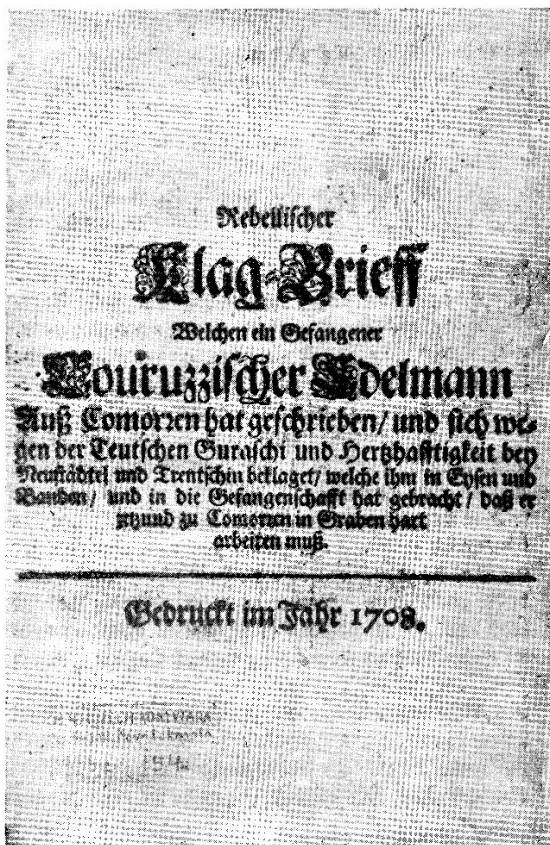
Ez a szintelen kép kétségkívül összefügg a német közvélemény érdeklődésének nagymérvű csökkenésével a magyar föld és nép sorsa iránt. Tudjuk, hogy a XVI. és XVII. században a hatalma teljében levő török ellen hősiiesen küzdő magyarság a legélénkebben foglalkoztatta a nyugati közvéleményt; a saját sorsáért aggódó németiség szemléletében ekkor bontakozik ki Magyarország mint a «német nemzet legközelebbi védőfala» («die nächste Vormauer der deutschen Nation»), s a franciák is ekkor ruházzák fel hazánkat, a «kereszténység védőbástyáját» történelmi öntudatának legerősebb érvényű titulussal.¹ Hasonló figyelmet szentelt a német közvélemény az erdélyi fejedelmek és a Habsburg-dinasztia között lefolyt küzdelmeknek is, amennyiben ezek — mint pl. Bethlen Gábor hadjáratai — saját sorsát is mozgató eseményekkel fonódtak össze.² A karlovinci béke után azonban az érdeklődés a reális politikai kapcsolatok lazulásával erősen ellanyhul s nem képes azt újból felkelteni II. Rákóczi Ferenc mozgalma sem. A figyelem súlypontja egyébként az 1701 óta folyó spanyol örökösödési háború felé fordult, melyben a császári fennhatóság alatt álló németiségen kívül a poroszok és szászok is jelentős erőket vetettek latba az egyesített francia-spanyol sereggel szemben, s ebben a háborúban Rákóczi — mint a lázadó Miksa Emánuel bajor választó távoli, inkább csak elméleti értékű fegyvertársa — csupán egy esztendeig, a höchstädti ütközetig szerepelhetett számbavehető külső politikai tényezőként. A Rákóczi-felkelés további lefolyása a német közvélemény túlnyomó része számára szükségképpen egyre közömbösebbé vált.

Az érdeklődés ellanyhulása a magyarság sorsa iránt az érdekkapcsolatok hiányán kívül azonban az európai világszemlélet mélyreható átalakulásából is természetesen következett. A barokk fantázia számára Magyarország főképp a XVII. században a nagy események és csodás látnivalók színtere volt. Az az élénk részvét, amely a reformáció századában hazánk iránt a török

hódításaival kapcsolatban megnyilvánult, csak fokozódott, s az erdélyi fejedelmek harcai, a protestánsok üldözései s a felszabadító háborúk győzelmei révén egyre sokoldalúbb lett. Rengeteg német kalandor, utazó, katona, tudós, prédikátor, kereskedő és diplomata fordul meg hazánkban s még több hazánkfia jár német földön, mindannyi természetes hírszerző és tudósító. Nincsen a német irodalomtörténetnek egyetlen korszaka sem, amely magyar vonatkozásokban olyan gazdag lenne, mint a XVII. század.³ És ez a magyar vonatkozású irodalom — melynek tetőpontját az «Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus» (1683) jelzi — hasonlíthatatlanul fantasztikusabb, rikítóbb ferdítésekkel, színekkel állítja hazánkat a német közvélemény elé, mint a XVI. századi hasonló munkák. A szertelenségekbe röppenő barokk képzelet a magyar tájakban, eseményekben, alakokban jobb anyagot talált, mint a kalandregények hőseinek viszontagságaiban. A szabadjára eresztett fantázia uralma azonban a század vége felé erősen megtörik, a valóságnak józanabb szemlélete lép helyébe s ezzel egyidejűleg a barokk képzeletet tápláló tényezők is erősen átértékelődnek. A magyar kérdést is hűvösebben, «tudományosabban» kezelik a német írók; részvétük a magyarság sorsa iránt egyre inkább elhalványul, vagy éppen rideg közönybe, sőt gyűlöletbe csap át, amit Thököly és Rákóczi korát illetően a nálunk kialakult németellenes hangulat is lényegesen elősegít. Csupán a délnémet barokk dráma az, amely meleg rokonszenv hangjai helyett ugyan szintén egyre inkább az ellenszenv végletes megnyilatkozásainak ad teret, de mégis többé-kevésbé híven őrzi tovább a Magyarországról alkotott, fantasztikus elemekkel díszített hagyományos heroikus képet; igaz, hogy ennek a hagyománynak az életköre nemsokára alig terjed túl Bécs határain.

Azonban sem a magyar kérdésnek a politikai érdekkapcsolatok lazulásából vagy a világszemlélet megváltozásából adódó hátrányos átértékelése nem érteti meg teljesen a német felfogás alapján elének táruuló Rákóczi-kép egyoldalú színtelenségét. Ez az egyoldalúság elsősorban abból következik, hogy a közvéleményt formáló irodalmi eszközök, az újságlapok, jelentések, verses vagy prózai «hiteles» feljegyzések a Rákóczi-felkelésre vonatkozólag eredetüket, tárgyszemléletüket és célkitűzésüket tekintve lényegesen eltérnek a magyarság sorsával foglalkozó s a XVII. század végéig forgalomba került hasonló hírszolgálati eszközök nagy tömegétől. Az újságlapok, krónikás népelemek nagy részét a könyvnyomtatók üzleti leleménye dobta piacra, akiknek más céljuk nem volt, mint az, hogy mennél több olvasót szerezzenek s így mennél jobb üzletet csináljanak.⁴ Nem fukarkodtak az önreklám rikító eszközeivel, hogy a nagy konkurenciával sikeresen megküzdjenek. Majd az újságlap igazmondását («wahrhaftige»), majd a hírszerzés gyorsaságát («eilfertige») hangoztatták, majd a közönség érzélgősségére, szórakozásvágyára vagy szenzációéhségére építették számításaikat s a hatékony figyelemkeltés érdekében bőbeszédű, nagyhangú címekkel kedveskedtek az olvasónak, de többnyire vigyáztak arra, hogy az újságlap vagy krónikás népének szerzője —

amennyiben nem érezte magát egy már megállapodott közhangulat tolmácsának — határozott ítéletet mondjon azokról a személyekről és eseményekről, amelyekről tudósításában megemlékezett. A Rákóczi-felkelésről szóló újságlapokban, röpiratokban és jelentésekben nyoma sincs ennek a tartózkodó ítéletmondásnak: az olvasó rendszeren már a címben erős ízelítőt kap a szitoknak, átoknak, becsmérlésnek és megvetésnek abból a gazdag kifejezőkészletéből, amellyel az újságlapok és tudósítások szerzői Rákóczit és a kurucmozgalom többi vezéreit illetik. Világos, hogy a Rákóczi-felkelésre vonatkozó egykorú újságlapok és tudósítások nem a könyvnyomtatók üzleti spekulációjának termékei, hanem központilag irányított tervszerű sajtóhadjárat fegyverei, s feladatuk az, hogy a központ célkitűzésének megfelelően következetesen ismételt érveléssel irányítsák a közvélemény hangulatát a kurucmozgalom ellen. Hogy pedig ennek a tervszerű sajtóhadjáratnak irányító központja Bécsben volt, azt a szerzők személyéből, a nyomtatás helyéből, vagy ezek híján a tartalomtól — a császár személyének, a császári hadvezérek és seregek győzelmeinek túlradó magasztalásából — kétségtelenül megállapíthatjuk. És ezzel a kitűnően szervezett, szüntelenül aktív «labanc»-sajtóval a kuruc ellenpropaganda nem tudott igazán versenyre kelni. Tudjuk, hogy Rákóczi újságja, a «Mercurius Veridicus ex Hungária» elsősorban a «nyomtatott német hazugságok» ellensúlyozására jelent meg, s ez a lap udvari és diplomáciai körökben valóban jó szolgálatokat tehetett, de semmikép nem volt alkalmas

A «Rebellischer Klag-Brief» címlapja.

arra, hogy a német nyelven olvasók széles tömegeit a kuruc mozgalom jogsultságáról, célkitűzéseiről, a fejedelem békekészségéről tájékoztassa. S ha tekintetbe vesszük, hogy a Rákóczi-felkelésről a hivatalos jelentéseket is beleszámítva összesen 37 egykorú németnyelvű alkalmi nyomtatványt ismerünk s ezek közül a semleges, vagy több-kevesebb valószínűséggel kuruc eredetűnek mondható — száraz, hivatalos természetű — tudósítások száma mindössze öt, akkor a kuruc sajtó szerepéről a német közvélemény kialakulásánál alig beszélhetünk. Bizonyos, hogy a Bécsből irányított sajtóhadjárat termékei nem a német közvélemény megnyilatkozásai, de a közvéleményt döntő módon irányították, mert nem szólalt meg velük szemben számottevő ellenvélemény, mint pl. Bethlen Gábor vagy II. Rákóczi György hadi és diplomáciai akciói alkalmával, s a Rákóczi-kép későbbi alakváltozatai a német szépirodalomban is azt mutatják, hogy a labanc-sajtó által teremtett közfelfogáson a politikai gondolkodás lényeges változása is csak kivételes esetben módosított.

A kép, amelyet a Bécsből irányított sajtó elénk tár, Rákóczit mindenekelőtt mint megrögzött, hajthatatlanul makacs lázadót («Ertz-Rebell») ábrázolja. A bécsi kormány nemcsak a Rákóczi ellen indított felség sértési pörben építette fel a vádat arra a szinte tudományos igényű elméletre, hogy Rákóczi vérségénél, származásánál, örökölt hajlamainál fogva rebellis, s így képtelen az alattvalói hűségre, képtelen arra, hogy bármilyen politikai közösségbe békésen beleilleszkedjék, hanem a széles tömegek megnyerésére szánt nyomtatványokban is ennek az elméletnek hatásos, nagy népszerűsége számítható alaptételével szállt harcba. Ebből a szempontból mond kemény ítéletet Rákóczi és a kuruc mozgalom fölött a hazai németnyelvű «labanc»-költészet néhány igénytelen alkotása is. Ritter György János soproni polgár az 1701—1719. történet eseményeket megörökítő kéziratban németnyelvű krónikájában részletesen foglalkozik Sopron 1705-ben lefolyt ostromával és megemlíti, hogy a soproniak között ez alkalommal számos kurucgúnyoló vers és ének volt elterjedve.⁵ Legnagyobb részük elveszett ugyan, de a megmaradt néhány emlék is eléggé megvilágítja azt a naiv politikai gondolkodást, mely az alkalmi költőket ihlette. A Ritter krónikájában közölt egyetlen költemény ugyan elsősorban Vak Bottyánt szidalmazza, de főgondolata mégis a rebellió és császárhűség szembeállítására, s ennek megfelelően az ismeretlen versszerző Rákóczira, a «nyugtalan vérű, beteges becsvágytól fűtött lázadó-vezérre» hárítja a felelősséget a felkelésért. Ugyanez a gondolat fűti azt a —nyilván szintén soproni — költőt, akinek versét Miller Jakab Ferdinánd 1807-ben összeírt kéziratban kötetbe őrizte meg. A költemény jellemző címe: «Der Schelmen-Diebs-Rebellen schönes Lob».⁶ Rákóczi — mondja a versszerző, aki politikai elmélkedéseit ugyancsak az 1705-i ostromhoz fűzi — «felfuvalkodott bolond», indulatainak rabja, aki telhetetlen nagyravágásában királyi trónra tör a helyett, hogy engedelmes alattvalója lenne a törvényes császárnak és királynak. Természetesen kíméletlen, mosdatlan kifejezésekkel támadja Vak

Bottyánt is, aki orvul támadta meg Sopront és pusztító szenvedélyében nem kímélt templomot, kórházat, iskolát sem. A hosszadalmas költemény végén a szerző bizakodva tekint a jövőbe: a kegyetlen, elbizakodott, gögös lázadók az ördögtől minden bizonnyal elveszik büntetésüket, míg a hűséges soproni polgárok ezután még fokozottabb mértékben részesülnek a törvényes császár kegyeiben. Sopron ostromáról a szorongatott város körültekintő, tudós polgármestere, Dobner Ferdinánd is megemlékezik.⁷ Költeményében «Es lebe Österreich in Ewigkeit beglucket» — mint a címből is kitűnik — ugyan mindenekelőtt a dinasztiát dicsőíti s túláradozó lelkesedéssel mond hálát azért, hogy sikerült a városról elhárítani a «kurucveszedelmet», de nem mulasztja el azt sem, hogy a barokk alkalmi költészet dagályos kifejezőkészségével a «fő-rebellis» és lázadó Rákóczi képét elrettentő példaképpen császárhű polgártársai elé vetítse. Ez a kép konvencionálissá lett torzításaival a szatmári béke után is feltűnik a magyarországi német labanc-költészetben: az újbányai levéltárban őrzött terjedelmes históriás ének szerzője⁸ keményen megleckézteti Rákóczit, hogy engedett bűnös vére hajlamainak és lángbaborította az országot; Isten büntető kezétől minden jogtalanul szerzett hatalom és dicsőség semmivé omlik össze. Természetes, hogy a «rebellis» Rákóczi alakját még élesebben és rikítóban rajzolja meg az egykorú külföldi sajtó. Az olvasó már a röpiratok és újságlapok címeiben is a «rebellis» jelző legkülönfélébb változatait és fokozatait kapja. Szinte novellisztikus keretbe foglalja a «rebellis» kurucvezér és a fennkölt lelkű császár alakjának szembeállítását egy 1706. január 15-én Bécsújhelyből keltezett levél.⁹ A levélíró elbeszéli, hogy miként fogadta a császár a soproniak futárát, aki ezernyi veszedelem között vitt neki hírt a szorongatott város helyzetéről. A császár — olvassuk a levélben — éppen a templomból jött ki, amikor a futár térdet hajtva előtte átnyújtotta a soproniak üzenetét. Az uralkodó, mintegy negyedóráig szóhoz sem jutva a meghatottságtól, először buzgó imádságra intette hű soproni alattvalóit és megígérte, hogy maga is szüntelenül imádkozni fog értük, majd öt arannyal jutalmazva a futárt szolgálataért, biztató kegyes szavakkal elbocsátá őt. Az alattvalói lojalitás e dekoratív színpadi jelenetének leírása után a tudósító most haragjának és megvetésének egész hevével az «ördögi» Rákóczi ellen fordul, szembeállítva sötét alakját a császár istenfélő, kegyes és békeszerető személyével. Rákóczi szerinte nemcsak az «ősrebellis», — a már bevált indokolás itt sem marad el — hanem megkapja mindazon gyűlöletből fakadt jelzőket is, amelyekkel a XVI. és XVII. századi újságlapok addig csak a török szultánt illették. Sopron ostromának egy másik egykorú krónikása¹⁰ is megragadja az alkalmat arra, hogy — talán kevesebb szóval, de nem kevesebb torzítással — megrögzítse olvasóiban a születésénél fogva lázadó Rákóczi gyűlölt képét. És ez a kép újra vissza-visszatér, akár Rákóczi felségárulási perének jogosultságáról akarják az újságlapok meggyőzni a közvéleményt, vagy Lehmann századosnak, a Bécsújhelyből való szökés elősegítő jenek kivégeztetését részletezik, akár Léva várának dicsőséges visszafoglalásáról

írnak, akár proklamációkat közölnek, amelyekben a császár közvetlenül vagy Esterházy Pál nádor útján felszólítja a magyarokat, hogy hagyjanak fel a forradalmi mozgalommal és térjenek vissza hűségére. A Kolozsvárra bevonuló császári sereg által akasztófa alatt elégetett diadalkapu leírása¹¹ különösen alkalmas a tudósítónak arra, hogy Rákóczi eredendő lázadó természetét bebizonyítsa. A diadalkapu körül elhelyezett öt aranyozott Rákóczi-szobor — Rákóczi Zsigmond, a két György s a két Ferenc szobra — az újságlap szerzője számára nem más, mint «rebellis-családfa», s természetes, hogy ennek a családnak itt megörökített legifjabb sarja őseinek minden lázadó hajlamát örökölvén, szerinte a legsúlyosabban vét a törvényes császár és király ellen. Bgy Kölnben megjelent terjedelmes röpirat¹² pedig Rákóczi ismert kiáltványához fűzött részletes kommentárjában a kuruc mozgalom fejének eredendő forradalmi hajlamait — a bécsi udvari körök gondolkodásához híven — az egész magyarságra nézve érvényesíti. Rákóczi a kommentár írója szerint csupán tipikus magyar: hiszen az egész magyar nemzet renyhe, élvhajhászó, hanyag, az ország igazgatásában rendetlen; Magyarországon mindenki csak azt teszi, ami tetszik, nem pedig azt, ami szükséges; ezért kell a magyarságnak szigorú vezetés, erős császári fegyelem. A kuruc felkelők szabadság-rajongása merő önámítás: ha komolyan, lelkiismeretesen gondolkodnak hazájuk sorsán, be kell látniok, hogy hathatósabb védelemben, helyesebb kormányzatban sehol sem részesülnek, csak a császár uralma alatt. Ház a gondolatsor hamar elvesztette szélesebb érvényességét, de szintén hatékonyan hozzájárult ahhoz, hogy Rákóczi mint az öncélú békétlenség, lázadás és háborúskodás szelleme maradt meg a német közvélemény jórészében. Ennek az állandósuló «rebellis»-alaknak egyik távolabbi származéka egy angol metszet, mely «Ragotzky Hungarian Bandit» felírással a kuruc felkelés fejét haramiavezérként, övében két pisztollyal, mordállyal félelmetesen felfegyverkezve ábrázolja mint a rend, béke és nyugalom valami örök esküdt ellenségét.¹³ A «rebellis» Rákóczi-alak különféle változatai még egy évszázad múlva sem vesztek elevenőségükből. Van valami szimbolikus abban, hogy a bánáti származású Lenau, aki mint a német irodalom magyar divatjának leghatékonyabb szócsöve rögzítette meg újra Magyarország képét a német közvéleményben, az egyetlen «rebellis» jelzővel idézi fel Rákóczi alakját. Rákóczi mint «rebellis» tűnt fel az egykorú sajtóban a német közvélemény előtt s ettől az állandósult jelzőtől igazán máig sem tudott megszabadulni.

A vérségénél fogva forradalomra, lázadásra hajlamos kuruc-fejedelem képe mellett azonban az egykorú német sajtó egy másik alakot is elénk állít: a «pénzhamisító» Rákóczit, aki önzésében és kapzsiságában minden valódi értéket magának akarván megtartani értéktelen rézpénzzel fizeti híveit. Tudjuk, hogy a híres «libertás» a kuruc felkelés legnagyobb bajai közé tartozott s kibocsátása nem Rákóczi gondolata volt. A Bécsből irányított sajtónak viszont éppen olyan fontos volt, hogy a rézpénz iránt az ország határain belül és kívül bizalom ne támadjon, mint meggyőzni a közvéleményt arról, hogy a

Die
Ungarische und Sevennesische
Unruhen/

Worin
Das durch seinen Gewissens-Zwang sich selbst
verdamme / und den ETAT höchst-
schädliche

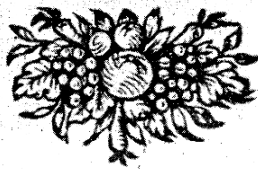
Absthum /

Allen
Absonderlich Christlichen Etats-Leuthen bey gegenwärti-
gen wunderlichen Coniuncturen,

Zu ferner Erwegung vorgestellet wird /

Nebst
Einen Anhang aus Hr. Puffendorffio/
diese Materie betreffend.

von
Einem um den
Schaden Josephs Bekümmerten;

Edln/ bey Piere Marteau/ 1705. 62n-

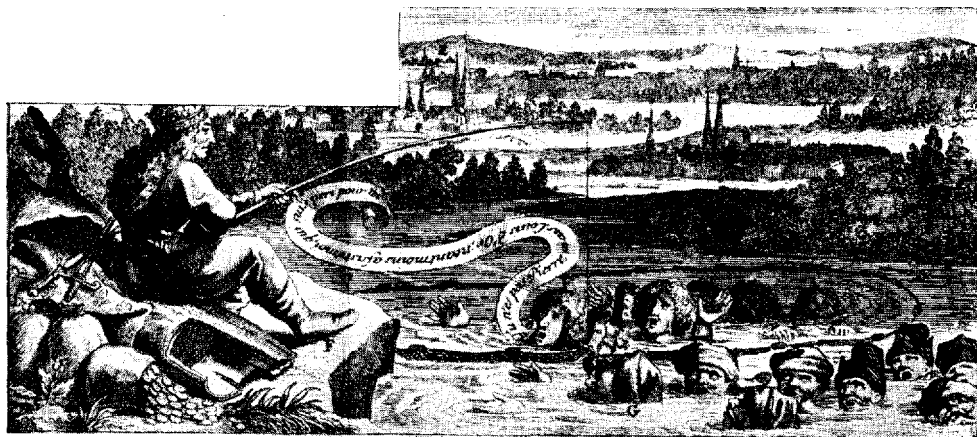
kuruc mozgalom lényegében Rákóczi örökölt forradalmi hajlamaiból fakadt. Ezért kapva-kapott az alkalmon, hogy a rézpénz kibocsátásával kapcsolatban újabb vádakat kovácsoljon a gyűlölt rebellis vezér ellen. Hogy a vádak hatásosak voltak, az a hazai labanc-költők verseiből is kitűnik. «Rákóczi. . . der eitel Kupfer Geld pro paupertate schlägt, Et libertate, doch das Geld in Beützl legt» — mondja az egyik ismeretlen soproni versszerző. Hasonló tartalmú versszakot szentel a libertásnak az újbányái labanc-költő is; de talán legvilágosabban Ritter György János krónikája szerkesztette meg azt a vádat, amellyel Rákóczit és a kuruc vezéreket illette a külföldi német sajtó: «so haben doch diesen Vortheil zu ihren sonderlichen Nutzen erdacht, und haben Kupfergeld schlagen lassen, und ihre Leuthe damit ausgezahlt, und Jedermann, wo sie schon zu gebiethen gehabt, hat selbiges auch von ihnen nehmen müssen: das Silber und Gold haben die Vornehmen für sich gespart und weggeführt.»¹⁴ A külföldi labanc-sajtó leghatásosabb propaganda-terméke a libertás ellen egy kisebb plakátszerű nyomtatvány, mely a kuruc pénz két oldalának rézmetszetű képét ábrázolja alatta 16 soros magyarázó verssel.¹⁵ Mit ér a hamis pénz — mondja az ismeretlen alkalmi poéta — hiszen a jogtalan kibocsátót, az «őrült rebellis» Rákóczit gyorsan eléri megérdemelt végzete. Hiába bitorolt királyi hatalmat, nemsokára bizonyára elkergetik, mert a törvény, mely a pénzhamisítókat szigorúan bünteti, nem üres szóbeszéd. A dicsőségesen feltámadó császári sas minden ellenségét kíméletlenül legyűri; lám, a bajor cinkostárs kénytelen volt visszahúzódni a Fekete-erdőbe, a pénzhamisító Rákóczira azonban jóval szomorúbb sors vár. Ennek a primitív, de gördülékeny ritmika ja folytán terjesztésre igen alkalmas versnek okoskodását fűzik tovább a libertás ellen hadakozó raffináltabb nyomtatványok is. Akuruc-labanc antagonizmust mintegy dramatizálja egy «rebellis» vitéznek s egy császári vértés lovasnak a Brück melletti mezőn 1705. február 16-án folyó költött szócsatája.¹⁶ A 29 négy soros versszakból álló párbeszéd szerzőjeként megnevezett I. C. Megerle közelebbi kilétét nem sikerült megállapítanom. A Megerle-család igen sok tagja szerepelt ez időben mint író, köztük a legjelentékenyebb Ulrich Megerle, rendi és írói nevén Abraham a Santa Clara. A versszerző joggal nevezi a párbeszédet «Hitziges Zank-Gespräch»-nek. A szereplők közül egyik sem fukarkodik huszárosán zamatos, sőt helyenként még az alkalmi uj ságlapok durvaságokban bővelkedő szókinchéhez képest is túlságosan drasztikus kifejezésekkel, melyek ma már alig bírják el a nyomdafestéket. A hosszadalmas zöngeményben Rákóczi elsősorban mint csaló és szélhámos jelenik meg, aki kihasználja a népet, hogy hatalomra jusson, értéktelen rézpénzzel fizeti népét és katonáit, maga pedig jót mulatva együgyűségükön zsebre vágja az aranyat meg ezüstöt és tovább áll. Még raffináltabb terméke a külföldi labanc-sajtónak az a — eddig még könyvészeti szempontból is ismeretlen — költött levél, melyben egy Komáromban, labanc rabságban selymődő kuruc vitéz kesereg sorsán.¹⁷ Természetes, hogy a fogoly kuruc mindenkélettől a cifrábnál cifrább káromkodások és szitkok árját zúdítja a labancokra,

akik boszorkányos ügyességgel legyőzték Trencsénél a «vitéz» és számbelileg is erősebb kuruc sereget. De szidalmi és átkozódásai nemcsak a labancok és vezérük, Heister generális ellen irányulnak; Rákóczi, a «sötét csaló» még keményebb leckében részesül. Elsősorban a libertást veti szemére: «Mindig a libertásért harcoltunk s most Rákóczi jóvoltából mégis fogságban sínylő-dünk. Ez bizony nincsen jól! Rákóczi alaposan becsap bennünket, komisz rézpénzzel fizet, s ha jön a német, vezérkarával együtt mint a nyúl gyáván megfutamodik.» A levél folytatásában a bűnbánó kuruc rab kizárólag Rákóczi ellen ontja egyre szenvedélyesebb kifakadásait: «Oh, Rákóczi! Hogy az ördög akárhová vigyen! Csak pusztítod és kizsákmányolod az országot s a mellett saját híveidet is becsapod. Istenemre mondom, ha kiszabadulok fogságomból, magam verem le fejedet, hiszen úgyszólván földhözragadt koldus lett belőlem. Társaimnak is megírtam, hogy valamennyien térjenek a felséges császár hűségére és kérjenek kegyelmet, hogy szegény hazánk újra élvezhesse a hosszú béke áldásait». Ez a levél-pamflet ügyes szerkezetével, tréfás kifejezésbeli túlzásaival erősen kiemelkedik az alkalmi labanc-sajtó, átlag-terméséből. Az ismeretlen levélíró a parodisztikus hatás fokozására a naiv módon halmozott nyelvi hibákat is kihasználta. 1708 után a libertás-motívum eltűnik az egykorú német újságlapokból; az addigi propaganda megtette hatását és az amúgyis elértéktelenedett kuruc pénzre kár volt már szót és betűt vesztegetni.

«Der jezige ungarische Aufruhr hat das Fundament in Frantzösischen Intrigen» — olvassuk a már említett 1704-ben megjelent kölni röpiratban. A kuruc fejedelem mint a francia király vazallusa, hatalmi aspirációinak akarat nélküli bábja, tehetetlen eszköze: ez az egykorú német sajtóban feltűnő Rákóczi-kép harmadik uralkodó változata. Ez a sajtó különös súlyt helyezett annak elhitéstésére, hogy a kuruc «rebellió» s az abból folyó minden baj és nyomorúság igazi oka és mozgatója a telhetetlen hatalomvágytól fűtött francia király s ezért a fantasztikus túlzás, ferdítés és torzítás minden eszközét megragadta, hogy Rákóczi mint XIV. Lajos fegyvertársa vagy inkább bérence kerüljön a német nyilvánosság elé. A labanc-sajtópropaganda számítása helyes volt: a francia királlyal és hatalmi törekvéseivel szemben ellenséges német közvéleményben aligha lehetett hatékonyabb módon ellenszenvet kelteni a kuruc mozgalom iránt, mint annak hangoztatásával, hogy a felkelők valtaképpen a «nagy ellenség» akaratának és utasításainak végrehajtói. A császári kegyelem a magyarok minden jogos sérelmét kész orvosolni, de francia konspirációk és intrikák ellen természetesen hatalmának teljes erejével lép fel. A felkelők szakítsanak meg minden kapcsolatot szövetségükkel, akkor semmi sem állja útját sz igazi kibékülésnek. Ezt a gondolatsort — melyet szabatosan megfogalmazva először az említett kölni röpiratban találunk meg — a központilag irányított egykorú német sajtó a legkülönfélébb hangnemben és színezésben viszi a nyilvánosság elé. Egy másik ismeretlen kölni tudósító terjedelmes szemlét tartva az európai államokban dúló háborúskodások fölött¹⁸ 27 pontban foglalja össze merész képzeletből fakadó értesüléseit. Rákóczi

francia összeköttetéseiről. A hosszadalmas elmélkedésekben bővelkedő jelenítés szeszélyes összefüggéstelenségben majd a kuruc fejedelem elfogatásának regényes részleteivel kedveskedik az olvasónak, majd a lázadó Miksa Emánuel választófejedelemről rajzol visszataszító torzképet, majd a párizsi udvar és a szultán politikájának titkos cselszövéseit akarja felfedni, de főfeladatát mégis annak bebizonyításában látja, hogy Rákóczi a törvényes császár megrontására és a béke felborítására eladta magát a franciáknak. Népszerűbben, de jóval drasztikusabban ítélkezik ebben a vonatkozásban Rákóczi fölött a kuruc vitézzel a brucki mezőn civódó császári vértés lovas: Rákóczi csak a franciák fűtyülésére táncol és bolondítja maga után a népet. Bőségesen kitergeti a kuruc felkelés külpolitikai, elsősorban francia kapcsolatait a nagyszombati csatáról szóló egyik «reláció».¹⁹ Hogy Rákóczi kizárólag a francia intrikák vak eszköze, azt az újságlap szerint legékebben a Nagyszombat mellett környezetében tartózkodó francia «miniszter» elfogatása bizonyítja. Scherer Lipót századosnak jutott a dicsőség, hogy Verville, a «rebellis» gyalogság közepén elhelyezkedett francia megbízottat foglyul ejtse. Verville mint ezredes nemcsak külön csapattestet vezetett, hanem reá bízta az egész gyalogság vezérletét is. A császári győzelem jeléül a francia megbízottat, Rákóczi bűnös szövetkezésének ezt az eleven bizonyítékát külön postakocsi vitte Bécsbe a császári Burgba. Legszemléletesebben mutatja be Rákóczit, mint a francia intrikák eszközt Johannes Benaglia rövid visszapillantása az 1704. esztendő eseményeire.²⁰ Szerző az előszó szerint régi milánói család sarja, mely immár 90 év óta híven szolgálja karddal és tollal a Habsburgokat. A röpirat érdekessége a mellékelt szimbolikus rézmetszet-csoport, amelynek egyik képe XIV. Lajost ábrázolja, amint egy tó partján ülve horgászik. A horgot éppen Rákóczi kapja be e szavakkal: «Ach wie süß und bitter bist du zu gleicher Zeit». A metszethez fűzött magyarázatban Benaglia egyébként felszólítja a jámbor olvasót, hogy ne csodálkozzék a röpiratban található furcsaságokon és gondoljon Rákóczinak I. Lipót ellen kiadott «istentelen és felelőtlen» írásaira, melyekre szintén válaszolni akart. A magyar kérdéssel azután a szemléhez csatolt három «diszkurzus»-ban foglalkozik a «jóindulatú patrióta» szemszögéből, de a bejelentett furcsaságokkal, sőt a joggal várt érdekességgel is adós marad. Rákócziról, a francia hatalomvágy cinkostársáról sötét és bőbeszédű jellemzést kapunk ugyan, de ez a jellemzés a szélsőséges jelzők ellenére sem emelkedik felül a konvencionális színvonalon, s a magyarokhoz intézett dorgálásban és intelemben is csak a már jól ismert elkoptatott érveléssel találkozunk. Általában az újságlapok bármennyire is igyekeznek a kuruc mozgalmat Rákóczi és XIV. Lajos személyes ügyének feltüntetni, a népies történet-felfogásnak azokkal a naiv gyönyörködtető példáival, melyeket a XVI. századi német török irodalomban pl. Zrínyi és a «török véreb» szembeállításában látunk, már sehohsem találkozunk. A XVIII. század első éveinek sajtója a magyar felkelés megítélésében is, mint egész világszemléletében, bizonyos józanságra, primitív «tudományosságra» törekszik.

A Rákóczi-kép hármas uralkodó változata hol elmosódottan, hol határozottabb körvonalakkal megvan azokban a nyomtatványokban is, melyek külön nem foglalkoznak a fejedelem személyével. Ezek beszámolnak a kuruc felkelés főbb hadi eseményeiről — a dunántúli és erdélyi harcokról, Székesfehérvár, Szigetvár és Érsekújvár visszafoglalásáról meg a nagyszombati csatáról, — de csaknem kizárólag az 1704. és 1705. esztendőök harcait ölelik fel, mert később a felkelés a német nyilvánosság számára katonai szempontból mindinkább elvesztette jelentőségét. Természetesen egyértelműen arra törekszenek, hogy a fényes császári győzelmekről mennél nagyszerűbb képet kapjon az olvasó. Általában nem tudnak betelni a csapatok vitézségének, a hadvezérek, Heister Siegbert, Rabutin, Herbeville és Pálffy János gróf kiválóságának és rátermettségének magasztalásával s az elesett és foglyul-

XIV. Lajos egy tó partján ülve horgászik.

ejtett kurucok számának hátborzongató megsokszorozásával. Az egyik «reláció» pl. a pudmerici ütközetről szólva ezernél többre teszi a kuruc halottak számát,²¹ noha Herbeville a császári fővezér — aki pedig ugyancsak nem akarta jelentéktelennek feltüntetni haditettét — hivatalos jelentésében csak négyszáz halottat mutat ki. De nem hiányoznak komolyabb, tárgyilagosabb szándékú hangok sem. A Szigetvár felszabadításáról szóló reláció szerzője pl. bármennyire is örül a császári győzelmeknek, önkéntelen megdöbbenéssel jegyzi fel a rácok és horvátok kegyetlenkedéseit, akik «örültek módjára dühöngve» rosszabbak voltak a tatárnál is, mert nemcsak az egész «rebellis» férfinépet, hanem kilenc ártatlan kanonokot, több jezsuita és ferences atyát is kiméletlenül lemészároltak, asszonyokat, gyermekeket pedig rabságba hurcoltak.²³ De az emberi részvétnak ilyen és hasonló bátortalanul megszólaló hangjai szinte nyomtalanul eltűnnek a fenntartás nélkül hódolatot és elismerést zengő tudósítások mámoros magasztalásainak áradatában.

A bécsi irányító központtól távolabb álló, tárgyilagosabb szemléletre törekvő német sajtó — mely az egyoldalú labanc torzításokkal szemben jobban tekinthető a német közvélemény megnyilatkozásának — sem Rákóczi személyével, sem a háborús eseményekkel nem foglalkozik bővebben, inkább az előzmények és a belpolitikai háttér megvilágításával igyekszik a kuruc felkelést megértetni. E sajtó megnyilatkozásai közül elterjedtségét tekintve első helyen áll az osztrák történetírásban gyakran idézett híres «Ragotzische Kriegs-Flamme».²⁴ A terjedelmes röpirat szerzője szigorúan császárhű gondolkozású ugyan, de leplezetlenül kimondja, hogy a kuruc felkelés igazi előidézője a bécsi kormány által a török kiűzése után teremtett helyzet. Magyarországnak és Erdélynek — olvassuk a «Kriegsflamme» bevezetésében — inkább hátrányára volt a felszabadulás, mert megfosztották alkotmányától, szabadságától, a protestánsokat vallásuk szabad gyakorlatától, s a bécsi kormánykörök egyre céltudatosabban arra törekedtek, hogy az ország önálló államiságát megszüntessék. Az író öntudatos protestantizmusa, mely már e bevezetésében félreérthetetlenül kifejeződik, még erősebben kidomborodik Rákóczi kiáltványához fűzött magyarázatában; egyébként itt éppen úgy nem mond semmi újat, mint ahogyan szinte megjegyzés nélkül közli Rákóczi békejavaslatait vagy a felkelők sérelmeit. A franciák intrikái és a bajor választó lázadása fölött ugyanazzal a szigorúsággal ítélkezik, mint a labanc sajtó, bár felháborodásának és megvetésének kifejezésében jóval mértéktartóbb, Kollonics s az angol és holland követ békeközvetítő kísérleteiről azonban — tekintet nélkül a közvetítők politikai hovatartozására — egyforma elismeréssel emlékezik meg. Különösen a röpirat befejező elmélkedései mutatják írójuk őszinte törekvését, hogy függetlenítse magát a labanc sajtó konvencionális érvelésétől és hangjától: «Igazán itt az ideje annak, hogy a császári udvar és Rákóczi tisztességesen megegyezzenek egymással, de még jobb lett volna, ha a bécsi hivatalos körök megfelelő kormányzati intézkedésekkel elejét veszik a háborúskodásnak. Mert a veszedelmes háború napról napra tovább terjed és nő mint valami dühöngő és mindenfelől összecsapó árvíz, mely egész országokat eláraszt, ha nem szüntetik meg okait. A belső háborúskodások megvadítják az emberek egyébként szelíd és engedelmességre hajló lelkét s a bűn és kegyetlenkedés melegágyai. Rákóczi legénységének és a rebellis parasztnak pusztításai elég bizonyítékot adnak erre nézve; még a magyarországi és erdélyi nemességet is az a veszély fenyegeti, hogy a háborús szenvedély és féktelenkedés erősen megtizedeli sorait és minden jószágától megfosztja. Mert a csöcselék, mely minden zavarban felülkerekedik, vak ösztöneitől hajtva csak rabol és fosztogat s nem tesz különbséget császári és kuruc urak vagyona között.» Bizonyos, hogy a szerzőnek ezek az elmélkedései erősen magukon viselik a császárhű alattvaló és a rendi társadalom korlátainak örökkévalóságába vetett hit elfogultságának minden jellemző jegyét. Mégis, a «Kriegsflamme» írója jóval tovább és tisztábban lát, mint legtöbb kortársa: Rákóczi «rebellióján», «haszonlesésén» és a franciákkal való «konspirációján» túl meg-

látja a felkelés igazi rugóit: a bécsi kormánykörök elvakult magyargyűlöletét, telhetetlen abszolutizmusát és vétkes mulasztásait. Igaz, nem szabad elfelejtenünk, hogy a «Ragotzische Kriegsflamme» 1704 elején látott napvilágot, amikor a kuruc felkelés gyors terjedésének hatása alatt a bécsi hivatalos körök is komoly engedményekre hajlottak, hogy a magyar lázadás okait megszüntessék. Még behatóbban és nagyobb készültséggel törekszik a kuruc mozgalom megértésére egy «József kárán aggódó» patrióta, aki 1705-ben ugyancsak Kölnben adta ki terjedelmes tanulmányát «a magyar és franciaországi zavarokról.»²⁴ Persze ebben a tudós elmélkedésben is megtaláljuk az elfogultság, ferdtítés és torzítás mindazon jellemző vonásait, melyekből a labanc-sajtó közleményei összetevődnek, csak a gyűlölet célpontja tolodott el. A tanulmány voltaképpen hatalmas apparátussal készült vádirat a katolikus egyház lelkiismeretkényszere, főképp a jezsuiták «erőszakoskodásai» ellen, kiket az ismeretlen szerző elsősorban tesz felelőssé a Franciaországban és Magyarországon mutatkozó forradalmi kilengésekért. Kzt a vádat zavaros történetfilozófiai fejtegetésekkel, a görög, római klasszikusokból, az egyházatyákból vett idézetekkel és az exuláns prédikátorok szokásos érvelésével igyekszik alátámasztani. Rákóczival alig foglalkozik, hiszen célja csupán az, hogy a jezsuitáknak szerinte «szörnyű bűnlajstromát» kiteregesse. A jezsuiták a magyar gyűlölet szítói, a jog- és alkotmányellenes intézkedések szellemi mozgatói, a lelkiismereti és politikai szabadság üldözői, az ő vétkük tehát, hogy Magyarországon magasra csapott a felkelés lángja; Rákóczi és hívei csak jogos elkeseredettségükben ragadtak fegyvert elnyomók ellen s tartós béke csak akkor lesz, ha véget vetnek a jezsuiták uralmának. Végül a szerző Puffendorf, Grotius és Thomasius műveiből ragad ki szemelvényeket, melyekből egy új világ érkezését látja; ebben az új világban a józan ész, tiszta vallásosság és erkölcs uralkodik majd az Egyház sötét hatalmasságai helyett. A röpirat felépítését, érvelését és tendenciáját tekintve tehát meglehetősen távol áll a kuruc felkeléssel foglalkozó alkalmi sajtó szemléletétől s inkább az exuláns irodalomnak késői, a felvilágosodás eszmeáramlatától erősen érintett származéka. A nem labanc eredetű többi egykorú nyomtatvány a Rákócziról s a kuruc mozgalomról eddig vázolt kép szempontjából alig érdemel figyelmet. A legjelentékenyebb köztük ²⁵ minden megjegyzés nélkül közli a svéd, dán és holland követeknek a protestánsok érdekében a császárhoz intézett emlékiratát, a Tokaj várának átadásáról és a szatmári békekötésről szóló jelentések pedig katonai rendelkezéseket sorolnak fel. Hasonló szűkszavúság és a száraz tény ékhez való ragaszkodás jellemzi a hihetőleg Rákóczi táborából származó néhány nyomtatványt is: sem a közvetítő tengeri hatalmakhoz intézett békepontok közlése, sem a vármegyék előterjesztése a jezsuiták ügyében, de még Rákóczi kiáltványa sem volt alkalmas arra, hogy az ellenséges sajtó által teremtett és egyre új anyaggal táplált közhangulatban igazán figyelmet keltsen. S mindössze ezek voltak azok az «istentelen és felelőtlen» írárok, melyeket Johannes Benaglia az említett metszethez írt magyarázatában Rákóczi szemére vethetett.

Az egykorú németnyelvű sajtóból élénk táruló Rákóczi-kép a «rebellis», haszonlesésből «pénzhamisító» és «francia intrikák» szolgálatában álló kuruc fejedelem hármass uralkodó változatával, gyűlöletből fakadt torzításaival és rosszhiszemű túlzásaival bizony sivár és lehangoló. S ezt a hatást nem enyhíti az a tudat sem, hogy ez a sajtó fegyver volt az ellenség kezében, melynek az irányító központ utasításai értelmében éppen úgy rombolnia kellett, mint a háború többi eszközének. A Rákóczira és a kuruc felkelésre vonatkozó újságlapok nem a közhangulat tolmácsai, hanem egy ellenséges léghő megteremtői és ébrentartói voltak. Igaz, hogy a németeknek e léghő kialakulásában nagyon csekély része volt, de a magyar kérdéssel szemben tanúsított közönyben nem érezte szükségét annak sem, hogy az egyoldalú bécsi propagandától függetlenül tájékozódják a kuruc mozgalom lényegéről.

A későbbi német szépirodalomban Rákóczi alakjának nagyjából hasonló sors jutott, mint történetünk többi kiemelkedő alakjának: közepes vagy jelentéktelen dráma- és regényírók terméketlen fantáziájának olcsó játékszerévé lett, a «romantikus» hős sablonos vonásaival felruházva került az olvasók elé s megint nyomtalanul el is tűnt a hozzá hasonlóan formált költői alakok hosszú sorában. A legjelentékenyebb Rákóczi alakjának költői feldolgozói közül Grillparzer, a nagy osztrák költő, aki Hormayr zsebkönyvének egy magyar tárgyú közleményétől inspirálva akarta Rákóczit egyik drámája középpontjába állítani. A dráma azonban terv maradt, s felépítésének vázolata jellemző ugyan Grillparzer dinasztikus történetfölfogására, de a kuruc mozgalom ellen harcoló egykorú sajtóban feltűnt Rákóczi-képen alig változtat. Grillparzer Rákóczi és Longueval viszonyából indul ki s a tervezet szerint megbotránkozik Longueval árulásán, de csak azért, mert ezzel hozzájárult ahhoz, hogy a későbbi kuruc fejedelemben is «hazaáruló» gondolatok ébredjenek.²⁰ Hasonló egyoldalúan dinasztikus szellemben, a költői alkotó erő legcsekélyebb nyoma nélkül eleveníti fel Rákóczi alakját Kari Paumgarten drámai költeménye²⁷ és Herbert Hülgerth²⁸ morvaországi születésű osztrák-német író történeti drámája, melyek ily módon szintén tovább őrzik a hagyományos Rákóczi-kép lényeges vonásait. Bzekekkel a jellegzetesen osztrák gondolkodást tükröző művekkel szemben a Rákóczival foglalkozó egyetlen szűkebb értelemben német irodalmi alkotás, Luise Mühlbachnak, Theodor Mundt ifjúnémet író élelmes, a regénygyártásban ijesztő termékenységű feleségének 1861-ben Bécsben megjelent «magyar életképe»²⁹ fényesen rehabilitálja a fejedelmet olvasói előtt. Sajátságos módon ez a csekély értékű, olcsó hatásokban bővelkedő áltörténelmi regény is valószínűleg bécsi propagandának köszönheti megjelenését: annak a propagandának, melyet a kormány a veszített lombardiai háború után a magyarsághoz való közeledés érdekében elindított. Másképp alig képzelhető el, hogy miképpen jelenhetett meg 1861-ben Bécsben ez a Rákóczi-könyv, mely telítve liberális-radikális politikai eszmékkel és gyűlölettel a katolikus egyház iránt. Kétségtelen azonban, hogy az író magyar szimpátiájában erősen túlmént a propa-

Historische Kurtze Beschreibung

Aller

Merckwürdigen Begebenheiten / welche sich in
Teutsch: Wälsch: vnd Hungarland / von Anfang bis zu End
des abgewichenen 1704. Jahrs /

Durch die Macht der Siegreichsten Waffen

Ihrer Röm. Kayserl. Majest. vnd des
Heil. Römischen Reichs /

Wie auch

Derer Hohen Allirten /

Unter Allerhöchstem Commando Ihrer Majest. des vnüber-
windlichsten / glorwürdigsten Römisch: vnd Hungarischen

Königs

JOSEPH I.

Ingleichem /

Was sich in Hispanien mit denen so glücklich: als ge-
rechtisten Waffen Ihrer Majestäten / Königs in Hispanien
CAROLI des Dritten / Königs in Portugall PETRI, vnd deren Ho-
hen Allirten / der Königin in Engelland ANNE, vnd der Hochmü-
genden Herren Staaten der vereinigten Niederlanden zu Wasser
vnd Land ereignet / vnd zugetragen:

Sambt einem mit Historischen Sinn: Bildern gezierten Kupf-
fer-Blat / vnd dreyen Ermahnungs: Reden eines eufferigen
Patrioten an die rebellierende Hungarn.

Componirt

Don Joanne Benaglia S. I. T.

Gedruckt zu Wienn / im Jahr 1705.

gandisztikus cél érdekében kívánt mértéken, mert Rákóczi, aki a német nyilvánosság előtt addig többnyire mint «rebellis», haszonleső «pénzhamisító» és francia «bérenc» jelent meg, a következő áradozással ír: «A történelemnek épp úgy vannak mártírjai mint a vallásnak és ezek a vértanúk már nem egy nemzetéi, hanem nemes és nagy ügyükért való odaadásuk, szenvedéseik és diadalmas bukásuk folytán minden nép és minden ember közös kincsévé válnak. Úgy ragyognak fölöttünk, mint a csillagok, melyekhez a szomorúság éjszakáján feltekintünk, hogy tündöklő fényükből vigasztalást és lelkesedést merítsünk. II. Rákóczi Ferenc ilyen értelemben többé nem magyar; úgy tekintjük őt, mint egy éltető csillagot, mely minden emberre egyaránt ragyog, amely nemes fényével mindenkit bátorít, lelkesít és felemel. Rákóczi nem magyar hős, hanem az egész emberiség hőse. Ő a legönzetlenebb hazafiasság eszményképe és vértanúja»³⁰ Mühlbach Lujza Rákóczi könyvének megjelenésekor a szórakozást kereső közönség körében valóban volt átmeneti sikere, de közvéleményformáló hatást hiába vártak tőle: csakhamar eltűnt a hasonló regények beláthatatlan tömegében. Rákóczi alakjának tiszta lelkéhez és nemes önzetlenségéhez méltó rajzát pedig az egykorú ellenséges sajtópropaganda rágalmai után máig is hiába keressük a német irodalomban.

JEGYZETEK.

¹ 1. Györy János: A kereszténység védőbástyája. Minerva, 1933. 69—124. 1. A magyar-török német irodalomra vonatkozó bibliográfia kitűnő összeállítását 1. Trostler József tanulmányában: Ungarns Kintritt in das literarhistorische Bewusstsein Deutschlands. Deutsch-ungarische Heimatsblätter, 1930 s. kk.

² 1. Kristóf György: Bethlen Gábor alakja az egykorú német népköltészet tükrében. Prot. Szemle, 1930. 521. 1.

³ 1. Trostler József: Német kalandorok Magyarországon a XVII. században. Magyar Figyelő, 1912. — U. az: Dózsa György a XVII. század német irodalmában. Temesvár, 1913. — U. az: Magyar elemek a XVII. század német irodalmában. Temesvár, I. 1914. II. 1916.

⁴ 1. Paul Roth: Die neuen Zeitungen in Deutschland im 15. und 16. Jahrhundert. Leipzig, 1914.

⁵ 1. Weber Arthur: Kurucgünyoló német költemény 1705-ből Tört. Szemle, 1915. 582—585. 1.

⁶ U. ott.

⁷ 1. Pukánszky B.: Geschichte des deutschen Schrifttums in Ungarn. I. Münster, 1931-352. 1.

⁸ 1. Relkovic D.: Kiadatlan német labanc Vers. Irodalomtört. Közi. 1905. 468—71. 1.

⁹ Extrakt-Schreiben aus der Neustadt Bey Wien von 15. Ianuarii 1706. gr. Apponyi Sándor: Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Budapest, I—II. 1900—1902. III. 1925. 2384. sz.

¹⁰ Diarium Der zweymaligen unter Anführung beeder Ertz-Rebellen Vak Bottyán und Ocskay, beschehenen und wieder aufgehobenen Belagerung der Königlich-Ungarisch-freyen Stadt Oedenburg H. és é. n. Apponyi: 2383. sz.

¹¹Entwurf Der zu Clausenburg vor dem Ungarischen Ertz-Rebellen Rackozi (igy!) Auffgerichten, Von denen Kays, aber nach erhaltenen grossen Victori unter den S. V. Galgen verbrennten Triumph-Posten. H. n. 1704. Apponyi: 2373. sz.

¹²Der Malcontante Fürst Ragoczy in Ungarn, Als betreffend Dessen und der Ungarn letzteres Manifest und Erläuterung desselben, und den Unfug des jetzigen Ungarischen Auffruhrs, so das Fundament in Frantzösischen Intrigven hat. Ingleichen wie gnädig und billig sich Kayserliche Majestät als Regierender König in Ungarn gegen so thane Malcontanten bezeigen, Pardon und andere Gnaden ihnen zusagen und ertheilen. Coin, bey Stephan Martens Erben, Anno 1704. Apponyi: 2364. sz.

¹³Nemz. Mii ζ. Orsz. Széchenyi Könyvtára. Gr. Apponyi Sándor metszetgyűjteménye 689. sz.

¹⁴Weber Arthur: id. h.

¹⁵Entwurf der Kupfernen Muntz Mit welcher Der Ungarischen Rebellen Ober Haupt Ragotzi seine unterhabene und von der Kayserl. Treu meyneydige Millitz besoldet. Gr. Apponyi Sándor metszetgyűjt. 397. sz.

¹⁰Disputât oder Hitziges Zanck-Gespräch Zwischen Einem Kayserlichen Curasier Reuter Und Einem ungarischen Rebelleu, Unlängst nach Abbrennung etlicher Oerther in Oesterreich bey Brück an der Leutha auff offenem Feld den 16. Februarii 1705. zusammen getroffen, und was sie geredt. Ist in folgende Reimen geloffen. J. C. Megerle. Gedruckt, zu Wienn, bey Johann Georg Schlegel. Apponyi: 2377. sz.

¹⁷Rebellischer Klag-Brieff Welchen ein Gefangener Kuruzzischer Edelmann Ausz Comoren hat geschrieben und sich wegen der Teutschen Guraschi und Hertzhaftigkeit bey Neustädte und Trentschin beklaget welche ihm in Eysen und Banden und in die Gefangenschafft hat gebracht dass er jetzund zu Comoren in Graben hart arbeiten muss. Gedruckt im Jahr 1708. Nemz. Múz. Apponyi-Gyűjtemény.

¹⁸Die Zeit-curieuse Staats-Bilance, über den ietzt wütenden Krieg in denen Europäischen Reichen und Ländern Von dessen unterschiedenen und eigentlichen Ursachen, sonderlich von denen Frantzösischen und Chur-Beayrischen herrschüchtigen Intriguen und Anschlägen . . . Was die Malcontenten in Hungarn und Siebenbürgen nebst der Ottomanischen Pforte intendiren . . . Nebst vielen andern denckwürdigen Begebenheiten und Raisonements. Colin, pey Peter Marteau Anno 1704. Apponyi: 2367. sz.

¹⁹Relation Der Von dem Kayserl. unter Commando des Herrn General-Feld Marschallen Grafen Sybert von Heyster, in Ungarn stehenden Corpo, Gegen die Rebellische Unter persöhnlicher Anführungen des Rakoczy, und übriger Rebellischen Häupter gestandenen Armee, unweit Tynau erhaltenen Victorie. H. n. Apponyi: 2381. sz.

²⁰Historische kurtze Beschreibung aller merckwürdigen Begebenheiten, welche sich in Teutsch-Wälsch- und Hungarland, von Anfang bisz zu End des abgewichenen 1704. Jahrs . . . ereignet . . . Wien, 1705. Apponyi: 1484. sz.

²¹Relation von demjenigen was vom 3. Augusti biss nach dem glücklichen Treffen bey Tynau in Ungarn fůrgangen, sammt beygefügtter Liste aller dabey todt gebliebenen, blessirten und verlohrenen Kayserlichen und königl. Dänischen Officiren und gemeinen Soldaten. Anno 1705. Apponyi: 2382. sz.

²²Auszführliche Relation was sich währender Bloquada Sigeth zugetragen, vnd, wie solcher Orth liberirt auch wie die Raitzen vnd Croaten der Orthen mit denen Rebellen verfahren seynd. Den 19. Aprill, Anno 1704. Apponyi: 1476. sz.

²³Die Ragotzische Kriegs-Flamme, in dem bedrängten Hungarn, Siebenbürgen und Oesterreich. Deren Ursprung und eigentlichen Ursachen(!); die Gravamina und Propositions-Puncte, und wie weit es damit kommen; auch was beyderseits bisshero diesfalls vorgegangen sey; Nebst vielen andern merckwäirdigen Exempeln und Begebenheiten. Colin 1704. Apponyi: 2366. sz.

²⁴Die Ungarische und Sevennesische Unruhen Worin Das durch seinen Gewdssens-Zwang sich selbst verdammende und den Etat höchstschädliche Pabstthum Allen Abson-

derlich Christlichen Etats-Leuthen bey gegenwärtigen wunderlichen Coniuncturen Zu ferner Bewegung vorgestellet wird Nebst Einen Anhang aus Hr. Puffendorffio diese Materie betreffend von Einem um den Schaden Josephs Bekümmerten. Cölnn bey Piere Marteau 1705. V. ö. Bleyer Jakab: Magyar vonatkozású német íjságlapok a M. Nemz. Múzeum birtokában. Magyar Könyvszemle 1900.

²⁵ Einige Nachrichten wegen Ungarischer "Unruhe, als: Hoher Potentaten Intercessions vor die Protestirenden Religions Verwandte, ingleichen das Rakoczische Manifest und was deme anhängig Gedruckt im Jahr Christi 1704. Apponyi: 2368. sz.

²⁶ V. ö. Galamb Sándor: Grülparzer és Magyarország. Philologiai Dolgozatok a magyar-német érintkezésekről. Budapest, 1912. 171. 1.

²⁷ Franz Rákóczy. Wien, 1859. V. ö. Trostler József: Ungarns Eintritt in das literarhistorische Bewusstsein Deutschlands. Deutsch-Ungarische Heimatsblätter 1930. 27. 1.

²⁸ Franz Rakoczy I. (!) Wien, 1882.

²⁹ Franz Rákóczy. Ungarisches Lebensbild. 2. kötet. Wien, 1861.

³⁰ Fordítva is idéz-e Lám Frigyes: Mühlbach Lujza és II. Rákóczi Ferenc. A győri rn. kir. áll. leányliceum értesítője. 1928 29.

II. RÁKÓCZI FERENC A ZENÉBEN

ÍRTA

HARASZTI EMIL

II. RÁKÓCZI FERENC A ZENÉBEN,

RÁKÓCZI ÉS KORÁNAK MŰVÉSZETE. A RÁKÓCZI-NÓTA. A RÁKÓCZI-INDULÓ KELETKEZÉSE. A RÁKÓCZI-INDULÓ PEST HÉTKÖZNAPI ÉLETÉBEN. A RÁKÓCZI-INDULÓ A HANGVERSENYTEREMBEN. BERLIOZ ÉS A RÁKÓCZI-INDULÓ. A RÁKÓCZI-INDULÓ A SZABADSÁGHARC ÉS AZ ABSZOLUTIZMUS IDEJÉN. A KIEGYEZÉSTŐL A FEJEDELEM HAZATÉRÉSÉIG. A TÁROGATÓ. RÁKÓCZI AZ IDEGEN ZENÉS SZÍNPADON A XIX. SZÁZAD ELEJÉN.

A szatmári béke után a magyar nép lelkében a nagy harc tovább dúlt az ország függetlenségeért. Míg a fejedelem a francia király, majd a török szultán vendége, a remény élt a szívekben; hittek a diadalmas visszatérésben. Már ez az idő is megtermékenyült Rákóczi küzdelmének eposzi lehelletétől; de a rodostói tragédia egyszerre felszabadította a néplélek teremtő erőit. A magyar szabadság hőse, akit népének fantáziája eddig is természetfölötti arányokban idealizált, a megalázott és letiport nemzet szabadságsóvárgásában eszmévé absztrahálódott, a független magyar nemzet jelképévé. Rákóczi már örök fogalom, mélységes, kiapadhatatlan, nemzeti energiaforrás, melyben a magyar lélek vészes időkben megújhódik. A száműzött Rákóczi az uralkodó fölé magasodott, a halott fejedelmet a szabadság nagy vértanúinak mártirkoszorújával övezte egész Európa. Rákóczi ihletője a népköltészetnek és a kuruc nótának. Minden nemzeti törekvésben ott kísért, ezért élhetnek vissza kalandorok, kik Rákóczi nevét tűzik zászlajukra, a hiszékeny nép bizalmával¹ s ezért látja a bécsi udvar minden magyar megmozdulásban Rákóczi szellemét.² A jozefinizmus visszahatásában, a nemzeti ébredésben, a restaurációs mozgalomban is kuruc motívumok támadnak fel. Rákóczi titokzatos ereje nem veszít intenzitásából a rákövetkező korban sem. Százat fordul az idő kereke és Rákóczi neve alatt harsan fel a világ legvérforralóbb indulója. Nemcsak magyar földön, de idegenben is folyvást nagyobbodó hullámokat vet az érdeklődés és részvétel nemes alakja, tiszta jelleme iránt. Thököly kivételével nincs a magyar történelemnek még egy hőse, aki idegen nemzetek képzeletét így felgyújtotta volna. Kossuth a tömegek szónoka és hipnotizőrje, de idegen irodalmat, drámát, operát, balét'et nein érdekelt. Rákóczi nemzetközi drámai hős, aki halála után idegen színpadon hirdeti a magyar szabadságot.

Rákóczit négyféle kapcsolat fűzi a zenéhez. Közvetlen vonatkozásban él korának barokk művészetével, közvetett kontaktusban a tőle ihletett kuruc népzenevel, a XIX. század romantikus magyar muzsikájával, mely majd szim-

fonikussá mélyül s végül az idegen művészettel, mely alakját megörökítette. Az indirekt kapcsolat jelentőségben messzire felülmúlja az egyenes vonatkozást. A magyar zene, a magyar művelődés és a magyar gondolat történetében korszakot jelent.

RÁKÓCZI ÉS KORÁNAK MŰVÉSZETE.

«Távolról mindig élesebben és csengőbben megszólalt először a szent magyar földön a Rákóczi-dal. Június 14-én 1703-ban. A lengyel lovassapat mögött jöttek a zenészek: maradványa Thököly cigányainak, kiknek buzdító zenéjét hallottuk már egyszer s kikhez később fiatalabbak szövetkeztek. Senki sem ismerte a varázsdalt, mert nem volt az induló. Az öreg karmester titkon a csaták riadásából, az álgyúk dörgéséből, a haldoklók jajából s a fékevesztett vihar zúgásából egy dalt olvasztott össze, minő még nem volt. Titkon gyakorlá be néma erdőkben és setét barlangokban. Rákóczi sem hallotta ezt soha, most először a magyar földön lépett az elő, mint Minerva, fegyveresen és sisakkal fejében.»³ A regényíró Jósika Miklós így írja le a lengyel bujdosásból hazatérő fejedelem bevonulását országába. A magyar közönség tudatában azóta is így idegződött be a fejedelem alakja, Rákóczi-indulóval és kuruc nótával. Irodalom és képzőművészet is magáévá tette ezt a felfogást. Jósika elképzelését valósították meg 1906. október 28-án, mikor Rákóczi hamvai megtértek a hazai földre. A történeti valóságot átszőtték a romantika-színeivel, a fejedelemudvari zenészei a kuruc nótákat és a Rákóczi-induló motívumait játszották a menet elvonulása alatt.

A zenetörténeti kutatás ezeket a megható, regényes mozzanatokat a nagy Rákóczi-éposz részleteinek mutatja, nem a történelmi valóság arculatának. Rákóczi udvari muzsikája a XVII. és XVIII. századbeli fejedelmi udvarok zenéje, magyar nemzeti vonás nélkül, sablonos, szinte kozmopolita jelleggel.⁴ Nem csodálkozhatunk: a barokk fejedelmi kultúra zenéjét mindenütt olasz-francia szellem hatja át, legerősebben Németországban, ahol a Parisból szerződött zenészek és táncmesterek francia művészetet honosítanak meg.³ Magyar zenekultúra Rákóczi korában anachronizmus. Évszázadok óta a nyugati zenei áramlatok hasztalan kísérelték meg a magyar ugar megtermékenyítését. A magyar népdal csak vadvirág marad, melyet nem tudnak megnevesíteni. Nótázó paraszt cseléd, falusi muzsikos cigány behozza a városba, vagy a kastélyba, ahol mint különlegesség, a külföldön is udvarképes paraszt tánc módjára, népszerűsége talál, de a kastély idegen milieu-jében, a paraszt dalból barokk hungarizmus lesz. Elsikkad a mezei illat a barokk cikornyák fojtogató levegőjében. Rákóczi udvari zenéje, hadimuzsikája idegen ültetvény magyar földön, csakúgy, mint előző uralkodóink művészete. Egyetlen adat sem bizonyítja, hogy a fejedelemhez, vagy udvarába utat talált a magyar népdal. Mint a barokk főnemesség, az ifjú fejedelmi sarj is internacionális nevelésen ment keresztül. Ifjúságában Bécs különösen maradandó hatással volt

egyéniségére. A bécsi udvar kultúrája hármás rétegződést mutatott, spanyolt, olaszt és franciát, amint a politikai és családi kapcsolatok nyomán új kulturális érintkezési felületek támadtak. Rákóczi tanúja volt I. Lipót udvara mozgalmas, nagyszabású zenei életének. Idegen kultúra sugártörésén át látta az eljövendő, független Magyarországot.

A Thaly—Káldy-féle Rákóczi kultusz azonosította a fejedelem korabeli, s méginkább a későbbi népköltészetet és népzeneét a fejedelem udvari zenéjével. Míg Riedl Frigyes és Tolnay Vilmos a kuruc balladák hamisítását bizonyították be, senki sem vizsgálta felül Káldy Gyula és követőinek visszavetített és applikált kurucnóta-romantikáját. A Rákóczi kor zenéjének történetírói a kuruc nótát állították be a fejedelem udvari muzsikájának, melyet szerintük cigányok szolgáltattak meg. A munkácsi, ungvári, sárospataki és murányi vár termeiben kuruc nótát húzott a cigány a búsuló vagy vigadó kuruc vezéreknek. A bujdosók még Rodostóban is cigány óztak. Néhány év előtt egy apokrif levelet is közzétettek, 1735. április 21, rodostói keltezéssel, Czinka Sándor tollából, ahol a vén cigány írja: «kedves Ötsem Lutzi, Jöjj mingyá majd arra az Rákótzai keservire is betanítlak, úgy mint azt a mi édes apánk fújta el ami kegyes párt fogónk halálos ágyára Rákótzai Ferencznek.»⁶ A cigányromantika még ezzel sem elégedett meg, Czinka Pannát megtette Rákóczi -udvari karmesterének. Káldy a Thaly szellemében dolgozott, azzal a különbséggel, hogy a valósággal egyáltalán nem törődött. Szubjektív zeneszerző, lelkes agitátor, aki maga is hitt a színes ábrándokban, melyekkel leplezni akarta a kuruc korszak hiteles zenei anyagban szegényes valóságát.

A barokk világ uralkodóinak udvartartásában a zenének jelentős szerep jut. Az udvari ceremóniák rendszeresen francia mintát követnek, muzsikaszótól hangosak, a mulatságok szintén. Étkezés idején az udvari zenekar valóságos hangversenyt adott, talán ez volt működésének művészetileg legfontosabb része, mert ezekből a táncdarabokból, melyek később suite formába kapcsolódtak, alakultak ki az önálló hangszeres formák. Ez az asztali zene a szimfonikus művészetnek egyik őse. Az udvari zenészek egyházi szolgálatot is teljesítettek, mégis itt inkább a vokális művészet jutott szóhoz. Végül a hadi zene, melyet trombiták, «kürtök», oboák, zinkek, «sípok» stb. és dobok szolgáltattak meg. Ünnepi alkalmakkor is játszott, újévkor, névnapon és kivételes események idején. Kisebb udvartartásban a Tafelmusik és a hadi zene trombitásai azonosak voltak, de a nagyobb udvarokban feles számban találunk kitűnő trombitaművészeket, akiket nem terheltek hadi szignálok ajakrontó játszásával, csupán asztali zenével.⁷ Ez utóbbi, mint a hadi zene, szinte kizáróan táncdarabokból állott.⁸

Rákóczinak nem volt olyan nagyszámú zenekara mint Thökölynek. Fővezérével, Bercsényivel együtt tartott zenészeket, akik majd a fejedelmi udvarban, majd a fővezér várában muzsikáltak. Az ónodi országgyűlés templomsátrában zenés misét is adtak elő. Bercsényi volt kettejük közül a nagyobb muzsikakedvelő,⁹ amiben talán része lehetett művészajlamú nejének, Csáky

Krisztinának is. Az Archívum Rákóczianum okirataiból¹⁰ és Kőrössy Györgynek, a fejedelem kincstartójának feljegyzéseiből¹¹ elég részletesen megismerjük Rákóczi—Bercsényi zenekultúráját. Hét zenész nevével találkozunk, köztük discantista, énekes és táncos is, meg egy cimbalmos, kinek hangszerét nyugaton is igen kedvelték. Karmesterük Cedron Imre, neve után alighanem francia. Munkács várának már 1681-ben volt orgonistája.¹² Tudunk Bercsényinek két oboásáról is. Az oboát éles, nazális hangja miatt főképp a francia katonaság használta. Bercsényi Csajághy János ezredest küldte Bécsbe oboistáért. A császáriak elfogták emberét és oboával nyakában felakasztották.¹³ Ismerjük Rákóczi trombitásainak díszes ruházatát: aranyzsinóros dolmány, ezüst gombokkal. Dobos András nevű híres dobosának képét Krasznahorka vára őrzi.

Az egykorú gyűjteményekből látjuk, hogy a hadi és udvari, vagy asztali zene csak a jelzésekben különbözött. Ezek a jelzések többnyire dur hangzattal szőtt variánsok, a természetes felhangok kihasználásával. Az olasz, de főképp a francia szignálok uralkodnak Európaszerte. Des Alleurs tábornagy, a nálunk időző francia katonai missziók, a kuruc seregben harcoló francia csapatok¹⁴ az alighanem velük jött solesmes-i síposok valószínűvé teszik, hogy a kuruc seregben francia, de mindenesetre idegen és semmiképpen sem magyar szignálokat használtak. Speciális magyar népi szignál, faji dallamból, témátörédekből készült hadi jelzés nem volt, mert nem lehetett. «Civil» jelzéseket paraszt síposok, toronyőrök, diákok a XVIII. századtól kezdve esetleg rögtönözhattak, de a szignálok «vezényleti nyelvét» nem improvizálhatták, mert ehhez nem volt magyar muzsikos, az idegenek pedig nem ismerték a magyar dallamanyagot; negatív bizonyosság állításunkra, hogy utánuk nem maradt semmi. Thaly a magyar és török szignálok között hasonlóságot vélt felfedezni, pedig a török hadsereg ekkor már régen frenki, azaz nyugati jelzéseket használt. A Rákóczi-induló eredetét is keresték a hadi jelzések között, még Ponor Thewrewk Emil is magyar lovassági szignálokban véli az induló tematikus anyagát.¹⁵ A rendelkezésünkre álló adatok éppen elég világosan bizonyítják, hogy Rákóczi udvari és hadi zenéjének praxisa nem különbözött a nyugati gyakorlattól.

A kamarai levéltárban még egy francia nevű zenészre akadunk: Deplume Jakabra, aki Bercsényinek László fiát, a későbbi maréchale-t «kétféle musicában instruálta».¹⁶ Thaly minden bizonyíték nélkül a muzsikos Deplume-t azonosítja az Archívum Rákóczianumban szereplő Deplume nevű tüzérszertel. Márki Sándor Thaly és Káldy romantikájának hatása alatt meg éppen azt írja, hogy gyanítani lehet, hogy Úrnapján az infulás misén Deplume és Cedron egyesített zenekara játszott.¹⁷

XIV. Lajos szenvedélyes táncos, udvarában a táncművészetnek vezető a szerepe. A francia táncok mindenütt divatba jönnek, Rákóczi udvarában is. Az Apor Péter Metamorphosis-ában emlegetett táncokat mind járhatták a kuruc főurak, akiket a fejedelemmel együtt szigorúan megdorgál ifjabb Tsétsi János sárospataki professzor diákkorabeli krónikájában, hogy táncaikkal az

ördögöt szolgálják.¹⁵ Forgách Simon tábornagy 1704. augusztus 31-én Göncön kelt levelében különösen megemlíti a «paspüctet» azaz passepied-t, mely Parisban igen kedvelt volt s csakhamar meghódította egész Európát. Forgách panaszkodik, hogy Bercsényi nem akar hadakozni, neki csak az tetszik, ha a muzsikusai el tudják vonni a passpüctet, szívesen hallgatja a Rajta Kuruc táncot is, de hadba nem száll ő kigyelme. Thaly azt hiszi, hogy a Rajta Kuruc alkalmasint csatadal lehetett, «nagy kár, hogy úgy szövege, mint dallama elveszett, tán méltó párja volna ma a híres Rákóczi-indulónak.»¹¹ A levél ironikus hangjából kétségtelen, hogy Forgách, a temperamentumos katona, gúnyolódik Bercsényi késlekedésén, a fővezér szereti a passepied-t, a biztatást, a Rajta Kuruc-ot is, de ezzel meg is elégszik. A Rajta Kuruc csak Forgách alkalmi rögtönzése, nem induló, mint Thaly hitte vagy «toporzékoló tánc», mint még naivabban Fabó Bertalan gondolta.²⁰ Bercsényi leveleiben olvashatunk a tót lejtőről, a zsidó táncról, mely az imádkozó zsidók mozdulatait parodizáló groteszk tánc és többször előfordul a XVII. század hangszeres zenéjében. Bercsényi és Mikes is megemlíti a tehénhús nótát. Idézett dolgozatomban kimutattam, hogy ez a nóta nem magyar népdal, hanem nyugati táncnóta, *Roti bouilli joyeux, Rotibolo giojoso, melyről francia és olasz források már a XV. században tudnak.* Nem valószínű, hogy dallamai hozzánk is eljutottak volna. Sokszor alkalmaztak a melódiára új szöveget, vagy az eredeti szövegre új dallamot. Talán csak a címe érkezett el magyar földre. A lengyel tánc, chorea polonica, mely éppen olyan kedvelt Siciliában, mint Svédországban vagy Parisban és a német választók udvarában, Sieniawska hercegnő miatt még népszerűbb lehetett a munkácsi várban.²¹

A kor magyarországi zenekultúrájában több réteg sorakozik egymásra. A fejedelmi és főnemesi — akár labanc, akár kuruc — udvar zenei életében nyugati befolyás uralkodik. A köznemesség, a városi polgárság a kastély kiáradó barokk kultúrájából felszívott hatásokat, de a naturalista, ösztönös, hazai muzsikálás, a cigány zenélése, a városban élő paraszt nótázása itt erősebb nyomot hagyott, kivált az intranszigenen magyar érzelmű, sőt ellenzéki szellemű nemességen, mint a kastélyban, hol legfeljebb kuriózum, ha ugyan egyáltalán udvarképesse válhatik. Legutoljára: az egyszerű nép, a paraszt, a közkatona, a falusi cigány muzsikálása. Ez is telve idegen hatással, Rákóczi zászlója alatt idegen vitézek, nemzetiségek is küzdöttek s a paraszt sem maradt ment idegen, kulturális «fertőzéstől» azon a földön, melyen évszázadok óta a nyugat és kelet nemzetei harcoltak forgandó szerencsével. Ez a legelső kulturális réteg primitív, a zenei etnikum keményen, sokszor darabosan jut benne kifejezésre, de éppen ez az érdekesség és merevség állott ellent a nyugati hatásnak. Ez a réteg termelte ki a kuruc nótát s alkotta az összekötő kapcsot Rákóczi kora és a kuruc zene között.

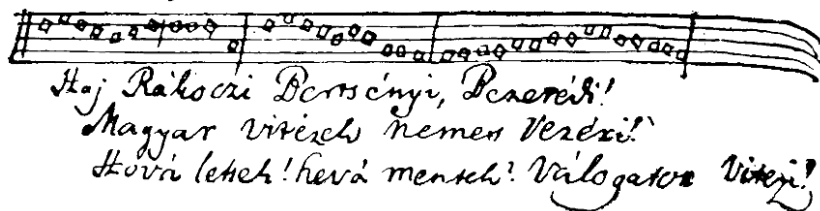
A fejedelem «íródeákja», Thaly Kálmán felkutatta és közzétette a kuruc népköltészet termékeit. Ma már tudjuk, hogy éppen a leghíresebb és legszebb darabok Thaly saját alkotásai vagy újraköltései. Rákóczinak ez a nagy sze-

relmese nem egyszer kéziratföredékeket egészített ki és dolgozott át. De a kuruc költészet akkor lett igazán népszerű, mikor Káldy Gyula 1892-ben kiadta a kuruc nóták gyűjteményét, melynek dallamai országszerte nagy közkedveltségnek örvendtek s egyszerre reáirányították a figyelmet a kuruc világnak nemcsak zenéjére de irodalmára is. Thaly nemes motívumokból fakadó misztifikációit tüzetes forrásmegjelöléssel igyekezett hitelesnek feltüntetni. Káldy az ellenkező módszert követi. Bevallja nyíltan, hogy nem tudja pontosan megjelölni forrásait. «A művek legnagyobb részét huszonnyolc éves karnagy pályám alatt gyűjtöttem hazánk minden részében; néhányat egy-egy agg színész éneke után, másokat öreg cigány zenész eljátszása után kotáztam le, nagyobb részét azonban egyes szólamra írva találtam s kaptam meg és így lassankint a dicső korból negyvenöt különféle dal, nóta és egyéb zenedarab jutott birtokomba.»²² Káldy dallamainak túlnyomó részét nem hallás után jegyezte le, de Pálóczi Horváth Ádám Ötödfélszáz énekéből vette, a többit pedig már megjelent gyűjteményekből, mint Bartalus István 1869-ben kiadott Magyar Orpheus című kötetéből a Haj Rákóczi Bercsényit, vagy kézirat másolatokból. Káldy gyűjteménye híjjával van a történeti kritika legelemibb követelményeinek. Káldy nem volt zenehistorikus, nem is sejtette, hogyan lehet és szabad hozzányúlni ilyen kényes, nehéz problémához, mint a kuruc zene. A nótákat ritmikailag, tematikailag, harmonikailag nem egyszer deformálta, önkényesen kiegészítette, sőt újraköltötte, restaurálási kísérletei modernizálássá fajultak. Mentsége, hogy nem volt itthon szakember, ak útbaigazította volna s hogy Káldy népszerűsíteni akarta a városi közönség számára a dalokat, melyek egy része ma is él a nép ajkán, bár kideríthetetlen, hogy Rákóczi korabeli szájhagyomány örökség:képpen, vagy későbbi városi hatás következtében. Közel akarta hozni a XIX. század végének nótán . és cigányon nevelkedett közönségéhez a régi dalszonkokat, melódiaföredékeket s célja elérésére bármilyen eszközt felhasznált. Mások is letértek a szigorúan tudományos útról, melyhez nálunk még Bartalus Istvánnak sem volt elég erudíciója és metodikája. Káldyban legyőzte a zeneszerző és a karmester a régi zenei emlékek bűvarát.

Horváth feljegyzéseinek legnagyobb fogyatékosága a hangjegyzés tökéletlensége. «Öszve írtam hát amiket vagy egészben, vagy föredékben tudok és elejékbe tettem az énekhangokat is, (de tsak Templombeli misemondó kofákkal) lehet hogy némelyeket nem tökéletesen; némely rövideket pedig ki is toldottam, mellyek valaha másképp lehettek, de a mellyeket jobb szeretnék eredeti mivoltukban, ha még valahol megvagynak megtanulni. A kótákban a hosszú hangok o, a rövidek c jellel vágynak megkülönböztetve.»²³ Nem nyal hangnemre, még kevésbbé ütemnemre s még csak nyoma sincs ritmizálási törekvésnek. Hiteles dallamrekonstrukciónak alapfeltétele a ritmus megállapítása, ami viszont a pontos menzuralitás felismerése. Így Horváth nótáinak átírásában a megfejtő érzése játssza a döntő szerepet s ezért szubjektív valamennyi kísérlet, mely ezeket a kuruc dalokat akarta modern hang-

érzésünknek megfelelően bemutatni. Ez az elv vezette Bartalus Istvánt is, a Haj Rákóczi Bercsényi rekonstruálásában. Horváth így közli a dalt:

1. 11. Járógató (13)

Bartalus érezte, hogy a dal hangulatának moll hangnem felel meg, jelen esetben g-moll. Hogy a melódia plasztikusabb legyen, szárnyalóbban érvényesüljön, feljebb transzponálta a-mollba.

2. Andante.

A tizenegyedik ütembe azonban már beviszi a bővített szekundos, magyar, vagy cigány skálát, melyet a XIX. század derekától fogva megszokott a magyar fül, de amire nincs semmi bizonyíték, hogy a XVIII. század elején már ismerték volna. A bővített másod bentmaradt a dalban, Káldy és követői (Rákóczi Kesergője) is megtartották. Annnyira hagyomány lett ez a megfejtés-mód, hogy diatonikus olvasással, énekléssel senkinek sem jutott eszébe próbálkozni. Kodály Zoltán «hármás elméleti elfogultságot»²⁴ vet Káldy szemére. Először Bartalus bővített másodait, mert szerinte a magyar skálának csupán annyi nyoma van itt, hogy a tizenkettedik ütem után eső b-t néhol kissé magasan intonálják. Erre az észrevételre megjegyezhető, hogy még ez a magas intonálás is városi hatás lehet. Másik két kifogásának érvelése helytálló. Káldy a nótá phryg hangnemét modern mollnak fogta fel s a dallamot koriambizálja. E kifogások ilyen megformálása azonban csak a Kodálytól idézett népdalvariánsához viszonyítva áll fenn s ez a variáns is ingadozó értéket jelent történeti szempontból.

A kuruc nótá a magyar népzene leggazdagabb faji megnyilatkozása. Nem tudjuk pontosan, mely dalok keletkeztek a kuruc harcok idején, származnak az előző korból vagy az elkövetkező század alkotásai. A kuruczene három korszak művészetének összefoglalása. A régebbi, XVI. és XVII. századbéli

népdalokra nincs olyan gazdag gyűjteményünk, mint a Horváthé, azokat nem ismerjük eléggé, de ahogyan Balassa versét (Őszi harmat után) alkalmazták zsoldárdallamra, valószínű, hogy más, régiebb dalokat is applikáltak újabb melódiákra, vag} ⁷ csak éppen a dal hangulatának megfelelő helyzetre. A tragikus dalok nagyrészt a szatmári békét követő időből való, mikor a sebek még élesen sajogtak.

Széles a kuruc dalok érzésskálája. A bánat és szomorúság szorongásai mellett labancot csúfoló gúny dalok, vidám harci nóták, táncdalok, mint a Csinom Palkó, melynek dallamát Patyolat a Kuruc szöveggel jegyezte fel Horváth.²⁵ Tüzes, szilaj melódiájában a hajdútánc féktelen temperamentuma sokkal jobban megőrződött, mint a XVI. században, az idegen tabulaturák Hajdukentanz-ainak problematikus magyar hadi vonatkozásaiban. A kuruc dallamok variánsai közül megtalálunk néhányat régi melodiáriumban. Te vagy a legény Tyukodi pajtás dallama a Dávidné Soltári című világi dalgyűjteményben (XVIII. század vége), a Nincs becsületi a katonának kezdetű ének szövegére van alkalmazva. Ugyanez a dallam Tóth István kéziratos gyűjteményében Nemes Huszt vára cím alatt fordul elő.²⁶

Nincs adatunk, hogy maguk a kurucok is énekelték vagy muzsikáltak ezeket a nótákat. De bizonyos hogy²⁷ róluk énekelték. A köz vitézek naturalista sípos, tárogatós vagy cigány hegedűs muzsikáján nótáztak és táncoltak. A vezérek idegen zenészek mellett vigadtak, de a parasztnak a cigány volt a muzsikusa. Rákóczinak nem voltak udvari cigányzenészei. Minden ellenkező állítás a XIX. század kurucromantikájának visszavetítése. Az előző korokban, Mátyás, II. Lajos idején, Izabella királyné udvarában s a török uralom alatt kedveltek a cigányzenészek, keresettek a török cigány muzsikos foglyok, de később a nyugatról idekerülő olasz, francia, német zenészek kiszorítják. Még szerepelnek főúri kastélyokban, mint Barna Mihály gróf Csáky Imre bíboros udvarában, ahol idegen zenészekkel együtt dolgozik és nyilván nyugati zenét játszik.²⁷ De a cigány már elkezdett demokratizálódni. A főúri cigány idegen kultúrája, a «polgári» cigány kacérkodása a városi dallammal: még nem magyar muzsika. A királyi és fejedelmi udvar, a főúri kastély helyett először beéri kúriával, aztán a városi polgár multságával, végül visszatér oda, ahonnan elindult: a faluba. Így találkozik össze ismét a paraszt, és muzsikusa, a cigány. A bécsi kamarai levéltár őrzi Tokaj várának és a Rákóczi uradalomnak összeírását 1702. október haváról, mikor a bécsi udvar elrendelte a fejedelem javainak elkobzását. A lajstromban olvassuk: *Zingari verő quindecim tam opiicio suo fabri ferrario, quam musica tempore nundinali in educillis inservire debent.*²⁸ A cigányok vásár napján tartoztak muzsikálni. Ez adat jelentősége: míg megállapítja, hogy a Rákóczi birtokon voltak cigányok, meg is magyarázza, hogy kiknek és miért muzsikáltak. Nem a kastélyban, de a vásáros népnek, a polgárnak és a parasztnak. Első említése a cigánynak, mint népzeneésznek, akinek feladata már a népet szórakoztatni, nem az uraknak muzsikálni. Sejtettük eddig is, hogy a XVIII. század eleje óta a cigányok terjesztették a

kuruc nótát. A bécsi levéltár aktája hiteles bizonyossággá emeli, ami eddig csak feltevés volt: a cigány a nép muzsikusa.

A néplélek megérezte Rákóczi minden búját és örömét, sorsának kegyetlen fordulóit és rezonált reá. A magyar szabadság vesztén felsíró magyar népléleknek a nóta, a cigány hegedűje és a tárogató volt a megafonja.

A RÁKÓCZI-NÓTA.

A kuruc költészetnek, a XVIII. századi magyar lírának és népzenei központjában áll a Rákóczi-nóta, melyet e név alatt az irodalomtörténetben Thaly Kálmán tett ismertté, aki több töredékből szerkesztette össze és költötte újra, nem létező forrásokra és beküldőkre hivatkozva. Thaly szerint Fáy András beszélte neki, hogy jelen volt a múlt század végén a zempléni főispán beiktatásán, ahol a megyei bandérium előtt egy vén hajdú lovagolt, kinek apja kuruc török-sípos volt, tőle tanulta fia a tárogatózást és Rákóczi siralját. Thaly maga hallotta vén cigányoktól muzsikálni és énekelni a Rákóczi-nótát.

1860-ban Marosvásárhelyen a cigány a Rákóczi-induló bevezetésül egy «rendkívül szívreható, ősmagyar-jellegű, kesergő Rákóczi-melódiát játszott». Thaly kérdésére, kitől tanulta, így felelt: Jaj ides uram azs apámtul, meg a nagyapámtul, mert a hetedik eregapám

Bihari János arcképe.

fújta ezst a Rákóczi herczeg instalációján. 1862-ben Thaly — Kemény Ede társaságában — Emich Gusztáv egy obsitos bakát, aki elénekelte a Rákóczi-nóta első sorait, melyekhez egyéb nótákat is kevert.²⁹

A cigányok ellenőrizhetetlen hangszeres hagyományánál fontosabb, mert írásbeli, a Rákóczi-nótára vonatkozó irodalmi és történeti kútfők felsorolása, a nóta énekes és hangszeres változatainak összehasonlítása. A Rákóczi-nóta végigvonul a XVIII. századon és a XIX. sz. elején, hogy a második évtized folyamán induló váljék belőle, míg az eredeti nóta lassan elhal.

Zsigmond, Tóth Kálmán és Reményi Széchenyihegyi villájában meghallgatott Rákóczi-nóta első sorait, melyekhez

Szathmári Károly, aki kéziratban levő régi krónika alapján, a XVIII. században, az Alföld egyik népes városában dívó lakodalmi szokásokat ismer-teti,³⁰ elmondja, hogy a lakodalmakon a cigányok majd a Rákóczi-nótáját húzták, majd a darvakét,³¹ majd ismét más szomorú vagy víg nótát.

Rákóczi már ekkor a külföldön is tisztelt és csodált hős. A vándorénekesek sem feledkeztek meg róla. Valószínű, hogy a magyar Rákóczi-nóta vagy ennek idegen melódiára énekelt szövegváltozata jutott el külföldre. Sándor István írja 1785-ben, A^elencéből kelt levelében: ³² «A Márk piacán szüntelen találhatni mindenféle Alakosokat, Tántzosokat, Jósolókat, Mesézőket, Énekeseket, Muzsikásokat, Szapora költőket, Szemfényvesztőket s kurityvolókat ... A minap, hogy a Márk piatzán egy kávéház előtt ültem, élőmbe jött egy énekes, az ő lantjával, s mivel azonnal idegennek esmért, kérdi vala tőlem, mi nem-zetség volnék: én neki megmondottam, hogy Magyar vagyok; legott an egy keserves nótát kezdte pengetni a lantján s mellette Rákótziról énekelni, a' mellyen én el tsodálkoztam.»

Gróf Gvadányi József «magyar lovas generális», aki kitűnő muzsikus, írja a Pöstyéni Feredésben (1787) a cigánybandáról:

*Egy jó nagy palackkal bort nekik adattam
Vacsorálni vélek magamat mulattam
Rákóczi Bercsényi nótáit hallgattam
A nagy idait is vélek elvonattam.*

A cigánybandák tradíciója mellett a tárogató praxis is fenntartotta a kuruc nótákat. Keresztesi József elbeszéli Naplójában, hogy a szent korona visszajövele alkalmából, Bihar megye 1790. március 16-án Te Deumot rendezett.³³ «Reggel kilenckor az érmelléki, váradi és szalont ai precessziók-ból a nemesek lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogásai közt összegyűltek. Megindult tehát a pompás sereg a külső cathédrale templom felé. A török sípokban kétféle nóták fűvattak, ú. m.:

*1-ször. Hajj Rákóczi Bercsényi, Vitéz Magyarok vezéri
Hová lettél Bezerédi, Nemzetünknek fényes csillagi
(Ocskai)*

*2-ször. Őszi harmat után. Végre mikor osztán
Fújdogál a téli szél (bis)
Zöld erdő árnyékát, Piros csizmám nyomát
Hóval lepi bé a tél, hóval lepi bé a tél.*

Az országos ünnepen, a nemzeti újjászületés kezdetén, Rákóczi nótája és a kuruc dalok mint zengő szimbólumok hirdették a magyar feltámadást.

Rákóczi nótája továbbra is a magyar ellenzékiséget jelentette. A hírhedt Martinovics Ignác az ugyanez évi országgyűlésen meg is vádolja a nemességet maradisággal, kuruckodással: «... s ezen Nemes ember, ki a' Leges Sodali-tatis Marianaе, Florilegium Forgatsianum, Offitzium Rakotzianumnak nyelve alatt való peregetésivel a vért szomjúhozó ördögötül szültt bűbájosságot

magában, másban is begyökereztetni . . . Bertsényi, Rákóczi, Bezerédi nótáit füleket bosszantó tárogató sípon, majd zöld, majd pedig a tsikós gulyásokhoz hasonló fekete üneg és gatyában, üstökben gombozott, vagy szerte-széjjel kótyosodott hajakkal, kutszában borított fővel . . . fújja, danolja.»³⁴ Mennyire népszerű a Rákóczi-nóta: megtaláljuk Csokonai vígjátékában, a «Culturá»-ban is.³⁵ Pofok udvargazda kérdi béresét, Kanakuzt: — De hát a Rákóczi-nótáját tudod-é? — Kanakuz csak annyit felel: — A. A. — Pofok: — Ej Te, be kár azt nem tudni, mikor azt hallom, mingyárt pezseg bennem a magyar vér. — Eldanolja:

*Haj Rákóczi, Bercsényi — Tökölyi
Nemzetünknek régi hires magyar vitézi
Hová lettek, hová mentek nemzetünknek
Régi hires magyar vitézi?
Szegény magyar nép
Mikor lesz már ép
Mert a zsarnok körme között, körme között
Fonnyad mint a lép
Töredékeny mint cserép
Szegény magyar nép.*

Csokonai a magyar irodalomban a legzeneibb génius, muzikalitásában talán csak Balassi és Kisfaludy Sándor közelítik meg. A költészet, zene és tánc problémáinak összetartozóságát ösztönösen érzi, egyúttal látja tudományos összefüggésüket is. Csak természetes, hogy Csokonai, kinek neve fejezet a magyar zene történetében is, felhasználta a század legjellegzetesebb magyar nótáját.

Rákóczi-nótája mellett Rákóczi táncáról is tudunk, valószínűen víg dallam lehetett. A szász Heydendorff Önéletrajzában elmondja, hogy a háromszéki országgyűlési bálon Thuri követ gróf Nemes János főkirálybíró bosszantására megparancsolta a cigányoknak «den Rákóczis Leibtanz auf zu spielen, den er dann mit Gefühle getanzet habe, worüber jedermann aufmerksamkeit wurde». (1790.)³⁶

A XIX. század első éveiből két kéziratos hangszeres feljegyzést ismerünk. Lugasi József máramarosszigeti és Drusetzky György pesti kéziratos feljegyzéseit.³⁷ 1802-ben jelenik meg Budán a királyi universitásnak betűivel az első magyar zongoraiskola: «A kótából való klavirozás mestersége, melyet készített az abban gyönyörködők kedvéért Gáti István.» A munka tartalma meghaladja címét. Nemcsak zongoramódszertan, de általános visszapillantást vet a kor zenéjére, a zeneszerzésről, az előadóművészetéről érdekes dolgokat jegyez fel s megemlékezik a Rákóczi-nótájáról is. Az Előljáró beszéd VI. pontjában a következőket mondja: «Melly nagy gyönyörűséget szerez a régi történetekről való megemlékezés, kivált ha azok versekbe vágnak foglalva. Micsoda indulatot nem gerjeszt, a különben is tiszteletre indító régiségnek eleven színbe való festése bennünk: de ha még azon történetek

szép énekekben muzsikával adatnak elő, már olyankor mintegy elragad képzelődésünk a mostani időkről az elmúlt időkre. Ez az oka, hogy midőn a magyarnak beszélnek a Rákóczy-Bezerédi s mások történetét, megindul rajta; de midőn még nótáit is muzsikai bandákban húzzák, verseit mellette éneklék, már ekkor könnyei is stirjen hullanak, salynálkodó szomorúság öntődik szívébe.»

A nóta tragikus hangja megríkatta hallgatóságát. Ki énekelte Rákóczi-nótáját? Cigányzenész, akinek énekléséről Gvadányi is megemlékszik már idézett művében. Akkoriban a cigány még nem volt kizáróan hangszeres zenész.

*Laczkó fiúnak is el-húzzák keservét
Annyával megtörtént szerelmes esetét
Pihegő hangokkal elmondák énekét,
Az öreg Czimbalmos húlata itt könyvét.*

Vidám, tárogatós Rákóczi-táncnótáról emlékezik meg a lipcsei Allgemeine Musikzeitung 1809—10. évfolyamának 24. száma, melynek február 6. keltezésű pesti levelében Fusz János, az újság idevaló levelezője, a magyarországi germanizáló irány legtehetségesebb képviselője, a következőket mondja: «. . . ihr aller ältesten musikalischer Instrument ist die Heerpfeife (a Háborúsíp) eine schnarrende, stark durchdringende, unangenehm in die Ohren gelende, weithin tönende Art von Schalmey, einer Hautbois ähnlich, doch etwas kürzer. Mit dieser wurden ehemald die Landbewohner, wenn es ein schneller Aufgebot erforderte von den Bergen zu den Waffen gerufen, und weit sich sodann des Siebenbürgens Fürst Ragoczy abermal derselben nach alter Sitte im Felde bediente, wird dieses Instrument noch immer die Ragoczy Pfeife genannt. In einigen Districten von Ungarn tanz noch das Landvolk nach dem Schall derselben, aber es ist ein äusserst rauhes barbarisches Getöne, so wie die Musik eines eigends sogenannten Ragoczy Tanzes, selbst ein wildes Gemisch, von unordentlich in einander greifenden Tönen ist, das ein anderer unnachahmlich findet.» A lipcsei újság tudósításával egyezik De Gerando Attila közlése a Rákóczi-nótáról és a tárogatóról, nyilván mind a két író a korukbeli szájhagyomány megörökítője. De Gerando megemlíti, hogy az Erdélyben hallott Rákóczi Nóta szomorú, míg a magyarországi víg, kitörő ritmusú, diadalmas melódiájú.³⁸

A Rákóczi-nóta népszerűsége tovább fokozódott. Etédi S. Márton II. Lajos haláláról írt Magyar Gyász (1813) című költeményének egyik jegyzetében (37. sz.) szintén szól a Rákóczi-nótájáról, Kenései nótájával kapcsolatban: «Valaminthogy a mai magyarok még emlékeznek a Rákóczi, Bertsényi nótájára: úgy azon időben friss emlékezetben volt még Hunyadi, Bátori és Kinizsi nótája.»

A Rákóczi-nóta első nyomtatott kiadását a lipcsei Allgemeine Musikalische Zeitung 1814. évi novemberi 16. és 23. számában névtelenül megjelent

Geschichte der Musik in Siebenbürgen c. cikkben találjuk. A cikk írója szerint a dal szövege és zenéje Bercsényitől «von dem rákócziischen Anhänger», való.

Langsam.

Jai né-ked Szegény magyar Nép! mert ar El-
lenség Sza-gat stép. Mire jutott álla-po-tod
romlan-do Cse-rep? Szegény magyar
Nép! Mi-kor lesz-mar ép? megrom la-
tál mint Cse-rep; mert a Sasnak körme között
foryádz mint a Lép.

A dallam megismételt mondat két ellentétes zárlattal: g-moll és f-dur, kolorált dallammal, ami bizonyítéka, hogy ének után jegyezték le. Ugyanez újság 1816. évfolyamában (n. sz.) Fusz János közli a Rákóczi nótát: «Rákotzy's Grossfürsten von Siebenbürgen letztes Abschiedslied» címmel, öt mondatból álló dallammal (a mondatok végén fermáta): «als Beleg zur Musik jener wichtigen Zeit, verdient es wol der Vergessenheit entrissen zu werden.»

4. Nagyon lassan.

1887-ben közzétették a Rákóczi-nóta 1819-ből való feljegyzését, egyházi hangnemre emlékeztető tonalitással. A dallam Bartalus István gyűjtéséből származik, kinek Odescalchi Arthur herceg engedte át. Csertő József kegyesrendi atya éneke után Nagybányai Jósa Rezső írta le.³⁰

5.

Jaj! Ré - gi szép ma - gyar nép. Az el - len - ség té - ged mi - kép
szag - gats tép. Mi - re ju - tott ál - la - po - tod rom - lan - dó cse - rép.
Mint egy é - kes e - le - ven kép vol - tál o - lyan szép.
Ma - gyar nép. De a sas - nak kör - me - i közt fonnyadsz mint a lép.
szegény ma - gyar nép. Jó - ra mi - kor lép. Meg - rom - lott már
mint cse - rép. Jaj, hát sze - gény ma - gyar nem - zet. Jó - ra mi - kor lép?

A Fusz- és Csertő-féle dallam azonossága az első pillanatra szembeötlik.

De Gerando hangsúlyozza, hogy a Nóta végén újból felhangzanak a panaszos akcentusok, tehát az adagióra allegro következett, majd a visszatérés. Ilyen triós dalformában találjuk a Rothkrepf—Mátray Gábor szerkesztette Pannónia nótagyűjtemény III. füzetében (1826) Rákotzy Nóta, Rákotzys Favorit címmel (No. 4.) Halkal keseregve — Frisetskén.

6. Adagio molto.

f

a *Tempo*

piacere

The image shows a musical score for a piece titled "Frisetskén..". It is written in 2/4 time and consists of two systems of music. The first system begins with a piano introduction marked "p". The melody is written in the treble clef, and the bass line is in the bass clef. There are dynamic markings "Fz" (forzando) and "b" (basso) throughout. The second system continues the melody and bass line, ending with a fermata over the final notes.

Ez a kiadvány szolgált alapul Lisztnak a Magyar Dallok IV. füzetéhez (10. sz.), Bartay Ede 30 eredeti magyar zenedarabjához. Mátray részletesen szól a Rákóczi-nótáról.⁴⁰ Előbb polemizál Krüchten József budai zeneíróval, kinek *Musikwesen in Ungarn* című dolgozatában⁴¹ olvassuk, hogy «nemzeti muzsikánk fő bélyege gyász és szomorúság». Mátray ellenérvül hivatkozik arra, hogy «nem következik-e Rákóczy eredeti nótájában a lassú után friss is?» Majd így folytatja: «Traditio s Tzigányaink által fentartott ugyan a Rákóczy nótája, de nem eredeti szüzességében, mert majd mindenik Tzigány másképp húzza. Mellyik Rákóczynak kedves nótája volt ez, bizonyosan nem tudom. Véleményem szerint II. Ferentzé lehetett. Azt beszélik, hogy midőn ütközetbe akart menni, ezt huzattá magának és annak első és lassú keserves része alatt komor gondolatokba merült volt, az utánna következő friss pedig elkezdődvén induló gyanánt szolgált s a fejedelem pártosaival lóra ült.» Utal a Fusztól közölt dallamra, mely szerinte annak csak kis részét adja s azt is nagyon tökéletlenül (talán azért, mert hiányzik a trió) s Fusz az egészet Rákóczy bútsuzó nótájának nevezvén, Mátray úgy vélekedik, hogy azt Rákóczy tárogatóval fújatta s esetleg énekeltetett is hozzá. Mátray megjegyzéséből két érdekes körülményt tudunk meg: milyen kedves, naiv magyarázatot talált a néplélek a nóta hangulatbeli ellentétének megfejtésére, a másik különösen meglepő: olyan széleskörű műveltséggel, egyetemes tudással rendelkező férfi, mint Mátray Gábor, sem tudta biztosan, melyik Rákóczyé volt a nóta. A nóta elevenen élt, de a fejedelem emléke kezdett egybefolyni a többi Rákóczyiéval, pedig Pray, Rummy, Fessier és társai publikációi felhívták reá a figyelmet.⁴²

A Rákóczy-nótát közölték még Fáy István gróf (1858—60) és Hajdú László (1862), róluk mindjárt szó esik. Aztán: Bartalus István, aki Sági Balogh János, híres cigányprimás játéka után lejegyezte és kiadta Thököli, Bercsényi nótáit és a Rákóczyi induló képleteit (1873), Káldy Gyula (*Kurucz Dalok*, 1892, 11., 13. és 21. sz.). Kodály Zoltán nagyszalontai gyűjtésében (1924) is megvan a dallam, Hallgassátok meg magyarok szöveggel.

Összevetve a különböző irodalmi és történeti forrásokat és feljegyzett énekes és hangszeres variánsokat, átalakulási folyamatnak vagyunk tanúi. A XVIII. században, a Rákóczi-nóta még egyszerű dalforma, egységes szomorú hangulattal, vokális jelleggel. Van egy energikus, erőteljes ritmusú hangszeres Rákóczi-nóta is, a Rákóczi-tánc. A két változat azért nem marad mindig elkülönült. Az energikust is énekelhetik, s a szomorút is fújhatják tárogatón. A századfordulón a két ellentétes hangulatú dal egyesül. Így keletkezhetett a Pannoniában közölt összetett dalforma, mely az első részt megismétli. Ezzel az átalakulással és kibővüléssel, a nóta tematikus anyagának gazdagodásával megtörténik az első lépés az induló felé. Sajátságos, hogy 1829-ben Mátray még mindig csak Rákóczi-nótáról beszél, mikor az indulót már tíz és egynéhány éve ismerik. Különben még jó ideig az indulót is nótának nevezik.

A RÁKÓCZI-INDULÓ KELETKEZÉSE.

«A Rákóczi-induló éppen az a magyarnak, ami Homér Iliádjá a görögnek, a Talmud a zsidó nemzetnek, a Biblia a kereszténységnek s a Korán a törököknek. Nemzeti szent ereklyénk ez nekünk, melyhez meszeszerű történeti emlékek csatolnak, s melynek eredetét sötét homály titka fedi. Egy magyar se ismeri annak eredeti szerzőjét s ha tudná talán, még akkor se fogná azt említeni, nehogy e nemzeti zeneszentélyünk köztudomás s kíváncsiság tárgyává aljasuljon. De ne is kívánjuk föl lebbentem azon csodás fátyolt, mely azt körülfonja, mert úgy amint van, tiszta s tökéletes marad az örökké, mint a napfény. Oly páratlan zenedarabunk az, melynek sem dallamán, sem összhangzati kíséretén avagy éppen kül alakján, nem szükség valamit változtatni, mert az első mérettől az utolsóig, egyforma merész s méltóságos kifejezéssel bír s a legszikrázóbb tüzet egyesíti a zenei nagyszerűség eszményképével. Olyan az mint a szentírás, melynek szövege csak addig szent s valódi, míg meg nincs hamisítva.»

Nem rebellis, bús magyar, vag}' «nótafa», vagy pipafüst és cigány mellett a magyar sorson tűnődő táblabíró írta le ezeket a rajongó sorokat, de a Brandtból Mosonyi Mihályvá lett magyar zenész,⁴³ a XIX. század legkomolyabb magyar szimfonikusa, akinek szolid, megfontolt stílusú írásaiban sehol sem olvasunk másutt ilyen retorikus mondatokat. Az abszolutizmus idején a neophitát lángoló lelkesedése készletti tiltakozásra, hogy a Rákóczi-induló «kíváncsiság tárgyává ne aljasuljon». Különös, hogy Mosonyi nem akar tudomást venni a Rákóczi-induló problémájáról, melyet pedig alig két év előtt vetett fel a magyar zene egyik legérdekesebb alakja: Fáy István gróf (1809—1862). Fáy a magyar arisztokráciának abból a típusából való, mely a konzervatív főúrnak és fogékony érdeklődőnek, az amateurnek és félbenmaradt professzionátusnak bizarr keveréke. Bár abaúji birtokán «zenei akadémiákat» rendez,⁴⁴ ahol a klasszikus zenét művelik, mégis idegen muzsikát csak kivé-

telesen hallgatott meg. Izzó faji érzésű, makacs magyarsága naiv ítéletekre ragadta. (Csermákot magyar Beethovennek, Szabadi-Frank Ignácot, a Komlókert nótaszerző korcsmárosát, magyar Chopinnek, Simonffy Kálmánt magyar Schubertnek nevezte.) Sem tudása, sem módszere zenetörténeti kérdésekhez, de fáradhatatlan energia, a «honi» imádása, áldozatkészség és önzetlenség jellemzik. Kern vágyik zeneszerzői babérokra, mint Festetich Leo gróf, nem européer, mint Petrichevich Horváth Lázár, a Honderű biedermyer szerkesztője, aki a század derekán zenei orákulum. Fáy egyéniségének alapvonása a naturalizmus, mely ekkor még a magyar stílust jelentette a zenében. Ver-

PANNONIA
Magyar
 Valogatott Magyar Nóták Gyűjteménye
mit hier et publiezando. Verlagsnummer
ausgegeben von
Wollnig's Sohn

FESTETICH ILONA GRÖF KISASZSZONYNAR
Róthkrepf Gábor.
III^{tes} Heft

PANNONIEN
oder
auswählene Sammlung ungarischer. Tonze
 für das **Piano = Forte** allein
gearbeitet und gemittelt
dem Hochverehrten. Freunde

HELENE GRAFIN FESTETICH von TOLNA
von
Gabriel Róthkrepf.
III^{tes} Heft

Eigentum des Verlegers
 N. 1702 *Wien, bei Pietro Mechetti g^m Carlo N. 1133* *Pr. 12. 1858*

Rothkrepf (Mátray) Gábor: Pannoniájának címlapja.

bunkosnál, palotásnál, hallgató nótánál és csárdásnál nem igen megy tovább, aki nem akarja elhagyni a magyar népdal talaját. A színpad az egyetlen tér, ahol az operában érvényesülhet a magyar dallam. Fáy István megmaradt a csárdásnál. A magyar zene történetében nevét agitatori munkássága mellett «A régi magyar zene gyöngyei» sorozat őrzi, melynek kiadásában Merk János a munkatársa.⁴⁵ A IV. füzet (1858—60 között jelent meg, mert közl 1857-ben írt darabot, a 60-as években már említik) bevezetésében olyan részletesen szól, mint előtte még senki a Rákóczi-kérdésről, s már kimondja, amit eddig nem hangoztattak nyíltan: az indulónak ismert formájában nincs köze a fejedelemhez. Ugyanitt közlésezi az eredeti Rákóczi-nótát és az indulót. Magyarázó szövege:

«Sokan azon hibás véleményben vannak, hogy a Rákótzai induló már Rákótzai idejében is létezett, ez hibás vélemény, mert a dolog így áll: midőn Rákótzai Ferenc, római szent birodalombeli herceg nőül elvette Sarolta Amáliát, a hesseni határgróf leányát és Sárospatakra hozta, pár nap múlva mint Sárosi örökös főispány Eperjesen nagy pompával fényes bemenetelét tartotta; ezen alkalommal a híres Barna Mihály, akkori leghíresebb cigányzenész, Czinka Pannának nagy atyja udvari muzsikus lett Rákótzai udvarában. Később, midőn a forradalom kiütött, a hű szolga sok helyekre elkísérte urát, mikor azonban Rákótzinak szerencse csillaga hanyatlani kezdett, akkor szerkesztette ő a Rákótzai Nótát, mely tele nemzetiséggel és zenei belbecscsel, a sajtó szívnek szomorú kifakadása. Ugyanezen cigány volt az, ki midőn Rákótzai az amnestiát elfogadni nem akarta, ura előtt leborulva, e szavakra fakadt: — Mégy, mégy kegyelmes fejedelem, itt hagyod a vagyont és mégy a nincsent keresni. — Ezen eredeti Rákótzai nóta eltorzítatlanul híven megmaradt a magyar népben. Barna Mihály unokáját, Czinka Pannát, a híres hegedűsnét maga be tanította ezen nótára és Czinka Pannátul leelőször papírosra tette Vatzek Károly úr j aszóji premontrei szerzetes kanonok, ki mint 93 éves aggastyán halt meg Jászón, ezelőtt mintegy 30 évvel és kit még én gyermekkoromban ösmertem. Vatzek kanonok úr becses kéziratát Ruzitskának adta, ki aztán a régi eredeti Rákótzai nótából készítette a Rákótzai indulót, írt hozzá egy ütközetet is, mely azonban csak töredikben jutott kezemhez és mellyen sokat kellett igazítanom. Hogy tehát a tisztelt közönség az egészet egy láncolatban láthassa, tehát először közlöm a Rákótzai nótát, úgy, ahogy azt Rákótzai idejében játszották, azután a Rákótzai indulót, végre az ütközetet, mellyben a törvényes hatalom győzedelme van ábrázolva. Ilyesmit írt már Berlioz Hektor, mi néhány évvel ez előtt Zapf által megjelent Pesten négy kézre zongorára szerkesztve.»

A füzet bevezetése két nyelvű. A német szövegből több olyan részletről is tájékozódást nyerünk, ami a magyarban nem fordul elő, és ami azt a meggyőződést kelti, hogy a szöveg eredetileg németül íródott és Merk tollából való. Így az indulóval kapcsolatban Schlacht-Codáról beszél, a nótát pedig így jellemzi: «die echte, alte Rákótzai Nóta, eine Art Phantasie». Az indulóról megemlíti: «selbst von den Regimentsbanden gespielt wurde». Ruzitska keresztnévét nem mondja meg s ez még sok vitának lesz forrása. A nótának nála is jellemzője a szignálszerű negyedlépés:

A Fáytól közölt Rákótzai-induló analízisét későbbre hagyjuk, hogy összehasonlíthassuk a korábbi variánsokkal. Most csak a codát tárgyaljuk, melyet Fay — mint mondtunk — először ad. A coda Bataille (ütközet) címet visel. Az induló főmotívumával kezd:

A tematikus dolgozásba csakhamar trombiták rivalganak bele:

A coda egyébiránt primitív; á-moll és c-dur váltakozása,

*

A Rákóczi-indulónak itthon és külföldön egyre növekvő világhíre, mely a Marseilles-sel emelte egy vonalba, a magyar zenészeket és történetírókat is ösztönözte, hogy megkísértsék az induló eredetét borító homály eloszlatását. Az 1861—62. években a Pester Lloyd, Pesti Napló, Vasárnapi Újság stb. s elsősorban a Zenészet Lapok (utóbbi a többi lap közleményét is adta), egyre-másra közölték a felszólalásokat és visszaemlékezéseket, melyek véglegesen tisztázták a kérdést. Mondjuk így: megállapították, amit ma is tudunk, mert ma sem tudunk többet.

A vitát Hajdú László túrkevei ügyvéd és negyvennyolcas főhadnagy, a magyar zene érdemes munkása nyitotta meg, akinek elméleti írásai ma is figyelmet keltenek s aki debreceni kollégista korában Boka Károly játéka nyomán csomó régi darabot lejegyzett s gyűjteményének másolata volt állítólag Káldy forrása.⁴⁶ Ez a külsejében is karakán magyar, aki soha nem vetette le «a huszár reithózlis gombos nadrágot és a két soros pitykés dolmányt», sorra veszi Fáy gróf állításait.⁴⁷ Kiveti Barna Mihály-Czinka Panna szerzőségét, a dallamot a szövegtől elválaszthatatlannak nyilvánítja, ezért «a túlságosan kipitykézett» Czinka Panna-nótára a Rákóczi-nóta szövege nem alkalmazható. A nóta keletkezésének évét 1710 utánra teszi. A katasztrófa végső jeleneteinek Erdély a színhelye, szerinte a népköltészet ott jajdult fel névtelenül. A Rákóczi-dallam Erdélyből származott, ahol a nemzeti-ségek egymás dallamait kölcsönösen elsajátítják és átidomítják. Eredete egy «szomorú, búskomoly, oláh nóta lehetett, ez azok előtt különösen, akik az oláh dallamokat s a Rákóczi nótát öszve hasonlítólag tanulmányozták, alig szenved kétséget». Hajdú, diák korában, 1832—37. években Debrecenben ismert egy Boka Miska (nyilván Károly, a neves primás) Erdélyben tanult cigányt, aki az «oláh» nótát mindig «erdélyi» nóta néven «címezvén» a régi Rákóczi-nótát mint ilyet játszotta. Boka játéka után s «mintegy segítségével» sikerült Hajdúnak a «felmutatott dallamot» hangjegyekre tennie, melynek első részében a régi szövegre, triójában pedig az «Országunkban futkározóra»

illő dallamot, az egészben pedig az induló hangjait «minden más példányok fölött legtökéletesebben megtalálta». Közli a dallamot, mely

magában foglalja az induló összes motívumait. Utólag kiadott régi feljegyzések hitelessége — az író abszolút szavahihetősége mellett is — majd mindig kétséges. Nem tudjuk, hogy az «eredeti» feljegyzésen későbbi öntudatlan benyomások hatása alatt «javítás» címén mennyit változtatott. De ha hitelt is adunk neki, Hajdú adósunk marad az «oláh» összehasonlítással. A \dta későbbi folyamán is erre a könnyelműen, bizonyítás nélkül odavetett állításra senki sem válaszol, annyira nem vették komolyan. Bár még ma is gyermekkorát éli az összehasonlító folklór, felesleges szót vesztegetnünk erre az «oláh» elméletre.

Hajdú szerint az induló az erdélyi nótából készült. Hivatkozik néhai Kálmán Sándor jászkun nádori alkapitányra, aki nem volt zenész, de «zenekedelő, becsületes, magyar úri ember. Pesten laktában, Bihari, kinek már akkor napja lefelé hanyatlott, harmad-negyedmagával gyakran megfordult Kálmán lakásán s előtte többször emlegette, hogy 1814—1815-ben egy ideig naponkint be kelle az Esterházy-ezred karmesteréhez járnia s ott órák hosszúáig a Rákóczi-rótát szépen játszania, mígnem néhány hét múlva így szólott hozzá a karmester: «no, hallja Bihar, ilyen marsot csináltam én a Rákóczi-nótából»; Bihar azt néhányszor figyelmesen végighallgatván, felelé: «no,

majd én is megpróbálom holnapra s másnap csakugyan megjelenvén, saját ízlése szerint kiigazítva, eljátszotta s hozzátéve: «így szeretném én azt uram!» s a karmesternek valóban meg is tetszett és a szerint újra lekótáztá».

Tehát: Bihari János cigányprímás, a verbunkos zene legnagyobb teremtő és előadó zsenije az induló szerzője. «A gróf Fáy által kiadott, de azon alakban soha el nem terjedt fragmentum volt az, melyből Bihari lángesze mai indulónkat megteremtette. A XVIII. század második tizedében keletkezett Rákóczi-nóta a XIX. század második évtizedében halottaiból feltámad s nemzeti indulóvá átszellemülve, saját százados jubileumát megünnepli.» Hajdú hosszasan fejtegeti cikke végén, hogy milyen változtatásokat tart szükségeseknek az indulón. Megjegyzései közül legérdekesebb, hogy észreveszi az induló aszimmetriáját, az első dalforma középrészében előforduló páratlan ritmusú, kilencütemes szakaszt.

Az első hozzászóló, Thaly Kálmán,⁴⁸ az időpontra vonatkozóan szál szembe Hajdúval és vitatja, hogy már 1701-től kezdve volt elég ok és alkalom a kurucvilág harcaiban a Rákóczi-nóta keletkezésére. Bizonyítékul idézi Kőváry László Erdély régiségei című művéből az alábbi részletet a zsbíói csatáról: «A mint a csata veszve volt, egy ismeretlen lovag, bujdosása közben fájdalomban hangokat adott, egy dallam született ajkain, mit egyszerre felkapának: ez a dal a magyar Marseillaise: a Rákóczi-nótája volt.» Zsibó vidékén, mint Thaly Gyulai Páltól hallotta, s a szilágysági magyar nép ajkán, ma is él egy «ódon Rákóczi-nóta». Thaly később önmagát cáfolja meg a Rákóczi-nótáról írt tanulmányában, mikor «históriai megbízhatóság dolgában igen gyarló hírben álló»-nak mondja Kővárit s állítását «regényesnek». Rokona, Thaly Dénes ereklyeként őriz a múlt század közepe táján fuvolára készült hangjegyiratot e felirattal: R. phantáziája (R. nevét akkor felségsértés volt említeni). Ígéri, hogy beküldi Ábrányi Kornélnak tanulmányozás céljából. Sohasem küldte el.

Érdekes adattal jelentkezik Patséri Vojnits György⁴⁹ aki Pesten volt «jogtanuló» 1809-ben, mikor «kótásmestere» Moravetz Károly, a magyar zenében tanítója pedig Bihari János. «1809-ben az insurrekció alkalmával nemes Pest vármegye ezrede Biharit is elvitte zenekarával együtt, midőn Bihari már bizonyosnak tudta elmenetelét, akkor jött neki kedve, vagy a maga hajlamából vagy az őtet kedveflő mágnásaink által felbuzdítatva, eltökélése, hogy a Rákóczi eredeti nótájából az annyira megkedvelt indulót szerkeztesse.» Vojnits a megyeház főkapujának átellenében lakott egy tokaji-borkereskedőnél. Bihari odajárt komponálni a tanítványához «s az induló komponálásában Vojnits a borkereskedő jó, tokaji ürmösével folyvást buzdította.»

Az indulót a pesti insurrectionális ezred Styria felé indulásakor a tavasz elején hallotta Vojnits. «Bihari egész zenekarával játszotta ezrede oldalán, az angol királyné féle épület körül állván, valamint a győri ütközet után, nemsokára, a pest megyei ezred visszatérésekor, a régi híd közelében állván, Bihari Jánost az uraságok hosszú kocsiján láttam zenekarával együtt bevonulni, az

ezred oldalán szintén hangoztatva a Rákóczi-indulót.» Mit ért Vojnits a komponálás alatt? Bihari naturalista volt, aki nem ismerte a kótát. Bizonyára hegedűjén próbálgatta az induló formába öntését. Érdekes mozzanat, hogy az indulót nem a reguláris fűvőzenekar játszotta, hanem Bihari cigányzenekara, melyet az ezred toborzócsapatjához szerződtek. A cigányzene mint nemzeti zene sokkal nagyobb hatást gyakorolt a közönségre, mint a cseh és osztrák fűvős banda.

A következő felszólaló: Urbán Pál földbirtokos,⁵⁰ az 1817 évben mint deák egy papírkereskedőnél lakott, ahová az Esterházy-ezred karmestere járt hang jegypapírt vásárolni. Ez a karmester, kinek nevére Urbán már nem emlékezik, hívta egyszer, jöjjön ki az Orczy kertbe, ahol most szerzett Rákóczi-indulóját fogja először előadatni zenekarával. Urbán el is ment az Orczy-kertbe s a jelenlevőkkel együtt nagy lelkesedéssel hallgatta az indulót. Szerinte a szerző nem Bihari, sem Ruzitska, aki semmiesetre sem volt egy személy az Esterházy-ezred karmesterével.

Döntő lépéssel vitte előbbre a kérdés megvilágítását Bräuer Ferenc egyházi karnagy és «veterán zeneművész».⁵¹ 1809-ben Bihari bandájában, mely a Hét választó-fejedelemhez címzett fogadóban muzsikált, többen megbetegedtek. Kényszerűségből Bihari egy muzsikus igen tehetséges kilencéves fiát vette be a bandába kontrásnak, aki egyúttal tányérozott is, a vendégek nem csekély multságára: «két kézzel fogódzott Bihari kalapjának karimájába, miközben a százasok beszédére körüljárt.»⁵² Hozzá a fiúcska Bräuer Ferenc volt, aki most gyermekkori emlékeiből akarja rekonstruálni az induló keletkezésének történetét. «Az 1809-es insurrekció idején a toborzó katonák éjjel s nappal fél s alá jártak Pest-Buda utcáin, kísérve Bihari zenekarától. Bihari gyakran játszott egyéb lelkesítő magyarjai mellett a Rákóczi-nótát, mely éljen-záport idézett elő a tüzesvérű fiatalságnál.»

Ez a siker volt indítóoka, hogy Scholl Miklós az Esterházy-ezred karmestere indulót készített a nótából. Scholl az «induló valóságos szerzője. Az indulót nem egészen s nem szorosan a Rákóczi-nótából készítette s különösen a trió legnagyobb része a szerző készítménye. Hangszerelésében Scholl különösen ügyelt, hogy zenekara virtuóz kornettistájának legyen alkalma érvényesülni. Mikor az Esterházy Miklós herceg bőkezűségéből fényesen felszerelt kitűnő zenekar az indulót először játszotta, nem lehetett mozogni az utcákon, ahol a zenekar fel s alá járt s szakadatlanul harsogó éljen s bravó kiáltásokkal reszkettette meg a levegőt a beláthatatlan s fellelkesült néptömeg.» Az indulót Scholl átírta zongorára, mely Bécsben Mechtinnél ily címmel jelent meg: *Beliebter Marsch für das löbl. k. k. 32te Linien Infanterieregiment Fürst Esterházy von dessen Kapellmeister componirt und eingerichtet für das Pianoforte zu 4 Hände von Fr. Edlen von Décret.* (Belső oldalon: Rákóczy Marsch.) «Engesser úr, a pest-budai zenedének tanára jelenleg is birtokában van e kiadás egy példányának.»⁵³ Végül Scholl életéről olvasunk néhány adatot. Bräuer cikkére Ábrányi megjegyezte, hogy kétségtelen, hogy a Rákóczi-

indulónak Scholl volt a legelső «bemutatója» de Bräuer adataiból, melyek különben is egy kilencéves gyermek emlékezetére támaszkodnak, nem derül ki, mintha Scholl lett volna az induló «szerzője». Hajdú közleménye, mondja Ábrányi, éppen azt mutatja ki, hogy Scholl Bihari után kótázta le a nótát s «ez után lelkesült az induló átalakítására». Bräuer azt állítja — folytatja Ábrányi — hogy Bihari 1809-ben a toborzás alkalmával sokszor játszotta a régi Rákóczi nótát. «De tudjuk, hogy e nóta nagyon lassú mértékben adatik elő s így aligha volt alkalmas a toborzói jókedv s szilaj bokázások alá. Vájjon

Scholl-Decret Rákóczi indulójának címlapja.

nem valószínű-e, hogy Bihari már akkor valami indulófélét rögtönzött abból, mit aztán Scholl, mint mívelt zenész, rendbe szedett, lekótázott? A Decret-féle címlap sem döntő bizonyíték. Ha minden más egyéniség befolyása s közreműködése nélkül egyedül Scholl készíté az indulót: miért nem írta Decret a szerző nevét a címlapra, midőn azt Bécsben négy kézre alkalmazá?⁵⁴ Ha valaki először ismertet meg valamely zenedarabot a közönséggel, ez még nem döntetlen bizonyíték arra, hogy a darabot ő is szerzetté.» Ábrányi megbízhatatlan kései visszaemlékezéseiben, melyek hemzsegnek a tévedéstől és naiv kitalálástól, de ösztönével gyakran világosan megérzi a probléma lényegét. Ezúttal is helyesen formulázza meg a kérdést, vájjon nem maga Bihari rögtönzött-e indulófélét? A napóleoni verbunkosok tempója nem volt olyan gyors, mint a későbbi csárdás frisse, mégis sokkal sebesebb időmértéket kívánt,

mint a Rákóczi-nóta, melynek tempója az első részben lassúbb lehetett, mint a leglassúbb verbunkos. Bihari az allegro tempóját fokozta és hozzá alkalmazta a verbunkosok tüzes atmoszférájához, az insurrekció lázas ritmusához. Az is lehetséges, hogy az induló tempója nem volt olyan gyors, mint ma. Ez a gyors-tempó az egykorú indulók ritmusából ítélve, csak a harmincas években jött divatba, mikor a marsok nálunk is páratlan népszerűsége tettek szert. Dudumi Demeter, a Pesten élő, kiváló görögkeleti író beszéli, hogy Magyarországon a Kriegsfürst-ök emlékezetét «stürmische und feurige Melodien» őrzik, melyekből később indulók lesznek. «Die Ungarn sind eine kriegserische Nation, was an einem Marsch mahnt, dringt daher vorzugsweise durch das Ohr in die Seele.»⁵⁵ Az eddigi adatokból már megdönthetetlenül világos: Bihari vonóján robbant ki a Rákóczi Magyar-ja, vagy verbunkosa, az ő naturalista géniusának alkotását Scholl Miklós szabályos induló formába öntötte. Hangsúlyozzuk, hogy az induló Scholl-Decret-féle kiadásában nincs coda. Téves útra siklik a vita a Biharival jó ismeretségben lévő Ballá Károly pestmegyei várkapitány cikkével,⁵⁶ akinek saját kifejezése szerint az volt a «rögeszméje», hogy a Rákóczi-indulót az Esterházy-ezred «zenebandájának» karmestere, Kreutzer szerzé, aki a Granadái Tábor dalmű zenéjét is készíté. Bihari maga mondotta volna Baliának, hogy a karmester kérésére eljátszotta neki a nótát, melyet Scholl lekótázott s úgy rémlik, mintha Bihari Kreutzer nevét is említette vein a. Ballát cserbenhagyta emlékezete, Kreutzer mozgalmas élete folyamán sohasem volt katonai karmester, Bihari és Scholl azért kerültek össze, mert mind a ketten ugyanazon ezrednél szolgáltak, Scholl mint szerződöttetett karmester, Bihari mint «a katonafogdosás»-alkalmi muzsikusa. Figyelemre méltóbb Ballá többi észrevétele. Scholl nem lehetett az 1809. évben Pesten, mert «Pesten akkor semmi rendes katoná nem volt s a királyi zálog- és sóházaknál s egyebütt a polgárság állt őrt, az ezred pedig vagy Olaszországban vagy Ausztriában lehetett. A zenebanda is az ezreddel járt A nemesi felkelés is oly rögtönzött volt, hogy az összeírás, indulás s a győri ütközet Pünkösdi első napján csaknem minden megszakadás nélkül történt. Bit árnak és bandájának B. Prónay a pesti nemes sereg ezredese búzavirág szín egyenruhát, fekete zsinórral bőven kihányva készített s midőn a győri, ütközet után fegyverszünet lett, mi is azonnal történt, Pünkösdi után Biharit bandájával azonnal Győrbe vitte s ott mint Bihari maga monda, majd megették őket a francia tisztok s a csákóját telehányták ezüst pénzzel, ami azon évben nálunk látható nem vala.» Ballá 1810. októberében jött Pestre «törvényhallgatásra», de ekkor az indulónak még híre sem volt, még maga a nóta is csak lappangott (Előző fejezetünk adataiból láthatjuk, hogy Ballá itt is téved.) Szerinte az induló 1814—16. években készült, Müller kapitány ténnyeljárása alatt, ki 1818—20. körül Északamerikába szökött. Végül cáfolja Bräuer állítását, miért fordított Scholl hangszerelésében különös gondot a kornétra? «A Rákóczi-nótának első része oly keserves andalgás s oly zokogó hangokkal telve, melyeket csaknem kizárólag tárogatón lehet legtermészetesebben s

buzdítóbban hirdetni, s ha e hangokat akár Scholl, akár Kreutzer kihagyták volna az indulóból, nem lehetett volna abban a Rákóczi-nótára ismerni. Második része pedig, miután az első részben lefojtott fájdalom átérzette a világ kínját, oly rohammal indul neki, hogy e tárogatós indulást maga az induló is csaknem egészen meghagyta.»

Urbán Pál újból felszólal⁵⁷ és az induló bemutatójának időpontját 1816—1818 időre teszi, mert csak 1816-ban került Pestre s jelen volt az első előadáson. A kérdéshez szóljanak hozzá Bihari még életben levő tanítványai: Szakái Antal, Omazta Zsigmond, Sárközy Kázmér és Papszász Ignác. Nevezettek nem nyilatkoztak, helyettük jelentkezett azonban ifjú Eperjesi István, a Nemzeti Színház zenekarának tagja és a már Brauertől említett Kocsi János nemzeti színházi nyugalmazott sípolás (klarinétos) elbeszélését közölte.⁵⁸ Kocsi az Esterházy-ezred első klarinétosa és hangjegy másolója volt, Scholl karmestersége idején. Az ezred 1816-ban tért vissza Franciaországból Pestre. Kocsi szerint Scholl igen szerette hallgatni Bihari bandáját s amikor csak szerét tehetette, magához is hívatta. «Rákóczi keservét sokszor el játszatta magának Scholl s egy alkalommal emlékszem, hogy Bihari egy Rákóczi-féle indulót is játszott volna, mely nem volt más, mint a kérdéses mai induló, mely is Schollnál, mint akinél csak az indulók vitték a főszerepet, okul szolgált azt többszöri előjátszatás után hangszerelni. Az indulót 1817. októberében adták elő először nyilvánosan katonai takarodóul a Károly-kaszárnya előtt, mely alkalommal a zsidó utcán, nagy Kristóf- s Szervita-téren át a kaszárnyába oly nagy néptömeg kísérte ez indulót, hogy a hatvanhat főből álló zenészek úgy vették ki magukat a hullámzó néptömeg közt, mint ugyanannyi csepp a Dunában. Az induló létrejöttét nem kevéssé mozdítja elő Szentgyörgyi Horváth úr a hatvani-utcai Horváth-ház akkori tulajdonosa,⁵⁹ ki több ízben zeneestélyeket adott s ez alkalmakkor Schollnak mindig szemére vetette, miért nem játszik már valami nemzeti darabot is.» Kocsi az indulót zongorára számtalanszor lemásolta öt forintért.

Eddig tehát a Rákóczi-induló három «premierjét» ismerjük. Bihari játszotta toborzásokor, naturalista módon, ez volt az «Uraufführung», aztán Scholl rezesbandája szabályos formába öntve bemutatta az Orczy-kertben «Platzmusikon», majd takaródon. A hármás bemutónak három különböző időpontja lehetett s ez a körülmény okozza, nézetünk szerint, a szem és fültanúk ellenrrendésait. Az indulót nagyon is játszhatta Bihari már 1809-ben. Tény, hogy az ezred ekkor Németországban harcolt Napóleonnal, de a hadkiegészítés célját szolgáló pótkeret itt maradt, mert Pest «Sammelpatz des Werb-Bezirks» volt, folyvást toboroztak, az itthoni toborzásban Bihari feltétlenül részt vett. Az ezred zenekara kint volt az ezreddel, de Biharit nem vitték, mert nem vihették magukkal. 1809-ben az ezred maradványai hazajöttek. Az ezred 1814-ig Pesten maradt, ebben az évben Alessandriába ment, majd a következő évben visszajött s itthon maradt 1821-ig, mikor Veronába ment.⁶⁰

Különös mellékösvényre siklik a vita id. Szilágyi Károly cikkével,⁶¹ mely azt mondja, hogy az indulót Ruzitska József, a Béla Futása dalmű szerzője, a nagyenyedi József-ezred karmestere készítette «Rákóczi dalából, Móti nevű híres kolozsvári primás játéka után és legelőször a Béla Futása színdarab előtt, és minden felvonás után maga Ruzitska vezette a Móti bandáját. Az előadáson Szilágyi is jelen volt, aki személyesen ismerte Ruzitskát. Mikor Ruzicska bejött az ezreddel Magyarországra, Bihari tőle tanulta meg s így terjedt el a két hazában.» Azt is megtudjuk, hogy gróf Bethlen Ferenc megfogadta Ruzitskát karmesternek Bethlenbe, ahol igen jó bandát szervezett az odaváló cigányokból.

Szilágyi Lajos, mint Fáy István gróf, Ruzitska-féle Rákócziról beszél. Nyilatkozatának olyan határozott biztossággal megadott részletei vannak, hogy eltérésüket a többi nyilatkozóétól nem lehet egyszerűen csak emlékeztetőgöngyöngéségnek minősíteni. Lehetséges, hogy Ruzitska valóban készített indulót a nótából, vagy indulószerű nóta átíratot, esetleg függetlenül Biharitól, talán az ő hatása alatt, viszont Bihari semmiesetre sem tanulta Ruzitskától az indulót.

Erdélyben szájhagyomány és hangszeres tradíció a Rákóczi-nóta. Erre mutat Erkelnek 1839-i szereplése, melyről mindjárt szó esik, mikor «erdélyi» modorban játszotta a Rákóczi-nótát. Erkel éveket töltött a kolozsvári színházban, ahol mintegy tíz év előtt Ruzitska is működött. Az is meglehet, hogy Ruzitska a Scholl—Decret-féle négykezes zongoraátírat alapján, vagy másik régebbi kiadás alapján készített zenekari átíratot, mely saját neve alatt szerepelt. Szilágyi a Béla Futása «színdarabról» beszél, nem Ruzitska dalművéről. Nyilván Kotzebue melodramájáról, Béla's Flucht-ról van szó, mely magyarországi színpadon műsoron volt, de ezidő szerint nincs reá adatunk, hogy a kolozsvári színpadon előadásra került.⁶² Megtörténhetett az is, hogy az operában játszották mint entre acte muzsikát. Ballá Károly sietett válaszolni a «Rákóczi-induló igazi szerzője» című cikkben,⁶³ melyben elfogadja Szilágyi állítását, de összetéveszti Ruzitska Józsefet Ruzitska Ignáccal, a veszprémi régens chori-val, aki Bihari és Csermák sok nótáját lejegyezte, a Magyar Nóták Veszprém Vármegyéből című sorozatban. A kérdést véglegesen elintéztnek véli:

*Az áll mit Szilágyi monda
A többi minden mende-monda
Szétozlott a homály born
Ruzitskái a koszorú.
Húzd rá cigány azt a régi nótát
A Rákóczi-indulóját.*

Szilágyi tévedését a személyben Sebestyén Gábor igazítja helyre.⁶⁴ Bihari meglátogatta Ruzitska Ignácot Veszprémben, aki papírra vetette Bihari játéka után az indulót, mely később a család egyik rokonához került. Nem tartja azonban lehetetlennek, hogy Bihari Ruzitska Józseftől tanulta az

indulót. Ugyancsak nyilatkozott Udvarhelyi Miklós veterán színész, aki jól ismerte Ruzitska Józsefet s kijelenti, hogy Ruzitska nemcsak hogy nem készítette a Rákóczi-indulót, «de még csak alig is ismerte».⁶⁵

Mielőtt a vita ismertetését befejeznők, megemlítünk még egy, eddig figyelmen kívül hagyott vélemény, 1847-ből, de amely csak 1861-ben látott napvilágot: Jósika Miklós II. Rákóczi Ferenc című regényében a következő jegyzetet olvassuk: «A mostani Rákóczi-induló nem az eredeti, úgynevezett Rákóczi-nótája, bár annak egész erejét magában foglalja. A Rákóczi-induló az eredeti régi dalból 1814-ben az Alexander nevű gyalogezred karmestere készítette s az akkor Bécsben nagyon tetszett.»⁶⁶ Jósika, a huszártiszt, jól ismerhette az indulót, de az általa jelzett időben semmi nyoma Bécsben, sem az egykorú sajtóban, sem a zenei kiadványokban.

Mátray Gábor egyik dolgozatában (1854), felemlíti, hogy «folyó századunk 3. évtizedében, Resnitschek József cseh vagy morva születésű jeles zenész, előbb Esterházy, utóbb Gyulay gyalogezred zenekarnagya, a saját vezérlete alatti katona zenekar részére indulót (marche) készített Rákóczi nótájából s az utóbbi három évtized alatt a katona zenekarok által gyakran játszatott.»⁶⁷ Az említett zongoraátíratot nem ismerem, nyomát sehol sem találtam, nyilván Resnitschek a fúvózenekarok részére «török muzsikát» írt. Valószínű, hogy több katonakarmester csinált arrangement-t a Rákóczi-indulóból, melyet saját neve alatt hozott forgalomba.»

A Zenészeti Lapok 1863. évi 30. számában Hajdú László, a vita megindítója, visszapillantást vet a Rákóczi-nóta és induló pőrének anyagára,⁶⁸ szembeállítja az ellentétes nézeteket és állításokat s így foglalja össze véleményét, melyet teljes egészében aláírhatunk:

«Magyar nemzeti induló az eredeti Rákóczi-nótából, szerzetté Bihari, hangszerelte Scholl». Hozzáfűzi még: «ha ez indulót nem egy naturalista cigány komponálja s nem, egy, nemzeti zenénk jellemével ösmeretlen, német vagy cseh adornálja, sok mindenben másképpen, talán ajánlott modorunkban állíttatott volna össze.»

A vita lezárása óta hetven esztendő múlt el a nélkül, hogy egyetlen adat merült volna fel, mely felfedné a titkot. Ma sem tudunk többet; volt egy Rákóczi-nóta s egy, Rákóczi-induló. Hogyan és mikor lett a nótából induló: csak *elképzelni és megérezni tudjuk*, de e misztikus átváltozást tárgyi valószínűsággal nem ismerjük. Talán a magyar, vagy az osztrák hadilevéltár aktái egyszer eloszlatják a homályt⁶⁹. Addig a Rákóczi-induló születése: magyar legenda.

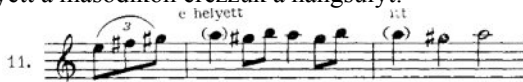
A RÁKÓCZI INDULÓ PEST HÉTKÖZNAPI ÉLETÉBEN.

A köztudatban csodálatosképpen elterjedt téves felfogás, hogy a Rákóczi-indulót Bihari halála után elfeledték. Még Hajdú László is azt mondja, hogy a Széchenyi tiszteletére rendezett 1840. évi zászlós fáklyászene alkalmával a

Ceccopieri olasz gyalogezred zenekarának «jelesül hangszerelt előadása» után lett a közönség előtt ismertebb.⁷⁰ A későbbi írók még jobban túloznak. Ábrányi egyenesen megfoghatatlan tüneménynek mondja⁷¹ a magyar nép lelkivilágában, hogy egyszerre elfeledték az indulót Bihari halála után. «A Scholl-féle kiadás alig lépte át a határt s mint magyar zenészeti specialitás nem érdekelte sem a külföldet, sem Magyarországot, amíg Liszt fel nem karolta.» Fabó Bertalan szerint sem volt az indulónak mély hatása, a francia háborúk elmúltával kezdték feledni. A negyvenes években támasztotta fel a Magyarországon járt Berlioz. (?)⁷² Nemrégiben Schindellmeisser «Szapáry» című operájáról (1839) olvastuk, hogy a darabban felhangzik a Rákóczi-induló, «mely most itt a színpadon szerezte meg igazi népszerűségét és indult el hódító útjára.»⁷³

Az igazság az, hogy a Rákóczi-induló népszerűsége a húszas évektől kezdve nálunk is, külföldön is mind nagyobb hullámokat vetett. Bécsben, ahol metszették a magyar zeneműveket is, ez időben már több kiadása jelent meg, nyilván azért, mert nagy volt a pesti kereslet, de a Pestről Bécsbe felránduló cigányok a császárvárosban is népszerűsítették az indulót, mely a katonazenekarok műsorán is szerepelt. A Scholl—Decret-féle kiadás volt nálunk a legismertebb, Mátray már 1829-ben regisztrálja. (Tud. Gyűjt. 1829. III. k. 85. 1.) Scholl—Decret-indulója háromszakaszos dalforma trióval. Témája domináns hangnemben végződő mondat. Középrésze kilenc ütemből áll, mely — mint Hajdú is jelezte — aszimmetrikus: ezáltal a visszatérésben a téma első üteme helyett a másodikikon érezzük a hangsúlyt:

Figyelmeztetünk a főtémára, melynek hatodik ütemében az egyes kiadásokban majd különböző variánsait találjuk:

A trió á-durban háromszakaszos dalforma. Főtémája mondat (főhangnemben zárul). Felfoghatjuk periódusnak is, oly módon, hogy az első zárlat a szubdominánsan van, a periódus második fele a második fokról indul, főhangnemzárattal végződik. A trió középrésze tercrokon hangnemben (c-durban) kap kádenciát. Ez a rész egyezik a Fáy-féle Rákóczi-r óta allegrójával.

Amerikában, Serly Fajos úr birtokában, van még egy kiadása az indulónak⁷⁴ ezzel a címmel: «Auswahl der beliebtesten Märsche für das löblich K. K. Infanterie Regiment Fürst Esterházy, von dessen Kappelmeister Nie. Scholl componirt und für das Pianoforte eingerichtet von Hieronymus Payer. Wien bey Pietro Mechetti». Lemezszám 825. Minthogy a Decret-kiadás lemezszáma

84S, a Payer-féle volna a legrégeb. Ez volna az első kétkezes zongora-kiadás. A füzet három indulót tartalmaz: Ragozcy Marsch, Zapfenstreich, Grosser Parade Marsch. (A bécsi zenei gyűjteményekben nem találtam.) A lipcei Allgemeine Musikalische Zeitung melléklete (Intelligenz Blatt) 1828. évi 17. számában hirdeti szerző nélkül: Wagenführ berlini kiadásában Ragozcy Marsch für das Pianoforte. Ugyanezt hirdeti a bécsi Musikalisches Pfennig-Magazin 1834. évi 46. száma is.

A kávéházak, bálók muzsikálásából, katonabandák utcai parádéjából a Rákóczi-induló csakhamar megtalálta az utat a színpadra is. A harmincas évek elején igen kedvelt a magyar és a német színpadon Birch Pfeiffer Sarolta Szapáry Péter vagy Buda ostroma című «vitézi játék». A Honművész (1833. ápr. 7. sz.) megemlíti, hogy Pozsonyban március 25-én a dunántúli színész-társaság előadta Szapáry Pétert. «Felvonás után Rákóczi-nótája játszott, a hős dalt ismételtette a hallgatóságnak (auditorium) újra hangzata. Bzután Farkas József egyes magyar táncban bizonyítá be tagjai ügyes hajlékonyságát s számtalan éljent nyert.» így keverték össze a török uralmat a Rákóczi-indulóval és a verbunkossal. Ugyanebben az évben Budán is színrekerül Szapáry Péter (szept. 2). A Honművész (szept. 8. sz.) szerint «a negyedik felvonás után a török muzsikával előadott Rákóczy marsa nagy tetszéssel fogadták és ismétlése kívántatott.» A «török muzsika» sejteti, hogy nem színházi orkeszter, de fűvös katonazenekar működött közre. A Hasznos Multságok (szept. 14.) is megjegyzi erről az előadásról, hogy «a muzsikai darabok jól adattak, Rákóczi darabja érdekelt, emelt . . .» Ez idő szerint ez a legrégeb. adatunk az induló színházi szerepléséről.

A harmincas években a walcerhullám egyre erősebben csapott át Bécsből Pestre. A Hét Elektoroktól a Paradicsomig az összes fogadóban, bálházakban és kávéházakban húzták a különböző fajú keringőket s ahol lehetett, táncoltak is reá, különösen a zwei Schrittwalcert szerették. Operákból, dalokból s más komoly zeneművekből keringőket gyártottak, nemcsak nálunk és Ausztriában, de Parisban és Londonban is. A mai szinkopázó és páros ritmusú, jazzosító divatnak éppen az ellenkezője dühöngött: «keringősíteni», széthúzni a ritmust három negyedre. A címben külön feltüntették, hogy a walcer trióval és codával — utóbbit Schweifnek nevezték — készült. Ez iparnak egyik legnevezetesebb képviselője Pesten Tomala Ferdinánd, aki zeneszerző, kiadó és zenemmfereskedő. Tomala nem riadt vissza, hogy a Rákóczi-induló férfias, páros ütemét feminin, háromnegyeddé torzítsa. A Honművész (1803. ápril. 14.) ismerteti Tomala Rákóczi-keringőjét. «Tartalma bevezetés: Rákóczi Fantáziája. 1. a darab triójával folytatja a Rákóczi-nótát (indulót). A 2., 3., 4. számoknak is szinte triójuk van s ismeretes magyar nótákból készültek. A Codát Tomala úr hasonlóan magyaros szellemben írta.» A lap igen dicséri Tomala «ezen eddig hallatlan meglepő eredeti gondolat ját, melynél fogva megmutatá, hogy a magyar nóták is alkalmasak az ilyen metamorphosisra». A gyönyörű címkép — jelenti a hír — kömetszet, mely magyar öltözetű táncosokat ábrázol.

(A keringő egyetlen ismert példányán, a Széchenyi-könyvtárban, hiányzik a boríték a metszettel.)

A híres «Wiener Orpheus», Joseph banner is írt egy Rákóczi-indulót, mely Pietro Mechettinél jelent meg Bécsben: Ungarischer National Marsch aufgeführt von Herrn Kapellmeister Lanner in Volksgarten. (Lemezsám 2070).⁷⁵ Lanner 1835 januárban Pestre jön zenekarával, hogy a városi redoute-ban muzsikáljon. Január 29-én játszott utoljára. A Der Spiegel (8. sz.) írja a bálról, hogy Lanner magyar nótákból keringőt szerzett Monument walzer címmel, mely igen tetszett «wegen ihres nationalen Anstrichs». Vendégszerepléséről a Honművész (11. sz.) feljegyzi, hogy Lanner új keringőibe «Tomala úrnak régibb példája szerint Rákóczi Nótájából és a Pannónia c. magyar nóták gyűjteményének 2. lassú magyarjából némely menetek valának szöve. Lannernek ezen új műve bár, kivált a magyaros gondolatoknál zajos tappsal fogad-

13. Tomala Rákóczi-keringője.

taték, olykülönösen kedvezőleg nem sikerült.» A bírálónak szebb a honi gyártmányú Rákóczi-keringő a bécsinél.

A katonazenekarok is szívesen játszották hangversenyeiken a népszerű indulót, melynek csak később kezdtek «forradalmi» tendenciát tulajdonítani. Az induló mindig biztos sikert jelentett. Morelly Ferenc, Estei Ferdinánd huszárezredének karmestere gyakran hangversenyzett Gyöngyösön, «az ezred egész hangáskarával és némely műkedvelőkkel (szíves hála nekik)» az ottani kaszinóban, mint a Honművészből olvassuk (1838. 4. sz.). Az április 16-án rendezett reunion «elhangzott a szomszéd toronyban az est hét órája. Kilépett örvendő tapsok között Morelly, a közbecsülés embere, megzendült a száz hangszere ős századok zengzetét adva, adatott t. i. egy Magyar, utánozva Rákóczi Marsát.»

Az újonnan megnyílt Magyar Színház 1838. október 8-án mutatta be a legmulatságosabb magyar bohózatot: a Peleskei Nótáriust. A darab muzsikáját alig húszéves német zeneszerző írta, Thern Károly, kinek «Hortobágyi pusztán fű a szél» kezdetű dalát országszerte kezdték énekelni. Thern a Peleskei Nótáriusban feldolgozta a Rákóczi-indulót is. A Honművészből (82. sz.) Kiss István hosszan bírálja a darabot, a muzsikáról megjegyzi, hogy a tempo

di marcia-t igen kedveli s «oly sokszor vévé elő, hogy még a legvégső fináléra is Rákóczi Marsát használá, melyre az ének nem volt kedvezőleg alkalmazva.» Thern volt az első zeneszerzőnk, aki feldolgozta az indulót és szövegre alkalmazta, de hibás prozódiaival.

Népünnepélyeken is kezdtek már táncolni a Rákóczi-indulóra. A Jelenkorban (1840. 34. sz.) olvassuk, hogy «a Gellért-hegy ormain rendezett népünnepről . . . azon furcsa eset érdemes említésre, miszerint egy sátorban Rákóczi indulóján vágatót táncoltak a krisztinavárosi lelkesült kapások.» (A vágató az akkoriban divatos galopp magyar elnevezése. Kétségtelenül magyar nemzeti táncot jártak reá. Párizsban már 1827-ben a stilizált verbunkost Galopade Hongroise-nak nevezik.)⁷⁶ A bálokon, ha nem keringőztek reá, «nyugóra» előtt játszották.

1840-ben jött haza egyesztendő külföldi útjáról a Veszter Sándor táncművész igazgatása alatt működő Farkas és Bihari-féle «nemzeti» zenésztársaság, mely Ausztriát, Olaszországot, a német birodalmat, Franciaországot és Belgiumot nagy sikerrel járta be. Mindenütt előadták a Rákóczi-indulót. Hazatérve, itthon is bemutatták műsorukat: 6. sz. Rákóczi eredeti nótája, 7. sz. Rákóczi indulója, «a Magyar Játékszínen, bérszünet mellett, mint tánc és zenészeti versenyt». (1840. október 21.) A Honművész (86. sz.) bírálatából, melynek írója valószínűen Mátray Gábor, kiderül, hogy még volt egy-két konzervatív magyar, aki inkább szerette volna hallani a Rákóczi-nótát, mint az indulót: «Hogy Rákóczi eredeti nótája megkezdésénél egy kéz sem hallata tapsot s hogy az általában hidegen fogadtatott s helyette annak paródiája, a Rákóczi marsch (melyet hajdan Resnitschek, egy cseh hangász, Eszterházy-ereded hangszkarmestere elferdítve az eredetiből készíte), kívántatott s ez. (mint már máskor is számtalanszor hallottuk) olly nagy hatást gerjeszte, valóban feltűnő volt s a magyar zenésztét történetében epochául vetethetik fel.» (Tudjuk, hogy egyedül Mátray emlegette Resnitscheket a Rákóczi-induló szerzőjének.)

1842-ben Sárközi Ferenc neves pápai bandája külföldi körútra indul, de előbb bemutatkozik a Nemzeti Színházban (szept. 26.), műsorukon természetesen ott szerepel a Rákóczi-induló is. Mikor évek múlva a bécsi keringőkirály, ifjú Strauss János zenekarával fellép a Nemzeti Színházban, nem mulasztja el a Rákóczi-indulót. A Pesti Divatlap (1846. 25. sz.) megállapítja, liogy szabatosan játszották. De hiába, jegyzi meg ironikusan, «magyarból,, kivéve nagyöbű urainkat, nem igen lehet németet csinálni». A negyvenes, években nagy divat volt nálunk a fáklyás zene. Ha Földváry Gábort, a nemzeti színházi igazgatóválasztmány elnökét, Széchenyit, Klauzált, Palóczyt, Szentkirályit, Lisztet, Vörösmartyt vagy Deákot ünnepelték, mindig fáklyás zenével tisztelték meg, melyet a Rákóczi-induló hangjai mellett rendeztek. Mulatságon, korteskedésnél a Rákóczi hangzott fel. Az induló kezdett elfajulni a maradiság és a nagyhangú, de semmittevő hazafiság jelképévé. Széchenyi és Eötvös ostorozzák ezt a meddő, negatív világnézetet. Széchenyi a Jelen-

korban szembeállítja az pozitív hazafit a régivágású magyarral: «Hortobágy-nak ex principio hőse ne hirdesse mindazokat pele méle mindjárt vénasszonyoknak, gyáva hivatalvadászoknak, sőt hazaárulóknak, kik éppen annyi zajjal és pompával mint ő, nem járnak el a friss magyart 's Rákóczit, vagy mint Pest körül mondják, a «reszelőt».⁷⁷ Eötvös a Falu jegyzőjében a megyei korteskedés maró-keserű realizmusának rajzába szövi az indulót: . . . képzeljünk hozzá egy egész szekeret cigányokkal, kik a Rákóczit húzzák, s a falu valamennyi kutyáit ugatás 's vonításukkal üdvözlötet zengve, 's olly hangászi élvezetünk lesz, mellynél, hogy Shakespeare-rel szóljak, az angyalok sírhattak volna.⁷⁸

A RÁKÓCZI-INDULÓ A HANGVERSENYTEREMBEN.

A harmincas évek végén a zenészek is kezdtek érdeklődni a Rákóczi-induló iránt. Elsőnek a hangversenyteremben Erkel Ferenc. Kísérlete nem keltett szélesebb körben érdeklődést, talán éppen azért, mert az induló túlságosan ismeretes. 1839. március 31-én rendezte Menter József «bajor kir. udvari hangász, violoncellista» a Magyar Színházban, Erkel Ferenc közreműködésével hangversenyét, melynek sem színlapja, sem programja, nem maradt fenn. A Honművész (28. sz.) feljegyezi, hogy a műsor második száma «Phantasia klavirra, az erdélyi Rákóczi-dal témájára szerzé s játszá igen jelesen Erkel úr, hangászkarmester.» Ez a hír az egyetlen emléke Erkel erdélyi Rákóczijának. A többi lap a Rákóczit meg sem említi. A Jelenkor (ápr. 6. sz.) szól Menterről, de Erkelt nem említi. Éppen így a Rajzolatok a Társas Élet és Divatvilágból {27. sz.). A Der Spiegel (27. sz.) dicséri az «effektvoll komponierte Phantasie»-t, nem mondja meg azonban címét és témáját. Vájjon az erdélyi Rákóczi-dalphantasia mögött egyszerűen csak az induló rejtőznék? Erkel kiadta még 1840. első napjaiban Rákóczi-indulóját emlékül Liszt Ferencre, közvetlenül Liszt hangversenyciklusa után.⁷⁹ Ez az induló, melyet később tárgyalunk, semmi kapcsolatban nincs a Rákóczi-dallal és a Scholl-Decret kiadás nyomán halad, csak zongoraszerűbb, teltebb akkordokkal, oktávakkal, kromatikus futamokkal. Meggyőződésünk, hogy Erkel ezt a Phantasiát csak improvizálta (hagyatékában semmi nyoma), mint máskor is, ha fellépett, mint kísérő vagy kíségitő szólista, valamelyik idegen művész hangversenyén. Ugyancsak Menter ápr. 5-1 hangversenyén szerepeltek Erkelnek Bartay Ede Csel című operájából, a magyar toborzó-dal témájából «szerkesztett» változatai gordonkára és zongorára, melyek szintén nem jelentek meg nyomtatásban, kéziratát sem találtam. Hogy még élt a Rákóczi-dal, bizonyítja Veszter—Farkas előbb idézett műsora. Az «erdélyi» jelzőre vonatkozóan hivatkozhatunk Mátrayra, aki írja, hogy «Erdélyben e nótát a magyarhonitól sokban különbözően adják elő.»⁸⁰ Az erdélyi Rákóczi-nóta eddig többször érintett problémájára⁸¹ érdekes anyagot találunk a Honderú és a Temesvári Hírlap polémiájában (Honderú, 1845. év 41. sz.), ahol ismét szóba kerül Ruzitska szerzősége is. A Honderú

kolozsvári születésű cikkírója — nyilván Petrichevich Horváth Lázár — elmondja, hogy az erdélyi cigányoknak kedvelt darabjuk volt ez a nóta. «Tisztán emlékszem, hogy gyermekkorunkban s pedig jóval előbb Ruzitska úrnak erdélybeli származásánál, egy Csucsuj nevű öreg, félszemű, tordai cigány nem csak amúgy lelkesen húzta el a Rákóczit, sőt ezt közben ama szerencsétlen fejedelem életének végcatastrópháját — a Fenes és Gyalu között vesztett ütközet gyászos történetét — festő érzékeny szavakkal illusztrálta is». Érzésünk szerint Erkel phantáziája is ilyen hangulatú ábránd volt.

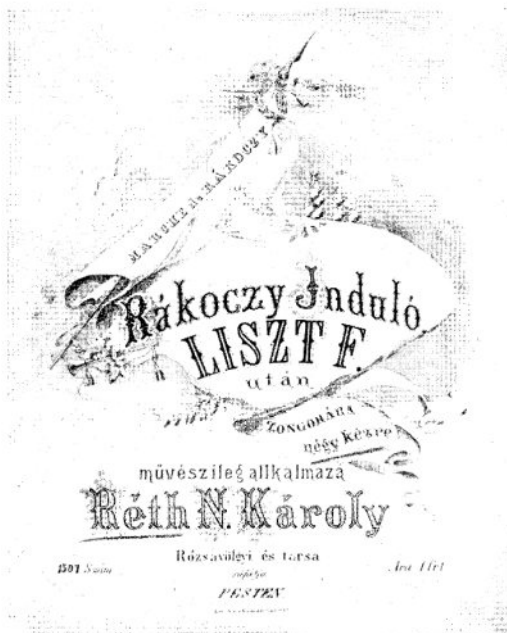
A hozzánk ellátogató idegen művészek, a pesti közönség iránti figyelmük jeléül, mindig rögtönöztek ábrándot, vagy variációkat valamilyen magyar témára. A verbunkos témákat a Rákóczi-induló kezdi kiszorítani. Alig pár héttel Menter hangversenye után jött Pestre a század egyik legérdekesebb kalandor virtuóza: Ole Bull; a Wasa-rend vitéze a «brillanatokban». Európa egyik legünnepeltebb hegedűse, szédületes, Paganinivel versenyző technikával, északi származását megcáfoló déli temperamentummal. Ole Bull öt hangversenyt adott Pesten a német és magyar színházban, ami még a mai viszonyok között is rekord. Közönség és sajtó extázisban hallgatta. «E művész, a hangászat egén e ritka üstökös, ezen Amphyon, ki hangszere négy húrján nemcsak várat, hanem a hangképzetnek egész tündérvilágát alkotja, ki hallgatói kebelében egy gyönyörre, ámulatra ragadó Elyziumot teremt. . . Kéjbe andalító azon érzés, mely lelkéből átömölve hangszeréből kihullámzik, gyönyör érzésre ragadó azon tisztaság, melly minden hangját bélégyzi, édes borzadással eltöltök azon hang salto mortalék, mellyeket hangszerén tesz, szóval ő óriás, egy utolérhetetlen, megfoghatatlan fénysugár.» (Honművész 37. sz.) Iryen ömlengéssel szemben Ole Bull nem marad érzéketlen. Május 5-1 «hangászati akadémiján» a színlap szerint a 6. szám «Magyar Fantázia» szerzetté és előadja Ole Bull», a Honművész azonban elárulja, hogy a Magyar Hangok Kohn Dávid úr «Magyar»-jai és a Rákóczi-Mars. E híradás azt jelenti, hogy a művész a népdaltémákat Kohnnak, azaz Ridley Kohne-nak, a színház első hegedűsének művéből vette s aztán hozzáfűzte a Rákóczi-indulót. Mindezt bizarrul egyéni, kissé szemfényvesztő modorában. A programmagyar számról csak a Der Spiegel ír (37. sz.) «dann ein hier komponiertes National Stück und schliesslich als überraschende Zugabe eine freie Phantasie (nyilván ez a Rákóczi-induló). In der ungarischen Komposition schlug der grosse Virtuos die zartesten Saiten der Nationalität an und es gesellte sich hier auch zur Bewunderung Patriotismus um den Beifallsturm noch zu steigern. Es ward etwa zehnmal gerufen und mit einem reichen Blumenkranz beehrt.»

Ugyanebben az évben hangzik fel először operában a Rákóczi-induló. Schindellmeisser Lajos, a Pester Stadttheater és a Pest-Budai Hangász Egyesület karmestere, kinek nevét Wagner Rikárdal való barátsága fogja megőrizni, operát ír Birch Pfeifer Sarolta említett vitézi játékából, melynek egyik fináléjában a Rákóczi-indulót is feldolgozza.⁸² A pesti német lapok dicsérik s megírják, hogy a közönség a hazai melódiákat Éljen Schindellmeisser kiáltás-

sal fogadta, a Honművész (83. sz.) szerint azonban a kardalok jelesek, de «a magyar melódiák nem igen nemzeti bélyegűek».

A Rákóczi-induló történetében, Liszt Ferenc életében, de az egész magyar zenei művelődésben határkő, mikor a «nagy klavirremeklő» külföldi diadalai után először lépi át hazája határát. Liszt gondolkozása és egyénisége a francia romantika levegőjében formálódott. A Szajna partján a népdal olyan kultuszát, találjuk Lajos Fülöp idején, mint sehol Európában. Még a restauráció idején adja ki Reicha Antal, a párizsi konzervatórium európai hírű professzora és, Liszt Ferenc mestere, kinek tekintélyét Haydn és Beethoven is elismerték, korszakalkotó művét, a Cours de composition musicale-t (Párizs, 1824—1826), melynek Czerny-féle kétnyelvű kiadásában (Wien, 1834) részletesen kifejti a nemzeti dallam és faji jellem kapcsolatát (Observations sur les airs, nationaux IV. 501—502). Tiersot gazdag bizonyítási anyagot csoportosít⁸³ a francia romantika, Chateaubriand, Georges Sand, Gérard de Nerval, Balzac népdal rajongásának jellemzésére. Sand regényeiben a Berry megye dalai zengenek, MÉRIMÉE, Victor Hugo a népdaltól frissülnek fel. A zenészek lelki diszpozíciója ebben a környezetben rendkívül fogékonyvá válik a népmelódia ihletére. Chopin Párizsban ébred a lengyel népdal művészi öntudatára és jelentőségére. Berlioz francia földről viszi magával Itáliába a népdal szeretetét, mellyel megfigyeli és elleszi az Abruzzók dalait, majd a Rákóczi-indulót és a Faust elkárkozásának magyar parasztkórusát. Lisztben is élt a vágyakozás a népdal után, de sóvárgása nem tudott konkretizálódni, testet öltetni, mert nem telt meg faji tartalommal. Mikor Velencében a pesti árvíz híre lemossa lelkéről a világpolgár kozmopolitizmusát: egyszerre ráeszmél a vérségi kötelékre, mely szerencsétlen hazájához fűzi. Bécsi tartózkodása alatt megismeri a Rákóczi-indulót, melynek diadalakcentusai mellett vonul be az ifjú, hódító művész honfitársainak szívébe. Útjának első állomása Pozsony (1839. dec. 20.). Hangversenyéről a pozsonyi Hirnök (dec. 23. sz.) így ír: «Tegnap másodszor hallata Liszt játéka remekességét a' színházban adott elegyes multság közben. A színlapon számára kijelelt két darab eljátszása után, melyet szűnni nem akaró taps, tiszteleti magyar versek szórása s többszöri előhivatás követett, ismét meglepé a színi közönséget újabban zongorához ülése 's egy nemzeti darabnak eljátszása által, mi olly viharos tapsot szült kezdetben s végzetkor, minőt művészi utazása folytában aligha nyert». Sem az egykorú sajtó, sem Liszt pozsonyi történetírói nem mondják meg, mi volt ez a nemzeti darab?⁸⁴ Liszt és D'Agoult grófnő nemrég megjelent levelezése erre a kérdésre is világot vet.⁸⁵ Dec. 25-én Pestről keltezett levelében Liszt a következőket írja a grófnőnek pozsonyi hangversenyéről: «les applaudissements redoublent enfin lorsque je me mis à attaquer les premières accords du Rakoczy Marsch (un air très populaire en Hongrie, que je viens d'arranger à ma façon). Ce ne fut qu'un cri dans toute la salle Éljen, Éljen.» E levélből az is kétségtelen, hogy Liszt nem Párizsban írta a Rákóczi-indulót, ott nem hallhatta, francia kiadása nem volt még. Ha Párizsban írta volna az indulót, nem magyarázná Velence-

ben hagyott kedvesének az induló jellegét. Bécsben hallhatta vagy látta kótáját s Pozsonyban írta, inkább improvizálta. Ábrányi Kornél szerint gróf Teleki Sándor ismertette meg Liszttel «a papírra tett indulót Pozsonyban». Teleki emlékiratainak I. és II. kötete több ízben szól Liszt Ferencről, de nem említi a Rákóczi-indulót. Isoz Kálmán szerint «Liszt az indulót Erkeltől tanulta». Liszt még nem ismerte Erkelt, mikor Pozsonyban játszotta az indulót, így az indulót nem is «tanulhatta» tőle.

Liszt Ferenc: Rákóczi indulójának címlapja, (Réth N. Károly négykezes átírata, 1867).

Az ország fővárosa végsőkig feszült izgalomban várta «hírhedt hazánk fiját», ki a legnagyobb világszenzációt ígerte számára. A Jelenkor (jan. 4.) dagályos bombasztjai fogalmat nyújtanak, milyen légkörben érkezett Pestre Liszt. «Európa szerte híres földink — kit a szent művészet fensőbb avatotti is zongora — Prométheusz-Orpheusz, zongora Aryon-Byron, zongora Caesar, zongora Napoleon 's egyéb magas, örök hírű nevekkel méltán címeznek — remek csuda s megfejthetetlen hatású négy hangversenyt ada ... Bájós

hangja, folyton teremtő ezer alakú 's módosulatú özönére a' menny és föld', sphaerák és tündérek, szóval a mindenség zeneharmóniáinak egyedenként mindenki s összes egyeteme (symplegmája) zendült meg minden fogékony kebelben 's az ámult érzék elbűvölt s elvarázsolt szív csupán bámulat, öröm s tisztelettel valának adózni képesek a nemes lelkű s elvirulhatatlan díszű nagy zongorahősnek, hogy őt a világnak, de még is kirekesztő büszkeséggel saját

Liszt Ferenc : Rákóczi indulójának címlapja.

tunknak, magunkénak nevezhetjük.» December 29-én játszotta Pesten Liszt először a Rákóczi-indulót, melyet a Honművész (1840.1. sz.) phantasia-alakba öltöztetettnek nevez. A közönség örömmel olvasta Liszt hangversenyein először a magyar belépőjegyet (Honművész, 1840. 1. sz.), a Rákóczi-indulóban Liszt magyarságának szimbólumát látta, a kiújult s elszakíthatatlan kapcsolatot, mely az idegenbe szakadt Lisztet hazájával egyesíti. Liszt tizenhét nap alatt hét hangversenyen játssza az indulót programszámmak vagy ráadásnak. Január 4-én volt az emlékezetes est, mikor a Magyar Színházban a főurak küldöttsége

átadta a magyar nemzeti díszruhába öltözött művésznek, a magyar nemesség és lovagiasság emblémáját, a kardot, melynek a Rákóczi-induló lett a vezérmotívuma. «Liszt művész megjelenvén, elragadtatásig báj óllá a' zajos éljenző közönség kívánatit, végre Rákóczi-nótáját elpendítve ... gr. Festetich Leo üdvözléte mellett a nyert borostyán mellé kivívott magyar bajnok nemzeti címet . . . drága kövekkel rakott kardot Liszt úrnak magyar karcsú derekára kötven .. » másodsor fűzetett diadal koszorú zongora nagy mester Liszt úr tiszteletére. (Nemzeti Újság, 1840. 3an. 11.) A közönség lelkesedése nem ismert határt. Egy Magyarországon tartózkodó angol hölgy, Miss Pardoe írja, hogy épp olyan lehetetlen a Niagara robaját kifejezni szavakban, mint a hatást, melyet a Rákóczi-induló — the liberal air of Hungary — fenséges és melanchólikus dallama, Liszt játékában, a sűrűbben dobogó szívekben és dagadó keblekben kelt.⁸⁶ A lelkesedés a halottakat is feltámasztotta volna. Liszt január 6-án Pestről kelt, D'Agoult grófnőhöz írt, levelében újból szól az indulóról, «sorte de Marseillaise aristocratique hongroise.» Ugyanekkor Győrben is hangversenyzett. «Rákóczi indulóját kezdé most, de harmadik fogása az öröm riadásába veszvén, magasztos érzések között vára a meghatott szívek zajlappadtát.» (Honművész, január 26.)

Liszt pesti tartózkodása alatt adta ki Erkel Ferenc «Rákóczi Indulóját» emlékül Lisztre.⁸⁷ Ez az induló — mint érintettük — Décret kiadása nyomán halad, és Liszt játékát akarja szerényebb technikai eszközökkel visszaadni. Harmonizálása érdekes, így a téma egyik részében pillanatra kitér cisz-mollba:

Ez a harmonizálás csak Erkelnél található. Ugyanezt a részt Lisztnél majd így találjuk:

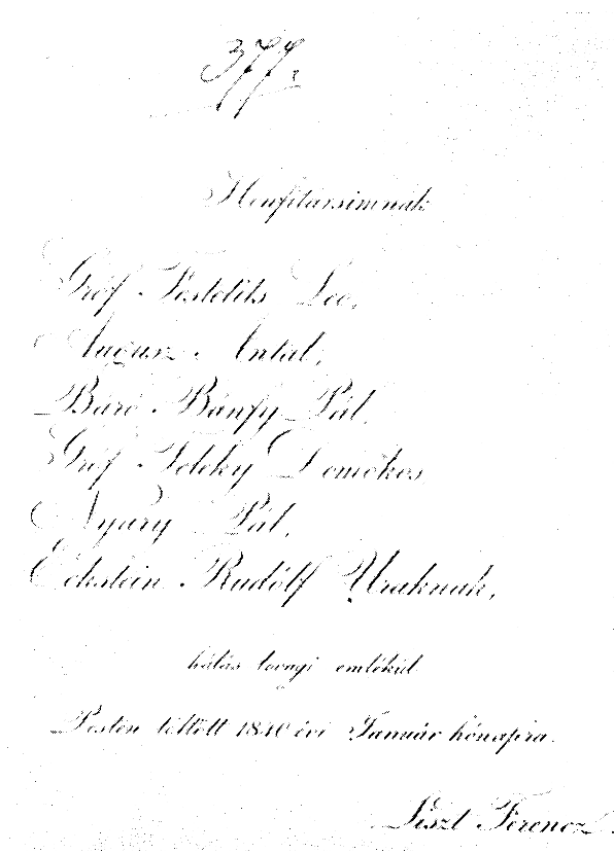

Erkelnél a visszatérésben a basszus kromatikus futamokkal kíséri a témát. Ezt az ötletet Erkel Liszttől vehette, mert majd nála is megtaláljuk. Tíz év múlva jelenik meg Liszt Rákóczi-ja, a XV. rapszódia.⁸⁸ Gomolygó, pianisztikus bevezetés után merész harmonizálással jön a téma a szűkített hetedhangzatok bizonytalan tonalitásával. A téma a megismételt mondatban már indulószerűen jelentkezik:

Míg Erkelnél nincs coda, Risztnél van. Ez egyezik Liszt zenekari feldolgozásával — csak a vége zongoraszerűbb és rövidebb.

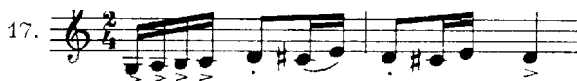
Pozsonyból január 23. kelettel olvasunk még egy Liszt-levelet a grófnő-

A XV. Rapszódia ajánlása.

höz, melyben írja, hogy a cenzúra megtiltotta a Rákóczi-induló kinyomatását (ahogyan Pozsonyban és Pesten játszott). «Remarquez qu'il n'y avait ni épigraphe, ni paroles quelconques.» Itt félreértés vagy cselszövéstörténet, mert a cenzúra Erkel Rákóczi-jának kinyomatása elé nem gördített akadályt,

valószínűen csak arról volt szó, hogy egy Liszt-Rákóczi ne támasszon üzleti versenyt az Erkel-Rákóczinak. A Rákóczi-induló tematikáját nemcsak a nótaszerzők kezdték kihasználni, hanem Erkel Ferenc is merített belőle. A Hunyadi László hatyúdalának frissében is megtaláljuk az induló egyik jellegzetes képletét:

Liszt neve elválaszthatatlan lett a Rákóczi-indulótól. 1846-ban ismét magyar földre jön s egész sereg magyar várost látogat meg, ekkor megy Kolozsvárra is. Megelőzően Nagy-Szebenben hangversenyzett, ahol éppen a Rákóczi miatt súrlódás támadt a magyarok és szászok között. A szászoknak nem tetszett, hogy Liszt eljátszotta a Rákóczit s fütülni kezdtek. Az Erdélyi Híradó (292. sz.) csipkedi a Siebenbürger Bote-t. «A Rákóczi — írja a magyar újság — eszébe juttatja az embereknek a kurucokat, a kurucok a Marost és a Rikát s az efféle reminiscenciák az embernek t. i. a szász embernek nem kedvesek.» Az Erdélyi Híradó elmondja még, hogy Liszt négy hangversenyt adott Kolozsvárott (nov. 26., 29., dec. 3., 6.) s a közönség mindig megkövetelte az indulót. Az utolsó koncert után fáklyászene és Rákóczi-induló.

Nemcsak itthon, de külföldön is láva módjára perzselt és gyújtott a Rákóczi-induló. Liszt a grófnőhöz Pétervárról 1842. május 7. írt levelében elmondja, hogy engedelmet kért a cártól, hogy eljátszhassa a Marche Hongroise-t, megjegyezve Wielhorski grófnak, hogy addig is, míg ő Felsége megtapasztalja a magyar kard ritmusát, talán szórakozás lesz neki a magyarok zenei ritmusával megismerkedni.

*

Liszt Rákóczi-indulójának sikere egyszerre az induló felé terelte a Pestre vetődő művészek figyelmét. Már 1837 óta állandó pesti vendég Lévy Constantin, a bécsi opera kürtvirtuóza és három gyermeke, Melanie pedálhárfa-művésznő, Károly zongorista és Richard kürtös. 1840-ben ismét eljöttek s a Honművész megírja (93. sz.), hogy végre «zajos kívánságra Rákóczi-indulóját játszik a' szerint, miként azt Lisztől hallottuk». 1842-ben két csodagyermek ujja alatt zeng az induló. Bohrer Zsófia «a kis művészangyal» Rákóczijáról így ír a Regélő-Pesti Divatlap (142. 1.): «E nemzeti hangok nem hibázták el hatásukat, avagy nem annyit tett-e ez a magyarul nem tudó leánykától, mint nemzeti szókkal búcsúzni el a magyarok fővárosából?» Néhány nappal később (március 14.) egy «kedves 11 éves fiúcska a Rákóczi-indulóval lépé s tisztieit meg az iránta olly meleg részvétellel viseltetett közönségét.» A fiúcska majd a század egyik legnagyobb zongoraművésze: Rubinstein Antal (Pesti Divatlap-Regélő, 175. 1.). Két év múlva jön hozzánk a huszonnégy éves Bazzini Antal, az olasz hegedűművészetnek Paganini óta legerősebb tehetsége, aki először

játssza nálunk a Rákóczi-indulót zenekarral. A Nemzeti Színházban július 2-án «befejezésül a Rákóczi-indulót játsza el zenekar kísérettel, s minden egyes előadása, különösen ez az utóbbi, a lehető legnagyobb tetszéssel fogadtatott.» (Regélő, 1844. 54. sz.) Vieuxtemps, a nagy belga hegedűs is újból ellátogatott régi diadalainak színhelyére, melynek magyar közönsége hamar megbocsátotta, hogy egykor elpártolt a német színházhoz. Itt időzése alkalmával meghallgatta Farkasék előadását, őt is magával ragadta a Rákóczi-induló. Utolsó hangversenyén «végezetül Magyar Dalvirágok összeszedve s a Rákóczi-indulóval kapcsolatban előadva Vieuxtemps úr által.» (Regélő, 1843. 15. sz.). A Honderű kritikusanak igen megtetszhetett ez a produkció, mert így áradozik: «Vieuxtemps úr magyar nótáinkat is sajátosságosan, olly szépen tudja elzengeni miként, sem a néhai Lóczi Jancsi, sem Bihari, sem Móti, sem Dávid uram részint élő igaz cigány zsenijök el nem húzák soha.» (1843. év 5. sz.)

Az induló ez átíratái mind alkalmi kompozíciók, részük rögtönzött, részük kéziratos, de nyomtatásban egyik sem jelent meg.

BERLIOZ ÉS A RÁKÓCZI-INDULÓ.

Míg valamennyi művész improvizációjával együtt elenyészett az induló maga is, Liszt zongora átírata kiment a divatból, zenekarra írt Rákóczi-jával pedig minden életrekeltetési kísérlet kudarcot vallott: Berlioz neve a Rákóczi-induló örök életét jelenti a zenetörténetben. A romantikus programzene és a modern zenekari technika megteremtőjének művészete víziós erővel és ragyogással kelti életre. Liszt Rákóczi-ja a magyar kard apoteózisa, de Berliozé csatakép és forradalmi jelenet, a magyar vitézség és szabadság himnusza, melyből már a februári és márciusi forradalmak szele süvít. Ma, kilenc évtized múlva, is megsemmisítően robbannak zenekari aknáik s a világ minden népét egzaltációba sodorja. Igazat mond majd egyik magyar nekrológja: Berlioz a magyar nemzetet megörökítette a világnak.

A «nagy frank zenehős» az 1840-es évek elején európai körútra indul, hogy személyesen toborozzon híveket új művészi evangéliumának. Diadalairól részletesen beszámol leveleiben, melyeket irigyei bulletins de la Grande Armée-nek neveztek el, célzással Napoleon győzelmi jelentéseire. Humbert Ferrandhoz, bizalmas barátjához intézett levelei⁸⁹ pesti tartózkodásának és Rákóczi-ja keletkezésének sok érdekes részletére vetnek világot. Berlioz elb: széli, hogy Bécsben felkereste egy zenebarát, aki ismerős volt a magyar szokásokkal és füzetet adott át neki régi dalokkal. «Ha ön tetszeni akar a magyaroknak, írjon darabot valamelyik nemzeti dalukból. El lesznek ragadtatva s visszatérőben Ön majd beszámol nekem éljeneikről és tapsviharukról. Követtem tanácsát és a Rákóczi-indulót választottam. Pestre indulásom előtti éjszaka megkomponáltam.» Berlioz egyike kora legfantasztikusabb és legregényesebb géniuszainak. Nemcsak kompozícióiban, de leveleiben és egyéb

írásaiban is, ahol nem egyszer kitalál dolgokat, csak azért, mert beállításuk így hatásosabb, mintha a valósághoz híven adná elő. Adolphe Boschot Berlioz-ról írt korrajzában reámutat ilyen önkényes kitalálásokra. Leghírhedtebb a Symphonie Fantastique Menet a vesztőhelyre című tételének története. Berlioz állítja, hogy egyetlen éjszakán írta, holott a kéziraton rajta van, hogy Marche des Francs Juges. Tehát egy másik munkája számára készült, melyből ma csak a megnyitót ismerjük. Boschot a Rákóczi-induló «egy éjszaka» való megírásában is a már bevált romantikus ötlet fellelevenítését látja. Berlioz 1845. augusztusában Bonnban vagy Königswinterben találkozott Liszttel, aki felhívta figyelmét az indulóra. «Liszt így szólhatott Berliozhoz. Te Bécsbe akarsz menni és Magyarországra, komponáld meg a magyaroknak nemzeti indulójukat, meglátod mekkora sikered lesz.» így Boschot, aki szerint 1845. őszén, mikor a Fauszt elkárhozása zenéjét írta Berlioz, készítette a Rákóczi vázlatát, esetleg vezérkönyvét.⁹⁰

Egyetlen, de megsemmisítő fogatkozása Boschot feltevésének, hogy adattal nem bizonyítható és éppen olyan regényes, mint Berlioz elbeszélése.

Miről is van szó? Nem az a fontos, hogy Berlioz egyetlen éjjel írta az indulót,

hanem, hogy Párizsban, vagy Bécsben, esetleg Pesten? A Rákóczi-indulónak semmiféle, Berlioz előtti kiadása mai napig nincs meg a párizsi könyvtárakban. Semmi nyoma, hogy 1840-ig játszották volna. Ebben az évadban Veszter-Farkas társulata (Zingari) vendégszerepelt a Vaudéville-színházban. (Courrier des Théâtres. 27 février 1840.) Az előadásokat éppen Berlioz lapja, a Journal des Débats agyonhallgatta, mert a szerkesztő összeveszett a színház igazgatójával. (Athenaeum, 1840. 26. sz.) De a többi lap, mely megemlékezett róluk, sem tud az indulóról. Berlioz különben is a Décret

Berlioz 1845-ben.

kiadást követte, melynek könyvtárában nincs nyoma. Bécsben az indulónak több kiadása volt, Lóczi-Poltúrás Jancsi vendégszereplése óta a Leopoldstädter Theaterben, szerették a bécsiek.⁹¹ Még egy, igen fontos körülményt nem szabad felednünk. Berlioz pesti levele nem halála után jelent meg, de másfél évvel magyarországi tartózkodása után: a Journal des Débats 1847. október 19. számában, s néhány nap múlva a Revue et Gazette Musicale de Paris-ban (okt. 31., nov. 7.). Petrichevichék olvasták e levelet, éppen úgy a benne szereplő többi pesti személy. Ha Berlioz költött dolgokkal áll elő francia olvasóinak, a magyar sajtó reápirított volna. Éppen úgy Liszt is talált volna reá módot, hogy közölje a világgal, hogy ő hívta fel Berlioz figyelmét az indulóra. Ellenkezően — mint látni fogjuk — tisztelve a francia mester elsőbbségét, csak halála után adta ki a zenekari Rákóczi vezérkönyvét.

A pesti származású és Parisban letelepedett Heller István, akihez írja Berlioz lipcsei levelét s akiről többször megemlékezik, sem közvetíthette az indulót, melyet ekkor még ő maga sem ismert. Berlioz kiszínezhetette úti élményeit, hogy érdekesebbé tegye az induló történetét. De bizonyos, hogy a Rákóczi-indulót nem Párizsban írta magyar útja előtt és nem a Fauszt elkárhozása számára. Mielőtt megírta, magyar előadásban hallhatta Bécsben, hol két hónapig időzött vagy Pesten, csak így érthetjük meg, hogy feldolgozásában annyira átérezte az induló magyar lüktetését.

«A hangművészet bámulatos Hectora» megérkezik Pestre, hol felfokozott érdeklődés várja. Alig terjed el az új«hony» muzsikadarab, a «dicsőségesen meginstrumentált nemzeti hangművészet» híre, megindult a találgatás, — írja Berlioz — az emberek törték fejüket, hogy fogom feldolgozni a témát, mely annyi év óta dobogtatja meg a magyar szíveket és a szabadság és dicsőség lelkesedésére ittasítja. Sőt nyugtalankodtak, profanizációtól félték, amit természetesen csodáltam, a nélkül, hogy sértve éreztem volna magamat. Ez a kételkedés egyébiránt igen jogos volt a százalmas, nagy csomó egyveleg és átirat miatt, melyekben borzasztóan meggyalázták a minden tiszteletre érdemes dallamokat. Talán több magyar zenekedvelő tanúja volt a barbár kegyeletlenségnek, mellyel nemzeti ünnepeinken mi a zenei csatornába vonszoljuk halhatatlan Marseillesünket.

— Petrichevich Horváth Lázár — folytatja Berlioz, — nem bírta tovább türtöztetni kíváncsiságát, felkeresi Treichlinger zeneműkereskedőt, megkérdezi a másoló címét, aki a vezérkönyvből kiírta a zenekari szólamokat. Elsiet hozzá, megnézi figyelmesen a partitúrát; amit látott, nem elégítette ki várakozását. Félek — mondta Horváth, — ön piano exponálja a témát, mi megszoktuk fortissimo hallani. — Igen a cigányoktól. — Legyen csak nyugodt, olyan fortissimót hall majd, amelyet még nem hallott soha életében. Mégis a hangverseny napján aggodalom szorongatott az ördögös darab miatt. Az első ütemek trombita riadója után felhangzik a melódia a fuvolákon és klarinéteken, a vonósok pizzicatojától kísérvé. A közönség nyugodt és

csendes maradt a váratlan expozíció alatt, de mikor hosszú crescendóban a téma fugáit töredékei újra megjelennek, megszakítva közben a nagydobnak távoli ágyúdörgést utánzó tompa ütéseitől, a nézőtér leírhatatlan zajjal kezdett forrongani: a pillanatban, mikor a fékevesztett zenekar őrjöngő rohamban kirobbantja a régóta visszatartott fortissimót, hallatlan kiáltások és dobogás remegtették meg a nézőteret. A tájtéző lelkek koncentrált dühe olyan akcentusokban explodált, melyek a rémület borzongását keltették bennem, éreztem, hogy hajam az égnek mered, és ettől a végzetes ütemtől fogva búcsút kellett mondanom darabom zárórészének. A zenekar vihara képtelen volt megküzdeni ennek a vulkánnak a kitörésével, melynek heveségét semmi sem tudta megállítani. Sejtetik, hogy újra kellett kezdenem s másodízben is csak nagy bajjal tudta a közönség néhány perccel tovább fékezni magát, hogy meghallgasson néhány ütemet a codából. Horváth úgy izgett-mozgott páholyában, mint egy megszállott, nem tudtam visszatartani nevetésemet, tekintetet vetve reá, mely ezt mondotta: «Nos még fél ön? Meg van elégedve a fortéjével?» Szerencsés gondolat volt tőlem, hogy utolsó számnak tűztem ki a Rákóczit, mert akármit játszottak volna, utána elveszett volna. Elhíheti, hogy nagyon fel voltam indulva az e fajta orkán után. Letöröltem arcomat egy kis szalonban a színpad mögött, mikor a nézőtéri izgalomnak különös utóhatását kaptam. Váratlanul belép a szobáskába egy nyomorultán öltözött ember, arca különös módon izgatott. Meglátva engem, reám veti magát, vadul megölel, szeme könnyel telik meg, alig tud néhány szót dadogni: «Ah Uram! én magyar . . . szegény ördög . . . nem beszélni franciául . . . ! un poco italiano . . . Bocsássa meg extázisomat . . . Ah! Megértettem az ön ágyúját! . . . Igen, igen . . . a nagy csata! . . . A németek kutyák!» Kemény ökölcsapásokkal verve mellét, így szólt: «Szívembe zárom önt . . . Ah! . . . francia . . . forradalmár, tudni csinálni forradalmak muzsikáját!» Nem fogom megkísérteni, hogy leírjam rettenetes önkivületét ennek az embernek, sírását, fogcsikorgatását, szinte félelmet gerjesztett, fenséges volt! Gondolhatja kedves Humbertem, hogy ezek után a Rákóczi minden programmon szerepelt s mindig ugyanazzal az eredménnyel. Kiutazásomkor Pest városának kellett átengednem kéziratomat, melyet meg akartak tartani s amelynek másolatát egy hónap múlva kaptam meg Boroszlóban. Mikor visszaérkeztem Bécsbe, meglátogattam a zenebarát, kinek tanácsa vett rá, hogy megírjam a Rákóczit. A legkomikusabb aggodalomnak volt az áldozata. Az Ön magyar témára írt darabjának hatása Bécsig visszhangzott és ide siettem, hogy kérjem önt, nehogy egy szót is szóljon rólam ezzel az üggyel kapcsolatban. Ha megtudnák Bécsben, hogy én bármilyen módon is közreműködtem, hogy ez a kompozíció létrejőjön, nagyon kompromittálva lennék és bajom történhetnék. Megígértem neki — fejezi be levelét Berlioz — a titoktartást. Ha most mégis közlöm önnel a nevét, úgy gondolom, hogy azóta a súlyos ügynek volt ideje elaludni. Hívják . . . mégis határozottan indiszkréció volna őt megneveznem. Csak meg akartam ijeszteni.»

A «zenebarát» beállításából érezhetjük, hogy költött alak, az előadást élénkítő epizodista. Fontos a tény, hogy Berlioz nem Párizsban ismerte meg az indulót.

Az egykorú sajtó részletesen beszámol Berlioz pestbudai látogatásáról, melynek ezúttal csak a Rákóczi-indulót érintő mozzanataival foglalkozunk. A Der Spiegel (12. sz. 1916) jelenti érkezését február 9-én, az első hangverseny 16-án lesz (téves, 15-én volt): «Gleich nach seiner Anknunft hat Herr Hector Berlioz den nationalen Rákóczi-Marsch in Arbeit genommen und daraus eine grossartige Pièce geformt, die er im Verlaufe seiner Konzerte zur Aufführung bringen wird.» A Der Schmetterling (8. sz.) is megemlíti, hogy: «der hier komponierte Rakoczy-Marsch». Pesten mindenki úgy tudta, hogy Berlioz itt komponálta az indulót. Érdi I^ajos is írja visszaemlékezéseiben, hogy «Krkel Ferenc ismertette meg Berliozzal». Semmiesetre sem hozott magával zenekari anyagot, frissen készült vezérkönyvből írta ki a másoló a szölamokat. Ha nem így történt volna: a szemfüles újságírók, akik a legaprólékosabb részletekről is kimerítően tudósítottak, feltétlenül megírják.⁹²

A Nemzeti Színház 15-én délre hirdette az első hangversenyt. A színlapon külön feltüntették, hogy a Rákóczi-indulót új codával játs zák. Az orkesztert kibővítették. A színháznak ebben az időben igen kis zenekara volt, öt első hegedű, négy második, három koboz, két gordonka, két bőgő, kétszeres fafúvók, négy kürt, két trombita, három puzon, egy bombardon, üstdob és nagydob.¹³ Opera előadáshoz rendszerint valamelyik katona- zenekart vette kigénybe kiségitőül. Berlioz — mint írja — Müller Henrik bécsi zeneműkiadó levelével felkereste Treichlinger pesti zeneműkiadó és hangversenyrendező, «a régi német hegedűiskola egyik legjelesebb művészt», aki összehozta a Pest-Budai Hangászegylet (Société Philharmonique) tagjaival s így a színház zenekarát egy tucat kitűnő hegedűssel erősítették meg, köztük Treichlingerrel. A második koncert február 20-án volt.

A Pesti Divatlap (8. sz.) megmagyarázza olvasóinak, hogy Berlioz nem előadóművész. «Berlioz maga nem játszik hangversenyeiben, hanem a színpadon felállított s megkettőztetett erejű zenekart kormány pálcájával erélyesen vezérli. Mindenek között leghatékonyabb s legjelesebb volt a Rákóczi-induló, melyet Berlioz igen sajátosan s valóban meglepő nagyszerűen instrumentait s nem is emlékszünk, hogy valaha szép nemzeti nótánk nagyobb hatással adatott volna.» Petrichevich Horváth lapja, a «Honderű» (8. sz.) így ír: «Berlioz, e bámulatos Hectora a hangművészetnek, két hangversenyen hallatta klasszikus zenéjét. Berlioz urat korunk legnagyobb zeneszerzői közé sorozza az egész világ, csak nevetnünk kelle tehát, midőn egy-két zúgírót vagy bírálót ellene mozgolódní látánk . . . Hogy azonban a mesterileg kezelt Rákóczi-nóta legélénkebben megvillanyozta hallgatóságát, az magától értetik. Alig leírható a benyomás, mit e darabban a hangszerek Hektori kezelése véghez visz.» A Pesti Hírlap (febr. 19.): «Berlioz több rendbeli jeles szerzeményei között különösen feltűnő a Rákóczi-indulónak általa készített való-

ban remek és meglepő új hangszerezetése. A Rákóczi-induló, mikép ismerjük, egészen meg van hagyva a maga valóságában, kivéven egypár új taktust, mely átmenetül szolgál. Kezdetén ugyanis megvannak kímélve a trombiták, magában is eléggé megható 's meglepő lévén a' melódia 's midőn ekkép fokonyként mindinkább föllekesített, fölemelt, elragadott, akkor zúdulnak bele a dobok és trombiták valóságos lázító hatással, minek nem lehet ellentállani.

Ez valóságos concert à mitraille, mely még sokkal inkább megrendíté a házat, mint kitörő roppant vihara a' tapsnak a' hallgatóság részéről. Eddig a Rákóczi mindjárt az elején adta ki minden erejét, melyet aztán nem lehetett tovább vinni, 's ekkép felette hasonlított a szalmatűzhöz, mi egyébiránt mint magyar nemzeti indulót talán jellemzetesebbé tévé, mint a Berlioz szerinti, a' melly kétségtelenül sokkal művészbib alakú s egyszersmind sokkal nagyobb hatású. *H*z utóbbiról szép bizonyosságot nyújt az is, hogy e hangverseny végivel, egy abban jelen volt, mint mondják, ezüst gombos dolmányos magyar ember, elragadtatva a zenemű nagyszerűsége által, kijöven a színházból, a színpadra vezető bejáráshoz ment s addig el nem távozott onnan, míg Berliozt kijöni nem látá. S ekkor feléje lépett, szemében könnyek ragyogtak, kezét szívére tévé

s nem szölt semmit, mert egymást ligy sem érthették volna meg, hanem elérzékenyülve, megragadá a művész kezét 's amúgy magyarosan megrázogató. A művész szinte meg volt indulva művének e nem remélt hatásán.» Berlioz tehát mégsem költött mindig romantikus történeteket, kivált nem magyarországi tartózkodásáról. A Humbert Ferrandhoz írt levélben említett «fenséges» jelenet a Pesti Hírlap tanúsága szerint való igaz. Hogy Berlioz néhány markánsabb színfoltot, élesebb világítást vitt bele a megragadó képbe: nem lett volna romantikus művész, ha nem tette volna meg. Olvassuk csak Wagner és Liszt írásait, hogyan dolgozik náluk is a képzelőerő. Hol van különben az a Victor Hugo-i fantázia, mely felül tudná múlni a

Concert à mitraille. 1845. (Berlioz vezényleésével.)

negyvenes évek magyar közönségének lelkesedését, mikor két szabadságimádó nemzet temperamentuma egymásba viharzott.

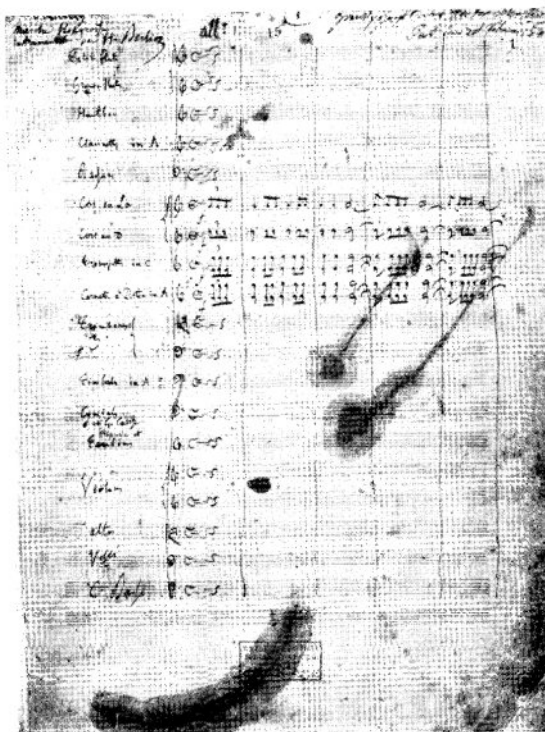
A Pesti Hírlap (febr. 22.) a második koncertről is tudósít: «a Rákóczi induló ismét megtéve villanyhatását s minden szemben láng lobogott és nemzeti büszkeség». Akadtak azonban olyanok is, akik nem voltak Berliozhívek, de ezek is látva a közönség tombolását, csak dicsérően mertek nyilatkozni. A «Nemzeti Újság» (febr. 17.) szerint «Berlioz előadását a jelenlevők tapsviharral kísérek, különösen az általa újonnan valóban remekül hangszerelt Rákóczi indulót. Ahogy első hangversenyéből ki nem hagyta a bájoló magyar hangokat, minden esetre igen jó tapintat volt tőle, mert különben aligha elbájolja a jelenlevőket.» A Budapesti Híradó (febr. 19.), mely megelőzően ócsárolta Berliozt és a programzenét, krokodiluskönnyeket hullat, hogy kevesen voltak a koncerten, amit leginkább a kényelmetlen órának (dél) s annak tulajdonít, hogy Berlioz nem — táncosnő. «Sokakat az is visszariasztott, hogy a cédulán a hangászegyesület közremunkálása is jelezve volt, mert a közönség nagyobb része a komoly classikus zenét nem szereti 's tudja, hogy a tisztelt egyesület leginkább ilyenek előadásában szokott résztvenni. . . A Rákóczi-induló hangszerelése igen meglepő s valóban eredeti volt.» A német lapok szintén lelkesednek. Der Spiegel (14. sz.) «. . . aber zumeist bewunderten wir den genialen Aufschwung des Kompositeurs . . . des (hier komponierten) Nationalmarsches (Rákóczi). Es beginnt im Adagio, dir Töne heben sich, sie gehen über in die musikalische Zeichnung eines Schlachtgemäldes jubelnd und klagend rauschen die Töne in unser Ohr, da schallt aus dem Schlachten-donner der Marsch Rákóczi's wieder hervor. Das Beifall steigerte sich bei der letzten Pièce (Rakoczy) zum Enthusiasm, welche auch wiederholt werden musste.» Hasonlóan áradozik a Der Ungar is (46. sz.): «Eine wirksamere Instrumentation lässt sich kaum denken, hierin ist Berlioz unübertroffener Meister und wo an der edelsten Gefühle Ungarn appetit wird, da taucht ihm das Herz doppelt warm auf.» Ugyanez újság 47. számában az alábbi humoros hírt olvassuk, mely nyilván célzás arra, hogy Berlioz résztvett a Nemzeti Casino Deák-lakomáján («Honderű» 7. sz.): «Berlioz neuinstrumentierter Rákóczi Marsch wurde in seiner imposanten Wirkung dadurch noch erhöht, obgleich er nichts destoweniger in dieser Form kaum populär werden dürfte. Der geniale Berlioz soll nach der Versicherung des Glückners gegenwärtig an einer neuen grossen Symphonie unter dem Titel Ungarische Reform arbeiten, bei welcher die Trommeln und Zymbalen bedeutend in Anspruch genommen sind, damit es was zu schlagen gebe.»

A Der Spiegel (17. sz.) közli a Bohemia című prágai újságból Berlioz pesti levelét Ambros zeneíróhoz, melyet tudomásunk szerint még senki sem használt fel. «Ich habe hier mein erstes Konzert diesen Mittag gegeben. Der Erfolg war dem zu Prag ähnlich, man Hess vier Nummern wiederholen. Doch that vielleicht auch das Nationalgefühl der Ungarn etwas zur Sache, den ich habe ein ungarisches Thema — den Rákóczi Marsch — bearbeitet und

instrumentirt. Sie haben gar keinen Begriff von diesem Saale voll ausser sich gesetzter Leute (cette salle en délire), dem wüthenden Geschrei, dem Eljen der allgemeinen Aufregung. Besonders über eine Stelle verloren Sie ganz und gar den Kopf, wo ich das Thema in fugierte Bearbeitung von den Violinen und Bässen ausgeführt, auf einen breiten Crescendo wieder bringe, wozu die grosse Trommel piano, gleich fernen Kanonenschüssen ausschlägt. Wenn sie es passend fürhalten, würde ich den Marsch auch in Prag zur Auf-führung bringen.

A prágai előadás el-maradt, mert Berlioz Pesten hagyta a vezér-könyvet. A «Honderű» (8. sz.) írja: «Örömmel tudatjuk olvasóinkkal, hogy a minden szépre lel-kesülő Batthyány Káz-mér gróf Berlioz úr Rákóczi-indulójának parti-túráját 500 frankkal megtisztelni s azt ezen tiszteletdíj mellett saját közremunkálásunk magának megszerezni buzgólkodott. Ő maga, mint értesülünk, a barát-jának, Zichy Manó gróf-nak igazgatása alatti budapesti zeneegyletnek kedveskedett e művel, mely azt már csak azért is megérdemli, mert annyi dicséretes készséggel és minden érdek nélkül járult Berlioz úr szerze-

ményeinek nagyszerűbb előadhatásához. (Célzás a zenekari közreműködésre.) A nemes grófnak e tette annyival méltánylandóbb, mentől ritkább phoenix-madár. Ilyennek szeretném én a díszmagyar arisztokratákat.» A hírből kitűnik, hogy a partitúra megvételének eszméje P. Horváth Lázártól származott, kinek különben alighanem jelentős része lehetett Rádai gróf színházi intendánssal együtt, hogy a Nemzeti Színház a francia mestert vendégül hívta meg. A partitúra aztán ismeretlen módon Erkel Ferenchez s az ő hagyatékából a Nemzeti

Berlioz Rákóczi indulója
pesti vezérkönyvének első oldala.

Múzeumba került s ma is ott van. A könyvkötő barbár módon levágta a címlap felső részét, ahol éppen a cím volt. Talán a Marche de Rákóczy fölött még ez is ott állhatott: «Souvenir de Pest,» mert később ilyen cím alatt is megtaláljuk hangversenyműsoron. A kéziraton még Erkel Ferenc németül feljegyezte, hogy a kézirat Berlioz Hektoré. A pesti kéziratot Charles Malherbes a lipcsei Berlioz összkiadásban (1901. XI—XII. k.) de még Boschot is legújabb munkájában (Le Faust de Berlioz. Etude sur la Damnation de Faust et l'âme romantique. Paris, 1927) megtalálhatatlannak (introuvable) mondja. (36—40. l.)

Február 21-én hagyta el Berlioz Pestet. Sok nagy városban fordult meg, de sehol? sem érezhette magát annyira elemében, mint nálunk. Mámorosan élvezte a közönség deliriumát, mely elfogott minden magyart, aki gyönyörködhetett a magyar gondolat berliozai apoteozisában. Berliozt, akit folyvást Hugo gigantikus látomásai, Delacroix színorgiái üldöznek, élete végéig kíséri az égő város emléke a Duna partján, melybe ő hajította be a tűzcsóvát.

Évek múlva, 1853-ban Lipcsében hangversenyez. Blsó hangversenyére eljön Weimarból Liszt és vezérkara, akikkel Berlioz az előző évi weimari Berlioz-héten ismerkedett meg. Köztük van Reményi Kde is. Az első hangverseny (dec. 1.) után Lisztek hazatérnek, Berlioz még egy hangversenyt ad a Gewandhausban, mikor a Rákóczi-induló is műsoron szerepel (dec. 10.). Berlioz közben (dec. 6.) levelet ír Cornelius Péterhez és üdvözetét küldi Reményinek. Üdvözetül egy Rákóczi-motívumot küld.⁹⁴

Az erkölcsi diadal mellett az anyagi sem volt jelentéktelen. A Def Schmetterling (8. sz.) szerint a két «akadémia» 500 fírtot, a Rákóczi-vezérkönyv 200 fírtot hozott. A francia sajtóban is visszhangja támadt a pesti diadalnak. A Le Ménestrel (1846 márc. 29. sz.) írja, hogy Berlioz pesti sikere még talán a bécsit és prágait is felülmúlta. A «magyar nemzeti himnuszról» fantáziát írt, mellyel «elektrizálta és fanatizálta» hallgatóságát. Egy nagy úr ezer frankért megvette a partitúrát. «On dit que c'est un comte.»

A felbolygatott lelkekben még el sem csitultak Berlioz Rákócziójának hullámai, mikor ismét megjelent Pesten Liszt Ferenc s zongorája újból harsogni kezdte az indulót. A «Pesti Divatlap» (21. sz.) vezetőhelyen köszönti a művészt «Eszmeszikkák Liszt Ferenc lánglelke körül» című cikkében: «Oh az a Rákóczi induló — Liszt Ferenctől előadva. Mintha remeklő hangszere túlvilági hangon így szólna hozzánk: «Üdvözöllek nemzetem! Szeretlek imádott hazám. Mint örülök, hogy fölébredtél. — Indulj és haladj továbbra is a szabadság pályáján kitűzött nagy célod felé. Rajta, rajta, hass, mozogj és cselekedjél. — Küzdj, harcolj a jó ügyért mindhalálig. Semmi akadály ne rettsen el. Bizzál önerődben. Soha ne csüggedj, ne hátrálj. Előre, előre oh hazám; ha kell véretem, életemet is feláldozom értetted.» Liszt Rákócziója mint Kossuth és Széchenyi programbeszéde. A közönség boldogan ünnepelte ismét Lisztet, aki megígérte, hogy ezentúl nem Franz Lisztnek, de Liszt Ferencnek írja magát (Der Spiegel, 1846., 39. sz.) és megtanul magyarul (Der Spiegel, 26. sz.).

Amint közeledett a februári idők teljessége, ahogy egész Európán végigszárguldottak a vihar előszelei, egyre fokozódott nálunk a Rákóczi-induló népszerűsége, a Rákóczi-induló a magyar lélek kifejezésformája lett. Mindjárt Berlioz távozása után a partitúra új birtokosa a Pest-Budai Hangászegylet Tavaszelő 22-én előadta az indulót Schindellmeisser egyleti karmester vezetésével. A Der Ungar (71. sz.) megjegyzi: «und der verdiente Beifall brachte

*Je serrais ma main à Nemény, qui se met
dit-il, à mes genoux; et pour qu'il se rele
au plus vite je lui aurais une bordée de
caïre sur son Huny thème:*

Votre tout dévoué

Hector Berlioz
Lippig 6 Décembre 1853

Bevező rész.

(Herzmann Scholz drezdai kéziratgyűjteménye.)

auch die Wiederholungen einigen Piecen zu Wege.» Ezek között volt minden-
esetre az induló is.

A Liszt-Berlioz Rákóczi-hadjárat után a művészek most már azt hitték,
hogy elég a Rákóczit eljátszani, hogy meghódítsák a közönséget. Dreyschock
Alexander, a neves zongoravirtuóz is ezek közé tartozott. 1846. március 11-i
hangversenyén a Nemzeti Színházban hallgatóit a Rákóczival lepte meg.
A Pesti Hírlap (március 12.) panaszkodik is, hogy «egy idő óta nagyon neki

esnek az indulónak. A farsangon nem nyílt meg s nem végeztetett be talán egy bál sem a nélkül. A jövevényművészek majd mindegyike ezzel lép fel ad eaptandam nostram benevolentiam. Megérhetjük, hogy Elsler Fanny, aki még e tavaszon lebegend színpadunkra, a Rákóczi nótára fogja eljárni a Styrienne-t 's a' szinte ide ígérkezett Lind Jenny, a' nem kevésbé divatos Sobri nótára (célzás Wilmers Rudolf átíratára) éneklendi isteni hangjával a «Kérlek Norma» kezdetű áriát. Így esett, hogy a közönség hidegen maradt daczára a túl a rendén czikornyás stílusnak.» A rögtönzés furcsa elfajulásáról értesülünk az Életképekből (1846., 24. sz.). A Pest-Budai Hangászegylet decemberi «nagy műelőadásán» szerepelt Beethoven Karfantáziája, a zongorarészt Seymour Shiff angol művész játszotta, aki «volt szíves még egy ábrándot rögtönözni, melynek témája a Rákóczi-induló s az imént hallott Beethoven ábránd egyik gondolata volt. E rögtönzés jelesül sikerült, 'sa' két egymástól annyira különböző dallam összeolvasztása meglepő fordulatokra e' kézi ügyesség és hevenyési nagy tehetség kitüntetésére bő alkalmat nyújtott. A derék művész köszönetet érdemel e szívességért.» Ez alkalommal Berlioz Rákóczija is műsoron volt. Az Életképek panaszkodik, hogy «a Rákóczi induló átváltoztatva Berlioz Hektortól, de olly lanyhán 's minden magasabb ihlet nélkül előadva, hogy e szép szerzeményre mellyel Berlioz nálunk oly nagy lelkesedést szült, nem lehetett ráismerni. A dilleltánsokban fekszik a hiba, vagy a karnagyban?»

Berlioz visszatért boroszlói, prágai és braunschweigi hangversenyei után, melyeken a Rákóczit nem játszták, Párizsba s munkához látott, hogy a már 1845-ben elkezdett Huit Scènes de Faustból megírja a La Damnation de Faust (Fauszt elkárhozása) című drámai legendáját. A pesti siker hatása alatt Berlioz elhatározta, hogy a Rákóczi-indulót is beilleszti művébe s ezért az első rész színhelyét a magyar rónára helyezte át. Berlioz szükségét érezte, hogy megokolja a színhely megváltoztatását. «Miért helyezi, kérdik sokan, a szerző hőjét — írja az előszóban — a magyar síkságra?» Azon egyszerű okból, mert olyan zeneművet akar darabjában bemutatni, melynek témája magyar. Ezt őszintén bevallja. Vitte volna hőjét bárhova s bármerre, ha arra a legérdekesebb zenei indítóok forgott volna fenn. Nem viszi-e Goethe Fauszt II. részében hőjét Spártába, Menelaos palotájába? A Fauszt-legenda legkülönbözőbb feldolgozásokra alkalmas.⁹⁵ Az induló előtt, a III. jelenetben Fauszt felkiált: a Duna fiai készülődnek a harcra! Milyen büszke, vidám dal, stb. A recitatívra következik az induló ... A Fauszt elkárhozásának a párisi Conservatoire National de Musique et de Déclamation könyvtárában őrzött kéziratában (Ms 1190 a) Marche Hongroise élén rendkívül érdekes jegyzetet olvashatunk, melyet, érthetetlenül, egyetlen kiadás sem közöl az első mondat kivételével. «Az indulónak, melyet meghangszereltem és feldolgoztam, témája Magyarországon Rákóczi neve alatt híres. Igen régi; ismeretlen szerzőtől származik és hajdan a magyarok harci dala volt, az ezredek élén, nagy, oboaszerű hangszeren játszották, az

olasz pifferohoz (pásztorsíp) hasonló, melyet még ma is használnak az Abruzzó hegység lakói.» (A piffero célzás a tárogatóra.)

A francia lapok jelentéseiből Magyarországon is tudomást szereztek Berlioz szándékáról. A *Der Ungar-nak* (285. sz.) sehogysem megy fejébe a dolog. «Faust in der Puszta. Goethe war ein Stümper. Welche Idee aber auch den Geist beschwörenden Magister in ein enges gothisches Zimmer zu stecken. In der freien, offenen Puszta, umgeben von einer Schaar Csikós; Mephisto in Gestalt eines zottigen Juházkötters, dass musste mehr Effect machen ... So drehte auch wahrscheinlich der grosse Hector Berlioz. In . . . *Damnation de Faust* versetzt er den Faust auf eine ungarische Heide «wo es kalt, eisig, und wüst ist», wie der grosse Geograph und Statistiker, Jules Janin bemerkt. . . . Wir begnügen uns nur damit, das Motiv anzugeben, welches den Beherrscher aller Blech und Kalbsfell Instrumente zu dieser Violation bewogen. Faust muss in der Puszta wandern, damit dem Pariser Theaterpublikum unsern Rákóczi (Rakovszky schreibt der grosse Historiker Janin) Marsch zu bewundern Gelegenheit gegeben werde. Die Pariser werden dem nach von unserem kriegerischen Heldengeiste einen hohen Begriff bekommen und somit verzeihen wir Janin «die Frost und sybirische Kälte» die er unseren Puszten andichtet. Originell ist jedenfalls die Idee: Doctor Faust mit langem herabhängendem Schnurrbart, fokos und weiter gatya in einem räuherigen Csárda bei einem Kulacs Wein und Zigeuner musik sitzen, oder gar den Csárdás tanzen zu sehen.» Ez olcsó szellemeskedésekre Jules Janin, a párizsi újságíró-fejedelem tárcája adott okot a *Journal des Debats*-ban (nov. 23.), melyben azonban hiába keressük a kifogásolt kifejezéseket, ezeket a pesti német szerkesztőségben találták ki. A Berlioz-párti «Honderű» (1847., 3. sz.) is elcsodálkozott Fauszt magyar kalandján, de azért gúnyolja a ellentáborn is: Berlioz Magyarországra kárhóztatta Fauszt ját. Oh, hatalmas villámfogója nagyszerű Rákóczizinknak. Nem tudtal széles e világon pusztább zugot lelni kárhóztatási sivatagul az ördögi cimborának? Hát Scythia még ma is Magyarhon? Avagy — mert te világunkból csak a színpadi világot ismered — netán csak a nemzeti színpadon lelted e vandalizmust? Oh, ne tagadd, hiszen elégszer hallottunk ilyesmit ajkaidról — te frank-chineser, — te kínai francia bolygó vandál tenmagad. (Ennek megadó.)

December 6-án volt a premier napja az Opera Comique-ban, gyér közönség jelenlétében, de a Szilfek táncát és a Marche Hongroiset (így nevezték a Rákóczit) megismételtették.

A francia sajtó kivétel nélkül a legnagyobb elragadtatás hangján ír az indulóról. Delescluse remekműnek mondja az indulót (*Journal des Débats*, dec. 10.), melynek témáját Berlioz Németországban (?) találta, ahol Rákóczi néven ismerik. Leszámítva e kis tévedést, igen szép és érdekes analízisét adja a «régii magyarok» indulójának. Gautier Théophil magasztalóan ír (*La Presse*, dec. 7.), P. A. Fiorentino (*Le Constitutionnel*, dec. 20.), Joseph d'Ortigue szintén (*La Quotidienne*, dec. 18.). A *Le Menestrel*ben E. Viel nem habozik

kimondani, hogy az ilyen hangszerezés már alkotás (dec. 13.). Az *Illustration* az induló büszke és harcias jellege alapján úgy látja, hogy a magyar lovasokkal nem tanácsos tréfálni (dec. 12.). Maurice Bourges a *Revue et Gazette Musicale de Paris*-ban (dec. 13.) annyira fellelkesedik az indulón, hogy megfélekezve, hogy Rákóczi korának francia történetében és irodalmában milyen jelentős szerepet játszott, azt mondja, hogy Berlioz nélkül az ördög sem tudta volna, hogy Rákóczi a világon volt. (Qui diable se serait douté sans cela (az induló) qu'il fut au monde?)

1846-ban indult külföldi körútjára Dobozy Károly, érdekes típusa a zenekedvelő földesúrnak, aki egész vagyonát áldozza egyetlen szenvedélyére, a magyar muzsikára. Beállt cigánybandába, majd újjászervezte a Veszter-Farkas-féle népzenei társulatot, mellyel külföldre ment. 1846 telén Párizsban volt. Úti levelei a *Pesti Divatlap*-ban jelentek meg. Ez újság 1847. évi 6. számában párizsi időzéséről is beszámol, de érthetetlenül nem ír semmit a Rákóczi-indulóval kapcsolatban. Sajátságos, hogy az egykorú francia sajtó, mely pedig minden nagyvilági eseményről tájékoztatni szokta olvasóit, nem vett tudomást Apponyi Antal gróf soiréjéről, de még különösebb, hogy a követség attachéja, Apponyi Rudolf gróf hátrahagyott naplójában, ahol elégszer megemlékezik zenei eseményről, egyetlen szót sem veszteget Dobozyra, Berliozra és a Rákóczi-indulóra.⁹⁶ Szerencsére a *Nürnberger Korrespondent*-ből (dec. 9.) érdekes dolgokat tudunk meg, melyeket a *Der Spiegel* is közöl (102. sz. *Der Rákóczy Marsch in Paris*), Apponyi Antal gróf párizsi követ soiréjéről. Bevezetőül az újság megemlékezik a Fauszt elkárhozása bemutatójáról. «Am meisten gefiel was nicht von Berlioz war, der bekannte ungarische Marsch, der mit Jubel aufgenommen und zur Wiederholung verlangt wurde. Als so glänzend auch dieser originelle Marsch durch Berlioz instrumentiert war, so machte er doch in seiner ursprünglichen Einfachheit eine viel grössere Wirkung. Am vorigen Sonntag war nämlich grosse Soirée bei dem Österreichischen Botschafter, Grafen Apponyi, der seine musikalischen Landsleute die Musiker Dobozy Károly und Kompagnie den Parisern vorführte. Schon die malerische ungarische Kostüme, das originelle Aufsehen der fünfzehn Nationalmusiker nahm günstig für sie ein, der originelle Vortrag ihrer heimischen Weisen aber erregte wahrhaften Enthusiasmus. Am Sonntag sollte Berlioz's Faust aufgeführt werden, man wusste das der Rákóczy Marsch den Glanzpunkt des ganzen bilde und so ward Graf Apponyi mit Bitten bestürmt den Rákóczy Marsch spielen zu lassen Dieser Marsch den Berlioz in Ungarn hörte und mit nahm, machte in vollstem Sinne des Wortes, Sensation und der günstige Eindruck den er zurückliess wirkte noch Sonntags nach, als er in Berlioz's Konzerte, wenn auch etwa verziert und überladen wieder erklang. Er ist bereits Lieblingsmusikstücke geworden und bald werden wir ihn von allen Regimentsmusiken in allen Vaudevilles und auf allen Drehorgeln hören.»

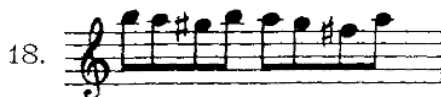
E fontos tudósítás több pontban túloz. Valószínű, hogy Dobozyék tem-

peramentumos játéka a különlegesség, sőt exotikum ingerével és varázsával hatott a műkedvelő párizsi nagyvilági társaságra. Elhisszük, hogy a magyar cigány játékanak hőfokánál hűvösebb a párizsi professzionátus zenésze. Nem lehet azonban Berlioz Rákóczi-indulóját agyondíszítettnek és túlterheltnek mondani.

A párizsi diadal végleg eldöntötte az induló sorsát. Bárhova megy Berlioz, magával viszi. Pétervártól Londonig mindenütt felhangzik a Rákóczi, Berlinben a porosz király is meghallgatja. Az induló nagy népszerűségét bizonyítja, hogy pár hónappal a párisi premier után, kezdenek megjelenni a különböző átíratok. 1847-ben jelenik meg. Brandusnál Edouard Wolf kétkézes és Jules Benedict négykezes zongora átírata, e darabok később átmennek a Richault cég tulajdonába. Ezt követi csakhamar Auzende két zongorás, nyolckezes és Redon két- és négykezes zongora átírata, ugyané kiadónál. Mikor a Faust elkárhozásának vezérkönyve és a zongorakivonata 1854-ben megjelenik, az átíratok kissé vesztenek kelendőségükből, de aztán évtizedek múlva is újabb és újabb arrangementek jelennek meg, ezek közül csak Alexandre Guilmantnak, a híres orgonaművésznek harmóniumra és zongorára készült átíratát említjük (1875). A februári forradalom csak fokozta az induló népszerűségét.

Berlioz Rákóczi-ját legtökéletesebben Mosonyi Mihály szavaival jellemezhetjük. «Berlioz azonnal felismerte e zenei drágakő páratlan tüzét s nagyságát s azonnal tisztában volt a felett, hogy miként kellessen azt — mint nemzeti ereklyét — aranykeretbe foglalni, mely aztán sikerült is neki úgy, miként senkinek sem ő előtte. Egyszerű, harcias hangidomzatú trombita harsogással kezdi s aztán oly hűséggel s kegyelettel kezeli azt, miként csak a lángéztől várhatni egy láng elméjű zenemű irányában. Berlioz nem akart, mint zeneköltő a Rákóczi által tündöklenni, ő csak azt kívánta, hogy az felmagasztosítsa a művészetet. Ő az eredeti végzethez még néhány méretből álló rövid, de merész záradékot *készített, mely tökéletesen elég arra, hogy minden magyar tüzes képzelődését felfokozza s kielégítse. Ezt nevezik aztán művészi nagyságnak s ebben áíí a lángész nyilatkozatának elragadó hatalma. Egy valódi nagy művész se fog merni a Rákóczi indulón valamit változtatni, vagy kijavítani. Berlioz híven megtartá annak minden részletét, alakját s béltartalmát s mintha e nagyjelentőségű nemzeti zenedarabot örökre meg akarta volna óvni minden idők viszontagságaitól, drága szent kép, vagy könyvhöz méltó örökbecsű átírat keretbe foglalá azt.» Valóban az átíratot első sorban az induló tematikus anyagának tiszteletben tartása jellemzi. Az indulónak két variánsa származik Berlioz tollából. Az első, mely Pesten került bemutatóra és a második, melyet néhány hónappal később Párizsban, a Fauszt elkárhozásában beillesztett. A pesti ma már csupán történeti becsű, a párisit mindenütt játsszák. A kettő között lényeges különbség főképp a codában van, melyet a párizsi variáns számára Berlioz kibővített, ugyancsak az induló koloritjába néhány új színfoltot dobott, az első feldolgozás*

gyorsan odavetett hangszerelési és dinamikai elgondolásait «egy éjszakánál» több ideje lévén, jobban kiformalta s az egészet átsimította, kivált a francia rézfűvők mozgékony technikáját kiaknáza. Isov Kálmán, aki statisztikus gondosságával összeállította a Berlioz-féle két variáns eltéréseit, azt állítja, hogy Berlioz forrásául Erkel Rákóczija szolgált. Bizonyítékul idézi Erkel hatodik ütemét (lásd 12. példa). Isov szerint «mindeddig előttünk ismert kiadásban ilyen ez a taktus»:

Ez az állítás tévedés, éppen ellenkezője áll. Mindjárt a Decret-kiadásban hangról hangra az Erkel-formulát (lásd 12. példa) találjuk. (Erkel Décret után dolgozott.) Berlioz egyszerűen elfogadta a Decret-kiadást ... A feldolgozászerű visszavezetőrészben, a főtéma töredékek fugátószerűen jelennek meg különböző hangnemeken keresztül, más és más hangszercsoportokban. Először a gordonka és bőgő intonálják,

aztán fagót, gordonka, bőgő «-mollban, majd a klarinét és a hegedű ^-mollban. Óriási crescendo után diadalmas visszatérése csak a főtémának, nem egy egész dalfornának. Végül a nagyszerű coda, mely húsz ütemmel bővebb, mint az első variánsban. A coda a főtéma töredékeit, valamint az induló egy másik, a főtémához tartozó motívumát

dolgozza fel. Ezt a kétütemes motívumot Berlioz meghagyja eredeti alakjában, de Liszt mindig kánonszerűen hozza.

Isov a fugatóban is Liszt hatását akarja kimutatni. Liszt codája ugyanis néhány ütem fugatóval kezdődik. Először is: a Liszt-rapszódia öt évvel Berlioz indulója után jelent meg. De a Fáy által közölt Ruzitska-féle Bataille is esetleg fugatónak nevezhető imitációval kezdődik (lásd 8. hangjegy példa). Igaz, hogy

ez később jelent meg, de annyira primitív egész elgondolásában, annyira érzik rajta a naiv archaizmus, hogy nem lehet azzal vádolni, hogy Berlioz vagy Liszt mintájára utólag íródott volna. Berlioz nem ismerte az Erkel-indulót, de ismerte a Scholl—Deeret-kiadást, méhnek alapján dolgozott.

A RÁKÓCZI-INDULÓ A SZABADSÁGHARC ÉS AZ ABSZOLUTIZMUS IDEJÉN.

A szabadságharcban Rákóczi neve ismét szimbólum s az induló egyre gyakrabban hangzik fel. Vasvári Pál Rákócziról nevezi el híres szabadságsapatát.

Petőfi Rákócziban hazánk szentjét dicsőíti. Szigligeti megírja II. Rákóczi Ferenc fogságát; melynek pesti bemutatója 1848. november 6, a kolozsvári a világsi fegyverletétel napja, 1849. augusztus 13. A szabadságharc ugyan vett felszínre egy csomó népszerű dalt és indulót, de ünnepélyes, döntő percekben, rendszeren, a Kossuthtól búskomoly-nak mondott Rákóczi-induló harsant fel. A Március Tizenötödike című újság (68. sz.) leírja a magyar honvédség eskütételét a Vérmezőn június 1-én. «Tíz óra után érkezett meg a tisztikar élén Mészáros Lázár huszárezredesi egyenruhában. Az ausztriai császárnak hűséget esküdött generált és alárendelt tisztjeit a Gotterhalte ausztriai néphimnusz fogadá, mint hatyúdala a Magyarországon haldokló idegen elem és rendszernek. Ima után a magyar miniszterelnököt és ezredeit, alárendelt tiszteit s a magyar alkotmány szent és változhatatlan védelmére megesküdött sorkatonaságot

RÁKÓCZY-INDULÓ magán-és karénekre.

SZERDAHELYI JÓSEF SZÖVEGE UTÁN

Zongora kísérettel

ENGESZER MÁTYÁS.

Pest-Buda, Zenei Akadémia

Rózsavölgyi Társaság

Engeszer Mátyás: Rákóczi indulójának címlapja.

Rákóczi lélekemelő indulója üdvözlé, jeléül annak, hogy az imént hattyúdalt énekelt idegen elem és rendszer már meghalt ...» Különben a császáriak is szívesen lelkesedtek a rebellis indulón. Ugyancsak a Március Tizenötödike jelenti, hogy «mondják, hogy Schlick uram a Rákóczi indulóval jött be a városba (Kassa) s hogy katonái a magyart éltették».

Liszt ezalatt Weimarban csak művészi terveinek él, amit itthon sokan nem fognak neki megbocsátani. Alig nyolc éve fogadkozott, hogy a kardot, mellyel 1840-ben a nemzet megajándékozta, «ha kell majd kihúzza hüvelyéből, csapásai rettenetesekek lesznek és utolsó cseppig ontani fogja véréét ...» Fogadalmát, melyet a Rákóczi-induló követett, úgy látszik nem tartotta még aktuálisnak. Heine, aki különböző okokból nem szívelte Lisztet, a magyar szabadságharcra szemben követett magatartása miatt gyilkos gúnyval támad Lisztre Im Oktober 1849 című versében:

*Es fiel der Freiheit letzte Schanze!
Und Ungarn blutet sich zu Tode,
Doch unversehrt blieb Ritter Franz,
Sein Saebel auch — er liegt in der Kommode.*

Görgey Arthurnak volt egy kedvelt fiatal tábori hegedűse, akinek — mint Jókai feljegyezte — a tábornok világhírt jósolta, s kinek dicsőségében nem csekély szerep jutott a Rákóczi-indulónak. Sokszor húzta a szabadságharcban a honvédek fülébe. Ez a fiatal hegedűs Reményi Ede.⁹⁷ Szász Károly, a későbbi református püspök ifjúkori naplójából tudjuk, hogy a Rákóczi-induló fölött «ábrándot» írt, melyet maga akart elszavalni Reményi Ede hangversenyén.⁹⁸

A szabadságharc alatt írja Reményi barátja és majd társa az emigrálásban, Székely Imre, a kiváló zongoraművész Rákóczi-indulóját. Székely, aki a nyolcvanas évekig a század egyik legnépszerűbb szerzője, és ábrándjaival megteremtője a magyar szalonzenestílusnak, Rákóczi-ját is ilyen modorban komponálja. Tremolókkal, ekhó hatásokkal, dolgozza fel, a nélkül, hogy az induló veszítene férfias jellegéből. Berlioz hatására vall, hogy az első dalforma középrészének egyik motívumát imitációsán kezeli. Berlioz a fuvolákon és klarinéteken felhangzó motívumot vonós pizzicatókkal imitálja, Székely a diszkántot a basszussal. A főtémának nem Décret—Erkel—Berlioz formuláját (12. hangjegypélda), de Fáytól közlendő képletét adja.⁹⁹

Berlioz az osztrák hatalom garázdálkodása alatt sem feledkezik meg Magyarországról. Nővéréhez, Adélhoz, írt levelében (1851 január 4) panasolja, hogy Európaszerte hány barátja esett áldozatul a forradalomnak, köztük «Battyháni» (Lajos) gróf.¹⁰⁰

Az idők setétre fordulása elől a költők is a múltba menekülnek. Vörösmarty költeménye, Mikes Búja Rákóczi korát idézi. A katasztrófa után — mint Mátray írja — az indulót tilos volt játszani. «Csak magánkörben játszották cigányzenészek s ekkor is külön díjért.»¹⁰¹ Lassanként aztán engedni kezdett merevségéből az osztrák policájszellem. Mikor végre a Filharmóniai

Társulat először adja elő Berlioz Rákóczi-indulóját, olyan viharos tetszést arat, mely már politikai tüntetés¹⁰² (1859. nov. 27.), 1859-ben az olasz csatatéren, hogy a magyarok rohamra induljanak, az osztrákok a Rákóczit fúvatják a cseh trombitásokkal.¹⁰³ Ugyanekkor szólal meg egy fiatal költő, Thaly Kálmán:

*Húzd rá cigány azt a régi nótát,
A Rákóczi indulóját.*

Gyulai Pál Romhányi-ja, Arany János Rodostói temetője a kurucvilág jelenetei, melyek sírontúli fénye a jelen komor sivárságát akarják enyhíteni. Ezekben az években jelenik meg Fáy István gróf már tárgyalt sorozata a Rákóczi-nótával és -indulóval, melynek codájaról szintén szövegtünk. Az indulót² 4-ben írja a többi feldolgozás alla breve-jével szemben. Így tizenhatodokat kapunk nyolcadok helyett. Sajátsága, hogy az indulót felütés nélkül kezdi. A téma hatodik ütemében a következő rigurációt látjuk:

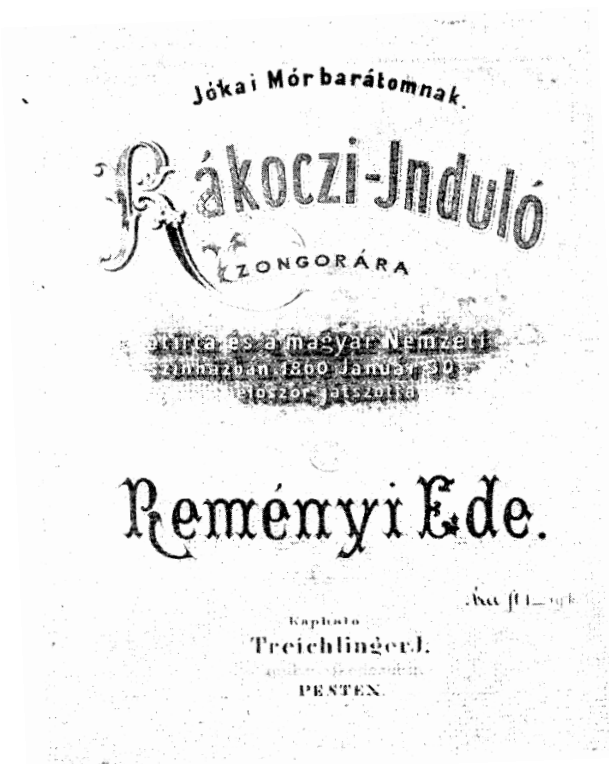
Berlioz Rákócziójának hatása megsokszorozódik. A filharmonikusok 1860. január 6-án műsorra tűzik (Pesti Emlék, a Rákóczi-induló átírása nagy zenekarra. Pesti Napló jan. 6.). Ugyanez újság január 8. száma megírja, hogy az indulót a közönség kétszer megismételtette. «Hiába a zenekarnagyok is tudnak lelkesedni, ha oly indulót játszanak, melynek minden egyes hangja egy-egy mély sóhaj a múltból.» A Győri Közlöny (január 15.) erről a hangversenyről egy spanyol író, Don Rodrigo de la Rosa tollából színes levelet közöl, mely megint felveti a Ruzitska nevét. «Amint az induló végéhez közeledik, a zene hatálya folyvást nő, utórészül Ruzitska remek ütközete van alkalmazva, mely az emberre, kivált magyar emberre, de sőt reám spanyolra is, rendkívül hatást csinál.»

Az 1860. év nagy eseménye Reményi Ede hangversenye a Nemzeti Színházban, mikor a művész saját átíratában mutatta be a Rákóczi-indulót. Reményi kompozíciója zongoraátíratban jelent meg. Rendkívül gyenge, tehetségtelen munka, melyet Mosonyi Mihály ízekre szedett szét (id. cikke). Sikere mégis páratlan, nemcsak itthon, de világszerte. Magyar földön sikerének titka, hogy az abszolutizmus legkegyetlenebb éveiben, az elnyomott dac és szenvedés tört ki hallgatásakor, külföldön pedig Reményi exotikus varázsú játéka, a zsidó cigány temperamentumának és a komoly művészetnek sajátos keveréke, melyet Magyarországon kívül nem igen lehet megtalálni. A magyar közönség nem törődött Mosonyi gyilkos bírálatával, hogy Reményi meghamisította az induló hangnemét, hogy kiforgatta lényegéből. Csak a művész játékából kiáradó tüzet érezte, mely pillanat alatt lángba borította a nézőteret. Reményi sereg magyar dalt játszott, végül reákezdett a Rákóczira, melyet állva hallgatott a közönség, úgy érezve, «hogy Reményi huszárkard gyanánt

forгатja a vonót.» Reményi hegedűagitátor volt, akinek koncertjei jobban izgattak a legféltelenebb szónoknál. Sokszor meg is gyúlt a baja Protmann, a nagyhatalmú rendőrfőnök kopóival. A Győri Közlöny (1861. márc. 28.) írja: «. . . De mi ez? Ah, ismerős hangok, melyek mint a löporhordóba esett szikra, felgyújtják a magyar szívet, erőt kölcsönöznek a karoknak, végig sírják a múlt dicső, hírhedett képeit, kibontják a szabadság lobogóit s csatába hívják a kevés, de küzdeni bátor csapatot. Ki előtt volnának ismeretlenek e velőtrázó hangok, ah, ki ne tudná, hogy ez a győzelmi harsogó szózat ... a Rákóczi-induló. S ezt Reményi játszá, pedig úgy, hogy csak meg kellett volna indulnia, mi mámorosan tódultunk volna utána, nem törődve semmivel!»

Reményi bejárta az egész világot, a Rákóczi-indulóval. Egyiptomban Cheops piramisának csúcjáról, a Kelet mesevilágában vagy Genuában, Paganini hegedűjén, a párizsi szalonokban magyar emigránsok vigasztalására, a szultán háremhölgyeinek felvidítésére, Amerika tömegeinek csodálatára mindig eljátszta a Rákóczi-indulót.¹¹⁴ 1862. év kezdetén Bécsben hangversenyzik. Hallgatói között van Bülow—Liszt Kozima, Wagner Rikárd későbbi neje, aki ismerhette Reményit már előzetesen, atyjának a cigányokról és zenéjükről írt könyvéből, mely Reményinek egész fejezetet szentel. Néhány hónappal később Berlinben ejti lázba a hallgatóságot. Bülow Kozima a francia-német közeledést szolgáló Revue Germaniqueba (1862. április) E. Franz névvel bírálatot ír Onno Kloppnak Tilly és a harmincéves háború című könyvéről.¹¹⁵ Majd egyszerre elhagyva tárgyát, Reményi hangversenyéről kezd írni sístergő tollal, atyja romantikus retorikájának stílusában. A Rákóczi-induló riadása felgyújtja Kozima izzó temperamentumát. Nehéz visszaadni magyarul képzeletének száguldását, francia metaforáinak merész játékát, zúgva zengő, messzire harsonázó hangját. «Kíváncsi az olvasó gondolatmenetemre, — kérđi Kozima — hogyan jutottam a százéves háborúból Reményihez? Mikor a százéves háborúnak, a roppant katonai, polgári, politikai és vallási harcnak emlékét felelevenítve, átéltem e kort, a háború hangokban szólalt meg bennem. Előbb csak határozatlan, zavaros, majd egyre tisztább és ismerősebb akcentusokban a Rákóczi-induló robbant ki a százéves háborúból, az elveszett, elrabolt és újra meghódított haza jelképe. Nemrég hallottam Reményitől, emléke folyton kísért, mintha prófécia volna a szabadságnak ez őrző ríkoltozásában. Először csak a kardok szilaj villogtatása a harcos kezében, aki fegyverkezik és előretör, mint férfi és szablya vad ölelkezése, aztán a hősök gyülekezése, a harc boldogsága, a pengék csattogása, a szabadság fegyvercsörgése, a lándzsák szikrázása, melyek hegyén a háború szellemei táncolnak, a haza szól, mely ott ég mindegyik homlokán, a diadal észbontó öröme, mögötte a kiállott szenvedés és a halálsejtelelem. Majd a távolból tömeg közeledett, áradata lassan nőtt, nem hadsereg, de dacos, rongyos, fenyegető, rejtelmes sokaság, kezében késsel, ajkán mosollyal. Tömeg, mely mormol, mint a szél, hullámzik mint a tenger, szeme megannyi csillag, bőre fekete, mint Azrael a halál angyalának hajzata, aki vezet. Egyetlen kiáltás, vezér és tömeg összezavarodik, egyetlen kiáltás és minden rendben.

A felszabadító sereg indul a győzelemre.» E patetikus vallomás, melyből Liszt forradalmi krédója árad, perspektivikus erejével felrzza az olvasót nyugal-
mából és hitet tesz Reményi művészetének szuggesztív ereje mellett. Néhány
évvel később Teophil Gautier a nagy francia író ¹¹⁶ fantáziájában Reményi
Rákóczija ugyanazokat a képeket jeleníti meg, pedig az író nem ismerte Cosima
cikkét. «Reményi előjáték formát játszott, melyben a vad zaj, határozatlan

Reményi Ede: Rákóczi-indulójának címlapja.

sóhaj s névtelen panasszal vegyült, amint a fegyver csattan, a mén dobog, a kard csörren, a sarkantyú peng s a hadi szekér tovarobog. E fenyegető zajban néhány folytonosan visszatérő hang elárulja már az induló témáját s a viharos harmónia éltre akar állani. Végül megkezdődik maga az induló elvarázsló melódiája, ellenállhatatlan tüzével s harcias ritmusával. Az alapeszme — hogy úgy mondjuk — lóra ül, kardot ránt, megsarkantyúzza a lovát s vad kiáltással rohan az ellenségre s aztán megint visszafordítva ménjét, mintha el akarná-hagyni a csatasíkot. A méndobogás már majdnem a távolban vész

el, de ekkor ismét rögtön oly ellenállhatatlanság, oly fúria ittasság s a deliriumhoz hasonló vitézséggel tér vissza, melynek a leghidegebb természeteket is fel kell lelkesítenie. Ki hallgathatná megindulás nélkül a vad függetlenség s megingathatatlan hazafiság e borzasztó szép dalát. Reményit exaltáció fogja el, homlokán a lelkesedés pírja ül, szemei szikráznak, vadul forgatja a vonót és saját játéka által elragadtatva a közönséget is magával ragadja Rákóczi-indulójával.»

Ezekből a magasztaló írásokból még egy lényeges mozzanat derül ki: Reményi az indulót rögtönözte, nem tartotta magát szigorúan kompozíciójához, de a kor szokása szerint, ami Liszt művészetének is jellemzője, improvizált, beleszólt figurákat, előadás közben szinte újra költötte a darabot, miközben kiélte temperamentuma minden forróságát.

Reményi Rákócziját, melyet Jókainak ajánlott, csak mint politikumot ítélni lehet meg kedvezően. Reményi itthon és külföldön a magyar ügyet szolgálta. Rákóczi kompozíciónak elképesztően silány. Érthetetlen, miért választott g-mollt az induló hangnemének, elfátyolozva a téma ragyogását. Szegényes fanfárszerű bevezetése fölösleges. A g-durban írt trió után invenciótlanul vándorog el a főhangnem (g-dur) dominánsára, hogy huszonkét ütemen keresztül exponálja az akkordot. A visszavezető részben felhasználja a Hunyadi László megnyitójának kezdő motívumát.

A feldolgozásban céltalanul ugrál össze-vissza hangnemről hangnemre, míg végre hozza a visszatérést. Végül kis coda.

Reményi Rákóczi-indulójára csakhamar reáborult a megérdemelt feledés.

Igaza volt Mosonyinak: «a világ minden hírlapja se lesz képes kierőszo- kolni azt, hogy valamely mű — mely magában hordja a halálos betegség csíráját — fönmaradjon s a késő nemzedékeket is fölvilanyozza.»

Az 1860. évben Győrben Szűk Róza tehetséges fiatal gordonkaművésznő (a későbbi Matlekovits Sándorné) hangversenyt rendezett, melyen a helybeli katonazenekar előadta Berlioz Rákóczi-indulóját. Úgy gondoljuk, ennek az előadásnak (Győri Közlöny, dec. 16.) következményeképpen küldött a győri ifjúság ezüstkoszorút Berlioznak, melynek történetével még nem foglalkoztak. A Győri Közlöny az alábbiakat írja (dec. 27.): «Ifjúságunk egy lelkes indítvány folytán elhatározta, hogy Berlioz Hector francia zeneköltőt a Rákóczi-indulóra tett jeles változataiért egy ezüst babérkoszorúval tisztelendi meg. Az erre szükségelt összeg a rögtönözve nyitott aláírási íven már nagyrészt bejövén, az ezüstkoszorú készítésével Ráth Gusztáv aranyművesünk bízott meg, kinek ismerve ügyességét, nincs okunk kétkedni, hogy a mű a zeneköltőhöz méltó leend. Az ifjúság érzelmeit egy magyar nyelven szerkesztett kísérő levél fogja tolmácsolni, mely bizonyára ellenkező nézethez fogja juttatni a

Marche Hongroise (1)

All^o marcato

Flûte Solo

Flûte 2e Solo

Hautbois

Clarinete en A

Fagote

Corn en B

Corn en D

Corneille en C

Corneille en E

Trombones

Ophicleide ou Tuba

Trombone en A et en mi

Cymbales et Triangles

Violon

Viola

Cello

Contrebasse

L'œuvre de cette marche qui s'est développée et élargie en Hongrie pour la fête de Pesth, et qui fut ensuite un autre instrument et grand succès. Ce fut le premier aux Hongrois qui l'apprirent en 1848. Elle fut composée par Hector Berlioz pour l'œuvre de Pesth. Elle fut jouée pour la première fois en 1848.

Berlioz párizsi Rákóczi-indulója kéziratoss vezérkönyvének első oldala.
 A lap alján Berlioz kiadatlan jegyzete az indulóról.
 A párizsi Conservatoire National de Musique et de Déclamation könyvtára.

nagy művészt és hihetőleg tekintélyes környezőit, mint amit rólunk jóakaró civilizátoraink terjesztettek. A levél szövegét jövő számunk hozandja.» A levél szövegével az újság adós maradt. Az egykorú sajtóban sem találtam nyomát. A Zenészet Lapok (1861. 15. sz.) megírja a hírt, de szükségesnek tartja, hogy más megyék és városok fiatalsága is bocsásson ki hasonló tartalmú felszólítást. Bgy várost sem illette meg inkább e korszerű indítványnak pártolása, mint éppen a fővárosit, melynek volt és van alkalma Berlioz műveit hallani. A terv. nem vált valóra, a győri ifjúság egyedül kívánt hódolni a francia mesternek. A győri levél szövegét nem közölte egyetlen lap sem. Berlioz kevéssel halála előtt elégette levelezését, így nem ismerjük a győri levelet, de fennmaradt Berlioz válaszának szövege (az eredeti hollétét nem ismerem), melyet Berlioz kiadott Emlékirataiban és közölt a Pesti Napló is. (1861. márc. 9.) Egykorú magyar fordításban így hangzik: «Uraim, vettem önök szép ajándokát és a hozzácsatolt hízelgő levelet. A rokonszenv e jele azon földről, melyre oly édesen emlékszem, nagyon meghatott. Művem sikerét valószínűleg azon érzelmeknek köszönöm, melyeket nemzeti daluk önökbe ébreszt — vagy önök költői kitétele szerint életre kelt önökben, kikről elmondhatni Virgillel:

*Furor iraque mentem
Praecipitant pulchrumque movi suceur rit in armis.*

De ha csak egy szikrát leltek önök zenémben azon elragadtatásból, mely minden magyar szívből föl villan, úgy nagyon boldog vagyok és e sikert a légritkábbnak tekintem, amiben művem részesülhet, Párizs február, 24. Berliozt nagyon meghatotta, hogy tizenöt év múlva sem feledték el a magyarok és az ifjú nemzedék is lelkesedik Rákóczián.¹⁰⁷ Ebben az évben még egy levelet írt, Erkel Ferenchez, akiről Emlékirataiban nagy elismeréssel szól. A levél (eredetije a Széchenyi Könyvtárban) az indulóval kapcsolatos és így hangzik:

Mon cher Monsieur Erkel.

Je vous remercie de votre lettre et des informations que vous me donnez. Je n'ai en effet accordé à personne en Allemagne le droit de publier mon développement instrumental de Rákotzi Marsch et je vous cède mes pleins pouvoirs afin d'obtenir justice de l'étrange abus de confiance dont vous me parlez. Faites tout ce que vous jugerez convenable je m'en rapporte entièrement à votre sagesse et à votre loyauté. La publication d'une réduction au piano du manuscrit que j'avais laissé à Pest me contrarie d'autant plus que ce manuscrit n'est pas conforme à la marche que j'ai depuis mon voyage en Hongrie introduite dans la Damnation de Faust. J'y ai ajouté une coda un peu plus développée que celle de la première et qui augmente beaucoup l'effet de la péroraison. Si je savais même comment vous faire parvenir un exemplaire de la partition, je vous l'enverrai afin qu'on puisse entendre à Pest l'ouvrage tel qu'il est. Mais je crois que la police autrichienne ne laissera pas arriver jusqu'à.

vous mon envoi. Les deux exemplaires que vous m'annoncez ne me sont pas parvenus.

En attendant quelques lignes de vous, je vous serre la main et vous prie de vouloir bien me rappeler au souvenir de MM. les artistes du Théâtre National. Votre tout dévoué Hector Berlioz, 4 rue de Calais. Paris, 25 janvier 1860.

E levél előzményei mögött Erkelnek érdekes terve húzódik meg, melyre nem mutattak reá. Isoz, említett dolgozatában e levélváltás okául Zapf Antal pesti zeneszerző néhány év előtt napvilágot látott, Berlioz Rákóczi-jából készített zongoraátiratát jelöli meg, mely a francia mester engedélye nélkül jelent meg.¹⁰⁸ De Isoz nem mondja meg, miért jelentette ezt Erkel Berlioznak? Azért, mert ő maga akarta kiadni zongorára Berlioz művét s így bosszantotta, hogy Zapf megelőzte — engedély nélkül. A Zenészeti Lapok 1861. 24. száma írja: «Amint halljuk, Erkel Ferenc, ki a Berlioz Rákóczi-ja eredeti partitúrájának tulajdonosa, e közkedvességű s kegyelt nemzeti indulónk művészi feldolgozását zongorára két s négy kézre szándékozik közzétenni. Nagyobb szolgálatot alig tehetne nemzeti irodalmunknak, mintha

ez eszme igéjét testté változtatná, mert meg vagyunk győződve, hogy az szokott mesteri keze alatt egészen új érdeket nyerne». Erkel Ferenc terve, úgy látszik, közbejött akadályok miatt nem valósulhatott meg. Berlioz méltatlankodása érthető meg. Mikor csaknem másfél évtizede forgalomban van a Rákóczi tökéletesített, második kiadása, kellemtlenül érintette a primitívebb első verzió megjelenése, mert az induló jogát már eladta Richault kiadónak. A Rákóczi új vezérkönyve sem érkezett meg, legalább is semmi nyoma sehol, csak három évtized múlva kerül majd előadásra az új variáns a Fauszt elkár-

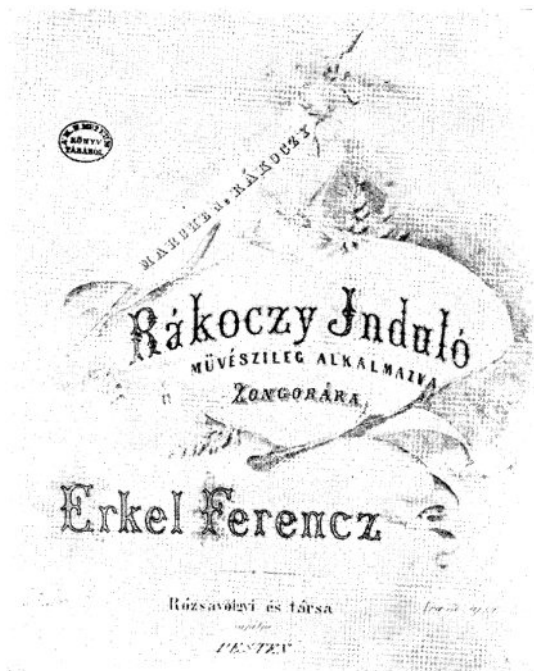

A párizsi Rákóczi-induló első zongoraátiratának címlapja 1847-ből.

A párizsi Conservatoire National de Musique et de Déclamation könyvtára.

hozása bemutatóján, addig a régít játszották. De ismertünk egy nagybányai hang versenyműsort, melyen Erkel Gyula, Ferencnek fia, tizenkét kezes átíratot csinált belőle. (Zenészeti Lapok, 1862. 22. sz.) Ez is nyilván a régi variánst írta át és nem jelent meg nyomtatásban.

1861-ben jelent meg Eperjessy István Rákóczi keserve, «melyből ama világhírű Rákóczi-induló készült» és Treichlingernél egy könnyű Rákóczi-induló.

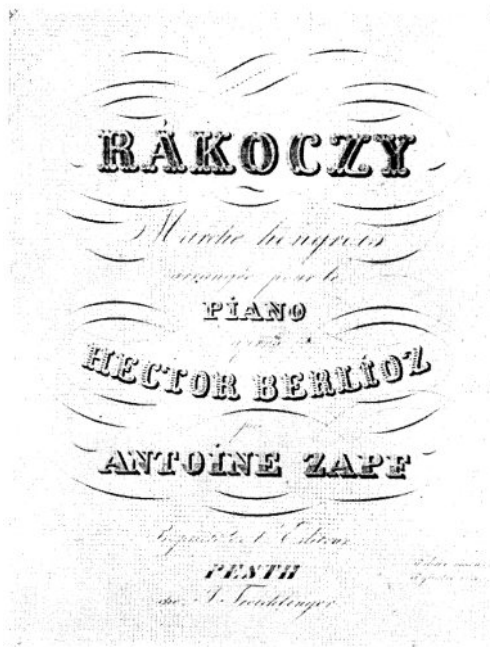

Erkel Ferencz: Rákóczi-indulójának címlapja.

A következő évben jelenik meg Engeszer Mátyás belvárosi kántor és zenedei tanár Rákóczi-indulója Szerdahelyi József szövegére «magány és karénekre». Szövege alkalmatlan az induló dallamára (Üdv hazánkon égi fény, nemzet öre tiszta lény). Még hiányzott a prozódikus érzék nálunk, kivált idegenből magyarosodott komponistáinknál. Engeszer kísérletet sem tett a probléma megoldására.

Wilmers Rudolf a legnépszerűbb zongoravirtuózok egyike, 1845 óta rendszeresen ellátogatott hozzánk és irántunk való szeretetét több népdalátírással és

a Petőfi-szobor javára rendezett hangversenyével rótt le. 1861. június 29-én a Nemzeti Színházban hangversenyt rendezett, melyen előadásra került, nagyzenekarra írt Hunnia című szimfóniája. A Hölgyfutár (július 2.) közli Tarnóczy Kázmér barszegyei főispánhoz Wilmers levelét, melyből megtudjuk, hogy a Hunnia a szerző hálája «Magyarország tiszteleti polgárságáért». Wilmers műve három tétel: I. Hősi hangok. Árpád bevonulása. II. Vallásos hangok (Szent

Berlioz-Zapf: Rákóczi-indulójának címlapja.

István-korabeli zavarok). III. Szabadságharc. — Az első két tételben nincs magyar téma. A III-ban «a Rákóczi-induló eleven hangzatú dallamcsoportozata sarkpontját képezi egy hangok által kifejezett csata ecsetelésének, amelynek komor, sötét képei, amelynek megsemmisítést érzékítő jelenetei, csak egy jobb kor hírnökének, ami napjaink szóval, (?) zengő szellemének (nyilván a Szózat) engednek. Úgy akartam festeni Magyarországot, amint a jog, a törvényesség és nemzetszabadság zászlaját lobogtatja s azt élete és vérével vedel-

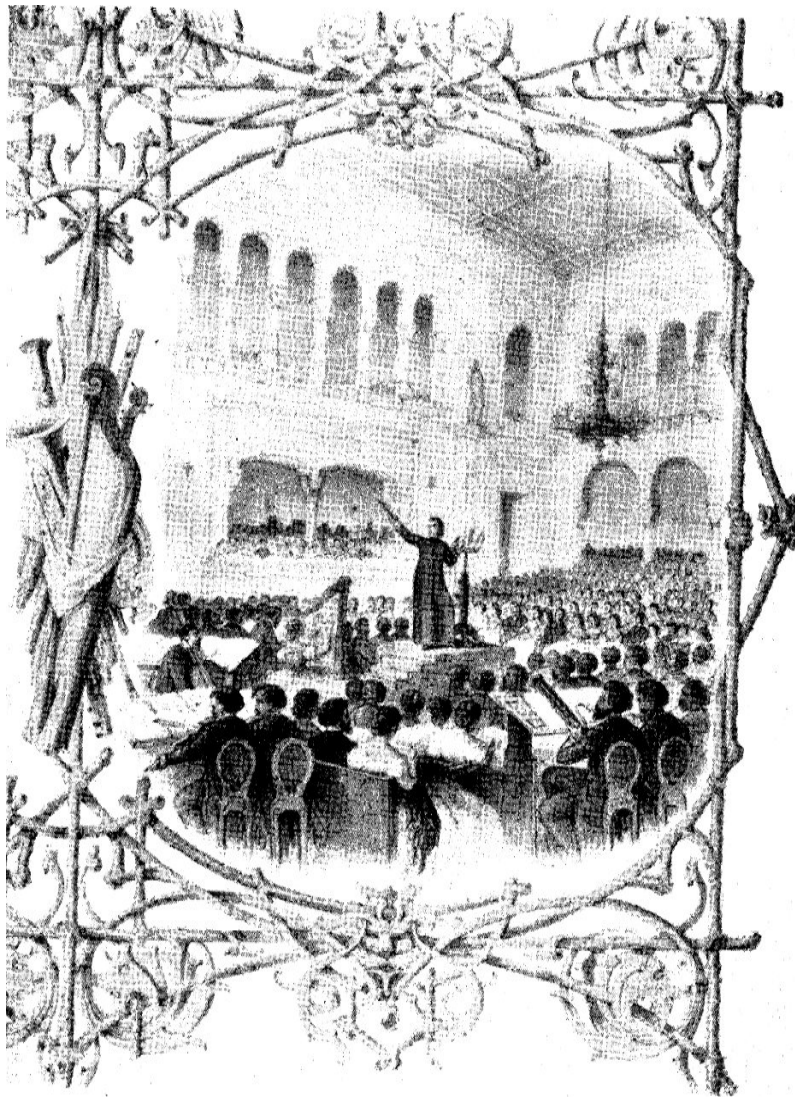
mezi». A Zenészet Lapok (40. sz.) csaknem kétoldalas cikkben foglalkozik a Hunniával. Hosszú kritikájának minden udvariaskodás mellett is az a véleménye, hogy «mellőzve a műnek specifikus magyar zenei meddőségét, meg kell vallani, hogy Wilmers úr szép készültséget s sok helyen párosult ízlést tanúsított symphoniájának hangszerelésében». E bírálatot a munka ismerete nélkül sem tarthatjuk igazságtalannak. Magyaros hangzású frázisok még nem jelentik a magyar műzenét, hová csak évtizedek múlva jutunk el.

Őszkor megíwlctt Molnár György igazgatása alatt a Budai Népszínház (szept. 14.). Műsoron szerepelt Kéler Bélának Szigligeti II. Rákóczi Ferenc fogsága című drámájához írt ouverture-je, a szerző személyes igazgatása alatt «legelőször» Dubez és Kéler zenekarától előadva. Kéler Béla, a magyar szimfonikus művészet érdemes előfutára, kinek egykori nagy népszerűsége ma a rádióban újra éled, Erkel Ferenchez írt levelében szól darabjának eszmei tartalmáról. «Nyitányomban a motívumok megfelelnek a Szigligeti dráma címének, t. i. Rákóczi fogsága és maga a drámában előfordult harcoss jelenetek által igazolva vannak, úgy mint a Largetto Religioso által Rákóczi Ferencet mint jezsuita növendéket jellemezni akarom». Kéler kéri Erkel, hogy a Nemzeti Színház is iktassa műsorába darabját.¹⁰⁹

1833-ban jelent meg az első Rákóczi-keringő. Azóta a walterjárványt a quadrille epidémia váltotta fel. A Zenészet Lapok írja (1861., 17. sz.) Rákóczi pantalonban címmel, hogy Grazban francia négyest csináltak a Rákócziából. «Csak az vigasztalhat aggodalmunkban, hogy e nagyszerű badarságot, nem köztünk, hanem a németek közt tették.» A Zenészet Lapok azonban nem-sokáig örvendhettek a német elsőbbségnek. A következő évben megjelent az abszolutizmus népszerű nótafájának, Nyizsnyay Gusztávnak Rákóczi quadrilleja. Ábrányi Kornél most már nem tudja türtőztetni magát. «Sokszor hallottam én azt emlegetni, hogy hajdanában a jurátusok feszes magyar nadrág mellé, hegyébe egy par pengő sarkantyúnak frakkot vettek s úgy jártak el hof-ot macholni a diéta alatt a pozsonyi nőknek . . . Ha a Dalárda négyesnek Quadrille Rákóczi neve lehet, úgy lehetett a frakk sarkantyú mellett ... A magyar ember verdächtig lelkesülésbe jön, ha meghallja a Rákóczit. Most pedig Nyizsnyay úr quadrille-jenek hallatára annyira megutálja az aufwiegler nótát, hogy többé meg sem bírja hallgatni igaziba sem.» (1862. 51. sz.)

Liszt Rákóczi-Rapszódiaja sem megy ki a divatból. Egyik legtehetsége-sebb tanítványa a korán elhunyt Taussig Károly, eljátssza a Nemzeti Színházban (1864. márc. 15.).

1865. augusztusában ünnepelte a Pest-Budai Hangászegylet! Zenede, a magyar zenei nevelés legfontosabb intézménye, alapítása huszonötödik évfordulóját. Ebből az alkalomból nagyszabású ünnepséget rendeztek országos dalos versennyel egybekötve, mehre Liszt Ferenc is eljött leányával, Kozimával, és vejével Bülow Jánossal, valamint több külföldi kiválósággal. Az első napon került színre a Szent Erzsébet oratórium, a másodikon egyebek közt a Dante-szimfónia s végül az ujonnan készült Rákóczi-induló zenekarra.

A Pest-Budai Hangászegyleti Zenede alapításának huszonötödik évfordulója alkalmából (1865) készült díszoklevél oldalképe.

Lisztnek nem volt szerencséje az induló zenekari átiratával. Nem tudott megküzdeni sem XV. Rapszodiájának, sem Berlioznak élő emlékével. Weimar levegőjében Liszt azt hitte, hogy az indulót tetszése szerint formálhatja, motívumait szétszedheti, kadenciáit kibővítheti.

Üstdob crescendo után a tématorodék előbb α -moll altérait negyedik fokú quintsext, majd a bővített quintsext akkordon riad s így kerül a tonikai quartsextre. Majd a vonósok, klarinétok és fagótok

unisono hozzák a témát, melyet a kürtök és rézfúvók alátámasztanak rövid, de egyhangú α -moll akkordokkal. A megismételt mondatban már induló-szerűen jön a téma. Két triót hallunk, illetve ugyanazt a triót először α -dúrban s később α' -dúrban. Az első trió után, a kidolgozásszerű részben, mely nagyon emlékeztet Berlioz fugatójára, hsz-moll quartsextjén jelenik meg a téma, majd α -moll és c -moll quartsextjén, amire szűkített hetedhangzatok következnek kromatikusán, aztán a kürtök és harsonák diadalmas unisonóban hozzák a témát a főhangnemben, de még csak az altérait negyedik fokra épített szűkített hetedhangzaton, melyről a basszus kromatikusán halad lefelé, végül unisonóban egyesül a témával. Ezt követi a tulajdonképpeni visszatérés. Átvezető rész után trió α' -dúrban. Ezután nincs visszatérés. A coda ugyanaz, mint a XV. Rapszodiában, csak a vége kibővül. A rapszódia pianisztikus oktávái helyett a zenekarban subdominánsan jön a tématorodék, majd íermátás megállás hsz-dur quartsextjén, újból megállás fisz-moll quartsextjén s ezután α' -dúrban lényegesen kibővítve ér véget. Alapvető különbség Liszt zenekari Rákóczija és a többi variáns között a kadenciák kibővítése, amit legnehezebb megszokni a magyar fülnek s mindazoknak, akik az indulót ismerik. Összehasonlítva a különböző Rákóczi-induló variánsokat: az első dalforma középrése Decret-Schollnál kilenc ütem, Erkelnél, Berlioznál kilenc, Lisztnél: rapszódia tizenegy, zenekar tizenhét, Reményinél tizenegy és Fáyánál nyolc ütem. Fáyé az egyetlen páros szimmetrikus ütemszám. Nála a kezdetkor, Reményinél a visszatéréskor nincs felütés. Decret-Scholl, valamint Fáy az első dalforma középrése első ütemeiben egyszerű β' -dur harmóniakat ad:

EMLEKÜL
LISZT FERENCZEL.

RÁKÓCZY INDOLOJA

Zongorára alkalmazva

Farkas Ferencz

Nemzeti Színház első karmestere által.

Wagner. Josef Mayer által.

1851

(A mellkép Lisztet ábrázolja magyar ruhában.)

addig ugyanez a rész a többi feldolgozásban jóval színesebb, így Liszt zenekari Rákócziójában

A főtéma hatodik ütemének a 12—18—22. példában közölnen kívül még egy variánsát találjuk a XV. rapszódiaiban, ahol a főtéma első mondatában így alakul a hatodik ütem

Tehát ez az ütem az említett feldolgozásokban négyféle képletet mutat. Décret, Erkel és Berlioz csak a 12 példabeli ütemet használja. Liszt a rapszódiaiban kétféle verziót alkalmaz (27. és 12. rjélda), szintúgy zenekari művében is kétfélet (18. és 12. példa). Székely és Fáy a 22. példát, Reményi a 18. példát írja.

Liszt Rákócziójának túlzott tematikus és harmonikus munkája idegen maradt a magyar közönség számára, mely egy új Berlioz-átiratot várt. Ez volt az oka a langyos fogadtatásnak, amit Liszt hívei is kénytelenek voltak beismerni. A Pesti Naplóban (aug. 27.) Liszt veje, Hans von Bülow védi szeretett mesterének és apósának művét. «Nem csekélyebb művészettel mint elődje (t. i. Berlioz) érti Liszt a mai gazdag orchestrum eszközeit minden irányban kizsákmányolni . . . Liszt egyénisége egymagában összhangzatosan befejezettebb és lángelmű, de bizarrabb szeszélyektől mentebb, mint a Berliozé. Jobban tudja féken tartani Pegazusát, ötleteit a nagy egész iránti tekintetnek alárendeli és művének lehető objectiv megjelenése javára elnyomja képzeletének minden szétágazó gerjedelmét. Mint különösen szerencsés hozzátevése és újítása Lisztnek: némely főtétel változatos ritmusának meghosszabbítása, melynek szűkszabása és egyenlő tagú monotoníája némi nemesbülést — ha ugyan e kifejezés félre nem értetik — igényeltek, valamint a második rész intonációjának felette szellemdús és valóban nemzetieszen feltalált összhangoztatása, a Maggiore elevenítő áttétele, az alsó terc fellépésekor, az ezt a főtétel ismétlődése előtt követő hadi zaj, amely Berlioznál csakugyan már a vázlatban (?) megvolt és a hanghatás minden előbbi pompáját még felülmúló coda, melyben két főszünet (General Pause) kedélyes pajkossága valóban villanszerű hatást gyakorol. A pléhangszerek bevágó ritmusa tökélyével» azonban nagyon elégedetlen Bülow. A Pesti Napló megpróbált lelkesedni (aug. 19.) nem komoly bírálat, de felköszöntő stílusában. «A nekünk már közönséges alakjában is oly kedves induló művészi és nagyszerűbb formákba adatva egy hatalmas zenekar által előadva, hogy ne ragadna bennünket lelkesedésre. S ha még hozzá, látjuk Lisztet kezében a vezénybottal s szemében s arcában

magyaros érzésének és lelkesedésének hű kifejezésével, hogy állhatnánk meg, hogy fel ne kiáltunk: Éljen Liszt Ferenc, a hazának dicső fia!»

A magyar Liszt-párt vezére, Ábrányi Kornél mindent elkövetett, hogy lapjában szépítse a kudarcot. «Nem annyira átirat — írja — Liszt Rákóczi, mint az induló főmotívumaiból szőtt egy darab történeti kép hangokban. Míg Berlioz átírata ellenállhatatlanul gyűjt s halált megvető győzelmes csatára vezet, addig a Liszté, mint egy nemzeti eposz elmondja, lefesti a hősök tetteit, fokozatosan felmagasztosít a honfi, érzelmekben s végre minden magyar győzelmi himnuszává avatja fel e páratlan nemzeti ereklyét. B művet nem pusztán átíratl szempontról kell megítélni, ha azt a Berliozéval akarjuk párhuzamba hozni. Berlioznál maga az átírat volt a cél, míg Liszt a főmotívumok átírata, illetőleg felhasználásával egy széles keretbe foglalt történeti hangképet akart előállítani s e célját tökéletesen el is érte. Megengedjük, hogy a nagy tömegre mindig gyűjtőbb hatást fog Berlioz átírata gyakorolni, de a műértő közönség művészi kidolgozás, felfogás s fokozatos fellelkesítés tekintetében a kettő közül mindig a Lisztének fogja adni az elsőbbséget.» (?) ¹¹⁰

Liszt Rákóczi nem tudott otthont lelteni a hangversenyteremben. Sem itthon, sem külföldön, míg Berliozé világszerte, állandóan műsoron van. Liszt Rákóczi csak Berlioz halála után jelent meg. Ide vonatkozóan Liszt a következőket írja egyik levelében: Par délicatesse d'amitié pour mon illustre ami j'en ai retardé la publication jusqu' après sa mort (Franz Liszt's Briefe, herausgegeben von La Mara. Leipzig, 1895. II. k. 336.1.) Több ízben megpróbálkoztak feltámasztásával, így 1894-ben Nikisch Arthur s legutoljára DohnányiBmó 1928-ban, a filharmonikusok hetvenöt éves jubileumán. A magyar közönség Liszt zenekari Rákóczi-ja helyett visszatért a XV. Rapszódiahoz, melyet Réth N. Nándor 1867-ben négykezes zongoraátírában ad ki.

A Rákóczi-nóta szignálszerű negyedlépése (lásd 7. hangjegypéldát) Lisztet egész életén át kíséri mint magyar vezérmotívum. Láttuk, hogy a 10. sz. Magyar Dalok-ban feldolgozza a nótát jellegzetes, kezdő, kvartlépéseivel. Ezeket a felfelé haladó negyedlépéseket különböző fekvésben megtaláljuk a zenekari indulóban. Előfordul azonkívül a kiadatlan kézirat Ungaria kantatében, többször a Koronázási Mise Glóriájában és Agnusában és a záró Ámenben, a Koronázási Ünnepi indulóban. A Magyar Roham Induló bekezdő ütemeiben is a Rákóczi-induló emléke kísért.¹¹¹

A KIEGYEZÉSTŐL A FEJEDELEM HAZATÉRÉSÉIG.

A feszültség, mely a nemzet idegeit oly sokáig izgalomban tartotta, a kiegyezés után engedni kezdett. A Rákóczi-induló is veszített politikai jelentőségéből, már nem elnyomott vágyak kifejezése, művészi hatása azért a régi Rákóczi személyének nimbusza sem csökkent, Jókai három regényben rajzolja Rákóczi korát, a zenei vonatkozásokban szabadon engedve képzeletét.

1869-bein meghal Berlioz. A magyar sajtó szüksézáván ír Pest-Buda egykor nemzeti hősként ünnevelt vendégéről. A Zenészet Lapok (márc. 14.) oldalas nekrológot közölnek, de az idézett mondat kivételével nem érintik magyar vonatkozásait. A Vasárnapi Újság, mely egészen jelentéktelen, elhunyt külföldi nagyságokról közöl arcképet és méltatást, ezúttal hallgat. A napi sajtóban is alig néhány soros hír itt-ott. Egyetlen visszaemlékezés nem jelent meg a magyar kortársaktól. Pedig sok érdekes, homályban maradt részlet szállt sírba az elköltözőkkel. Sohasem fogjuk megtudni, hogy Pesten vagy Bécsben* készült-e az induló, hogyan került Zichy Manó gróftól, illetve a Pest-Budai Hangászegylettől Erkel Ferenc tulajdonába az eredeti vezérkönyv?

Az elkövetkező években Erkel Berlioz-kultusza is engedett intenzitásából. Az 1869—70. években nem találunk a filharmonikus koncertek során Berlioz-darabot. 1870. augusztus 22-én a Vigadóban az országos dalosünnepség során ismét felhangzik Berlioz Rákóczi-indulója,¹¹² de aztán csaknem negyedszázadig nem adják, míg 1895. március 22-én a filharmonikusok Colonne Ede, a nagy francia karmester és Berlioz apostol vezetésével játs zák, de már az új kiadást. Ezt különben megismerte a főváros közönsége 1890. március 14-én, mikor a Zenekedvelők Egyesülete Bellovics Imre vezetésével bemutatja a Fauszt elkárhozását a beiktatott Rákóczi-indulóval.¹¹³

Liszt Ferenc, aki «vén sashól öreg keselyű» lett, még egyszer és utoljára fel akar melegedni letúnt ifjúsága hamvadó paraszain. A szegedi árvíztől sújtottak javára hangversenyt rendez több városban: Kolozsvárott (1879), Pozsonyban (1881), majd Bécsben stb., meryre a félkezű Zichy Géza gróf is elkíséri.¹⁴ Régi emlékek kelnek életre, mikor tomboló tetszészajra eljáts zák a három kézre átírt Rákóczi-indulót.

Rákóczi szelleme azonban megint csak beleütközött a túlzó loyaltásba. Az újonnan épült Operaház megnyitására Liszt Ferenc Király himnusz komponált, mely körül nagy csatározás támadt. Az 1882. évben Tánczos Béla indítványára az Országos Dalosszövetség tervbe vette pályázat kiírását magyar királyhymuszra. Liszt nem vett részt a pályázaton, de az ötlettől inspirálva megírta Magyar Király dalát, mely Ábrányi Kornél szövegével még 1883-ban megjelent Tábornszky és Parsch-nál. Siposs Antal zongoraművésznek, Liszt tanítványának kezdeményezésére mozgalom indult meg, hogy az Operamegnyitó műsorán Liszt Királydala is szerepeljen. Podmaniczky Frigyes intendáns azonban nem akarta előadatni a művet. Egy napilap híradásából megtudjuk miért. «Az operapróbatermében nyitva volt a zongora, rajta kitarva a hangjegyek, összegyűlve az igazgatóság, a szakértők, Podmaniczky, az Erkelek, Káldy rendező és elkezdik játszani Liszt Király hymuszát. Ez ő, a nagy virtuóz, ki hangszerelésével le fogja verni Berlioz — Uram Bocsa! — Rákóczi-indulóját. Most aztán öserővel harsan meg a hymusz dallama és a szakfériak ráismernek a régi öseréjű nótára:

*Hej Rákóczi Bercsényi
Híres magyarok vezéri.*

A kuruc nótából királyhimusz: Erkel Sándor felugrik, Erkel Gyula felugrik, Erkel Elek felugrik, Erkel Ferenc feláll, Podmaniczky és Káldy haja égnek áll.

Hunyadi Lászlót nem lehet előadni az udvar előtt, mert abban a király lefejeztet egy magyart, Bánk bánt még kevésbé lehet előadni, mert abban egy magyar szúrja le a királynét. S most itt van ez a rebellis Liszt a Király-

Sipos Antal Rákóczi-indulójának címlapja.

himnuszával. Apage satanas: Ácsi zenekar. A Himnuszt el kell hallgattatni, a dolgot el kell tussolni.»

A humoros hír igazat mondott. Az Opera igazgatósága értesítette Liszt Ferencet, hogy «legyőzhetetlen akadály áll királyhimnusza előadásának útjában, mert a himnusz dallama egy általánosan ismert és a legmagasabb uralkodóház ellen irányult forradalmi dalból vannak kölcsönözve. E dal eredete lehetetlenné teszi nekünk a nevezett királydal előadását a legmagasabb udvar jelenlétében s egy oly műintézet megnyitási ünnepélye alkalmával, mely létrejöttét Ő Felsége bőkezűségének köszönheti». Az Opera levelére Liszt a követ-

kezőket válaszolta: «Hogy a Hej Rákóczi Bercsényi-féle dal nem volt előttem ismeretlen, igazolja Magyar Király dalomnak Tábornszky és Parsch kiadásában megjelent zongorakivonata, melynek címlapján e szavak olvashatók: Egy régi magyar dallam után. E dallal legelőször Bartalus István antológiájában ismerkedtem meg s meghatott határozott, kifejező s mesterkéletlen jelegével, azonnal elláttam egy győzelmi végzetrésszel s mitsem törődve tovább egykori forradalmi szövegének szellemével, felkértem ifjú Ábrányi Kornélt egy új, kiválóan lojális szöveg írására, Éljen a Király végsorral, hogy aztán magyar király dalom úgy szövegileg, mint zeneileg teljes kifejezést nyerjen. Az átváltozások, az átmódosulások úgy a művészetben, mint a közéletben nem éppen ritkaságok. Számtalan pogány templomból lett katolikus szentegyház. Az egyházi zene klasszikus korszakában — a XVI. században — sok világi dallam nyert felvételt az egyházi énekek közé. Majd később a katolikus antifónák mint protestáns chorálok hangzottak fel. És így ment ez tovább és tovább. Az opera terét sem véve ki, melyben Meyerbeer Erős várunk nekünk az Isten szövegű chorált színpadi hatásra használta fel, az Észak csillaga dalművében pedig a Dessauer-indulót orosz nemzeti himnusszá avatta fel. Az általánosan ismert és kedvelt Rákóczi-indulónak is gyakran tulajdonítanak forradalmi irányzatokat, annak előadása is nem egyszer ütközött tilalomba. A zene maradjon mindenkor csak zene, minden fölösleges és ártalmas magyarázgatást kizárva. Különbön menten Isten, hogy bárhol és bármi szín alatt is, akár személyemet, akár csekély szerzeményemet előtérbe állítani céloznom. Egészen méltóságos Báró Úr belátására bízom afelett határozni, hogy szóban forgó Királydalom előadassék-e az új magyar Operaházban vagy sem. Tábornszky és Parsch kiadóknál a zene és énekkar sokszorosított szólamai, valamint a vezérkönyv is rendelkezésre állanak. Weimar, szept. 21.»¹¹⁵

A vezérkönyv hiába várta, hogy Podmaniczky érte küldjön. Liszt, aki egész életében hyperlojális, a szabadságharc és az abszolutizmus alatt pedig valósággal megalkuvó és gutgesinnt volt, most labancnál, bécsi intrikánál veszedelmesebb ellenféllel találta magát szemközt: Tisza Kálmánék liberalizmusával. Hiába tagadott meg mindent Liszt: fiatalkori revolucionarizmusát és nacionalizmusát, hiába minősítette «ártalmas magyarázgatásnak» a Rákóczi-induló rebellis múltját, a kései megtérés, kurucból labanccá vedlés nem használta. A szabadelvű Tisza—Podmaniczky klikk, mely szívből utálta Lisztet a cigányokról írt könyvének megjelenése óta s a legnagyobb magyar művésznek még kihűlt tetemét sem fogja beengedni az országba, hajthatatlan maradt. Pedig az ügy készült elfajulni politikai botrányá. Az ellenzék is élesztgette, a sajtó naponta közölt híradásokat az ügy fordulatairól. Az egyetemi fiatal-ság Liszt mellett akart tüntetni és az Operaház ellen. A Budapesti Hírlap különösen előljárt a támadásban: «Vájjon Haydn Gotterhalteja eredetileg himnusz volt? Utólag lett azzá: első szövege a szentségfelmutatás liturgia dala, a Tantum ergo Sacramentum volt, amelyet a pap az Isten dicsőítésére intonál és a kar folytatja. A néphimnusz csinált a dalra az Istenből császárt.

Ha ez nem volt sértő az Istenre s a római pápa beleegyezett, akkor az sem lesz sértő a magyar királyra, ha felkent személye ugyanazon dallammal dicsőítetik, mellyel a régi magyar világban nemzeti hőszaink ünnepeltettek.»

Rákóczi szelleme előtt még csukva maradtak az Andrássy-úti palota kapui.

Végre az uralkodó expiálni akarta elődei igazságtalanságát, s elrendelte a nagy száműzött hamvainak hazaszállítását. Rákóczi hazajövele újból megihlette az irodalmat (Herczeg Ferenc, Rákóczi Viktor), képzőművészetet (Iványi-Grtinvald, Jászay József, Stettka Gyula) és zenét. Aki majd összeállítja a magyar Rákóczi-bibliográfiát, bő zenei termésről is beszámolhat. Abszolút becsú munka nem akad köztük, de azért egyik-másik figyelemre méltó. Találunk színpadi műveket: Bakonyi—Kacsóh daljátéka. Rákóczi, operatrilógia (Zichy Géza: II. Rákóczi Ferenc Nemó, Rodostó), szimfonikus műveket: Aggházy Károly: Gyászhangok Rákóczi Ferenc emlékére, Siklós Albert: Rákóczi nyitány, Rékai Nándor: Kurucz Nyitány. Szendrei Aladár: Rákóczi ouverture, Farkas Ödön: Kuruczvilág (Előhang, Fegyvertánc, Tábortűz, Csata) magánéneke, kórusra és zenekarra, mely a zárótétel kihagyásával az Opera díszelőadásában is bemutatásra került scenirozva. Bndródi Sándor: Kárpát fölött csillagos . . . költeményére Hubay Jenő Rákóczi-himnuszt ír (férfikar vagy vegyeskar, zongora-tárogató-kísérettel).

Kálmán Imre, Kerner Jenő dalokat írnak. Az indulóra énekszöveget alkalmaznak a régebbi, Korbay Ferenc-féle kiadás mellett, Jámbor Simon (Petőfi csatadala) Goll János Wekerle László pattogó szövegére (Magyarok Istene rontsd a labanc hadát). Az iskolai-ünnepségek melodramákat termelnek (Kontor—Szepes: Rákóczy lobogója. — Váradi—Ábrányi: Rákóczi Rodostóban. — Szentgály—

A Rákóczi-induló.

Désiré Ringel francia szobrász alkotása. (1880.)

Prónay: Rákóczi zászlója.) Színházi melodráma: Mezei Sándor—Kálmán Imre: Mikes Búcsúja. Egyik tudósítás szerint a katonazenekarok számára a Rákóczi-indulóból Gyászindulót csináltak. A fejedelem tiszteletére rendezett ünnepek zenei mozzanatai a népies és műkedvelő kuruc romantika szellemét sugározták. Ma már a gépzene és a film is felismerték a Rákóczi-induló művészi értékét, drámai erejét.

A TÁROGATÓ.

A tárogatót a kuruc világ hangszerének ismerik. Hazafias ünnepségen felsír a tárogatón Káldy valamelyik kuruc nótája s azt hisszük, hogy Rákóczi levegője árad körülöttünk. A ma divatos tárogatónak semmi köze a XVII—XVIII. század hangszeréhez. A mai tárogató a modern kuruc romantika alkotása. Előbb azonban tisztáznunk kell, jogosan tartjuk-e a tárogatót a Rákóczi-kor hangszerének? Miért forrt össze a köztudatban a tárogató a kuruc világgal?

A tárogató elnevezéssel már a XVI. században is gyakran találkozunk. A kor emlékeiben a tárogatót felváltva emlegetik a török síppal. A török harcok idején a foglyok között török síposok is akadnak s így kezd nálunk is meghonosodni e hangszer. Takáts Sándor gazdag török-magyar anyagában fontos ide vonatkozó adatokat találunk.¹¹⁶ 1572-ben írják, hogy «Szegin Horváth Markó tárogató syposa vala, ha uram megh fogagia, hath mindiarast venne neki tárogatho sypoth, a tömlő syphoz is tud». Murmellius latin szójegyzékében 1532-ben előfordul már a tárogató síp (2490. sz.) és Calepinustól kezdve egész sereg szótárban. Zrínyi Ilona két török síposról ír,¹¹⁷ Thököly Imre Horváth Ferencnek 1691-ben írja: «Ügyekezék kegyelmed szerezni valamely hat török sipost».¹¹⁸ Apó Péter a Metamorphosis-ban szintén török sípról szól. Batthyáni Ferencről, Kemény János fejedelemről tudjuk, hogy tárogató síposuk volt. Mindez bizonyosága, hogy másfélszáz évvel Rákóczi előtt már ismerték a tárogatót, melyet akkor még tárogatósípnek hívtak. Honnan származott az elnevezés? A tárogató etimológiáját két elmélet magyarázza. Az egyik a Szarvas Gábor—Ponori Thewrewk Emil-féle,¹¹⁹ mely szerint a tárogató alapszava a trombita harsogását utánzó tra-tra-tra, jelen esetben tara-tara-tara hangutánzó prefixum, mely majdnem minden nyelv hangszerneveiben megtalálható. Indiában a tarai-turai hosszú halottsírató trombita,¹²⁰ Virdungnál a tara-tantara, melynek alapszava a tárogatóban is benne van, trombitát jelent.¹²¹ Eredetileg tehát taragató síp volt, melyből népetimológia útján tárogató síp lett s végül a síp elhagyásával egyszerűen tárogató.¹²² Ezzel szemben Réthei Prikkel Marian azt állítja,¹²³ hogy 2 tárogató síp billegető sípot jelent. Tárogatni = ismételve kinyitni, betenni, billegetni, eredeti értelme: ingat, lenget, emelget, de sípra alkalmazva nyilván csakis a síplyukak ujjemelgetésével való nyitogatását jelenti. Réthei Prikkel állításá-

nak igazolására hivatkozik Comenius Jarma-jának egy helyére (169. 1.), mely az «orgánum tibiis et fistulis constab» mondatot így fordítja: az orgona lyukas szárú bordókból és billegető, tárogató sípokból áll. Szerinte téves Szarvas hangfestő elmélete, mert a tárogató a táragat ige származéka, ez pedig a tár ige gyakorító alakja. Réthei Prikkel még tovább kalandozik az organográfia és hangszermechanika előtte ismeretlen területeire és azt akarja bizonyítani, hogy a török síp nem azonos a tárogatóval, mert ez az előbbi a klarinét. Már tizenhat év előtt kimutattam Réthei Prikkel elméletének hangszertani képtelenségét,¹²⁴ — a kérdés nyelvészeti oldaláról nem is szólva — itt még csak annyit Réthei hangszertani tájékozatlanságának jellemzésére, hogy Apor baxamétáját, mely nem egyéb, mint a passamezzo táncnév elkorcsosult alakja (a német waschamesa mintájára), nem táncnak, de «élesebb hangú fűvő szerszámnak, talán tárogatónak» tartja!

Szarvas Gáborék elmélete megfelel az igazságnak. A magyar hangszer onomastica-ban akad bőven onomatopeikus elnevezés. Rozsnyai Dávid czinczinnek,¹²⁵ Gyöngyösi csinziának,¹²⁶ Halmágyi István naplója zsinzsia-nak¹²⁷ nevezi a török réztányért, melynek bibliai variánsát csel-csel-nek, olaszul cinella-nak hívják.

A tárogató török származásával adva van a hangszer ázsiai eredete is. Hangsúlyozzuk: eleinte, a XVI., főképp a XVII. században a tárogató inkább csak népies kifejezés volt, az urak töröksípot mondtak, míg a német síp a kornétot, zinket, Schalmeyt esetleg még másféle hangszert jelentett. A török síp oboaszerű, kettős nyelvsíp, keleti változata a pásztorsípnak, a chalumeau-nak, a Schalmeynek. Törökországba az araboktól került, akik zurna-nak, zamr-nak hívták, az arabokhoz a perzsáktól jött, ezek surnay-nak, ünnepi sípnak nevezték.¹²⁸ A mongolok a fa sur-nayra felszereltek réztölcsért, primitív alakban a tibeti fennsíkron láthatjuk harib

Lovas magyar tárogatós a XVIII. századból.

néven; ilyen tölcéses magyar tárogatót (valószínűleg XVIII. századból) őriz a kopenhágai hangszertörténeti múzeum,¹²⁹ hasonló típusú a délszláv *sopelo* (tarozó). Perzsiából, a tárogató őshazájából, a hangszer eljutott Indiába is, ahol szintén szereltek fel rá fa- vagy fémtölcsért. Bizonyos, hogy az ázsiai őshazában a magyaroknak is volt valamilyen primitív nyelv-sípjuk, mely a tárogató őse lehetett s az sem kizárt, hogy mikor megjelentek a honfoglalók a Duna völgyében, még volt ilyen típusú fúvóhangszerük. Mind-ebből azonban nem következtethetjük, mint a derék Fáy István, hogy a tárogatót őseink hozták Ázsiából, mert a török harcokig semmi nyoma nálunk az ázsiai *schalmeinak*. Az az állítás, mintha a XVI—XVIII. századbeli magyarországi tárogató még az ázsiai őshaza kultúrájának volna magyar földön egyenes maradványa, «Árpádok korabeli örökség», ahogyan Réthey Prikkel mondja: alapot nélkülvő kitalálás, melynek lélektani magyarázata a XIX. század kuruc romantikája. De a nemzeti lélek sírta bele minden keservét & ezért érezték a tárogatót mag}Tar hangszernek. Korhadtt öblében évszázados keservek, rég tombolt csaták emlékei, porladó hősök harci kiáltásai szunnyadnak. Új, egyéni volt a nemzeti lélek, mely évszázadokon keresztül a tárogátón keresztül ontotta felénk minden búját és örömét s így a XVI. század török hangszeréből a legmagyarabb, Rákóczi-hangszert teremtette.¹³⁰

Az irodalmi források s az ikonográfiai anyag egybevetése (a legrégebb tárogátónk a XVIII. század végéről való) azt a meggyőződést keltik, hogy többféle tárogató típus lehetett. Elképzelhetetlen, hogy egyetlen hangszer — primitív típus — olyan széles hangulatskálát tudott volna kifejezni. Búsongó szomorúságot és vad rikoltást, zokogást és harci riadást. Ezek a többféle típusok alapján különböző hangszerek lehettek. Meggyőződésem szerint a magyar nép nem egyszer tárogátónak nevezett minden egyenes szárú fúvóhangszert, mely nem készült az akkor még kezdetleges hajlítási technikával. A tárogató olyanféle kollektív elnevezés lehetett, mint a «síp». A tárogató, török súp, elsősorban hadi hangszer. Keresztesi naplójának tanúsága szerint ugyan szomorú, érzelmes dalok is felhangzottak a török sípokon, nem tudjuk azonban, hogy vájjon nála nem nyugati oboatípust kell értenünk? Mindenesetre a XIX. század kuruc romantikája torzította el a tárogatót érzélgős hangszerré. Úgy a keleti, mint a nyugati oboatípusok jellemzője az éles nazális hang, mely felette alkalmas hadi szignálokra. A francia gyalogság már a XVII. században oboával helyettesítette a trombitát. A török súp fűlsértő élességére idézhetjük a XVI. század legkiválóbb német organográfiai szaktekintélyét, Praetoriust, aki a *Theatrum Instrumentorum* (Wolfenbüttel, 1619.) előszavában leír egy konstantinápolyi ünnepet: «Eistlich reiten zwei Türeken vorher, einer mit Heertrummel, der andere mit Schalmeyen . . . Diesem folgen zu letzt viel Spielleut mit Trummein und Schalmeyen bis zur Kirche ... so führet ihn die gantze Stadt mit Schalmeyen und Trammel. Diese Eumpen music wird noch heutiges Tag bey den Türeken in hohem Wert geachtet.» Praetorius fülét a zurna nagyban bánthatta. A francia had-

sereg afrikai bennszülött csapatai ma is használják a zurnát. A monda szerint Heister generális összegyűjtötte a tárogatókat az aradi várba s elégettette. Nem valószínű, hogy a tárogatókat elkobozták, mert labanc síp és kuruc síp, azaz hadi oboa és török síp között nem volt lényeges különbség, csak a hangszínben. A császáriak szintén ismerték a Heerpfeifet, a háborúsípot. Nem a tárogató volt rebellis hangszer, hanem a nóták voltak azok. A Hazai és Külföldi Tudósítások írja (1810., 22. sz.), hogy a Stipsits-huszárok zombolyai ünnepén a regimentből egy főtiszt úr az ő beszédében így szólt: «... Harsogatok hadi trombiták, zengjetelek tárogatók, kik az ostromjelt fújtatok, vagy diadalmi éneket.» Nem valószínű, hogy egy császári főtiszt merete volna emlegetni a tárogatót, ha tiltott hangszer lett volna. Parasztsíposok, toronyörök, valószínűen diákok, esetleg cigányok akadálytalanul játszottak rajta.

A nemzeti ébredés a XVIII. század végén a porlepte sípokba is belefűj, de nem igen törődtek vele az első szalmaláng kialudtával. Elvértve hallani róluk. 1839. február 23-án a Nemzeti Színházban bemutatták Thern Károly Szvatoplukját, melyben a színlap szerint «az előforduló nagy csatadal zenéjét ó régi magyar tárogatón Engländer úr, a hangászkar első oboistája fogja játszani.» Ez volt az első feltámasztási kísérlet s a tárogató bevezetése zenekarba. Nem vagyunk pontosan tájékozva, milyen hangszer volt az Engländer úré, alkalmasint angol kürt — oboaszerű típus.

Azután elalszik a tárogató-ügy is, mint annyd más magyar probléma. Fáy István gróf veti fel a Délibáb 1853. évfolyamában (Néhány szó a tárogatóról), majd Simonffy Kálmán a Hölgyfutárban (1858. évfolyam). Az érdeklődés 1859-ben fordul teljes erővel a tárogató felé, mikor a lapok közlik a Pest-Budai Hangászegyleti Zenede felhívását a tárogatótulajdonosokhoz, hogy küldjék be hangszereiket a zenede felelősségére és költségére. Kettő jelentkeztek, Uram György és Liskay János. A Vasárnapi Újság 1859. évfolyamában egész cikksorozat foglalkozik a tárogató kérdéssel.¹³⁰ Vahot Imre elhozza Nyitráról a Ligats-család birtokában lévő tárogatót (40. sz.), el akarja készíttetni a hangszer mását s meghonosítani a cigánybandákban. Bors Károly a jászkunoknál keresi a tárogató nyomait (43. sz.). Hajdú László tárogató-iskola írásának szükségességét hangoztatja (46. sz.). Végre a tervezések gyakorlati stádiumba lépnek. Szúk András a Nemzeti Színház első oboistája elkéri a Nemzeti Múzeum igazgatóságától az intézet egyik tárogatóját és Scripski budai hangszerkészítő-mesterrel elkészíti a múzeumi minta pár-darabjait három különböző alakban. Az egyiket híven az eredeti mintájára, a másik kettőt a «mostani terjedtebb zeneigényekhez alkalmazva». Szúk András ezalatt szorgalmasan gyakorolta magát az új hangszereken, melyen a befűvés, a felhangok fogása nem volt könnyű. A közönség izgatott kíváncsisággal várta a tárogató bemutatóját, mert híre járt, hogy Szúk András e zeneeszközön valamely ős indulónkat fogja hangoztatni». December 8-án volt a hangverseny, mely azonban csalódást okozott. A Vasárnapi Újság (51. sz.) így ír: «Hangja sokat hasonlít a klarinét hangjához, de ennél

áthatóbb és kellemesebb, talán minden fúvó hangszer között legjobban közelíti meg az ének hangját. A Szúk úr által használt tárogató nem okoz feltűnően nagy lármát, de ennél lehetnek hajdan nagyobb példányok is, mikor a hangszer igazán tárogatott. A bemutatott hangszer további kifejlésre teljesen képes, de jelenlegi primitív alakjában is főképp cigány bandában igen jól alkalmazható. Úgy látjuk . . . voltak még nagyobb s ettől különbözőbb hangszerek, miket tárogatóknak neveztek, de mellyeket még ezután fog kelleni feltalálni s kiismerni . . . Más tárogatók voltak azok, mellyeket a toronyban, mások mellyeket a csatákban s mások mellyeket zenekarban (?) használtak. Szúk András ma is bír egy sokkal hosszabb és billentyűkkel ellátott példányt, melynek mind hangterjedelme nagyobb, mind kezelése biztosabb.» A bemutatott művek között szerepelt Tinódi két históriás éneke, melyet meg kellett ismételni.

Ez a tárogató nem török síp volt, hanem nyugati schalmey-típus, melynek szelíd pásztor stílusú hangja helyett a magyar közönség harci riadást várt. Szúk és Scripski készítettek zenekari használatra egy b hangolású típust, a kis b-től a kétvonalas b-ig terjedő hanggal, az új hangszer azonban nem elégítette ki a hozzáfűzött várankozást. Ezért, mint a Zenészet Lapok jelentik (1861., 42. sz.), egy új, tökéletesebb alakban készített tárogatót akarnak bemutatni, mely huszonnyolc hüvelyk hosszú és másfél hüvelyk átmérőjű s tizenhárom billentyűvel van felszerelve úgy, hogy nemcsak diatonikus, de kromatikus dallam eljátszására is alkalmas. A lap helyteleníti, hogy Szúk a sipolák (clarinette) alakja szerint akarja tökéletesíteni a tárogatót. Hajdú László, aki már a Vasárnapi Újság 1860. évfolyamában kifogásolta a Szúk—Scripsky megreformált tárogatót, a Zenészet Lapokban (1861., 46. sz.) újból megbírálja és részletes technikai javaslatot ad a hangszer átalakítására, mert eddigi alakjában semmi köze sincs a régi magyar hangszerhez. «Kár volt a történeti emlékeink és ősi régiségeink iránti kegyelet félretételével ősi tárogatónkat idegen mondurba és fegyverzetbe való öltöztetés által eredetiségéből kiforgatni, elnemzetietleníteni.»

A reformált tárogató még néha felbukkan mint Tinódi-korabeli hangszer. A tárogatómozgalom lelke Mátray volt, aki az Akadémia Tinódi kiadását készítette elő. Mosonyi is mellette fogott. Kuruc nótákat nem szólaltatott meg a tárogató, mert ezeket Káldy előtt nem igen ismerték. A Rákóczi induló eljátszására pedig alkalmatlan volt. A Pesti Napló (1859. dec. 17.) elmondja, hogy a hangversenyen a közönség követelte a Rákóczi-indulót: «a hangversenyző néma mozdulatokkal menti ki magát, a mi nem csoda». A tárogató fúvása kényes és nehéz volt, mint általában a kettős nyelv-sípoké. Ezért nem terjedt el s a cigányok sem érdeklődtek iránta. Káldy Gyula a Kuruc Dalok közzététele nyomán támadt fölbuzdulást felhasználva, Schunda Józseffel együtt új tárogatót készített,¹³¹ mely alapjában fából való saxofon. Egyszerű nyelv-síppá alakították át, klarinétfúvókával szerelték fel s így lehetővé tették, hogy a cigánybandák klarinétosai is játszhassanak

Tajta. Schunda az egész hangszert megnagyobbította, öblösítette és három hangolásban (B, Asz, Esz) állította elő. 1897-ben Káldy a Történeti Társulat ülésén nagy sikerrel bemutatta az új tárogatót, melynek mélabús alapszíne hatásosan illett a Káldy-féle kuruc átiratokhoz. Káldy—Schunda tárogatója külföldre is kikerült, nem csak a cigánybandákkal. Bayreuthban is felfigyeltek az új hangszerre, mely Richter János tanácsára Tristan és Isolda III. felvonásában az Isolda érkezését jelző vidám danát (lustige Weise) fűjja.¹³² Ez a tárogató még sokkal inkább meghamisítása a Rákóczi-korabeli hangszernek, mint a Szúk—Scripsky-féle hangszer. Nem rikoltó harci síp, de érzelgős szalon hangszer. Ha majd egyszer revízió alá kerül a kuruc romantika, talán remélhetjük, hogy megkísérlik a tárogató hiteles rekonstrukcióját.

RÁKÓCZI AZ IDEGEN ZENÉS SZÍNPADON A XIX. SZÁZAD ELEJÉN.

Az egykorú francia közvélemény és irodalom meleg részvétellel, a Habsburgok ellenségének, a magyar szabadság hősi védelmezőjének kijáró hódolattal fordult Tequeli = Thököly Imre felé, kinek küzdelmét csak a távolból szemlélte. Rákóczi, le comte de Charoch, azonban a Napkirály udvarában élt. A tragédia utolsóelőtti felvonása a franciák előtt játszódott. «Ragotzi» alakját, jellemét megfigyelhették. Emlékiratok, levelezések, történeti munkák, regények örömet foglalkoznak vele. A «Histoire du Prince Ragotzi ou la guerre des mécontents sous son commandement. A Paris, chez Claude Cellier. MDCCVII» es a «Histoire des revolutions de Hongrie avec les mémoires du Prince François Rákóczy. A la Haye MDCCXXX» e szinte kimeríthetetlen forrása az egykorú és későbbi francia irodalomnak.

Rákóczi bravúros menekülése bécsújhelyi fogságából Lehmann kapitány segítségével, különösen érdekelte a francia közvéleményt. A század vége felé, mikor az ancien régime inogni kezd, mindinkább nő a rokonézés «a lázadó» alakja iránt, akit a lappangó és kitörésre váró jakobinizmus is csodál. Kalandos menekülése pedig legendás hőssé avatta. A Pièces Intéressantes et peu connues pour servir à l'histoire et à la littérature par M. D(e), L(a), P (lace). A Bruxelles, 1787. Tome V. a 351—359. oldalon elbeszéli Rákóczi menekülését. Ez anekdota, mely nálunk még ismeretlen, majd forrása a későbbi Thököly—Rákóczi drámai műveknek, mert fővonásaiban úgy exponálja a történetet, ahogyan a színpadon fogjuk látni. A menekülés különleges énekesműfajnak, a «Rettungsoper»-nek kedvelt tárgy¹a. Bouilly e témakörben nagyszerű szövegeket tudott írni. Tőle való Cherubini Les deux journées-ének (magyarul, német címe után: «A vízhordó») és Paer Leonore ou l'amour conjugal-jának szövege, utóbbiból készült Beethoven Fideliójának librettója.

Az Anecdote szerzője szerint Rákócziné szép, szellemes, élni vágyó nő, aki még a papokra is hatni tud, hogyan bírna akkor Lehmann kapitány, Rákóczi börtönének őre és Lehmann fiatal fivére, aki lovagi szolgálatra

mindig kész, ellentálni a bájos fejedelemnének? így jelenik meg a nobilis galantéria, mint az események mozgatója. Rákócziné gyémántokkal ékes dobozban elküldi arcképét Lehmannnak, mire a kapitány megengedi, hogy a fejedelemné egy éjet együtt töltsön férjével a börtönben. A császárné engedélyével Mariendal búcsújáráhelyre megy, tizenkét mérföldre Béctől; ahol találkozik Lehmann kapitány fivérével. Segítségével parasztlánynak

öltözve bejut a várba, miközben kény telén túrni az őrtálló katonák megjegyzéseit, akik azt hiszik, hogy ez a parasztlány is pásztoróra siet a kapitányhoz.¹³³ A hitvestársak boldogan om-lanak egymás karjába.

A meneküléshez szükség van a kapitány fivérére is. A fejedelemné is megnyeri, sokat sejtető ígérettel: «d'une proposition assaisonnée de toutes les graces faites pour lui inspirer les espérances les plus flatteuses». Rákóczi lovásznak öltözik és a kapitány fivérének tiszti-kábat ját viszi ura után. Sok veszedelmen keresz-tülvergődve, végre kijut a várból és számtalan viszontagság után elér-kezik Lengyelországba. A fejedelem sajnálta, miért nem vette reá Lehmann, hogy kövesse,

LEHMANN
ou
la Tour de Neustadt
OPÉRA EN TROIS ACTES

Paroles
de B. J. Marsollier.

MUSIQUE
DE DALAYRAC.

représenté sur le Théâtre de l'Opéra Comique, Paris le 21 Février 1808 (2e représentation)

Cote 48

A PARIS

Chez Mre ERARD Rue du Mail N° 27

Propriété des Editeurs. Enreg^{is} à la Bibliothèque N^o

Dalayrac: Rákóczi tárgyú operájának címlapja.

mert másnap fölfedezték a szökést, a kapitányt letartóztatták és néhány nap múlva kivégezték. A fiatalabbik Lehmann Bécsbe sietett, hogy jelentse a fejedelemnének a szerencsésen sikerült szökést. A fejedelemné segített, hogy életét biztonságba helyezze. Elnyerte-e remélt jutalmát? A diszkrét francia író kitérően felel e kérdésre: «Peut être l'auroit-il fait souvenir du prix qu'elle avoit attaché à ce service, si cette évasion n'eût pas été connu à Vienne et ne l'eut forcé de ne songer qu'à mettre sa vie en sûreté.»

Ez anekdota az egyik forrása Marsollier: *Léhéman ou la tour de Neustadt* című opera comique szövegének, mely Dalayrac zenéjével a 10 év Frimaire 2i-én (1801. nov. 12.)¹³⁴ került színre. Lehmann¹³³ itt már nem a gáláns lovag, de energikus, bátor férfi, Rákóczi fegyvertársa. A személyek között találjuk Beresini lengyel tábornokot (Bercsényit) és Amélinát (allúzió Amália fejedelemnére.) Elhagyott, sziklás tájékon rejtőzik Frédéric Ragotzi Lehmannal együtt,

PERSONNAGES

ACTEURS.

FÉDÉRIC RAGOTZI, Prince souverain,
et chef des braves Hongrois, amant
d'Améline

GASPARIN.

LÉHEMAN, Capitaine, et ami du Prince
Fédéric Ragotzi, homme plein de courage
et d'énergie

RIZICOURT.

AMÉLINE, fille de Léhéman, et amante
du Prince Fédéric Ragotzi

MME SÉTO.

BERESINI, Général Polonois

PRÉVOT.

JONNER, sergent

GORGET.

SORBAC, capitaine

PAULIN.

WARNER, officier autrichien

PHILIPPE

REICH, soldat brasseur

DARCOURT.

Soldats autrichiens

Soldats hongrois

La Scène se passe, au premier acte, dans un beau paysage situé de Neustadt. Au second,
dans l'intérieur du château, et au troisième dans le bois, et aux environs.

Dalayrac operájának szereplő személyei.

parasztnak' öltözve. Megvitatják a helyzetet. Lehmann születése óta sohasem hagyta el urát. Emlegeti a török szövetséget, a nagyvezér firmánját. «Ragotzi prince souverain, vaivode de Transilvanie et chef de ces braves hongrois qui ne pouvaient plus supporter les prétentions de la maison d'Autriche, se sont décidés à périr plus tôt que voir anéantir leurs antiques et respectables privilèges.» Az osztrák zsoldosok elől menekültek. Lehmann elküldi leányát, Amélinát, aki Rákóczi szerelmese, tudja meg, mi van Beresini seregével?

A háttérben kunyhó, melyben elrejtve Rákóczi ruhája, a Tequeli-légió uniformisa. Rákóczi a kunyhóba megy, hogy átöltözzék, ezalatt osztrák katonák jönnek, a menekülő Rákóczit keresik «qui aidé des conseils et du courage du capitaine Lehéman veut se faire roi de Hongrie» s be akarnak menni a kunyhóba. Lehmann cselhez folyamodik, azt mondja, hogy Rákóczi egy ciszterna mélyén rejtőzik. Amíg a katonák a ciszternával bajlódnak, Rákóczi megszökik. Lehmann felfedi kilétét a katonák előtt, akik svájciak és örömmel állanak a fejedelem ügyének szolgálatába. Ágyúlövés jelzi, hogy Rákóczit elfogták. Valamennyien elsietnek, a visszatérő Améline üresen találja a kunyhót. A dombtetőről letekintve látja atyját elvonulni a katonákkal. A II. felvonás a neustadi várban történik. Az elfogott Rákóczi itt van, de nem tudják kilétét. Ide érkezik Lehmann is a svájci származású katonákkal, ég a vágytól megtudni, mi történt urával. Inni kezd a várbeliekkel s reméli, hogy a bor megoldja nyelvüket. Ő maga is ittasságot színlel. A parancsnok szembesíti Rákóczit Lehmannal, aki a Thököli-légió tisztjének mondja a fejedelmet. Az örök a szép Améline kedvéért elalszanak, hogy a lány találkozhasék szerelmesével. Rákóczira csak közönséges fogolysors várna, de egy osztrák tiszt felismeri. Az együttes kérdi

*Quel est son sort?
La mort.*

A császáriak szívében nincs irgalom a magyar lázadó iránt. Bosszúállóan hangzik a vendetta kórus:

*Oui, c'est notre ennemi
Point de pitié, point de clémence!
Secondez nous,
Obéissance
Vengeance!*

A III. felvonás színhelye a neustadi vár előtere. A torony rácsos ablakán át belátunk a vár belsejébe. Lehmann megtudja, hogy Lipót császár elrendelte, hogy még az este gyilkolják meg Rákóczit, mikor a harang hármat kondul, álmában szúrják le a fejedelmet. Az egyik ő, aki életét köszöni Lehmannnak, felajánlja, hogy megszökteti, de a húséges barát hallani sem akar arról, hogy ura nélkül meneküljön. Nincs veszteni idő, nyolc is elmúlt már, bemennek a toronyba. Ezalatt megérkeznek Améline, Beresini és a magyar összeesküvők, parasztoknak öltözve:

*Nous le sauverons
Ou nous périrons
Tous pour le défendre!*

Lehmann ruhát cserél Rákóczival.¹³⁶ A fejedelem álöltözetben az ablakból létrán leereszkedik. Lent Améline várja, aki nem ismeri fel, szemére hányja «atyjának», hogy most hagyja el a fejedelmét, mikor az orgyilkosok jönnek.

Rákóczi előtt megvilágosodik a rejtély, miért cserélt Lehmann vele ruhát. Visszasiet a létrán, mire az ablakhoz ér, az orgyilkosok éppen Lehmannra akarják vetni magukat. Rákóczi pisztolyt szegez reájuk. Lehmannal együtt lefegyverzi őket és a várakokba taszítja. Ekkor Beresini és csapata megostromolja a várat. Rákóczi kinyitja a vár kapuját a magyarok előtt. Améline boldogan borul Rákóczi keblére. Záró együttes:

*Rangez vous
Près de nous
Vous tous
Qui détestez la tyrannie
Les Hongrois aujourd'hui
En sauvant Ragotzi
Ont sauvé leur patrie.*

Ez a szöveg iskolapéldája a századvég melodramatikus opera comique-jának, mely bővelkedik izgalmas és érzelmes jelenetekben, cselszövésben, látványosságban, átöltözésben, pantomimiában, deus ex machinában és más ilyen színpadi hatásban. Dalayrac a műfajnak Grétry és Boieldieu mellett legkiválóbb mestere, aki ebben a művében is érzelmes románcaival tűnik ki. Ragotzit citoyen Gavaudin, Lehémannt Rézicourt és Amélinát Madame Scio, a francia énekes színpad három kiválósága adta. Az egykorú sajtó nagy elismeréssel szól az újdonságról. A «*Courrier des Spectacles*» (21 Frimaire an X.) nem tud meghatóbbat, patetikusabbat elképzelni, mint a harmadik felvonás, igen dicséri a kórusokat és Améline nagy⁷ áriáját. A «*Journal de Paris*» (24 Frimaire, an X.) «roman théâtral»-nak nevezi a darabot s szintén a III. felvonást mondja a darab fémqoontjának s legértékesebb részének. De rámutat a lélektani ellentmondásokra és valószínűtlenségekre. «Mille et une invraisemblance» alkotja a darab bonyodalmat. Lehmann nem más, mint Blondel és Ragotzi mint Richárd, (Grétry Oroszlánszívű Rikárdja, kinek apródja Blondel). Neki is igen tetszetek a kórusok. Dicséri a díszleteket, kivált a neustadi vár gótikus termét. Legbehatóbb és legérdekesebb a *Journal des Débats* cikke (23 Frimaire, an X.). «Une pièce à grand fracas, à grand spectacle, à grands chœurs, à évolutions militaires. Une pièce pathétique, héroïque, tragique.» A darab fárasztóan bonyodalmas és igen valószínűtlen. Nem fontos, hogy a darab képzelet szülötte vagy történeti esemény. Az orgyilkosság eszméje nem válik dicséretére Lipót császárnak, de a szerzőnek sem. A II. felvonásban, mikor Améline kérésére az örök horkolni kezdtek, hogy a szerelmesek találkozhassanak, a közönség hangosan kacagott és füttyölt. Végül a bíráló a konzulátus reakciós szellemében pálcát tör Rákóczi fölött. «Le prince Frédéric Ragotzi. . . n'étoit qu'un factieux qui trompoit les peuples sous le prétexte de la liberté, car c'étoit un bien pour la Hongrie que la couronne y devînt héréditaire.» A nagy forradalom viharától összerázott Franciaországban már előrevetette árnyékát a restauráció szelleme. Egyébiránt a darab

— mondja a bíráló — egyike Dalayrac legsikerültebb alkotásainak, melynek sikere azonban nem belső értékében rejlik, hanem sokféle hatásában.

Dalayrac operájának befolyása alatt írta Pixérécourt híres melodramáját «Tekeli ou le siège de Mongatz» (1803., dec. 29.).¹³⁷ Bár a konzulátus levegője sehogysem kedvezett a törvényes hatalommal szembeszálló «rebellis»-nek, ez a darab mégis egyike a századeleji legnépszerűbb színpadi műveinek. Mindjárt kezdetben betiltották, mert a Pichegru-féle összeesküvés dicsőítését látták benne, csak mikor Pixérécourt tisztázta magát a vád alól és Cadoudalt kivégezték, folytathatta a darab színpadi pályafutását. «Tekeli» különben olyan népszerű tragikus hős lett, hogy «Kikiki» címmel paródiát írtak róla.¹³⁸ Pixérécourt «L'es Mines de Pologne» című darabjában is szerepel Ragotzi, de csak mint «chef des cosaques».

Az idő múlásával a nyugati közönség szemében a magyar szabadság két hősenek alakja összeolvad. Senki sem mutatott erre reá, mert nem ismerték a vonatkozó műveket. Pixérécourt, kinek kedvelt zeneszerzője Dalayrac, — életrajzát is megírta — Marsollier motívumait használta fel Tekeli-jében. Viszont Pixérécourt hatása alatt írja meg egy besançoni színgazgató, Claparède, Bmeric ou les Hongrois című Thököly-operáját, mely Péterváron kerül bemutatásra s ott is jelenik meg.¹³⁹ A darabnak nem akadtam nyomára Párizsban s eddig a volt cári udvari színházak könyvtárában és levéltárában sem. Quérard említi,¹⁴⁰ úgyszintén a Soleinne-féle katalógus is.¹⁴¹ Pétervári színrehozatala maradandó hatást gyakorolt egy kiváló francia koreográfusra, aki Rákóczi pantomimját ír belőle.

A napóleoni századforduló egyik legzseniálisabb balletművésze Charles Louis Didelot, reformeszméi nem egyszer vetekekednek Nővérre táncnőzőfiájával, technikai újításai Vestrisével és Viganóéval.¹⁴² Az egykorú orosz irodalom a legnagyobb rajongással emlegeti Didelot-t. Puskin az Anyeginben többször magasztalja, Griboiedoff és Derjavin szintén. A ballet Byronjának is nevezik. Az anakreontikus és mitológiai ballet mellett mestere volt a történeti balletnek is, igen szerette a romantikus és történelmi meséket. Nemcsak a testtechnikát, a lábmechanikát, a mozdulatművészetet, de a tragikus mímélést is a tökéletesség eddig nem ismert fokára emelte. Külön dicséretet érdemel csoportplasztikája. Nagyszerűen értette, hogyan kell a festőművészet remekait feloldani koreografikus mozgásban. Didelot koreográfiája szintetikus művészet, mint a modern orosz ballet.¹⁴³

1811-től kezdve Angliában találjuk, ahol a King's Theatre Haymarket balletévadját, a french seasont vezeti. Angliai tartózkodása alatt írta «L'chaumière hongroise ou les illustres fugitifs» című balletet. B darab szövege egészen a legutóbbi időkig ismeretlen volt. Soleinne-nek, a XIX. század első felében a francia színpad nagy gyűjtőjének könyvtári katalógusában (II. kötet) ugyan fel van említve (2966. sz.) zeneszerző nélkül. Ez a példány elveszett, sem a párizsi nemzeti könyvtárban, sem az Arsenal Rondel-féle gyűjteményében, ahová került Soleinne anyagának jó része, nem talál-

ható. Hasztalan keressük a British Museumban, a Victoria and Albert Museum színházi gyűjteményében, valamint az orosz könyvtárakban, pedig Oroszországban négy évtizedig volt műsoron. Két év előtt a londoni francia évad anyaga után kutatva, a párizsi nagy Opera könyvtárának még fel nem dolgozott anyagában J. G. Prodhomme igazgató segítségével megtaláltam a szövegkönyv egyetlen, ez idő szerint létező, példányát, melynek alapján ismertetem a darab szövegét.¹⁴⁴ Címe: «The Hungarian Cottage or The

Illustrious Fugitives.» «A grand-heroi-comiq Ballet in three acts composed by Monsieur Didelot. As performed at The King's Theatre Haymarket. April the -6th, 1813. The music by Mr. Venua, the scenery by Mr. Grieve, the machinery by Mr. Ronaldson, the dresses by Mr. Ravani and Mr. Robinson. After Designs and under the Direction of Monsieur Boisgirard. London printed by J. Bretell. Rupert street, Haymarket and sold at the Opera house and no where else, 1813. Price one shilling.» Most ugyanez a cím franciául, minthogy az egész szövegkönyv két-nyelvű.

Charles Louis Didelot.

Didelot balletjei elé rendszeren hosszabb előszót ír, mely mindig érdekes. A Hungarian Cottage előszava is megfelel a várakozásnak. Idézzük belőle az alábbiakat: «In the reign of Leopold Ignac, Count Francis Ragotski, married the daughter of Count Serin, by whose persuasions he engaged in a conspiracy raised by the latter with Frangipani, Nadasti, Tattenbach etc. against the Emperor. Count F. Ragotski was appointed commander of the rebels, who had offered to place Hungary under the protection of the Porte to receive garrisons and shake of the Yoke of the Emperor. Being disconcerted in their project and measures, the malcontents, beaten in every quarter found themselves compelled to surrender. Count Serin was taken and led prisoner to Vienna, whence he wrote to his son-in-law advising him to submit

to the Emperor. Through the means of his mother, Ragotski obtained his pardon which he received from the hand of his Sovereign. His Imperial Majesty sent garrisons into the states of the Count.»

A ballet meséje — Didelót szavai szerint — nagyrészt Claparède Kmeric című egyfelvonásos operájából való, melyet Péterváron látott (a darab címét így idézi Emeric ou les Hongrois). Első gondolata, hogy Claparède operájából írjon Thököly balletszöveget,¹⁴⁵ de a két alak jelleme — mint mondja — egyezik: mind a ketten felláztak a császár ellen, történetük is nagyjában hasonló. «A szerencsés befejezést a ballet természetéhez megfelelőbbnek találtam. Claparède ötleteiből néhányat felhasználtam, így a paraszt' féltékenységét, melynek következtében felfedezik Rákóczit stb.» (Az eltérésekre és egyezésekre, melyeket Didelot részletesen felsorol, éppen úgy Pixérécourt-ból való kölcsönzéseire más alkalommal fogunk rámutatni.) Az első felvonás Didelot alkotása, míg a második túlnyomórésztben Claparède művét követi. A Hungarian Cottage-t Didelot nem a londoni balletévad megnyitására írta, mely alkalomra eredetileg kiállításos orosz balletnek kellett volna színrekerülnie, de a színház gazdasági helyzetében nem volt lehetséges nagy kiadásokra gondolni,¹⁴⁶ így azt el kellett halasztani s a későbbre tervezett Hungarian Cottage-el nyitottuk meg az évadot. Végül hangsúlyozza Didelot, hogy a mese természete miatt darabjában több a mimodramatikus, mint a koreografikus elem. A heroi-comic kifejezés szemben a heroi-tragic-kal nem csak a komikus jelenetekre célzás, de a szerencsés befejezésre.

Szıklás erdélyi tájékon indul a cselekmény, háttérben az obligát kunyhó, mely Paul et Virginie óta nagy szerepet játszik az európai irodalomban. Császári katonának adják, hogy 3000 aranyat kap, aki élve elfogja Rákóczi grófot. Rodrigue az öreg katona (Lehmannról mintázva) könnyezve olvassa a vérdíj hirdetőmenyt, melyet egykori generálisa fejére tűztek ki. Alig néptelenedik el a színpad, holtfáradtan, éhségtől kimerülve megérkezik Rákóczi, nejével és kis gyermekével, aki boldogan majszolja a parasztok által ott hagyott kenyeret. Hirtelen zaj hallatszik, a gyermek a cserjésbe rejtőzik. Katonák jönnek és el akarják fogni a szökevényeket. Rettentő küzdelem, «a dreadful battle», keletkezik, melyből Rákóczi és neje kerülnek ki győztesen, a földet osztrák katonák hullái borítják, de Rákócziék is ájultan rognak össze. Rodrigue leánya, Mouska visszatérőben a mezőről, meghallja a kis fiú félnék kiáltását s reátalál Rákócziék félig kihült testére. Életre téríti őket s mind bemennek a kunyhóba.

A II. felvonás a kunyhó belsejében játszódik. Rodrigue éppen szomorkodik volt generálisa sorsán, aki egykor a csatában megmentette életét, mikor belép a fejedelmi pár. Tábormok és katona boldogan ismernek egymásra. Rákóczi elhatározza, hogy levélben kegyelmet kér a császártól, a levelet vigye el neje, aki azonban nem akarja elhagyni férjét. A gyermek fogja átadni a levelet, akit Rodrigue kísért útjára. Rákóczi a kunyhóba bezárkózik Mouskával, míg neje egy másik szobácskában lepihen. Megérkezik azonban Mouska.

Szerelmese, a féltékeny Frederic, aki roppant elkeseredik, mikor Mouska nem akarja beengedni a kunyhóba. Az ablakon keresztül látja, amint egy férfi rejtőzik el a padlásszobában.

Dühében elszalad a katonákért, akiknek elmondja, mit látott. A katonák sietve jönnek és át akarják kutatni a kunyhót. E pillanatban előjön rejték helyéről nem a Frederic által remélt fiatalember, de Rákóczi. Mouska csendesen sírdogál. A parasztleány most eszmél reá jóvátehetetlen hibájára. A zajra megjelenik a grófné is. Rákóczi a katonák kérdésére azt feleli, hogy futár, aki a táborba igyekszik. Hogy eltereljék a katonák figyelmét, inni, majd táncolni kezdenek. Rákóczi és Rákócziné magyar táncot járnak. Végére érnek a táncnak, mikor hírnök jelenti, hogy ütközet nyomaira, katonák holttestére akadt, s hogy Rákóczi a kunyhóban rejtőzik. A szeméyleírás alapján felismerik. Míg a katonák tanácskoznak, Rákóczi visszavonul rejték helyére. Ajtaja elé őrt állítanak, akit Rodrigue családja leitat. Frederic bánja előbbi meg gondolatlanságát. A részeg őr kalapját, kabátját és puskáját átadja Rákóczinak, aki csendesen lejön. B pillanatban megjelenik egy őrmester, észreveszi, hogy az őrt leváltották. Felmegy a padlásszobába, mialatt a gróf és a

KING'S THEATRE, HAYMARKET
Mrs. MATTOCKS'S NIGHT.
(Late of the THEATRE ROYAL, COVENT-GARDEN.)
 Mrs. MATTOCKS has the honor of announcing to the Nobility and Public in general, that
Madame Catalani and Sig. Tramezzani
Mrs. Dickens and Mr. Braham
 have, in the handsomest manner, offered to sing for her Benefit.
This present MONDAY, 23rd MAY, 1813,
 Will be performed Mrs. MATTOCKS's Company at the

WONDER.

Don Lopez Mr. MARSHALL, Don Felix Mr. RAE, his first appearance in that character
(Of the Theatre Royal, Drury-Lane - 4th P. 1812)
 Don Pedro, Mr. QUICK, *(late of the Theatre Royal, Covent-Garden.)*
 Colonel Rubin, Mr. HOLLAND, Frederick, Mr. BRINGTON,
 Alguazil, Mr. MADDOCKS, Gibby, Mr. PALMER,
(Of the Theatre Royal, Drury-Lane - 4th P. 1812)
 Lafranco, Mr. FAWCETT, *(late of the Theatre Royal, Covent-Garden - by permission)*
 Habesba, Miss SYDNEY,
 Flora, Mrs. GIBBS, *(late of the Theatre Royal, Covent-Garden - by permission)*
 Isis, Miss SCOTT, *(late of the Theatre Royal, Drury-Lane - by permission)*
 Donna Violante, Mrs. JOHNSON,
(Of the Theatre Royal, Covent-Garden - by permission.)
 Previous to the Play, MOZART's celebrated Overture of Zauberpflote.
 At the END OF THE FIRST ACT, PERFORMED BY

Robin Adair, by Mr. Braham.
 END OF ACT II.
The Soldier tir'd, by Mrs. Dickens.
 END OF ACT III.
Cavatina, Signor Tramezzani (Pucitta)
 END OF ACT IV. THE GRAND NATIONAL AIR OF
Rule Britannia by Madame Catalani.
 Mr. WEICHEL has most kindly offered his assistance in the Overture & Songs.
MRS. MATTOCKS
 having been graciously collected by their singing the things it her duty to oblige, once more to make
 her appearance on the Stage, will attempt to restore her personal Thanks to the Public at the end of
 the Play.
 After which, by permission, Miss SMITH *(of the Theatre Royal, Drury Lane)* will recite
Collins's ODE on the Passions—with appropriate Music.
 To conclude the Performance of Mrs. MATTOCKS, with the New and most comic Ballet, called
La Chaumiere Hongroise;
Ou, Les Illustres Fugitifs.
 Composed by Mr. DIDELOT, Ballet Music by Mr. FAYEA, THE SCENERY by Mr. GREVE,
 in which will be introduced the beautiful Overture
Hungarian Dance by Mr. & Mad^e Didelot
 Principal Dancers,
Mr. Veltris, Mr. Didelot,
 Mr. NOBLE, Mr. BOURDIN,
 Monsieur BOISGRARD, Maître BYRNE,
 Miss SMITH, Miss LUPPINO,
 Miss TWAMLEY, Miss MORI,
And Madame Didelot,
 who, with the whole Corps de Ballet, have most handsomely offered their assistance.
 PIT & GALLERY as usual. Boxes to be taken, and Tickets had at Messrs.
 JOHNSON'S, Old Bond-street; and at the Opera-office, Haymarket.
 The Doors will be open at HALF past FIVE, and the Play begin precisely at HALF past SIX.
 Printed by E. Moxon, S. B. Row, near St. Dunstons Church, London.

A Rákóczi-ballet londoni előadásának címlapja.

A részeg őr kalapját, kabátját és puskáját átadja Rákóczinak, aki csendesen lejön. B pillanatban megjelenik egy őrmester, észreveszi, hogy az őrt leváltották. Felmegy a padlásszobába, mialatt a gróf és a

grófnő megszöknek. Az őrmester riasztó lövést ad le. A katonák reátámadnak Fredericre, aki büszkén vallja be, hogy ő szöktette meg Rákóczit. A nagy lármára Rákóczi, veszélyben sejtve híveit, visszatér. Új csapatok érkeznek. Szuronyt szegeznek Rákóczira. Örömkialtás hangzik: Rodrigue érkezik Rákóczi fiával, ki atyja megkegyelmezését hozza. Nyomukban katonák: joy, happiness and gratitude. Térden állva adnak hálát a Mindenhatónak. A III. felvonás a császári táborban játszik, ahová Rákóczi és hívei megérkeznek. Lipót császár elhagyja sátrát, személyesen indul vendége fogadására, átnyújtja neki kardját, visszaadja címeit és elhalmozza kegyének számtalan jelével. Rákóczi Rodriguet és leendő vejét is bemutatja a császárnak, aki kegyesen felszólítja őket, lépjenek be hadseregébe, s kardot és rangot ad nekik.

A nagy forradalom után jelentkező ellenforradalmi szellem valamennyi országban érezte hatását. A konzulátus légköre is reakciós, az orosz abszolutizmus, de még az angol monarchizmus levegője is. Didelot gondolatvilága, írói egyénisége e három milieuban formálódott. Így nem lephet meg, hogy a hollywoodi happy endekre emlékeztető naivitással békíti ki az erdélyi grófot Lipót császárral. Rákóczit, a legnemesebb szabadsághóstit, Kurópa jól ismerte, alakjára nem lehetett árnyékot vetni. De a forradalom után nem volt tanácsos, sőt szabad, hogy Rákóczi, aki a törvényes uralom híveinek szemében mégis csak «lázaadó» volt, diadalt arasson, még olyan retrográd uralkodó fölött sem, mint az osztrák császár.

A bonyolult cselekmény filmgyorsasággal pergő drámai szituációira ezúttal nem vesztegethetünk időt. Didelot balletje táncos dráma, 'Nővérré kifejezése szerint ballet d'action, Vignanoé szerint coréodrame. Számunkra legérdekesebb része: Rákóczi és neje magyar nemzeti tánca. Didelot előszavában a következőket írja: «I have reserved for Madame Didelot and myself to introduce in the course of the performance a pas truly national (igazi nemzeti táncot) . . . this pas being an absolute exception to the general rules of our arts». Didelot nem vetette papírra táncait stenokoreografiai jelekkel, mégis nyilvánvaló, hogy Didelot itt magyar táncról beszél, olyan táncról, mely abszolút kivétel a táncművészet általános szabályai alól. A magyar szellemi expanzivitásnak, a magyar gondolatnak a magyar katona az első harcosa és terjesztője. A magyar katona kosztümje és tánca nyomán terjed a magyar nóta és a magyar gondolat. Két nagy tánc hullám gyűrűzik ki Magyarországból. Az egyik Bécsen és Itálián keresztül ér Párizsba. A másik Lengyelországon át Oroszországba, ahonnan Londonba jut. A pétervári kadétiskolában (Górnai Kadetsky Korpus) Ardalion Iván emlékiratainak tanúsága szerint, már a század elején táncolták nyilvános alkalmakon a vengerskaja-t, a magyar táncot.¹⁴⁷ Itt láthatta meg Didelot és stilizálva felhasználta balletjében. Stílusában a barokk tánc hungarizmusok keveredhetnek verbunkos motívumokkal.

A Hungarian Cottage zenéjét Venua írta, a Londonban élő olasz származású francia zeneszerző, kiről érthetetlenül Grove nagy munkája nem

tud, még kevésbé a német bibliográfiai munkák. Fétis azonban ezúttal sem hagy cserben. Venua, mint a King's Theatre balletkarmestere, mintegy hatvan éven keresztül nagyon sok balletet írt, néhányat Didelot szövegére és koreografiájára. A British Museum zenei gyűjteményében harminc művét találtam, köztük a Hungarian Cottage zongorakivonatát, (Press mark from the General Catalogue: h 803 a/1), melyet a címlap «much admired hungarian ballet»-nek mond. Zenéjében melodramatikus, helyzetfestő részletek váltakoznak táncszámokkal. Jelentéktelen, sablonos balletmuzsika, melynek tematikájában nincs magyar dallam. A magyar táncszám címe: Pas Hongrois danced by Mr. and Mad. Didelot. Sem itt, sem a parasztki mulatságában (Rejoicement of the villagers) nincs magyaros vonás.

A Hungarian Cottage bemutatóját nem a szövegekönnyvön jelzett április 6-án tartották meg, de április 17-én. A Times már március 22-én jelenti, hogy a darab előkészületben van. Mozart dalművével, La elemeza di Titoval egy estén került előadásra. Április 20. száma részletesen szól az újdonságról: the dances were mostly new and pretended to be reel Hungarian: be that it is may they were very fanciful and elegantly, fantastic. A The Courier (ápr. 22.) szerint A Rákóczi kettős, «in a style perfectly new to us but in the old fashion

LA CHAUMIERE HONGROISE,
(OU LES
Illustres Fugitifs.
The much Admired
HUNGARIAN BALLET,
Composed by *Mons. Didelot.*
and Performed at the
KING'S THEATRE HAYMARKET.
The Music Composed & Arranged
for the
Mimo Forte
with a **FLUTE** Accompaniment ad libitum.
BY
F. VENUA.

LONDON.

Published by Falkner & Christman (late Kelly's) Pall Mall.
of whom may be had by the same Author

Zephyr Instantane	7. 6	also the New Opera of L'Erosina di Reali
La Rosier	10. 6	(Composed by G. Ferrari)
La Pierre di Colandre	7. 6	and the Whole of the New in R. T. A. to be had.

Est at the Hall. Price 10/6

F. Venua Rákóczi-balletjének címlapja.

of Hungary». E bírálatokból kétségtelen, hogy az egész ballet koreográfiája magyar stílusú volt. Rákóczit Didelot táncolta, neje szerepét Mad. Didelot, leánynevén Rose Colinet francia táncosnő. A darab igen nagy sikert aratott, a magyar kettőst megújrázták, április folyamán még négyszer ment, májusban tizenegyszer, «mikor véget ért az évad. A következő években is műsoron volt. A Rákóczi pantomímia igazi nagy sikerét Oroszországban aratta. Didelot

1816-ban visszatért Pétervárra, ahol már 1817. december 17-én színrekerül műve *Vengerskaja Chidjina* címmel az *Eremitadnij Teaterben*, pazar kiállításban, mely ezeröttszáz rubelbe került.¹⁴⁸ A színlap külön feltünteti, hogy a felvonulásokat és a csatákat *Valvule* rendezte, a díszleteket *Martynoff* tervezte, a kosztümöket *Babini*. *Rákóczi* szerepében a kor egyik legkiválóbb táncosa *Auguste Poireau* lépett fel, *Rákócziné Eugénia Ivanova Koloso* va volt, *Mousskát Natália Likhoutina*, *Rodriguet Ivan Ivanovics Ebergard* adta. Az orosz kritika lelkesedéssel magasztalja *Didelot* balletjét. *Raphail Zoloff* neves orosz író kérde a *l'Observateur du Nord* című újságban (1817, 25. sz.), hogy sírt-e valaki az előadás alatt? «Sziklából kell lennie annak, aki nem sírt». A ballet a legmeghatóbb drámák közé tartozik, nagyszerű a jellemek beállítása. *Zoiloff* is összeesküvőnek találja *Rákóczit* a törvényes király ellen, aki azonban megbánja bűnét s ezért bocsánatot nyer. A cárizmus idejében nem is várhatunk más felfogást. Egyetlen európai színpad sem dicsekedhetik olyan művészekkel, — írja *Zoiloff* — mint a pétervári. Egy kis gyermek is nagy feltűnést keltett *Rákóczi* fiának szerepében. *Piméne Arapoff* is hangsúlyozza, hogy a *Vengerskaja Chidjina* dráma. Az oroszok realizmusra törekvése erősen aláhúzta a cselekmény drámai mozzanatait. *Ebergard* orosz szokás szerint mazurkát is táncolt a darabban. *Didelot* egyik tanítványa *Gluschkovskij* átvitte a *Vengerskaja Chidjina* Moszkvába is, ahol az Operában sikert aratott. A *Rákóczi*-pár szerepében *Gluschkovszky* és neje léptek fel. *Diadalmas* további pályafutását elbeszéli *Plescejev* az orosz ballet történetírója.¹⁴⁹ *Didelot* 1829-ben összeveszett *Gagarin* herceg intendánssal, elhagyta Pétervárt és Kiebben telepedett le, hol 1837-ben meghalt, de egész táncosnemzedéket nevelt fel, mely műveit és hagyományait őrzi. Darabja azonban színpadon maradt. A *Rákóczi* némajáték még 1834-ben is műsoron volt Péter váron.¹⁵⁰

Rákóczi alakja tovább élt Oroszországban. Jött a világosi katasztrófa. — *Paskievics* herceg jelenthette urának, hogy Magyarország a cár lábánál hever. *Rákóczi* és a magyar szabadság eszméje ott kísértett az orosz színpadon. Még 1853-ban is, az orosz táncművészet legszebb és legragyogóbb csillaga, *Helena Andrejevna* a *Rákóczi*-balletet választja jutalomjátékának (feb. 22).¹⁵¹

JEGYZETEK.

¹ *Lukinich Imre*: Magyarországi ál *Rákócziak*. Levéltári közlemények. Budapest, 1923. évfolyam.

² *Szekfü Gyula*: *Iratok a magyar államnyelv történetének kérdéséről*. Budapest, 1926. 215. 1. *Baldacci Antal* jelentése: wo der *Ragoczi*sche Geist wieder aufzuleben begann . . .

³ *Jósika Miklós*: *II. Rákóczi Ferencz*. IV. kötet. Pest, 1861. 192—193. 1.

⁴ *Haraszi Emil*: *Barokk zene és kuruc nóta*. Századok, 1934. évi pótfüzet.

⁵ *Ivásd*: *Terpsichore Musarum Aoniarum Quinta*. Darinnen *Allerley Frantzösische*

Däntze und Lieder etc . . . Wolfenbüttel, 1612. — Gottfried Taubert: Rechtschaffener Tanzmeister oder gründliche Erklärung der Frantzösischen Tanzkunst etc. Leipzig, 1717.

⁶ Marko Miklós: Czigányzenészek Albuma. Budapest, 1896. 19. 1.

⁷ J. B. Altenburg: Versuch einer Anleitung zur heroisch musikalischen Trompeter und Paukerkunst etc. Halle, 1795.

⁸ Girolamo Fantini: Modo per imparare a sonare di Tromba Tanto di guerra . . . Aggiuntovi molte sonate, come Balletti etc . . . In Francfort, 1638.

⁹ Bercsényi nótájával még Napoleon idejében is találkozunk. Bihari is játszott (lásd Ráth Károly cikkét Győri Történelmi és Régészeti Füzetek, II. kötet, I. füzet, 96. 1.), táncai közé is felvette és Káldy is kiadta (A régi magyar zene kincseiből. 4. sz.).

¹⁰ VIII. kötet, 374. és 412. 1.

¹¹ Thaly: Külömfélék Körössy György feljegyzéseiből 1707—8. Századok, 1888.

¹² Történelmi Tár, 1900. 337.

¹³ Thaly: A hazai képzőművészetek, műipar, nemzeti viselet, fegyvergyártás és háztartás történetéhez II. Rákóczi Ferenc udvarában és korában. Történelmi Tár. 1882. 570. 1.

¹⁴ Árpád Markó: Les soldats français dans la guerre d'indépendance du Prince François II. Rákóczi. Paris, 1934.

¹⁵ A magyar zene tudományos tárgyalása. Ért. a nyelv, és széptud. köréből. (XV. kötet, VII. 5. 1. sz.)

¹⁶ Thaly: Lengyel képmű Magyarországon és gróf Bercsényi László zenemestere. Századok. 1869.

¹⁷ Márki: II. Rákóczi Ferenc. II. kötet, Budapest, 1909. VIII. fejezet. Rákóczi és a művészetek.

¹⁸ If j. Tsétsi János havi krónikája. Mon. Hung. Hist. Script. XXVII. kötet, Budapest, 1875. 337. 1.

¹⁹ Adalékok a Thököly-és Rákóczi kor irodalomtörténetéhez. I. kötet, Pest, 1872. XVII. 1.

²⁰ Fabó Bertalan: Magyar hadi és katonatáncok (Haraszi Emil: Daliás Idők Muzsikája). Budapest, 1918. 62. 1.

²¹ Koháry István: Haj ki Bánat . . . (Thaly: Adalékok, I. kötet, 196. 1.)

²² A Kurucz Dalok bevezetése.

²³ Sztankó Béla: Pálóczi Horváth Ádám dallamai. Magyar Zenetudomány. Budapest, 1907. I. évfolyam, 1—2. füzet.

²⁴ Szendrey—Kodály: Nagyszalontai Gyűjtés. Budapest, 1924.

²⁵ A Nosza hajdú firge varjú nótának Thaly adta az Erdélyi Hajdú Tánc címet s erre a szövegre Káldy alkalmazta önkényesen Horváth gyűjteményéből a Telekes bocskor gyöngyös kapcza dallamát.

²⁶ Egy kurucz dallam feljegyzései. Zenei Szemle, 1928. évfolyam.

²⁷ Málnási Ödön: Gróf Csáky Imre bíbornok élete és kora. Budapest, 1933. 275. 1.

²⁸ Hofkammer Archiv. Hoffinanz Ungarn, exp. 12. oct. 1702. Lukinich Imre szíves közlése.

²⁹ Adalékok. II. kötet.

³⁰ Vasárnapi Újság, 1864. 3. sz.

³¹ Az Őszi Harmat után 2. versszaka.

³² Egy külföldön utazó magyarnak jó Barátjához küldetett levelei. Győrött, 1793- 55. 1.

³³ Hoffer Andre kiadása. Budapest, 1882. 212. 1.

³⁴ A Magyar-Ország gyűléseiben egyben gyűltt Méltóságos és Tekintetes Nemes Rendekhez 1790. Esztendőben tartatott Beszéd most deák nyelvből magyarra fordítva. 1791. 130. 1.

³⁵ Harsányi-Gulyás: Csokonai összes művei. Budapest, é. n. I. kötet.

- ³⁶ Michael Konrad von Heydendorf. Selbstbiografie, ed. Rudolf Theil. Archiv für Siebenbürgische Landeskunde. XIII. kötet (1883). 228. 1.
- ³⁷ Zenei Lexikon. II. kötet, Budapest, 1931. 380. 1.
- ³⁸ La Transylvanie et ses habitants. II. kötet, Paris, 1845. 266. 1.
- ³⁹ Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn. I. Jahrg. I. Heft (1887). 112—13. 1. Alte Rakoczy Weise.
- ⁴⁰ A Muzsikának közönséges története. Tudományos Gyűjtemény. 1829. II. kötet, 61. 1.
- ⁴¹ Caecilia. Mainz, 1826. V. kötet, 20. sz.
- ⁴² Márki: Rákóczi legendája és története. Erdélyi Múzeum. Kolozsvár, 1911. évfolyam.
- ⁴³ Cikke Reményi Ede Rákóczi-indulójáról a Zenészeti Lapokban, 1860. 4. sz.
- ⁴⁴ Ujfalussy Mihály: A Felső Magyar Országai Musika Egyesületnek megismertetése. Tudományos Gyűjtemény, 1831. I. kötet és 1832. IV. kötet.
- ⁴⁵ Merk János: Néhány adat gróf Fay István mint magyar zeneköltő és zongoraművész életéből. 1862. 19. sz.
- ⁴⁶ V. ö. a Zenevilágban (1906. szept. 22.) a Seprődi-Sz. K. B. polémiát.
- ⁴⁷ A Rákóczy-nóta és a Rákóczy-induló. Zenészeti Lapok, 1862. 17. és 18. sz.
- ⁴⁸ Nyílt Levél a Zenészeti Lapok szerkesztőjéhez. U. ott. 1862. 19. sz.
- ⁴⁹ Egy adat a Rákóczy-induló érdekében. U. ott. 1862. 20. sz.
- ⁵⁰ Levél a szerkesztőséghez, u. ott. 1862. 21. sz.
- ⁵¹ Cikke a Pester Lloydban. 1862. 43. és 52. sz. Ábrányi Kornél fordításában.
- ⁵² Bartalus István. Bräuer Ferenc. Jelesebb Zenetanítóink sorozatban. Ország Tükre. 1862. 11. sz.
- ⁵³ Nyilván ez a példány került a Nemzeti Zenede könyvtárába, jelenleg a Széchenyi-könyvtárban.
- ⁵⁴ Zenészeti Lapok, 1862. 22. és 23. sz.
- ⁵⁵ Pester Briefe über Literatur, Kunst, Theater und gesellschaftliches Leben. Pest, 1856. 60—62. 1.
- ⁵⁶ A Rákóczi-indulóról. Zenészeti Lapok (a Vasárnapi Újságból). 1862. 25. sz.
- ⁵⁷ További kutatások a Rákóczy-induló körül. Vasárnapi Újság. 1862. márc. 30.
- ⁵⁸ A Rákóczi-indulót érdeklő közlemények. Zenészeti Lapok. 1862. 31. sz.
- ⁵⁹ Szentgyörgyi Horváth N. vas megyei földesúr kiváló cigánybandát tartott és zenéseit fűvőhangszerekre is (oboa, fagott, trombita) tanította. V. ö. Mátray: A magyar zene és a magyar cigányok zenéje. (Kubinyi és Vahot: Magyar és Erdélyország képekben. Pest, 1854. IV. kötet, 120. 1.)
- ⁶⁰ Wrede: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Wien, 1898. I. Band 345—49.
- ⁶¹ A Rákóczy Indulóról. Zenészeti Lapok (a Debreczeni Közlönyből). 1862. 31. sz.
- ⁶² Ferenczi Zoltán: A kolozsvári színészet és színház története. Kolozsvár, 1897.
- ⁶³ Vasárnapi Újság. 1862., május 18.
- ⁶⁴ U. ott. 1862., július 6.
- ⁶⁵ U. ott. 1862. 39. sz.
- ⁶⁶ Id. műve, id. kötet, 104. 1.
- ⁶⁷ A magyar zene és magyar cigányok zenéje stb.
- ⁶⁸ Ki volt a Rákóczi nóta és induló valóságos szerzője?
- ⁶⁹ Az Országos Hadi Levéltárban a General Commando aktáiban nincs sem Biharira, sem Schollra vonatkozó adat (Markó Árpád alezredes szíves közlése).
- ⁷⁰ Hajdú első cikke.
- ⁷¹ A magyar zene a XIX. században. Budapest, 1900. VIII. A régi Rákóczi-nóta és induló eredete. 56. 1.
- ⁷² Fabó: A kuruc világ dala és muzsikája. Pesti Napló Rákóczi-Albuma, 1907. 135. 1.

- ⁷³ Tóth Dénes: A magyar népszínmű zenei kialakulása. Pest, 1930. 40. 1.
- ⁷⁴ Urmánczy Nándor szíves közlése.
- ⁷⁵ Urmánczy Nándor szíves közlése.
- ⁷⁶ Galopade Hongroise dansée au Théâtre de la Porte Saint Martin dans le Ballet de la Neige par M. Mazurier et Mlle Mimi Dupuis, arrangée pour le piano par Henry Blanchard (1827).
- ⁷⁷ 1843. Két Garas. XIV. 438. 1.
- ⁷⁸ A falu jegyzője. Pest, 1845. I. kötet, 15g. 1.
- ⁷⁹ A Pesti Magyar Színház 1840., Jan. 27. színlapján már olvassuk, hogy legújabbán megjelent és kapható Wagner József műárusnál, a Servita piacon.
- ⁸⁰ A magyar zene és a magyar cigányok zenéje stb.
- ⁸¹ Érthetetlen, hogy Seprődi János, erdélyi létére, nem szól az erdélyi Rákóczi nótáról dolgozatában: A Rákóczi-nóta és változatai. Erdélyi Hírlap. 1906., november 1.
- ⁸² Kádár Jolán: A Pesti és Budai színészet története 1812—1847. Budapest, 1923. 70. 1.
- ⁸³ Julien Tiersot: La chanson populaire et les écrivains romantiques. Paris, 1931.
- ⁸⁴ Dobroslav Orel: Frantisek Liszt a Bratislava. Pozsony, 1925. — Benyovszky Károly: Liszt Pozsonyban (Muzsika, 1929.).
- ⁸⁵ Correspondance de Liszt et de Madame D'Agoult. Paris, 1933—34. Tome I—II.
- ⁸⁶ The City of the Magyar in 1839—40 in three vols. Vol. III. London, 1840. Chapter XXI. 3409. 1. Ez a munka is az indulót az erdélyi vereséggel hozza kapcsolatba.
- ⁸⁷ Erkel később kiadta még Rákóczy Indulóját «könnyű módszerben» zongorára és 1860-ban «művésziileg alkalmazva».
- ⁸⁸ Lisztnek is van egy könnyű Rákóczi átírata zongorára.
- ⁸⁹ Mémoires de Hector Berlioz comprenant ses voyages en Italie en Allemagne, en Russie et en Angleterre. Paris é. n. Calmann Lévy. 202—217. — A pesti levél majdnem egész terjedelmében magyar fordítása: Hector Berlioz Önéleteírása kiszemelte, fordította és bevezette: Dr. Wildner Ödön. Budapest, 1925., a Documenta Humana-sorozatban. 167—178.
- ⁹⁰ L'Histoire d'un romantique. III. Le crépuscule d'un romantique. Paris, 1913. 96—98. 1927-ben adta ki Boschot Le Faust de Berlioz. Etude sur la Damnation de Faust et sur l'âme romantique c. könyvét, melyben a Berlioz-féle Rákóczi, második, párisi variánsának kékes-színű papírjával akarja bizonyítani, hogy az induló még az 1842-43. években készült Párizsban, mert ugyanaz a papírja, mint a Traité d'Instrumentation-é (1843). A Rákóczi vezérkönyvének hátsó oldalán a Traité d'Instrumentation egyik fejezetének vázlata olvasható. Boschot ezt a bizonyítást, mely különben sem állhat meg, mert Berlioz régi papírt is felhasználhatott, aligha kockáztatja meg, ha tudta volna, hogy Budapesten van a Rákóczi-induló első Berlioz-variánsa. V. ö. még Isoz: Berlioz Rákóczi-jának eredeti kézírata. Magyar Könyvszemle 1913/4.
- ⁹¹ Jantsy aus Lotz echte ungarische National Tãntze etc. Verlagskatalog der k. k. Hof und Priv. Kunst- und Musikalienhandlung des Tobias Haslinger in Wien (1830). 9. 1., Bibliothek der Gesellschaft der Musikfreunde).
- ⁹² A Nemzeti Színház kiadási naplói ezekről az évekről elvesztek, s így nem állapíthatjuk meg a másoló díját.
- ⁹³ Lásd a Nemzeti Színházi Zsebkönyv 1847. évre. Kiadták Gilyén Sándor és Gönczy Sámuel.
- ⁹⁴ E levelet először Van Santen Kolf közölte a belga Guide Musical-ban (1890. 49. sz.) Feuilles détachées de la correspondance d'Hector Berlioz, de a zenei idézet nélkül. Utána szintén csonkán Tiersot (Hector Berlioz. Au milieu du chemin. Correspondance publiée par J. T. Paris, 1930. 140. 1.) — Berlioz lipcsei

tartózkodására lásd: Luise Pohl: Hector Berlioz. Leben und Werke. Leipzig 1900.

213 I. V. ö. még: Prodhomme. Hector Berlioz. Paris, 1905.

⁹⁵ Budapesti Zenekedvelők Egyesülete. Fauszt Elkárhozása. Drámai legenda 4 részben, zenéje Berlioz Hectortól. Fordította dr. Várady Antal. Budapest, 1890. Előszó.

⁹⁶ Vingt cinq ans à Paris. Journal du compte Rodolphe Apponyi, par Ernest Daudet. T. IV. 1844—1852. Paris. 1926.

⁹⁷ Jókai Mór önéletrajza s egyéb emlékezések 1825—1904. Beöthy Zsolt bevezetésével. Budapest, 1904. 216. l.

⁹⁸ Budapesti Hírlap, 1911. 3. sz. 19. 1. Szász Károly és Reményi Ede.

⁹⁹ Csak a későbbi, Bárd Ferenc-féle kiadás állott rendelkezésemre.

¹⁰⁰ Tiersot: Hector Berlioz. Le musicien errant. Correspondance publiée par J. T. Paris, 1919.

¹⁰¹ A magyar zene és a magyar cigányok zenéje stb.

¹⁰² Berzeviczy Albert: Az abszolutizmus kora Magyarországon. Budapest, 1927. II. V. 508. l.

¹⁰³ Márki: Rákóczi legendája és története stb.

¹⁰⁴ Kelley and Upton: Eduard Reményi, Musician, Litterator and Man, az appreciation. Boston, 1906. Magyar vonatkozásokban rendkívül hiányos és pontatlan.

¹⁰⁵ René Martin megállapította a Dollfus szerkesztő hagyatékában talált levelek alapján Cosima szerzőségét. V. ö.: Emile Haraszi: Cosima Wagner et la marche de Rákóczi. (Nouvelle Revue de Hongrie, mai, 1933.)

¹⁰⁶ Tárcája a Moniteur Universelben (1865. április 5.) Reményiről, magyarul szabad fordításban a Zenészet Lapokban, 1865. 29. sz.

¹⁰⁷ Petz Lajos könyve: Győr zenei élete. Győr, 1930., nem ismeri a győri Berlioz-¹ügyet.

¹⁰⁸ Zapf Antal zongoraátirata elég híven — némi sajtóhibaszerű eltérések kivételével — adja vissza Berlioz zenekarát. Liszt forradalmasító zongoratechnikája még nem terjedt el, így Zapf eszközei is elég primitívek. A trió egy helyén kétütemes trilla fordul elő, mely a partitúrában nem található. Különben Zapf még a nagydob ágyúlövéseit is igyekezett visszaadni a zongorán.

¹⁰⁹ Zenei kéziratok jegyzéke a Nemzeti Múzeumban. Zenei levelek. Budapest, 1921. 229. sz. levél.

¹¹⁰ Bertha Sándor írja (S. I.M. 1907. 15 octobre), hogy 1863-ban, Rómában, Liszt számára lemásolta a Rákóczi-induló zenekari átíratának négykezes letétet, melynek triója pasztoral-stílusú (?) volt.

¹¹¹ Lásd e művek részletes felsorolását: Zoltán Gárdonyi: Die ungarischen Stileigentümlichkeiten in den musikalischen Werken Franz Liszts. Berlin 1931. (Ungarische Bibliothek.) 62. l.

¹¹² Ábrányi: Az Országos Magyar Daláregyesület negyedszázados története 1867—1892. Budapest, 1892. 132. l.

¹¹³ Az Operaházban 1904. márc. 29-én mutatták be a Fauszt elkárhozását. Ebből az alkalomból Lichtenberg Emil tollából ismertető füzet jelent meg, mely szól a darab történetéről (6—10. l.), de a Rákóczi-kérdést nem érinti.

¹¹⁴ Emlékeim, írta Zichy Géza gróf. II. kötet. Budapest, 1913.

¹¹⁵ Mariancsics Imre: Készül az Operaház ötvenéves története. Budapesti Hírlap, 1929. december 25.

¹¹⁶ Rajzok a török világból. I. kötet. Budapest, 1915. 427. l. — V. ö. még Tóth Béla: Magyar Ritkaságok. Budapest, 1899. XIX. A tároगतó.

¹¹⁷ Történelmi Tár, 1880. 422. l.

¹¹⁸ Monumenta Hung. Script. XXIV. k. 398. l.

¹¹⁹ Magyar Nyelvőr, 23., 84. k.

- ¹²⁰ Curt Sachs: Die Musikinstrumente Indiens und Indonesiens. Berlin, 1915. 170. 1.
- ¹²¹ Musica getuttscht und ausgezogen. Basel, 1511.
- ¹²² Az onomatopeia szerepére az organografiában: Haraszi Emil: Hangutánzás -és jelentésváltozás az egyetemes és a magyar hangszertörténetben. Budapest, 1926.
- ¹²³ A tárogató síp eredetisége. Magyar Nyelvőr. 1918.
- ¹²⁴ Haraszi Emil: A Tárogató. (Daliás Idők Muzsikája. Budapest, 1918.).
- ¹²⁵ Az utolsó török diák maradványai. Közli Szilágyi Sándor. Mon. Hung. Hist. II. Pest, 1867. 290. 1. U. ott. 303. 1. Cincinás.
- ¹²⁶ Kemény János emlékezete. Gyöngyösi összes költeményei. Budapest, 1921. II. kötet, 149. 1.
- ¹²⁷ Mon. Hung. Script. XXXVIII. 81.
- ¹²⁸ Curt Sachs: Reallexicon der Musikinstrumente. Berlin, 1913. — Handbuch der Musikinstrumentenkunde. Leipzig, 1920. — Lavignac—Laurencie: Encyclopédie de la musique. Tome V. Paris, 1922. Az alábbi fejezetek: R. Yekta: la musique turque, 3020 1. le zourna. — CH. Huart: musique persane. 3075. 1. — Rouanet: la musique arabe. 2793. 1. — Francke: la musique au Thibet. 3084. 1.
- ¹²⁹ Hammerich: Das Musikhistorische Museum zu Kopenhagen. Beschreibender Katalog. Kopenhagen, 1911. No. 122: Kleine ungarische Taragato in C. Schallbecher aus Metall, der dem Instrument winkelrecht angesetzt ist.
- ¹³⁰ Szilágyi Lajos írja (Debreceni Közlönyből Zenészet Lapok 1862. 31. sz.), hogy fiatal korában Biharban hallott Sós András nevű öreg tárogatóst, aki a Rákóczi-nótát játszotta hangszerén. Sós András anyja leánya volt Boné Andrásnak, aki tárogatósa volt Darabont Jánosnak, Rákóczi alatt Várad várkapitányának. Sós tárogatójának tokjára reá volt vésve: Darabont János, 1705.
- ¹³¹ Schunda József: A cimbalom története. Budapest, 1906. Függelék: A tárogató.
- ¹³² Haraszi Emil: Wagner Rikárd és Magyarország. Budapest, 1916. 430. 1.
- ¹³³ Rákóczi önéletrajzában (Dömján Elek fordítása. Miskolcz, 1903.) Rákócziné parasztöltözetben megy a várba, ahol Kertzel ezredes sógornőjeként fogadja, éjszakára mint örömlány kap engedélyt, hogy a foglyot szórakoztassa.
- ¹³⁴ Hevesi András említi a darabot: A magyar vonatkozású francia szindarabok bibliográfiája (Magyar Könyvszemle, 1929.). — Marsollier-Dalayrac műve Hollandiában is színrekerült: Lehman of het kasteel van Newstadt, historisch Zangspiel. Amsterdam, 1813. — Marsollier szövegét Ferdinand Pillvitz is megzenésítette: Lehmann, ein Tag der Gefahr, bemutatták Brémában 1829. febr. 4-én. (Riemann: Opern Handbuch. Leipzig, é. n.)
- ¹³⁵ Lehmann nevét eltorzított alakban találjuk a francia munkákban. A Histoire du Prince etc. Deheman-t (36. 1.), később Heman-t (49. 1.) ír. A Histoire des revolutions etc. Leyman-t (158. 1.) mond.
- ¹³⁶ Marsollier ebben a jelenetben a Histoire des revolutions nyomán halad, (Tome I. 158—60.). A gyertyakeresést is átveszi (lásd önéletrajz), de Lehmann fivére természetesen nem szerepel az operában.
- ¹³⁷ Kuncz Aladár gazdag anyagot tárgyaló dolgozata: Thököly a francia irodalomban (VI. ker. főgimnázium értesítője, 1914.) nem ismeri Marsollier librettóját s így nem tárgyalja hatását Pixérecourtra.
- ¹³⁸ Henri Beaulieu: Les théâtres de Boulevard du crime. Paris, 1905. 65. 1.
- ¹³⁹ Nouvelle Bibliothèque théâtrale ou choix de bonnes pièces jouées avec succès sur les théâtres de Paris. Saint Petersburg. Alexandre Pluchart et comp. 1811.
- ¹⁴⁰ La France Littéraire. Paris, 1830. Tome II. 215. 1.
- ¹⁴¹ Bibliothèque dramatique de M. Soleinne. Catalogue rédigé par M. Jacob. Tome III. Paris, 1844. 3030. sz. Hevesi bibliográfiája Soleinne nyomán említi Claparède művét, de nem mondja meg, hogy Thököly-tárgyú.
- ¹⁴² V. ö. Nash Ballet (1673—1899). Balét v Rosii do Natchala XIX. Stoletiya

i Balett v S. Peterbourge do 1899 goda Alexandra Plescejeva. Vtoroe Dopolnemieo Izdanie s Predisloviem K. A. Skalkovskago. S. Peterbourg. — Mark Perugini: The art of ballet. London, 1915. — Cyrill W. Beaumont: A History of ballet in Russia. London, 1930. — Sergej Kara Murza: Charles Louis Didelot, réformateur du ballet.. (Archives Internationales de la danse. 1934, avril.)

¹⁴³ Didelot (sz. 1767) III. Gusztáv alatt kezdte pályáját Stockholmban. Daübervalnál és Noverrenél tanult Párizsban. 1788-ban már Londonban találjuk, ahol évekig marad. 1801-ben I. Pál cár parancsára szerződtek az orosz udvari színházakhoz. Kevés, megszakítással harminchat évet tölt orosz földön, hol ötvenkilenc balletet ír. Először használt a színpadon testszínű tapadó ruhát, melyet Tricot nevű szabó készített, akiről nyerte a kosztüm nevét. Másik újítása a túll tunika. Legszenzációsabb ötlete Zéphir et Flore című művében a repülő ballet. A szereplők mozgó szárnyakkal, vékony drótok segítségével a magasba emelkednek.

¹⁴⁴ Carton Aumer-Corally-Didelot.

¹⁴⁵ A XIX. század elején a Thököly-balletek igen divatosak voltak, mert a közönség nagyon szerette a történeti némajátékot. A szökés motívumát Marsollier után alkalmazták Thökölyre. 1811 őszén Madame Treitschke da Caro, a híres nemzetközi táncosnő, a monzai királyi palotában Eugène de Beauharnais olasz alkirály előtt fellép Antonio Montecini halltjében: Tekeli (német címe: Tekely's Flucht) nagy sikerrel (Thalia, Wien, 25. decemb. 1811.). Ugyanez a ballet még 1828-ban is műsoron van a torinói Teatro Carignano-ban. Szövegét lásd: I. Teatri, giornale drammatico musicale e coreografico. Milano, 1828. Tomo II. Parte I. A nápolyi San Carlo 1833. karneválján mutatta be Giovanni Briol: Tekeli, Principe di Presburgo balletjét. (Szövegkönyve a párizsi Opera könyvtárának Silvestri-gyűjteményében.)

¹⁴⁶ Taylor, a színház managere, fizetési zavarokkal küzdött, Madame Catalani, a híres énekesnő be is pörölte. — A Kings Theatre Haymarket történetére jó szolgálatomra volt Charles William Smith, a British Museum zenei osztálya vezetőjének, kéziratban levő műve: The Royal Opera and pallet in London 1789—1820., a Record of Performances and Players with contemporary criticisms, melyet nagy előzékenységgel bocsátott rendelkezésemre a szerző.

¹⁴⁷ A Sovremennik folyóiratból Plescejev közli, önállóan megjelent 1873-ban.

¹⁴⁸ Az orosz anyag felkutatásában nagy segítségemre volt Sergej Kara Murza, orosz történetíró (Moszkva).

¹⁴⁹ plescejev id. műve. 71. 1.

¹⁵⁰ Les Annales du théâtre russe. St. Petersburg. 1861, 259. 1.

¹⁵¹ Plescejev 82. 1.

A KURUCKORI KÖLTÉSNET

ÍRTA

SZERB ANTAL

A KURUCKORI KÖLTEMÉNYEK KIADÁSA ÉS FOGADTATÁSA.

A XVI. század közepétől kezdve a sok viszontagság közt tovahaladó magyar történelem nyomában ott marad, gazdag üledék gyanánt, a históriás énekek, verses krónikák sokadalma. Részben éneklésre, részben pusztán írásban való közlésre szánták ezeket az értékes emlékeket. Középuton állnak költészet és riportszerű történetírás között. Költői értékük önmagukban véve általában csekély, de a történeti eseményeket, melyeknek hű krónikásai, átlengi bennük a régi magyar költészet méla és férfias páthosza. Hanghordozásukban, borongó egyszerűségükben van valami meghatározhatatlan magyar sajátosság, mely mindmáig kedvessé teszi őket és régiségünk egyik fontos alakjává avatja legszorgalmasabb művelőjüket, Tinódit.

A Thököly- és Rákóczi-kor nagy belső megrázkódtatásai, a hadi szerencse szeszélyes váltakozása, a fejedelem alakjának fénye, a bujdosók szomorú sorsa természetesen gazdag nyomot hagyott a históriás költészetben, történelmünk uszályán. A felkelésre vonatkozó költemények számukra nézve felvehetik a versenyt a török hadjáratok emléket őrző költeményekkel.

Hzek a művek azonban keletkezésük korában nem jelentek meg nyomtatásban. Talán politikai okai voltak ennek a ténynek, talán a magyar nyomdászat általános visszafejlődése azokban az évtizedekben, szintén szerepet játszott. A kuruckori költemények kéziratban maradtak ránk, kódexekben, melyeket szorgalmas és odaadó régi gyűjtők írtak össze. Az ilyen kódexek száma sem túlságosan nagy. Egy közülük messze kiemelkedik: a Szencsey-kódex.

Maga a kódex nem nevezi meg összeíróját. Eredetileg Báthory Zsigmond erdélyi fejedelemnek egy pergamenre írt oklevelébe volt kötve és a tábláján «Thomae Csetényi» állt. De ez a név valószínűleg csak a kódex egyik tulajdonosát jelöli. A kódex egy kéz munkája. A szorgalmas és költői lelkű összeíró Thaly Kálmán megállapítása szerint Szencsey György volt, kinek több saját művét is tartalmazza a kódex.¹ Szencsey György a kódexben foglalt versek tanúsága szerint kuruc és protestáns ember volt, a gyűjtést valószínűleg 1704-ben fejezte be, mert ennél későbbi eseményekre vonatkozó énekeket nem tartalmaz a könyv. Thaly Kálmán úgy véli, hogy dunántúli ember volt,

a versek fonetikája alapján. Az egyik, a kezdőbetűkben Szencsey névvel megjelölt költeményt Veszprém város elestére vonatkoztatja,² és egy bejegyzés alapján arra a következtetésre jut, hogy Szencsey Tesz³ vagy Tés⁴ község lakója volt, és 1704-ben a Bakonyban bujdosott Heister generális seregei előtt. Mindez inkább csak feltevés.

A kódex jelenleg a Nemzeti Múzeum kéziratárában van Hung. oct. 70. szám alatt. 163 levélből áll és a tartalomjegyzék szerint eredetileg 85 költeményt tartalmazott. 75 maradt meg belőlük épen, öt csonkán, öt pedig teljesen kiszakadt.

A Szencsey-kódex és vele együtt a kuruckor költészete másfélszázadon át ismeretlenül lappangott. Idővel az ú. n. Jankovich-féle gyűjteménybe került. * Itt talált rá Thaly Kálmán, aki a kuruc költészetet kiásta a feledésből.

Thaly Kálmán, a Rákóczi-kor történetének utolérhetetlen kutatója, először 1864-ben tette közzé a Szencsey-kódexben és hasonló természetű emlékekben talált költeményeket, «Régi Magyar Vitézi Énekek És Elegyes Dalok» címen, két kötetben. De ebből a gyűjteményből nagyobbára kizárta a Thököly- és Rákóczi-felkelésre vonatkozó költeményeket, abban a reményben, hogy ezeket majd külön gyűjteményben adja ki, amikor a gyűjteményt már további búvárlatokkal teljesebbé tette és amikor a politikai viszonyok kedvezőbbek lesznek, «mivelhogy» írja később, «e nagyobbbrészt „rebellis”, énekeknek közzétételére, még az időtt, 1864-ben, a sajtó viszonyok nem voltak alkalmasok.»⁵

De a kiegyezés után, «az alkotmányos élet földerülésével a sajtószabadság is felvirágozván — az utóbbi akadály megszűnék»,⁶ és eljött az ideje, hogy nyilvánosságra hozza az időközben csodálatosan megnövekedett gyűjteményt, így láttak végre napvilágot az «Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez», két kötetben, Pesten, 1872-ben. Ez a könyv tartalmazza a kuruc költészet corpusának túlnyomó részét.

Az Adalékok sikere, különösen az a körülmény, hogy Toldy Ferenc és nyomában más irodalomtörténészeink műveikben ezentúl külön fejezetet szenteltek a kuruc költészetnek, arra serkentette Thaly Kálmánt,⁷ hogy további költeményeket közöljön. Ezért egyik következő művéhez, az «Irodalom- és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból» címűhöz, 63 oldalnyi versszöveget csatolt, további gyűjtéseinek az eredményét. Ugyancsak ebben a könyvben bocsátotta közre báró Petröczy Kata Szidóniának, gróf Pekry Lőrinc kuruc tábornok feleségének a költeményeit, melyek, ha tárgyuknál fogva nem is, de egykorúságuknál fogva a kuruc költeményekkel bizonyos rokonságot tartanak fenn.

* Jankovich Miklós (1773—1846) a magyar régiség szenvedélyes gyűjtője volt, a legtöbb kuruc költemény az ő gyűjteményében maradt fenn, részben eredeti kéziratban, részben Jankovich által készített másolatban. Ez utóbbiak nem teljesen pontosak, amint erre Thaly is több ízben felhívta a figyelmet.

Constantinapolyban Gróf P... E....
írta levelet M... K....

Gallipoliban. A. Ö. 1917. 10. szeptember

Édes néniem hátla úgy van a Jermek. mi ide
cökéstünk ma ferenceséien, franciá orfajbol pe
dig is 70m indultunk meg, a fegyelműnknek Jera
nek kile jó egyéje volna, hogy ke a köpönyök
vont akarva fölte venn: de reméltük hogy itt a
förtök der el üri, édes néniem mi jó a földön a
járni, látva két még jó jeter is meg ijede volt
mikor aróder a fegyverek alába, két mi bünö.
Jók, hogy ne félünk amide a hajont ottan
nagy habok földet egyik oldalán, amidek
vire or endéj: nagy hajek, némekor aróder ake
hejek mensünk el, némekor pedig ottan nagy völy
ben estünk, hogy már csak mi vartuk hogy el reánk
om ottanek aró a vir hejek, de még is ottan ember
légesek voltak hogy fötte nem adak innak, minfen
kellé volna ely ahog itt vartuk egyéjben, most aken
geren is meg belyek or aró, nem csak a földön, és öt
ke a kintó meg rára, el fának, és job egyéjeje va
gon or itélre, de a hajont. az fűnselen való, venge

rei, hankodis, a fős d baritye, e gyanos, fel keves, és
ugy kel sem, valamint csipey ombonok. aki abon mag
nem emefeket: a foyery gyanosnak is olyan nyam-
tyiban kullva lenn vag, ki deo nap de onsin egy
keter eason valasim e fadonok, e foydelmunk is ala
jobb^{ny} ten fialla^{vale} le hog eg talis ham, aki it esis
unba vagor, le holm: ajenditok kullra aronbasok,
is atoda kison eg fig lone menyelre. it a foydelm
nak je fialis sotak. de m ebül vagunk fialre. de m
is jobban foytca it lenn: mino fem ahajotok, ideré
nem akid keves lenekis vagor mis kei efsendyo
hog vason, igazat mondok. hog ha m efsendü egy ket.
napbol alam, nemint ider nésem hog mis eris
mine hog egy iderrel itunk, galnabban vefica kei-
ves lenekis. de mine hog eg nehäm fia mély foydel
kövlet vagunk egy nishor, egy tetrit hog mis ia.
kib is kel kidnet exama foytca; in poidy ke ezen
foytca is kider de többes non ishatok. ment egy ke
tik mine ke ahaj koringsa velen, mine ke mor is
ahajotok volnek.

A XIX. század második felének magyar irodalmában alig akad olyan mű, mely korszerűbb, aktuálisabb, az általános hangulatnak megfelelőbb lett volna, mint Thaly Kálmán gyűjteményei. A kiegyezés utáni korszak szellemi életének a tengelye az Ausztriával folytatott közjogi harc. Ez a harc nem volt összeszorított fogú, elkeseredett, vérre menő küzdelem, melynek az irodalomban a fojtott hangú allegéria vagy a titkon elhangzó kétségbeesett feljajdulás, a Bach-korszak hangja felelt volna meg. A kapitalizmus ezekben az esztendőekben hódította meg a szűz magyar területeket, az embereknek általában jól ment a soruk (a parasztságot nem számítva), a polgárság békésen gyarapodott és a közjogi harc valahogy olyan módon izgatta a kedélyeket, mint a spanyolokat a bikaviadal. A közjogi harc irodalmi kifejezése a Thaly által publikált kuruc költészet lett. A közönség a világtörténelemnek ezekben a legbékésebb, ma már utópisztikusnak látszó évtizedeiben jóleső borzongással merengett el a régi harcok emlékéen, a kuruc balladák marcona és heroikus képein.

Másfelől a kor irodalmi stílusérzékét is jobban kielégítették ezek a versek, mint a kortársak költeményei. A XIX. század második felének, különösen az 1860-tól 1890-ig tartó korszaknak az embere a művészettől nem a valóság ábrázolását várta, de még csak nem is annak «égi mását», nem várt feleletet megoldatlan és gyötrő kérdésekre, nem akarta önmagát mélyebben megismerni a nagy alkotók önismeretén keresztül. A kor átlagembere — nemcsak nálunk, hanem Európaszerte — a művészettől álmodot és mesét várt, valami exotikumot, légi ösvényt, mely elvezet napjainak kellemes, de szín- és eksztázismentes tájairól. Így virágzik fel ebben az időben az új történelmi romantika, mely a múlt merészebb életével ábrándoztatja el az olvasót. Ez a kor a historizmus fénykora. Építészetiében lemond minden olyan törekvéstről, mely önmagát fejezi ki és régebbi korok stílusaiban épít. Az irodalmat e lépik a balladák, ez a különös, mesterkélt műfaj, melyben sok mindent ki lehet fejezni, de a modern ember életérzését semmiképpen. A legnagyobb birodalom udvari költője, Tennyson: a költő a valóság elől az ősi mondák Szent Gráljához menekül.

A magyar Szent Grál Rákóczi zászlója volt, Pro Patria et Libertate; a magyar A valón Rodostó, és Rákóczi a magyar Arthus király. Minálunk a kuruc költészet jelentette a történelmi romantikának azt a tetőfokát, amit Angliában Tennyson Királyidilljei, Franciaországban Hugo és a Századok Legendái, Németországban Wagner Richárd. Különösen amikor megtalálták a tárogatót és a kuruc dalok zenéjét, e versek a zene szárnyán járták be az egész országot és me'ankólikus varázsuknak senki sem tudott ellenállni.

Népszerűségük visszatükröződik az irodalomtörténetírók róluk alkotott véleményén is.

Arany László akadémiai székfoglalójában («A magyar politikai költészet-ről») már 1874-ben részletesen foglalkozik velük. Egyébként Hübele Balázs alkotója, a kor legkritikusabb elméje, a kuruc költészetet is fenntartással fogadja, azzal a fenntartással, melyet az utókor sok tekintetben igazolt.⁸

Sokkal több elragadtatással, bár a tudományos író hangfogóján keresztül, nyilatkozik Ferenczi Zoltán⁹ hat évvel később. Felhívja a figyelmet a kuruc költemények akkori aktualitására: «a mai idők eseményei sem nyomhatják el — mondja — korántsem az érdeklődést s a rokonszenv vallomásait oly művek iránt, melyek történelmünk egyes nagy eseményeiről bizonyos túlzással vannak írva. Vagy tán oly erősen boldogok vagyunk-e? Nem gondolnám.»

Kis Sándor tanulmányt írt a kurucvilág költészetéről¹⁰ és Bodnár Zsigmond irodalomtörténetében részletesen ismertette a fontosabb műveket.¹¹ Kiss Ferenc tanulmányában: «A kuruc költészet protestáns szempontból,¹²» ebből a külön szemszögből tette vizsgálat tárgyává a költeményeket.

A Beöthy Zsolt és Badics Ferenc által szerkesztett milleniumi «Magyar Irodalom Története»-ben¹³ Badics Ferenc külön fejezetet szentelt a kuruc költészetnek.

Behatóan foglalkozik a kuruc költészettel Horváth Cyrill is «A régi magyar irodalom története»-ben.¹⁴

Thaly Kálmán munkásságát folytatta Baros Gyula, ki 1903-ban és 1904-ben közrebocsátotta azokat a radványi könyvtárban őrzött versgyűjteményeket, melyekből már Thaly is merített a Tanulmányok függelékében,¹⁵ továbbá Rugonfalvi Kiss István¹⁶, szövegközléseivel.

Az 1906-os esztendőben a kuruc világért való lelkesedés és egyben Thaly Kálmán életműve elérte apotheozisát azáltal, hogy országos ünnepek keretében hazahozták Rákóczi Ferencnek és bujdosótársainak hamvait. A Kisfaludy-Társaság ünnepélyes ülésén Beöthy Zsolt elnöki megnyitójában méltatta a kurucvilág költészetét.¹⁷ Irodalomtörténetünk e nagy mestere a kuruc költészetben is saját irodalomszemléletének a kiváló igazolását látta: «Annak a nagy tanúságtételnek, melyet irodalmunknak egész életfolyása, elejétől végig, valamennyi mozzanatában arra nézve vall, hogy a magyar politika és a magyar költészet mindenha a legbensőbb, a legszorosabb kapcsolatban van: ennek a nagy tanúságtételnek talán a legszószóლობb bizonyysága éppen a kurucvilág költészet».

Ugyancsak 1906-ban jelent meg az első bölcsészdoktori disszertáció a kurucköltészetéről, Bajza József.¹⁸

A további költemények után kutatók buzgalma sem apadt el,¹⁹ sőt folyik napjainkig,²⁰ bár Thaly Kálmán után meglehetősen kevés kuruc költemény maradt felfedezetlenül.

A KURUC BALLADÁK PROBLÉMÁJA.

A Thaly által közrebocsátott költemények közül népszerűsége messze kimagaslottak azok a balladaszerű alkotások, melyek a romantikus művészet-szemlélet által követelt spontán közvetlenséggel állították a hallgató elé a harcok korát. Megvolt bennük a régi magyar nyelv ellenállhatatlan ízessége

és az a rapszodikus, ugrásszerű elbeszélőmód, melyet Herder óta a népballada legfőbb szépségének tekintenek.

Idővel éppen ezeket a balladákat vette bonckése alá a kérlelhetetlen filológiai kritika. Thaly Kálmán 1909-ben halt meg. Halála után három évvel indult meg a bevallott kételkedés a kuruc balladák eredetiségében.

Eckhardt Sándor²¹ volt az első, aki felhívta a figyelmet egy valószínűtlennek látszó szövegegyezésre, a Csinom Palkónak és Apáthi Ferenc feddő-énekének egy-egy szakasza közt. «Vagy talán Thaly Kálmán szövegközlésében volna hiba?» — veti fel elsőnek a kérdést.

Egy évvel később azután megindult kétfelől is a rendszeres támadás. Riedl Frigyes és Tolnai Vilmos körülbelül egyidőben győződtek meg róla, hogy a kuruc balladák nem egykorú szerzemények. «Prioritási igényekről nem lehet szó, — írja erre vonatkozólag Riedl Frigyes²² — midőn Tolnai kitűnő cikkét olvastam, úgy éreztem magam, mint egy alagúti munkás, ki, midőn az egyik irányban dolgozik, hallja a másik irányból közeledő munkás csákánycsapásait.»

Tolnai Vilmos tanulmánya előbb látott napvilágot.²³ Tolnai Vilmos ebben az első cikkében még nem mondta ki, hogy kételkedik a balladák eredetiségében, csak a szövegközlést tartja pontatlannak. Rámutatott, hogy a Bujdosó Rákóczi lelőhelyének Thafy által adott megjelölése mennyire bizonytalan és kifejtette az Esztergom megvételére vonatkozó kételyeit: nevezetesen az egyezést Arany János Török Bálintjával, néhány szónak későbbi eredetét és főképp, hogy a kuruc vitézek süvegében összehordott sátdomb olyan folklóreisztikus mozzanat, melyet Thaly valószínűleg Thierry művéből merített. Ezek alapján sürgette a kuruc költemények szövegkritikai kiadását.

Ezután jelent meg Riedl Frigyes nagy tanulmánya, «A kuruc balladák».²⁴ Riedl tíz Thaly által kiadott költeményről határozottan úgy véli, hogy «egészükben vagy lényeges alkotórészükben Thaly Kálmán szerzeményei». Az a körülmény, mely előtte ezeket a műveket gyanúsakká tette, a túlságosan művésziesség kivitelvölt. «Az ódon, az archaikus elemek, éppúgy mint a népiesek, kiszámított műgonddal vannak elhelyezve; mint a jeles festő művén a fény és árny». Riedl érvei arra vonatkozóan, hogy a kijelölt balladákat Thaly Kálmán szerezte, a következők:

1. Thaly maga is költő volt, mégpedig tehetséges költő. Fiatalkori verseiben még külön-külön lelhető meg az a három összetevő, melynek eredője a tíz kuruc ballada: a népballadák utánzása, a Rákóczi-kultusz és az álarcos, más szerző szájába adott költemények kedvelése. Idősebb korában azután gyűjteményt adott ki saját, kurucos modorban írt költeményeiből, Kurucvilág címen.

2. A kijelölt balladák messzemenően egyeznek egymással, csak egy költő művei lehetnek.

3. Azonkívül egyezéseket mutatnak fel újabbkori költők, nevezetesen Arany János és Petőfi Sándor költeményeivel.

4. Egyezéseket mutatnak fel Thaly Kálmán saját költeményeivel.
5. Egyezéseket mutatnak fel a Thaly Kálmán által összegyűjtött kuruc-kori költemény ékkel.
6. Egyezéseket mutatnak fel Thaly Kálmán olvasmányaival,
7. és történeti műveivel.
8. Az Esztergom megvételéről szóló ballada annyira nem egyezik a történelmi valósággal, hogy szemtanú nem írhatta.
9. A kijelölt balladák eredőhelyei teljesen bizonytalanok, kéziratukat nem lehet ott megtalálni, ahol Thaly Kálmán szerint lenniük kellene.
10. Utal hasonló külföldi jelenségekre.

Riedl mindazonáltal nem akarja kisebbiteni sem Thaly Kálmán jelentőségét, sem a balladák művészi szépségét. Thaly Kálmán szerinte csodálatos beleérző tehetség volt, «utánozhatatlan utánzóképesseggel». Függelékkeppen az egyes balladák rendszeres vizsgálatát adja.

Riedl tanulmánya az utolsó szó, a Roma locuta erejével hat. Aki a tanulmány olvasása után olvassa el a Riedl által kijelölt verseket, az előtt három dolog nyilvánvaló: 1. hogy ezek a versek feltűnően hasonlítanak egymásra, mindannyiukon egyetlenegy erős költői egyéniség keze nyoma érződik. 2. Hogy ezek a versek feltűnően nem hasonlítanak a régi magyar költészet emlékeihez. 3. Hogy olyan ember írhatta őket, ki versízlését Arany János költészetén nevelte, ki azt tartja szépnek, amit Arany János tartott annak.

Mert mindez nyilvánvaló, csak még meghatóbb azoknak a hűsége és makacssága, aki mégis a balladák eredetiségének a védelmére siettek.

Kevéssel Riedl tanulmányának a megjelenése után a sárospataki kollégium három tudós tanára, Harsányi István, Gulyás József és Simonfi János cikksorozatát indított meg a Sárospataki Református Lapokban, hogy megcáfolja Tolnai és Riedl érveit.²⁰ Ezek a cikkek később kiegészítve könyv alakban is megjelentek.²⁰

Harsányi, Gulyás és Simonfi módszerükre vonatkozóan azzal a hasonlaltal élnek, hogy aki ki akar irtani egy erdőt, egyenkint kell, hogy kivágja a fákat. Ezért innen is, onnan is kiragadva egyet Riedl érvei közül, igyekeznek megcáfolni azt. De a módszer és a hasonlat nem helytálló. A kuruc balladák ugyan nem kuruc balladák, de nem is egy erdő fái. A probléma inkább olyan, mint a hétfejű sárkány: ha hat fejét le is vágják, a hetedikkel még mindig kényelmesen meg tud enni egy embert. Ha Harsányi és Gulyás meg is cáfolják Riedl kilencvenkilenc állítását, a századik egymagában elég, hogy valamennyi balladát gyanússá tegye.

A sárospataki tudósok egyébként nem igen érintették Riedl legmeggyőzőbb érveit, a stíluskritikai érveket és az elveszett kéziratok ügyét elintézték azzal, hogy elveszett már más kézirat is. Az újabb költőkkel való egyezésekre vonatkozóan azt mondták, hogy az újabb költők is a népdalból merítettek, mint a kuruc balladák, innen ered a hasonlóság.

Teljes energiával bocsátkoztak bele Riedl nyelvészeti érveinek a cáfolá-

sába. Azokról a szavakról, melyekről Riedl azt állította, hogy a kuruckorban még nem használták őket, kimutatták, hogy igenis előfordultak; azokról a szavakról, melyeket Riedl Thaly régi magyar olvasmányából származtatott, kimutatták, hogy máshol is előfordulnak, mint a Riedl által megadott helyen.

A nyelvészeti vita által tulajdonképpen az egész vitatkozás hamis ösvényre terelődött. Amint Király György²⁷ kimutatta, a logikai botlást maga Riedl Frigyes követte el. Riedl ugyanis a nyelvészeti kérdésben a következőképpen érvelt: ha a vitás kuruc balladáknak egy szava nem fordul elő a régiségben, nyilvánvaló, hogy a verset csak újabkori költő írhatta, ha a balladáknak egy szava előfordult a régiségben, nyilvánvaló, hogy Thaly onnan merítette. Ezzel a módszerrel minden régi költeményről be lehet bizonyítani, hogy Thaly költötte. Ennek következtében a sárospatakiak cáfolatai sem bizonyítanak mást, mint hogy a költeményeket írhatta más is, nemcsak Thaly.

A Riedl tanulmányát követő években a kérdéshez még számosan hozzászóltak; a sárospatakiak folytatták a védelmet, mások viszont Riedl álláspontját támasztották alá. Így Vértes Sándor²⁸ rámutat, hogy a Bujdosó Rákóczi c. költemény Thaly által megjelölt két népi változata közül az egyik egészen más, mint a Thaly által közölt, a másikat pedig nem lehet feltalálni.

Harsányi István és Gulyás József további érvelései az Ethnográfia c. folyóiratban jelentek meg 1914 és 1917 közt. A nyelvészeti vitán kívül legfontosabb eredményük az volt, hogy megtalálták Thaly egyik kéziratos másolatát.²⁹ Ez a kézirat a Bujdosó Rákóczi szövegét tartalmazza, a megjelentektől eltérő változatban. Szerintük ezt Thaly egy eredeti kéziratról másolta le. Weber Arthur³⁰ azonban valószínűvé tette, hogy ez a Thaly-féle kézirat nem valami eredeti szöveg másolata, hanem idézetgyűjtemény Thalynek 1892. május 23-án Munkácson tartott előadásához.

Riedl Frigyes.

A Tolnai—Riedl által elfoglalt álláspontot még többen alátámasztották érveikkel, így Fehérváry Dezső,³¹ Komlós Aladár,³² László Zsigmond, aki a Sievers-féle átlaghangmagasság elméletével vizsgálta meg a kérdést.³³ Horváth János jellemző példát hozott fel Thaly szövegközléseinek megbízhatatlanságára: Thury György énekét Thaly száz évvel korábbra keltezte.³⁴ Király György³⁵ lélektani oldalról közelítette meg a problémát és Thaly Kálmán politikai fanatizmusában, Rákócziért való rajongásában vélte felfedezni «hamisításainak» (ő az egyetlen, aki így nevezi Thaly cselekedetét) az indítékát. A balladák nem-eredetisége mellett szerinte a nyelvi bizonyítékok mit sem mondanak, legfőbb érv az irodalomtörténeti: ha fel is tesszük, hogy hirtelen ilyen magasra lendült a magyar verselés, mint a kuruc balladákban, miért nem fejlődött tovább? Miért maradt teljesen követők nélkül? Király György csak a Bujdosó Rákócziról, Esztergom megvételéről és az Ocskai-balladáról állítja határozottan, hogy Thaly művei, a többiek csak gyanúsak. Szerinte a Thaly által írt balladák művészi értékéhez is szó fér: csak azért látszanak szépeknek, mert régieknek tulajdonítjuk őket — ha elvesztik a régiség varázsát, hatásuk is megszűnik.

Maguk a probléma felvetői is hozzászóltak még a kérdéshez. Tolnai Vilmos 1914-ben válaszolva Harsányinak és Gulyásnak,³⁰ felhívja a figyelmet arra, hogy a kérdéses balladák másolatát nem lehet megtalálni Thaly írásai között sem, hogy ezeknek nincsenek variánsaik, mint az eredeti költeményeknek, és hogy nincsenek tájzólásban írva, mint az eredeti költemények. Riedl Frigyes 1918-ban³⁷ írt cikkében valószínűtlennek tartja, hogy elkallódtak a Thalynak beküldött másolatokat kísérő levelek, hiszen Thaly, amint hagyatékából kitűnik, a teljesen érdektelen leveleket is gondnal megőrizte. Tolnai Vilmos még a «sátordomb» problémájához is hozzászólt³⁸ és 1921-ben összefoglalóan írt az egész vitáról.³⁹ Itt említi meg, hogy a Vitézi Énekeket megjelenésükkor egyedül Arany János Koszorúja méltatta behatóbban. A cikket Toldy Ferenc írta és Szilágyi István is közölt helyreigazító megjegyzéseket.⁴⁰ Arany János ugyanott közreadta a fiatal Thaly önértetes választát is.⁴¹ Toldy többek közt kifejezi kételkedését, hogy volnának történelmi népballadáink és a V. É.-ben közölt versek népi eredetét is tagadja. Tolnai szerint ez a bírálathat indíthatta Thalyt arra, hogy maga pótolja irodalmunk hiányait és történelmi népballadákat költson. Azóta a Tolnai—Riedl álláspont részéről csak Kardos Fajos szólalt fel,⁴² rámutatva az Ocskai-ballada valószínű mintájára.

A Thaly-versek eredetiségét védelmezte nyelvészeti alapon Réthey Prikkel Marián,⁴³ két kis cikkében. Márki Sándor Thaly Kálmánról mondott akadémiai emlékbeszédében azt hangoztatta, hogy Thaly Kálmán jellemével nem egyeztethető össze Tolnai és Riedl álláspontja.⁴⁴ Ugyanezt mondja még több nyomtatékkal Thaly Kálmán életrajzírója, vitéz Veszprémy Dezső,⁴⁵ aki külön röpiratot is adott ki Thaly Kálmán védelmére.⁴⁶ Legutóbb egy bölcsészdoktori disszertáció foglalkozott Thaly Kálmán költői munkásságával: Borbély Margité.⁴⁷

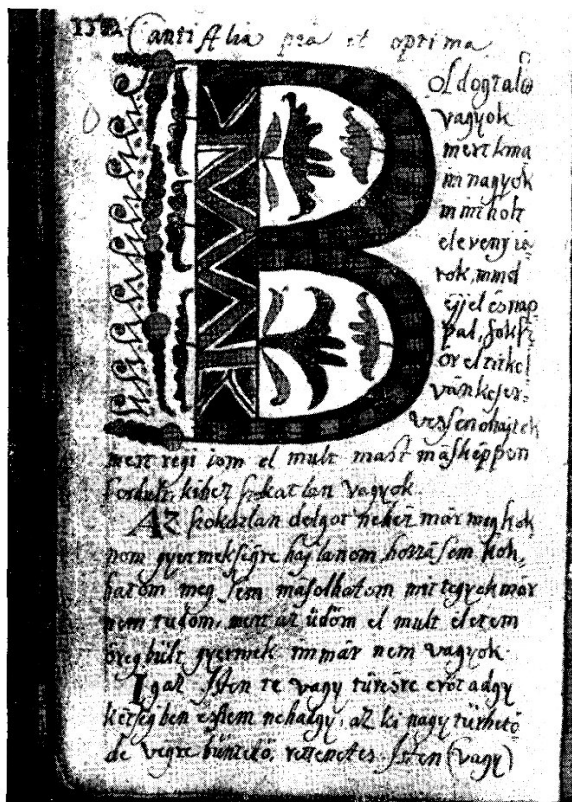
A KURUC KÖLTÉSZET IRODALOMTÖRTÉNETI JELENTŐSÉGE.

Ha a kuruc költészet emlékeiből most már el is hagyjuk a tudósok által Thalynak tulajdonított és a kétes műveket, a maradék még mindig igen fontos részét teszi régi irodalmunknak, terjedelménél és művészi értékénél fogva.

A művészi értékelésnél természetesen el kell mellőznünk a «népi eredet» amúgyis bizonytalan mozzanatát és a ballada-formának kijáró múlt századi tiszteletet. A hiteles kuruc költeményeket nem egyszerű közvitéz-
 zek szerezték a tábor-tűz mellett, hanem olyanfajta emberek, akik históriás énekeinket és vallásos énekköltészetünket szerezték: lelkészek, tanítók, kismemesek. A szerzőknek általában volt bizonyos irodalmi kultúrájuk, a mint a versekben található sok antik és bibliai elem tanúsítja. Ők sem vonták ki magukat a barok-kor általános ízlése alól, igyekeztek verseiket mitológiával és bibliai példákkal feldíszíteni, mint úgyszólván mindenki abban az időben.

Ballada a hiteles költemények igen akad, amint azt Toldy Ferenc előre sejtette.

Irodalomtörténeti helyzetét tekintve, a kuruc költészet az előző két század históriás énekköltészetének és protestáns vallásos lírájának egyenes folytatója és betetőzője. Megleljük bennük a XVI—XVII. századi költészet valamennyi jellegzetes vonását. Átvonul rajtuk is valami különös fájdalmas hang, monoton és vigasztalan bánat, melyet a nagy történelmi századok alaphangjának lehetne tekinteni. Ezt az alaphangot, mely oly egységessé teszi a régi

A Szencsey-daloskönyv egy oldala.

magyar költészetet, talán leginkább az állandó Istenre vonatkozás jellemzi. Minden szenvedés Istentől jön és Istenhez vezet, a panaszkodók Istenhez panaszkodnak, a reménykedők Istenben reménykednek.

*Rólam el ne felejtkezzél,
Ha meghalok, te temess el;
Akárki bánjon testemmel —
De csak te bírsz én lelkemmel.*

Így énekel a bujdosó kuruc.⁴⁹

Ebben az időben vallásosság és hazaszeretet egyazon dolog voltak még, más-más oldalról tekintve. A felkelők hazájukért és vallásuk szabadságáért keltek fel, éppúgy, mint ahogy a török ellen hadakozók országukért és a Krisztusért ontották véréket. Nem lehet megmondani, melyik volt fontosabb, mert ha beleéljük magunkat az akkori emberek lelkivilágába, ráeszmélünk, hogy a kettő mennyire egyet jelentett. Ezen a ponton is erősen elválnak a hiteles kuruc költemények az utólag költöttektől: ez utóbbiak minden művészi szempontból jobbak és költőibbek a régieknél, de hiányzik belőlük az áhítat, az Istenhez menekülő szomorúság tartalmi mélysége.

Külön csoportot alkotnak a hiteles bujdosóénekek, (Mit búsulsz kenyeres, Egy bujdosó szegénylegény stb.) Ezek a versek nemcsak költői értékükre nézve tartoznak régiségünk legbecsesebb emlékei közé, hanem valahogy a magyarok nemzeti sajátosságait is olyan mértékben fejezik ki, mint nagyon kevés más költemény. Szinte azt lehetne mondani, ezekben a versekben talál legtisztább kifejezésre a magyar jellegzetes állásfoglalása a sorsával szemben. Dacosan menekülni az ellenséges valóság elől, lemondani mindentről, hogy megőrizzük függetlenségünket, tudomásul venni és vállatvonva vállalni a nyomorúságot büszkeségünkért: örök magyar vonás. A bujdosóversek keserű humora, öngyötrő naturalizmusa a nyomorúság leltározásában, fojtott szomorúsága, sőt kétségbeesése: ezeket a verseket hangulatilag Arany János szomszédságába hozzák. A bujdosás a régi, ismeretlen magyar költőkből a legmélyebb és legotthonibb hangokat csendítette ki. Egy kiváló fiatal tudósunk, ki elsőnek kísérelte meg a magyarság tudományos karakterológiai leírását, a bujdosóban látja a magyar fajta legjellegzetesebb, szimbolikus képviselőjét és a magyart, mint «bujdosót», állítja szembe a némettel, a «vándorral».⁵⁰ A bujdosókép teljességéhez hozzátartozik az is, hogy a versek szegénylegénye a legelhagyatottabb állapotban sem reménytelen. Mindene elrongyolódott, mindenki elhagyta, otthona a kerek földön nincsen, de él benne valami megokolhatatlan bizodalom, mely átsegíti minden veszedelmen:

*Talám az idő megfordul,
Az jó szerencse megmozdul,
Katona-csillag felderül,
Zabot akkor ő nem koldul.*

Vagy:

*Mit búsulsz kenyeres, midőn semmid nincsen?
Jó az Isten, jót ad — légy jó reménységben!
Fönylik az idő majd az gyöngé fűre,
Hová két szemünk lát, elbujdosunk ketten.*

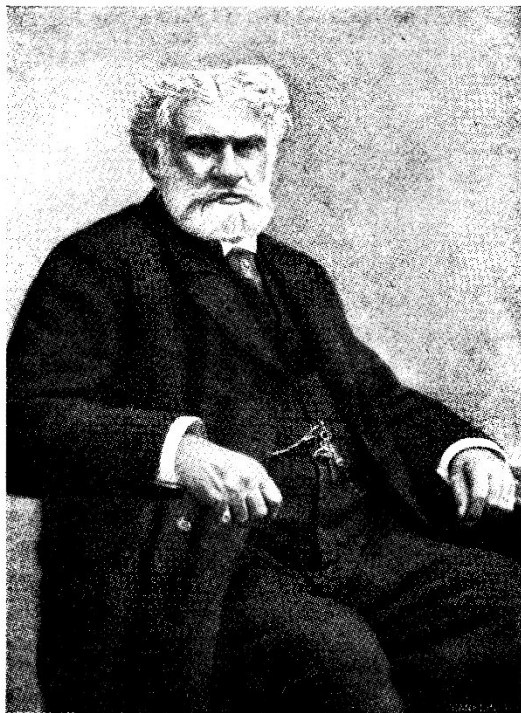
Reménykedés ez a reményen túl, az «és mégis» lélekállapota, különös lelki fordulat, mellyel gyakran találkozunk a magyar költészetben, éppen a legnagyobbak alkotásaiban.

Ilyképpen bízik a Török Áfium Zrínyije, miután a magyarság minden gyengeségét felpanaszolta, mégis a magyar kar nemzetmentő erejében, így fordul derűbe Vörösmarty költészetében a Keserű pohár és a Vén cigány és legfőképp ilyen bizalom ad meglepő véget a sors-érzetünket legteljesebben kifejező műnek, Az Ember Tragédiájának. Talán nem túlzás, ha azt gondoljuk, hogy ez az «és mégis», ez az irracionális (és a történelem által annyiszor igazolt) bizalom olyankor, amikor racionális gondolkozás szerint fel kellene adni a harcot, a magyar szellem egyik legjellemzőbb vonása.

Közös fogyatékosága a kuruc költeményeknek a kompozíció hiánya. Ebben a hibában régiségünknek úgy-szólván valamennyi költőjével

toznak, az egy Zrínyit véve ki. A kompozíciós érzékhez, a kevés szóval sokat mondáshoz, úgy látszik, nem elég az irodalmi műveltség, bizonyos társadalmi kultúra kell hozzá. Komponálni az tud, aki le tud mondani a saját gondolatairól a közönség kedvéért. Nem véletlen, hogy a kompozíció iránt való érzék először és legteljesebb mértékben a franciáknál fejlődött ki.

A terjengősség következménye, hogy a kuruc költemények olvasójának versszakok rengetegjén, sőt a Thaly-féle gyűjtemények egész költeményein minden gyönyörűség nélkül kell keresztülhaladnia, míg egy-egy szép versszakra akad, mely ódon erejével és melankolikus egyszerűségével kárpótolja a fáradsalmakért.

Thaly Kálmán.

osz-

A «KURUCOS» KÖLTEMÉNYEK.

A kritika és a közönség a maguk idejében nagy lelkesedéssel fogadta a később Thalynak tulajdonított kuruc költeményeket. Országszerte elterjedtek és népszerűségük mindmáig tart. Kérdés, mennyiben kell a kritikusnak megváltoztatnia értékítéletét, ha ezek a versek nem eredetiek?

Riedl Frigyes nagy felfedezése után sem vonta kétségbe a költemények értékét. A vers nem váltó, mondja, értéke nem az aláírotól függ.⁵¹ «A balladák valódiak, amennyiben a költészet bennük valódi, színarany» A legtöbb kritikusnak ugyanez az álláspontja. Tankönyveink Thaly Kálmánt a múlt század nagy költői közt emlegetik. Egyedül Király György⁵² mondta, a felfedezés első izgalmasában, hogy a Thaly-versek elvesztik szépségüket, ha tudjuk, hogy nem régiak.

Király György felfogását a versek nem csökkenő népszerűsége és hatása cáfolja. E versek maradandóságának többféle oka is van. Mindenekelőtt tisztában kell lennünk, hogy Thaly, ha maga is írta őket, igen nagy mértékben merített a valóságos kuruc költeményekből. Egy-egy verstörödésk megindította a képzeletét, tulajdonképpen nem is annyira írta, mint kiegészítette ezeket a költeményeket. Az általa felhasznált sorok az eredeti költeményben igen sokszor elvesznek az egykorú terjengősség ingoványában. Thaly kiemelte őket, megfelelő foglalatra helyezte, mint a drágaköveket, és ilymód megmentette a magyar költészet számára. Verseit úgy lehet tekinteni, mint a kuruc költészet florilegiumát.

Belevitt azonkívül költeményeibe egy olyan elemet, ami az eredetiekből sajnálatosan hiányzott: a kompozíciót. Arany János művészetén nevelt ízlésével a kuruc költeményeket a ballada tömörített, kihagyásos, elsősorban kompozíciós értékekkel ható formájába sűrítette és ezzel közelebb hozta őket nemcsak a balladákért rajongó múlt századi, hanem a tömör tárgyilagosságot becsülő mai olvasóhoz is.

De belevitte kuruc verseibe az önnön magas feszültségű vérmérsékletét is. A Thaly-féle kuruc versek legfőbb ismertetőjele a drámaiság, ha ugyan nem lehetne színpadiasságnak nevezni. A versek kis drámai jelenetekre oszlanak, mint Arany János balladáiban, bennük is sok a párbeszéd, a felkiáltás és körülöttük a rövid, plasztikus díszletjelzés. Azonkívül van bennük valami tablószerű, valami színpadiasan hatástkereső öncélúan dekoratív mozzanat, Thaly Vctor Hugóval rokon történelmi képzeletének a megnyilatkozása:

*Hasad az szép hajnal, piros az hegyoldal . . .
Esztergom várában Rákóczi felnyargal.*

*Esztergom utcáin szikrát hány patkója,
Esztergom bástyáin lobog a zászlója . . .*

Az Ocskay-balladát elejétől végig lehetne idézni, mint ennek a színpadiaságnak a példáját. Ezt a verset csak olyan ember szerezhette, aki színházba járt és szerette a drámairodalmat.

Többször felmerült az a kérdés, hogy vajjon Thaly, aki kuruc balladáival ilyen kiváló költőnek bizonyult, miért nem keltett nagyobb feltűnést saját neve alatt megjelent verseivel? Vajjon a saját nevével megjelent versek eléggé jók-e ahhoz, hogy fel lehessen telezni, hogy ő írta a nagyszerű kuruc balladákat?

Thaly Kálmánnak, saját nevével ellátva, hat verseskötete jelent meg: Ne bántsd a magyart! 1857, Zengő liget, 1859, Kárpáti kürt, 1860, Székely kürt, 1861, Szabadság hajnala, 1861, és a Kurucvilág, 1903.

Hat kötete közül ötöt egyetemi hallgató korában írt. A hatodik és utolsó kötet gyűjtemény, melybe felvette régebbi köteteiben és később elszórva, hírlapokban és folyóiratokban megjelent kuructárgyú költeményeit.

Fiatalkori versei jól iskolázott, de jelentéktelen tehetségű költő munkái. Nincs bennük semmi, ami felül emelkednék a kor epigon-jellegű, átlagos verstermelésén.

Sokkal magasabbrendűek a Kurucvilág c. kötetbe foglalt versek. A tárgy iránt való lelkesedés átható és érces páthoszt ad Thalynak, valahányszor Thökölyről vag}' Rákóczi-ról ír. De általában ezek a versek sem tartoznak irodalmunk nagyobb értékei közé.

De találunk a Kurucvilágban egy-két archaizáló költeményt is. A bevezetésben külön utal ezekre: «Ezen gyűjteményem anyagának összehordása s közzététele idejében a kuruc versekkel sokat-sokat, nagy szeretettel és a legbehatóbban foglalkoztam — egészen beleéltem maçam a kuruc költészet

A Szencsey-dalokkönyv egy oldala.

szellemébe és modorába; a mire önkéntelenül is, mintegy ösztönszerűleg kedvet kaptam a nevezett korszak szabadságharcai — legalább egyes, regényesebb vonatkozású — mozzanatainak költői alakú verses feldolgozására a magam részéről, az eredeti kuruc énekek, balladák, dalok mintájára». ⁵²

Ez a vallomás mintegy bevezetése lehetne az Adalékok és a Tanulmányok Thaly-féle balladáinak is. És valóban a Kurucvilágban több költemény van, mely bátran helyet foglalhatna az Adalékokban vagy a Tanulmányokban is. Így mindjárt az első vers, a «Bujdosó éneke, 1672. Régies modorban.» továbbá «Petröczy István bujdosó éneke, 1699. Régies,

Balassa-versszakokban.»

A
«Béri Balogh Ádám» c. vers-
ben nemcsak Balogh Ádámot,
a balladák hőst, Thaly leg-
kedvesebb táb rnokát látjuk
vizont, hanem a balladák szá-
mos motívumát is. A kezdet-
legesebben archaizáló versek
közé tartozik az a «Thököli
bujdosó híve, 1697», melyről
Thaly jegyzetben közli, ⁵³ hogy
ez volt az első archaizáló
verse. Megjelenése után Eötvös
József báró felkereste a szer-
kesztőségben, hogy versét meg-
dicsérje. «Jó részben az ő lelke-
sítő buzdításának eredményei
későbbi kuruc balladáim»,
mondja Thaly.
A mondottak alapján vi-
lágos: Thaly költői tehetsége
csak egy sajátos irányban mű-
ködött, géniusza csak az ar-

Endrödi Sándor.

Egyébként másodrangú költő volt, de ebben a műfajban csodálatos, utolérhetetlen tehetség, az «utánzás Shakespeare»-je, amint egyik elemzője mondja. ⁵⁴

Ha semmi más oka nem lett volna, hogy megírja az ál-kuruc balladákat, elég ok már az is, hogy ehhez volt tehetsége és vétkezett volna, ha tehetségét elfojtja a magában. Sajátos tehetsége részben azt is megmagyarázza, miért nem adta ki legjobb műveit a saját nevéen? Mert az utánzat tökéletességének éppen az a legbiztosabb ismérve, hogy az emberek elhiszik, hogy eredeti művel állnak szemben. Eötvös dicsérete ébreszthette rá az ifjú Thalyt igazi tehetségére. Ettől kezdve költői fejlődésének útiránya meg volt szabva.

Thalynak nincs szüksége erkölcsi védelmezőkre, jellemére nem hull

semmi árny cselekedetéből, ellenkezőleg, a nemes önfeláldozás példájának lehet tekinteni. Thalyt nem vezette anyagi érdek vagy feltűnési vágy, mint az Osszián-író Macpherson, kit Riedl óta gyakran emlegetnek vele összefüggésben. Őt a legmagasabb indítékok ösztönözték.

Így elsősorban Rákóczi fejedelem iránt érzett rajongása. Hosszú életének minden cselekedetével és alkotásával Rákóczi emlékét igyekezett beleégetni kortársainak tudatába és Rákóczi korának nagyszerűségét példaként felmutatni a «puhaságra serényebb» utódok előtt. Politikai eszméit is akarta szolgálni és szolgálta is ezekkel a költeményekkel: tüzes szó-zenéjünkkel fel akarta harsogni a nemzetet közönyből és lelkesíteni akarta az Ausztria elleni sokszázados harc folytatására.

És valamiképpen neki jogában is állt kuruc költeményeket írni. Két kuruc vezér ivadéka volt; egész életét olyan odaadással szentelte a fejedelem szolgálatának, mint egykor Mikes Kelemen, csak-hogy több temperamentummal. Tanulmányai során oly mélyen beleélte magát a Rákóczi-korba, hogy a századok választófalai leomoltak, a múlt elevenné vált és szelleme benne öltött formát.

Thaly Kálmán gyűjteményei nemcsak a közönség körében nyerték el megérdemelt népszerűséget, hanem a költőkre sem maradtak hatás nélkül. A kuruckorért, kurucos motívumokért való általános lelkesedés a költőket is megihlette, hogy próbát tegyenek a Thaly által oly sikerrel művelt hangnemben.

Thaly tanítványai közül kiemelkedik Endrődi Sándor, aki Kuruc nóták címen 1896-ban egész kötetnyi kuruc modorban írt költeményt adott ki. A kötet ajánlása Thaly Kálmánnak, «a kurucidők fáradhatatlan bűvárának» szól. Előljáró beszédében így jelöli meg a könyv célját: «Korrajzot akartam írni dalokban, lehetőleg a régi kuruc énekek motívumai alapján, mely törekvésemről bőven számot adnak a kötetem végén álló jegyzetek.»

Endrődi Sándor kötete számos, igen értékes darabot tartalmaz és kitűnően kifejezi a századvég multakért lelkesedő, historizáló közszellemét. Egyi: másik költeménye (Liliomszál, Gyöngye violának . . .) máig sem vesztette el népszerűségét és az igazi és nem-igazi kuruc költeményekkel együtt

szerepel a köztudatban, ami a legbiztosabb jele annak, hogy Endrődi sem maradt nagyon messze mestere mögött az utána-érzés, utána-költés művészetében.

Endrődi kötetének legtöbb költeménye egy-egy kuruc költemény motívumán épül fel; azt lehetne mondani, változatok a Thaly által megzendített húrón. A kötetben viszontlátjuk a kuruc költészet legszebb sorait, Endrődi által kiegészítve, Ez a kiegészítés nem mindig sikerül teljesen. Az igazán szép kuruc költemények sokkal szebbek, mint az Endrődi-féle változat. A kuruc sor az utánköltő művében elveszti az erejét, mint egy túlhígított oldatban. A Tyukodi pajtás mázsás súlyú versszakaszaiból pl. ilyen kedélyes és negélyes játék válik Endrődi technikája által:

*Szegény legénynek — Ha torka száraz:
Csak álma juthat — Az áldomáshoz.
Egy rossz fillér — lötyiköl a zsebibe;
Nem egy fillér — De két tallér kell ide!
Szegény legénynek — Olcsó a vére,
Két-három fillér — Egy napra bére.
No, de s e b a j ! — Azt sem igen költi el:
Két pogány közt — Egy hazáért vérzik el.⁵⁵*

Az idézett versből az is kitűnik, mily kevés érzéke volt Endrődinek a kuruc versek csodálatos ritmika ja iránt. Az Endrődivel való összehasonlítás révén kétszeres erővel világol ki Thaly költői ereje: ő felismerte a kuruc versek ritmikus szépségét, az egész magyar költészet megújulását várta ezektől a ritmusoktól ⁵⁶ és a maga kurucos verseiben mindig híven megőrizte egy-egy eredeti kuruc vers ritmusképletét.

Endrődi Sándor a kuruc költészetnek inkább külsőleges vonásait sajátította el: motívumait és tárgyát. Sokkal mélyebben közelítette meg a kuruc költészet lényegét a másik költő, aki magába fogadta termékenyítő hullámzásukat és aki nem kisebb ember, mint Ady Endre. Ady Endre lényétől távol állt az utánköltés, a játékos szerep-költészet; önmagának a megszállottja volt, aki csak önmagáról és az önmaga non exaudita Cethegis hangján írt verseket. Egész munkásságában nincs is más átvett hang, mint néhány francia vers fordítása és a kuruc hangban írt költemények. Kétségtelen, hogy valami mély belső rokonság vonta Adyt a kuruc költemények felé; stílusukban oly otthonosan mozgott, mintha a saját stílusa volna.

Ady nem motívumokat és tárgyakat kapott a kuruc költészettől, hanem a hangnemet és a szellemi tartalmat, vagy inkább a lelki állásfoglalást vette át. A kuruc versek ritmika ját és régies kifejezőmódját mesteri módon összeolvasztotta a maga nehezen meghatározható magyaros ritmusával és a maga zsolnárokon nevelt költői dikciójával. A szellemből pedig azt vette át, ami

lelkével oly mélyen rokon volt: a «bujdosó» szellemet, magyar dac, magyar keserűség, magyar kétségbeesés és irracionális magyar reménykedés lelki állásfoglalását; azt a legmélyebben magyar valamit a kuruc versekben, melyről fentebb megpróbáltunk képet adni.

Ady verseinek Földessy Gyula által kiadott eddig legteljesebb gyűjteménye tizenöt kuruc modorban írt költeményt tartalmaz. A kuruc költemények Ady költői pályájának a vége felé megszorodnak: a fiatal Ady kötetiben mindössze két kuruc vers van, viszont az utolsó és a posthumus kötetben hat, a többi a középső periódusra esik.

A versek szépsége nem egyenlő, aminthogy az Ady-versek értéke általában igen különböző. Ady sokszor mintegy utánozta a saját modorát, és néha a saját kuruc modorát utánozta. De van egynéhány kuruc versei közt, ami lírai költészetünk legjava alkotásai közé tartozik.

Ilyen a két első kuruc verse: Esze Tamás komája és a Bujdosó kuruc rigmusa, ilyen a Sípja régi babonának, melyben a magyar történelem súlyos és tragikus századainak legmélyebb fájdalomossága reszket — ilyen az a Kurucok rgy beszélnek, mely folytatva ott, ahol a Tyukodi pajtás abbahagyta, a «két pogánynál», újra fogalmazza a magyar politikum örök tragédiáját:

*Nekem pajtás, úgyis mindegy,
Farkas esz meg, ördög esz meg,
De megesznek bennünket.⁵⁷*

És kuruc versben mondta ki talán legvégső, leginkább belülről jött mondanivalóját a magyar életről, melyet sokszor vádolt és sokszor panaszkodott költeményeiben, de amelyet mégis mindenekfölött szeretett, a régi magyar költők irracionális, reményentúli reménykedésével:

*Áldott inség; magyar élet,
Világon nincs párod néked,
Nincsen célod, nincsen véged,
Kínhalál az üdvösséged,*

*Elbocsát az anyánk csókja,
Minden rózsánk véres rózsza.
Bénán esünk koporsóba,
De: így éltünk vitézmódra.⁵⁸*

Rákóczi ebédlőszobája Rodostóban. (Edvi Illés Aladár vízfestménye.)

VITÉZI ÉNEKEK.

1. *Oláh Geczi.* (Oh gyönyörű tavaszidő!) I. 213—17.

Részben megvan Erdélyi Jánosnál, de nem teljesen. Thaly nem jelöli meg, hogy honnan vette a többi, pedig az Erdélyinél nem található utolsó strófákkal, a bennük szereplő Buga Jakab névvel bizonyítja, hogy ez a vers Thököly bujdosó szegénylegényeire vonatkozik. A megbízható rész egyike a gyűjtemény legszebb darabjainak.

2. *Buga Jakab éneke.* (Mit búsulsz kenyeres . . .) I. 218—20.
Szencsey-kódex, 204. 1.

A kéziratban nincs szó Buga Jakabról. Thaly Kálmán Erdélyi Jánost követi, mikor ezt az éneket Buga Jakabbal hozza összefüggésbe, mert a vers egy variánsát Erdélyi ezen a címen közölte. (Népdalok és mondák, I. 198.) L. még 23—26. szám alatt.

3. *Bujdosó éneke.* (Bujdosik, bujdosik szegény árva legém^.) I. 221—24.
Nemz. Múz. hung, quart. 175. I. és III.
(Jankovich-féle gyűjtemény, XIX. századi másolat.)

A. Reménység az embert . . . I. 225—227.

«Eleje a Szencsey György daloskönyvéből ki van szakadva, megvan azonban egy régi ponyvairodalmi nyomtatványon (Nemz. Múz. kézír. oct. 74. nro. 1.)» Ezt a nyomtatványt azóta szétosztották, máshová helyezték és nem lehet megtalálni.

5. *Ideje bujdosásomnak.* I. 263—267.
Nemz. Múz. kézír. hung, quart. 175. II. és III. (L. 3. szám alatt.)

6. *Szegénylegény dala.* (Szegénylegény dolga És keserves gondja.) II. 106—112.
Szencsey-kódex. 69. 1.

ADALÉKOK.

I. KÖTET.

7. *Magyarország romlásáról.* 1670. április 28/ (Tűz-víz között . . . 1—3. 1.)
Thaly szerint Kaboth István jegyzőkönyve tartotta fenn, «mely kézirat jelenleg a M. Tudom. Akadémia történeti bizottságának tulajdonát képezi.» Versmértéke egyezik Szeőke Ambrus indulójával (Jön Kemény — És remény — véle jön.), melyet Thaly itt le is közöl. A Szeőke Ambrus indulójáról Tolnai Vilmos kimutatta,⁵⁹ hogy első közlőjének, gróf Kemény Józsefnek a koholmánya. Változatát I. Tanúim. 354—356. 1.
Kétes.

8. *Kuruc dal Székelyországba.* (Székelyföld mindig zöld.) (6. 1.)

Tolnai Vilmos fentidézett cikkében megállapította,⁶⁰ hogy ezt isgróf Kemény József szerezte a XIX. század elején.

Nem eredeti.

9. *Papvilág Magyarországon.* (Pilises fejeknek hódúit magyar nemzet.)

(8-13. 1.)

Szencsey-kódex, 183. 1.

10. *Czeplédi István haláláról.* (Jaj néked Istennek hű ecclesiája.) (18—30. 1.)

Nemz. Múz. Hung. oct. 74. nro. 4. Jankovich-gyűjtemény. L., 4. szám alatt.

11. *Kuruc tábori dal.* (Te vagy a legény, Tyukodi pajtás.) (31—33. 1.)

Tárogató-dallama, Thaly szerint, az eredeti szövegtől függetlenül, más-más nótával fennmaradt. Biso három strófáját Balla Károly közölte a «Vasárnapi Újság» 1862-es számában, «politikai okokból» némileg más szöveggel.

A Balla Károly által közölt szöveg így hangzik:

*Te vagy a legény, Tyukodi pajtás,
Nem olyan, mint más, mint Kuczug Balázs,
Teremjen hát országunkban jó bor s áldomás,
Nem egy fillér, de két tallér kell ide pajtás.*

*Szegény legénynek olcsó a vére
És csak két krajcár egy napra a bére,
Ezt sem tudja elkölteni s mégis végtére
Két k i r á l y közt egy hazáért ömlik ki vére.*

*Rajtunk török dúl, rajtunk pogány jár
Tűzzel-vassal pusztul ember és határ,
Ez az istentelen rabló annyi kárt tett már,
Hogy hozzá képest mit sem tett Batu, a tatár.*

Balla Károly közlése sem teljesen megbízható, legalább is nem lehet pontos, a XVIII. században Batu neve nem élt a köztudatban. A további strófákat Thaly szerint Balla Károly később közölte vele, továbbá egy öreg színészhez utasította, aki egy még régiebb változatát ismerte.

Kézirata nem maradt fenn. Thaly hivatkozik néhány töredékes variánusra: Erdélyi János, Népdalok, I. 351. (1. Adalékok, I. 36), a második és harmadik strófa kurucmentes változata, a második strófának változata egy későbbi kuruc nótában (Adalékok, II. 329).

Valószínűnek látszik, hogy Thaly erősen átírta az első három strófát, ő javította ki a második strófa utolsó sorát a sokkal hatásosabbra: «két pogány közt egy hazáért omlik ki vére», továbbá a Batu-részt archaikus érzékének megfelelően régiesítette. A vers második felében megnyilvánuló vérszomjasság szintén olyan mozzanat, melyet nem igen lehet feltalálni az eredeti költeményekben: ez a békés XIX. század szülöttének elméleti

harciasága. V. ö. a Thury György nótájának utólagos befejezését:
«Éneklé Thury György vér szomjuzásában.»⁶¹

Nagyon modernnek hangzik ez a sor is:

Tölts kupámba bort — az lölkemnek bort.

A vége egészen jellegzetesen Thalys, feltalálható benne az a színpadias fokozás és lendület, mely a Thalynak tulajdonított balladák legfőbb vonása.

Kétes.

12. *Labanc gúny dal Szeftessy Pál bujdosó vezérről.* (Sok embereket már Űr Isten megvert . . .) (38—41. 1.)

Szencsey-kódex, 270. 1. Klső strófája Erdélyi gyűjteményében is

megvan.

13. *Üldözött protestánsok éneke.* (Uram, Jézus Christus, siess már eljönni.) (45—48. 1.)

Szencsey-kodex, 93. 1.

14. *Rab praedicatorok éneke.* (Oh, Sión leánya. . .) (49—52. 1.)

Szencsey-kódex, 172. 1.

15. *Árván maradt magyar Sión . . .* (54—56. 1.)

Szencsey-kódex, 260. 1.

16. *Protestánsok üldöztetéséről.* (Oh vajha valaki tenger árvájá . . .) (58—65. 1.)

Nemz. Múz. Hung. oct. 74. nro. 4. (L,- 4. szám alatt.)

17. *Gályarabságba hurcolt praedicatorok éneke.* (Panaszolkodhatunk, bizony méltán sírunk . . .) (66—71. 1.)

Szencsey-kódex, 177. 1.

18. *A protestánsok üldözése korából.* (Oh keserves gyászban öltözött szép hazám.. (72—74. 1.)

Mátray-kódex. (Nemz. Múz. Hung. duod. 42, és nem 44, amint Thaly írja.) A vers száma 44.

19. *Thököly haditanácsa.* (89—105. 1.)

Nemz. Múz. Hung. oct. 69. A «Sebes agynak késő sisak» c. kódex végén, más írással és más tintával, mint a kódex előző darabjai

20. *Labanc gúnyvers Thököly ellen.* (Hallottad-é hírét az új királynak.) (173 — 176. 1.)

Szencsey-kódex, 55. 1.

21. *Zrínyi Ilona és gyermekei.* (220—223. 1.)

(Névnapi köszöntők, melyeket II. Rákóczi Ferenc és nővére mondtak Ilona-napjára.) Kéziratukat Thaly a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-féle vörösvári levéltárban találta, nem maradtak fenn. Minthogy a versekben nincsen semmi, ami Thaly Kálmán tehetségére emlékeztetne, valószínűleg eredetiek.

22. *Most jöttem Erdélyből . . .* (225—226. 1.)

Thaly szerint: «. . . több régi dalgyűjteményben fönmaradt, az Akadémia kézirattárában. Pálóczi Horváth Ádám is följegyzé 1813-ban «ötszáz énekébe», «Nincs maradás» cím alatt, sőt, bár jelentékenyen elváltoztatva, még máig is él a dal egyes verseiben. Lásd és v. ö. a Heckenast-féle Magy. Népdalok és Románcok 153—154. l., továbbá: «Pálóczi népköltemények», összegyűjté és kiadja Pap Gyula. (Sáros-Patak, 1865., 21. l.) Az általunk itt közlött változat azonban ezen újabbak, s eredeti jellegükből kivetkőztetteknel nemcsak hogy sokkal régibb, de egyszerűs mind sokkal becsesebb és teljesebb is. Több ódon följegyzésekből, melyekben némely strófái szintén össze valának zavarva, sikerült így egybeállítanunk vagy mint hisszük: az eredetire vissza vinnünk.»

Thaly e szerint bevallja részleges szerzőségét. A kiváló költemény hangneme rendkívül emlékeztet a Thalynak tulajdonított balladákra.

A Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményében megőrzött dal így szól:

*Most jöttem Erdélyből, Erdély országából,
Három paripával, egy rongyos subával,
Kertre béres, kertre! Barom mellé gulyás!
Nyáj, juh mellé juhász! disznó mellé kondás.*

*Nem vétettem semmit, az ég bizonyágom;
Még sincs maradásom, köztetek lakásom,
Szegény árva fejem nints hová hajtani
Szegény árva fejem nints hová hajtani.*

A palóc nóta pedig így hangzik:

*Elment az én uram
Idegeny országgra.
Levelet iratott
Hogy mennyek utánna.
Nem mének utánna,
Gyászolok szobámba,
Délyig feketébe,
Délután fejrbe,
Estető regvelyig
Rózsaszín selyembe.*

A harmadik dalgyűjteményt (Heckenast, Magyar népdalok és románcok) ezen a címen nem tudom megtalálni. De ebből a két dalból is látható, mi szolgált Thalynak alapul és kiindulásul.

Kétes.

23. *Szegénylegény dala.* (Mit búsulsz kenyeres.) (227—228.)

Szencsey-kódex, 204. l. A Thaly által közölt szöveg azonos a V. É.-ben Buga Jakab éneke címen közölt verssel (I. 218.), kivéve az első szakasz negyedik sorát:

V. É. *Hova két szemünk lát, oda megyünk ketten.*

Ad. *Hova két szemünk lát, elbujdosunk ketten.*

Az utóbbi a helyes.

Ezúttal nem tulajdonítja Buga Jakabnak.

24. *Kapitány Istvánrul.* (Ugyanaz, más változatban.) (230—31. 1.)

Egy strófával hosszabb: az utolsó strófában megnevezi magát a szerző, Kapitány István. Thaly szerint Erdélyi János hátrahagyott kézíratai között található. A kódex a Jankovich-gyűjtemény részét képezte.

25. *Mit búsulsz kenyeres.* (Ugyanaz, más változatban.) (233—234. 1.)

Mindössze hat versszak. Erdélyi János hátrahagyott kézíratai közt (?) és Nemz. Múz. Hung, quart. 173. IV., csekély változással. Ez utóbbi kézirat Jankovich gyűjteménye, XIX. századi másolat.

20. *Buga Jakab éneke.* (Ugyanaz, más változatban.) (235—236. 1.)

Más, sokkal újabbnak ható szöveg, mint a V. E.-ben Buga Jakabnak tulajdonított ének. Egyébként Buga Jakabról ebben sincs szó. Nemz. Múz. Hung. oct. 74. (L. 4. szám alatt.)

27. *Egy bujdosó szegénylegény.* (239—241.)

Szencsey-kódex, 222. 1.

28. *Egy bujdosó szegénylegény . . .* (Ugyanaz, más változatban.) (243—245. I.)

A csíkszentléleki kódexben. (Erre a kódexre vonatkozóan lásd alább, 52. szám alatt.)

29. *Gondviselő édes atyám . . .*

Thaly négy, egymástól kevésbé különböző variánsát közli:

a) (250—254. 1.) a Jankovich-Erdélyi kódexből, melyben a Kapitány István verse található.

b) (255—258. 1.) Nemz. Múz. Hung, quart. 173. VII. Kevés eltérés.

c) (259—261. 1.) Győrszemerei Mészáros-kódex, hét versszakkal rövidebb.

d) (263—265. 1.) Csíkszentléleki kódex, az előbbiektől lényegesen eltérő és rövidebb változat.

30. *Ideje bujdosásomnak . . .* (267—269. 1.)

A versfők szerint Janóczy András műve.

Nemz. Múz. Hung, quart. 175. II. és III. (L. 2. szám alatt.)

31. *Oh szegény magyarság . . .* (270—274. 1.)

Szencsey-kódex, 50. 1.

32. *Tokaji veszedelem.* (Cantio Tokai.) (270—278. 1.)

A következő költemény (33. szám) teljesebb és költőibb változata. Thaly szerint lelőhelye a Mészáros-kódex. Thalyra vallanak az ilyen-fajta versszakok:

*Sírván az Tokajban, jajgatnak Patakban,
Nagy vérontás esek széljei az városban.*

A másik (kétségkívül eredeti) versben kevesebbe költői:

*Jajszó indíttatik kívül az kapuban,
Nagy vérontás esek széjjel az varosban.*

Nem lehetetlen, hogy a Cantio Tokai a Cantio Flebilis Thaly által átjavított változata.

Kétes.

33. *Cantio flebilis de periculo Tokajensi.* (Ugyanaz, más változatban.) (282—284. 1.)

A Szencsey-kódexben, töredékesen, 152. 1.

34. *Rákóczi éneke Bocskayról.* (Vajha Szent Istvánnak . . .) (285. 1.)

Thaly val Révész Imre közölte Sinay Miklós kéziratgyűjteményéből. Thaly közli Révész levelét, melynek értelmében «e Rákóczi versezetet» Sinay Batthyány primás levéltárából másoltatta le. Stílusa alapján késő XVIII. századi versnek lehetne gondolni.

Kétes.

35. *Zokogó sírással sírhatsz magyar nemzet...* (287—296. 1.)

Szencsey-kódex, 232. 1.

II. KÖTET.

36. *A Bakonyban bujdosó fohásza.* (Vigasztalj meg kegyes Isten . . .) (1—4. 1.)

Szencsey-kódex, 62. 1.

27. *A munkácsi harcról.* (Egy szegénylegény volt . . .) (6. 1.)

Thaly Ábray Károly hódmezővásárhelyi tanártól kapta, aki viszont egy vén embertől hallotta ezt a töredéket. Minthogy a vén emberektől kapott versek általában Thaly szerzeményének bizonyultak, ez is *kétes.*

38. *Rákóczi fölkeléséről.* (Bmlékezem szegény Magyarországról.) (8—11. 1.)

Szencsey-kódex, 292. 1.

Thaly szerint «ez egyszerű, természetes, minden mesterkéltég nélküli ének, határozottan népi eredetű». Nem erre vall a köv. két versszak:

*Nemkülönben volt Rákóczinak dolga,
Mint Apolloniusnak állapotja,
Antiochus előtt lőn bujdosása.
Antiochus szőlítá Tallariacest,
Tarsist ígére Apolloniusért:
Mint Leopold ígére Rákócziért.*

Sőt éppen ez a költemény a legjobb bizonyosága annak, hogy a Szencsey-kódex verseit deákos műveltségű emberek szerezték.

39. *Rákóczi Ferenc éneke.* (Felséges nagy Isten, szentséges nevedben . . .) (13—19 1.)

Szencsey-kódex, 286. 1. Thaly Rákóczi szerzőségét a vers latin címére alapítja: Cantio de Francisco Rákóczi. De ez nem annyit jelent

magyarul, hogy Rákóczi szerezte. A vers hangja egyáltalán nem emlékeztet Rákóczi műveire.

40. *Neustadti harc.* (Szerencse magában szüntelen forgandó . . .) (21—29. 1.)

Bárá Palocsay György kuruc tábornok verse. Palocsay-levéltár, Lőcse.

41. *Gyászének a holdvilági s feketehalmi harcról.* (31—35. 1.)

Csikszentléleki kódex. (L. 52. szám alatt.)

42. *Gyürky Ádám gyászverse.* (37—38. 1.)

«Magáról a zászlóról lemásolva, mely az elesett hős derék utóda: Gyürky Béla úrnál Ladányon most is teljes épségben megvan.»

43. *A szomolányi diadal emléke.* (39—43. 1.)

A költeményt Thaly a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-féle vörösvári levéltár egy csomagjában találta, akár az «Újváriak dicséreti», «A kölesdi harcról» és «Bujdosó kurucok» c. verseket. Kézirata nem maradt fenn. A versben Ricsány (Ritschan) német főgenerális gyónásképpen összefoglalja, hogy miben vétettek a császáriak Magyarország ellen. Az összefoglalás oly fölényesen intelligens és oly teljes, hogy valószínűleg egy jóval később élő kiváló történetíró írta.

Kétes.

44. *Gyászének a koroncai (szemerei) harcról.* (Oh felséges Isten, igyunk mire juta . . .) (46—51. 1.)

Szencsey-kódex, 300. 1. Thaly az alább köv. bujdosó ének (49. sz.) strófaformájával való egyezése alapján Mislai Andrásnak tulajdonítja.

45. *De Proelio Hungarorum apud Koronczo.* (53—56. 1.)

Az előbbi változata, négy soros tizenkettesekben. «Ezen úgylátszik a Szencsey-kódexben levő után készült szintén egykorú változatot t. Kelemen Imre úr közlése velem Zalából, Lenti (Nemphthi) várából, 1862. aug. 17-én, egy, birtokában levő régi könyvből lemásolva.»

46. *Koroncói harc.* «(A nép ajkán ma is élő változat.)» (57—58. 1.)

«Boldogult Ráth Károly akad. tag írta le 1861-ben Koroncón, egy ott lakos öreg nemes-ember ajkáról.» A nagyon is népbaladaszerű töredéket esetleg Thaly állította, illetőleg tömörítette össze az előző versekből. Viszont barokk-korbéli eredetére mutat a második strófa, mely Apollóról szól — Thaly, amikor népbaladát írt, gondosan kerülte az ilyen tudálékos mozzanatokot.

Kétes.

47. *Dunántúli siralomdal.* (Szörnyű veszedelem, jaj reád szállá . . .) (60—62. 1.)

Szencsey-kódex, 297. 1. Keltezése bizonytalan.

48. *Bujdosó éneke.* (Vígágnak töretik gyöngye szép üvege . . .) (64—67. 1.)

Szencsey-kódex, 65. 1. Thaly Kálmán a strófaforma egyezése alapján a köv. 49. sz. költemény szerzőjének, Mislai Andrásnak tulajdonítja. Valószínűleg régibb vers.

49. *Miszlai András bujdosó éneke.* (Mindenkoron romol életem . . .) (69—71. 1.)

Szencsey-kódex, 302. 1. A versfokbói kiténik a szerző neve. Ha csakugyan Miszlai szerezte a Thaly által neki tulajdonított két éneket is (44. és 48. sz.), ő volt a kurucvilág egyik legkitűnőbb lírikusa.

50. *Szatmár vára megvételeéről.*

«Eredetije Vörösvárott, a Rákóczi-Aspremont-Erdődy-levéltár amaz Ujváry Tamás, nyitra-kövesdi kántor által nagy gonddal írott és Rákóczinak ajánlott egykorú füzetkéjében . . .» A vörösvári levéltárba helyez Thaly három Riedl által neki tulajdonított balladát, «A Szomolányi diadal emléke», mely Thaly szerint ugyanebben az Ujváry Tamás által írt füzetben található, szintén nem kétségkívül eredeti. (L. 43. sz.) Kételyeinket megerősíti maga a költemény. Balassa-strófiában számos Balassa-reminiscencia található:

*Egész éjjel s nappal
Nyughatatlanságban
Vannak ór állásokban;
Ráczokra vigyáznak,
Lovakon nyargalnak,
Ellenséggel harcolnak;
Vérek ontásával,
Eltek fogyásával
Semmit ők nem gondolnak.*

Egy másik Balassa-reminiscenciára maga Thaly hívja fel a figyelmet (16. verssz.). Ez még semmit sem bizonyítana, mert tudjuk, Balassa milyen erős hatással volt a következő nemzedékekre. Egyezéseket találunk azonkívül más kuruckori költeménnyel:

*Zeng Szatmárnak vára,
Mindenütt utcája
Az sok jajgatásoktul,*

v. ö. Cantio Tokai 6. versszak, stb. A legfontosabb érv lenne azonban a költemény modern lendülete, gyorsasága, mely Thaly balladáira emlékeztet és az üvenfajta dekoratív fegyverzőre, mint a 9. versszakban:

*Sok fegyvervillogás,
Mint égen villámlás,
Látatnak Vig-Szakmárban,
Sok ágyú és minák
Mint folyhőropogás
Hallatnak az utcákban,
Mint az rettenetes
Mennykő, égcsattogás,
Kétes. Éjjel-nappal házakban.*

51. *Út a szécsényi gyűlésre.* (78—79. 1.)

Csécsey János műve, Nemz. Múz. latin quart. 379.

52. *Csínom Palkó.* (87—94. 1.)

Ennek a méltán népszerű költeménynek lelőhelye Thaly szerint a csíkszentléleki kódex. Erre a kódexre vonatkozóan Thaly így nyilat-

közik: «A codexet, mely 1744-ben csíkszentléleki kántor, Székely Antal, az újabb időkben pedig a verespataki társalkodó egyesület, majd mások tulajdona volt, a múlt évben gr. Lázár Miklós — a magyar történelmi társulat kolozsvári állandó bizottságának jeles elnöke — több kézen át megszerezvén, újra az említett egyesületnek ajándékozta, honnét úgy látszik, 1849-ben vevett el. De előbb felküldé a nemes gróf irodalmi használat végett hozzám, mint a történelmi társulat titkárához, ki is a becses dal-könyvet a nevezett társulat 1870. évi febr. 3-án tartott választmányi ülésén bemutatván, tüzetesen ismerttettem.»

A csíkszentléleki kódex egykori létezésében nem lehet kételkedni és nincs okuk kételkedni a Thaly szerint benne található versek (28., 29. d., 41. szám stb.) eredetiségében. De hogy a «Csínom Palkó» szövege csakugyan teljesen egyezett-e a Thaly által közölttel, nem lehet ellenőrizni. A vers, kitűnő ritmusa, belső elevensége dacára helyenkint úgy hat, mint egy művelődéstörténeti kézikönyv versbe szedett részlete, olyan, mint egy történetíró álma. Szellemességében, epigrammatikus megfogalmazásában is van valami, ami a költészet Petőfi és Heine utáni korszakára emlékeztet: pl.

*Mely marhának tetű neve,
Tartsa ő magának,
Nyúzza rendre, jó lesz bőre
Bornyúbőr-izsáknak.*

Ez volt egyébként az első gyanús vers: Eckhardt Sándor már 1912-ben rámutatott arra, hogy néhány szakasza hasonlatosságot mutat Apáti Ferenc feddő énekével.⁶² Egy strófája megvan Horváth Ádámnál, melyre Thaly is hivatkozik. Lehet, hogy ennek a strófának eleven ritmusa indította meg Thaly kiegészítő ihletét.

Kétes.

53. *Erdélyi hajdútánc.* (Nosza hajdú — firge varjú.) (95—99. 1.)
Szencsey-kódex, 256. 1.

Thaly hivatkozik Horváth Ádám gyűjteményének egy töredékére, mint a vers késői maradványára. Erről a töredékről Galamb Sándor azt bizonyítja, hogy Horváth Ádám szerzeménye,⁶³ Kálmány Lajos szerint pedig népdal.⁶⁴

54. *Erdélyi hajdútáncz.* (Más változat töredéke.) (102—104. 1.)
Csíkszentléleki kódex.

55. *Vak Bottyánrul való ének.* (105—107. 1.)

«Vas vármegyei Szombathelyen maradt fön, egy régi, vallási éneket tartalmazó könyv belső táblájára írva.» Krónikás modorú, stílusa nem emlékeztet Thaly balladáira, legfeljebb talán a nagyon sok archaikus kifejezés miatt lehetne kételkedni benne és e miatt a veresszak miatt:

*Immár reánk derült újra szép szabadság:
Mert győzödelmeket vívott a kurucság.
Vígasságban nagyon ezen darab-ország,
Aranyos zászlóját szelek jól hordozzák.*

A vége nagyon élesen, XIX. századian németellenes. De mindez

nem bizonyít. Az is lehet, hogy Thaly átjavította. A stílus-érv erre a versre nem alkalmazható.

Kétes.

56. *Ne higgy magyar a németnek.* (114. 1.)

A vers Thaly szerint az ő idejében még élt a nép ajkán és általában úgy tudták, hogy maga Rákóczi írta egy levelében Bercsényinek. A közlőjére vonatkozóan ezt írja: «Fájdalom, meg nem nevezhetem, mert levelének másik lapját nem tartottam meg, nevét pedig már elfeledtem, mert még 1862-ben kaptam ezt, akkori hírlapi fölhívásaimra.»

Kitűnő rímei, epigrammatikus rövidsége, szellemessége semmi kétséget nem hagy a felől, hogy XIX. századi.

Nem eredeti.

57. *Esztergom megvételéről.* (117—120. 1.)

A leginkább vita tárgyát képező költemény. Tolnai Vilmos főképp a sátordomb miatt kételkedett benne. Riedl behatóan foglalkozik vele, kimutatja, hogy nem egyezik a történelmi eseményekkel, viszont egyezik Arany Jánossal, Thaly ifjúkori verseivel és Rákóczi emlékirataival. További egyezéseket mutattak ki Komlós Aladár és László Zsigmond idézett műveikben. A nagyszombati kalendáriumot, melyből Thaly a verset másolta, senki se látta.

Nem eredeti.

58. *Kolozsvár a kurucz ostrom alatt.* (121—128. 1.)

«B költeményt, melynek rhythmusa oly szabatos, hajlékony, rímezete oly tökélyre vitt, s középrímei mindvégig híven folytatvák: 1860-i erdélyi utazásom alkalmából kaptam volt, Daniel Gábor — most udvarhelyszéki főkirálybíró — tisztelt barátomtól, Udvarhelyszékben Vargason, kinek családi levéltárában létezik, múlt századi leiratban. Kiadtam Történelmi Kalászkok című történelmi gyűjteményemben. (Pest, 1862. Lauffer és Stolpnál.)»

A vers eredetisége ellen szólna, hogy nincs meg a kézírata, továbbá a szokatlanul jó rímelés. Viszont eredetiségét bizonyítja, hogy Thaly olyan emberre hivatkozik, aki még élt az ő idejében; továbbá, hogy nagyon dicséri a vers művészi szépségét, holott saját verseit legfeljebb történelmi szempontból szokta dicsérni. Hosszabb is, mint a Thaly - balladák.

59. *Magyar városokrul.* (130—133. 1.)

Erdélyi hátrahagyott iratai közt és a Jankovich-gyűjteményben, Nemz. Múz. Hung, quart. IV. Ma már nem található.

60. *Régi várak.* (Más változat.) (137—139. 1.)

Vass János XIX. sz. eleji gyűjteményében. (Nemz. Múz.' Hung, oct. 161.)

61. *Kurucz tanya.* (Későbbi változat.) (140—142. 1.)

Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményében.

62. *Mikor virrad . . .* (144—145. 1.)

Ugyanaz a vénember mondta el, aki a koroncói népballadát. (L.

46. sz.) Ez is éppolyan túlzóan népbaladaszerű. Bottyán, Bezerédy, Balogh Ádám, Thaly legkedvesebb generálisai szerepelnek benne, tárgya a nagyszombati és győrvári harc, melyről Thaly külön tanulmányt írt. *Kétes.*

63. *Kerekes Izsák.* (147—149. 1.)

Thaly a Koszorú 1865. jan. 8-i számából idézi ezt az a Kriza Vadrózsáiból is népszerűvé vált székely balladát.

64. *Kecskemét -pusztulásáról.* (151—182. 1.)

Hornyk János kiadta Kecskemét város története c. munkájában, IV. 397—414. 1. Thaly felhasznált egy csonka példányt is, mely a Tud. Akadémia birtokában van. Szerzője Székudvari János, kecskeméti ref. tanár.

65. *Bezerédy nótája.* (184—187. 1.)

Riedl alapvető tanulmányában kimutatja a költemény egyezéseit Thaly költeményeivel és prózai műveivel, továbbá az Esztergom megvételével stb. Fehérváry Dezső is rámutat az utolsó szakaszhoz az Ocskai-balladával és Zách Klára utolsó szakával való egyezésére. A 13. strófa számos népdalban és eredeti kuruc versben megtalálható, de Thaly «e részben felülmúlja a népköltészetet». (Riedl.) Kitűnő példája annak, hogyan használta fel és tökéletesítette Thaly a kuruc költészet motívumait. Kézirata nincs meg.

Nem eredeti.

66. *Musztafa, Karajja.* (189. 1.)

Erdélyi János, Népdalok és Mondák, II. 273. 1.

67. *Székely kurucok dala.* (191—192. 1.)

Erdélyi János, Népdalok és Mondák, II. 327. 1.

68. *Nagy Bercsényi Miklós.* (206—207. 1.)

Kézirata nincs meg. Riedl szerint a ballada archaizmusai nagyjából Gyöngyösiből valók.

Nem eredeti.

69. *A Rákóczi-nóta.* (208—214. 1.)

«Csak magam tizenhét variánssal rendelkezem, tizenhét különböző példány használatával és egybevetésével adtam a fentebbi közleményt.» Ez a tizenhét variáns:

1. Somogyi-kódex, Lóskay Benedek ajándéka, Thaly birtokában.
2. A Tud. Akadémia levéltárában levő névtelen füzetke.
3. Erdélyi János hagyatékában.
4. Másik kódex, ugyanott.
5. Székely Sándortól, Ugocsából, kapott kézirat.
6. Torma Károly családi levéltárából, Deésről.
7. Néhai Bösze János tulajdona, Süttör, Sopron m.
8. Nemz. Múz. Hung, quart. 208. 1.
9. Nemz. Múz. Hung. oct. 161. (Vass János gyűjteménye.)
- 10—12. Nemz. Múz. Hung, quart. 173. és 175. Jankovich-gyűjt. Három változatban.

13. Pálóczi Horváth Ádám gyűjt.

14—15. Jósa Rudolf és Uzsay Ágoston beküldött példányai.

16. Erdélyi János, Szabad hangok, 1849.

17.

Már Gyulai Pál is helytelenítette, hogy Thaly Kálmán, a helyett, hogy a tizenhét variánsot közölte volna, összeállított egy tizennyolcadikat. Legújabbban Pintér Jenő foglalkozik vele, mint jellemző példával Thaly szövegközlési módjára.⁶⁶

70. *Jaj régi szép magyar nép! . . .* (242—243. 1.) (Későbbi, eltérőbb változat.)

Nemz. Múz. Hung. oct. 161. Vass János gyűjt. (L. 61. sz.)

71. *Jaj néked szegény magyar nép! . . .* (Ismét más, eltérő változat.) (245—246. 1.)

Nemz. Múz. Hung. quart. 173. II. (Jankovieh-gyűjt. L. 25. sz.)

72. *A kölesdi harcrok.* (247—248. 1.)

«Thaly egyik remeke, ha feltevésem beválik», írja róla Riedl. Az első tanulmányában még csak futólag érintette, később külön kis tanulmányt írt róla. A stílus- és nyelvi érveken kívül Thaly szerzősége mellett szól, hogy Thaly, mielőtt ezt a verset közölte volna, cikket írt a Vasárnapi Újság 1864-i 30. számába, melyben bebizonyította, hogy a simontornyai harc tulajdonképpen kölesdi harc volt — a vers mintegy elméletének az igazolása. A versben csak azok a tulajdonnevek szerepelnek, melyek a cikkben is előfordulnak.

Nem ere deli.

73. *Bezerédy árulásáról.* (Töredék.) (249. 1.)

Bizonytalan közlés alapján, kézírata nincs meg. Egyik strófája megvan a Thalynak tulajdonított Bezerédy nótájában is.

Kétes.

74. *Bezerédy búcsúzó éneke.*

Abban a kódexben, melyet Thaly Lóskay Benedek cisztercita tanártól kapott. Ha a vers eredeti, akkor sem valószínű, hogy maga Bezerédy szerezte, amint Thaly gondolja. A XVII. és XVIII. században általános, szokás volt, hogy a vándorköltők a nevezetesebb halálraítéltek élet-történetét a halálraítéltsé szájába adva, mint a búcsúénekeket adták elő — a későbbi angol balladagyűjtemények, a Pepys-, Roxburgh és Bagshot-gyűjtemények nagyon sok ilyen verset tartalmaznak, találunk ilyeneket Thaly Vitézi Énekei közt is, sőt még a XX. században is keletkeztek ilyen énekek.

75. *Bezerédy Imre búcsúzója.* (Ugyanaz, más változatban.) (256—258. 1.)

Kecskemét városa le^éltárában, Hornyik János másolta le.

76. *Boldogtalan fejem.* (Ugyanaz, más változatban.) (259—260. 1.)

Nemz. Múz. Hung. quart. 173. VIII. (Jankovich-gyűjtemény.)

77. *Balogh Ádám nótája.*

Egyike a Riedl által tárgyalt költeményeknek. A forrásul szolgáló költemények megtalálhatók Erdélyinél (II. 173.) és Bartalusnál, termé-

szetesen kuruc vonatkozás nélkül, valószínűleg jóval későbbi eredetűek.⁶⁷ Legtöbb vitára a Murza ló-név adott okot. Riedl rámutatott, hogy ez a név kétszer is előfordul Thaly történelmi műveiben. A sárospatakiak, továbbá Réthey Prikkel Marián bebizonyították,⁶⁸ hogy csakugyan használták ezt a ló-nevet a régiségben.
Nem eredeti.

78. *Tót kuruc dala.* (264. 1.)

L. Tót népdalok, kiadta a Kisfaludy-Társaság, 1866., 43—44. 1.

79. *Tót labanc dala.* (266. 1.)

U. o. Itt említhetjük meg, hogy azóta a tótnyelvű kuruc költeményeket magyarra fordította és kommentálta Brnyey József, Tótnyelvű krónikás énekek és kuruc dalok, Ethn. 1923.

80. *Német sas vert fészket.* . . (268—269. 1.)

«E ballada költői visszhangja Bercsényi két .... levelének», mondja Riedl. «. . . ilyen széleskörű áttekintése az egykorú eseményeknek, mint a minőt e költeményben találunk, inkább csak hadvezértől vagy történetírótól telik.»

Nem eredeti.

81. *Ocskai Lászlóval való ének.*

Riedl a stiláris és nyelvi szempontok mellett itt is rámutat arra, mennyire egyezik a költemény Thaly Kálmán Ocskai- és Bottyán-életrajzával. A költemény utolsó strófájában Fehérváry Dezső a Zách Klára hatását látja,⁶⁹ a hollók károgasában Tolnai Vilmos Tompa Mihály hatását.⁷⁰ A ballada lelőhelyére nézve lásd ugyancsak Tolnai. Kardos Lajos⁷¹ szerint Thaly mintaképe egy Kátai Mihályról, Bocskai³⁷ kancellárjáról szóló vers lehetett, melynek négy szakaszát közölte Thaly a V. B.-iDen, majd a Decsy-kódex felfedezése után egy 11 versszakos variánsát olvasta fel az Akadémián 1864-ben és közölte a Századokban, 1871., 323—324. 1.

Nem eredeti.

82. *Generális Bottyán Jánosné, Gróf Forgách Juliána névnapjára.* (275—276. 1.)

Eredetije a Palocsay-levéltárban Lőcsén, szerzője Palocsay György báró.

83. *Újváriak dicséreti.* (277—282. 1.)

«B költemény alaki mintája (amint ezt Thaly is elmondja) Balassa Bálintnak a Végekről írt költeménye. Az archaikus kifejezések nagyobb része Gyöngyösi Kemény János eposzának III. könyvéből való.» (Riedl.) Erre a költeményre különösen áll Tolnai mondása Thaly verseinek «sűrített kurucságáról».^{7 2}

Nem eredeti.

84. *Kuruczokrul való ének.* (Hol vagy te most nyalka kurucz . . .) (296—298. 1.)

Thaly a Jankovich-Erdélyi-kódex alapján közli. De megvan Nemz. Mriz. quart. 173. VII. is.

85. *Nyalka Kurucz!* (Ugyanaz más változatban.) (299—303. 1.)

Nemz. Múz. Hung. quart. 175.

86. *Nyalka Kurucz!* (Mas változat.) (304—307. 1.)
Erdélyi János, Népdalok és mondák, III. 136—138.

87. *Nyalka kurucz!* (Töredékes változat.) (308. 1.)
«A Magy. Tud. Akadémia kéziratára egyik dalgyűjteményében.»

88. *Őszi harmat után . . .*

Thaly Kálmán a V. Ê. függelékeképpen közölt két régi költeményt,, a Tud. Akadémia kéziratárából, a Boldogtalan vagyok és a Zöld erdő harmatát kezdetűt. Az előbbit, mely több XVIII. századi ponyvakiadásban ismeretes, Balassa Bálintnak tulajdonította, az utóbbit szintén. Az Adalékokban közölt vers, amint Thaly is mondja, a két Balassának tulajdonított versből készült. «A költeménynek jelen, eddigelé legteljesebb változatát a Bercsényi-féle elkobzott levéltár romjai közt találám, a budai kir. kamarai archívum rendezetlen része «ad 917» jegyű csomagában.»

Lehetséges, hogy csakugyan egy bujdosó kuruc állította össze ezt a verset a «Boldogtalan vagyok» versszakaiból, Balassát és más költőket szívesen dolgozták át a XVII—XVIII. században, amint a Mátray-kódex és a Vásárhelyi daloskönyv tanúsítják. De az is lehet, hogy Thaly Kálmán dolgozta át, az ő romantikus lelkületére vall az első versszak második sorának (Végre mikor aztán) «Nagy hegyeknek ormán»-ra változtatása és a gyönyörű utolsó versszak (Csillag jár mely felül), mellyel újra találkozunk a Bujdosó Rákócziiban. Mindenesetre igaza van Thaly-nak: «az átídomítás nem válik szerző szégyenére».

Kétes.

89. *Dunántúl bujdosó kuruczok éneke.* (314—315. 1.)

Egyike a Riedl által kiemelt költeményeknek. Legfőbb és döntő-érv ellene, hogy Kisfaludy Károly hatása érezhető rajta:

*Ha ad Isten még olly órát,
Hogy meglátjuk az Ság ormát?
Szülőföldünk szép határát,
Ha isszuk még Somló borát?*

Nem eredeti.

90. *Rákóczi kesergője.* (Hallgassátok meg magyarim . . .) (316—318. 1.)

Thaly Arany jánostói kapta, kinek egy öreg szalontai lakos küldte meg. Egy variánsát közölte Rozvány György, Nagy-Szalonta város történelme, Nagy-Szalonta, 1870., 92—93. 1.

91. *A kibujdosó Rákóczi imája.* (Győzhetetlen én kószálom.) (321—322. 1.)
Bartalus István közlése alapján.

92. *Édes hazám, szánjad válasom . . .* (324—325. 1.)
Csíkszentléleki kódex.

93. *Keserves bujdosás.* (El kell mennem, noha nehéz szívemnek . . .) (326—327. i.)
Csíkszentléleki kódex.

94. *Kuruc katona dala.* (Nincs becsületei a katonának . . .) (329—330. 1.)
Nemz. Múz. quart. Hung. 173. II. (Jankovich-gyűjt.)
95. *Dalnoki Veres Gerzson verses krónikája a kurucvilágról.* (332—371. 1.)
Eredetije Thaly idejében az Erdélyi Múzeum kéziratárában volt.
96. *Bujdosó kurucz éneke.* (Sem apám, sem anyám, sem jó atyámfia.) (373—374. 1.)
Töredék a csíkszentléleki kódexben.
97. *Volt tót kurucz dala.* (375—376. 1.)
«A Kollár által gyűjtött s 1831-ben megjelent tót népdalokból . . . Megvan a M. Tud. Akadémia kéziratárában is.»
98. *Sírva írt levelem . . .* (385—386. 1.)
A csíkszentléleki kódexben. Ha eredeti is, akkor sem, biztos, hogy a kurucokkal összefüggésben van.
99. *Kurucvilág után.* (Új üdő, új világ, új élet, új újság . . .) (387—389. 1.)
«Palocsay György kezével írt eredeti vers a b. Palocsay-levéltárban, Lőcsén.»
100. *Én is hajdan magyar voltam . . .* (391. 1.)
Nemz. Múz. Hung, quart. 174.
101. *Könyörgés az elnyomatásban.* (Töredék.) (393—394. 1.)
Csíkszentléleki-kódex.
102. *Bécsi magyar tánc.* (395. 1.)
Pálóczi Horváth Ádám gyűjteményéből.
103. *A mikor Rákóczi . . .* (397. 1.)
Tót népdal. Közli az Uj Korszak, 1866. ápr. 2.
104. *Sok búkat árasztott . . .* (407—410. 1.)
«Ötféle változatban maradt fenn, ú. m. időrend szerint: I. a csíkszentléleki kódex; II. a birtokomban levő somogyi kódex; III. a gr. Pekry Lőrincné, b. Petrőczy Kata-Szidónia verseihez 1780—90 táján todalékképpen írt énekek közt; IV. az Akadémia kéziratára egyik füzetében «Búsongó» cím alatt; végre, V. néhai Zádor György . . . gyűjteményében». Thaly nem tartja lehetetlennek, hogy Rákóczi szerezte.
105. *A bujdosó Rákóczi éneke.* (Sírjatok szemeim . . .) (412—415. 1.)
Thaly Lugossy Józseftől kapta, kinek birtokában volt az imádságos könyv, melynek utolsó két levelére volt írva ez a vers, 1730-as évszámmal. Kétséges, hogy kuruc dolgokra vonatkozik.
106. *Pannónia siralma.* (Szegény Magyarország, bánatját újítja . . .) (417—420. 1.)
«Egykorú írott példánya, Ráth Károly bold, barátom ajándékából, gyűjteményemben. A fent közlött verszet belőle a Nemzeti Múzeum kéziratárában is megvan, Hung, in folio 129. II.»

107. *Péró veszedelme.* (423—430. 1.)

Nemz. Múz. Hung, quart. 175. II. Hiányosan közölte Szilágyi Sándor, Új Magyar Múzeum I. 182—184. 1.

108. *Az 1735-i zendülésről.* (433—437. 1.)

Lugossy gyűjteményéből. Közölte Szilágyi Sándor, Új Magyar Múzeum, I. 196—199. 1..

TANULMÁNYOK.

109. *Bátorító ének.* (349—351. 1.)

A versfők szerint «Petko Ségmund mvnkaia». A radványi könyvtárban, 996. sz. kódex.

110. *Gondolkodjál, szegény magyar! . . .* (353—354. 1.)

U. o. Szerzője valószínűleg ennek is Petkó. Egv változatát kiadta Baros Gyula, ItK. XIV. 455—456. 1.

111. *Magyarország utolsó romlásához közelgető állapotját kesergő ének.* (Tüz-V'z között . . .) (354—356. 1.)

Egy kódexből, mely 1869-ben Németh Antal budapesti ügyvéd birtokában volt. Változatát 1. 7. sz. alatt.

Kétes.

112. *Unghi lakodalom.* (Latin-magyar gúnyköltemény.) (356—359. 1.)

A radványi könyvtárban. Változatát kiadta Baros Gyula, ItK. XIV. 208—211. 1. Megvan a vásárhelyi daloskönyvben is.

113. *Az világhoz szabott ének.* (360—361. 1.)

A radványi könyvtárban.

114. *Egv Istenében reménylett szegény bujdosónak alázatos könyörgése.* (362—364 l.)

Hubay-kódex, Erdélyi János hagyatékában.

115. *Lipóczi Keczer Sándor elestéről.* (365—367. 1.)

A radványi könyvtárban. Változatát kiadta Baros Gyula, ItK. XIV. 220—223. 1.

116. *Zólyom vára megvétéléről.* (371—383. 1.)

Tolvay Ferenc verses krónikája. Változatát kiadta Baros Gyula, ItK. XIV. 464—476. 1.

117. *Abecedarium Hungarorum.* (385—387. 1.)

Márki Sándor közlése alapján, Vásárhelyi gyűjteményéből.

118. *Buzdító.* (Descriptio fortunae inconstantiae etc.) (388—390. 1.)

«Eredetije egykorú írással, minden aláírás vagy jel nélkül egy ívre leírva, gyűjteményemben», mondja Thaly. Eredetisége mellett szól a sok klasszikus példa és a terjengősség.

119. *Beniczky Gáborról.* (391—394. 1.)
A radványi könyvtárban. Változatát kiadta Baros Gyula, ItK.
XIV. 460—463. 1.)

120. *Labancz gúnyvers az Unghvármegyei kuruczokra.* (394—402. 1.)
A radványi könyvtárban. Változatát kiadta Baros Gyula, ItK.
XIV. 339—345. 1-

121. *Pálóczi pasquillusának replicája.* (403—407. 1.)
A radványi könyvtárban. Változatát kiadta Baros Gyula, ItK.
XIV. 345—349. 1.

122. *Bujdosó Rákóczi.* (407—409. 1.)
Az Bsztergom megvétele és az Ocskai-ballada mellett a legkétségtelenebbül Thalynak tulajdonítható költemény. Először a Pesti Hírlapban jelent meg, 1881. dec. 21-én. Riedl már egyetemi előadásaiban is hangoztatta, hogy gyanúsnak találja. (Könyvomas jegyzetek, 1908.) Thaly két lelőhelyet említ: Nyikó-völgyét Udvarhelyszéken és Szeged-Makó vidékét. Az előbbi Vikár Béla kereste, de nem találta nyomát. Az utóbbira vonatkozólag Vértes Sándornak⁷³ az a véleménye, hogy Thaly ismerte még kéziratban Kálmány Lajos népköltészeti gyűjtését, melyben van egy hasonló költemény, melyet Thaly azután felhasználott. Riedl szerint a *Bújd. Rákóczi* a köv. elemekből tevődött össze: *a)* A Kálmány-féle népdalból; *b)* a Thaly közölte Rákóczi-kesergőből (1. 91. szám alatt); *c)* a Thaly által közölt és Balassának tulajdonított *Őszi harmat* utánból. (L. 89. szám alatt.) A sárospatakiak által megtalált Thaly-féle kéziratra vonatkozólag 1. fentebb.

Nem eredeti.

123. *Rákóczi Ferenc búcsúdala.* (Bölcsöm, vigasztalom . . .) (409. 1.)
Először a Rozsnyói Híradóban jelent meg, az 1875. évf. 14. számában, «Gy. D. naplójából» jelzéssel. Tolnai Vilmos gyanúsak találta. De ez a vers és az utána következő, tulajdonképpen nem is gyanúsak, Thaly itt stíliser és nyelvi eszközökkel nem is álcázta szerzőségét. Kitűnően sikerült modern költemény, melyet egy pillanatig sem lehet XVIII. századnak tartani.

Nem eredeti.

124 *Egy bujdosó szegénylegény . . .* (410.)
Thaly szerint a Gyürky-kódexben. Tolnai Vilmos gyanúsak találta. Thaly Kálmánnak ez a legszebb és Adyra való hatásában legfontosabb költeménye a legszebb eredeti kuruc versek, a bujdosó énekek alapján készült (1. 27—28. sz. alatt), azoknak szabad és modernebb változata. Átalakító és továbbképző fantáziája ebben érte el tetőfokát.

Nem eredeti.

125. *Bujdosó éneke.* (Szenvedtem eleget . . .) (412. 1.)
Ugyancsak a Gyürky-kódexben. Erről az archaikusabb hangú és kevésbé sikerült költeményről már nem lehet határozottan állítani, hogy Thaly szerezte. Mégis Thaly szerzősége mellett szól a vers lelőhelye és elhelyezése a kötetben, melynek a végére hagyta Thaly a saját verseit, és ezt a verset utánuk iktatta be.

Kétes.

A THALY KÁLMÁN GYŰJTEMÉNYEIN KÍVÜL MEGJELENT KURUCKORI KÖLTEMÉNYEK KIADÁSAINAK JEGYZÉKE.

- Thaly Kálmán: Radványi verseskönyvek, Századok, 1875: 1—33.
- Ferenczi Zoltán: Cserei Mihály néhány ismeretlen verse 1696—98-ból, ItK. 1891: 407.
- Kanyaró Ferenc: Régi magyar virágénekek, Erdélyi Múzeum, 1893: 83.
- Szeremley Barna: Egy labanc gúnyvers az 1681-es országgyűlésről, ItK. 1893: y.
- Báros Gyula: Radványi verseskönyvek, ItK. 1903., 1904.
- R. Kiss István: Adalékok a Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, Századok, 1904: 654.
- Kanyaró Ferenc: Kuruc virágénekek Thökölyről, Századok, 1907: 618.
- Angyal Dávid: Kuruc virágénekek Thökölyről, Századok, 1908: 175.
- Kanyaró Ferenc: Felvinczi György kurucz énekei, Erd. Múz. 1908: 25—173.
- Lampérth Géza: Egy kuruckorbéli verses pasquillus. ItK. 1908.
- Rexa Dezső: Két újabb változat a «Volt tót kuruc dalához». ItK. 1910: 118.
- Gragger Róbert: Keczer Menyhért halottas verse, ItK. 1910: 207.
- Harsányi István és Gulyás József: Régi magyar versek a sárospataki könyvtárból, ItK. 1917: 330.
- Dékány Kálmán: Kuruckori énekek, ItK. 1918: 390.
- Harsányi István: A sárospataki könyvtár XVII. századi verseskönyvtöredéke.. ItK. 1918: 72.
- Badics Ferenc: Két kuruckori költemény, ItK. 1927: 807.

JEGYZETEK.

Rövidítések: V. É. = Régi magyar vitézi énekek. — Ad. = Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez. — Tan. = Thaly K.: Irodalom- és műveltség-történeti tanulmányok. — ItK. = Irodalomtörténeti Közlemények. — IT. = Irodalomtörténet. — EPhK. = Egyetemes Philologiai Közlöny. — Ethn. = Ethnográfia. — Riedl tanulmányára (IT. 1913. 417—452.) nem hivatkoztam minden egyes helyen, csak: Riedl.

- ¹ V. É. I. 11.
- ² Ad. II. 63.
- ³ Ad. II. 13.
- ⁴ V. É. I. 11.
- ⁵ Ad. I. x.
- ⁶ U. o.
- ⁷ Tan. v.
- ⁸ Arany László: A magyar politikai költészetéről. Budapesti Szemle, 1874. IV: 88. 11.
- ⁹ Ferenczi Zoltán: A kurucvilág énekei, Figyelő, 1880. VIII: 43.
- ¹⁰ Kis Sándor: A kurucvilág költészete, Kolozsvár, 1887.
- ¹¹ Bodnár Zsigmond: A magyar irodalom története, 2. köt. Bp. 1891.
- ¹² Kiss Ferenc: A kuruc költészet protestáns szempontból, Prot. Szemle, Bp. 1894. VI: 665—692.
- ¹³ Beöthy Zsolt—Badics Ferenc: A magyar irodalom története, 2. köt. Bp. 1893—95. 1:412-445-
- ¹⁴ Horváth Cyrill: A régi magyar irodalom története Bp. 1899.

- ¹⁵ Baros Gyula: Radványi verseskönyvek, ItK. 1903—04. — V. ö. Radvánszky Béla, Radvánszky János versei. ItK. 1904.
- ¹⁶ Rugonfalvi Kiss István: Adalékok, Századok. 1904.
- ¹⁷ Beöthy Zsolt: A kurucvilág költészetéről. A Kisfaludy Társaság évlapjai. 1906—07. XLI: 75. 1.
- ¹⁸ Bajza József: A kuruc elbeszélő költészet ismertetése. Bp. 1906.
- ¹⁹ Badics Ferenc: Palocsay György versei. ItK. 1912. Ismeretlen kuruckori versek, ItK. 1923. Két kuruckori költemény. ItK. 1927.
- ²⁰ Szabó Attila: Egy ismert és egy ismeretlen kuruckori költemény. Erdélyi Múzeum. 1930.
- ²¹ Eckhardt Sándor: Apáti Ferenc feddő éneke és a Csinom Palkó. IT. 1912, I: 107.
- ²² Riedl Frigyes: A kuruc balladák. IT. 1913. 11:418.
- ²³ Tolnai Vilmos: Kuruckori irodalmunk szövegeiről. EPhK. 1913.
- ²⁴ Riedl F. i. m.
- ²⁵ Sárospataki Református Lapok, 1913. A 344. laptól folytatásokban.
- ²⁶ Harsányi I.—Gulyás J.—Simonfi J.: A kuruc balladák hitelessége, Sárospatak, 1914.
- ²⁷ Király György: A kuruc balladák hitelességének kérdése. Budapesti Szemle. 1915. 162: 136—144.
- ²⁸ Vértes Sándor: A Bujdosó Rákóczi c. költemény, EPhK. 1913: 144.
- ²⁹ Ethnográfia, 1914: 156.
- ³⁰ Weber Arthur: A kuruc balladák kérdéséhez. EPhK. 1915: 436.
- ³¹ Fehérváry Dezső: A kuruc balladák szövegkritikájához. IT. 1914: 253.
- ³² Komlós Aladár: A kuruc balladák hitelességének kérdéséhez. IT. 1914:461.
- ³³ László Zsigmond: A kuruc balladák, Bp. 1917.
- ³⁴ Horváth János: Thury György éneke. IT. 1914: 393.
- ³⁵ Király György i. m.
- ³⁶ Tolnai Vilmos: A kuruc balladák hitelességéről. Megjegyzések a Cáfolatra. EPhK. 1914: 656—674.
- ³⁷ Riedl Frigyes: «A kölesdi harcáról» című ballada. IT. 1918: 128—134. M.
- ³⁸ Tolnai Vilmos: A sátorhalom. Ethn. 1918: 130.
- ³⁹ Tolnai Vilmos: Thaly kuruc balladáinak keletkezéséhez. EPhK. 1921.
- ⁴⁰ Koszorú. 1864. II. 112. és 138.
- ⁴¹ Koszorú. 1864. II. 186.
- ⁴² Kardos Lajos: Az Ocskay-ballada. IT. 1926: 245—248.
- ⁴³ Réthei Prikkel Marián: Fakó lovam a Murza. EPhK. 1913: 434—436. és A kuruc balladák vitájához. EPhK. 1915: 71.
- ⁴⁴ Márki Sándor: Thaly Kálmán emlékezete. BSz. 1918: 174—321.
- ⁴⁵ Veszprémy Dezső: Tali és Széchi-szigeti dr. Thaly Kálmán életrajza. Bp. 1928.
- ⁴⁶ Veszprémy Dezső: Thaly Kálmán védelme. Eger, 1931.
- ⁴⁷ Borbély Margit: Thaly Kálmán költői munkássága. Pécs, 1927.
- ⁴⁸ Koszorú. 1864. II. 112.
- ⁴⁹ Ad. I. 267.
- ⁵⁰ Prohászka Lajos: A «vándor» és a «bujdosó». Minerva. 1932—33.
- ⁵¹ Riedl Frigyes: «A kölesdi harcáról» című ballada. IT. 1918: 128.
- ⁵² Thaly Kálmán: Kurucvilág. Bp. 1903: vi. 1.
- ⁵³ Thaly Kálmán: Kurucvilág. Bp. 1903: 18. 1.
- ⁵⁴ Komlós Aladár, i. m.
- ⁵⁵ Endrödi Sándor: Kuruc nóták. II. kiadás. Bp. 1898. 124.
- ⁵⁶ V. É. I. 14.

- ⁵⁷ Ady Endre összes versei. Athenaeum kiadás. 389. 1.
⁵⁸ Ady Endre összes versei. Athenaeum kiadás. 132. 1.
⁵⁹ Tolnai Vilmos: Szőke Ambrus, EPhK. 1911. 35: 300 — 302.
⁶⁰ U. o.
⁶¹ Horváth János, Thury György éneke. IT. 1914: 393—402.
⁶² Eckhardt Sándor, Apáti Ferenc feddő éneke és a Csinom Palkó. ItK. 1912: 197,
⁶³ Galamb Sándor: Két kuruc dal. IT. 1912: 62.
⁶⁴ Kálmány Lajos: IT. 1913: 98.
⁶⁵ Fehérváry Dezső: A kuruc balladák szövegkritikájához. IT. 1914: 250—259.
⁶⁶ Pintér Jenő: A magyar irodalom története. 1932. IV.
⁶⁷ Harsányi—Gulyás: Ethn. 1916:225.
⁶⁸ L. 43. sz. jegyzetet.
⁶⁹ Fehérváry Dezső i. m.
⁷⁰ Tolnai Vilmos: A kuruc balladák hitelességéről. EPhK. 1914: 656—674.
⁷¹ Kardos Lajos: Az Ocskay-ballada. IT. 1926: 245—248.
⁷² Tolnai Vilmos: A kuruc balladák hitelességéről. L. 70. sz. jegyzetet.
⁷³ Vértess Sándor: A Bujdosó Rákóczi c. költemény. EPhK. 1913: 441.

**RÁKÓCZI
ÉS FRANCIAORSZÁG KÖZBELÉPÉSÉNEK
IGAZI TÖRTÉNETE**

ÍRTA

PILLIAS EMIL

Kevés történelmi kérdés részesült oly hiányos tárgyalásban, mint XIV. Lajos és II. Rákóczi Ferenc szövetségének, helyesebben együttműködésének története, jóllehet az az értékes okiratanyag, melyet a párizsi külügyminisztérium levéltára őriz, szinte napról-napra feltárja a francia király s a magyar nemzeti hős diplomáciai kapcsolatainak minden részletét.

Az eddigi történelmi kutatás szerint XIV. Lajos volt az, aki ellenségeitől fenyegetve, azt kérte a fejedelemtől, hogy szabadságharcot kezdjen a Habsburg-ház, a magyarság elnyomója ellen. Mikor pedig a francia király kérését teljesítették, ő nem törődött többé a magyar szabadság ügyével, mivel külpolitikája időközben más fordulatot vett.

Ha azonban figyelmesen átolvassuk az idevágó levelezések eredeti szövegét, a királynak és külügyminiszterének az ausztriai, lengyelországi, svédországi és törökországi francia követekkel történt levélváltását, valamint magának Rákóczinak leveleit és gróf Bercsényi Miklósnak jelentéseit, kétségtelenül megállapítható, hogy a két főúr kezdeményezésére nyújtotta Franciaország baráti jobbát Magyarországnak.

Kétségtelenül ők is hivatkoztak arra, hogy ez a harc Franciaországra nézve csak előnyökkel járhat, hiszen épp a Habsburg-ház volt két évszázada a franciák legádázabb s legfélelmeőbb ellensége. Ez az érv azonban — mely valóban közbelépésre bírta az öreg királyt — csak ügyesen alkalmazott eszköz volt a hazafias cél érdekében.

Amint az okiratok igazolják azt, hogy a kezdeményezés tulajdonképpen a magyaroktól eredt, éppen úgy az is természetes, hogy Rákóczi és Bercsényi nemcsak emberbaráti módon akartak szolgálni Franciaország dicsőségének, hanem elsősorban hazájuk érdekeit tartották szem előtt. Először jó magyarok voltak s csak aztán franciabarátok; ez így is van rendjén s épp az ellenkezőjét találnók különösnek.

Nem a nemzeti szempontot kidomborító történelmi mű megírásáról van most szó; nem azt akarjuk kimutatni, hogy mindaz, amit XIV. Lajos és főleg amit a francia diplomácia tett, kifogástalan és teljesen érdeknélküli volt, sem azt, hogy Rákóczi balsorsa önhibájából következett. Ha egyszer megírhatom Rákóczi francia kapcsolatainak teljes történetét, tökéletes pártatlansággal ítélek majd a felelősség s az elismerésre méltó érdemek kérdésében. Ezúttal csupán e kapcsolatok kezdeteire szorítkozom s tanulmányom, az eredeti és hiteles emlékek birtokában, a történelmi igazság megállapítására törekszik.

Nincsenek egészen biztos adataink arra nézve, mely időpontban kezdődtek XIV. Lajos és Rákóczi kapcsolatai, mivel a külügyminisztériumi iratok «Magyarország» jelzésű sorozatából az 1698-tól 1700-ig terjedő évek anyaga elveszett. Ez a hiány már ezidőtájt megállapítható volt, minthogy a XVIII. századi anyaggal egybekötött diplomáciai levelezés (Correspondance Diplomatique) kötetében az 1697. év után azonnal az 1701. év következik. Figyelembe véve azonban a többi évek okiratos anyagát, e kapcsolatok megindulása 1700 végére tehető.

A karlócai béke, melyet 1699. január 26-án írtak alá, felszabadította a török hódítás utolsó maradványait is s Ausztria végérvényesen Magyarországra tehetette kezét. Két év se múlt el, máris az egész országban, úgy a nemesség, mint a parasztság körében, még elfojtott, de heves lázongás tört ki a német elnyomás ellen. Csak a vezér hiányzott. Kkkor gróf Bercsényi Miklós, ki a felkelés igazi lelke volt, legalább is annyira mint maga Rákóczi — mégis, csodálatos hatású neve miatt neki engedte át a főhatalmat — felébresztette a fejedelem tetterejét és cselekvésre sarkallta. Csak szükség volt még külföldi támogatásra is, mert e nélkül — Tokay Ferenc esete is igazolta — úgylis bukás várt minden küzdelemre a hatalmas bécsi udvar ellen. Ezt a segílyt csak Ausztria egyik ellenségétől várhatták. Választaniuk kellett a kétfejű sas két ősi ellenfele, Franciaország és Törökország között. A török szövetség terve nem sok jóval kecsegtetett; Thököly Imre tizenhat évig állt a törökkel szövetségi viszonyban; végül a Porta veresége a magyar ügy kudarcát eredményezte. A törököket megverték Zentánál, megalázták Karlócánál, mit várhattak volna még jó sokáig ettől a gyöngye, szárnyaszegett néptől? S vajjon nem volt kétélű fegyver a hitetlenek szövetsége, mely által Magyarország esetleg egyik járom alól a másik alá kerülhetett? Csak Franciaország maradt, mellyel száz év leforgása alatt már háromszor kötöttek szövetséget. Így fordult Rákóczi a franciák felé.

*

1700. november i-én Rákóczi levelet írt XIV. Lajosnak. Ezt az írást, sajnos, nem találtuk meg a francia levéltárakban. Egyes történetírók ezt állítják, hogy csak enyhe célzások voltak benne Magyarország belső bajaira s a régebbi francia-magyar szövetségekre vonatkozólag.

Rákóczi nem mervén levelét a rendes postával elküldeni — ekkortájt nagyon figyelte már a császári udvar, — Badeni Lajos herceg ezredének egyik Eperjesen állomásozó belga származást! tisztjére bízta azt, ki Franciaországon keresztül indult vissza, hogy szabadságát szülőföldjén töltsse el. De Longueval kapitánynak, kit a fejedelem Munkácson fogadott, sikerült beférkőznie Rákóczi bizalmába. A nyájas mosoly azonban árulót takart; lehet, rogy Longueval elejétől fogva a felbujtó szerepét játszotta. Tény az, hogy Bécsben átutazóban, megmutatta a levelet gróf Oettingen miniszternek, ki elolvasta, aztán újból lezárta és visszaadta a hírvivőnek. Pár hét múlva a

levél XIV. Lajos kezében volt. Válasza, melyet Louis-Marie Le Tellier, Barbesieux márki, a király hadügyminisztere, Longuevalnak december 18-án adott át, visszatérőben, egy újabb bécsi tartózkodás alkalmával ugyanabban a sorsban részesült.

II. Károly spanyol király halála folytán — ugyanazon a napon, 1700. november i-én halt meg, mikor Rákóczi levele kelt — a spanyol trónt november 24-én XIV. Lajos unokája, Anjou hercege foglalta el, V. Fülöp néven, s a trónralépés pusztá ténye által Franciaország ellenséges viszonyba került Lipót császárral, ki másodszülött fiának, Károly főhercegnek szánta a koronát.

Rákóczi azonnal átlátta a helyzetet s 1701. február 11-én újabb levelet írt XIV. Lajosnak — megint Longueval közvetítésével — s most már nyíltan arra kérte, hogy közbenjárásával biztosítsa a magyarok számára a spanyol király jóindulatát. Sajnos, ez a döntő fontosságú levél sem került elő; tartalma csak Bercsényi vallomása alapján ismeretes, ki egyébként hevesen ellenezte ezt a lépést, mivel úgy akarta, hogy a tárgyalási (ő «négociation»-nak nevezte) a lengyel király révén induljon meg.²

Ismeretes, hogyan került a súlyos tényeket tartalmazó levél az osztrák kormány kezébe; Longueval színleges letartóztatása után, 1701. április 4-én Rákóczit ugyanazon év április 19-én tartóztatták le Sáros várában és Neustadtba zárták. Felesleges lenne részletezni e jólismert tényeket.

II. Károly spanyol király.

Villars márkit, a bécsi francia nagykövetet, a jövődó marsallt nem is értesítette a fiatal Barbesieux — ki egyébként személyes ellensége volt — Rákóczi leveleiről. Legnagyobb csodálkozására csak a fejedelem letartóztatása után értesült arról az egész Németországban elterjedt hírről, hogy Longuevalnál — kit még soha nem látott — «rendkívül fontos csomagokat találtak és írásokat, melyeket nem tudtak megfejteni».³ Annyira sejtelve sem volt Longueval szerepéről, hogy 1701. április 13-án beszámolt a királynak a kósza hírről, megemlítvén egyben — de minden kapcsolat mellőzésével — hogy Magyarországon nyugtalanság tapasztalható. Azt is hozzátette, hogy ott a császárnak igen rossz alattvalói vannak, kiket csak a kellő pártfogás hiánya tart vissza a nyílt lázadástól.

Tíz nappal később Villars megerősíti a magyarországi felkelés híret és csodálkozással számol be «Ragotskj» herceg letartóztatásáról. «Igen jól ismerem őt» írja a nagykövet, «rendkívül ügyes fiatalember, több nyelven jól beszél, sok józanságról és okosságról tesz tanúságot s egész családjukban annyi hajlékonyság van, hogy nem is gondoltam, épp akkor fog ez hiányozni, mikor szükség lenne rá. A közöttünk lefolyt érintkezésben egy árva szót sem ejtett ki, melyből felkelést szító emberre következtetnem volna. Talán csak pusztán gyanúsítás alapján tartóztatták le, hiszen effélék mindig akadnak, ha egy magyar bevádolásáról van szó a németek előtt, oly erős a két nép között a gyűlölet». Villars így végezte be jelentését: «Annyi bizonyos, hogyha volt is a magyaroknak valamelyes szándékuk, legalább a Császár feltétlenül meg lesz győződve arról, hogy Felsőség miniszterének abban a legcsekélyebb része sem volt».⁴

A közvélemény mindezek ellenére nyíltan hangoztatta azt a vádat, hogy Villars maga is szította a magyar felkelést s hogy állítólag az egész mozgalmat az a levél leplezte le, mely véletlenül esett ki a nagykövet zsebéből.⁵ A nép már az utcán is fenyegető magatartást tanúsított. Mikor Villars egy kiállításra hajtatott, a kapus hevesen becsapta a kaput kocsija előtt. B nyílt sértés után XIV. Lajos követe sietve visszavonult a növekvő felzúdulás elöl. Mikor pedig a gyanú már az udvarnál is elterjedt, Villars Kaunitz miniszter pártfogását kérte, ki a követség őrizetére fegyveres őrseget rendelt.⁶ Villars tartózkodó álláspontját maga XIV. Lajos is helyeselte, ki úgylátszik mindenben osztotta miniszterének nézeteit: «Az ön bécsi viselkedése mindenkit meggyőzhet arról, hogy semmi közösséget nem vállal a magyarok terveivel. Magam is tartózkodom lázadó alattvalók támogatásától uralkodóik törvényes hatalmával szemben. Érzelmimről, remélem, maga a császár sem lehet kétségben» (XIV. Lajos 1701. május 9-én kelt válasza Villars április 23-i levelére).

Mikor Villars azt jelentette, hogy titokban eljött hozzá Kaunitz gróf egyik titkára s figyelmeztette, hogy tervbevették elfogatását, XIV. Lajos óva intette miniszterét, ne adjon hitelt az efféle kétszínű híresztelésnek, nehogy a gyanút ezáltal is megerősítse.⁷ Később aztán, egy kihallgatás alkal-

mával — Villars XIV. Lajos testvérének halálát jelentette, — maga a császár is a legteljesebb megértéssel és jóakarattal fogadta a nagykövetet.⁸ Mégis, alapjában véve, bánthatta a bécsi udvart Franciaország állítólagos szövetkezése, hisz épp ekkor fenyegetett újra a spanyol örökösödési háború s ezzel a francia-osztrák ellentét újabb kiéleződése.

*

Míg Rákóczi a bécsújhelyi börtönben ült, Bercsényi idejekorán Lengyelországba menekült. Erről Du Héron, XIV. Lajos varsói követe 1701. május 26-án tett jelentést a királynak.⁹ Június utolsó napjaiban Bercsényi találkozott Du Héronnal, kinek azonnal feltárta terveit. Bercsényi szerint a felkelés vezéreinek elfogatása nem befolyásolta a mozgalom kimenetelét. Érez magában annyi erőt, mondotta, hogy talpraállítsa az országot; de nem akarván hazáját új veszedelembé sodorni, mindaddig semmit sem kezd, míg meg nem szerzi a francia és a lengyel király támogatását. Utóbbinak a felkelők még a magyar koronát is felajánlanák, a bizonytalan lengyel korona helyébe.¹⁰

Du Héronnak XIV. Lajos azt tanácsolta, hogy hagyja a magyarokat közvetlenül tárgyalni Lengyelországgal; az ügyből úgyis csak a lengyeleknek származhatik előny.¹¹ Őmaga egyáltalában nincs meggyőződve Ágost lengyel király igaz érzelmeiről s azonfelül ő, mint francia király, nem is volt ellenséges viszonyban a német császárral.¹²

Mindamellet Du Héron és Bercsényi tovább tervezgettek; a nagykövet talán túlságos buzgósággal állott a magyar ügy szolgálatába s júliustól novemberig több kérelem és visszautasítás fordult meg Varsó és Versailles között.

Július 14-én Bercsényi írott tervezetet nyújtott át a lengyel királynak, melyről Du Héron pár nap múlva másolatot küldött XIV. Lajosnak.¹³

Bercsényi emlékiratában, mely részletesen feltárta Magyarország helyzetét és kívánalmait, többek között ez állt: «Magyarország még képes lerázni a jármot, ha segítségére siet Legkeresztényibb Felséged, valamint a lengyel király. Az a meggyőződésünk, hogy ha a lengyel király hajlandó vállalni nemzetünk pártfogását és trónunkat elfoglalni kívánja, helyén való lenne, hogy Legkeresztényibb Felségeddel igen szoros szövetségre lépjen, mely által Felséged kötelezné magát az olasz háború folytatására, nem engedvén időt a császárnak, hogy erejét összeszedje s hogy csapataival az örökös tartományokba nyomulhasson. Felséged még akkor sem kötne békét a császárral, ha ez lemondana a spanyol monarchia államaira vonatkozó igényéről, mindaddig, míg nem biztosítja, egyetértve a lengyel királlyal, Magyarország új kormányzatát. Felséged anyagi támogatást nyújt a lengyel királynak mindaddig, míg a magyarországi királyi jövedelmek behajthatókká válnak,¹⁴ stb., stb.»

Ez az emlékirat Franciaországra nézve csupán megterhelést jelentett volna s talán ellensúlyozásul vetette föl Du Héron először, hogy «a magyar-

országi felkelés a császár terveit egészen felborítaná». ¹⁵ Egyelőre azonban ez az érv se győzte meg XIV. Lajost, hiába hivatkozott Bercsényi a vállalkozás feltétlen sikerére. ¹⁶ Az a terv, hogy Bercsényi titokban Versailles-ba utazzék a magyar ügy részletesebb kifejtése végett, sem talált támogatásra. ¹⁷ A francia király mindezt feleslegesnek vélte s azt tanácsolta, tárgyaljon Bercsényi közvetlenül a lengyel királlyal. ¹⁸ Az Ausztria, Anglia és Hollandia közt létrejött és szeptember 7-én aláírással is megerősített «nagy-szövetség» sem változtatta meg XIV. Lajos véleményét. A király ugyanis jól tudta, hogy a magyarok azt szeretnék, vállaljon kezességet a lengyel király ígéreteiért. ¹⁹ Versailles-ban azonban jól tudták, hogy II. Ágost kétszínű politikát űz s míg a franciákkal tárgyal, addig a császárral is titokban levelezik. Végül Ferriol, konstantinápolyi francia követ jelentései sem befolyásolták kedvezően a magyar ügyet. «Ügy vélem» írja Ferriol Perából 1701. szeptember 3-án, «hogy a magyarországi összeesküvés híre, melyről a németek annyit beszélnek, teljesen légbőlkapott». Azt is említi, hogy Rákóczinak semmi összeköttetése sincs Thökölyvel s hogy a fejedelem még az édesanyjának ígért 2000 tallér évjáradékot sem küldi el. Majd a nagykövet levelét így összegezi: «Mind-ezek arra mutatnak, hogy semmi sem igaz az összeesküvésből, mert képzelni, sem lehet, hogy a magyarok, németgyűlöletük mellett is, fölkelést szervezzenek, a várható támogatás minden reménye nélkül». ²⁰

A lengyel király kétszínűségére jellemző, hogy mikor Bercsényi Oláhországba indult, az a kíséret támadta meg, melyet maga Beuchling, Ágost miniszterelnöke adott melléje. Hiába fejezte ki tiltakozását Du Héronnak, valószínű, hogy maga a király is részes volt ebben a gyilkossági kísérletben. Du Héron is így vélekedhetett, mert november 17-én így ír XIV. Lajosnak: «Nem sokat lehet adni a lengyel király becsületére». ²¹

Azokban még e hó folyamán szerencsés fordulat állott be: 1701. november 7-én Rákóczi elmenekült Bécsújhelyről. B szökéssel kapcsolatban egyesek ismét Franciaország bűnrészességét emlegették, bár Morreton-nak, Villars titkárának és helyettesének (a nagykövet ugyanis a hadüzenet hírére visszatért Franciaországba) levelezéséből ennek ellenkezőjét állapíthatjuk meg. November 9-én Morreton a következőket írja Torcynak: «Az a hír járja, hogy Ragotskj herceg tegnapelőtt kiszabadult Neustadtból. Közfelfogás szerint titokban kivégezték s csak azért terjesztik a szökés híret, hogy minden újabb lázongást elkerüljenek». ²² 12-én viszont Lipót császár «mérhetetlen jószágának» tulajdonítja a szökés keresztülvitelét, megjegyezvén, hogy mégis-«az a kapitány, akinek őrizetére bízták a herceget, most börtönben ül». ²³ Végre négy nap múlva részletes tudósítást küld a menekülésről, melyet «Ragotskj» a szóbanforgó dragonyos-kapitány megvesztegetésével hajtott végre. ²⁴ Mikor pedig 19-én vérdíjat tűztek ki Rákóczi fejére, minden képviselő-désnek a császár «végtelen jószágáról» egyszerre vége szakadt.

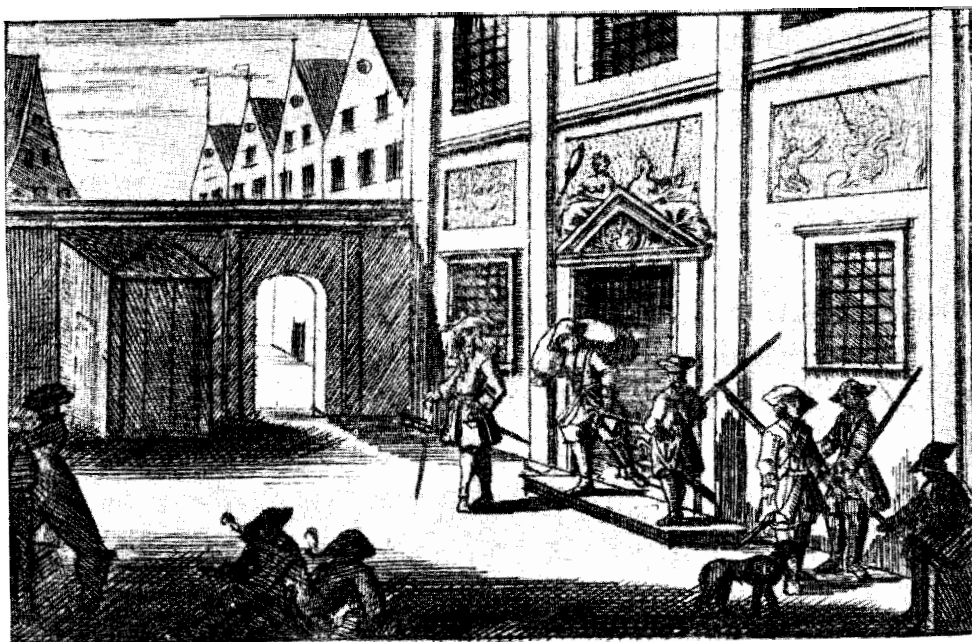
«Azt állítják, hogy vérdíjat tűztek ki Rákóczi hercegre; annak ki élve előkeríti, tízezer forintot, annak pedig, aki csak a fejét hozza, hatezret ígérnek». ²⁵

Morretont is vádolják azzal, hogy a meneküléshez szükséges pénz tőle származik; de ő is, épp úgy mint Villars, nem törődött a fenyegetésekkel. «Ragotskj herceg menekülésével kapcsolatban, amelyet szerintük legalább is pénzzel segítettem» írja Torcynak december 7-én, «börtönbevetéssel fenyegettek meg s időről időre elég aggasztó híreket kapok, de ezek egyáltalában nem félemlítenek meg».²⁶

*

Börtönéből kiszabadulva, Rákóczi éppúgy, mint hat hónappal azelőtt Bercsényi, Lengyelországba menekült.

Rákóczi menekülése a börtönből.

November 26-án Varsóban volt és látogatást tett Du Héronnál, ki azonnal Lowiczba küldte Radziejowskihoz, Lengyelország bíborosprimásához. Ezzel egyidejűleg ajánlólevelet is küldött, melyben úgy tüntette fel magát, mintha még semmit sem tudna a menekülő Rákóczi megérkezéséről.

«Ő felsége, Lengyelország királya azzal az értesítéssel tisztelt meg, hogy Ragotskj fejedelem, Neustadtból menekülvén, Lengyelország felé vette útját; mivel ellenségei részéről szenvedett üldöztetésének okáról Ő felségének tudomása van, amit annál is inkább feltételezhetek, mivel magamnak arról sejtetem sincsen, bátorlalomra Eminenciádat arra kérem, részesítse őt pártfogásában, míg én Ő felsége érzelmeiről értesülést szerezhetek. Mivel úgylátszik, Ragotskj fejedelem ellenségei visszaéltek Ő felsége nevével, hogy szenvedé-

lyüket kielégíthessék, Ő felsége igazságszeretetéhez tartozik, hogy a szerencsétlen herceg sorsa iránt érdeklődéssel viseltessék». Másnap Du Héron Rákóczival történt első találkozásáról a királyt következőképp értesítette: «A két főúr (t. i. Rákóczi és Bercsényi) találkozása megtörtént. Mindketten biztosítottak a felől, hogyha rendelkezésükre állhat öt-hatezer főnyi idegen csapat, hogy a nemzet előtt Ő felsége, illetve a spanyol király támogatását, bebizonyítsák, egész Magyarország három hét alatt melléjük áll; Ragotskj herceg jó megjelenésű, nagyon szellemes, sokkal inkább, mint ahogy hallomásból tudtam s nehéz helyzetében is annyira megőrzi szilárdságát, hogy erre csak kevesen lennének képesek.»²⁷

Rákóczi megérkezése csak fokozta a nagykövet buzgalmát, ki XIV. Lajos elutasítása után is tovább folytatta ajánlatait. Már november 6-án, a Rákóczi elmenekülését megelőző napon, újabb feliratot intézett XIV. Lajoshoz,²⁸ melyben azt hangoztatta, hogy «csekély anyagi áldozatokkal a király örök dicsőséget biztosíthat magának» (gloire éternelle á prix modique). A francia királynak azonban továbbra is kétségei vannak II. Ágost beleegyezését illetőleg. Egyszersmind az egész magyar mozgalomról kételkedően nyilatkozik.²⁹

«Ragotskj herceg és Berchinj gróf — ismételte december i-én — mindketten azt állítják, hogy tervüket feltétlenül siker koronázza, ha 5—6000 emberrel Magyarországra vonulhatnak s ha Felsőged hajlandó őket a megfelelő segélyben részesíteni, hogy a magyar bajoknak végét vessék. Őfelsége jó véleménnyel lenne Ragotskj herceg szellemi képességeiről, ha részletesen ismerné, mennyi ügyességgel tudott magának jelentős pártot teremteni, a császári udvar legkisebb sejtelve nélkül, mely csak a terv kiviteléről értesült volna, ha Longueval árulása be nem következik».³⁰ S itt jelezte először a nagykövet azt a hírre kelt taktikai fogást is, mely szerint Rákóczi egész mozgalma csupán a franciák céljait szolgálta volna: «Ő (Rákóczi) reméli, hogy felsőged nem tagadja meg tőle segítségét, hiszen eddigi üldöztetését is az a vágya okozta, hogy Felsőgednek valami hasznára lehessen ...»

*

Ágost király jól tudta, hogy Rákóczi az ő országában tartózkodik, hiszen 24-én épp ő tudatta Du Héronnal Rákóczinak Lengyelországba érkezését.³¹ Mikor pár nap múlva a császár varsói kiküldöttjéhez Bécsből futár jött, azt hitték, hogy a lengyel királytól engedélyt akar kérni Rákóczi letartóztatására. A király azonban Du Héronnak értésére adta, hogy Bécsben azt vélik, Rákóczi Svédország felé menekült.³² Du Héron, bár nem hitte ezt el, megelégedett a király kijelentésével. Mégis, tudván a Bécsben kitűzött vérdíjról, decemberben menedéket keresett pártfogoltjai számára. Csakhamar Rákóczi és Bercsényi valóban egy franciabarát lengyel arisztokratahölgy, Lubomirska Erzsébet (férje Siniawski beltzi palatínus volt) birtokára költöztek, Lemberg közelébe.³³

Du Héron tovább is fáradhatatlanul gondoskodott a magyar menekültekről; mikor személyes pénzforrásai nem voltak elegendők, XIV. Lajos nagylelkűségéhez fordult. Már július 28-án, mikor Bercsényi még egyedül volt Lengyelországban, ezt írta a királynak: «A magyar főúr oly sietve menekült, hogy semmit sem hozhatott magával. Ha Felsőged úgy gondolja, hogy még hasznát veheti a grófnak, úgy vélem, jó lenne megélhetését biztosítani...»³⁴ December 16-án ezt írta: «Azok a személyek, kiktől előbbi leveleimben már megemlékeztem, a legnagyobb nyomorba jutnak, ha Felsőged nem kegyeskedik segíteni őket pénzbeli ajándékkal...»³⁵ Aztán, december 22-én: «Felsőged bőkezűsége és nagylelkűsége — úgy vélem — nem hagyja el őt, hiszen a bűn, mellyel vádolják, csupán az, hogy szolgálni akart Felsőgednek. Ami kevés pénze volt, azt elköltötte kiszabadulására. Most semmije sem maradt, helyzete száanalomraméltó».³⁶ A becsületes ember makacsságával Torcy közbenjárását is kérte: «Engedje meg, hogy jóindulatába ajánljam azt a két férfit, kiknek menedéket biztosítottam; nem nézhetem tovább, minő ínséges helyzetbe kerültek azért, mert Őfelsége pártfogásáért folyomdottak s nem vonhatom meg tőlük segítségemet; ha a király évjáradékot utal ki számukra, semmivel se lesz szegényebb...»³⁷ 1702. január

26-án XIV. Lajos Versailles-ból azt válaszolta, hogy ő hajlandó kegyelemből kiutalni a kért évjáradékot, de azt is hangsúlyozta, hogy átlátott bizonyos, érveken s azok őt egyáltalában nem ámították el: «Hozza tudomásomra, mennyit illenék adni e két ember ellátására s milyen szolgálatok várhatók tőlük; nem én okoztam szerencsétlenségüket, mégcsak szándékukról sincs tudomásom; mindazonáltal nem akarom elhagyni őket».³⁸ A király válaszána megérkezése előtt, január 30-án Du Héron ismét írt Versailles-ba: «Felsőged dicsőségére, nagylelkűségére s ha szabad így mondanom, könyörületeségére és saját érdekére egyaránt tartozik, hogy ne hagyja őket nyomorukban elpusz-

Radziejowski bitorosérsek.

tulni; én segítem őket tőlem telhetőleg, de az én segítségem igen kevésre szorítkozik. Egykor hasznukat veheti majd Felséged, ha most ez nem is lehetséges. Felséged a Habsburg-házat csak úgy alázhhatja meg s csak úgy törheti meg németországi tekintélyét, ha pártfogolja az elégtelen magyarokat s a lengyel köztársaságot stb.» Végül ezt a megindító befejezést fűzte hozzá: «Kénytelen vagyok arra kérni Felségedet, hogy számukra segélyt kiutalni kegyeskedjék mindaddig, míg szerencsétlen helyzetük tart. Annyi más közül, kik Felségedhez folyamodnak, épp ők lennének azok, kik segélyben nem részesülhetnek?»

K kérelmeken kívül azonban a levél oly ajánlatot is tartalmazott, mely XIV. Lajost közelebből érdekelhette s mivel a lengyel király már azon a ponton volt, hogy szövetséget köt a császárral³⁹ s így a menekültek ismét veszélybe kerültek volna, Du Héron azt javasolta, küldjék őket francia-magyar követségben a svéd királyhoz, kivel XIV. Lajos szövetséget szeretett volna kötni. «Jól tudom» írja Du Héron «hogy nehéz tárgyalásokat folytatni a svéd királlyal; el lehetne azonban hárítani e nehézségeket azáltal, hogy hozzáküldjük Ragotskj herceget és Berchinj gróft, kérvén pártfogását a menekültek számára. Ragotskj herceg biztos abban, hogy elnyeri a király támogatását. Megvannak benne mindazon tulajdonságok, melyekkel a svéd király bizalmába férközhetik s elég szellemességgel rendelkezik, hogy ügyes formában Felséged kívánságait tudassa vele», stb . . . Mivel a lengyel király a császár mellé áll, a menekültek kötelesek elhagyni tartományait . . .»⁴⁰

Ugyanekkor Rákóczi átadott egy levelet Du Héronnak XIV. Lajos számára, a nagykövet azonban, félvén az esetleges felbontástól, nem küldte el, hanem röviden így foglalta össze: «E levél tartalma az, hogy Rákóczi Felséged lábaihoz borulva kéri megtisztelő támogatását s életét és vérért Felséged szolgálatára ajánlja fel . . .»⁴¹

A királynak Marlyban, 1702. március 2-án kelt válasza határozott haladást mutat; bizonyos fenntartással ugyan, de hajlandó számítani a magyar felkelés lehetőségére. A svédországi követség terve viszont annyira tetszett neki, hogy erre az esetre még az évjáradék fölemelését is kilátásba helyezte.

«Ami Bercsényi (Berkini) grófnak a magyarországi mozgalmakra vonatkozó ajánlatát illeti, ismerem e felkelés fontosságát. Mielőtt azonban támogatásomat megígérem, tudnom kell, milyen terveik vannak a szervezőknek, milyen módon számítanak a kivitelre, ismernem kell képességeiket, a kért segítséget s a biztosítékokat, melyek e segítség hasznos célra fordítását igazolják. Egyébként csakis pénzbeli segítségről lehet szó s nem túlságosan jelentékeny összegről. Ha valamely vagyona s tekintélye révén hatalmas lengyel főúr a magyar mozgalom élére állhatna s magyar király lenne, ezt tartanám a legjobb megoldásnak, hogy ezáltal több erőt adhassunk az egész mozgalomnak . . . Ha majd valaki a mozgalom élén áll s úgy látom, van valami kilátás a sikerre, meg fogom adni mindazt a segítséget, melyet okos számítással («raisonablement») tőlem kérni lehet».

«Nincs kétségem aziránt sem, hogy a svéd király ne fogadná kedvezően Ragotskj herceget és Berkini grófot s ne tekintené őket jó eszköznek, hogy ellenségein vagy azok szövetségesein bosszút állhasson. Az ő saját biztonságuk végett folyton vissza kell húzódnia ok a lengyel király tartományaitól. Berkiny gróf maga is tapasztalta s a király jelleméből is nyilvánvaló, hogy a menekültekre nézve mindenben alávetné magát a császár kérésének.

Már üzentem Önnek, hogy hajlandó vagyok megélhetésükről gondoskodni, ha tudatja velem, körülbelül mennyit lehet nekik adni. Ha átpártolnak a svéd királyhoz, felemelem azt az összeget, amit Lengyelországban kapnának.

. . . Ha később a svéd király bevonul Csehországba, Ragotskj herceg majd találhat eleget, ami kárpótolhatja Magyarországon elvesztett birtokaiért.»⁴²

Február 12-én Du Héron arról értesíti a királyt, hogy Magyarországról jött kereskedők szerint «a nép csak vezérre vár, hogy fellázadjon s hogy amerre a kereskedők jöttek, mindenütt csekély számú katonaságot találtak».⁴³

Február 19-én az előző évi szerencsétlen kimenetelű felkelésre nézve ezt írj a: «Magyarországon hatalmas arányú felkelést akartak szervezni, az ország eredeti szabadságát szándékoztak visszaállítani, míg

Felséged biztosította volna a spanyol király számára a monarchia különböző tartományait». Továbbá:

«Ők (Rákóczi és Bercsényi) úgy emlékeznek, hogy levelet kaptak Barbesieux úrtól, kivel Longueval értekezett annak idején. Akkor is, most is büszkék voltak Felséged pártfogására», stb. Majd a király január 26-i leveléhez ezt fűzi: «Azt hiszem, Felséged nem adhat nekik kevesebbet évi tízezer tallérnál,⁴⁴ ez nem lenne felesleges költség, mert főntartaná továbbra is Felségednek, mint szerencsétlen uralkodók pártfogójának, jóhírnevét és dicsőségét».⁴⁵

Marlyban, március 16-án kelt levelében a király a minisztere által javasolt összeget egy harmadrésszel csökkentette s még egyszer körülírta támo-

gatása feltételeit: «Nem nagyon látom, miféle hasznunkra lehetne Ragotskj fejedelem és Berchini gróf. Mégis hozzájárulok megélhetésükhöz. Figyelembe kell azonban venni, hogy eddig szolgálatomra még semmit sem tettek s hogy semmi tanúságát sem adták annak, hog}^ az én érdekeimhez való ragaszkodás lett volna szerencsétlenségük okozója. Mivel még az is bizonytalan, hogy egyáltalában tehetnek-e szolgálatot ők maguk vagy barátaik által, azt hiszem, azzal is sokat teszek értük, ha egyelőre biztosítok számukra húszezer livres évjáradékot, melyből tizenkétezer Ragotskj hercegé, nyolc pedig Berkiny grófé. Az érdekekben leendő szolgálatok folytán a kegydíj később fölemelhető.⁴⁶

Így a XIV Lajos által nyújtott első «támogatás» elsősorban személyi segítség volt s még nem arra szolgált, hogy politikai mozgalom anyagi alapja legyen vagy azt lángra gyújtsa.

Du Héron egyelőre elérte célját: biztos menedéket szerzett s gondoskodott Rákóczi és Bercsényi megélhetéséről. Még hátra volt a második cél elérése: rábírní a királyt a magyar ügy támogatására. Eddig XIV. Lajost a mozgalom előnyeiről próbálta meggyőzni; most, megfordítva az érvet, azt akarta bebizonyítani, minő veszedelem származnék az ellenkező esetben: «Erdély kimeríthetetlen forrása lesz az erőnek s a gazdagságnak s a császár még egyideig nyugodtan élvezheti». (1702. márc. 10. levél.)⁴⁷

A király, mint láttuk, nem zárkózott el a priori a magyarországi felkelés gondolatától: ő azonban inkább a törökök kezdeményezését óhajtotta volna.⁴⁸ Ferriol, a Portához küldött francia követ révén igyekezett a Portát hadüzenetre ingerelni Ausztria ellen. December 20-án kelt levelében említi már, hogy a törökök kihasználhatnák a magyarok elégtelenségét. Négy hónappal később, március 20-án ismét azt tanácsolja, próbáljanak a törökök valami mozgalmat szítani az osztrák részről oly kevéssé megerősített Magyarországon.⁴⁹ XIV. Lajos azt is említette, hogy talán Ferriol célozhatna a karlócai béke módosítására is, mivel Ausztriát pillanatnyilag Olaszország nagyon leköti.⁵⁰ Bármily ügyes fogásokkal fordult is a törökök önzéséhez és legfőbb érdekeihez, mégsem tudott visszhangot kelteni XIV. Lajos felhívása ebben a legyőzött, kimerült népben.

Mindazonáltal a király nem akarta elkedvetleníteni Du Héront s érdeklődött, «hogy egy esetleges erdélyi fölkelés alkalmával minő intézkedésekre lenne szükség s mi könnyíthetne meg vállalkozásukat».⁵¹

Időközben a március 2-án kelt levélre Du Héron részletes jelentést⁵² kért Rákócziéktól s pár nap múlva a futár már vitte is Versailles-ba a hosszú emlékiratot, melyet teljes egészében itt közlünk:

Itt következnek a legutóbbi felhívásnak legfontosabb kérdései:

1° Mi az ajánlattevők terve.

2° Milyen eszközökkel remélik sikerre vinni a felkelés ügyét.

3° Milyenek a levélbeli kapcsolataik belföldön.

4° Milyen garanciát nyújtanak szolgálatuk őszinteségére vonatkozólag.

5° Néhány lengyel férfiú közreműködése.

Ad 1. Ami a tervet illeti, szándékunk az, hogy adandó alkalomkor bosszút álljunk az igazságtalanul elnyomott szabadságért s kiszabadítsuk a szolgaság nyomorából ezt a népet, mely járomban nyög s csak e pillanatra vár; ezen eszköz által pedig a királynak is szolgálni óhajtunk, kiérdemelvén Ő felsége örökös támogatását és szövetségét királyságunk szilárd fennállása érdekében s gondoskodván Ő felsége tetszésének megfelelő király választásáról.

Ad 2. A külföldi és idegen segítség, melyre reményünket alapítjuk, az, melyet a legdicsebb (serenissimus) királynak kifejtettünk és tőle kértünk. Belső eszközeink a nép lelkesedése és elnyomatásuk jármának tűrhetetlen volta, a tartományok általános elégtelensége s a lelkek egyhangú hajlandósága a szabadság elnyomóinak megbosszulására, mindezen dolgokat mi különösképpen ismerjük. A nagyszámú eset és legutóbb a tokaji példa nyilván arra mutatnak, hogy a nép felszabadítóinak még az árnyékát is követi. Kzt a hajlandóságot még csak megerősíti a jelen helyzet, melyben a császár kénytelen hadierejét máshova terelni, erősségeket rombolni le és sok mindenféle költséget viselni; mindezen körülmények folytán kevés ellenállásra lehet számítani.

Ad 3. A szükséges levelezéseket illetőleg semmi zavar sem fog támadni; elegendő tudni, hogy mi nem voltunk annyira tapasztalatlanok (mal avisez) s nem kezdtük (vállalkozásunkat) a szükséges és széleskörű levelezés nélkül, e nyomorúságba pedig csak az vitt, hogy az ügy nem volt megérlelődve s hogy a végzet így rendelte. Mert ki kételkedik a felől, hogy a királyhoz szóló első levelek a legjobb szándékkal íratlak? Istennek legyen hála, hogy az első hitszegő rejtett árulásának nem lett további következménye. A sorsra kell bízni magunkat; s ha ez a sors ismét megkezdődik, a levelezések is megfelelőek lesznek.

Ad 4. Őszinte szolgálatunk bizonyossága annál jobban megalapozott, mivel minden reménységünk, úgy a magunké, mint a királyságé általában, Ő felsége pártfogására és segítségére támaszkodik; majdnem minden szomszéd uralkodó ellenünk foglalna állást, ha Ő felsége haragját vonnánk magunkra. Életünk és becsületünk érhetné-e nagyobb szerencsétlenség, s maradna e nekünk valami örökös hitszegésünk menthetetlen gyalázatán kívül? Végül e kételkedés, amelyre nem számítottam, kényszerít kimondanom, hogy mindazok közül, kikkel nemzetünket illetőleg Ő felsége régebben tárgyalt, volt-e vajjon fejedelem s vajjon az ősök közül is csalta-e meg valaki Ő felségét? Egyetlen férfiúnak sem volt közéleti, katonai és politikai megbízatása; nem különböztek az ország többi magánemberétől, mégis Őfelsége pártfogása és tekintélye csodálatos erőt adott nekik. Mi kedvezőbb helyzetben vagyunk mint ők s tapasztalataink révén országunkban mindent ismerünk s minket is ismernek; s azt is tudjuk, hogy pusztán a népnek rólunk alkotott véleménye

sok gondot szerzett az Udvarnak. Már akkor is bíztak bennünk, mikor csak beszélünk nekik; micsoda bizalmuk lenne most bennünk, ha cselekednénk is. A szerénység tiltaná leírni mindezeket, ha nem kellene az összes érveket kifejtenuk. Végül is mi történhetik, hiszen mi nem óhajtunk semmiféle összeget kézhez kapni, csak azt kérjük, adjon mellénk egy hadvezetésben jártas tábornokot s egy pénzkiosztással megbízott tisztviselőt, hogy ezek maguk lássák a történeteket s ezek szerint fizessenek Ő felsége adományának s a mi szükségleteinknek megfelelően. Ha még személyes hitelünkön kívül más biztosítékot is óhajtának, mindenre készek vagyunk.

Ad 5. A lengyel főurak közreműködése feltétlenül szükséges s Excellenciádnak kell őket felkérnie, O felsége nevében. Főleg Jablonowskj főúrra kell számítani, kinek, mint kegyes jötevőnknek, O felsége iránt táplált érzelmeire nézve semmi kétség s ha őt egyszer megnyertük, mások is csatlakoznak, akik közül majd ki kell választani, kiket használhatunk föl. Mindegyikkel helyes lesz külön megtárgyalni, mit nyújthat és hogyan. Ha egyszer meglesz a pénz, minden gyorsan és élénk menetben folyik tovább. Nem lesz soká véleménykülönbség sem: az ígéretekre ígérettel felelnek. Tudjuk, hogy Ő felségének csapataira sokat kell költenie. De ez előnyös, megfelelő, nem túlnagy költség s megkímél a még jelentősebbektől. Nem is lehet elképzelni előnyösebb kiadást. Négyszázezer tallér⁵³ egészen megváltoztatná az ügyek állását és több haszon lenne belőle, mint az Olaszországra költött milliókból: továbbá a vállalkozás sikere vagy balszerencséje mellett Felséged mennyivel lenne hajlandó évente segíteni? Mindezekre nézve ajánlatos lenne szerződést kötni.⁵⁴

Ez a, rendkívül nemeshangú emlékirat, mely azonban, főleg a lengyel főurak közreműködésére nézve elég nagy csalódást okozhatott, semmiképp sem oszlatta el XIY. Fajos aggályait. Mindazonáltal utasította Du Héront, hogy továbbra is biztosítsa a menekültek jószándékait. «Meghallgattam» írja Marlyból, május 18-án «az emlékirat szövegét. Csak valósítsák is meg s ebben az esetben segítségem sem marad el. De még nem látom, hogyan lehetne e terv szerint csapatokat gyűjteni s hogyan lehetne azokat felhasználni. Az sem tűnik ki, hogy az ecélra fordított költségek még ebben az évben valami hasznot hoznának, pedig a szóbanforgó összeg igen tekintélyes. Mindezen okokból nem tartom szükségesnek e hatalmas kiadásokat, de továbbra is biztosítani kell az ajánlattevők jóindulatát. Buzdítsa őket továbbra is, hogy hazájuk érdekében dolgozzanak s helyezze kilátásba, hogy ha majd lesz némi kilátás a vállalkozás sikerére, az én segítségem sem fog hiányozni.»⁵⁵

Ezidőtájt a lengyel belpolitika súlyos eseményei mérsékletre intették Du Héront. «Lengyelország zavaros ügyei», írja 1702. június 19-én «egyelőre elodázzák ama tervek kivitelét, melyek a magyarok elégtelenségét használnák ki. Addig függőben kell tartanunk ezeket, inig a belügyek kimeneteléről valamit nem tudhatunk».⁵⁰

Mikor II. Ágost trónja bizonytalannak látszik s Du Héron Rákóczit mint lengyel trónjelöltet említi egyik levelében (július 31.),⁵⁷ a király Marlyból augusztus 24-én jóakarattal, de kételkedően felel: «az összes idegenek közül a legjobb s a legkívánatosabb személy minden bizonnal Ragosk}' herceg lenne, de erre semmi kilátás sincs».⁵⁸

Rákóczi nem érezvén magát többé biztonságban Lengyelországban, mivel januárban tízéves szövetség jött létre a császár és II. Ágost között, másrésről pedig nem tudván semmi bizonyosat a svéd király terveiről, május-

Du Héron elfogatása.

ban futárt küldött apósához Törökországba, hogy egy esetleges törökországi letelepedésről érdeklődjék.

Június 8-án Ferriol jelenti a királynak Rákóczi puhatolózását a következő megjegyzéssel: «Sajnálattaméltó, hogy a fejedelmet sorsa ilyen szomorú helyzetbe sodorja; mégis, ha helyzetének rendezése s a nélkül jönne ide, hogy magának előbb menedéket biztosítana, az a szerencsétlenség érhetné, hogy a császárnak kiadatnék».⁵⁹

Pár héttel később, július 10-én Ferriol leírja Rákóczi követével való találkozását. «Ház a nemes Nikodémiából jött ide»⁶⁰ — írja — «s azt mondta, hogy Rákóczi fejedelem Brezaneban van, Kaminiéck közelében, egy lengyel főúr kastélyában». Részletesen megemlékezik Bercsényiről is, ki a fejedelem-

mel szintén Lengyelországban tartózkodik. Idézi a magyar úr nyilatkozatát, mely szerint Rákócziban valóban megvan a Zrínyiek bátorsága.⁶¹ Végül Ferriol XIV. Lajos utasítását kéri arra az esetre, ha Rákóczi és Bercsényi Törökországba jönnének.⁶²

Rákóczi ennek ellenére is Lengyelországban maradt, remélve a francia király nézeteinek megváltozását. Az örökösödési háború azonban kedvezett a francia fegyvereknek s a szerencsés kimenetelű friedlingeni csata után Villars, az egykori bécsi követ, Franciaország marsallja lett (1702. okt. 14.). A helyzet semmiképp sem kedvezett Rákóczi terveinek. XIV. Lajos ismét írt Ferriol -nak egy esetleges török támadás ügyében. Ferriol viszont felajánlotta a királynak néhány Thököly kíséretéből való magyar tiszt szolgálatát.⁶³ A király azonban úgy vélekedett, helyesebb őket Konstantinápolyban hagyni, számítva egy esetleges magyarországi mozgalomra.⁶⁴

Ezidőtájt Lengyelországban súlyos diplomáciai bonyodalom keletkezett. A november 10-ről 11-re virradó éjszakán — egy évvel a Bercsényi ellen elkövetett merénylet után — II. Ágost elfogatta Du Héront — ki ellene foglalt állást és Conti herceggel szövetkezett — s előbb Thorn várába szállíttatta, majd erős fedezettel a francia határra kísértette. XIV. Lajos felháborodott ezen a merészségen, s bár II. Ágost a felelősséget teljesen Beuchlingra hárította mégis elfogatta az összes Franciaországban élő lengyeleket s csak akkor engedte őket szabadon, mikor decemberben Du Héron teljes épségben megérkezett.⁶⁵

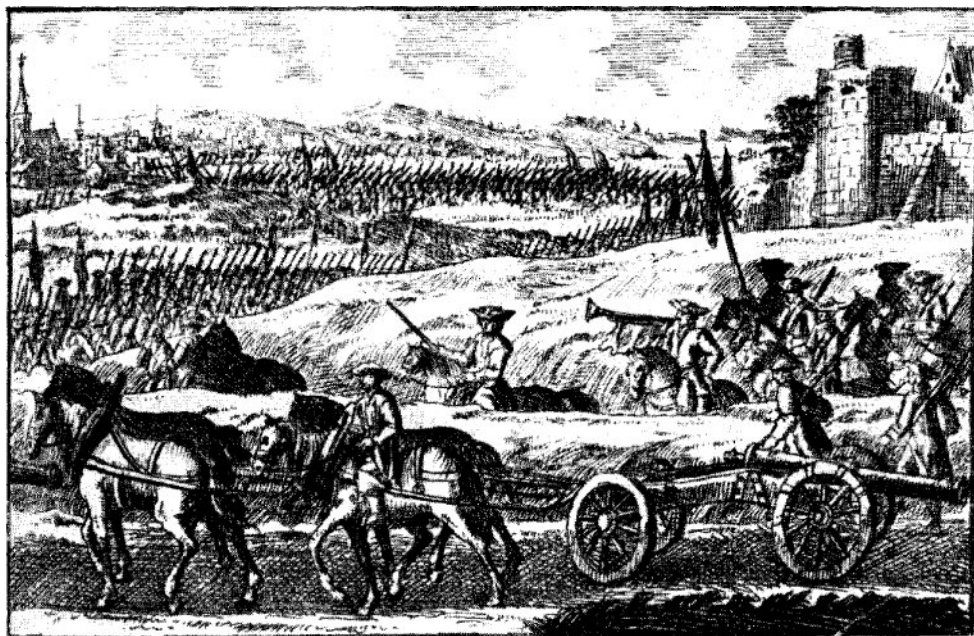
Rákóczit mélyen bántotta «igen ragaszkodó barátjának» (un ami fort attaché)⁶⁶ váratlan elvesztése s most már még inkább azon volt, hogy elhagyja Lengyelországot és Svéd-, illetve Franciaországban telepedjék le. Maronnak, Du Héron egyik helyettesének 1703. január 11-én kelt leveléből értesülünk ezekről a kísérletekről és tervezetésekről.⁶⁷ Bonac, a Danzigban tartózkodó svédországi francia követ jelenti február 18-án, hogy XII. Károly, kinek Rákóczi személyesen írt, kevésbé kedvező választ adott.⁶⁸

Bonac, ha nem is annyi lelkesedéssel, mint Du Héron, mégis foglalkozott Rákóczi számbajöhető segítségével. Március 2-án azt írja XIV. Lajosnak, hogy a fejedelem kisebb sereg élén esetleg Szászországba vonulhatna, azzal az ürügyei, hogy a bajor választófejedelemhez óhajt csatlakozni.⁶⁹ Ami Rákóczit illeti, ő is lépéseket tett az új nagykövetnél; márc. 17-én kelt levelében ismét említi, hogy «amióta Ő felsége minisztere által⁷⁰ kegyesen elfogadta és figyelmére méltatta buzgalmunkat, azóta állandóan azon voltunk, hogy a felkelésre mindent előkészítsünk». Majd kéri, hogy a király küldje el megbízottját két-háromszázezer tallérral a mozgalom megkezdésére, végül pedig utal arra, hogy a magyarok csupán az ő segítségétől remélik sorsuk jobbrafordulását.⁷¹

Egy másik tervezet szerint a király a 20,000 «pistole» összeget két részletben folyósítaná, az egyik felét a hadjárat megkezdése előtt, a másikat pedig három magyarországi város elfoglalása után.⁷²

«A szlavóniai rácok felkelése — mintegy nyolcezren vehetnek részt a mozgalomban — a magyarországi tervek kivitelét nagymértékben megkönnyíti és ha szabad így mondanom, mindez fel kell hogy keltse Felsőged érdeklődését a magyar urak tervei iránt».⁷³

Erre IXV. Lajos is megingott eddigi elhatározásában, felhatalmazván Bonacot, hogy előlegezzon bizonyos összeget Rákóczinak, de ne lépje túl a

XII. Károly svéd király benyomul Lengyelországba.

30,000 tallért, vagyis 90,000 «livre»-t. Ezzel megtörtént az első lépés. Tudjuk, hogy Du Héron Franciaországban is tovább dolgozott a magyarok érdekében s a királyt cselekvésre buzdította. Május 25-én kelt levelében is hangoztatja, hogy a királynak e célra nem szabad sajnálnia 3—400 ezer tallért.⁷⁴ Három nappal később, május 28-án Bonac ezt írja a királynak: «Mivel a magyarok Felsőged segítségével valószínűleg olyan dolgokra is elszánják magukat, amit máskülönbén nem merészeltek volna, megjegyezni kívánom Felsőgednek, hogy ha Ragoski fejedelem pénzt kér, élni fogok engedélyével hogy 30,000 tallérig előlegezzek. A rendeletet azonban oly módon teljesítem, hogy egyelőre csak az összeg egy részét utalom ki, vagy semmit, ha ki lehet kerülni.» A levél további részében utal arra, hogy francia részről Du Héront kellene Rákóczi

mellé adni s hogy a fejedelem is őt szeretné, mivel már ismeri Magyarországot. Végül azt is közli, hogy a császáriak úgylátszik, aggodalommal tekintenek a magyarországi mozgalomra, mivel «Montecuculy» ezredét Budára küldték.⁷⁵

Még el sem jutott e levél Versaillesba, június i-én Rákóczi maroknyi seregével átlépte Magyarország határát, miután kiáltványt bocsátott ki e címen: «Mindazon magyaroknak, kik hazájuk régi dicsőséges szabadságának visszaállítását kívánják».⁷⁶ Mivel attól félt, hogy egyrészt a parasztok harci kedve hamar leohad, másrészt a császáriak esetleg lépéseket tesznek elfogátása végett, kénytelen volt magát e hirtelen cselekvésre elhatározni.

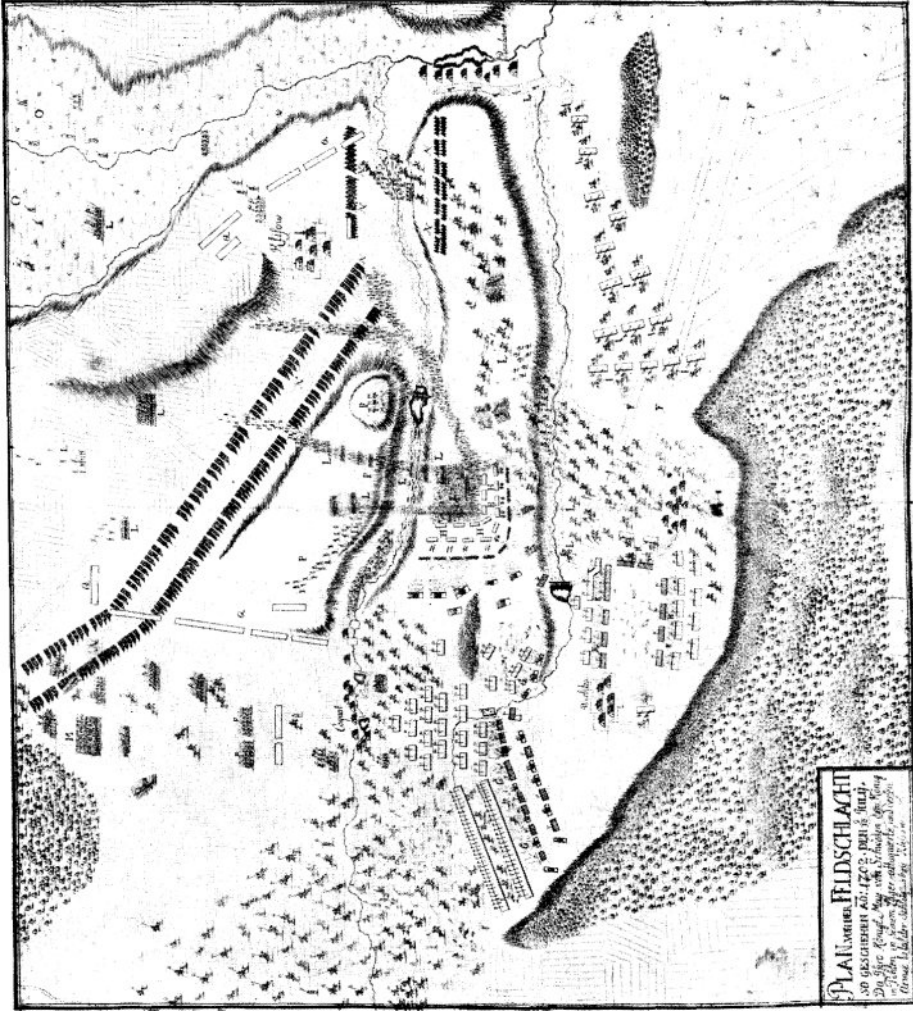
Bercsényi egyelőre Lengyelországban maradt, hogy folytassa a diplomáciai akciót s biztosítsa az anyagi támogatást. Június 15-én Varsóban ismét emlékiratot nyújtott át Bonacnak, pénzbeli segítséget kérve XIV. Lajostól.⁷⁷ Különösen két pontra hívta fel a király figyelmét:

1. békekötés esetén a magyarok is vonassanak be a tanácskozásba s az őket érintő kérdésekben határozat nélkülük ne hozassék;

2. két-három hónap alatt utaltassék ki részünkre három-négyszázezer tallér s abban az esetben, ha a császár oly haderővel támad, melynek ennyi segéllyel ellent nem állhatunk, számíttassunk további segítségre.

Bonac továbbította az okiratot a királynak, hosszú levél kíséretében, melyben beszámolt Bercsényinek már május 28-án bejelentett látogatásáról. E hosszú levél részei a következők:

«Bercsényi gróf, miután arra kért, hogy fejezzem ki Felsőgednek köszönetüket azért a támogatásért, melyet Ragotzj fejedelem és íranta tanúsított, kifejezte, hogy ettől a támogatástól remélnék mindent s ezért egyetlen igyekeztük annak biztosítása; továbbá, hogy hazájuk megsegítésére vonatkozólag mindent a legszilárdabb alapokra szándékoztak építeni s hogy bármennyire is kívánják megmenteni az országot az elnyomástól s a szerencsétlen helyzetből, ez őket soha semmi könnyelmű elhatározásra nem fogja bírni. Eleinte, amikor Felsőgednek ajánlatot tettek, Magyarország tele volt német csapatokkal s ezért sok pénzre s idegen segítségre lett volna szükségük, például a lengyel király beavatkozására; most viszont a császár Olasz- és Németországban kénytelen hadat viselni s ezért Magyarországon kevesebb haderőt hagyott, következésképp ők is szerényebbre szabhatták kérésüket.» Továbbá elmondja, hogy Rákóczi jelenleg kb. 10,000 emberre számíthat s ezért «bár még nem kapott határozott választ Ófelségétől, mégis kénytelen volt, hívei lelkesedését felhasználva, megkezdeni a mozgalmat és zászlókat küldeni nekik». A nagykövet arról is beszámol, hogy Rákóczi a mozgalom megindítására 30,000 tallért kíván, Bercsényi pedig mindent megígért, hogy az összegből valóban haszon származzék». Ezután Bonac beszámol arról, hogy a kért összeget nem tudta azonnal előteremteni s csak 200 dukátot és 100 tallért adott Bercsényinek, azonfelül pedig ajánlólevelet a kiovia-i és krakkói palatínushoz, valamint a belti palatínus feleségéhez, kérvén, hogy előlegezzenek Bercsényiéknek valamelyes összeget, melyet ő aztán Danzigból fog meg-

A klissowi iütközet 1702.

téríteni. Ezért arra kéri XIV. Lajost, utaljon át megfelelő pénzüsszeget a danzigi követésre. Bonac nagy elismeréssel nyilatkozik Bercsényi emberi kiválóságairól s azt is hozzáteszi, hogy Rákóczi is a legjobb értesülései vannak. A levelet így fejezi be: «Bercsényi még azt is említette, hogy Magyarországon járt lengyel kereskedőktől hallott a felkelés megindulásáról. Ezek szerint a magyarok megleptek és legyilkoltak egy német lovascsapatot. Mellékelem Rákóczinak külön futárral pár nap múlva küldött levelét, melyben a hírt megerősítette.

A császári követnek is futárral küldtek levelet Bécsből. E szerint feltűntek már több helyen a felkelők lobogói. Így Felséged számíthat arra, hogy a mozgalom megkezdődött. Semmi kétség aziránt, hogy Rákóczi valóban bevonult Magyarországra, amint itt írja . . .»⁷⁴

Ez a mesteri beszámoló sem tudta azonban kedvezőbb színben feltüntetni XIV. Lajos előtt az emlékiratot, mely szerint semmiféle szerződést nem köthet a magyar főurak hozzájárulása nélkül, kik mindjárt az első alkalommal több mint egy millió livrest kitevő segílyt kívántak. Marlyból 1703. július 26-án bizonyos fenntartással, de azért jóakarattal ír Bonacnak, jelezvén, hogy békekötés esetén az ő részéről csak pártfogásról (protection) lehet szó, de nem kötelezettségről.

«Felolvastattam magamnak Bercsényi emlékiratát, valamint Rákóczi fejedelem levelét is. Már tudtam, hogy a tények — úgylátszik — kezdik valókra váltani Ígéreteiket s hogy volt x-almi mozgalom Magyarországon. Minden okom megvan arra a feltevésre, hogy e kezdetet jelentősebb folytatás fogja követni, de míg az események valóban bebizonyítják, hogy a terv szilárd alapokon nyugszik, túlságosan nagy kockázat lenne akkora összeget bocsájtani rendelkezésükre. Jóváhagyom azt az előleget, melyet rendeleteim értelmében nekik kiutalt. Ez lehetővé teszi számukra, hogy megvalósítsák, amit tőlük várni lehet. De szándékuk kivihetősége még oly bizonytalan, hogy nagyon gazdaságosan kell bánni a pénzbeli segítséggel, főként most, mikor sürgősebb és fontosabb kiadásaim vannak. Ha újabb hírei lesznek — meg vagyok győződve, hogy fenntartja velük a kapcsolatot, — biztosíthatja őket támogatásomról a békekötés esetére is. Egyébként, nem tudtam volna őket akkora segílyben részesíteni, mint a Németországba bevonuló csapataimat, a bajor választófejedelem felkelésével kapcsolatban s míg a császár örökös államaiban van megtámadva, s míg legjobb csapatai Olaszországban vannak, egyáltalában nem képes szembeszállni a magyarországi mozgalommal s nem tudja megakadályozni, hogy el ne hatalmasodjék, még mielőtt a bajt orvosolhatná.»⁷⁹

Így, Rákóczira és Bercsényire fordítva vissza saját érvelésüket, XIV. Lajos úgy tüntette fel a helyzetet, hogy ő szított felkelést Magyarország érdekében . . .

A felkelés megindulása nem volt szerenesés; a császáriak hamar szétverték Rákóczi csapatait⁸⁰ s az egész mozgalmat teljes kudarc fenyegette, ka gyors segítség nem érkezik. Bercsényi, ki időközben a beltzi palatinus feleségénél volt ismét, készült Rákóczihoz csatlakozni s Bonactól ismét pénzbeli segítséget kért.⁸¹ Bonac — úgy látszik — belátta, hog3~ a halogatás ártana Franciaország érdekeinek, s ezért éppen úgy, mint Du Héron, ismételten kérelemmel fordult XIV. Lajoshoz. Ezidőtájt írt leveleiben nagy elismeréssel nyilatkozik a palatinusné áldozatkészségéről.⁸² Július 3-án azt az ajánlatot terjeszti a király elé, hogy ő maga hajlandó lenne rangrejtve utazást tenni Magyarországon, a helyzet pontosabb megismerése végett.⁸³ A király azonban ebbe nem egyezett bele, mert nem tartotta összeegyeztethetőnek a nagyköveti méltósággal. Négy nappal később Bonac jelenti, hogy a kióviai palatinus körülbelül 500 embert bocsájtott Rákóczi rendelkezésére s a magyarok számára ismét sürgős segítséget kér.⁸⁴ Július 17-én újra kifejezi azt a véleményét, hogy a magyarokat a lehető leghamarább kell támogatásban részesíteni, máskülönben Rákóczi kénytelen lesz az egész mozgalmat félbehagyni.⁸⁵ A királyt azonban a császári hadak győzelmei további óvatosságra intették, s egyelőre senkit sem volt hajlandó Magyarországra küldeni és további pénzüsszeget sem utalt ki.⁸⁶ Ekkor XIV. Lajos már hetedszer utasította el a komoly beavatkozás gondolatát.

Viktor Amade Savoya fejedelme.

*

Rákóczi azonban a beltzi palatinusnéban lelkes támogatóra talált. Augusztus elsején tőle kapta meg a XIV. Lajos által engedélyezett összeget.⁸⁷ A külügyminisztérium könyvtárában van még két okirat, mely arra enged következtetni, hogy a király előbbi vonakodása után is kiutaltak egyízben 93,000 livres-t, egy más alkalommal pedig 31,620 livres-t, «pour Rákóczy»

(Rákóczi számára). Még az is megállapítható, hogy valami titkos ügyről lehetett szó, mert sem beiktatni, sem nyugtázni nem volt szabad ezt a tekintélyes összeget.⁸⁸

Közben Maron is élénk tevékenységet fejtett ki a magyarok érdekében, amint arról szeptember 6-án Toreyhoz intézett leveléből értesülünk. E szerint a palatinus neje csak Héliissant⁸⁹ biztosítékára vár, hogy a magyarokat pénzbeli segélyben részesítse. Megtudjuk azt is, hogy ez a hölgy a lengyel királytól fegyvereket szerzett Rákóczi számára. Az elbing-i raktárak 4000 puskájából kér 1000-t azzal az indokolással, hogy férje számára kellenek. A palatinusné annyira latbavetette minden befolyását a magyarok érdekében, hogy Maron szerint a franciák ő nélkül semmit sem tehetnének, a többi idegen diplomata állandó készenléte miatt.⁹⁰

Amikor az a hír járta, hogy XIY. Fajos havonta 100 ezer livres-t küld a fölkelőknek, a nagykövetek felkérésére Ágost király levelet írt Danzigba, megtiltván, hogy a Lengyelországban tartózkodó idegeneknek bárki is segítséget nyújtson, s hogy a magyar felkelők lengyel részről fegyveres segítségben részesüljenek.⁹¹ Ugyanakkor azonban, már ismert kétszínű politikájával, közölte Maronnai, hogy ezt a rendeletet csak a látszat kedvéért adta ki, s hogy azt is tudta, a beltzi palatinusnőnek eladott fegyverek a magyarok számára voltak szükségesek. Még azt is említette, hogy ő értesítette Rákóczit néhány osztrák érzelmű lengyel főúrnak ellene szőtt terveiről, s így ő bírta rá a menekülésre.⁹² Ennek a lépésnek persze megvolt a politikai háttere. A svéd király júliusban Klissownál fényes győzelmet aratott a lengyel-szász hadak felett s ezzel megerősödött abban a szándékában, hogy a lengyel koronát megszerezze. A bécsi udvar sem tartotta be a pénzbeli támogatásra nézve tett ígéreteit, s így a választófejedelem részére egyetlen mentség Franciaország támogatása volt. Ezzel is megkönnyítette Franciaország beleavatkozását a magyarországi mozgalmakba. Még hátra volt egy súlyos nehézség elhárítása: nem volt szabad, hogy a felkelés céltalannak és feleslegesnek tűnjék föl a franciák szemében. Ezt az akadályt a körülmények csakhamar lényegesen csökkentették.

1709 őszén Franciaországot két súlyos veszteség érte: Portugália csatlakozása a turini szerződéshez és Szavoja elpártolása. Ez a két csapás, valamint a lengyel király támogatása végre XIV. Fajost is cselekvésre bírta. Két évvel Rákóczi elmenekülése után . . . Torey, november 12-én kelt levelében figyelmébe ajánlja Maronnak, hogy mindenben kövesse a beltzi palatinusnő tanácsait s ama reményének ad kifejezést, hogy Ágost, ha támogatja a magyar ügyet, elnyerheti Szent István koronáját, s ekkor Rákóczinak az erdélyi fejedelemség maradna.⁹³

November 15-én a király közli Bonac-kal, hogy havi 10,000 tallért engedélyez a «magyar ügyek támogatására» s felszólította, küldjön Rákóczi táborába egy jó katolikus alattvalót, néhány tisztet és katonát és egy mérnököt.⁹⁴ E jó katolikus alattvaló számára — kit Fierville személyében jelöltek ki — külön utasítást is küldött, melyben kiemelte, hogy Rákóczit távolról sem tekinti lázadónak, hanem nagyapja jogos örökösének Erdély trónján. XIV. Lajos azt is kiemeli, hogy Rákóczi nagyapja Franciaország és Lengyelország szövetségese volt s ezért is pártolja Rákóczi fejedelem ügyét, ki «szabad nemzete élén» harcol jogaiért.⁹³ Szabad nemzet . . . törvényes örökös! Menynyire más ez, mint amikor Villarsnak azt írta, két és fél évvel azelőtt, hogy «nem hajlandó segítségben részesíteni a törvényes uralkodójuk ellen fellázadt alattvalókat . . .»

*

Ilyen a diplomácia: Rákóczi, teljesen hazafias érzésétől indítva, fel akarta használni Franciaország segítségét, azzal az indokolással, hogy szolgálatot tesz neki; Franciaország viszont most őt használta fel saját politikai céljaira.

S ezzel új fejezet nyílt meg Rákóczi francia kapcsolatainak történetében.

JEGYZETEK.

¹ Bercsényi jelentése 1701. júl.-ban, külügym. Lt. Pol. Level. Magyarország, 9, f° 12. és köv. 1.

² Du Héron levele XIV. Lajoshoz (Varsó, 1701. júl. 1.). U. o. Lengyelország, 109.

f° 434.

³ Mémoires du Maréchal de Villars (kiadta M. de Voquë), 1884. I. k. 332—3. 1. Villars jelentései XIV. Lajoshoz (Bécs, 1701. ápr. 6. Kül. M. Ausztria, 77. f° 191; 1701. ápr. 13. d^o, f° 208.).

⁴ Villars levele XIV. Lajoshoz (Bécs, 1701. ápr. 23. Kül. M. 77. f° 234.). L. Mém. Villars, II. k. 345. 1.

⁵ Villars levele XIV. Lajoshoz (Bécs, 1701. ápr. 30. Kül. M. 77. f° 263.).

⁶ U. az (1701. ápr. 27. u. o. f° 245.), 1. Mém. I. k. 333. 1. II. k. 273. 1.

⁷ XIV. Lajos Villars-hoz (Versailles, 1701. máj. 9.) Kül. M. Ausztria 77. f° 265.

⁸ Mém. I. k. 346. 1.

⁹ Du Héron levele XIV. Lajoshoz (Varsó, 1701. máj. 26.). Kül. M. Magyarország, 9. f° 66.

¹⁰ U. az (Varsó, 1701. júl. 1.). Kül. M. Lengyelország, 109 f° 434.

¹¹ XIV. Lajos levele Du Héronhoz (Marty, 1701. júl. 28.), u. o. f° 453.

¹² U. az (Versailles, 1701. aug. 4.), u. o. f° 467.

¹³ Du Héron XIV. Lajoshoz (Varsó, 1701. júl. 14.), u. o. 464.

¹⁴ Kül. M. Magyarország 9. f° 12. és köv. 1.

¹⁵ Du Héron XIV. Lajoshoz (Varsó, 1701. júl. 14.), Kül. M. Lengyelország, 109. f° 464.

¹⁶ U. az (1701. aug. 4.), u. o. f° 511.

- ¹⁷ U. az (1701. aug. 11.), u. o. f° 521.
- ¹⁸ XIV. Lajos Du Héronhoz (Mendon, 1701. szeptember 1.), u. o. f° 536.
- ¹⁹ Du Héron XIV. Lajoshoz (Varsó, 1701. aug. 18.), u. o. f° 549.
- ²⁰ Ferriol XIV. Lajoshoz (Pera, 1701. szeptember 3.), Kül. M. Törökország, 38. f° 117.
- ²¹ Du Héron XIV. Lajoshoz (Varsó, 1701. nov. 17.). Kül. M. Lengyelország, 110. f° 218.
- ²² Morreton Torcynak (Bécs, 1701. nov. 9.), Kül. M. Ausztria, 78. f° 365.
- ²³ V. az (1701. nov. 12.), u. o. f° 372.
- ²⁴ U. az (1701. nov. 10.), u. o. f° 379.
- ²⁵ U. az (1701. nov. 19.), u. o. f° 375.
- ²⁶ U. az (1701. dec. 7.), u. o. f° 4°9. Morreton a hadiviszony beállta miatt május 8-án Bécsből visszahivatott és 1702. június 2-án érkezett Párizsba.
- ²⁷ Du Héron XI^l. Lajoshoz (Varsó, 1701. nov. 27.). Kül. M. Lengyelország, 110. f° 251.
- ²⁸ Bercsényi emlékirata (1701. nov. 6.), Kül. M. Magyarország, 9. f° 37.
- ²⁹ XIV. Lajos levele Du Héronhoz (Versailles, 1701. dec. 24.), Kül. M. Lengyelország, 110. f° 254.
- ³⁰ Du Héron XIV. Lajoshoz (Varsó, 1701. dec. 1.), u. o. f° 273.
- ³¹ U. az (1701. nov. 24.), u. o. f° 230. és köv. 1.
- ³² U. az, u. o.
- ³³ Du Héron XIV. Lajoshoz (Varsó, 1701. dec. 16.). Kül. M. Lengyelország, 110. f° 309., 1. még a dec. 22-én kelt levelet, f° 320.
- ³⁴ U. az (1701. júl. 28.). Kül. M. Lengyelország, 109. f° 502.
- ³⁵ U. az (1701. dec. 16.), Kül. M. Lengyelország, 110. f° 309.
- ³⁰ U. az (1701. dec. 22.), u. o. f° 320.
- ³⁷ Du Héron levele Torcyhoz (Varsó, 1702. jan. 5.), u. o. f° 347.
- ³⁸ XIV. Lajos Du Héronhoz (1702. jan. 26.), u. o. f° 356.
- ³⁹ Ezt a szerződést 1702. jan. 16-án írták alá, azonban egyideig titokban tartották. Du Héron csak néhány héttel később szerzett róla tudomást (1. a XIV. Lajoshoz 1702. márc. 16-án intézett levelet, Kül. Min. Lengyelország, 113. f° 77-).
- ⁴⁰ Du Héron XIV. Lajoshoz (Varsó, 1702. jan. 30.). Kül. M. Lengyelország. 110. f° 422.
- ⁴¹ L. az (1702. február 5.), u. o. f° 439.
- ⁴² XIV. Lajos levele Du Héronhoz (Marly, 1702. márc. 2.) u. o. f° 459.
- ⁴³ Du Héron levele Torcyhoz (Varsó, 1702. február 12.), u. o. f° 465.
- ⁴⁴ Vagyis 30,000 livres.
- ⁴⁵ Du Héron levele XIV. Lajoshoz (Varsó, 1702. február 19.), u. o. f° 481.
- ⁴⁶ XIV. Lajos levele Du Héronhoz (Marly, 1702. márc. 16.), u. o. f° 494.
- ⁴⁷ Du Héron levele XIV. Lajoshoz (Varsó, 1702. márc. 10.), u. o. f° 518.
- ⁴⁸ 1702. március havában Torcynál megjelent Chalus úr, a császár egyik alattvalója, ki személyes sérelmek miatt akart a bécsi udvar ellen fegyvert emelni. Torcy elutasította a királyra hivatkozva (Kül. M. Ausztria, 78. f° 415., 420., 447., 463., 546., 562., 571., 572., 577., 584., 585.).
- ⁴⁹ XIV. Lajos levele Perriolhoz (Versailles, 1701. december 20.). Kül. M. Törökország, 38. f° 140.
- ⁵⁰ U. az (1702. március 20.), u. o. f° 178.
- ⁵¹ XIV. Lajos levele Du Héronhoz (Menon, 1702. ápr. 6.). Kül. M. Lengyelország, 110. f° 533.
- ⁵² Du Héron levele XIV. Lajoshoz (Varsó, 1702. márc. 19.), u. o. f° 536.
- ⁵³ Kzt a szót így írták hozzá a kéziratban.
- ⁵⁴ Kül. M. Lengyelország, 110. f° 562. Az emlékirat nincs keltezve.

- 55 XIV. Lajos levele Du Héronhoz (Marly, 1702. május 18.), u. o. f° 588.
- 56 Du Héron levele XIV. Lajoshoz (Varsó, 1702. jún. 19.), Kül. M. Lengyelország, III. f° 87.
- 57 L. az (1702. júl. 31.), u. o. f° 182.
- 58 XIV. Lajos levele Du Héron (Marly, 1702. aug. 24.), u. o. f° 1 go.
- 59 Ferriol levele XIV. Lajoshoz (Pera, 1702. jún. 8.), Kül. M. Turquie, 38. f° 231.
- 60 Mai nevén Izmid, bythiniai város, ahová Thököly visszavonult.
- 61 A Zrínyi név elfranciásítása.
- 62 ^{Perr.10i} xiv. Lajoshoz (Péra, 1702. júl. 20.). Kül. M. Törökország, 38. f°244.
- 63 U. az (1702. október 2.), u. o. f° 261.
- 64 XIV. Lajos levele Ferriolhoz (Versailles, 1702. nov. 13.), u. o. f° 283.
- 65 Kül. M. Lengyelország, 113. f° 245. és köv. 1.
- 66 Vallomások. Kül. M. Magyarország, 16. f° 238.
- 67 Maron levele Du Héronhoz (Varsó, 1703. jan. 11.). Kül. M. Lengyelország, 114. f° 19.
- 68 Bonac levele XIV. Lajoshoz (Varsó, 1703. február 18.), Kül. M. Svédország, 97. f° 103.
- 69 U. az (1703. márc. 2.), u. o. f° 130.
- 70 Így értelmezte Rákóczi XIV. Lajosnak Du Héronhoz 1702. május 18-án intézett levelét.
- 71 Rákóczi levele Bonac-hoz (1703. márc. 17.). Kül. M. Hongrie, 9. f° 84.
- 72 Kül. M. Magyarország, 9. f° 79.
- f° 221.
- 73 Bonac levele XIV. Lajoshoz (Varsó, 1703. ápr. 27.). Kül. M. Svédország, 97.
- 74 Du Héron levele XIV. Lajoshoz (1703. máj. 25.). Kül. M. Lengyelország, 114. f° 75.
- 75 Bonac XIV. Lajoshoz (Varsó, 1703. máj. 28.). Kül. M. Svédország, 97. f° 274.
- 76 Kül. M. Magyarország, 9. f° 93.
- 77 L. Bonac levelét XIV. Lajoshoz (Varsó, 1703³/₄. jún. ^o.). Kül. M. Svédország, <i>il- f° 318.
- 78 L. Du Héron 1702. márc. 26-án kelt levelét, Kül. M. Lengyelország, 110. f° 549.
- 79 Kül. M. Magyarország, g. f° 101.
- 80 Bonac levele XI¹⁷. Lajoshoz (Varsó, 1703. jún. 16.). Kül. M. Svédország, 97. f° 289....
- 81 Bonac levele XIV. Lajoshoz (Marly, 1703. júl. 26.), u. o. f° 300.
- 82 Bonac levele XIV. Lajoshoz (Varsó, 1703. jún. 30.), u. o. f° 318.
- 83 U. az (1703. júl. 3.), u. o. f° 331.
- 84 U. az (1703. júl. 7.), u. o. f° 336.
- 85 U. az (1703. júl. 17.), u. o. f° 346.
- 86 XIV. Lajos levele Bonac-hoz (Marly, 1703. aug. 9.), u. o. f° 326.
- 87 Maron levele Torcyhoz (Varsó, 1703. aug. 18.). Kül. M. Lengyelország, 114. f° 145.
- 88 Kül. M. Magyarország, g. f° 113.
- 89 J. B. Hélassant párisi bankár volt, aki Lengyelországgal élénk összeköttetést tartott fenn.
- 90 Maron levele Torcyhoz (Varsó, 1703. szeptember 6.). Kül. M. Lengyelország, 114. f° 155.
- 91 U. az (1703. szeptember 13.), u. o. f° 159.
- 92 U. az (1703. szeptember 27.), u. o. f° 165.
- 93 Torcy levele Maronhoz (Versailles, 1703. nov. 12.), u. o. f° 174.
- 94 Kül. M. Magyarország, 9. f° 120.
- 95 Kül. M. Magyarország, 9.

RÁKÓCZI
A KORABELI FRANCIA IRODALOMBAN

ÍRTA

MOLNOS-MÜLLER LIPÓT

A XVII. századbeli francia olvasó számára Magyarország egyike volt a legérdekesebb és legismertebb külföldi országoknak. Az első századok francia kapcsolatainak emléke még elevenen élt. Fenntartotta a hagyomány, a politikai, rendi és családi érdekeltség; színezte, a hézagokat kitöltve folytonossá tette a költői képzelet, s a múltba visszavetítve genetikai alapokra fektette a tudós találmány, mely a «közös eredet» felfedezésével a történelmünk előtti időkig visszavitte a francia-magyar összetartozás gondolatát.

A «grand siècle» művelt francia gyermeke szinte kialakult mag}’ar mondai- és történelmi hagyományba született bele. A «Hongrie», «Hongrois» neveket történelmének legendás emlékeivel együtt tanulta meg. A mese szerint Charlemagnak, a honalapító frank királynak, magyar királyleány volt az édesanyja, a szelíd «Berthe au grand pied», akit Kis Pipin, özvegyiségre jutva, követséggel hozott el Budáról feleségnek. Magyar királyok voltak Floire, Floras és Florent is; az egyik éppen Berthe-nek, a másik a középkor legnagyobb francia szentjének, Mártonnak édesatyja, a harmadik pedig Nagy Károly új, dunamenti keresztény hűbérországának fejedelme. A régi legendák még tovább mentek: a francia féltestvérének tették meg a magyart s úgy^{3*} emlegették Magyarországot, mint a franciák régi hazáját, melynek éppen Buda helyén volt a fővárosa, Sicambria...ⁿ

E mellett a körvonalaiban határozatlan, mesebeli Magyarország mellett megismerkedett a másikkal, a történelmi Magyarországgal is. Erről beszéltek neki a krónikák, az utazások és követjárások leírásai. Ezt őrizték a királyi látogatások és házasságok emlékei, a történelmi feljegyzésekben és korabeli lexikonokban éppúgy, mint a saint-denis-i királyi sírbolt vagy a messze székesfehérvári katedrális márványművein.

De eleven, élményszerű valósággá főképpen azokon a hősi alakokon keresztül lett számára Magyarország, akik képzeletében hazánkat megszemélyesítették. Történelmünk nagy királyai és szentjei benne éltek a középkori hagyományban, s különösen Magyarországi Szent Erzsébet asszony és a törökverő hős, Hunyadi János, századokon keresztül foglalkoztatták a középkori lelket és képzeletet. A «szegények anyja» a francia egyházi és világi köztudatban a keresztény könyörületesség legmagasztosabb eszményképe lett. Prédikációk, litániák, templomi énekek és világi költemények hirdették erényét, a könyvek száza vetekedett eszményképének megrajzolásában, s a francia

egyház nemes életét példaként állította királyleányai elé. Szerte az országban kórházak emelkedtek emlékére, nem volt katedrális, ahol ne lett volna ott a képe, s a XVII. század harmadik tizedében Párizsban is templomot alapított tiszteletére a boldogtalan királyasszony, Medici Mária. A magyar nemzetkép másik megtestesítője, Hunyadi János, a krónikairók legendás «Blanc de Hongrie»-ja, a középkor egyik legnagyobb hősenek számított francia földön is s a török veszedelemmel szemben megmozduló kereszténység lelkiismeretét fejezte ki. Az új keresztes hadjárat nagy hadvezérének hírért írás és kolostori hagyomány elevenen őrizte, harcban s halálban hű társának, Capistránó Jánosnak emlékével együtt, aki nemcsak a keresztes hadjárat lelke s kora leghatalmasabb szavú egyházi szónoka volt, de halála után a ferencesek legnagyobb szentjei közé is emelkedett. Példájuk s az eszme, mely bennük teljesült, a nemzedékek sorára hatott: a franciák ezreit vonzotta Magyarországra a török elleni harcba s Franciaországgal is megismertette Magyarország különleges szerepét.

A véres századok az egész kereszténység védőbástyájává avatták hazánkat s az események rendjén — az első harcoktól kezdve Bécs ostromáig és Buda visszafoglalásáig — nyomon követve a hadi szerencse változásait, Európa-szerte hatalmas irodalom sarjadt a magyar ellenállásból. Francia nyelven is százakra menő röplap, csataleírás, «relation», «mémoire», földrajzi ismertetés, szépirodalmi és történeti feldolgozás vitte szét a magyar-török harcok hírért, s a magyarországi személyes élmények és regényes epizódok emlékét. Kiadásukra nem egyszer a korszak legnagyobb könyvnyomatói — köztük az Elzevirek is — vállalkoztak, s némelyik munka újabb kiadásában megháromszorozta terjedelmét, hogy a közönség növekvő érdeklődését kielégítse. A XVII. század elejétől kezdve a nyomtatott folyóirat is hozzájárult a figyelem fenntartásához. A francia nyelvű Gazette-ek és Mercure-ök, melyek Bécsből eiedő tudósításaikban állandóan beszámoltak a magyarországi és erdélyi eseményekről, a határokon túl is olvasókra találtak. A török elleni harc európai súlyú, minden nemzetet érintő probléma volt, s vele kapcsolatban ismét európai hírűvé és jelentőségűvé vált Magyarország sorsa is, melyről a királyi, nemesi és kolostori könyvtárak polcain egyaránt bőséges könyvanyag tájékoztatót.²

A mesés kíváncsiságon és a történelmi érdeklődésen kívül a politikai érdekelttség is nagyban hozzájárult ahhoz, hogy hazánk felé forduljon a francia olvasó figyelme.

A francia külpolitika, amióta I. Ferenc fogságban is tapasztalta (1525) a veszedelmet, amit a német császárság és a spanyol királyság egykézben való egyesítése jelent, hagyományos feladatának tekintette a Habsburg-ház megtörését, s éppen ezért állandó figyelemmel kísérte a magyarországi és erdélyi események alakulását. Erdélyország fejedelmei természetes szövetségeseknek látszottak számára, s velük, főként Bethlen Gáborral és a Rákócziakkal rendszeres diplomáciai összeköttetésbe lépett.

A harmincéves háborúba való tényleges beavatkozástól kezdve (1635) Franciaország számára különösen fontosakká váltak ezek a kapcsolatok. Ennek tudata nemcsak Richelieu külpolitikáját hatotta át, de örökségként maradt — politikai irataiban szinte végrendeletként feljegyezve — utódaira is. Mazarin, a kor egyik legnagyobb politikusa, szintén magáévá tette ezt a felfogást, s jókor meggyőződéssé érlelte királyi neveltjében, XIV. Lajosban is. A nagy király még alig volt 11 éves, mikor a XVII. század közepén megírta első levelét Erdély új fejedelméhez, II. Rákóczi Györgyhöz, hogy a két család közt «hagyományos tiszteletről és vonzódásról», s a régi barátság fenntartásáról biztosítsa. Amint belenőtt «királyi mestersége» gyakorlásába, egyre jobban megvilágosodott előtte, hogy Európát átszövő tervei között több állandó találkozási pontot kínál az erdélyi külpolitika. Minden erdélyi Habsburg-ellentét vagy magyarországi «mozgalom» újabb császári csapatokat vonhatott el a francia határokról. Ezért, s nem csupán a hőst illető megbecsülésből, ápolta Zrínyi Miklós barátságát is. Ezért segítette a magyarországi elégedetleneket, akik a vasvári béke után a magyar népi egység védelmére szervezkedni kénytelenek. 1676-ban, mikor látta, hogy a Franciaország északi határain folyó harcok és a nimégue-i béketanácskozások sikere érdekében I. Lipót ellen elhatározó erővel kell fellépnie, még írásos szövetségi szerződést is kötött velük — az erdélyi fejedelmen keresztül — s haddal is támogatta ügyüket. A nimégue-i békében sikerült a francia határokat véglegesen kialakítania, s országának világhatalmi szerepét biztosítva, az európai helyzet urá\Tá lennie. De ugyanakkor éreznie kellett, hogy századokra szóló alkotását a magyar «diversio» is előmozdította. A császár ennek súlya alatt értette meg, «hogy békére van szüksége a Rajnánál, ha meg akarja fékezni a magyarországi felkelést». Országá érdekére gondolt akkor is, midőn mesteri diplomáciával továbbra is fenntartotta a kapcsolatot Thököly-vel, a kuruc királlyal, akit «à voie cotwerte» még Bécs ostroma idején is támogatt, egészen addig, míg a török bukásával egyidőre teljesen kilátástalanná nem lettek a magyarországi szabadságmozgalmak.³

A majdnem kétszázados politikai érdekeltség nem maradt a királyi diplomácia és a francia udvar titka. Nyilvánosságról gondoskodott diplomáciája útján a császári ellenfél, s maga a francia hivatalos politika is. A közvélemény fontosságát mindkettő ismerte, annak saját szempontjai szerint való befolyásolását mindig elsőrendű feladatának tekintette és a szerkesztők meg írók sorát tartotta szolgálatában. A többféle érdekek ütközését és feszítő erejét csakhamar megértette a közönség is, s az olvasók érdeklődése nagyra növelte a politikai sajtót s évkönyvben, folyóiratban, regényes és történeti munkában is fokozó előszeretettel kereste a külföldi, főként magyar, török és szentbirodalmi vonatkozású dolgok feldolgozását.

Az első francia folyóirat, a *Mercure français* mindenekelőtt a közönség természetes érdeklődésével számolt, mikor első számától (1611) kezdve bőséges összefoglalásokban ismertette a magyarországi és erdélyi eseményeket. Később

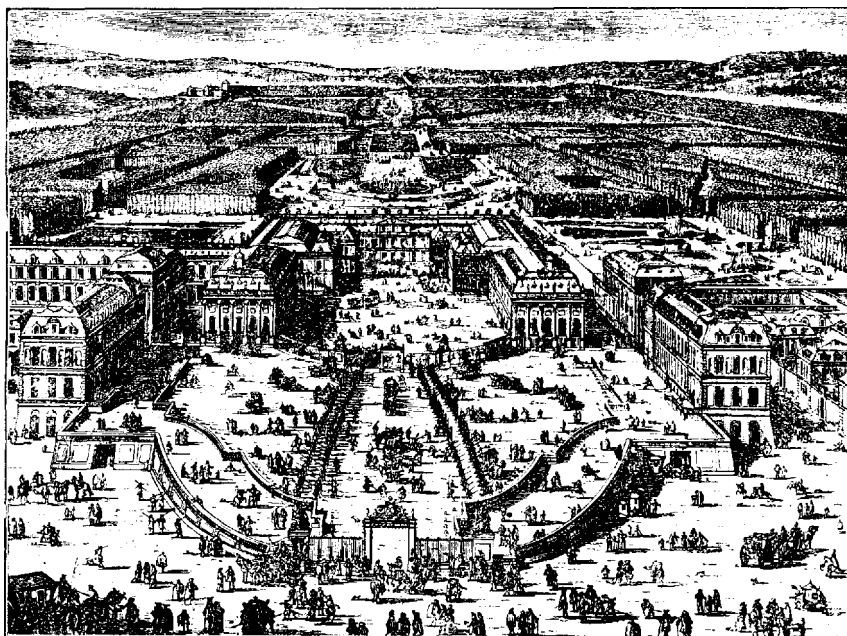
a politikai érdek itt is előtérbe került. Richelieu, hatalmának megalapozása után, valósággal állami monopóliummá tette a sajtót s bizalmi emberein keresztül maga irányította politikájának érdekei szerint. A Magyarországgal kapcsolatos hírek közlését is ezek az érdekek szabályozták. A Mercure-ben a «Botzkai», «Bethleen» és a «Ragotziak» Erdélye már különleges jelentőséggel szerepelt és Habsburg-ellenessége épp olyan fontos európai érdeknek számított, mint önállósága.

A magyar híreknek a század második harmadától kezdve az egész európai francia nyelvterületre kiterjedő nyilvánosságot biztosított az első rendszeres politikai hetilap megjelenése. A Gazette, mely a király és hatalmas minisztere személyes irányítását élvezte, a hivatalos külpolitikának akart Franciaországban, s még inkább a külföldön, kedvező közvéleményt biztosítani. A magyarországi eseményeket is ebből a szempontból ismertette; a politikai és hadi hírek mellett rendszeresen beszámolt a diplomáciai tárgyalásokról, a magyar-török-császári kapcsolatok szövevényes változásairól, a manifesztumokról és a magyar «malkontensek» sorsáról is, igyekezve mindenütt ellensúlyozni a Bécsből irányított birodalmi propaganda tendenciózus közléseit. Állásfoglalása nemcsak az udvar politikai felfogásának szabott irami; de ahhoz igazodott az egész francia közvélemény is. A francia vidéken (Toulouse-ban, Grenoble-ban, Besançon-ban és máshol) külön kiadások adták tovább híryanagát, melyet a század vége felé számos külföldi, francia nyelven megjelenő folyóirat (Gazette d'Amsterdam, G. de Bruxelles, G. de Hollande, G. de Leyde stb.) is értékesített.⁴

A folyóiratokon kívül nagyszámú röpirat, nyílt levél, mémoires és kötetekre terjedő illusztrált művek sora foglalkozott a magyar szabadságharcokkal, s Ausztria birodalmi politikájának s a magyar alkotmányosságnak összeütközését is jelentős vitairódalom tárgyalta. Különösen Zrínyi Miklós hősi alakja, Nádasdy, Zrínyi Péter és Frangepán tragikus kivégzése, s a lángrobbanó ellenállás regényes érdekességű fejedelmi hőse, Thököly Imre ragadta meg az olvasók képzeletét. Személyükben és az eseményekben nemcsak országos eszmék összeütközését s a francia érdekek szerepét látták, de megéreztek a lélek vonzó hősiességét is. Arcképeik, lenyomatott valódi és apokrif leveleik, a tragikus eseményekről készült korabeli metszetek is szolgálták a tárgy irodalmiságát, s a velük foglalkozó könyvek s kor legolvasottabb művei közé tartoztak. Különösen Thököly Imréről, egyéni sorsáról és meglepetésekkel teli katonai diadalairól, regényes szerelméről és házasságáról, szinte egész irodalom szólt. Történelmi és szerelmi érdekesség egyformán övezte személyét. Kgyik korabeli francia életírója méltán mondhatta előszavában, hogy «évek óta rajta függ Európa szeme», s az olvasók kíváncsisága már halála előtt mindent ismerni akart, amit megtudhat róla.⁵

Vonatkozott ez a kuruc király személyéhez fűződő politikumra is. A francia köztudatban benne élt a gondolat, hogy az öncélú Magyarország hadereje, a maga céljaiért küzdve, a francia érdeket is szolgálja. Még a kolostori

könyvtárak emelkedő csendjében is érdeklődéssel forgatták a magyar kérdésről szóló műveket. Jegyzeteket csináltak róluk, s méregették a közös érdekek útját, számolgatták a hadseregek erejét s plánumokat készítettek a jövőről.⁶ Így gondolkoztak a versailles-i udvarban is. A magyar hősök története s Thököly históriája a királyi könyvtár inomkötésű, címeres könyvei között is meg volt. Lapjait valószínűleg nemcsak udvaroncok és szép hölgyek keze koptatta el, de talán a Napkirályé is forgatta. Palotájának díszítő motívumai közé már előbb bekerült a lófarkos török zászló, s a század vége felé a kuruc fókos is. Bz is emlékeztette a kuruc királyra, aki saját képe párjául XIV.

Versailles XIV. Lajos korában.

Lajosét is pénzére vésette, ezzel a szép felírással: «Ludovicus XIV Galliae Rex, Defensor Hungáriáé».⁷

A XVII. század végére a történelmi hagyomány és az események folytonos sorozatából táplálkozó irodalmi és politikai érdeklődés Franciaországban, s a határokon kívül eső francia művelődési területeken is, széleskörű nyilvánosságot és különleges figyelmet biztosított a magyar eseményeknek. Mikor II. Rákóczi Ferenc történeti fellépése elkövetkezett, sajtóban és irodalomban már mindenféle előkészített talajra lelt és erősebb s messzehatóbb visszhangot kelthetett, mint bármilyen magyar ügy a korábbi időkben. Nevének varázsa már magában is hatott. A személyével kapcsolatos rendkívüli események még jobban felkeltették az érdeklődést. Fejedelemségének

európai horderejű politikai és hadi tényeiben pedig már az egész francia, közvélemény a maga ügyére ismert. Mikor aztán a dicső vesztes és a hazájáért való száműzetés glóriájával Franciaországba került, egyéniségének belső, kiváltságos értékeit is megismerhették a kortársak, s feljegyzéseiken keresztül megörökíthette az irodalom. Fellépésétől haláláig és Emlékiratainak megjelenéséig alig egy emberöltő telt el, de ez elegendő volt arra, hogy a fejedelem emlékezetét kitörölhetetlenül bevéssze a francia köztudatba s abban a magyar nemzetkép legfőbb jellemző jegyévé avassa az önzetlen hazaszeretetet s a lovasasság és hősiség fogalmát.

II. Rákóczi Ferenc nevét, hősi egyéniségét, politikai és hadi szerepét a folyóiratok tették először ismertté a francia olvasók szélesebb körei előtt.

A külföldi — főként németalföldi — francia közlemények már a XVII. század utolsó évtizedétől kezdve megemlékeztek személyéről és sejtették, hogy mostohaapjának pályája s az ősöknek a magyar szabadságmozgalmakban való része végzettszerűen vezérszerepre fogják rendelni a megújuló küzdelmekben. A franciaországi folyóiratok a XVIII. század első évétől, elfogatásától kezdve foglalkoznak vele. A spanyol örökösödési háború felé haladó hónapokban európai jelentőséget nyert a sárosi esemény, s különösen a francia külpolitikát érintette közelebbről. A közönségnek ugyan nem kellett tudnia a diplomácia titkáról, de azt koronként célszerű volt éreznie, hogy a Franciaország és a Habsburg-birodalom között folyó küzdelmet Rákóczi fellépte és a magyarországi események kedvezően befolyásolhatják. Érthető tehát, hogy a főként politikai tartalmú Gazette 1701-től kezdve egy egész évtizeden keresztül szinte hétről-hétre beszámol a fejedelemmel kapcsolatos dolgokról s hogy a szépirodalmi jellegű Mercure de France is állandó figyelemmel kíséri hadiútját és ismételten megemlékezik a szabadságharc ügyével foglalkozó könyvekről.

Franciaországban a Gazette ír róla először. A közölt hír elfogatásáról szól s egy április 23-án kelt bécsi levél alapján a május 14-i számban jelenik meg. Fogságvetését a felvidéki rablók garázdálkodásával hozza kapcsolatba, s ezek támogatásával vádolja a fejedelmet, hogy így kisebbitse a felkelés súlyát. A későbbi jelentések már teljesebben megvilágítják az esemény horderejét s a háttérből is feltárják mindazt, ami a császári diplomácia zavarát megvilágosíthatja, de nem érinti a francia diplomácia szerepét. Kibontakozik az egész «hatalmas összeesküvés» és feltűnik mögötte «Tekeli» a legendás hírű kuruc király, aki elfogott titkára útján «maga volt a felkelés mozgatója s most törökjeivel és tatárjaival», sőt «a fényes porta egész hadseregével» készül betörni az országba. A bécsi hír arról is tud, hogy a magyar ezredek is be voltak avatva az összeesküvésbe — Deák Pál ezredesnek kétezer huszárával Laxenburgban kellett volna elfogni a császárt és egész családját, — hogy Rákóczi fogságba vetése hírére huszonötezer felvidéki híve gyűlt össze ki-

szabadítására, s hogy Belgrád felől tizenötezer tatár és kozák már útban van megsegítésére.⁸ A Gazette ettől kezdve állandóan nagy figyelemmel követi az eseményeket. Az elfogottak sorsán kívül, már 1701-ben is, főként a magyarországi közhangulat és a katonai helyzet érdekli. Igyekszik megállapítani, hogy az országos és egyházi főurak Rákóczival tartanak-e, s mellé áll-e a magyar ezredek katonasága. Tudni akarja, hogy halad a császári toborzás és rekvirálás ügye, s hogy az események miatt kénytelenek lesznek-e visszatartani Magyarországon az Észak-Olaszországba szánt tüzérseget. Megnyugvással írja, hogy a «magyar elégedetlenek izgatására már Moldva is felkelőben van, s hogy Erdély kormányzója, Rabutin tábornok, kénytelen egész hadseregét a határain gyülekező tatárok és oláhok ellen fordítani . . . pedig maga Erdély is készen áll a felkelésre.»⁹ Longueval kapitányról csak futólag szól, s a dolog természete szerint nem tesz említést azokról a hírekről sem, melyek a franciául írt Gazette d'Amsterdamban jelentek meg \fillars bécsi francia követ szerepével kapcsolatban.¹⁰ Rákóczi kiszabadulásáról, — melyet a Memorabilia Anni MDCCI az év tíz legfontosabb eseménye közé sorol és képen külön is bemutat — annál kimerítőbben tudósít. Ismerteti a menekülés regényes részleteit, a bosszúálló üldözést, kegyetlen megtorlást, az üldözött szerencsés menekülését és körülményes bujdosását Lengyelországban.

Rákóczi nevével kezdődnek az 1702. esztendő magyar hírei is. Közlik, hogy vérdíjat tűztek ki fejére, hogy bérgyilkosok leskelődnek nyomában s megcáfolják az elfogatásáról és megöléséről terjesztett híreszteléseket. De január végén hetekre elhallgat a hír. Azokban a napokban, midőn az olaszországi francia hadsereg java s maga a vezérlő tábornok is a császáriak fogságába kerül, a Gazette semmi kedvezőt nem jelenthet hazánkról: «Magyarországból az a híradás jött, hogy ott minden csöndes ...» De április végén már Bercsényi lengyelországi készülődéseiről számol be, júliusban Rákóczi moldvai útjáról ír, augusztusban egy újabb nagy magyar felkelésről, s szeptemberben hírül adja, hogy: «Gamboski huszárezredének 140 embere» — akiknek a rajnai csapatokhoz kellett volna csatlakozni — megtagadta az engedelmességet s egy «elégedetlen» vezetése alatt elindult Lengyelországba, «hogy a magyar ügy mellé álljon». . ."

A magyar események megítélésében kifejezésre jutó francia szempont a következő években erősebben megnyilvánul s mind kizárólagosabban hadi és politikai érdekűvé válik. Érezni, hogy Franciaország léte egyik legnagyobb küzdelmét vívja s ebben minden erejét megfeszíti. A külföldön zajló eseményekből csak az fontos számára, ami érdekeit szolgálja. A világ minden tájáról beszerzett és hétről-hétre számon tartott híryanag mögött szinte látni a hatalmas mozgató és rendező értelmet: a Napkirályt, akinek szeme áttekinti és hatalma a maga érdekéhez kényszeríti majd az egész Európát.

Rákóczi harca — úgy amint 1703-ban a Gazette-ben tükröződik — Franciaország hatalmas küzdelmében csak az egyik keleti hullámnak látszik.

Mintha még kitörésének idejét is befolyásolnák a francia események. Egy rendkívüli méretű, Bécs ellen irányított koncentrikus támadás tervébe látszik beleilleszkedni, hogy északról és keletről támogassa Villars francia tábornok és a bajor seregek fejlődését s a délről felvonuló Vendôme tábornok hadseregével való közös előnyomulást. Rákóczi tavaszi előkészületeinek a nyugati szárnyak májusi egyesülését kellett megkönnyíteni, s a júniusi betörésnek és a meginduló előrejutásnak lehetővé tenni a nagy francia hadi célt: a hochstádti síkon vívott szeptemberi csatát és az Augsburg ellen való decemberi előnyomulást.¹²

De a magyar események nemcsak a francia katonai érdekeket szolgálták, hanem a politikai terveket is. A francia-ellenes koalíció sorsát nagyban befolyásolta az európai közhangulat, s a francia kitartást és áldozatkészséget az ország közvéleményének bizakodása. Midőn Szavója és Portugália harcbalépése fenyegetni kezdett, nagy jelentőséggel bírt, ha a Gazette Bécsből hírül adhatta, hogy «a magyar rendek tudomására hozták a császárnak, hogy nem tudják megfizetni a nyugati hadjáratra kért három millió forintot», s Törökországból (1703 februárjától kezdve) azt jelenthette, hogy Rákóczi negyvenezer tatárt gyűjtött össze a «Budziákban», s nyolcezer «malkontensével» hozzájuk csatlakozva betörni készül Magyarországra; vagy a Felvidékről azt közölte (júliusban), hogy a felkelők «nagy számban gyülekeznek Szatmár környékén s szétverésükre Rabutinnak több ezredet kellett kivonnia Erdélyből», sőt el kellett vonni Bécsből is — mely már «szinte teljesen védelem nélkül maradt» — bajor harctérről hozott csapatokat, s Kassára kellett irányítani «azt a 4000 emberből álló hadtestet is, mely Buda környékén gyülekezett azzal a rendeltetéssel, hogy Olaszországba induljon».¹³

A kétséges hónapokban különösen fontos volt, hogy Nyugaton tudják és hétről-hétre bizonyítva lássák, hogy — hiába költik a császáriak ismételt halála hírét — Rákóczi él, június óta már Magyarországon jár, «hatalmas pártja van, mely maga köré gyűjti majdnem az egész nemességet», hogy táborába siet mindenütt a nép; hogy csapatai júliusban már tízezerre mentek, kezükben tartják Felső-Magyarország egész keleti részét, augusztusban már túl a Tiszán haladtak és Erdélyig jutottak előre, ahol felszabadítóként várja őket a nemesség s az egész lakosság. Rákóczi sikere így súlyt jelentő fontos érv és jó értékesíthető pszichológiai tényező lett a francia külpolitika harcában is. Ez a válságos hónapokban hasznát látta, hogy a Gazette a távoli, «keleti fronton» Rákóczi csapatainak szerencsés haditényeiről számolhatott be, vagy éppen diplomáciai sikereiről közölhetett adatokat. A tiroli francia támadás küzdelmei között hírül adta Erdély felkelését, néhány héttel később a rákok és szlovének csatlakozását; a hochstádti győzelem után Thökölynek és bujdosóinak visszatérését jelentette, s Rákóczi követeinek a török szultánnál való kedvező fogadtatását emlegette.¹⁴

A francia érdekszövetség helyzetének előnyös feltüntetése mellett a Gazette állandóan törekedett arra is, hogy minél feltűnőbben rámutasson a

császári udvar súlyos nyugtalanságára és aggasztó helyzetére. Az egyesült francia támadás megindulásakor arról adott hírt, hogy majdnem az összes védőcsapatokat Kassa felé kellett irányítani, s így Bécs «szinte teljesen védelem nélkül maradt»; szólott «az udvar rendkívül nyugtalanságáról s a török támadástól való rettegéséről is» és szívesen emlegette, hogy Rákóczi katonái «betörttek Morvaországba s 15—16 mérföldre jutottak» a Habsburg fővárostól úgy, hogy «a császár a felkelőktől való félelmében már nem is mer visszatérni Bécsbe . . . . A gúnyos hang és személyi kisebbités vágya többször is kiérzik a hírekből. Érv ez akkor is, ha a császári diplomácia egy-egy vesztett kuruc csata után a felkelés végleges leverését hirdeti. Érv különösen akkor, ha a császár békealkudozásainak, fenyegetéseinek, vagy ígéreteinek kilátástalanságát kell bizonyítani. 1704 új

esztendejére a Gazette az udvar hű embereinek, Forgách és Pálfi grófoknak a császárhoz benyújtott jelentéséből idézi, hogy Magyarország «minden népessége az elégedetlenek pártjára állott már s még a rácok is hozzájuk csatlakoztak, pedig azok előbb ellenük fogtak feyvert.»¹⁵ Meginatni az európai közvélemény bizalmát a német-római császár hatalmában: ez — különösen 1704-

től kezdve — legfőbb célja lesz a Gazette-nek.¹⁶ Franciaországra nehéz évek következtek: az augusztusi súlyos hochstädt-bernheim-i vereség után 1705-re már a Moselle folyásáig tolódott a harc; 1706-ban ki kellett vonulnia Olaszországból és Spanyolországban is megingott a hatalma; 1707-ben északi határait fenyegette az ellenség serege,¹⁷ s 1708-ban egyszerre mért rá csapást a déli Provence-ban és északon Flandriában. Az oudenarde-i végzetes vereség és Fille elfoglalása megnyitotta az utat az ország szíve felé. XIV. Fajos meg nem törő akarata és Villars tábornok energiája évekig kemény küzdelmet vívott, hogy visszaadja a bizalmat a

XIV. Lajos a fejedelmek pártfogója.

kimerült, éhségtől, járványoktól fenyegetett nyugtalan országnak, s a harci-erőt a megtört seregeknek.¹⁸ 1712 júliusában már az ország sorsa forgott kockán s a hetvennégy éves, betegségek-től és családi csapásoktól is gyötört öreg király, kiegyenesedett és mindennel leszámoló páratlan hősiességgel, tábornokával együtt készült az utolsó nagy csatára, hogy «együtt pusztuljon el velem, vagy megmentse az államot».¹⁹ F^s a csapások legnagyobb része egy párisi születésű francia, az egykori elbocsájtott kis abbé, Szavójai Jenő tábornok személyén keresztül érte. XIV. Lajos meg akart ezért fizetni uralkodói és emberi mivoltában egyaránt. Rákóczi előtte nemcsak magyar fejedelmi sarj volt, de a császár gyámfia is, s — mint németbirodalmi herceg — alattvalója. Felkelése személyi érzelmeiben is sértette a császárt és így kétszeres csorbát üthetett tekintélyén. Ezt a csorbát a küzdelem hosszú éveken át való elhúzásával kimélyíteni, s a császári sikertelen békealkudozások során különösen éles világitásban a hatalmak és a közvélemény elé tárni, szükséges személyi kielégülés volt a Napkirály számára s a mellett fontos hatalmi érdeke is; ha katonai téren egyelőre nem adhatta vissza az ismétlődő csapásokat, legalább politikai téren akart minél erősebben és minél tartósabban ártani. Szándékát azonban keresztülhúzással fenyegette a kísértő császári-
kuruc megegyezés.

A 65 éves Lipót császár uralkodása végén már maga is erősen óhajtotta a belháború megszüntetését s utóda József császár, akit Rákóczihoz személyes jóviszony is fűzött, a kortárs több megértésével minden erővel igyekezett a megegyezésre. 1704-től kezdve szinte hónapról hónapra megismétlődnek a tárgyalások a császáriak és a kurucok között, közvetlen küldöttek útján, vagy a holland és angol szövetséges közvetítésével.

A Gazette résen állott. 1711 végéig nem merülhetett fel békekísérlet a nélkül, hogy ne igyekezett volna meggyőzni a közvéleményt annak reménytelensége felől. 1703-ban Pálfi gróf kísérli meg az alkudozásokat a kurucokkal: «... a magyarok nem bíznak a császár ígéreteiben . . . hiába terjesztik a hírt, hogy megegyezés készül az elégedetlenekkel, biztosra vehető, hogy a tárgyalások máris teljesen megszakadtak». 1704 elején Szavójai Jenő próbál egyezkedni: «. . . kevés a valószínűsége, hogy eredményt ér el, hiszen kétségtelen, hogy Rákóczi herceg előfeltételként az erdélyi fejedelemséget kéri s a külföldi hatalmak garanciáját ... a hadakozás tovább tart ... s Rákóczi manifesztumban szólította fel csatlakozásra a szomszéd tartományokat is». Egy hónap múlva Hollandia küldötte próbál szerencsét: «... nagyon kétséges, hogy a malkontensek elfogadják Hollandia és Anglia közvetítését, mindkettő teljesen a császár érdekét szolgálja, s nagyon távol van, ha értékesíteni kell a garanciát ... az elégedetlenek máris folytatják a harcot, még nagyobb tüzzel, mint azelőtt . . .». Újabb hónap s a birodalmi államok követe próbálkozik s Anglia és Hollandia garanciáját hozza: «... kevés remény van rá, hogy az elégedetlenek meghallgatják . . . Bercsényi nem is ajánlotta neki, hogy a válasza várokozzék, jobb, ha visszatér Bécsbe.» Tavasz végén újabb

kísérletek: «... minden ok megvan annak feltevésére, hogy a kurucok csak azért fogadták el a tárgyalások tervét, hogy kitolják az erősebb császári támadások idejét addigra, amikorra a franciák és a bajor választó is harcba állanak . . . Rákóczi bizonyosan nem fogadja el a fegyverszünet ajánlatát», mert ez megfosztaná taktikai előnyétől. Nyár felé a kalocsai érsek indul Rákóczihoz, aztán a nádor lép közbe: «... a közeli megegyezésnek a reménye teljesen szétoszlott . . . rossz hírek jönnek Magyarországból, s Bécsben minden eddiginél nagyobb sietséggel építik az erődítményeket . . . Rákóczi Magyar-, Erdély- és Horvátország összes népeit csatlakozásra szólította». Júniusban a badeni választó akar közvetíteni: «... minden valószínűség szerint ő se lesz kevésbé gyanús, mint az angolok és hollandok . . . egyik magyar hadtest már Bécsset fenyegeti».

A «súlyos viszonyok között» az Államtanács tesz megegyezési ajánlatot: «. . . de Rákóczi herceg úgy látszik, ki akarja használni a kivított előnyöket és az egész Magyarországot harcra szólítja, hogy egy új 100,000 főből álló sereget gyűjtsön a meglévő mellé». Ugyanakkor a császár ismét elküldi Rákóczihoz a kalocsai érseket az üzenettel, hogy helyreállítja jogaikat és összehívja három hónapon belül az országgyűlést: «... minden jel azt mutatja, hogy a magyarok felhasználják előnyös helyzetüket és maguk fogják kivívni a jogaikkal és szabadságukkal való rendelkezést — hiszen titokban a törökök és tatárok is segítik őket — s nem várják szerződéstől, melyet úgysem tartana meg a császár a harcok befejezése után». Július 2-án Marlborough Donauwörth-nél megveri a francia-bajor sereget, a császár felhasználja az alkalmat és újabb békeajánlatot tesz a magyaroknak. «Az elégedetlenek vezérei már informáltattak a harc részleteiről . . . s kijelentették, hogy nem fogadhatják el a császár javaslatát . . . úgy látszik, előnyt akarnak húzni helyzetükből ...» Újabb hírek járnak a béküléstről: «épp oly alaptalanok, mint az előbbieket». A badeni választó tanácsára részletes ajánlatot juttatnak el Rákóczihoz: «... nem fogadják el, már egyáltalán nem bíznak az udvar ígéreteiben». Ősszel mégis sikerül megkötni a fegyverszünetet: «... alig hihető, az ellenségeskedés folytatódik, úgy látszik, Rákóczinak sikerült megszerezni a török segítségét is»; — ha mégis életbe lépett volna: «... nagyon nehéz lesz a további megegyezés, az elégedetlenek nagy igényei miatt . . . azt kell feltételezni, hogy Rákóczi és vezérei csak azért fogadták el a fegyverszünetet, hogy módot adjanak katonáiknak az aratás és a szüret terméseinek betakarítására ... a magyarok határozottan kijelentették, hogy újra kezdik a háborút, ha nem teljesítik követeléseiket, . . . másrészt minden ok megvan, hogy azt higgyük, hogy kérésük egy részét sohasem fogják teljesíteni.» Október végén komoly tárgyalások kezdődnek Selmecen: «Már ott van Thekeli gróf is, hogy érdekeit védje . . . Anglia és Hollandia követe a fegyverszünet meghosszabbításán fáradozik, de keresztezték szándékukat Thököly gróf követei. . . s várják a török követ megérkezését is . . . a legújabb hírek szerint az elégedetlenek kijelentették, hogy sohasem engednek követeléseikből, azokért

készek életüket és vagyonukat áldozni, s remélik, hogy Isten segíteni fogja igazságos ügyüket . . .» 1704 végén megszakad a tárgyalás s a Gazette decemberben hírül adhatja: «Az ellenségeskedések újra megkezdődtek.»²⁰

A megegyezés lehetősége azonban ettől kezdve mégis állandóan kísértett. De a Gazette mindig meg tudta erősíteni a közhangulat bizakodását a magyar szabadságharc megalkuvás nélkül való tovább folytatásában, s így ébren tarthatta a közvélemény hitét a császári hadak küszöbön álló vereségében. Segítette munkájában a Mercure is. A megnyugtató hírek szinte hónapról-hónapra felmerültek: tartalmukat színessé tette a sokféle esemény, új jegyekkel látta el a fejlődés, hősi magasságba emelte élet és halál folytonos szembenállása, de a levonható következtetés vagy kifejtett tanúság lényegében mindig azonos volt: Rákóczi sohasem fog kibékülni, s hadisikere súlyos nyugtalansága marad a császárnak. 1705-ben az osztrák tartományok pusztítása, Bécs fenyegetése, Erdély elfoglalása, a tatárok csatlakozása a legfőbb érvek, s Rákóczi manifesztuma, a szécsényi országgyűlés esküje, Bercsényi «kemény és fensőséges beszéde» a pecsétes bizonyosság.²¹ 1706-ban a törökök «hadikészülődése», Anglia és Hollandia garanciájának végleges elutasítása, s az a hír, hogy Rákóczi — «értésítést nyervén a császáriak Olaszországban és Elzászban szenvedett vereségeiről» — újabb követeléseket fűzött a megegyezés előfeltételeihez.²² 1707-ben — Szavójai Jenő serege a francia határokat pusztítja már — az ónodi országgyűlés detronizációja a nagy tény, mely «nyilvánvalóvá tette, hogy nincs többé mit reménykedni az elégedetlennel való megegyezésben» s lehetőséget teremtett arra, hogy valamelyik harcban álló ellenfél foglalja el a Habsburg-királytól elvett magyar trónt.²³ 1708-ban maguk a császáriak szolgáltatják a bizonyítékot: «a németek alig kezdték bejelenteni publikációikban, hogy ívj, nagy sereggel indulnak a Rajnához, két hatalmas ok máris arra kényszerítette őket, hog} hangot változtassanak: az egyik az, hogy Rákóczi herceg harmincezer emberével Pozsonynál áll, s a császár kénytelen több ezredét, melyet a Rajnára szánt, Magyarországra indítani», a másik a flandriai ellentámadás; . . . az örökös tartományok is kezdik már érezni, hogy a magyarokkal való «megegyezés hírét csak azért terjesztik, hogy Őket minél nagyobb erőfeszítésekre kötelezhessék, s ezért kényszeríteni fogják a császárt, hogy mindenáron békét kössön».²⁴ De a magyarok még Oudenarde és Trencsén után sem engednek követeléseikből. 1709-ben is «a béke reménye országukban távolabb van, mint valaha volt».²⁵ 1710-ben is «véresen, de nyakasan» ellenállnak.²⁶ 1711-ben a szatmári béke ténye megzavarhatta volna a francia közvélemény bizakodását. De ennek még újabb erőfeszítésre kellett készülnie s a Gazette jelentette, hogy «Rákóczi visszautasította a békét, párthívei megcsalattaknak érzik magukat, s vele együtt Lengyelországba vonulnak. . . . Kassa, Ungvár áll, « . . . Munkács bevehetetlen . . . a harc újra kezdődhet . . . a törökök is nagy készüléteket tesznek».²⁷ Még 1712-ben is hírül adja a Gazette, hogy az ország forrong, a császáriakra a nyomás alig kisebbedett: a magyarok ellenállása nem szűnt

meg, itthon maradt hívei összeköttetésben maradtak Rákóczival s mindenről tudósítják.²⁸

Franciaország legváltóságosabb évtizedében, midőn a nemzet élet-halál harcában szinte teljesen egyedül állott a 65 éves Napkirály — «seul contre tous» hirdette jelmondata — a Gazette és a Mercure — mindenüvé, ahol franciául értettek — hétről-hétre elvitte a hitet fenntartó, bizakodást ébresztő híradást: «Rákóczi harcol». Hírből és beszédből ezren és ezren megismerték hősi életét és megsejtették, hogy sorsa alakulásával fordul a francia sors is. Érezték, hogy a fejedelmi ifjú, aki még alig jutott túl a huszonötödik évén, százados emlékek kapcsán és szülői örökségen keresztül, elrendeltetészerűen hozzákötötte sorsát ahhoz az országhoz, amelyhez «mindig különös rokonszenvvel és ragaszkodással vonzódott».²⁹ Megértették, hogy azonosította magát ügyükkel, s azonosnak tartotta azzal hazája célját is, mert — harcban a «német sassal», mint az — annak győzelmében látta a magyar szabadságjogok és a magyar nemzeti öncélúság legfőbb biztosítékát. Hitét nem biztosította szerződés, úgy vélte, biztosíthatja hősisége, önzetlensége és hűsége. Kitartott mellette még legsúlyosabb helyzetében is. A megegyezést kínáló ígérekkel szemben is. Akkor is, midőn — amint a Cazetta írta — mindent megkaphatott volna hazájának s önmagának, ha húszezer embert adott volna a császárnak Franciaország ellen.³⁰ Vir Justus et integer. Alakja túlnőtt az egyéneken. Túlnőtt — a Gazette és Mercure olvasói ilyennek látták — a magyar történelmen. Egy világtörténelmi harcot segített eldönteni nemzedékek sorára. Testén fogva fel a német sas csapását, megkönnyítette Franciaországnak, hogy kivárja a napot, melyen Isten «látható jelét adta pártfogásának» s a francia hadak valósággá teheték, amit a Napkirály érdemre veretett: *Clausa Germanis Gallia*.³¹

Vezéri és fejedelmi gondjai között, állandó székváros nyugalma nélkül, harcban az ország különböző részein, vagy a szervezés és szinte semmiből való teremtés titáni munkájában, — s vérben és verejtékben lelke mélyén szinte mindig egyedül: figyelemmel kísérhette-e Rákóczi a képet, mely róla s a magyar felkelésről a francia közvéleményben kialakulóban volt? Tudta-e egymás mellett látni a térben és időben külön álló vonásokat, s érzés nélkül, mérlegelő nyugalommal tekintve képmását, észre vette-e, mi benne ő, s mi a másoló szándéka? Legalább diplomáciájának fel kellett tárnia e kettősséget, s figyelmeztetnie a gondolkodásbaejtő különbségre.

A Gazette és a Mercure a francia érdekek szempontjából rajzolták meg képét a közvélemény számára. Rákócziban nem a hazája jogaiért küzdő, a magyarság közakaratóból választott vezért s a közös nemzeti akarat kifejezőjét mutatták be elsősorban, hanem a Habsburgok kibékíthetetlen ellenfelét. A felkelés magvai nemzeti programja alig bontakozik ki, Rákóczi mindig csak mint az elégedetlenek feje szerepel s a francia hírek, ha meg is emlékeznek erdélyi fejedelmé, majd Magyarország vezérő fejedelmévé — *protecteur de la Hongrie* — történt megválasztásáról, maguk sohasem nevezik

fejedelemnek s nem fejeznek ki semmilyen állásfoglalást a felkelés vagy akár a választás ügyében. A francia közösségvállalásról — hírlapokban — semmi nyom. Még Rákóczi francia ezredesei is (Sieur Verville fogságba jutásakor merül fel a probléma) «nem a Legkeresztényebb Király küldöttei», csak katonák Rákóczi szolgálatában.³²

A fejedelem már 1703-ban ismerte a közvélemény fontosságát s tudta, hogy ez mennyire befolyásolhatja az országos és uralkodói állásfoglalásokat. Ilyen célból adta ki a felkelést igazoló munkácsi manifesztumot is, latinul, hogy ne csak a külföldi fejedelmi udvarokhoz szóljon, hanem az ország különböző nyelvű népeihez s a szomszédos tartományok lakóihoz is. Hadainak is előtte vagy nyomában járt mindig a felvilágosító munka.³³ A francia újsághírek hiányos tájékoztatása s a meginduló császári közlemények támadásai így már 1704-ben meggyőzték arról is, hogy a magyar szabadságharc céljainak külföldi igazolását és megvédését szélesebbkörű francia nyelvű propagandával kell biztosítani.³⁴

Mindenekelőtt a felkelés okairól és jogosságáról akarta tájékoztatni az európai (főként a francia és birodalmi) közvéleményt. A bécsi közlemények vádaskodásával szemben meg kellett mutatni a magyar nemzet százados sérelmeit s alkotmányos jogát az ellenállásra. Az első röpirat, mely 1705-ben Baselen jelent meg *Manifeste des Mécontents de Hongrie* címmel, ezt a célt szolgálja.³⁵ Szembeszáll a «lázas és rebelliség» vádjával: «mindkettő ellenséges rosszakaratból és a Magyar Királyság alkotmányának nem ismeréséből» származik. A felkelők «nem akarják kivonni magukat az engedelmesség alól, amellyel a nemzet által megválasztott uralkodónak tartoznak; . . . felkent személyük iránt — egyéniségük és kiváló tulajdonságaik miatt — mély tisztelettel vannak», s nem ellenük, hanem szabadságuknak és azoknak az előjogoknak megvédésére fogtak fegyvert, «amelyek megtartására az uralkodók maguk is megesküdtek». Hogy az «olvasó előtt rendben kitűnjék az igazság», a röpirat röviden ismerteti a magyarok eredetét, akik Pannónia ősi lakosainak, Attilának harcias, független természetű utódai, kiemeli ősi alkotmányukat: Szent István atyai kormányát; II. Endre törvényeit, melyek biztosították a nemesség jogait s «egyensúlyt teremtettek a királyi túlhatalom s a nemzet szabadsága között, s ennek megvédése érdekében a királyság egyházi és világi főurainak megadták a jogot a fegyveres ellenállásra is, a nélkül, hogy ezért lázadóknak volnának nevezhetők»; hangsúlyozza az ország király választási jogát, a négy rend törvényhozó szerepét, a nemzetnek a nádorsághoz, s ezzel a hadi és igazságszolgáltatási ügyekhez való jogát; s kiemeli a magyar alattvalóknak az ország kormányzásában való kiváltságát. A király mind e törvények tiszteletben tartását vállalta esküjében, s mégis minden törvény ellen újabb sérelmeket követnek el, s ezekre sohasem kapni országgyűléseken orvoslást. Sőt az 1687-es országgyűlést erőszakkal még arra is kényszerítették, hogy törvény ellenesen — erőszak hatása alatt, s «egy napon semmisítve meg hét század fundamentu-

mát» — kimondja a Habsburgok örökösödési jogát. Az ország tiszteletben és megbecsülésben tartja József királyt — a sérelmekért is nem őt, hanem tanácsosait okolja — de az előjogokról s a szabad királyválasztás jogáról sohasem mond le. Ennek megvédéséért és törvényben biztosított szabadságaikért fogtak fegyvert, s «ezért az utolsó csepp vérüket is készek kiontani». ³⁶

A bázeli röpirat kitűnő jogilecke és nagyon sikerült összefoglalása a felkelők törekvéseinek; le tudja kötni a külföldi olvasó érdeklődését s érvelése teljesen kielégíti szempontjait. Rákóczi nevét ugyan nem írja le, de a fejedelem központi alakját érezni az események mögött. A röpirat megjelenése nagy újság lehetett az eseményeket figyelemmel kísérő közönség számára: maguknak az érdekelteknek panaszát hallatta, s olyan szabadságjogokra épített alkotmányt ismertetett, amely sokban emlékeztetett azokra a jogokra, amiknek összetörésén a Napkirály hatalma kialakult. Magán hordta a «tiltott» érdekességet, s valóban a röpirat három kiadása közül egyik sem viseli a «Privilege du Roy» engedély-jegyét, s egyetlen francia közlemény sem tesz róla említést. Úglátszik mindez csak növelte elterjedését. ³⁷ így annál jobban megfelelhetett céljának, melyet írói maguk elé tűztek. Megnyerte «az elfogulatlan, józanul ítélő olvasó részvétét egy szabad nép ügyének, melyet igazságtalan és szégyenteljes láncokba akartak verni. . . »

Hogy ezen a véleményen lehetett maga a fejedelem is, arra következtetni enged 1707-ben megjelent francia életrajza. Ebben — mind a három kiadásban lenyomatva — ismét szerepel a röpirat, néhány Rákóczi személyéhez fűződő kisebb változtatással. ³⁸

A következő év eseményei két újabb röpiratnak adnak életet. Ezek már részletesebbek, polemikusak és támadóak: teljes vértetben állnak ki az európai közvéleményben a felkelés ügyéért meginduló küzdelembe.

A küzdelem a nemzet becsületéért is folyt. Az 1706-os tavaszi fegyverszünetből következő tárgyalások nem hozták meg a birodalmi közvéleményben előre bejelentett és annyira várt megegyezést: a császár hajthatatlan

HISTOIRE DU PRINCE RAGOTZI, OU LA GUERRE DES MECONTENTS SOUS SON COMMANDEMENT.

A P A R I S,
Chez CLAUDE CELLIER rue S. Jacques,
vis-à-vis S. Yves, à la Toison d'or.

M. DCCVII.

Avec Approbation & Privilège du Roy.

A Rákócziról szóló,
1707-ben Párizsban kiadott francia
történeti munka címlapja.

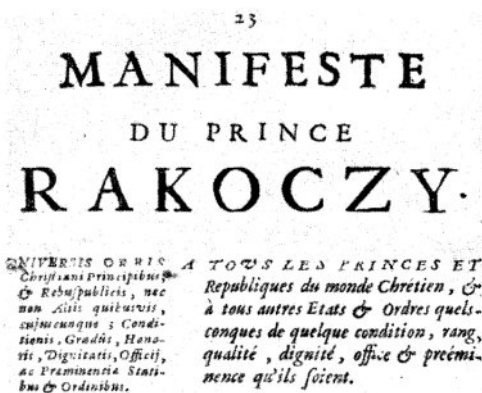
maradt Rákóczi erdélyi fejedelemsége kérdésében, éppúgy, mint a szabad királyválasztás, s az elkobzott javak visszaadása ügyében. A meg-egyezés elmaradásáért s a háború folytatásáért azonban a magyarokat akarták felelőssé tenni, «örök lázadóknak és rebelleseknek», a «béke állandó veszélyeztetőinek» bélyegezve Őket. E méltatlanul emlegetett nevet nemcsak a birodalomban tudták elfogadtatni, de még Franciaországban is sokak szemében jellegzetes vonásává tette a magyar nemzetképnek.³⁹ A homályt eloszlatni s az udvar mindig hangoztatott engedékenységet és békevágyát a maga igazi színében megmutatni: erre vállalkozott a felkelés 1706. évi két röpirata.

Az egyik, az *Articles de la paix des Etats et des Ordres* . . . a szövetkezett rendek által összefoglalt követeléseket tartalmazza azzal a válasszal együtt, melyet a poseni elutasításra adtak az elégedetlenek.⁴⁰ A bécsi propaganda elhallgatta követeléseiket, s csak a császár választát nyomatta ki. Magyar részről jónak látszott igazolásul együvé tenni a kettőt. A röpirat, a két szöveg alapján, kemény érveléssel részletesen megvilágítja a császári diplomácia cselszövéseit, s azt a tényt, hogy mindig csak időnyerés és hadi előnyök kicsikarása miatt veti fel a megegyezési terveket, valójában azonban nem törekszik a felkelés sérelmi okainak orvoslására. Irodalmi szempontból érdekesebb a másik röpirat, a *Remarques Apologétiques*, melyet a «szabadság negyedik esztendejében . . . egy szabad ország szabad városában» nyomtatott ki a szerző: Veracius Constantius.⁴¹ Az *Apologia* — Y ay Ábrahám műve — kérlelhetetlen logikával szedi szét a vádakát s a kurucok 23 békefeltételét és a császári válaszponthoz szoros rendbe fogva, törhetetlenül megvédi a szabadságharc ügyét s Rákóczi fejedelemségét. Könnyű fordulatossággal mutatja ki az ellenfél rosszhiszeműségét és állandó számítását a tájékozatlan külföldi szemlélő becsapására.: «Békenyilatkozatokat közölnek, őszinteséggel kérkednek, egész Európa előtt azt a látszatot keltik, hogy egyezkedni akarnak, ígéreteket tesznek, hogy helyreállítják a törvényeket és visszaadják a szabadságot a hazának: de mindez csak hamis szó, hogy elkápráztassák a keresztény világ fejedelmeit és gyűlöletessé tegyék a magyarok fegyvereit».

1706-ban a hírlapokban és röpiratokban már együtt volt az anyag, mely Rákóczi fellépését és diplomáciai működését s a függetlenségi harc magyar politikai tartalmát megismertethette a francia olvasóval. A közönség rendkívüli érdeklődése — a röpiratok újabb meg újabb utánnomása bizonyítja — szintén nem hiányzott. Csak vérbeli író kellett még, aki egy képbe foglalva, művészetével megelevenítse a szétszórt vonásokat, s a kor számára megrajzolja a fejedelem képét. Eustache Le Noble személyében — több politikai és történelmi munka is híressé tette nevét a korban — az alkalmas író is jelentkezett.⁴² Rákóczi-életrajza, az *Histoire du Prince Ragotzi ou la Guerre des Mécontents sous son Commandement 1707* tavaszán jelent meg, s olyan rendkívüli érdeklődésre talált, hogy ugyanabban az évben még kétszer lenyomatták.⁴³ A kiadó jól mondta előszavában: «a körülmények akkori

állításában, mikor az elégedetlenek háborúja a császár legfontosabb ügye lett, nem adhatott volna fontosabb könyvet az olvasó kezébe.»

A szerző Rákóczi fellépésétől 1706 tavaszáig írja meg a felkelés történetét. De az eseményeket beleágyazza a fejlődés medrébe. Megmutatta a kezdetet «Serin gróf, Nadasti és Frangipani kegyetlen halálában», akik, éppúgy mint Thököly, ugyanazért az ügyért harcoltak, mint amiért Rákóczi küzd. vSajtetti a remélt folytatást is: «a jövőben talán még kiemelkedőbb eseményeket láthatunk majd, hogy ha erejévelja felkelőkhöz csatlakozik még a török ...» A két esemény között leperreg az olvasó előtt Rákóczi elfogatása, kiszabadulása, az országba jövele, a csaták, országgyűlések, fegyverszünetek és béketárgyalások sora. Le Noble, a Gazette és Mercure közleményein és a röpiratokon kívül, bőségesen felhasználja a Rákóczi udvarában vagy seregében megfordult franciák tudósításait is. A figyelmes idegen szemével nézi az eseményeket és tesz megállapításokat. Ezek a közvetítésből nyert személyes tapasztalatoknak megfelelően, elsősorban haditermészetűek: «... az elégedetlenek háborújában nem sok nagy csatát látni, s kevés szabályos várostromot; a magyarok tatár módra, rajtaütésekkel harcolnak, s a városokat körülzárással és kitérítéssel veszik be.» Ismeri — nagy vonásaiban — politikai, alkotmányos és társadalmi életünket, ezekről megértéssel szól; leírja a magyar viselet jellemző szokásait, megemlékezik a magyar művelődés fejlettségéről, külfölddel való kapcsolatáról s dicséri a magyarok fejlett nyelvismeretét: szinte minden szomszédjuk nyelvét beszélik, tudnak latinul, lengyelül, csehül, törökül...⁴⁴

MANIFESTE
DU PRINCE
RAKOCZY.

UNIVERSIS CHRIS... A TOUS LES PRINCES ET...
Republiques du monde Chrétien, & à tous autres Etats & Ordres quelconques de quelque condition, rang, qualité, dignité, office & prééminence qu'ils soient.

Nous François par la grace de Dieu, Prince Rakoczy, de Felső Vadász, Comte de Saaros, Duc de Munkats, & de Makovits, Seigneur perpetuel de Saaros, Patak, Tokaj, Regézt, Etsed, Somlyo, Lednitze, Szerents, Onod, &c. Ad perpetuam Rei memoriam. Recrudescunt diutina Indignae Gentis HUNGARAE vulnus a totiusq; curâ noverrante, faucie Regni libertatis, tanta cicatrix, posteaquam tacite labagibus solumbris, ad extremum lethalem sub fatali Dominis Austriacae Domus, tenuit fœderis Parisi serpere lateritum, Eric rescindi postulat. Stupent multorum animi, iteratâ tumultuatis Regni novitate attoniti, Gentemque hanc inconcusâ glo-

D ij

A «Recrudescunt» francia és latin szövegű 1708-as baseli kiadásának első lapja.

A fejedelemről is több ízben szól: «. . . alakja különösen formás; termete szép, magas, derék; arca kerek és telt; a haja fekete; törökös szakállt hord. Rendkívül eszes, nagyon bölcs: józan gondolkodású, nemes szívű és igen udvarias; ért a háborúhoz s még jobban a diplomáciához. Hűsége törhetetlen, baráttal és ellenséggel szemben, mind dicsérik jóságát és szavatartását.» Ismeri vezéri kiválóságát is, tudja, hogy a felkelők első, gyűlevész hadaiból ő formált százezer főnyi fegyelmezett, hatalmas sereget, melyet együtt tud tartani és irányítani csatákban és csaták közén. A magyar urak és a nép mély érzelmekkel ragaszkodik hozzá: érzik kiválóságát és feltétlenül engedelmeskednek. A harcban kemény, maga is ott küzd a többiekkel; a foglyokkal jóságos és nemes érzésű. A császárral szemben is kiemelkedik nemes alakja: gyűlöletet a legméltatlanabb üldözés, szégyenteljes halálra ítéltetése után sem érez: «Rossz lehet a császárnak most alkudozni». Vezéri gyengeségtől féltették felesége kérő szavával szemben: sem érzem, sem erőszak nem tud erőt venni esküjén, hogy «kiszabadítja hazáját az elnyomás bilincseiből és visszaállítja a kormányzás ősi alaptörvényeinek tekintélyét.»⁴⁵

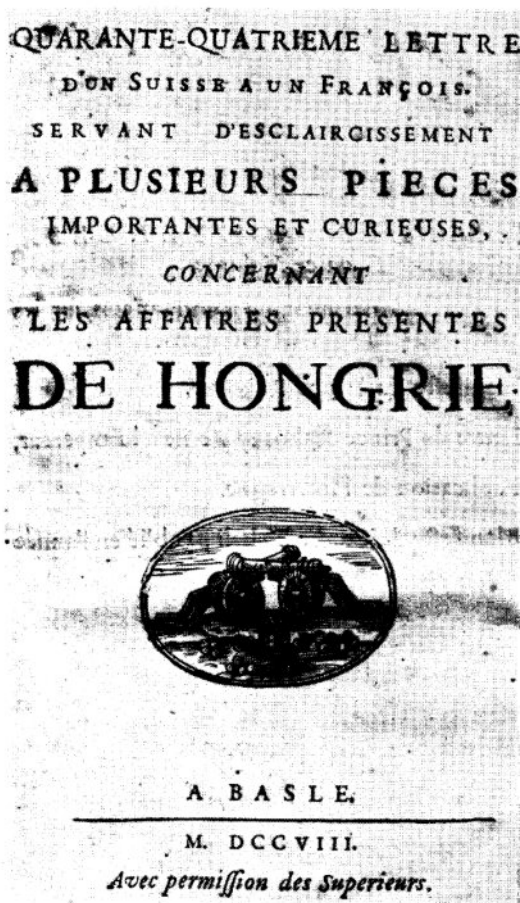
Le Noble könyve, nem utolsó sorban a francia szemtanúk tapasztalatainak újsága és pontossága miatt, mélyen bevészte a fejedelem képét a franciák emlékezetébe. Regényként olvasták és forrásmunkává is lett, mely a francia köztudatban évtizedeken keresztül alakította a magyar nemzetképet és segített nagyságában megőrizni s feledhetetlennek megtartani a fejedelem alakját.⁴⁶

Az 1707 után való francia nyelvű magyar kiadványok között irodalmi szempontból Rákóczi Manifesztum-a a legfontosabb. Francia szövege politikai iratokban szinte páratlan művészettel közvetíti a gondolatot s a bennük rezgő mély érzelmiséget. Meg tudja sejtetni a történelmi pillanat nagyszerű feszültségét és szinte maradék nélkül kifejezi a háborgó indulat ritmikaját. Feledhetetlen szépségű részletei ma is mély hatással vannak. Még erősebben hatottak a korabeli francia olvasóra, aki — mikor hazája földjén északon és délen ellenség taposott — a sorsában érdekelt ember érzelmeivel fogta fel Rákóczi üzenetét: «Les anciennes playes de l'illustre Nation Hongroise s'ouvrent de nouveau . . . Celle qu'on lui a fait en violant les libertez de ce Royaume, empoisonné palié par des remèdes aussi pernicieux que le mal ne peut plus être guéri que par le fer . . . »

A Manifesztumhoz hozzá van csatolva Rákóczinak a császárhoz intézett levele, az interregnumot kimondó országgyűlési határozat és Thököly 1686-os kiáltványa is. A munka így mintegy a felkelés francia okmánytárát adja. Mégsem volt halott iratgyűjtemény, mint olvasmány is lekötötte a figyelmet. Nemcsak a hozzájuk fűződő európai horderejű események miatt, de azért is, mert mindenik darabját a személyes és kollektív élmény hatalmas ereje hatja át. Az érdeklődés ugyanabban az évben még három újabb kiadást hozott létre. Az egyik éppen a kor nevezetes politikai sorozatában, az Egy svájci levelei egy franciához röpiratgyűjteményben jelent meg.⁴⁸ Előszóul a svájci kiadónak francia barátjához intézett levele szolgál: Egy császári sereg-

ben szolgáló magyar és egy — az ónodi országgyűlés utáni harcokban — fogságba került kuruc baráti találkozási keretében, párbeszédben ismerteti a két nézetet. Maga nem foglal állást, «francia barátjától» várja a véleménymondást. Az érvelésből mégis mindenütt kiérezni a kuruc-igazságot és azt a nagy várakozást is, mellyel a kurucok a franciákra tekintettek: «Ha Franciaország segítséget ígért, sohase remélhettük ígérete teljesítését annyi joggal, mint most. Elenségei elfáradnak, s ő mégsem merül ki; egy nemzet sem lehet a mieinknek annyira barátja, mint a francia.» Hangot talál benne az a magyar törekvés is, mely a középkori kapcsolat folytatásaként francia családból való uralkodót szeretett volna látni a magyar trónon: ... a fenséges vér, mely Franciaországnak királyokat adott, királyokat adott nekünk is, akik hosszú időre boldogságot és dicsőséget jelentettek Magyarországnak. A két Károly emlékezete, Nagy Lajos emléke és Mária leányáé, akinek atyja érdemeiért és jóságáért őseink felajánlották a Magyar Királyságot, még ma is köztiszteltben áll . . . Oh ha ez a nemes francia vér sohase halt volna ki Magyarországon és mindig királyokat adhatott volna nekünk! ...»

Az 1708-as év lezárja a francia röpiratok virágkorát. Ezután már csak kettőről tudunk, Vay Ábrahám Egy lengyel királyi tanácsos levele című röpiratának 1710-ből való francia fordításáról,⁴⁹ mely a magyar közjog védelmét és magyaroztatását adta elő «egy római birodalmi úr részére» s a Dédution des droits de la principauté de Transylvanie című röpiratról, mely rendkívül éles jogi elmével Erdélyországnak a fejedelmi szuverenitáshoz és Rákóczi megválasztásához való jogát fejt ki s — 1712-ben — azt bizonyítja, hogy a

Egy 1708-ban Baselben kiadott és Rákóczi-iról szóló francia röpirat címlapja.

hadviselők között létrejövő békében szükséges feltétel Erdélyország önállóságának visszaállítása.⁵⁰

Az áttekintett jelentékeny magyartárgyú irodalom bőséges anyagot szolgáltatott a kor lexikonainak: a Dictionnaire-eknek és a regényes történeti műveknek: az Histoire-oknak, úgy a felkelésről, mint a fejedelemről.⁵¹ De Rákóczi emberi alakjának rajzához csak L,e Noble munkájában találni adatokat. A magyar inspirációjú kiadványok nem foglalkoztak személyiségével, s a külföldiek nagyobb része csak az eseményekből meríthette lélekrajza vonásait. Egyéniségének legmélyebb tulajdonságait száműzetése idején jegyzi fel a francia irodalom. A versailles-i udvarban Rákóczi kora legérdekesebb mémoires-íróival is találkozott. Ezek tanúsága és az ismerősök levélbeli feljegyzései a fejedelem személyi életéről és lelkivilágáról rendkívül érdekes adatokat nyújtanak. A történelmi hős, hadvezér és fejedelem francia irodalmi képét kiegészítik a «Rákóczi intime» nemes finomságú emberi vonásaival, s teljessé teszik a portrét, melyet mások rajzolhattak a fejedelemről.

*

Az emlékiratok és levelezések Rákóczival foglalkozó feljegyzései legnagyobbbrészt a száműzetésben töltött évekkel kapcsolatosak. Franciaországban időzése — amíg a Napkirály életben volt — a fejedelmet kikerülhetetlenül az udvarhoz kötötte. Ennek volt a vendége akkor is, ha nem lakott a király közelében. A grosbois-i kolostorban francia földön való tartózkodásának csak utolsó tizenkét hónapját töltötte, s ezalatt is illendőségből és kényszerűségből, több ízben megfordult az udvarban. A királyi udvar, különösen Yersaillesban, még ebben az időben is ragyogó központja volt a francia életnek és szellemiségnek, s a nagyvilági udvari életet rákényszerítette a fejedelemeire is.

XIV. Lajos, amint maga mondta, «mindent meg akart tenni érte, amit csak tehetett», s amit adhatott: személyi megbecsülés, kitüntetés, külső kegy, az mind bőven kijutott «Sáros grófjának» és «Rákóczi hercegnek».⁵² Nem nevezték fejedelemnek — a francia abszolút királyi hatalom megerősítője elvi, külpolitikai és etikettbeli szempontok miatt most sem adta meg neki ezt a címet⁵³, de a királyi barátság, a fejedelmi származás és sorsának rendkívüli-sége éppúgy, mint szelleme gazdagsága és egyéniségének varázsa így is megszerezték számára a királyi udvar és az előkelő társaság megbecsülését. Rákóczi ifjúkorától kezdve szerette és olvasmányjaiból ismerte Franciaországot, s az udvari emberek tanúsága szerint «úgy beszélt franciául, mintha Franciaországban töltötte volna életét». «Rendkívüli szeretetreméltósága és férfias szépsége mindenütt vonzott» és «nem volt előkelő társaság, ahol — amint az egykorúak írják — mindenütt ott ne lett volna Rákóczi herceg».⁵⁴ Madame Maintenon, a király morganatikus felesége is feljegyezte róla, hogy «Franciaországban sohasem sikerült idegennek jobban megszerettetnie magát: mindenki kedveli, keresi, becsüli.»⁵⁵

A legtöbb mémoires-író ezt az udvari, társasági életét örökíti meg. A

Marquis du Dangeau arcképe.

Gazette hírei alapján jórészt már előbb is megemlékezett a fejedelemről, de közlésük csak mostantól kezdve támaszkodik személyes élményre. Dangeau márki, államtanácsos, aki második neje révén rokonságban is volt Rákóczi feleségével, mindjárt megérkezésekor tüntetően barátságába vette. Állandóan a király mellett élt, így sokban hasznára lehetett a fejedelemnek. Ő ismertette meg Madame de Maintenonnal s a király törvényesített két fiával: Du Maine és De Toulouse hercegekkel. Emlékirataiban Rákócziról is részletesen megemlékezik, s francia földre lépésétől rodostói megtelepedéséig figyelemmel kíséri.⁵⁶ Feljegyzései páratlan buzgalommal napról-napra készültek, s az egykori francia udvari élet változatos eseményei között a valóság hűségével mutatják be a fejedelmet. Ihatni XIV. Lajossal való találkozásain: kihallgatásokon, utazásokon, vadászatokon, a versailles-i, marly-i udvari életben, Fontainebleau-ban is, ahol a király nagyszerű lakosztályt rendeztetett be számára. Előtűnik magántársaságban a király fiainál, az uralkodó hercegeknél, vagy a király öccsének feleségénél, a német származású Liselotte-nál, aki egy kicsit magát is száműzöttnek érezve, mindig sok megértő rokonszenvet tanúsított iránta. Mindenütt «szeretet és megbecsülés veszi kőül: finom eszű és nagy tudású, tapasztalatokban gazdag ember benyomását kelti, aki az előrejutásért, javakért tülekedő udvarban bölcs szerénységével és szelíd humorával mindenkit magához békít».⁵⁷

Részletesen megemlékezik életéről Saint-Simon herceg, a kor másik rendkívül érdekes és hasonlíthatatlanul szellemes emlékirója is.⁵⁸ De feljegyzéseiben szélsőséges természetének jegyeit el kell választani az ábrázolástól. Szakítva a katonatiszti pályával (ahol túlságosan lassúnak találta az előmenetelt), már húsz éve élt az udvarban, — félig kegyvesztetten, de szellemi kiválósága és ártó nyelve miatt mindig megkímélten — amikor Rákóczival találkozott. Lelkében mély ellenszenvvel XIV. Lajos iránt, a durvaságig menő becsméléssel Madame de Maintenon-nal szemben, cselszövésben a trónörökösrel s minden lehetséges «utóddal», évek során át azzal a számítással gyűjtötte az adatokat az udvari életről, hogy egyszer, ezeket is felhasználva, «lehessen még ő is valami». Vallásos és erényes életre éppúgy készen, mint egyéniségének mindenben keresztül való szabad érvényesítésére, felolvadó szeretetre ritkán, gyűlöletre mindig képesen, nagy néha tudott csak érdektelenül ítélni és tárgyilagosan leírni. Később, elvonuló magányában, a csapások súlya alatt, midőn Dangeau márki emlékiratait olvasva végleges formába öntötte megemlékezéseit, még több keserűséggel, még epéesebben értékelt az embereket és a dolgokat. De a kifejezésben és művészi ábrázolásban mindig egészen különös képességet mutat: bámulatosan tud megragadni és gazdag képzeletével megeleveníteni jellemző tulajdonságokat.; arcképei valóságos portré-galériáját nyújtják a XVIII. század első felének. Ez a kettősség jellemzi Rákócziról rajzolt képeit is, legtöbbször együtt csodálhatni bennük művészetét és személyi elfogultságát érzető, önmagát kiemelő gögjét, mely sohasem engedi, hogy együtt érezzen a fejedelemmel.

Nem tudja magát egyenlőnek érezni vele, ezért nem érti meg. Elfogultsága már az első feljegyzéseknél szembetűnik. Alig enyhül a találkozás után is; a képben, amelyet a fejedelemről fest, mindenütt kiütözközik a saint-simoni zárt különállás ellentmondó jelei:

«Rákóczi igen nagytermetű volt, mégsem túl magas, testes, a nélkül, hogy kövér lett volna; igen arányos és csinos külsejű, egész megjelenése erősen határozott és nagyon nemes, tiszteletet parancsoló, de nem durva; arca eléggé kellemes és egészen tatár kifejezésű. Bölcs ember volt, szerény és mérték-

tartó, nem nagy szellem, de teljesen józansággal és természetes józággal; nagyon udvarias, de mindig tudja, kivel áll szemben; mindenkivel nagy könnyedséggel érintkezett, s ugyanakkor — ami ritkán van együtt — éreztetni tudta méltóságát, a nélkül, hogy az dicsekvésnek érzett volna. Nem sokat beszélt, mégis részt vett a társalgásban és nagyon jól el tudta mondani, amit látott, a nélkül, hogy valaha is magáról beszélt volna. Nagyon derék ember, egyeneslelkű, igaz, rendkívül bátor, erősen istenfélő, fitogtatás és leplezés nélkül, természetes őszinteséggel. Titokban sokat adott a szegényeknek, jelentékeny időt töltött imádságban; megszapordított háza népét a legnagyobb rendben tartotta, úgy

Louis Duc de Saint-Simon francia memoáriró.

erkölcsi szempontból, mint a kiadások és a pontos fizetés tekintetében, s mind- ezt szelídséggel tette. Nagyon jó ember volt, igen szeretetreméltó, az érintkezésben szívélyes; de aki közelről látta, annak csodálkoznia kellett rajta, hogy egy nagy pártnak lehetett a feje s hogy annyi feltűnést keltett a világban.⁵⁹ Csak életének nagy vágyában a vallásos odaadásban tud egybeolvadni vele. Mikor morózus magányában eléje kerül Dangeau naplója, s újra találkozik a fejedelem alakjával, a grosboisi camaldule-ök között élő remetében meg- érzi a lélek emelkedettségét és a különleges emberi nagyságot. De titkából, magyarsága misztikumából, vagy a száműzött vezér tragikumából nem sejt

meg semmit. Megfoghatatlan előtte az is, hogyan szánhatja rá magát a fejedelem biztos helyének elhagyása a törökországi bizonytalan lehetőségekért. Az egyhelyben élő és az élet sztatikai nyugalomához ragaszkodó ember konok bölcsességével rója meg «nyugtalanását» s a nemértés bosszúságában lealacsonyítani igyekszik alakját.⁶⁰

Villars herceg tábornagy még 1687-ben, egyszerű tiszt korában — a török ellen Magyarországra küldött francia seregben — került érintkezésbe Thököly katonáival. Jókora ismerhette Rákóczit is s közvetítő lehetett. De emlékirataiban a diplomata és az utókorra tekintő ember előrelátásával csak a szempontjából fontos eseményeket jegyzi fel. Elpanaszolja bosszúságát és a sérelmeket, amelyeket a császári udvar, a bécsi nép s az ellenséges sajtó okozott, alaptalanul megvádolva a kurucokkal való kapcsolattal, pedig e korban «semmit sem tudott Rákóczi ügyeiről». A portré, melyet — a bécsi napok idejében — a fejedelemtől fest, a szelíd benyomást emeli ki, mely egyáltalán nem sejtette a nagy vállalatokra kész vezért. Mint hadvezér, értetlenül áll a sajátos magyar harcmodorral — *cette petite guerre des Tartares* — szemben. Mint diplomata királya parancsa szerint, de — amint *Emlékirataiból* látni — minden megerősítés nélkül képviselte Rákóczi érdekét Szavojai Jenővel szemben a rastatti béketárgyalásokon. Az udvarban nem igen kereste Rákóczi társaságát. A fejedelem sem az övét. Érzései már Grosbois felé vitték, midőn Villars herceg 1714. június 23-án nagyvilági sikereinek tetőpontján, a «legfényesebb hallgatóság előtt . . . méltósággal és ékesszólással teljes beszédben» elfoglalta székét a Francia Akadémián.⁶¹

Bonnac mári lengyelországi követ korában ismerkedett meg Rákóczival; összeköttetésben maradt vele akkor is, midőn a király Konstantinápolyba küldte. *Mémoire-jaiban* főképpen politikai szerepéről emlékezik meg, de a fölkelés le veretesének okait keresve, a fejedelem egyéniségének alkatelemeit is vizsgálja. Különösen megingathatatlan bátorságát emeli ki, mellyel a magyar és francia vereségek idején is kitartott; ez «vesztének is oka volt», mert nem kényszerítette állandó szívós küzdelemre s a befejezett munka előtt elhitette vele, «hogy élvezheti fáradságának gyümölcseit».⁶²

A kor számos más emlékirata is őrzi még a fejedelem emlékét. De ezek alig gyarapítják új jegyekkel irodalmi képét. Breteuil báró, XIV. Lajos felolvasója, mint a követek bejelentője találkozott Rákóczival. Feljegyzései a király nagy szeretetének és különös megbecsülésének nyomait őrzik. Luynes herceg, Souches mári, Mme de Caylus, Mme Du Noyer, Bonneval és a többiek emlékiratai művelt szellemiségének hódításairól és az emberi kiválóságának juttatott általános tiszteletről tanúskodnak. Mélyebb személyes élményt, a fejedelem lelkébe ható megfigyelést csak De Saussure Cézárnak, a fejedelem udvari nemesének feljegyzései tartottak még fenn. Saussure Rodostóban ismerte meg Rákóczit s haláláig mellette maradt. Szerető ragaszkodásának megadatott, hogy régi nagyságának hajlatán méltóságos öregségében is meglassa benne s megörökítse a nagy fejedelmet. És a bölcs, erős és emelkedett

lelkü férfit, «akinek csak egy hibája volt», hogy a maga tiszta egyénisége szerint ítélte meg az embereket.⁶³

A kép, melyet az emlékiratok Rákóczi eltűnő alakjából általadhattak a feledni kezdő újabb nemzedéknek, férfias szépségében, lelki erejének és emberi méltóságának megnyilatkozásaiban mutatják a fejedelmet; keménynek a csapások alatt, bábornak és kitartónak a kétségekben, újra meg újra

XIV. Lajos udvara körében Párizs város egyik küldöttségét fogadja.

(1712.)

bizakodónak, hittel az emberekben és hittel a jövőben; a versailles-i udvarfényes életében társaságbeli nagyúrnak, de szavában és megjelenésében fejedelemnek, akinek lelkébe nem lát bele az udvaroncok serege; a camaldule-ök kolostorában böjtölő, vezeklő kemény remetének, de középkori harcos barát-nak is, aki égi akaratból és edző magagyötrésből, feladata új, nagy próbájához gyűjt fogyhatatlan energiákat.

*

Lelkének csalódásairól s gyötört szívének keserűségéről — a francia irodalomban — csak néhány levél szól: az övé s egy-két benső barátjéé.

A fájdalmas kiábrándulás jelei Besen val báróhoz intézett leveleiben jelentkeznek először. A danzigi francia követ hivatalos pártfogója volt lengyelországi tartózkodása alatt s őszinte barátja is; távozásakor gondjaiba vette házanépét, embereit és ügyeit. Előtte fel kellett tárnia gondterhes helyzetét és elmondhatta azokat az aggodalmakat is, melyek a realitásokkal való közvetlen megismerkedéskor — 1713 tavaszán — ébredtek lelkében.⁶⁴

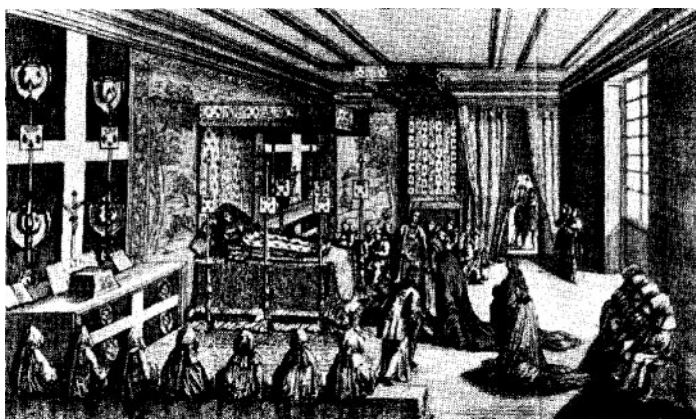
A rouen-i fényes fogadtatás, «üdvözlések, tiszteletadások, egymást érő szórakozások» befejeződtek — sa fejedelemnek rangrejtve kell Versailles-be mennie. A Napkirály két évvel van halála előtt: 75 éves; meleg jóindulattal és a legnagyobb megbecsüléssel fogadja Rákóczit. Még ő az állam: de körülötte már az «utódok» pártokba szervezett érdeke igyekszik érvényesíteni akarátát. Ajándékok, kitüntetések, vadászatok, utazások Marlyba: a politikai tervek s diplomáciai támogatás megbeszélésére nem kerülhet sor. «Blóbb azt mondták, hogy még nem jött el az ideje, hogy róluk beszéljünk, most meg azt mondják, hogy már túlságosan késő változtatni azon, amit megtárgyaltak.» A fejedelem pedig telítve van tervvel és akarattal. Amit fegyverekkel nem sikerült elérnie, most a kedvező külpolitikai helyzet s az erők bontakozó ellentétének kihasználása útján szeretné biztosítani. Beszél a királlyal, a bajor választóval, figyeli Ausztriát, hírt kap a svéd királytól, érdeklődik a lengyel udvar és a cár felfogása iránt, számol a törökkel: terveket sző, javaslatokat dolgoz ki. Nem hallgatják meg. A politikában már nem juttatnak neki szerepet többé. «Biztos vagyok benne, hogy most is teljes mértékben részt venne bánkódásaimban, ha olyan őszintén elmondhatnám ezeket, mint ahogyan elmondtam balsejtelmeimet. Soha jóslatot nem teljesítettek és *nem* igazoltak be jobban az események ...; már az a veszély fenyeget, hogy bekövetkezik még az is, amit ön a korona méltósága ellen valónak tartott; . . . különben minden nevető és bájos . . . vagy sohasem ismerte ön ezt az udvart, vagy nem ismerne rá, ha mindent megírhatnék.» Máskor ezt jegyzi meg: «Akik ittak a forrásból, hátat fordítanak neki . . . nem veszik észre, hogy kár mindjárt eldobni a repedt fazekat, meg lehet azt javítani.» Szavát már alig értik meg> az udvar vágya: *Hispania stabilita. Ubique Pax.*⁶⁵

Nagy lelke belátja, hogy minden erőfeszítés reménytelen, s elindul az úton, mely a camaldul-ök kolostorához fogja vezetni: «Megpróbálok, amennyire emberi gyengeségem engedi, evangéliumi ember lenni, azaz nem gondolni a holnappal, csak a mindennapi kenyeret kérni. Csupán Isten tudja egyedül, mire valók a dolgok, amik történnek; a mi kötelességünk követni szent akarátát, úgy legyen, ámen.»

A szétfosló politikai reményeken kívül súlyos anyagi helyzete is panaszra készíti. A király jóakarata újabb és újabb kitüntetésekkel halmozza el, de ahhoz már nem elég erős, hogy háromévi hátralékos járadékát kifizettesse.⁶⁶ Megfosztva a kikötött támogatástól, negyedére szállított évdíjjal, s azt is

mindig késedelmesen kapva, hétről-hétre értesül övéi gondjairól. A királyhoz hiába fordul. Keserűen kell néznie, hogy «mások, akik az övéhez hasonló helyzetben élnek az udvarban, tékozlóan költekezhetnek», ő nem jut hozzá, hogy segítsen feleségén és emberein. «Senki sem kedvesebb irányomban, mint ez az udvar, mais aussi voilà tout». Az egyetlen segítség: pénzzé tenni, amije van. Versaillesba érkezése után öt hónappal ezt írja Besenvalnak: «J'ai ordonné de faire argent de tout . . . »

A kiegyenlíthetetlen nagy ellentét: Versailles csodálatos szépsége s a magyar sors adottsága, XIV. Lajos ragyogó udvara s összetört fejedelmi és egyéni életének tragikuma sehol sem szól megrázóbb erővel, mint e leveleiben. «Semmi sem szebb, mint Versailles, nem kellemesebb, mint Marly ... a kedves itt tartózkodás rövidebbé teszi a napokat . . . semmi se fogható az itteni élet

XIV. Lajos a ravatalon a versaillesi palotában.

könnyedségéhez; . . . minden mosolygó benne, ha távollevő enyéim nyomorúsága nem jelentene számomra olyan fájdalmas gondokat, amelyek megakadályozzák e kellemes élet nyugodt élvezését . . . »

Ezt a fájó nosztalgiát s a feleségéért, gyermekeiért való bánkódást Madame de Maintenon is megörökíti leveleiben.

«A szegény herceg — írja 1713 júniusában — most is mindenkinek tetszik ebben az országban; egyszerű, keveset beszélő és gazdag ismeretekkel rendelkező ember; nagy vadász, szereti a zenét, a színházat, nagyon alaposan ismeri a kerteket, az épületeket, minden szép dologra kíváncsi; azt modják, a legnagyobb fájdalmat övéinek szenvedése okozza neki, mert ő maga különben kevéssel beéri és mindenről le tud mondani.»⁶⁷

A kiábrándulás szenvedését s tehetetlensége gyötrő érzését lelkébe rejtette, csak a király, felesége s néhány barátja ismerte azt; «gyermekeiért könnyes szemeit» csak Madame de Maintenon látta, aki tudott maga is

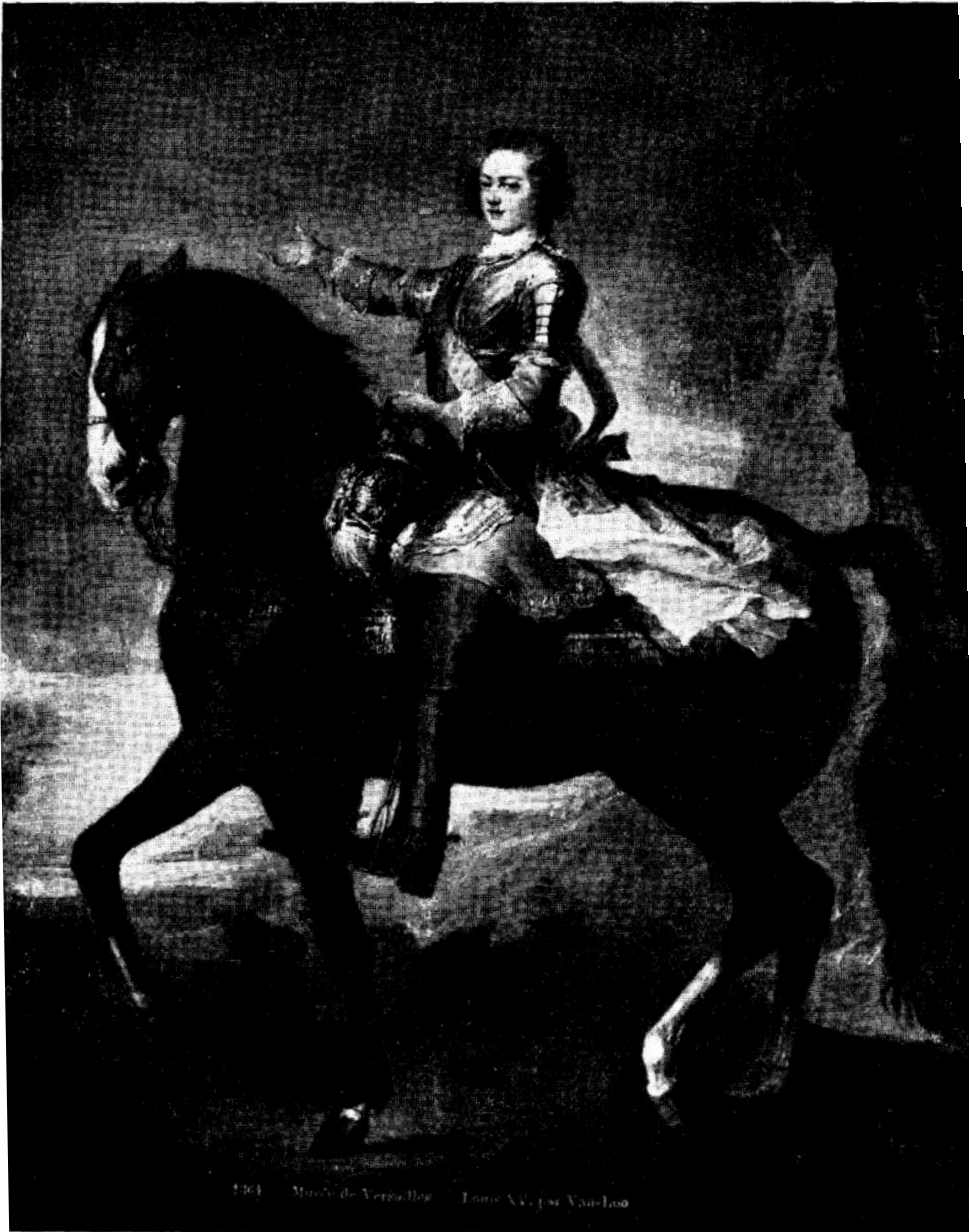
befelé szenvedni. Az udvarban a nyugodt ember, kiegyensúlyozott lélek álarcát hordta. Magános fájdalma nem keresett beszédes részvétet, s nem akart cinikus mosolyt; észrevétlen akart maradni a fényes társaság előtt, mely úgysem érthette volna meg.

*

Részletesen foglalkoznak Rákóczival a kor politikai levelei is. Tanúságuk igazolja a fejedelem sejtelemszerű megérzését, mely «mindig feltűnt előtte, de amiben sohasem akart hinni»: XIV. Lajos és diplomáciája a vele való kapcsolatban nem azt a végleges, közösérdekű összefogást kereste, mely az önálló Magyarország megteremtésével századokra összefűzhetne volna a két országot a maga védelmében a germánssal szemben. «Csak a jelenért dolgoznak — írja csalódottan Besenvalnak 1713 tavaszán — ... s az utókorra hagyják, hogy kezébe vegye a kártyákat és megjátssza a játékot.» Des Alleurs, XIV. Lajos Rákóczihoz küldött katonai követe is csak a pillanatnyi célt látta, az elégedetlenség fenntartását: «empêcher les mécontents d'estre jamais contents». Még Villars is a maga nyugalmanak s kandallója csendes tűzének horizontjáról nézte a magyar ügyet s csak a «germánok és hunok» közötti örök, elmérgesíthető és felhasználható ellentét érdekelt benne. Miután Spanyolországban biztosította a Bourbonok uralmát, XIV. Lajos sem gondolt a kérdés gyökeres megoldásával. 1715 újévén, uralkodása alatt először, más nagykövetet küldött Bécsbe Rákóczi magyarországi érdekeinek kikapcsolásával s a császárral való szövetség gondolatával.

A francia nemzet sorsával, a francia irodalommal és a francia étellel a magyar történelemből soha senki nem került szorosabb érintkezésbe, mint II. Rákóczi Ferenc. Harca része lett a francia történelemnek. Tervben és időben bekapcsolódott abba a nagy küzdelembe, melyet Franciaországnak — európai szerepéért — kellett megvívnia a német-római császársággal. Majd egy évtizeden keresztül lekötve tartotta azokat az erőket, melyek szabad felhasználásával ez végzetes csapást mérhetett volna reá. Nemcsak Magyarország emberanyagát és vagyoni erejét vonta ki a császári hatalom alól, de ennek — tíz éven keresztül — külön is lekötötte veszedelmet jelentő egész túlerejét.

A közvélemény jól látta Rákóczi harcának francia szempontból való jelentőségét. Százados hagyomány és történelmi kapcsolatok ismertté tették előtte Magyarországot s hazájának külpolitikai érdekeltsege is feléje fordította érdeklődését. Tudta, hogy az Ausztriai Házzal szemben álló független Erdély és a magyarországi elégedetlenek a XVII. század folyamán fontos tényezőkké emelkedtek a francia külpolitikában; megérezte azt is, hogy a Napkirály szerződéssel biztosította támogatásukat. Rákócziban is

XV. Lajos francia király gyermekkori arcképe.

első sorban ennek a hagyományossá vált közös érdeknek kifejezését vette észre, s azt a segítséget értékelte, amit a francia kitartás fokozására jelentett. A kor újságjai és folyóiratai egy évtizeden át szinte hétről hétre felidéztek alakját s — megnyugtatóan és biztatóan — állandóan jelentették harcait.⁶⁸

A kép, mely az olvasó előtt így kialakult, francia szempontú volt: a felkelés kitörésében és folytatásában megmutatta a kiegyenlíthetetlen császár-ellenességet, de annak gyökerét, a küzdelem külön magyar célját és önmagában való értelmét nem tárta fel.

A fejedelem — a magyar történelemben elsőnek — felismerte a külföldi közvélemény rendkívüli fontosságát s tervszerűen gondoskodott magyar szempontú tájékoztatásáról és az ellenséges propaganda leküzdéséről. Mohács után a nyugati népeknél nemzedékről nemzedékre halványult a független Magyar Királyság képe. A német-római császári birodalom egysége mellett csak külön címnek és koronázási szimbólumnak tűnt fel, a nélkül, hogy saját törvényeiben meghatározott maga-alkotmánya és önálló egyénisége kiemelkedett volna. Az Ausztriai Ház örökösödésének elismertetése a képet még halványabbá tette, úgyhogy az egykorú birodalmi propaganda Nyugaton könnyen elfogadhatta a közvéleménnyel a birodalmi-magyarországi kapcsolat császári magyarozatát. Ezen a felfogáson keresztül «lázasnak» látzott s «a béke állandó veszélyeztetésének» minden szabadságküzdelem, s a birodalmi röpiratok «a magyarok örök rebelliségének» színében igyekeztek feltüntetni Rákóczi felkelését is. A szabadságharc francianyelvű politikai kiadványai szembeszálltak ezzel a balhiedelemmel és a magyar történelem s alkotmány megismertetésével ismét felébresztették Európa közvéleményében az önálló magyar nemzeti és állami egyéniség tudatát.

De a Rákóczi-kor politikai iratainak két másik céljuk is volt. Meg akarták értetni a francia olvasókkal azt a sorsszerű érdekközösséget, mely — a válságos idők által teremtett egymásrataláláson túl — századokra kialakíthatta volna a két ország között az önvédelmi kapcsolatokat, amelyek hasonló okok miatt a középkorban is megvoltak. XIV. Lajosnak magyar külpolitikája csak a jelen realitásával számolt. Rákóczi francia külpolitikája századokra szóló alapokat keresett. A két felfogás ellentétessége még nem volt nyilvánvaló s a fejedelem — most is abban a meggyőződésben, hogy «neki nem Franciaországot kell vizsgálnia, hanem saját hazája iránt való kötelességét» — kedvező befolyást remélhetett a francia közvélemény alakulásától, melyet «a király engedélye» nélkül igyekezett a két ország tartós összefogásának megnyerni. A röpiratok másik törekvése az volt, hogy európai érdeklődést biztosítsanak a magyar kérdés iránt s nemzeti múltunk megismertetésével megnyerjék a nemzetek «részvétét egy szabad nép ügyének, melyet igazságtalan és szégyenteljes láncokba akarnak verni».

Abban a korban, midőn Franciaországnak «éppen annyira fontos volt az elégedetlenek háborúja, mint amennyire súlyos a császárnak», a közönség rendkívüli érdeklődéssel fordult a közlemények felé. Ezek — s különösen

Rákóczi életrajza, mely a magyar korabeli viszonyok hű ismertetését is tartalmazta — sok hűséggel és teljes egészében kialakíthatták a magyar nemzetképet, mely az egykorú nemzedékek lelkébe mélyen bevésődött. A kép elválaszthatatlanul egyesítette Rákóczival az önálló Magyarország eszméjét s ennek alakjában a magyarság legfőbb attribútumaként hagyta az utókorra.

A fejedelem egyéniségének belső személyi jegyeit franciaországi tartózkodása ismertette meg a kortársakkal. De az emlékiratok csak kéziratban jártak kézről kézre az udvarban, nyomtatásban csak a XVIII. század végén kezdtek eljutni a közönség szélesebb rétegeihez. A levelek tanúsága majd kétszáz évig titok maradt. A személyi kép, mely a korabeli közönség tudatában kialakult, nélkülözötte e finom vonásokat. De egyéniségének legerősebb jegyeit így is megláthatta és a tettek emlékével képpé formálhatta az egykorú olvasó.⁶⁹

Fourneaux abbé hőskölteménye 1714-ben⁷⁰ és Bechet kanonok ajánlása 1715-ben⁷¹ Martinuzziról írott könyvében, melyet a fejedelemnek ajánlott — hűen mutatják azt a képet, mely a köztudatban élt róla.⁷² Az első munka, mely «Franciaország hódolatát és örömét tolmácsolja az erdélyiek fejedelmének», tudós és klasszicizáló képet rajzol a «hősök hősről», akinek «erényei Jupiter és Mars dicsőségénél is szebbek és örökebbek». A második mélyebb és emberibb: érzékeltetőbb benne a hős; hasonlatos ahhoz a képhez, mely kifejezetlenül ott élhetett a francia tízezrek lelkében, akik a hírek közt tíz éven át aggódva követték útján Rákóczit:

«Hős, akit a Gondviselés küldött . . . dicsőséges tettei még élnek egész Európa emlékezetében s mindig a történelemnek legszebb tényei közé fognak tartozni.» Született vezér, tudással és ítélőképességgel; bátor és serény; buzgó népével szemben; ez változhatatlan szeretettel ragaszkodik most is hozzá, mert boldogan élt uralma alatt és soha nem mond le jogáról. Nemzete élén fejedelem, aki «inkább kész életét is feláldozni, de nem tűr foltot sem hazafiúi becsületén, sem hazája szabadságjogán, melyet elválaszthatatlanul egynek érez azzal ...» Mikor az állhatatlan sors a szerencsétlen fordulatban meg akarta kímélni személyét, s «a kevésbé nagylelkű szív értékes előnyöket biztosíthatott volna maga számára», minden áldozatot meg akart hozni a hazáért s «inkább választotta lelke büszkeségét, mint személyes érdekét».

«Bámulva tekint föl reá a világ, s különös tisztelettel a Föld legnagyobb királya.»

A fejedelemnek éreznie kellett ezt a bámulatot és különös tiszteletet. De Szent Ágoston meditatáló olvasója érezte azt is, hogy dicsősége nemcsak övé, hanem az igazságé is, amelyért küzdött, s a hazáé, melynek fejedelme. Ezért nem engedhette, hogy híre szétfoszoljon a körülmények változásával, vagy elmúljon az ő távozásával. «Istennek, az örök Igazságnak» színe előtt szólván, a tények bizonyosságával s a maga tanúságával is meg akarta erősíteni, hogy az «egyetlen, igazi dicsőség a hazával szemben való kötelesség-

teljesítés». Ezért írta meg francia művét, a *Mémoires-okat*, s állította össze a *Histoire des Révolutions en Hongrie-t*⁷³ s a *Testament politique-et*⁷⁴ is.

«Le seul amour de la liberté et le désir de délivrer ma Patrie d'un joug étranger, fut le but de toutes mes actions ...» mondja Emlékirataiban. «A törvényes szabadságért, hazaszeretetből, uralkodásra és hatalomra nem vágyakozva cselekedtem ...» írja Végrendeletében.

Szíve legbelsejének titka a pusztá igazságot kereső önvizsgálásban sem tárhatott fel mást, mint amit kortársai jegyeztek fel nagy lelkéről.

JEGYZETEK.

¹ A középkori francia irodalom magyar vonatkozásaira vonatkozóan I. Eckhardt Sándor: *Sicambria. Egy középkori monda életrajza* (Minerva és Revue des Etudes Hongroises, 1928.); a fontosabb részleteket Hirschler Imre, Machovics Viktor és Király Ilona doktori értekezései világítják meg. (Budapesti Egyetemi Francia Intézet kiadványai.)

² A történelmi kapcsolatok alapvető összefoglalását Pais Dezső adta: *Les rapports franco-hongrois sous le règne des Árpáds* (Revue des Etudes Hongroises, 1923.). — Magyarországi Szent Erzsébetről hatalmas francia irodalom szól; magyar szempontból új eredményeket hozott: Balázs Ilona doktori értekezése (M. Sz. E. a XIII. sz. francia irodalmában, Bp. Egy. Fr. Int. 1930.); az egyéni kutatás a francia irodalomban bőséges-feldolgozatlan anyagot talál még vele s történelmünk nagy alakjaival kapcsolatban. — Magyarország képét a XVI. századi francia irodalomban Győry János doktori értekezése rajzolta meg: *A kereszténység védőbástyája* (Bp. Egy. Fr. Int., 1933.). — A korabeli nagy kiadványok magyar kiadványaival kapcsolatban I. A. Willems: *Les Elzevier, Histoire et Annales typographiques*, 1880. és E. Rahir: *Catalogue d'une collection unique de volumes imprimés par les Elzevier . . . Paris, 1896.* — A francia nyelvű nyomtatott folyóiratokról összefoglalást nyújt s a bibliográfiára is utal: G. Weil: *Le Journal, origines, évolution et rôle de la Presse périodique*, Paris, 1934. (Bibl. de la Synthèse historique.) — A magyar könyvanyag elterjedtségéről: személyes kutatások.

³ A XVI—XVII. századbeli magyar-francia diplomáciai kapcsolatokról a különböző forráskiadásokon és feldolgozásokon kívül főként Hudita, *Histoire des relations diplomatiques entre la France et la Transylvanie au XVIIe siècle* és Angyal Dávid kiegészítő helyesbítő kritikája (Revue de Etudes Hongroises, 1928. pp. 123—132.), továbbá V. L. Tapie: *La politique étrangère de la France (1616—1621.)*, Paris, 1934., C. G. Piccart: *La diplomatie française au temps de Louis XIV. (1661—1715.)*, Paris, 1930. és E. Pillias újabb levéltári kutatásai nyújtanak tájékoztatást.

⁴V. ö. L. Weil: id. mű.

⁵*Histoire d'Eméric Tekeli, ou Mémoires pour servir à sa vie, où l'on voit ce qui s'est passé de plus considérable en Hongrie, depuis sa naissance jusqu'à présent.* Cologne, 1693. — A munka több (kétkötetes) kiadást ért meg; mindeniket Thököly képe díszíti. A későbbi kiadások az újabb eseményeket is feldolgozzák és átmenetet képeznek a Rákóczi-kor irodalmához. — A Thököly-irodalmat Kuncz Aladár fontos értekezése ismerteti: Thököly Imre a francia irodalomban, Budapest, 1914. — A kor magyar-vonatköztársii francia irodalmának javarésztét felsorolja I. Kont: *Bibliographie française de la Hongrie*, Paris, 1913.

⁶A könyvek jórésze megvolt például a jezsuiták párizsi rendházának tanári könyvtárában is. Innen legtöbbjük később a Bibliothèque Nationale-ba került. — A kolostorok-

ban készült feljegyzésekre vonatkozóan 1. «Un Augustin déchaussé . . . sur la Hongrie . . . 1696—1710.» Bibliothèque Nationale, Manuscrits français 9729.

⁷Thököly győzelmi érméről: I. A. Fessier: *Geschichte von Ungarn*, t. IV. p. 366. — A versaillesi palota belső díszítéseiről: Pierre de Nolhac: *Versailles. Les Intérieurs*. 2. vol. Ire Série. Paris, A. Morangé, 1913. — A királyi és főúri könyvtárakról: saját kutatások.

⁸Gazette, 1701. máj. 14., 21., 28.; jún. 4. és 11. — A magyar ezredek szerepéről Ballá is szól a Nagykőrösi krónikában (67. 1.). V. ö. Márki kritikáját II. Rákóczi Ferenc életrajzában, I. 287. 1.

⁹Gazette, 1701. máj. 24.; jún. 4., 11., 18.; júl. 2.

¹⁰Gazette d'Amsterdam, 1701. Fxtr. XXXVII. és N°s XXXIX, XLII., XI.IV.

¹¹Gazette, 1702. jan. 28.; ápr. 29.; szept. 2.

¹²Gazette, 1703. febr. 17.; júl. 21., 28.; aug. 4.; szept. 1., 7., 15., 29.; okt. és nov. számok.

¹³Gazette, 1703. febr. 17., 24.; júl. 7., 28.; aug. 4., 11.; szept., okt. és dec.-i számok.

¹⁴Gazette, jún. és júl. számok; okt. 27.; nov. 3.

¹⁵Gazette, júl. 14.; szept. 7., 15.; okt. 6., 20.; nov. 10., 1704. jan. 5.

¹⁶Gazette, 1704. szept. 27.

¹⁷Gazette, 1705. október—november; 1707. júl. 23., 30.; aug. 6., 13., 20., szept. 3.

¹⁸V. ö. Ch. I. M. Vogüé: *Villars d'après sa correspondance et des documents inédits*, Paris, 1888. és ugyanattól: *Mémoires de Villars*, Paris, 1889.

¹⁹A király saját szavai, idézi Louis Bertrand: *Louis XIV*, Paris, Pion 1924. in 4° 255 1. — L- még: *Mémoires de Louis XIV*, publiés avec une Introduction et des Notes par Jean Longnon. Paris, é. n. Tallandier. Collection des meilleurs écrivains politiques.

²⁰Az idézetekre vonatkozóan 1. Gazette, 1704. jan. 12.; febr. 9., 16., 23.; ápr. 5., 12.; máj. 24., 31.; jún. 7., 14., 21.; júl. 5., 19.; aug. 9., 16., 23., 30.; okt. 25.; nov. 22., 29.; dec. 6.

²¹Gazette, 1705. jan. 10., márc. 7., 21., 28.; ápr. 4., 11., 27[^] máj. 9.; jún. 6., 13., 27.; júl. 4., 18.; aug. 12., 30.; okt. 17., 24.; nov. 14.

²²Gazette, 1706. jan. 9., febr. 13., 20.; márc. 13., 20.; ápr. 17., máj. 22., 29.; jún. 26.; júl. 17.

²³Gazette, 1707. júl. 23.; aug. 20.;—szept. 28.

²⁴Mercure Galente, 1708. márc. 366—7. 1. és 344—347. 1.; Gazette, 1708. jan. 14.

²⁵Gazette, 1709. nov. 30.

²⁶Gazette, 1710. febr. 8.

²⁷Gazette, 1711. febr. 3., 27.; márc. 2.; máj. 29.; jún. 6., 13., 21., 28.

²⁸Gazette, 1712. jan.—márciusi számok és nov. 12., 19.

²⁹Confessio, 221. 1.

³⁰Gazette, 1706. jún. 12.

³¹Az idézetet 1. Lettre du Roy écrite à Mgr. le Cardinal de Noailles, Archevêque de Paris. A Gazette 1712. aug. 4-1 melléklete. A Douain-i győzelem jelentőségére vonatkozóan 1. Louis Bertrand, i. m. 257. 1. és Napóleon szavai: «La France fut sauvée.»

³²Gazette, 1705. jan. 31.

³³Arra vonatkozóan, hogy a manifesztumot ilyen értelemben is felhasználta, Gazette, 1704. febr. 16.; jún. 26.; stb.

³⁴Gazette, 1704. okt. 11.

³⁵Manifeste des Mécontents de Hongrie, Contenant les raisons qu'ils prétendent avoir de s'être soulevés et de prendre les armes contre Empereur pour maintenir leurs Loix et libertés. A Basle. MCCV. 20. 1., 12°. Bibl. Nat. 41,706[^] pièce); egy más példány, 11. 1. i2^o, Bibl. Nat. Mscrits fr. 9729.

³⁶I. m. 2., 4., 5., 6., 8., 14., 19. 1.

37—38 kisebb változtatások az uralkodó személyének járó megbecsülést és önző tanácsosainak káros szerepét tüntetik fel kiemeltebb színben, részben pedig a stílus kifejezőerejét és gördülékenységét növelik.

³⁹V. ö. Mémoires du Maréchal de Villars, Vogué kiad. t. I. p. 333. és Mémoires de A. M. de Saint-Hilaire, Soc. d'Hist. de France kiad.

⁴⁰Articles de Paix des États et Ordres du Royaume de Hongrie avec les réponses aux articles de paix, exhibés à Poson, le 15 juin 1706 par les Mécontents et Révoltés de Hongrie. Traduit du latin. La Haye, 1706, 20 l., 4 °. Arch. Aff. étr. Hongrie, 18. k. fol. 217.

⁴¹Remarques Apologétiques, Que Veracius Constantius, Homme de guerre Hongrois, a fait avec sincérité et a voulu manifester au Monde Chrétien, sur la Réponse Impériale donnée sur les Articles de Paix des Etats et Ordres du Royaume de Hongrie confédérés pour la Liberté; l'an de Jésus-Christ 1706, et le 4. depuis qu'on a commencé de travailler à la Liberté. Imprimé dans une Ville libre d'un Royaume libre. — Francia könyvtárakban nem sikerült megtalálni. Függelékben közli az Histoire des Révolutions de Hongrie.

⁴²B. Le Noble (1643—1711.) neve nem szerepel a könyvön, de már e korban neki tulajdonították. Összegyűjtött munkáinak (1718) stílus vizsgálata is megerősíti e vélekedést. Különösen az Histoire de l'établissement de la République de Hollande c. műve látszik e tekintetben bizonyítónak.

⁴³Histoire du Prince Ragotzi ou la Guerre des Mécontents sous son commandement. Paris, MDCCVII. 12 ° 213 191 l. Mellékleten Rákóczi lovasképe D. Costeritől, ezzel a felírással: «François Ragotzi, Prince Souverain de Transylvanie». — A műnek van egy «kassai» kiadása is: «A Cassovie, chez François Lancelot, au Grand Hercule», mely valószínűleg Franciaországban, vagy még inkább Hollandiában készült. A «Privilège du Roy» jelzés nincsen rajta. A három kiadás legnagyobb részt szórói-szóra megegyez, de jellegzetes kisebb eltérések is találhatók.

⁴⁴I. m. 3., 4., 18., 47., 113., 121., 123., 147., 205.; 61., 153., 159. h)

⁴⁵I. in. 9., 10., 20., 46., 147., 149., 185. 11.

⁴⁶Villars, Saint-Hilaire, sőt Saint-Simon magyarokról alkotott véleményeiben is érezhető hatása.

⁴⁷Manifeste du prince Rakoczy, avec sa lettre à l'Empereur, la Publication de l'Interrègne et le Manifeste du Comte Tekely. Basle, 1708, 48. l., 12 °. Van egy 69 lapos másik kiadása, mely a latin szöveget tartalmazza: Arch. Aff. Etr. Hongrie. 18. k. fol. 228, s egy 18 lapos, 12 °, harmadik fajta kiadása is: Bibi. Mazarine 56,865.

⁴⁸Quarante-quatrième lettre d'un Suisse à un Français. Servant d'esclaircissement à plusieurs pièces importantes sur les Affaires présentes de Hongrie. — A Basle. MCCVIII. Avec permission des Supérieurs.

⁴⁹Thaly adta ki: Kalászkok, 122—206. V. ö. Előszó VIII—IX.; említi Márki: i. m. II. 457.

⁵⁰Déduction des droits de la principauté de Transylvanie. H. É. n., 16 l. 4° Arch. Aff. étr. Hongrie 16. k. fol. 361. La date est indiquée en marge.

⁵¹V. Ö. L. Morieri: Grand dictionnaire historique où Mélanges curieux de l'histoire sacrée et profane 1711—1759-es kiadásait s a történeti munkák közül egyebek sorában, I. Freschot munkáját: Mémoires de la Cour de Vienne contenant les Remarques d'un Voyageur curieux sur l'état présent de cette Cour, et sur ses intérêts. Cologne, 1705.

⁵²XIV. Lajos szavait Rákóczi idézi 1713. máj. 8-án Besenvalhoz intézett levelében. Pillias Emil úr szíves közlése.

⁵³V. ö. Breteuil, Mémoires 502. l. a Boislesle-féle Saint-Simon-kiadásban; és Journal du marquis de Dangeau, . . . XIV. k. 366. és 375. l.; a mű első teljes kiadása 1854-ből való, az idézetek erre utalnak.

⁵⁴Breteuil, id. m. 503. és 505. l. — V. ö. még: Mme Du Noyer, *Lettres historiques et galantes d'une dame de Paris à une dame de province*, 1757.

⁵⁵Levele Madame des Ursins-hez, 1713. júl. 15-ről; kiadta: Bossange, *Lettres inédites de Mme de Maintenon*, II. k. 339—340 11.

⁵⁶Dangeau, id. mű XIV. k. 342. l. és XVII. k. 284. l.

⁵⁷Dangeau, id. mű XIV. k. 261., 286., 325., 332., 343., 366., 375., 404., 431—433., 472.; XV. k. 253.; XVII. 132., 152. stb. 11.

⁵⁸Mémoire de Saint-Simon, publiés par Boislisle a «Grands Écrivains de la France» sorozatban.

⁵⁹Saint-Simon, id. mű: VIII. k. 309—311 11., (1701); XI. k. 157., 264., 370. 11. XIII. k. 242. l.; XXII. 259—261. 11.; XXIII. k. 257—258., 259—261., stb. 11.

⁶⁰Addition au Journal de Dangeau (Dangeau naplójának 1854-es kiadásában) XVII. k. 152. l.

⁶¹Claude-Louis-Hector Villars herceg, tábornok és diplomata (1653—1734), emlékiratainak teljes kiadása. E. de Vogüétől való: *Mémoires du Maréchal Villars* . . . Paris 1884. I—VI. k. A Villars—Rákóczi találkozásra vonatkozóan v. ö. az Önvalloások (75—85. 11.), Villars Emlékiratai (index) és a Gazette de Hollande és Gazette d'Amsterdam fentebb idézett számainak közléseit.—Székfoglalójáról az egykorú hírlapok szólnak: Gazette, 1714. jún. 30.

⁶²Jean-Louis d'Usson, marquis de Bonnac (1672—1738) Rákóczival kapcsolatos feljegyzéseit Boislisle közölte Saint-Simon kiadásának jegyzeteiben.

⁶³Magyarul Thaly adta ki munkáját: *De Saussure Cézárnak* . . . Törökországi Levelei (1730—1739) és Följegyzései (1740) . . . Budapest, 1909.

⁶⁴Rákóczi Besenvalhoz intézett leveleit részben kiadta Fiedler: *Aktenstücke zur Gesch. Franz Rákóczy' s und Verbindungen mit dem Ausland (Fontes rerum Austriacarum, t. XVII. k.)*. Wien, 1858. A közölt idézetek Pillias Emil úrnak az eredeti levelek alapján készült másolatából valók, s a 26 levél közül az 1713. márc. 17., ápr. 28., júl. 3., 7., 17. keltezésűekre utalnak.

⁶⁵XIV. Lajos 1714. évi emlékérmének felirata: «Spanyolország biztosítva. Béke mindenfelé.»

⁶⁶V. ö. Emile Pillias, *Études sur François II. Rákóczi, Prince de Transylvanie, pendant son séjour en France. Le jeu à l'Hôtel de Transylvanie. Revue des Etudes Hongroises*. 1934. III—IV. sz

⁶⁷Bossange, *Lettres inédites de Mme de Maintenon*. II k. 412—413. l.

⁶⁸Az emlékiratoknak és levelezéseknek Rákócziról szóló tanúságairól l. Szekfű Gyula munkáját: *A száműzött Rákóczi*, Budapest, Akadémia, 1913. — A kérdéstről részletes idézeteket Fejér Rózsa doktori értekezése, François Rákóczi II dans les mémoires français de son temps, Pécs, 1931.

⁶⁹Recueil des Instructions donné aux ambassadeurs et ministres de France depuis les traités de Westphalie jusqu'à la Révolution. Autriche. 1884. I. k. 179—180. l.

⁷⁰Abbé de Fournaux, *Le prince Ragotzi, ou le modèle d'un véritable Héros*. Paris 1714. — Újra lenyomatta F. Levai. *Une poésie française en l'honneur de François Rákóczi*. Budapest, 1914.

⁷¹Bechet Antoine, chanoine de l'Eglise d'Usez, *Historie du ministère du Cardinal Martinusius, archevêque de Strigonie, primat et régent du royaume de Hongrie et de celles de Transylvanie*. Paris, 1715.

⁷²Egy rendjével hadilábon álló barát, Abbé Prévost, 1731-ben az *Histoire du Chevalier des Grieux et de Manon Lescaut* c. híressé vált regényében megemlékezik az Hôtel de Transylvanie-ról, Rákóczi embereinek szállásáról is. A kutatás véglegesen tisztázta, hogy a «Prince R . . .» név méltatlanul szerepel e kapcsolatban. — V. ö. E. Pillias: *Id. mű, Revue des Études Hongroises*. 1934. 4—5.

⁷³Histoire des Révolutions de Hongrie où l'on donne Une idée juste de son légitime Gouvernement Avec les Mémoires du Prince François Rakoczy sur la guerre de Hongrie Depuis 1703, jusqu'à sa fin Et ceux du Comte Bethlem Niklos sur les Affaires de Transylvanie. A la Haye, Chez Jean Neaulme, MDCCXXXIX. 2. köt. 4 °. — Van egy 6 kötetes 12 ° kiadása is; a fejedelem arcképével és a függelékben több diplomáciai irattal.

⁷⁴Testament politique et moral du prince Rákóczi. La Haye, 2. k. I. 255. 1., II. 257—59-1.

A GRENOBLEI TRIPTYCHON GÖRÖG FELIRATA

ADALÉK II. RÁKÓCZI FERENC RODOSTÓI GÖRÖG KAPCSOLATAIHOZ

ÍRTA

MORAVCSIK GYULA

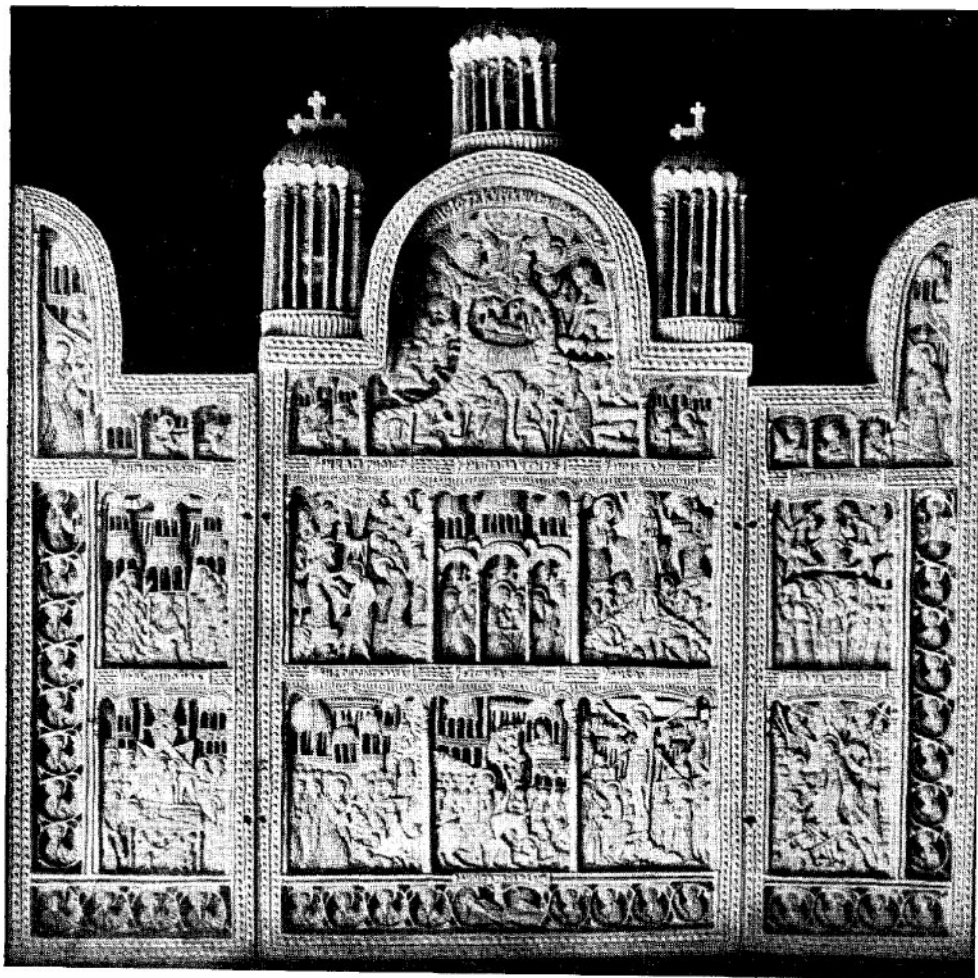
A grenoblei városi könyvtár egy fából faragott triptychont¹ őriz, amelynek elülső oldalán és szárnyain a bizánci művészet szellemében az orthodox egyház tizenkét főtinnepe van ábrázolva, míg a hátsó részén a "következő" görög felirat olvasható: +Ηρακλείας Γεράσιμος ταπεινός | ἀρχιθύτης δωδεκάορτον I τόδε θερμώς προσφέρει | γαληνοτάτη πρίντζιτι | Ουγγαρίας .', vagyis magyar fordításban: «Gerasimos Herakleia alázatos főpapja e tizenkét-ünnep-ábrázolást melegen ajánlja fel Magyarország fenséges fejedelmének».

B műemlékkel legelőször nem kisebb tudós, mint *Champollion* foglalkozott, aki a feliratot egy szó, a δωδεκάορτον kivételével helyesen olvasta és aki az ábrázolások egyházi vonatkozásait behatóan analizálta. Vizsgálódásai eredményeképpen a műemlék keletkezését a XIII. századra tette.² A datálás kérdésében *Champollion*-t követi *Darkó Jenő* is, aki legújabban megjelent dolgozatában azt igyekezett bizonyítani, hogy a triptychont Gerasimos herakleiai metropolita (1283—1289) IV. Kún lyászló magyar királynak ajándékozta.³ E feltevéssel szemben áll *A. Pa-padofulos-Kerameus* korábban kifejtett nézete, aki a triptychont a XVIII. századba datálta s az ajándékozásban a XVIII. század első felében élő Gerasimos herakleiai metropolitát látta.⁴

A datálás kérdését illetőleg három irányban kell vizsgálat alá vennünk a műemléket és feliratát: ikonográfiai, epigrafikai és terminológiai szempontból.

A triptychon az orthodox egyház tizenkét főünnepét ábrázolja. K faragványok közül a bal alsó sarokban levő +H KHMHΣHΣ (= ἡ Κοίμησις) felirással van ellátva s Szűz Mária halálát, az ú. n. Dormitio Virginis-t ábrázolja. Középen Krisztus alakját látjuk, amint kezében tartja a Szent Szűz lelkét pólyás gyermek alakjában. Mária az ágyon fekszik s a kép két szélén az apostolok alakjai tűnnek fel. Az ágy előtt két alak látszik: balról egy angyal, aki kivont kardjával levágja a jobb felől álló férfi karjait, melyek a Szent Szűz ágya felé nyúlnak. Ez utóbbi jelenet, amelyet a keresztény apokrif irodalom jól ismer és amelyet a XVIII. századi athosi festőkönyv is előír,⁵ arra a legendára vonatkozik, amely szerint egy Jephonias nevű zsidó szentségtörést akart elkövetni Mária teste ellen, de egy angyal megakadályozta ezt, levágta a zsidó karjait, melyek függve maradtak az ágy peremén. E jelenet ábrázolásával a bizánci és újgörög egyházi művészetben lépten-nyomon találkozunk, de csak egy bizonyos időponttól kezdve. Erre a körülményre először *D. Sisilianos* budapesti

görög követ, a bizánci és újjörög egyházi művészet kiváló ismerője és kutatója hívta fel a figyelmet. E nyomon elindulva átkutattam az idevonatkozó emlék-anyagot, melynek egy részét 1934 őszén Bulgáriában, Konstantinápolyban és Athénben végzett tanulmányutam alkalmával eredetiben is alkalmam

A grenoblei triptychon elülső oldala nyitott szárnyakkal.

volt megtekinteni. Az idevonatkozó korábbi kutatások és saját megfigyeléseim eredményei alapján a következő kép alakul ki. A Jephonias-jelenet ábrázolása legelőször a XIII. században bukkan fel, de még nem abban az alakban, ahogy a grenoblei triptychonon látjuk. Az első XIII/XIV. századi ábrázolásokon a Jephonias-epizód még nem a Dormitio-hoz, hanem a temetési jelenethez kapcsolódik s az angyal még nem az ágy előtt áll, hanem a levegő-

ben lebeg, amint ezt pl. a staro-nagorcino-i 1317-ből való freskó mutatja.⁶ A legelső ábrázolás, amelyen a Jephonias-epizód már a Dormitioval függ össze, a mistrai Hagioi Theodoroi-templom festménye, a XIII. század végére (1296 tájára) utal.⁷ A XIV. századi bizánci művészet emlékei között többször találkozunk a Dormitio olyan külön ábrázolásával, amelyben a Jephonias-jelenet is helyet foglal.⁸ Sokkal későbbi időben kerül bele ez az epizód a tizenkét főünnep hivatalos jellegű ábrázolásaiba, de még a XIV—XVII. század-

ből is egész sereg olyan emléket ismerünk, amelyekből hiányzik.⁹ Van azonban még más korhatározó adat is. A triptychon közepén legalul fekvő alak a felírás tanúsága szerint Jesse, akiből kinő Krisztus nemzetségének családfája. B családfát a triptychon alsó és oldalsó peremén ábrázolt alakok, Krisztus családjának egyes tagjai jelképezik. Ez az ú. n. Jesse-fa azonban a bizánci művészetben a XIV. század előtt nem fordul elő.¹⁰ Képek az ikonográfiai tények tehát kizárják azt, hogy a triptychon a XIII. századból való lenne. Ha most még tekintetbe vesszük, hogy a triptychon ikonografailag más olyan motívumokat is mutat, melyek a bizánci kor művészetében szokatlanok

A grenoblei triptychon *Κοιμησις*-ábrázolása.

(így pl. a jobb alsó sarokban levő feltámadási jelenet két angyala), továbbá, hogy a triptychon ormán álló oszlopos kupolák is a bizánci kor utáni egyházi művészetre jellemzőek, akkor még tovább mehetünk s megállapíthatjuk, hogy a triptychon nem lehet a bizánci kor művészetének emléke. Ha pedig a későbbi görög egyházi művészet emlékei között keressük legközelebbi rokonait, akkor ezeket XVII—XVIII. századi athosi munkák között találjuk meg.¹¹

Hasonló eredményre vezet a triptychon feliratának epigrafikai vizsgálata is. Természetesen, ha módszeresen akarunk eljárni, a felirat betűtípusait nem szabad bizánci vagy későbbi korú kéziratok írásával hasonlítani össze, hanem

a görög feliratos anyagban kell azokat az analógiákat keresnünk, melyek a datáláshoz hozzásegítenek. Említett tanulmányutam folyamán számtalan olyan késői görög feliratot láttam, amelyek írása a triptychonéhoz hasonló. Bz alapon teljesen igazolva látom V. Laurentnak azt a megállapítását, hogy a felirat írása az ú. n. «fanariota»-típust képviseli, amely a XVII—XIX. századi görög emlékeken látható.¹² Az írás jellegének vizsgálata tehát szintén a XVII—XVIII. századra utal.

Vizsgáljuk meg most ezek után a feliratot terminológiai szempontból. Két olyan szó fordul elő benne, amely figyelmünket magára vonja. Az egyik az Ουγγαρία, amely «Magyarország» megjelölésére előfordul a bizánci történeti irodalomban, de csak a XIV. századtól kezdve. A korábbi bizánci forrásokban a Τουρκία és Παιονία, illetve Παννονία neveken kívül mindég Ούγγρια, illetve Ούγκρια alakot találunk. A nyugati hatásra valló Ουγγαρία először a XIV. század első felében (valószínűleg 1333—1346 közt) keletkezett Móreai Krónikában fordul elő, de általánosabb használatát csak a XV. és XVI. századi görög forrásokból tudjuk kimutatni.¹³ Ha tehát a grenoblei triptychon a XIII. századból való lenne, úgy a felirat Ουγγαρία-ja lenne legkorábbi adatunk e név ilyen alakjának használatára, ami mindenesetre gyanússá teszi a XIII. századi datálást. Ha azonban az ikonográfiai és epigrafikai vizsgáldások útmutatása szerint feltételezzük, hogy a triptychon és felirata jóval későbbi korból való, akkor az Ουγγαρία alak teljesen megfelel a későbbi görög nyelvhasználatnak. Feliratunk másik figyelmet érdemlő kifejezése a πρίντζιψ. Ez a szó előfordul ugyan a középkori görögységben mint nyugati jövevényszó, de sohasem a magyar királyok megjelölésére. A bizánciak nagyon nagy gondot fordítottak az idegen uralkodóknak járó címekre s a hivatalos udvari terminológiához szigorúan ragaszkodtak. A magyar fejedelmeket és vezéreket a bizánci források αρχων-nak nevezik s csak Árpád kapja meg Konstantinos Porphyrogenetosnál a μέγας αρχων címet. A magyar királyság megalapításától kezdve a magyar királyok megjelölésére a hivatalos bizánci terminus technicus κράλης (ezt olvassuk a magyar szent korona alsó részének feliratában is, melyet Michael Dukas császár küldött I. Géza királyunknak), de e mellett az írók egy része a latin *rex-nek* megfelelő ρήξ (ρίγας)-t is használja.¹⁴ Arra azonban, hogy a magyar királyt bizánci forrás πρίντζιψ (vagy πρίγκηψ)-nak nevezné, nincs eset. E szónak a bizánci nyelvhasználatban is «fejedelem» vagy «herceg» jelentése volt s ilyen értelemben használták a bizánci írók is.¹⁵ Ha tehát a szó középgörög használatát figyelembe vesszük, kizártnak kell tartanunk, hogy a felirat πρίντζιψ szava akár IV. Kún Iyáslóra, akár valamelyik más magyar «királyra» vonatkozott volna. E mögött csak egy tényleges γαληνότετος πρίντζιψ (=Serenissimus princeps) vagyis egy magyar «fejedelem» rejtőzhetik, akire az eddigi eredmények alapján most már nem lesz nehéz rátalálnunk.

Gerasimos néven a XIII. századi Gerasimos után még két egyházi férfi ült a herakleiai metropolitai székbén. Az egyik a XVI. században 1574/5

táján,¹⁶ a másik a XVIII. században. Minthogy azonban a triptychon művészettörténeti és epigrafikai vizsgálata alapján nyert bizonyítékok egyaránt a XVII—XVIII. század mellett szólnak, csak ez utóbbi Gerasimos jöhet tekintetbe, akire — mint láttuk — már *Papadopulos-Kerameus* is gondolt.

A XVIII. századi Gerasimos személyét jól ismerjük.¹⁷ 1726-ban került a herakleiai metropolitai székbe s tisztségét hosszú éveken keresztül 1760-ig viselte. Egyházi, politikai és kulturális téren egyaránt nagy tevékenységei fejtett ki és előkelő szerepet játszott. Jó összeköttetései voltak a portával s politikai befolyását érvényesítette a moldvai és valachiai fejedelmi székek betöltésénél. Magasabb tisztségeket viselt a konstantinápolyi patriarchátusnál és az egyházi politika egyik irányító alakja volt. Kulturális téren is sokat tett. Iskolákat támogatott, könyveket adott ki. Ő építette fel Herakleiaiban* a metropolitai palotát és a Hagios Georgios-templomot s ugyancsak ő építette Raidestosban a pompás metropolitai palotát. Gerasimos ugyanis nemcsak Herakleia-nak, a török Eregli-nek volt a metropolitája, hanem alá tartozott

A grenoblei triptychon hátsó oldala.

Raidestos (Rodostó) is, ahol 1720 április 24-től 1735 április 8-ig élte a száműzetés éveit a «serenissimus princeps», II. Rákóczi Ferenc.

A grenoble-i triptychont tehát Gerasimos metropolita ajándékozta a

bujdosó magyar fejedelemnek. Ez a sejtésünk teljes bizonyossággá válik, ha összegezzük mindazokat a nyomokat, melyek e következtetéshez vezettek.

A triptychon Gerasimosa csakis a XVIII. századi Gerasimos lehetett, aki a ránk maradt okiratokban is Ἡρακλείας Γεράσιμος-nak írta alá magát, éppen úgy, mint a feliraton. A γαληνότατος πρίντζιψ Ουγγαρίας kifejezés a magyar történet ismert alakjai közül úgyszólván egyedül csak II. Rákóczi Ferencre illik. A herakleiai metropolis ebben az időben kiterjedt a Herakleia-tól nem messze fekvő Raidesztos (Rodostó)-ra is, amely korábban külön metropolisként is szerepelt.¹⁸ Rákóczi Ferenc szoros kapcsolatban állt a rodostói görög egyházzal. Az ottani Παναγία Ῥεοματοκράτειρα nevű görög templomban temették el a bujdosók közül 1722-ben gróf Kszterházy Antalt, 1725-ben gróf Bercsényi Miklóst és 1735-ben Sibrik Miklóst.¹⁹ Mikes szerint Rákóczi holttestének ama részeit, melyeket a boncoláskor kivettek, szintén a görög templomban temették el.²⁰ Bercsényi halála után Rákóczi örök alapítványt tett a görög egyháznak évenkénti halotti mise tartása céljából.²¹ Hogy tehát Rákóczinak ismernie kellett a rodostói görög egyház legfőbb fejét, az a mondottakból világos. De pozitív adatunk is van erre. Mikes Kelemen a «Törökországi Levelek»-ben 1729 április 18.-1 kelettel a következőket írja: «Hogy kédnék a kis ujjá ne fájjon, azt igen szükséges meg tudni, hogy az ide való görög érsek nagy pompával jött az urunk látogatására négy alatta való püspökökkel».²² Az itt említett «görög érsek» a fent megismert Gerasimos metropolita volt, aki az egykorú feljegyzések szerint gyakran tartózkodott Rodostóban.²³ Liehet, hogy éppen a Mikes által leírt ünnepélyes látogatás alkalmával nyújtotta át a fejedelemnek a gyönyörű fafaragványt, amely Rákóczinak, aki tudvalevőleg maga is foglalkozott száműzetésében esztergályozással és fafaragással, különös örömet szerezhetett. A grenoblei triptychon egyébként nem az egyetlen műtárgy, amely Gerasimos metropolita nevét viseli. A szófiai nemzeti múzeumban látható egy vörös selyemből készült és a Transfiguratio ábrázolásával ékesített epigonation, amelyen κτήμα Ηράκλειας Γερασίμου πόνοϋ Εύσεβίας felírás és az 1727-es évszám olvasható.²⁴

Rákóczi Ferenc és a herakleiai görög metropolita viszonyára vonatkozólag további adataink nincsenek. De ismervén a bujdosó fejedelem mély vallásosságát, fel kell tételeznünk, hogy a nagyműveltségű orthodox főpaphoz közelebbi kapcsolat fűzte s talán alkalomadtán, amidőn a száműzetésben segítő kézre volt szüksége, a török portával való kapcsolatait és politikai befolyását is igénybe vette.

Ha a kifejtettek után még némi kétség maradna bennünk, hogy a grenoblei triptychon mint Gerasimos metropolita ajándéka valóban a száműzetésben élő magyar fejedelem birtokában volt, minden kétséget eloszlathat annak az útnak az ismerete, amelyen keresztül e műtárgy a grenoblei városi könyvtárba jutott.

Champollion szerint, — aki azonban, sajnos, nem hivatkozik forrásokra — a triptychont a grenoblei könyvtár Mme de Polastre-tól vette, aki viszont a

nővérétől, Mme de Bourcet-tőle örökölt. Ez utóbbinak pedig a grosbois-i Camaldulenses-rend főnöke, Macaire Pène ajándékozta. Champollion feltételezi, hogy a műtárgy korábban Rákóczi Ferenc birtokában volt s azokkal az érték-tárgyakkal került Grosboisba, melyeket Rákóczi a kamalduli rendnek hagyományozott.²⁵

Ismeretes, hogy Rákóczi Ferenc franciaországi tartózkodása alatt szoros kapcsolatba került a kamalduliakkal s az 1716—1717-es években hosszabb időt töltött grosbois-i kolostoruk közvetlen közelében. Ezt a kapcsolatot rodostói száműzetése alatt is híven őrizte, aminek bizonyítéka az, hogy egy ízben Grosboisból kért udvari papot.²⁶ Az is közismert tény, hogy Rákóczi franciányelvű végrendeletében a kamalduli atyákról sem feledkezett meg. Mikes leveleiből tudjuk még azt is, hogy «A szívét Franciaországban hadta, hogy küldgyük».²⁷ A kamalduliak évkönyveinek feljegyzéseiből kitűnik, hogy a fejedelem szíve egyes kéziratokkal együtt el is jutott Grosboisba, ahol azt a temetőben helyezték örök nyugalomra, amint ezt a Macaire Pène által 1737-ben készített sírfelirat is bizonyítja.²⁸ Mindezek alapján teljesen igazoltnak kell tartanunk Champollion feltevését, hogy a triptychon azok között az érték-tárgyak között volt, amelyeket Rákóczi a kamalduliaknak hagyományozott. Hogy Rákóczi franciányelvű végrendeletében nincs szó róla, az nem bizonyít e feltevés ellen, mert hiszen a franciányelvű végrendeletben a szívről sincsen szó.²⁹ Tudjuk azonban, hogy Rákóczinak ránk maradt franciányelvű végrendeletén kívül volt egy latinnyelvű végrendelete is, amelyben saját szavai szerint rodostói vagyonáról intézkedett.³⁰ Bizonyára ebben az elvesztett latinnyelvű végrendeletben, melyet Mikes szerint az árván maradt bujdosók nyitottak fel a fejedelem elhunytja után, hagyta meg, hogy szívével és egyes irataival együtt a birtokában levő triptychont is Grosboisba küldjék.³¹

A nagy fejedelem szíve ma is messze idegenben, az egykori grosboisi kolostor elhagyatott temetőjében, ismeretlen helyen porlad. Kedves tárgyai közül, melyek egykor utolsó útjára kísérték, megmaradt az utókor számára Gerasimos-metropolita ajándéka, a grenoblei triptychon.

JEGYZETEK.

¹ *L. Royernek*, a grenoblei városi könyvtár igazgatójának adatai szerint, melyeket *Darkó* alább id. dolgozata közöl, a triptychon méretei: 186X186 mm. A közölt fényképet *L. Royer* igazgató úr szívességének köszönöm. Közlése szerint a triptychon. a grenoblei könyvtár archeológiai gyűjteményében 175. szám alatt szerepel.

² *Dissertation sur une ancienne sculpture grecque, explication de son sujet et des inscriptions qui l'accompagnent*, Magasin encyclopédique 1811. IV. 241—277. — A felirat újabb kiadásai *A. Boeckh—A. Kirchoff: Corpus Inscriptionum Graecarum IV.* (Berolini 1859.) No. 8761. p. 349.; *Margaritis Dimitzas: Μακεδονικό» ἀερ-ῆ Γ. Ἡ Μακεδονία εν λίθοι; φθεγγασένοις.* Athén, 1896. 269—27 o. No. 246. (e műhöz az athéni nemzeti és. akadémiai könyvtárban sem tudtam hozzájutni).

³ Zu den byzantinisch-ungarischen Beziehungen. Die Holzschnitzarbeit in der Stadtbibliothek von Grenoble, Ungarische Jahrbücher 13 (1933) 1—18. és Byzantinisch-ungarische Beziehungen in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts, Weimar 1933.

36—53

⁴ Διορθωτικά ει; χριστιο νικάς επιγραφαίς No. 29., Zumal Ministerstva Narodnago Prosvjescenija 343 (1902) Sept. 425—427. — Ugyanehhez a véleményhez csatlakoztak újabban *N. A. Bees*, Repertórium für Kunstwissenschaft 43 (1921—22) 47—52. és *V. Laurent*, Échos d'Orient 36 (1933) 501—502.; v. ö. még *H. Grégoire*, Byzantion 8 (1933) 700—761., *Gy. Moravcsik*, Deutsche Literaturzeitung 55 (1934) 515—517.

⁵ C. Tischendorf: Apocalypses apocryphae, Lipsiae 1866. p. 110. — Ερμηνεία τών ζωγράων . . . υπο τοῦ Αἰωνοῦ του Ἀερομόναχου και ζ<ογράφου του εκ Φουρνα τών Ἀγραφών, Athén 1853· 179—180.; Das Handbuch der Malerei vom Berge Athos, übersetzt von *G. Schäfer*, Trier 1855. 278. 1.

⁶ A Jephonias-epizód ábrázolásának fejlődéséről 1. *L. Wratislaw-Mitrovic*—*N. Okunev*: La Dormition de la Sainte Vierge dans la peinture médiévale orthodoxe, Byzantinoslavica 3 (1931) 134—180., főleg 151. skk. lk., a staro-nagorcinoi freskó a VII. táblán.

⁷ *Wratislaw-Mitrovic* és *Okunev* id. m. 167. 1.; *G. Millet*: Monuments byzantins de Mistra, Paris 1910. 90. t. 5. kép.

⁸ *A. Xyngopoulos* (Μεγάλη Ελληνική 'εγκυκλοπαίδεια S. v. Κοίμησις) szintén a XIV. századra datálja a Jephonias-epizódnak a Dormitiohoz való kapcsolódását. Magam említett tanulmányutam alkalmával a Dormitio számtalan ábrázolását tekinthettem meg, de a Jephonias-epizód XIV. század előtt való előfordulására nem találtam példát.

⁹ Az idevonatkozó publikált anyagot 1. a következő művekben: *N. P. Kondakov*: Pamjatniki christianskago iskusztva na Afonje, S.-Peterburg 1902. 109. 1., XIII. tábla, 137. 1., 55. ábra, 195. 1., 75. ábra, 204—205. 1., 82. ábra; *N. P. Lichacev*: Materiali dija istorij russkago ikonopisanija I—II. S.-Peterburg 1906. CV. 1. No. 184.; *N. P. Kondakov*: Makedonija. Archeologiceskoe putesestvie, S.-Peterburg 1909. 271. 1. 185. ábra; *Ó. M. Dalion*: Byzantine art and archaeology, Oxford 1911. 242. 663—664. 1., 149. 150. ábra; *G. Millet*: Recherches sur l'iconographie de l'Évangile aux XIVe, XVe et XVIe siècles d'après les monuments de Mistra, de la Macédoine et du Mont-Athos, Paris 1916. 21—25. 1., 2. 3. ábra; *P. N. Kondakov*: Die russische Ikone I—III., Prag 1928—1931. II. 78. Bzék közül a legrégibb datálható tizenkét-ünnep-ábrázolás, amelynek Dormitiojában a Jephonias-epizód is megvan, a XV—XVI. századból való; 1. *Kondakov*: Die russische Ikone, id. h.

¹⁰ *A. Grabar*: La peinture religieuse en Bulgarie, Paris 1928. 278—279. 1.

¹¹ Említett tanulmányutam alkalmával két olyan emlékre bukkantam, amelyek ikonografailag és stílus tekintetében közeli rokonságot mutatnak a grenoblei triptychonnal. Ifzék: a szófiai szent szinódus történeti és archeológiai múzeumának 6595. számú tetraptychona és egy athéni, *Sp. Lover dos* magángyűjteményében levő triptychon. Mindkettő XVII—XVIII. századi athosi munka. Hasonló triptychonok vannak az athéni Ε?ewaíς-múzeumban is.

¹² *V. Laurent* id. h. — *G. Soteriu* athéni egyetemi tanár, aki a kormeghatározó motívumok tekintetében is segítségemre volt, hívta fel rá figyelmemet, hogy hasonló jellegű írást mutat a Hosios Lukas-monostor egy 1802-ből való általa publikált felirata, v. ö. Ἀρ/αιολογικον Δελτίον 6 (1920—2i) 183. — Az epigrafikai bizonyítékokat illetőleg 1. még alább a 24. jegyzetet.

¹³ *L. Moravcsik* Gy.: A magyar történet bizánci forrásai, Bp. 1934. c. mű végén levő táblázatot.

¹⁴ A magyar királyok bizánci címére vonatkozólag jellemzőek Theodoros Skuta-riotes következő szavai: . . . ρήγα της Ἰτα'ονίας (κράλην αὐτον ἢ συνήθεια καλεῖν εἴ'ωθε) *K. N. Sathas*: Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη VII. Venetia—Paris 1894. P. 181. — Kivételt

képez Laonikos Chalkokondyles, aki a magyar királyt is βασιλεύς-nek nevezi. — A magyar király címéről a középkori latinságban 1. *Hóman B.*: A magyar nép neve a középkori latinságban, *Történeti Szemle* 6 (1917) 129—158., 240—278.; 7 (1918) 1—22.

¹³ L. pl. πρίγγηψ 'A^a';=Villehardouin), Georgii Acropolitae opera, rec. A. Heisenberg I. Lipsiae 1903 (index).

¹⁶ V. ö. *Byzantinische Zeitschrift* 12 (1903) 325.

¹⁷ L. A. Komnenos Hypselantes: 'Εκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῶν εἰς δώδεκα βιβλίον Η' θ' καὶ Γ ητι τα μετὰ τὴν 'άλωσιν (ἱ453—17^9). εκδίδοντος Α. Γ. ἈφῸονίδου, εν Κωνσταντινουπόλει 1870. 325. 35^> γ5> 379, γ4 » -Κ". *Sathas*: Νεοελληνική φιλολογία, Αθήν, 1868. 465—466.; *M. I. Gedeon*: 'Εκκλησιαστική 'Αλήθεια 3 (1882—83) 545—55^> > 8 (1887—88) 399—4^2>» 9—10 (ἱ888—89) 14—15> > Θρακικά 5 (ἱ934) 7—23> > Μεγάλη Ἐλληνική 'Εγκυκλοπαίδεια s. v. Γεράσιμος; *E. Legrand—L. Petit—H. Pernot*: Bibliographie hellénique ou description raisonnée des ouvrages publiés par les Grecs au dix-huitième siècle, I. Paris 1918. 319—322.

¹⁸ A bizánci viszonyokról 1. *Le Quien*: Oriens Christianus, Parisiis 1740. p. 1101—1120. — Rodostó különállása 1702-ben szűnt meg, ettől kezdve mint püspökség a herakleiai metropolis alá tartozik, 1. *M. Gedeon*; *Εκκλησιαστική 'Αλήθεια* 27 (1907) 668. — Egy 1855. évi egyházi szabályzat szerint a herakleiai metropolita hivatalos címe a következő: ὁ Ηιοακλείας καὶ 'Ραιδεστοῦ, πρόεδρος τῶν υπερτίμων καὶ ἔςαρχος πάσης Θράκης καὶ Μακεδονίας, 1. *Ralles—Potles*: Σύνταγμα τῶν θεῶν καὶ Ἱερῶν κανόνων V. Αθήν 1855. P. 514.

¹⁹ *Thaly K.*: Rákóczi-emlékek Törökországban, Bp. 1893. 43—51.; *Báró Forster Gy.*; Rákóczinak és bujdosó társainak síremlékei a külföldön és a hazában, Bp. 1913. 8—9.

²⁰ Jubileumi kiadás, Bp. 1906. 149.

²¹ *Thaly* id. m. 46. szerint «Rákóczi ezen alapító-levelé . . . most is megvan a rodostói görög ecclesia levéltárában . . .». E nyomon elindulva, 1934 őszén igyekeztem ezt az érdekes okmányt felkutatni. Minthogy azonban a görögöknek a török birodalom területéről való kitelepítése alkalmával a rodostói levéltárat is görög területre vitték, eddig nem sikerült nyomára bukkanom.

²² Id. kiad. 120. 1.

²³ *M. Gedeon*, 'Εκκλησιαστική 'Αλήθεια 27 (1907) 553—556., 625—628., 638—640., 668—669. Ik-on közli egy kéziratnak a rodostói egyházra vonatkozó feljegyzéseit. Az 551. lapon azt olvassuk, hogy Gerasimos metropolita 1729 augusztusában is Rodostóban tartózkodott.

²⁴ *L. P. Mutafciev*, Izvjestija na Blgarskoto Archeologicesko Druzestvo 2 (1911) 27—34. és *N. A. Bees* Repertorium für Kunstwissenschaft 43 (1921—22) 49—51. — Említést érdemel az a körülmény, hogy a beleszótt felirat szavai közül az Ηράκλειας szó betűi csaknem teljesen megegyeznek a grenoblei triptychon megfelelő szavának epigrafikai jellegével.

²⁵ *Champollion* id. m. 274—276.; *Darkó* id. m. 52—53. = Ung. Jahrb. id. h. 17—18. ismervén Champollion közléseit kis híja, hogy a helyes útra nem bukkant, mert így nyilatkozott: «Demnach ist die Vermutung von Champollion-Pigeac, dass Rákóczi das aus Ungarn mitgebrachte (!) Triptychon seinem geliebten Freunde, dem M. Pène schenkte, ausserordentlich glaubwürdig». V. ö. még *Zolnai B.*: Rákóczi relief-je, *Széphalom* 1 (1927) 275—276. — Megemlítjük, hogy Champollion állításának különös súlyt ad az a körülmény, hogy egy ideig grenoblei tanár volt.

²⁶ *Szekfü Gy.*: A szárműzött Rákóczi 272.; *Zolnai B.* Minerva 4 (1925) 12. — Utóbbi közölte Rákóczinak a kamalduli atyákhöz 1726-ban írt levelét, 1. *Széphalom* 1 (1927) 271—274.

²⁷ Id. kiad. 149. 1. — 1726. évi levelében maga írja: «... j'ai ordonné par mon testament que mon coeur y soit transporté pour y être enterré ... », 1. *Zolnai* id. h.

²⁸ *Annales Camaldulenses ordinis sancti Benedicti opera et studio / Mittarelli et*

A. Costadoni, VIII. (Venetiis 1764.) p. 652. V. ö. *Zolnai B.*, Klebelsberg-Emlékönyv. Bp. 1925. 415—416.; *E. Pillias*: Etudes sur François II. Rákóczi, prince de Transsylvanie pendant son séjour en France. I. Rákóczi aux Camaldules de Grosbois, Revue de Études Hongroises 8—9 (1933) 288—300.

²⁹ Testament politique et moral du prince Rákóczi I. la Haye 1751. p. 48—67. =

II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai, közlik *Rath K.* és *Thaly K.* Pest 1868³ 329—343.

³⁰ Ez a kamalduli atyákhoz írt 1726. évi levelének fent idézett helyéből, továbbá a konstantinápolyi francia követhez írt leveléből tűnik ki; 1. az előbbi jegyzetben idézett francia kiadvány 70. lapját. V. ö. *Marki S.*: II. Rákóczi Ferenc

III.653.

³¹ Bár az idézett levél tanúsága szerint e végrendelet már 1726-ban készen volt, több mint valószínű, hogy Rákóczi azt az évek folyamán még kiegészítette, illetve pótlásokkal látta el.

ÁL-RÁKÓCZIAK ÉS A RÁKÓCZI-KÉRDÉS, A XVIII. SZÁZADBAN

ÍRTA

LUKINICH IMRE

Az 1735-i Péro-féle parasztlázadás keletkezése és lefolyása kétségtelenné tette, hogy Rákóczi személyének és a nevéhez fűződő küzdelmeknek emléke még élénken élt a köznemesség és a parasztság körében. A mozgalmat megelőző időkben kiadott királyi rendeletek által vallási és nemzeti érzelmeiben nyugtalanított nép 1734 körül szinte türelmetlenül várta az öreg Rákóczit, s tőle remélte helyzete jobbrafordulását. Igen tanulságosak erre vonatkozólag azok a tanúvallatások, melyeket 1735 folyamán a hatóságok a Péro-féle lázadás okainak és annak megállapítása végett foganatosítottak, hogy milyen szerepet szánt a parasztság ebben a forradalmi megmozdulásban Rákóczinak. Az egyik parasztvezér, Sebestyén János azt vallotta, hogy azért eskették a jelentkezőket Rákóczi hűségére, mert meg voltak arról győződve, hogy ezzel csak növekedni fog a jelentkezők száma. («Magis augebitur numerus eorum hac ratione.») A vallomások szerint az eskütétel minden egyes esetben akként történt, hogy a jelentkező balkezében egy zászlót tartott, jobbkezének három ujját pedig magasra emelve arra tett esküt, hogy Rákócziért fog harcolni a császár ellen.

Érthető ezek után, hogy a kormány a mozgalom elfojtása után erélyes rendszabályokkal kívánta biztosítani a köznyugalmat. Az egész ország területére kiterjedő vizsgálatok és nyomozások csekély eredménnyel jártak ugyan, mert hiszen a mozgalom földrajzi határai szűkek voltak, de arra mégis elegendőknek mutatkoztak, hogy az esetleges egyéni vállalkozások útját bevágják s azokat, akik a zavaros közviszonyok hangulatát felhasználva, a nép hiszékenységével visszaéltek, ártalmatlanokká tegyék. Így került a budai börtönbe 1735-ben Nógrád megyéből Fodor László, aki Bercsényi Miklós fiának, Lászlónak adta ki magát, s faluról falura járván, menedékleveleket osztogatott a kocsmárosoknak. Ez a Fodor László azt hirdette magáról, hogy ő a magyar szittyák generálisa (generalis Scytharum Hungarorum), aki néhány héten belül kurucokkal fog visszatérni az országba. A bíróság Fodor Lászlót egy évi börtönre ítélte, de azzal a szigorítással, hogy ezen idő alatt az ország különböző helyein a nagy nyilvánosság előtt négyszer kell őt megbotozni. Ugyanezen esztendőben került kézre az a lengyel kalandor is, aki azt híresztelte magáról, hogy Rákóczi Ferenc kisebbik fia, György, s akinek ügye sokáig foglalkoztatta a hatóságokat.

Még 1734. június 9-én történt, hogy az árvamegyei Trsztena helységben egy ismeretlen fiatalember jelent meg, aki ott orvosként szerepelt, s aki a hely-

ség kocsmájának mestergerendájára a bíró és mások szemeláltára krétával a következőket írta fel: «Fuit hic die 9. Junii 1734. G. R. P. T. N. N. I. R. H.» A kérdéses fiatalember felkereste a plébánost is s előtte nyíltan kijelentette, hogy ő Rákóczi fia s felkérte Okolicsányi József árvamegyei alispán számára írott levelének továbbítására. Részt vett egyébként az istentiszteleten is, s miután alamizsnát osztott szét a helység szegényei közt, rövid ott tartózkodás után visszatért Lengyelországba.

A plébános a levelet jelentés kíséretében rövidesen megküldötte az alispánnak, aki a «G. R. P. T.» aláírású zavaros tartalmú levelet a plébános magyarázatai nélkül kétségkívül meg sem értette volna, így azonban értesülvén a tényállásról, intézkedett, hogy mihelyt ez az állítólagos Rákóczi György újból magyar földre lép, azonnal tétessék őrizet alá. Ugyanazon év őszén az ál-Rákóczi valóban megjelent Árva megye területén, s minthogy különben sem volt titlevele, az alispán minden feltűnés nélkül elfogatta, az ügyről az Árva várában 1734. december 3-án és 4-én foganatosított vallatás és tanúkihallgatás adatai alapján haladéktalanul jelentést küldött a helytartótanácsához, amely viszont (1734. december 22) utasításért az udvari kancelláriához fordult. A kancellária rendelkezése akként hangzott, hogy az illető egyént Árva várából Lipótvárra kell szállíttatni s a rendelkezés foganatosításáról szóló jelentést mielőbb fel kell terjeszteni.

Az alispáni jelentés annyiban világosságot derített a homályos ügyre, hogy kitűnt belőle, hogy a fogoly magát az alispán előtt már nem Rákóczi fiának, hanem lengyel főúrnak: gróf Szembek Ignác Mátyásnak vallotta s ez alkalommal is olyanformán igyekezett megmagyarázni a Rákóczi név felvételét, mint utóbb a lipótvári parancsnok előtt tett vallomásaiban. Hogy eredménytelenül, mutatta az 1735. január 7-1 királyi rendelet s a kancelláriának a haditanácsához ugyanekkor kelt átirata is, mely az egész ügy alapos megvizsgálásának szükségességével indokolta a fogolynak Lipótvárra való szállíttatását.

A Lipótvárra szállított fogoly szabályszerű kihallgatása 1735. február 25-én történt, a parancsnok elnöklete alatt összehívott bizottság előtt. A fogoly magát ez alkalommal is gróf Szembek Ignác Mátyásnak, Szembek Kristóf és Jagdniakowsky Katalin fiának vallotta s azt állította magáról, hogy elvégezte a filozófiát, tud latinul, lengyelül, ért magyarul, tótul és franciául; előkelő lengyel és magyar rokonságra hivatkozott, köztük báró Andrássy Terézia Juliannára, kinél az utóbbi években huzamosabb időt töltött s akinél több magyar főúr, mint gróf Zichy Ferenc, gróf Csáky, gróf Barkóczy stb ismeretségét is megszerezte. Elfogatása okául előadta, hogy legutóbb útlevél nélkül jött Árva megye területére s ezért az alispán elzáratta; de nem lehetetlen, — úgymond — hogy szabadsága elvesztésében múlt évi trsztenai szereplése is közrejátszott. Midőn ugyanis a múlt év nyarán Lengyelország felé igyekezett, betért Trsztena község kocsmájába is, ahol őt ez alkalommal egy részeg paraszt Rákóczi fiának nézte s egyenesen meg is kérdezte tőle, hogy

vájjon csakugyan az-e? Ő tréfából ráhagyta, hogy tényleg Rákóczi fia, mire a paraszt elvezette testvéréhez, a község plébánosához, aki előtt újból megismételte a paraszt előtt tett kijelentéseit. A plébános ezek hallatára készen nyilatkozott arra, hogy őt Lengyelországba vezeteti, de írásbeli bizonyítékot kért a tekintetben, hogy valóban Rákóczi fia, hogy azzal az alispán előtt igazolhassa, milyen előkelő vendég útját segítette elő. A plébános csakugyan szerzett számára parasztkocsit, amely két nap alatt Lengyelországba szállította az állítólagos ifjú Rákóczit, aki azután — a lipótvári parancsnok előtt tett vallomása szerint — az ország határain túl leplezetlenül megmondta a parasztnak, hogy ő bizony nem Rákóczi fia.

A vallomást a kancellária nem tartotta kielégítőnek, amiben teljesen igaza is volt, mert annak adatai nem egyeztek a kétségtelenül megállapított tényekkel; így például az állítólagos Szembek előadása szerint a trsztenai eset 1734 elején történt, holott a kihallgatott tanúk egyező vallomása pontosan megjelölte a hónapot, sőt a napot is, 1734. június 8-át; a fogoly tagadta, hogy a trsztenai plébánosnak bármiféle levelet adott volna át, holott a levél eredetije a bizottság kezében volt, stb. Ennek tulajdonítható, hogy a kancellária felsőbb utasításra külön vizsgálóbíróság kiküldését határozta el 1735. március 15-én, melynek elnökéül III. Károly gróf Balassa Pál helytartótanácsi tanácsost, tagjaiul pedig a nyitra- és árvamegyei alispánokat jelölte ki. Még mielőtt e kijelölt bíróság működését Lipótvárt megkezdte volna, a kancellária szükségesnek látta a február 25-i vallomás adatainak tisztázását, főleg abból a szempontból, hogy ez az állítólagos Szembek valóban tagja-e a lengyelországi gróf Szembek-családnak, továbbá, hogy minő összeköttetésben áll báró Andrásy Terézia Juliannával?

A császári ház lengyelországi meghatalmazott minisztere, gróf Wratislaw Ferenc, az 1735. június 10-i királyi rendelet rendelkezéseinek megfelelőleg, úgyszólván postafordultával megküldte a kívánt felvilágosításokat a Szembek-család leszármazási táblájával együtt. Június 26-án Varsóból kelt jelentése szerint a királyi rendelet kézhezvétele után azonnal érintkezésbe lépett a gróf Szembek-családnak Varsóban tartózkodó tagjaival, köztük a kujáviai püspökkel, akik egyértelműen kijelentették, hogy olyan tagja a családnak nincs, akinek atyja Szembek Kristóf, anyja pedig Jagdniakowsky Katalin volna; ismernek ugyan egy Szembek Mátyást, akinek anyja Jagdniakowsky Katalin, ennek atyja azonban nem Kristóf, hanem Ferenc, aki jezsuita lett és Lengyelországban él; szerintük tehát ez a lipótvári fogoly vagy szélhámos, vagy elmebajos. Lubomirsky herceg felemlítette ez alkalommal, hogy nemrégiben Lengyelországban is feltűnt egy alak, aki magát Rákóczi fiának adta ki, s akít a Lesczinszky-pártiak eleinte szívesen fogadtak, utóbb azonban midőn családja napvilágra jutott, kiűzték a maguk köréből.

A kihallgatások alkalmával a gyanúsítottól többször emlegetett Andrásy-féle atyafiság tisztázása is sürgős lévén, a pozsonyi kamara még április 5-én megkereste a szepesi kamarát, hogy báró Andrásy Terézia Juliannával ez ügy-

ben lépjen közvetlen érintkezésbe. A megkeresés csak május 2-án érkezett Kassára, ahonnan még aznap futár indult a zemplénmegyei Rovnára a szükséges utasításokkal s a február 25-i tanúvallatási jegyzőkönyv egy másolati példányával. A bárónő azonban csak május 10-én érkezett vissza Lengyelországból, de még aznap megadta a kívánt felvilágosításokat s a választ a reá várakozó futárral haladéktalanul Kassára küldötte.

A válasz a titokzatos ügyre végre fényt derített. A bárónő jelentéséből ugyanis kitűnt, hogy a kérdéses lengyelnek neve Grabkowsky Ignác, aki anyai ágon távoli atyafiságban áll egyik-másik lengyel főnemesi családdal, s aki anyjára való tekintettel a korábbi években huzamosabb időt töltött a bárónő vejénél, báró Balnál Baligródban, utóbb magánál a jelentést tevőnél is; minthogy azonban folytonosan hazudozott s egyébként sem volt kifogástalan életű, a bárónő kiadta az útját, s azóta tartózkodási helye nem volt előtük ismeretes. Most azonban, a kamara átírata kapcsán, felhasználta az alkalmat arra is, hogy Grabkowskyt tettének oktalanságára s arra figyelmeztesse, hogy miután anyja szeretetét könnyelműségével már előbb elvesztette, igyekezzék legalább őszinte vallomással és bűnbánattal szabadságát visszanyerve, új életet kezdeni.

A nyomozás adatai, melyeket a kirendelt bíróság természetesen sietett a vádlottal közölni, nem hozták zavarba a leleplezett Grabkowskyt; annyit beismert ugyan, hogy Grabkowskynak is hívják, de vitatta, hogy e mellett jogosan viselheti a Szembek nevet is, mert e két család közös eredetű: az, hogy ő Andrássy bárónő előtt csak Grabkowskynak hívatta magát, még nem bizonyítja azt, hogy a Szembek név használatára nincs feljogosítva; arról sem tehet, hogy a Szembek-család tagjai családjuk leszármazását és elágazását nem ismerik. Egyébként most is hangoztatja, hogy Trsztena helységben Rákóczi György nevét csak tréfából, a kocsában jelenlevő egyik részeg paraszt kérdésére vette fel, mert látta, hogy a paraszt örömmel hallja a Rákóczi nevet («libenter nomen Rakoczianum audiat»), s mert így azt remélte, hogy könnyen ebben juthat át útlevelel és pénz nélkül Lengyelországba; pusztán ebből az indokból használta e nevet a plébános előtt is; ezt igazolja az az eljárása, hogy akkor, midőn ily módon végre sikerült Lengyelországba eljutnia, a parasztnak a leghatározottabban kijelentette, hogy ő nem Rákóczi fia.

Mindamellett Reviczky János Ferenc koronaügyész, mint a vád képviselője, a felhozott mentségek és magyarázatok után is megállapíthatónak vélte a felségsértés fennforgását, s ezért az 1735. október 25-i tárgyaláson, az esetleges bűntársak kinyomozása végett, javaslatba hozta a tortúra alkalmazását. A kirendelt bíróság azonban, tekintettel a vád alatt álló személy jelentéktelenségére, s arra, hogy Rákóczi György nevét meggondolatlanságból s mintegy a nyomorúságtól kényszerítve, s akkor is csak néhány ember előtt használta, a tortúra mellőzését határozta el, s a vádlottat a már elszenvedett tizenegy hónapi börtön beszámításával, még egyévi, Budán vagy egyebütt kitöltendő sáncmunkára ítélte. Az ítélethez III. Károly is hozzájárult (1736. március 4),

mindössze annyi változtatással, hogy a büntetés idejét az ítélet kihirdetésétől számítandó félesztendőben állapította meg, helyéül pedig Lipótvárat vagy Budát jelölte ki. Grabkowsky csak 1736. októberében szabadult ki a lipótvári börtönből. Magyarország területéről azonban egyszersmindenkorra kitiltották.

A túlzott körültekintéssel letárgyalt per mindenesetre arra mutatott, hogy az udvar nem kicsinyelte a Rákóczi név jelentőségét s tudatában volt annak, hogy a Rákóczi névvel még mindig lehet tömeghatást elérni, jóllehet az öreg fejedelem ekkor már halott volt. Innen van az, hogy a kiküldött bíróság a Grabkowsky-féle vallomás azon tételére, mely szerint a trsztenai tót parasztból valóságos lelkesedést váltott ki a Rákóczi név hangzása, külön vizsgálatot rendelt el annak

megállapítása végett, hogy mi volt az oka a paraszt különös érdeklődésének. Az udvar a Rákóczi nevet egyértelműnek tartotta a forradalom fogalmával s ott, ahol e név valamilyen formában vagy vonatkozásban felbukkant, közvetlenül magának tartotta fenn a döntés jogát s kérlelhetetlenül ítélezett. Erre mutatnak az alábbi esetek.

1737-ben a két báró Gombos ellen, 1738-ban pedig az erdélyi református püspök és néhány erdélyi mágnás ellen felségsértési pert indítottak. A vallatások arra mutattak, hogy Rákóczinak és a kuruc emigrációnak emléke még elevenen élt a köztudatban, sőt ható tényező is volt, amit Bécsben is tudomásul kellett venni.

1743-ban a biharmegyei Diószeg községben a megyei törvényszék a lefolytatott tanúkihallgatások alapján halálra ítélte Tasnádi Sebestyén Gábort, aki néhány zaránd- és biharmegyei községben mint Rákóczi, illetőleg Bercsényi kapitánya akart toborozni, mert «felfordul a világ és rebellió léssen». A toborzásnak elég nagy visszhangja támadt, ezért látta szükségét annak a megyei hatóság, hogy a vádlottal szemben szigorúan lépjen fel.

1754-ben Törő Pál, Pető Ferenc és Bujdosó György mezőtúri, illetőleg hódmezővásárhelyi lakosokat halálra ítélték, mert nevezettek «kuruc név alatt» zendülést akartak támasztani és állítólag összeköttetésben állottak «azon hiteszegett magyarok»-kal, «akik Törökországban mondattak».

Saint-Germain

Mikor báró Daniel István latinnyelvű önéletrajza 1764-ben megjelent, melyben a 84 esztendő szerző a Rákóczi-korról is megemlékezett, az udvar azonnal elrendelte a vizsgálatot ellene az önéletrajzban található azon kifejezések miatt, hogy «a Rakocziak confoederált státusok» voltak, «a kurucz világ pro libertate universalis» indult meg annak idején és hogy az Isten is kedvezni látszott a Rákóczi-pártiaknak stb. A bécsi kormány utasítására a gubernium a Daniel Istvánnál lévő összes példányokat elkoboztatta, azonfelül elrendelte, hogy a birtokában lévő példányokat mindenki köteles beszolgáltatni, végül pedig a nyomdászt is megbüntették, «ki a gubernium engedelmével azon könyvet kinyomtatta». Dánielt csak magas kora mentette meg a szigorúbb büntetéstől, de így is 500 arany bírságra ítélték.

1774-ben Sopron vármegye jelentette a helytartótanácsnak, hogy a megye területén elfogtak egy Nagy Ferenc nevű szökött katonát, aki a Gyulay Ferenc ezredből immár negyedízben dezertált s aki Rákóczi neve alatt sok visszaélést követett el. Minthogy katonaszökevényről volt szó, a helytartótanács átíratilag megkérdezte a Generalkommandótól, hogy van-e észrevétele az ellen, hogy Nagy Ferenc ügyében a vármegye törvényesen eljárjon és ítéletet hozzon. A Generalkommando reverzálist kívánt a vármegyétől «de non praeiudicando jurisdictioni militari», egyébként azonban nem emelt kifogásokat a vármegye illetékessége ellen, amely ennek következtében a pert lefolytatta. A tanúvallomások szerint nevezett Nagy Ferenc többek előtt Rákóczi fiának adta ki magát, s azt híresztelte, hogy Mária Terézia már meghalt s helyette most tulajdonképpen egy zsidóasszony uralkodik; négy év leforgása után azonban keleten egy más magyar király fog feltámadni, aki minden alattvalójának adóját egy garasra fogja leszállítani. Nevezett Nagy Ferenc ez alapon, továbbá arra való hivatkozással, hogy ő egy nagy összeg birtokában lévén, minden neki kölcsönzött forintért egy aranyat hajlandó adni, mintegy 600 forintot esalt ki a hiszékeny emberektől, hogy pedig maga iránt nagyobb bizalmat keltsen, egy nagy érmet mutogatott mindenkinek.

A megyei törvényszék Nagy Ferencet kötélhalálra ítélte, az ítéletet azonban Mária Terézia tízévi kényszermunkára változtatta. A büntetést a haditanács rendeletéből Triesztben kellett kitöltenie.

Néhány évvel utóbb, 1781-ben, a Nagyikunsgón is feltűnt egy ál-Rákóczi. Hódos Ádám lemergi kamarai tisztviselő ugyanis jelentette az udvari kancelláriának (1781. április 13), hogy Nagyikunsgón tett legutóbbi utazása alkalmából az árokszállási kocsmáros bizalmasan értésére adta, hogy ismeretlen emberek mindenfelé híresztelik, hogy Rákóczi, miután harminc esztendeig ide-oda bolyongott, ismét feltámadt, hogy ő lesz a magyar király; Rákóczi idáig csak azért késett, mert meg akarta várni Mária Terézia halálát stb. A kancellária József császár utasítására azonnal külön futárt menesztett Almássy Ignác jászkún kerületi kapitányhoz azzal a paranccsal, hogy személyesen lépjen érintkezésbe a bizonyos árokszállási kocsmárossal s igyekezzék a tényállást felderíteni. A nyomozás a következőket derítette ki:

Húsvét előtt két héttel az Árokszállás közelében tanyázó disznópásztorokkal beszélgetésbe eredt három ismeretlen egyén, akik Csány hevesmegyei község felől érkeztek. Egyikük középtermetű, fekete hajú, őszszakállú öreg ember volt, aki azonban rendkívül erősnek látszott; ruházata rongyos kék dolmányból és nadrágból állt, fején magyar süveget viselt, amely tollakkal és egyéb cifraságokkal volt díszítve; nyakáról fekete vászontokba rejtett kard csüngött alá. Kísérője nagyobb termetű, középkorú, de fehérhajú ember volt, aki hasonlóképpen kék ruhát hordott, mely azonban nem volt annyira viseltes. A harmadik egy körülbelül tizenhárom esztendő fiú volt. Kölcsönös üdvözlés után az egyik disznópásztor, aki a jövevényeket koldusoknak nézte, az öregnek alamizsnaképpen egy darab kenyeret adott, melyet az elfogadott, s mialatt azt fogyasztotta, azt a kérdést intézte hozzájuk, mi az újság ezen a vidéken? A disznópásztorok azt válaszolták, hogy csak annyit tudnak, hogy a télen sok zivatar történt, mire az öreg azt felelte, hogy ezen zivatarokat ő is végigszenvedte, sőt közben meg is sérült; neki — folytatta tovább — állandóan tizenkét sárkány és tizenkét varázsló áll rendelkezésére s ezért már előre megmondhatja, hogy a nyáron is nagy zivatarok lesznek. De más nagy dolgok is fognak történni; tavasz kezdetén véres háború fog kitörni s ő, az öreg, aki tulajdonképpen Mátyás király egyenes leszármazottja, majd elnyeri a magyar királyi méltóságot; a mostani magyar királynak már személyesen bejelentette igényeit, amikor neki a háborút megizente. A másik, a középkorú, ekkor átvett az öregtől egy pecsétekkel ellátott, nagybetűs pergamentlevelet, melyről egy vegyesen latinul és magyarul hangzó szöveget olvasott le, melyet azonban a disznópásztorok egyike sem értett meg. Ezután ugyanez az ember egy állítólag Jeruzsálemben nyomtatott kalendáriumból azt olvasta ki, hogy mindannak, ami most fog bekövetkezni, már 1777-ben kellett volna megtörténnie, s csak azért húzódott idáig, mert Mária Terézia sokáig élt. Az öreg természetesen biztosította a disznópásztorokat, hogy az ő uralkodása alatt jó dolguk lesz: halála után itt jelenlevő fiatalabbik társa, utána pedig a fiú fog uralkodni. Az öreg ezek után a disznópásztorok közül háromnak apró cédulákat adott át azzal a megjegyzéssel, hogyha majd trónra jut, azok, akik ilyen cédulákat felmutatnak előtte, gazdag jutalomban fognak részesülni. A beszélgetés után a jászdózsai kápolna irányában eltávoztak a nélkül, hogy közelebbi céljaikról nyilatkoztak volna. A nyomozás azt is kiderítette, hogy ez a társaság többhelyt, így Visznek hevesmegyei faluban is megfordult, hol azonban a gyermekek az öreget nevetséges fejdíszje miatt kigúnyolták. Nem is hitt nekik senki a hivatalos jelentés szerint, kivéven a szem- és fültanúként szereplő Iványi nevű disznópásztort, aki a fenti beszélgetést széltiben-hosszában elmesélgette, miért is a falu népe őket gúnyból Mátyás király örökösének, Rákóczi katonáinak csúfolta, kétségkívül azért, mert egyes helyeken Rákóczi-val való azonosságukat hangoztatták és bizonyították.

A nyomozás szálai Rozsnyóig vezettek, hol Császár Jakab személyében megtalálták a «trónkövetelőt», akit természetesen azonnal elfogtak, majd

Árokszállás községbe szállítva, szembesítettek az ottani lakosokkal; az öreg nem tagadott, tekintettel azonban arra, hogy közismert elmebajos volt, szabadon bocsátották. Másik két kísérője, Császár György és annak János nevű fia, egyelőre nem volt letartóztatható, mert tartózkodási helyük ismeretlen volt, az elfogatási parancsot azonban kiadták ellenük. Nem került el a büntetést Iványi disznópásztor sem, aki az öregtől hallott dolgok elhíresztelése miatt szintén börtönbe került; reá vonatkozólag József császár személyesen akként intézkedett, hogy amennyiben katonai szolgálatra alkalmas, soroztassék be, ellenkező esetben szigorú megintés után bocsáttassék szabadon. Rövidebb-hosszabb fogságot szenvedett ez alkalommal több kunszentmártoni lakos is, akik egy gyalogkatonával beszélgettek, «aki is Túrán látta volna Rákóczit», de akik «amiket a gyalogkatonától hallottak», elmulasztották hivatalos helyen megjelenteni.

Keresztesi József írja ismert naplójában, hogy 1790 tavaszán, a nagy nemzeti felbuzdulás első napjaiban, újból feléledtek a kuruc nóták. Mikor a szent korona hazahozatala alkalmából Nagyváradon hálaadó istentiszteletet tartottak a püspöki székesegyházban, a templomból kitóduló közönség lelkesítésére «a török sípokban kétféle nóták fűváltak:

1. *Hajj Rákóczi Bercsényi, Vitéz Magyarok vezéri
Hová lettél Bezerédi, Nemzetünknek fényes csillagi, Ocskai.*
2. *Őszi harmat után, Végre mikor osztán
Fújdogál a téli szél (stb)»*

Ez a feljegyzés azt mutatja, hogy a nép, vagy legalább is a nemesség körében nem csökkenő erővel éltek a kuruckori nóták és velők a kuruc hagyományok s mihelyt megszűnt vagy enyhült az országra nehezedő nyomás, az eddig óvatosan rejtegetett kuruc-rokonszenv és együttérzés azonnal megnyilatkozott a nemesi társadalomban. Heydendorfi Conrad Mihály megyesi polgármester is felemlíti Önéletrajzában, hogy ugyanezen időtájban, vagyis a II. József halála után támadt magyar világban egy Nemes nevű háromszéki főkirálybíró a háromszéki székgyűlésen a nagy nyilvánosság előtt elhúzatta Rákóczi kedves táncát és arra nagy lelkesedéssel táncolt is.

A felsorolt esetek igazolják azon korábbi megállapításunkat, hogy³¹ Rákóczi neve és egyéniségének jelentősége a XVIII. század végén sem tűnt el a magyar köztudatból, sőt éppen ellenkezőleg, ható és eleven tényező maradt mindvégig. Nem személyt, hanem eszmét jelentve most már, melyben a függetlenségét szerető magyarság rendületlenül hitt. A bécsi udvar éppen erre való tekintettel szükségesnek tartotta, főleg a Martinovics-féle összeesküvés felfedezése után, a legszigorúbb óvintézkedések alkalmazását. Ezt igazolja az 1797-ben Boronkay Zsigmond ellen megindított vizsgálat is, kit Rákóczi manifesztumának lemásoltatásával és terjesztésével vádoltak.

Míg a XVIII. században külföldön időnkint fel-felbukkant egy-egy alak, vagy család, mely a fejedelemtől, vagy annak György nevű fiától való egyenes

vérségi kapcsolatát vitatta (Stragozzi, Saint Germain), sőt azt igazolni is törekedett, addig nálunk ilyen kísérletre csak a XIX. században akadunk. Az 1843—44-i pozsonyi országgyűlés alkalmával ugyanis Madács (alias Madacsik) András és fia József a következő folyamodványokat terjesztették József nádor, illetőleg a Karok és Rendek elé:

Pozsony, 1844. szeptember 16.

Fenséges Cs. kir. Főherczeg és Nádor!

Nagy Méltóságú Főrendek!

Tekintetes Karok és Rendek!

Valamint tökéletesen meg vagyok győződve, hogy Ő Cs. kir. apostoli Felsége dicsőségesen uralkodó Fejedelmünk a' régi családoknak fényét minden időben fentartani igyekezhvén, végeienyészétét családomnak is nem engedendi, melly a honfiak emlékeztében megmaradott i-ső, 2-dik és 3-dik Rákóczy György és Rákóczy Ferencz Erdei (így!) 's Romai birodalmi fejedelmek által dicső 's fényes lesz, úgy biztosan reményiem, miszerint Cs. kir. Főherczegséged, a Nagyméltóságú Főrendek és a Tekintetes Karok és Rendek családom iránti kegyességök és hajlandóságuknál fogva, annak 150 éves szomorú 's kegyetlen, a bűnhődésére felülről rendelt sanyargatásai után bennem és fiamban a szegénység és szűkölködés iskolájából leendő újabb feltámadására segéd kezeket nyújtani készek leendenek.

†Tiszontagságainkat elősorolni, inellyek engem és elődeimet értek, feleslegesnek tartom; annyi történetileg bizonyos, hogy az én szépapám, a szerencsétlen emlékeztű Rákóczy Ferencz mielőtt száműzvetve a honból kiköltözött volna, legkisebb Ádám Josef nevű fíját a bölcsöből kivéteté 's egy hozzája hív személynek neveltetés végett átadatá. így történt, hogy ez Szepes Vármegyének Hadusfalu helyiségében alatomban felneveltetett, ezután pedig házasságra kelvén, Ádám nevű figyermeket maga után hagyván, meghalálozott. Ennek fia András az én Nagyapám volt, ki szinte Hadusfalván élt, az én Apám András mindazáltal már Lőcse városában lakott, szintűgy mint én.

Hogy az én nemzetségemnek minden viszonyai 's helyzete, valamint az én 's gyermekeimnek létele más hosszabb 's leginkább azon időtől fogva, mellyben az én fiam Josef viselt Madács vezetéek nevének megigazítását követieie, Ő Cs. kir. apostoli Felségének esméretesek voltának, 's az én Rákóczi Ferencz fejedelemtől származásomat bebizonyító irományok és bizonyítványok Ő cs. kir. apostoli Felségének kezeinél legyenek, bizonyságául szolgáljak azon szerencsés körülmények, mellyek az én fiamat Josefet Bécs fővárosában tartózkodása ideje alatt kísérték, 's mellyek egyszersmind kétségtelessé teszik azt, hogy azon adománylevél, melly a nevezett fiam részére már is kiadva volt, ez ideig Isten tudja mi okból visszatartóztatott.

Ezen környülállásokban ne hogy örökösseim iránt tovább is háládatlannak látszassak: Cs. kir. Főherczegséged, a Nagyméltóságú Főrendek és a Tek. Karok és Rendek előtt alázatosan esedezni bátorodom, miszerint Ő Cs. kir. apostoli Felségéhez, legkegyelmesebb urunkhoz azon kérelemmel járulni méltóztassanak, hogy Ő Felsége Rákóczy Ferencz fejedelemnek a Vatikánba letett végintézetét, úgy nem különben Albrecht Szász Herczeg Ő Fenségének végrendeletét énnékem hiteles másolatban kiadatni, 's e mellett engem Nemzetségembeni jogaimba, mellyeket a honban mint kisdéd benmaradó 's örököseivel O Cs. kir. Felségéhez mindég hív Rákóczy Ádám nem is veszítheté el, kegyelmesen visszahelyeztetni kegyeskedjék.

Ki egyébiránt magamat 's gyermekeimet Cs. kir. Főhercegséged, a Nagyméltóságú Főrendeknek 's a Tekintetes Karok és Rendeknek kegyeibe ajánlott, megkülönböztetett tisztelettel maradok Pozsonyban. 1844-k évi Sept. 16-kán. Cs. kir. Főhercegségednek,
 a Nagy Méltóságú Főrendeknek
 és a Tekintetes Karok és Rendeknek
 alázatos szolgálja
 Rákóczy András
 Brdély Ország és a Szent Római
 birodalom fejedelme.

2.

Pozsony, 1844 szeptember iy.

Fenséges Császári Királyi Örökös Fő Herczeg Országunk Nádora. Nagy Méltóságú Főrendek és Tekintetes Karok és Rendek!

Azon viszontagságoknak, mellyek 1. 2. és 3. Rákóczy György (így!) és Ferencz a, Római Sz. Birodalmi és Erdélyországi Herczegek örököseit érték, hosszú sorrali előadásával Fenségednek 's a' Fő Méltóságú 's Tekintetes Rendeknek alkalmatlankodni nem akarván, csak annyit mint bizonyost említek meg, hogy Rákóczy Ferencz ősapám, mielőtt az országból száműzetett, Ádám József csecsemős fiát, titokban nevelendőt biztos kezekre bízván, történt, hogy ezen csecsemő Tekintetes Szepes Megyében kebeleztetett Hadusfalu Helységibe Madács vagyis Madacsek felvett név alatt neveltetett, 's később megházassodván, ezen házasságból szintén Ádám nevű fia született, ettől származott András nagyapám, ettől pedig más András, az atyám. Kik mindnyájan kivéve az atyámat 's engemet, Hanusfalván laktak.

Hogy Rákóczy Ferencztől leszármazásomat kimutató oklevelek 's Irományok Ő Felsége legkegyelmesebb Urunk kezeinél vágnak, sőt hogy családomnak viszonyai Ő Felsége előtt tudvák, azt kétségkívülivé teszik sok, de leginkább azon kedvező körülmények, mellyekben Bécsben mulató József fiam egy ideig részesült, mellyek egyszersmind kezeskednek arról, hogy Ő Felsége azon balsors 's viszontagságokon, mellyek közt szerencsétlen családom 150 esztendő óta szünetlen hanyattatik, megindulván, engemet fiaimmal együtt a' vég elpusztulástól megmenteni, 's mostani elhagyatottságból családom hajdani dicső állására kiemelni hajlandó léssen.

Fájdalommal megértvén azonban, hogy József fiam az ön megtagadásával óhajtott és kereset céljától elesett, mivel valóságos leszármazásomat és jussaimat érdeklő minden okleveleket kezeimhez kapni 's gondjaikat magam viselni óhajtanám, ezekhez pedig leginkább a' Rákóczy Ferencz által tett, Vaticanumba létező 's a' titokban 's felvett név alatt neveltetett Rákóczy József Ádám eránt tökéletes felvilágosítást nyújtó, valamint Albrecht Szász Országai Herczeg által tett 's családom részére nevezetes hagyományt rendelő, egyszersmind pedig leszármazásom eránt felvilágosítást nyújtó végrendeletek tartoznának: ennélfogva Fenséged 's a Fő Méltóságú 's Tekintetes Rendek előtt alázatosan esedezem, miszerént hathatós közbenjárásukkal Ő Felségéhez az eránt járulni kegyeskednének, hogy Ő Felsége Rákóczy Ferencz 's Albrecht Szász Országai Herczeg által tett végrendeleteket nekem, mint maga Ő Felsége 's a' Főméltóságú Magyar Kir. Udvari Cancellária (hol részemre 's József fiam részére az Adomány Levél már is kiadva volt, de máig visszatartatik) tudomásukra valóságos Rákóczy Ferencz utódának párban kegyelmesen kiadatni, egyszersmind pedig a' törvényszerint netalán illetető jogaimba engemet visszahelyeztetni, 's így legfelsőbb kegyelmét egy megtántorodott ugyan, de végső sarjadékában az uralkodóház eránt a' leghódolóbb jobbágyi hűséggel viseltető családdal éreztetni méltóztassék.

Ki egyébiránt Fenséged kegyelmébe 's a' Fő Méltóságú 's Tekintetes Rendek magas kegyeibe alázatosan ajánlott öröklők.

Pozsonyban 1844-ik évi September 17-én

Fenségednek 's a' Főméltóságú Rendeknek 's a' Tekintetes Karok és Rendeknek

alázatos szolgája

Vadászkerti idősb Rákóczy András

Római Sz. Birodalmi 's Erdély országi

Herczeg.

3-

Pozsony, 1844 szeptember ig.

Tekintetes Karok és Rendek!

Midőn tavaly novembertől fogva folyó esztendei egész September 12-ikig Bécsben tartózkodtam, nem csak oklevelekkel és Iromány okai, hol leginkább a' Rákóczy Ferencz. Romai Sz. Birodalmi és Erdély Országi Herczeg Ős apám által tett és Romában Vatica numba létező, mint nem különben Fenséges Albrecht Szász országi Herczeg által tetés családóm részére nevezetes 3 millió p. forintot felől haladó hagyományt rendelő végrendeletek és a' Nagy-Méltóságú Gróf Csáky családi Levéltárból kivett és genealis Deduci tiomról felvilágosítást nyújtó irások tartoznak, de külön mód által is, melly C) Császár-Királyi Felsége és az egész Császári Királyi Magas Udvar meghatározott volt, a' Fenséges Rákóczy Ferencz Herczegtől származásom az ő Császári Királyi Felsége és az egész Császári Magas Udvar tudtára kimutattva és bebizonyítva van, sőt a' mellet is, mert kitett és meghatározót feltételeknek, mellyekre csak honorum et jurium praedecessores meos de lege respicientium, legatique per Serenissimum Dominum Saxoniae Ducem Albrechtum pro parte domus et familiae meae testamentaliter facti extradatio et recuperatio, sed corona victoriae et premii in sponsa ex altissima aula imperatoria megkötve voltak, eleget tettem és ezeket a' feltételeket minden oldalról az egész Császári Fenséges Udvar és Bécs fő Városának tudtára betelyessedtem, mind a' Tisztségeket, Honores és a' Jusaikat, mellyekkel Rákóczy Ferenc Herczeg Ősapám élt, megnyertem és sajátaimnak tettem, úgy hogy ezek most már (exceptis in sensu legum patriarum amissis) proprietatem meam et familiae meae indubiam cum supraattacto legato constituant.

Minekutána azonban adig taceo de indignissimo tractamento Viennae experte et directe in mei Vienna abactionem et taliter premiorum emeritorum denegationem praedelecto, taceo item de juribus, mellyek eránt egy részbe itt sub /. párban mellékelt Folyamodást az Ő Fenséges Császári Királyi Örökös Fő Herczeg Magyar-Országi Nádorához, Nagy Méltóságú Fő Rendek és a' Tekintés Karok és Rendekhez az édes Atyám Rákóczy időbbs (igy!) András Római Sz. Birodalmi és Erdély-Országi Herczeg benyújtót, nem is a' Kegyes Királyi meghívó Levelet (ben. Regales) a' mostani Ország Gyűlésre kaptam,, tehát a' Tekintetes Karok és Rendekhez előtt aval az alázatos kérései esedezem, Ő Császári Királyi Fenséged ara megkérni, hogy Ő Felsége az én megtagadásával megnyert Jusainak és leginkább a' fentemlített hagyománynak kiadását kegyesen elrendelni és engemet a' mostani Ország Gyűlésre is meghívni K. méltóztassék.

Ki egyébiránt Tekintetes Rendek magas Kegeibe alázatosan ajánlott öröklők. Pozsonyban 1844 Esztendőben. 19. Septembris.

Tekintetes Karok és Rendeknek

alázatos szolgája

Vadászkerti Rákóczy Josef mp. Romai

Sz. Birodalmi és Erdély Országi Herczeg.

Kívül: Tekintetes Karok és Rendekhez alázatos folyamodása bentnevezetnek.

Ez iratokból kitűnik tehát, hogy a folyamodók családjuk őseitől II. Rákóczi Ferencnek egy állítólagos Ádám József nevű fiát tekintették, akit a Lengyelországba induló fejedelem a szepesmegyei Hanus- (Hadus-) falván lakó egyik hívének gondviselésére bízott s aki azután felnevelkedvén, «Madács, vagyis-Madacsek felvett név alatt» családot alapított, melynek egyenes leszármazottai a fentebb közölt folyamodvány szerzői is.

Bár a folyamodók bizonyos önérettel hivatkoznak okleveles történeti adatokra, melyek részint a vatikáni, részint más levéltárakban őriztetnek, II. Rákóczi Ferentől való leszármazásuk a mesék országába tartozik. A folyamodók egyike által felpanaszolt rideg bécsi elutasítás is csak természetes következménye volt ezen egyáltalában nem vitatható ténynek. Mindaz, amit Rákóczi családi viszonyairól tudunk, teljesen kizárja annak a lehetőségét, hogy Rákóczinak 1711-ben «csecsemős fia» lehetett volna, hiszen feleségétől 1706-tól kezdve a körülmények alakulása következtében külön élt; ha pedig természetes gyermekre gondolnánk, erről a fejedelem az ő megrázó őszinteséggel megírt Vallomásaiban bizonyára megemlékezett volna.

Hadusfalun egyébiránt Madács vagy Madacsek nevű nemesi család nem mutatható ki. A szepesi «tíz lánzsások széké»-hez tartozó ezen községben a XVI. és XVII. században éltek ugyan Madácsiak, de ezeknek kapcsolata a kérdéses Madács- vagy Madacsek-családdal nem igazolható. Hadusfalván lakó Madács- vagy Madacsek-családról a XVIII. század nagy összeírásai sem tesznek említést, csupán Lőcse városnak 1828. évi összeírásában fordul elő Madacsik András neve. Mindez arra mutat, hogy a családnak alig volt jelentősége s így a folyamodók személyére vonatkozó adatok összegyűjtése sem volt indokolt. Egyébiránt Madács József 1845. március 27-én Pozsonyban elhalálozván, úgy látszik, benne ez a család is kihalt.

Befejezhetjük ezt a vázlatos sorozatot annak a ténynek felemlítésével, hogy az Alföld parasztságának emlékezetében még a XIX. század negyvenes éveiben is élt Rákóczi emléke. Adatunk van pl. arról, hogy 1840-ben két debreceni legátustól azt kérdezte egy öreg írástudatlan sárréti pásztor, hogy vajjon mikor jön vissza Rákóczi? Kétségtelen, hogy ennek az öreg pásztornak kérdezősködésében a magyar népnek állhatatos Rákóczi-váro lelke nyilatkozott meg, mely a XVIII. századbeli emlékekben gyökerezett ugyan, de még mindig élt. S ez a lényeg. A XIX. század romanticizmusa ezért teremthetett oly könnyen egy általános és mély Rákóczi-kultuszt.

AZ ÖRÖK RÁKÓCZI

ÍRTA

RAVASZ LÁSZLÓ

REF. PÜSPÖK,

A M. TUD. AKADÉMIA TISZTELETI TAGJA

IN em szeretem emberi dolgokra és személyekre az örökkévaló jelzöt alkalmazni. Az, ami emberi, múló, tehát ellentmond az örökkévalóságnak. És mégis használnom kell ezt a szót, mert egy tényt akarok kifejezni vele. Azt tudniillik, hogy minden olyan személy, aki egy fogalmat testesít meg, addig él, amíg ezt a fogalmat a korszak megéri és újra meg újra kitermeli. Rákóczi fogalommá vált, s mint ilyen, a magyar léleknek lényeges vonásait fejezi ki. Ennélfogva olyan idős, mint az öntudatos magyar lélek és addig él, amíg ez az öntudat meg nem homályosul.

Rákóczinak történelmi alakja csak edény, amelyben drága kenetül Rákóczi, a fogalom helyezkedik el. írhatnám azt is, hogy Rákóczi, az eszmény; mert tulajdonképpen az ideára gondolok, arra az uralkodó értékszövedékre, amely szabályozza a valóságot.

Ennek a szabályozó gondolatnak edénye a Rákóczi történelmi alakja. Bizony törekeny holmi ez az edény, magán viseli a kornak stílusát, de mindenki tudja, hogy benne nárdusként olyan erők helyezkednek el, amelyek a történelmi korlátokon túlra utalnak és túlról erednek. Ám azért igen világosan látszik, hogy Rákóczi alakjának történetisége különösen alkalmas volt történetfeletti magas érték-gondolatok kifejezésére.

Először azért, mert az ő alakja megelőző roppant nagy történelmi erők eredménye. A Zrínyi- és Rákóczi-ágban a dél és észak, kelet és nyugat, a század két leghatalmasabb nemzetsége ér össze és termi meg II. Rákóczi Ferencben azt az egyéniséget, aki mind a két nemzetséget összefogja és megkoronázza. A Zrínyi-vérben a dunai magyar, a Rákóczi-vérben a tiszai magyar olvadt össze az ő egybefoglaló egyéniségében. Ezért alakja már történelmi előzményeinél fogva is az egész magyarság megszemélyesítőjévé vált. Elődeiben bizonyos fokozatosság érezhető jelentőségében és tragikumban egyaránt. Amint közeledünk nemzetségfája ágain Rákóczi Ferenchez, azon mértékben válik végzetessé, sőt tragikussá a levegő. Rákóczi Ferenc már akkorára nőtt — nem annyira azzal, ami volt, hanem azzal, aminek látták — hogy nem fért el korszakában. Valakinek össze kellett törnie a másikat s e nagy birkózásban a korszak volt erősebb.

Adott helyzetében is egész különös tragikum érzik. A török ki van űzve, az ezer sebből vérző, elalélt magyarság kezd magához térni. A római császár odafenn Bécsben hatalma tetőfokán áll. Neki lát roppant birodalma megszervezésének, hogy ezt a tarka-barka tömeget egylelkű, egynyelvű, egysorsú néppé tegye. A nagy német-római birodalom életútja halálosan keresztelte a Magyarországot; ami nekik élet volt, az nekünk halált jelentett. Sietni kellett a meneküléssel s ezt csak egy módon lehetett elérni, ha egy nagy szabadságharcba kezdenek. Meg kellett ismételni azt, amit a független Erdély egy századon át gyakorolt, meg kellett védeni Magyarországot a nyugati szomszéd roppant beolvasztó ereje ellen. Erdély azonban nem volt fellegrárnak, nem volt török császár hátvédnek, semmi sem volt, csak egy magyar férfiú, akiben az ország még ki nem kiáltott fejedelmét látta mindenki. Ez az ember második Rákóczi Ferenc volt, a magyar történelmi erők nagy összefoglalója, az egyetlen tényező, aki másfél millió hold vagyonával, több száz várával és falujával, ragyogó nemzettségével magábanvéve az egyetlen magyar erőnek volt nevezhető. Ezért az ő forradalma végzetesebb, komorabb és halálosabb kockázatú. Ha Bocskai vagy Bethlen kiszállt császárt kergetni, mindig ott volt Erdély földje, ahová visszatérhetett. És ha egészen veszedelmessé vált a helyzet, utolsó pillanatban segítséget adott a török, igaz, hogy irtózatossá prédát szedett érte emberben, aranyban és becsületben. Erdély és a két versengő világbirodalom egymást kiegyensúlyozó feszültsége helyett ez a forradalom — a francia délibábokon kívül — legnagyobb fiának anyagi és erkölcsi erejében bízik csupán. A játék életre és halálra ment, nemcsak a szereplők, hanem maga egy nemzet állott vagy esett el benne.

Ez a sorsos feszültség Rákócziban különös egyéni élménnyé válik. A bécsi nevelés már megtette hatását; Rákóczi kezdett a német művelődés, a német szellem és a német életformák felé húzódni. Ha az ifjú Rákóczit nézzük, az az érzésünk, hogy Bécs megnyerte a csatát. Németté vált a fiatal Rákóczi. De egyszer csak belevágott a magyar fájdalom — mindegy, akár emlékekből, akár sérelmekből, akár haragból vagy szeretetből származott a kése — és belevágott az elrejtett, eltitkolt, szenvedélyes magyar érzés elevenjéig. Rákóczi ledobta a német módot és kiadta a legjajgatóbb, legpatétikusabb és legjeremiásabb írást: *Recrudescunt c. kiáltványát*. Ő magyar lett, de az ország lángba borult.

Történelmi helyzetéhez különös módon illenek egyéni vonásai. Magyar úrnak a kezében nem volt még akkora vagyon, talán még a Hunyadiakéban sem, mint az övében. A napkirály századát éljük, ahol a fejedelmek mind «grand seigneur»-ök. Rákóczi nagyvonalú ember volt és a született urat olyan ösztönszerűen felismerte benne a nemzet, mint ahogy Platon szerint a királyok valami titkos jellel megkülönböztetve születnek, és ha felismeri a korszak ezt a jelet, meg van mentve; ellenkezően elveszett. Fejedelmi személy nem volt olyan rokonszenves, szép, komoly és vonzó, mint ő. Mindezzel különösképpen foglalkoztatta kortársainak képzeletét. Ehhez járult hallgatag és némileg visszahúzódo ter-

mészete, s ez méginkább fokozta az érdeklődést iránta. A lobbanékony, tele-szájú, szívét a tenyerén hordó magyarok között elmélkedő lénye titokzatos-ságba öltözött. Szelíd volt és elszánt, őszinte, de hallgatag. Képes volt eldobni magától roppant vagyonát, sőt egész életének minden emlékét, minden verő-fényét s önként vállalta a rodostói sorsot, mert a hűség így parancsolta, Különösen passzivitása, tűrő hősiessége volt az a rendkívüli tapasztalat, amely őt századok példájává teszi. Számkivetésben való megmaradása, szent és konok állhatatossága, közben a lelki életnek meg-megújuló felelédeése együtt tették azt a roppant erkölcsi benyomást, amelyet kortársaira és következő századokra gyakorolt és amelynek varázsa alól sem közvetlen környezete, sem ellenségei nem tudták magukat kivonni.

Mindebből világos, hogy Rákóczi alakja hőskultuszra termett s történeti vonásán a mítoszképzés friss keze dolgozott. Ebből az is következik, hogy Rákóczi az örök magyar hőskultusznak a tárgya.

Ki a hős? Az, akinek nagyságában egy nemzet szemlélheti önmagát. Szükséges, hogy a történelmi adottság elbírija és igazolni tudja ezt a szemléletet; de maga a légkör, amelyben kivirul, nem a tudományos megismerés fénylő és száraz levegője, hanem a mítoszképzés félig világos, félig sötét párázata, amelyben más a fénytörés, más az alakok körvonala és mérete. Rákóczi alakja nem csak egy történeti személy, akit tudomásul kell és lehet venni, hanem a nemzet lelkének egy olyan alkotása, amelynek létjogosultsága csak félig alapul a történelmi adottságon, félig onnan származik, hogy egy nemzet rendesen mítoszképzéssel, azaz hősein keresztül táplálja önmagát. Illúziók-e ezek? Nem mondhatnám. Ezek kísérletek, hogy Isten elrejtett erőiből minél többet megragadjunk és a hit és engedelmesség örök parancsai szerint a nemzetet hősein keresztül lélekkel tápláljuk.

Így lesz a Rákóczi-fogalom vagy Rákóczi-idea a nemzet lelkében élő, sokszor tudatalatti, sokszor egészen világosan látott értékeszme, amelynek nevelő és ihlető, buzdító és vigasztaló hatása állandóan érvényesül. Sőt az az érdekes, hogy minél életrevalóbb, üdőbb és komolyabb egy nemzedék, annál inkább fogékony e normáció iránt; minél kevésbé fogékony, annál inkább elerőtlenedett és meghalványodott nemzeti öntudata és hivatásérzete.

Azt is természetesnek kell találni, hogy a Rákóczi fogalomban egész sajátos egyéni vonások is érvényesülnek, de ezek a vonások a nemzeti lélek egészét fogják össze és tartják úgy, mint a király keze az aranyalmát. Az aranyalma nagyobb, mint a kéz, amely tartja, s amit jelent: nagyobb mindennél, mert maga a birodalom s mégis egy kéz tartja, meghatározott szög alatt, meghatározott magasságban. Valahányszor a nemzet életeszmeje egy-egy hős személyével azonosul, mi sem könnyebb, mint az egész történelmet, a nemzet egész életét ennek a személynek a szempontjából nézni és megállapítani, hogy úgy tartoznak egymáshoz, mint a piramishoz a csúcsa. Nem jelent tehát semmi nehézséget felfedezni a hős eszmei meglétét történelmi megjelenése előtti századokban is, és kimutatni azt, hogy az őt megelőző időkben homályosan, adventi

fátyollal letakarva, egész egyénisége meg volt névtelenül vagy rejtelmesen a nemzeti lélek mélységeiben.

Miféle vonásokból áll a Rákóczi-fogalom tartalma? Mit érez a magyar, ha Rákóczi alakját szemléli?

Először is a nemzeti öncélúság gondolata lesz világos előtte. Magyarok születni nem kiváltság, nem csapás; nem kénytelenség, amiből erényt kell csinálni vagy magában való különös érték; magyarok lenni: sors, egzisztencia; egy olyan minőség, amely létünket úgy színezi, mint az aranyat a sárga szín. Ennélfogva a magyarság létkérdés. Mi csak úgy élhetünk, ha magyarok maradunk. Ezt érezzük meg a Rákóczi-fogalomban. Ő volt az, aki már-már kihűlt és elszakadt. Nagy megrendülések között felfedezte lényének ezt az egzisztenciális gyökérszálát; megvallotta, rátette életét s azért, hogy magyar: meghozta a legnagyobb áldozatok sorozatát, amelyhez foghatót történelmünk, sőt a népek történelme alig ismer. Kétségtelen, hogy a magyar lélek eleven erejéhez hozzátartozik az a készség, amellyel inkább meghal, mintsem magyarságát feláldozza. Ez azt jelenti, hogy a magyarság olyan életminőség, amely az életnek célja és értelme. Ez a Rákóczi-fogalom első tényezője.

Másodszor a Rákóczi-fogalomban szemléli a magyar az erkölcsi erők magasztosságát s némán hódol történelmének legnagyobb etikai értéke előtt. Rákóczi ember volt, megverje sok gyengeséggel és gyarlósággal, az eredendő bűn áthághatatlan törvénye szerint. Sokszor gyenge volt, főképpen az alája rendeltékkel szemben; jóságból engedett a körülötte levők lefelé húzódo kényszerének; föl lehet sorolni vergődésének egész hosszú sorát; mégis az a mód, a hogyan vállalta és hordozta sorsát, amilyen nagy tudott lenni a szenvedésben, s amilyen fejedelmi személy maradt a török faluvégen: olyan erkölcsi látvány, amelynek mását történelmünk nem tudja felmutatni. A remete Salamont nem ismertük; Kossuth polgár maradt a hontalanságban is, aki volt, míg népe sorsát nem intézte; Rákóczi az egyetlen, akiben visszajára fordult a népmese leleménye: királyból bujdosó lett és fenségéből nem veszített semmit. Koldussá és földönfutóvá lett, de erkölcsi gazdagsága ezzel még jobban megnövekedett. Kegye elemkenyérre jutott és grand seigneuri volta nem szenvedett csorbát; közvetlen, barátságos, előkelő és vonzó volt a fejedelmi székben, de az maradt a rodostói olvadó jégtáblán is. Az aktív, temperamentumos, kitöréseket szerető magyar kedély Rákóczi csöndes és halk szenvedésében olyan törvényeket, igazságokat és szépségeket sejt meg, amilyeneket senki más szívéhez közel hozni nem tud és Rákóczihoz fogható világossággal nem példáz. A magyar lélek praxis pietatisában Rákóczi nagszerű példa; vallásossága annyira lényeges, annyira evangéliumi, hogy minden lényeges és evangéliumi hithez egész közeláll. Egykori írődeákja, minisztere és jóbarátja: Ráday Pál, a korszak legnagyobb református imádkozója, annyira közel áll szívéhez, hogy nem lepne meg, ha kiderülne, hogy együtt is szoktak imádkozni.

A Rákóczi-fogalom nem vidám, biztató, mesebeli erőket felszabadító, mint a Cidé, a Rolandé vagy az Oroszlánszívű Richárdé. Tele van bánattal és tragikummal. Ellenfele a király, aki magyar koronát hord a fején, pedig idegen a magyarhoz, sőt ösztönösen ellensége. Ő maga a magyar nemzetnek képe és egybefoglaló] a, aki lázadóvá lesz és számkivetésben hal meg. Tragikum: az örök magyar tragikum: sohasem lehetett azt csinálnunk, amit kellett volna; mindig azt kellett csinálnunk, amit lehetett. Ez a megalkuvás élettörvényévé vált s ennek az élettörvénynek halálig való tagadása Rákóczi Ferenc. Győzelem nélküli hős, akinek arcán nincs mosoly s ezért a Rákóczi-fogalom hangulati velejárója az árvaságnak, szomorúságnak az az érzése, amelyben a magyar saját létének nagy fenyegetéseit és ellentmondásait érzi meg. Oda nyúlik ez vissza, ahonnan a magyar sírva-vigadás ellentmondása táplálkozik. A magyar léleknek ez a mély, szinte tudatalatti megrendülése táplálta a kuruc költészetet, amelynek lírája, zenéje, hetyke bánata és halálos életkedve úgy veszi körül Rákóczit, mint a hold testét a fényes párzatok udvara. Alakja mindig ebbe a hangulatba visz át s valahányszor bármely más összefüggésben Mohi, Mohács, Világos és Trianon hangulatába kerülünk bele: a gomolygó érzelmi hullámokból kiválik a Rákóczi alakja, akiben személyesül s egyszersmind tárgyiasul ez az örök magyar érzés.

Végül Rákóczi alakja különösen alkalmas sorsunk esztétikai szemléletére. Van valami roppant ellentét ez életsors kezdete és vége között. Az első fele a magyar tűz, a magyar kard, a magyar vitézi élet, ifjúság és hódító erő felfokozódása; a második fele a legnagyobb magyar decrescendo, amely roppant csendességek öbleiben hal el. Az első fele a magyar életnek hatványozódása, tűzhányószerű kitörése: a másik rész a legszebb és legszomorúbb pásztortűznek lassú kilobbanása. Vulkán és pásztortűz üzeneti egymásnak mindazt, ami a magyar sorsban bánat, a magyar erkölcsben vigasz és a magyar életben szépség. Nem csoda, hogy a romantika Magyarországon nemzeti romantikává vált és ez a nemzeti romantika népköltési gyökerekből táplálkozott akkor, amikor a Rákóczi-eszmény költészetét megteremtette és szakadatlanul tovább teremti, kőben, szóban, dalban, álomban és tettben.

A II. KÖTET TARTALMA:

	Oldat
Rodostói filozófia. írta <i>Komis Gyula</i> v. államtitkár, egyetemi tanár, a M. T. A. osztályelnöke	7
A Rákóczi-kor társadalma. írta <i>Malyusz Elemér</i> egyetemi tanár, a M. T. A. tagja	23
Rákóczi-arcképek. írta <i>Kampis Antal</i> egyetemi tanársegéd.....	69
A Rákóczi-birtokok sorsa. írta <i>Wellmann Imre</i> , az Országos Levéltár tisztviselője.....	91
Rákóczi a magyar költészetben. írta <i>Császár Elemér</i> egyetemi tanár, a M. T. A. tagja.....	123
Rákóczi a német irodalomban. írta <i>Pukánszky Béla</i> egyetemi magántanár, a M. T. A. tagja.....	149
II. Rákóczi Ferenc a zenében. írta <i>Haraszi Emil</i> egyetemi magántanár.....	169
A kuruckori költészet. írta <i>Szerb Antal</i> író, felsőkereskedelmi iskolai tanár.....	269
Rákóczi a francia irodalomban. írta <i>Pillias Emile</i> történetíró (Párizs).....	309
Rákóczi a korabeli francia irodalomban. írta <i>Molnos-Müller Lipót</i> , a párizsi magyar tanulmányi központ igazgatója	337
A grenoble-i triptychon. írta <i>Moravcsik Gyula</i> c. rk. egyetemi tanár, a M. T. A. tagja.....	375
Ál-Rákócziak és a Rákóczi-kérdés a XVIII. században. írta <i>Lukinich Imre</i> egyetemi tanár, a M. T. A. tagja.....	385
Zárócikk. írta <i>Ravasz László</i> dunamelléki ref. püspök, a M. T. A. tiszteletbeli tagja....	401

*

*A szerkesztésért Lukinich Imre felelős.
Az Emlékkönyvben közzétett tanulmányok tartalmáért szerzőik felelősek.*

A KÉPEK JEGYZÉKE

ELSŐ KÖTET

Önálló mellékletek

- II. Rákóczi Ferenc arcképe 1708-ból. Festette Mányoki Ádám. Eredetije a királyi palota gyűjteményében.
Edvi Illés Aladár: Utca Rodostóban.
Edvi Illés Aladár: Részlet Drinápolyból.
Edvi Illés Aladár: Utca Rodostóban Bercsényi házával.
Memorabilia anno MDCCI. Gedenckwürdigkeiten des 1701-ten Jahres. Egykorú metszet a Magyar Történeti Arcképcsarnokban és a párizsi Bibliothéque Nationale metszetgyűjteményében.
II. Rákóczi Ferenc fejedelem manifesztuma 1704-ből.
II. Rákóczi Ferenc levele Bercsényi Miklós grófhhoz. Facsimile az eredeti után.

Képek a szöveg között

	Oldal
Fejléc egykorú nyomtatványból	7
Záródísz egykorú nyomtatványból	10
I. Rákóczi György érme. A Magyar Nemzeti Múzeum éremgyűjteményéből	16
Bethlen Gábor erdélyi fejedelem arcképe. Eredeti olajfestmény Ernst Lajos gyűjteményében	19
Kolozsvár a XVII. században. Tröster J.: Das alt- und neue teutsche Dacia. Nürnberg, 1666. c. mű 449. 1	21
A sárospataki vár. A Műemlékek Orsz. Bizottságának gyűjteményében őrzött fényképfelvétel után	22
Gróf Esterházy Miklós nádor. A Szépművészeti Múzeum metszetgyűjteményéből	23
Pázmány Péter bíborosérsek és aláírása. A Szépművészeti Múzeum metszetgyűjteményéből	26
I. Rákóczi György erdélyi fejedelem aláírása. Eredeti oklevélről	28
II. Rákóczi György erdélyi fejedelem arcképe. Eredeti olajfestmény báró Perényi Zsigmond nagyszöllősi kastélyában	30
Báthory Zsófia fejedelemasszony arcképe. Eredeti olajfestmény báró Perényi Zsigmond nagyszöllősi kastélyában	31
Báthory Zsófia aláírása. Eredeti oklevélről	33
Zrínyi Ilona arcképe. Eredeti olajfestmény báró Perényi Zsigmond nagyszöllősi kastélyában	35
I. Rákóczi Ferenc választott erdélyi fejedelem aláírása. Eredeti oklevélről	36
Zrínyi Ilona aláírása. Eredeti oklevélről	36
Thököly Imre fejedelem arcképe. Eredeti olajfestmény báró Perényi Zsigmond nagyszöllősi kastélyában	37
Kassa város a XVII. században. Prospectus arcium, castellorum c. gyűjteményéből. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. Hung. h. 1998. sz.	38
Sobieski János lengyel király arcképe. Vida e imperio di Leopoldo. En Amberes, 1716. c. műből	40

Zrínyi Ilona, Munkács vár asszonya. Francia vásári metszet a XVII. sz. végéről. Közzétette Varjú Elemér: Magyar várak. 104. 1	41
II. Rákóczi Ferenc 8 éves korában. A XVIII. századból való másolata az Ernst-gyűjteményben, s a M. Tud. Akadémia képestermében.....	43
Bécs a XVII. században. Egykorú metszet. Prospectus arcium, castellorum c. gyűjteményből. M. Nemzeti Múzeum könyvtára. Hung. h. 1998.....	45
Galata látképe. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. III. k. 527. 1	47
Zrínyi Ilona ékszerládája. A Pesti Napló Rákóczi-albuma. 20. 1	48
II. Rákóczi Ferenc abc-és könyvének előlapja, gyermekkori névbeírással és írás- próbákkal. A Pesti Napló idézett Rákóczi-albumából. 19. 1.....	50
Rákóczi Julianna, II. Rákóczi Ferenc nénye. Márki Sándor: II. Rákóczi Ferenc. I. kötetében közölt önálló melléklet után	51
A rohonci kastély. Márki Sándor: I. 159. 1	53
II. Rákóczi Ferenc felesége. Az aradi Kölcsey-egyesület birtokában volt festmény után közzétette Márki Sándor: III. kötetben	54
Eperjes a XVII. században. Birckenstein E. D.: Ertzherzogliche Handgriffe. Augs- burg, 1689. 41. 1	57
Gróf Batthyány Ádám arcképe. Márki Sándor: I. k. 109. 1	61
Gróf Bercsényi Miklós és aláírása. A Szépművészeti Múzeum metszetgyűjtemé- nyéből	63
Szirmay István aláírása. Eredeti oklevélről	65
A bécsújhelyi várkastély. Fényképfelvétel után.....	67
II. Rákóczi Ferenc arcképe. Eredetije Ernst Lajos gyűjteményében.....	69
Szirmay István arcképe. Márki Sándor: I. k. 181. 1	71
Gróf Széchenyi Pál kalocsai érsek arcképe. A Szépművészeti Múzeumban őrzött metszet után, ...	73
Rákóczi menekülése a börtönből. A Memorabilia anno MDCCI. egyik képe. A met- szet eredetije a Magyar Történeti Arcképcsarnokban és a párizsi Bibliothéque Nationale-ban	77
XIV. Lajos francia király arcképe. Közölte Márki: I. 385. 1	79
Sieniawski Ádám nagyhetman felesége. Közzétette Márki: II. k	83
Krakó a XVII. században. Mailet A. M.: Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. kötetből	S ₅
Bonnac marquis francia követ. Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople par le Marquis de Bonnac. Paris, 1894. c. kiadványából ...	86
II. Ágost lengyel király arcképe. Curieuse Geschichtskalender. Leipzig, 1697. c. müből	87
II. Rákóczi Ferenc manifestumának előlapja (1704) és ugyanannak kezdőlapja. Egykorú nyomtatvány M. Nemzeti Múzeum könyvtárában	91
Károlyi Sándor arcképe. Egykorú festmény után közzétette Éble Gábor: A nagy- károlyi gróf Károlyi-család leszármazása c. kiadványában. (Budapest, 1913.)	93
Tokaj vára a XVII. században. Teatro délia guerra contro il Turco. Roma, 1687. c. müből	99
II. Rákóczi Ferenc aláírása. Eredeti oklevélről	101
Savoy ai Jenő herceg arcképe. A Szépművészeti Múzeumban őrzött metszet után	103
Érsekújvár a XVII. században. Thaly Kálmán: Ocskay László. (Budapest, 1905. II. k.) c. müből	105
Nagyszombat a XVII. században. Thaly Kálmán: Ocskay László. I. kötetéből.....	107
Szatmár a XVII. században. Birckenstein E- B.,: Ertzherzogliche Handgriffe. Augs- burg, 1689. 65. 1	109
I. Lipót magyar király és német császár arcképe. G. G. Priorato: História di Leo- poldo Cesare. Vienna. I. 1670. c. munkából	111

I. József magyar király és német császár arcképe. A Szépművészeti Múzeumban őrzött eredeti metszet után.....	113
Esterházy Pál herceg nádor arcképe. A Szépművészeti Múzeumban őrzött eredeti után.....	117
II. Rákóczi Ferenc fejedelmi pecsétje. Eredeti pecsét után	119
XIV. Lajos francia király aláírása és pecsétje. Márki S.: I. k. 586. 1.....	121
Erdély térképe a XVII. századból. Theatri Europaei VIII. Theil. Frankfurt, 1693. c. műből	123
Rabutin császári tábornok. Angyal Dávid: Thököly Imre. II. k. 269. 1.....	126
Bottyán János aláírása. Eredeti oklevélről	127
A kistapolcsányi kastély udvari része. Márki S.: I. k. 527. 1.....	129
Gróf Wratislaw János arcképe. Arneht: Prinz Eugen von Savoy en II. kötetéből. (Wien, 1858.).....	131
Krasznahorka vára. Fényképfelvétel.....	132
A marosvásárhelyi várkastély. A Magyarország és a nagyvilág 1880. 39. sz.....	133
Záródisz a Histoire des revolutions c. műből	135
II. Rákóczi Ferenc libertásai. A Magyar Nemzeti Múzeum éremtárából	137
Az 1707-i függetlenségi nyilatkozat eleje. Egykorú nyomtatvány	141
Emlékoszlop az ónodi síkon. Márki Sándor: II. 41. 1.....	143
Lipótvár a XVII. században. Thaly Kálmán: Ocskay László. I. kötetéből	144
Nagy Péter orosz cár arcképe. Egykorú francia metszet.....	147
Gróf Pekry Lőrinc kuruc tábornok aláírása. Eredeti oklevélről.....	150
Pozsony a XVII. században. Prospectus arcúim, castellorum c. gyűjteményből. M. Nemzeti Múzeum könyvtára. Hung. h. 1998	151
Nyitra vára a XVII. századból. Thaly Kálmán: Ocskay László. I. k. 287. 1.....	153
A trencsényi vár. Varjú Elemér: Magyar várak. 181. 1.....	155
Ocskay László aláírása. Eredeti oklevélről.....	158
Simontornya. Varjú Elemér: Magyar várak. 153. 1.....	159
Gróf Heister Siegbert császári tábornok. Egykorú metszet után.....	163
Sümege várának romjai. Varjú Elemér: Magyar várak. 159. 1.....	165
Gróf Pálffy János aláírása. Eredeti oklevélről	168
Eger vára a XVII. században. Egykorú metszet után	171
Károlyi Sándor aláírása. Eredeti oklevélről.....	175
Gróf Pálffy János budapesti szobra. Fényképfelvétel.....	179
Huszt vára a XIX. század derekán. Vasárnapi Újság, 1863. 38. sz.....	181
A nagymajtényi fegyverletétel. Egykorú metszet a Szépművészeti Múzeumban ...	183
Kővár várnak romjai. Kelety Gusztáv rajza a Vasárnapi Újság 1869. 12. sz.....	185
A majtényi fegyverletétel. A Memorabilia 1711-i számában. A párizsi Bibliothèque Nationale metszetgyűjteményéből. Ez Emlékkönyv számára készült fényképfelvétel.....	186
A nagykárolyi várkastély. Éble Gábor: A nagykárolyi gróf Károlyi-család leszármazása c. munka 33. 1.....	187
Jaroslaw látképe. Márki S. III. k. 654. 1.....	189
Munkács vára a XVII. században. Jacques Peeters: Description des places et villes etc. c. műből. Anvers, é. η.....	191
III. Károly magyar király arcképe. A Szépműv. Múzeumban őrzött metszet után	195
Ráday Pál aláírása. Eredeti oklevélről	197
Lengyelország térképe a XVII. században, Maillet A. M.: Description de l'Univers. Frankfurt, 1686. IV. kötetből	202
Lengyel viselet a XVII. században Mallet A. M. idézett művének IV. k.....	203
Varsó a XVII. században. Regni Poloniae regionumque omnium etc. novissima descriptio. Amstelodami, 1659. c. műből.....	207

	Oldal
A thorni városháza. Fényképfelvétel.....	208
A danzigi városháza. Fényképfelvétel.....	209.
A danzigi Mária-templom. Fényképfelvétel.....	211
Utrecht a XVII. században. Dézsi Lajos: Magyar író és könyvnyomtató a XVII. században. Budapest, 1899. 61. 1.....	213
Lengyel vitorláshajó. A lengyel idegenforgalmi hivataltól kiadott vezetőkben közzétéve. (Illustrierter Eisenbahnführer, Warszawa, 1932.).....	215
London a XVII. században. Mallett A. M. idézett műve V. kötetéből.....	217
Párizs a XVII. században. Mallett A. M. idézett műve V. kötetéből.....	220.
A Hotel de Transylvanie. Fényképfelvétel.....	221
XIV. Lajos 68 éves korában. Antoine Benoist viaszomborműve a versailles-i múzeumban. Ez Emlékkönyv számára készült fényképfelvétel.....	225,
Gróf Bercsényi László. A Szépművészeti Múzeumban őrzött metszet után.....	227
Temesvár a török világban. Prospectus arcium, castellorum c. gyűjteményből. M. Nemzeti Múzeum könyvtára. Hung. h. 1998. sz.....	229
Belgrád a XVII. században. Egykorú metszet.....	231
A konstantinápolyi Héttorony. Mallet A. M. idézett művének IV. kötetéből. . . 235	
Rákóczi sajátkezű széke. Márki S. III. kötetében.....	239
Rákóczi felesége. Nicolas Largillière festménye a londoni National Galleryben. Ez Emlékkönyv számára készült fényképfelvétel.....	242
Gróf Bercsényi Miklósné Csáky Krisztina arcképe. A Pesti Napló Rákóczi-albumából. 79. 1.....	245
Rákóczi és társai sírboltjának bejárata a kassai székesegyházban. Fényképfelvétel	253
Rákóczi sarkofágja. Fényképfelvétel.....	255
A késmárki Thököly-vár kápolnája. Fényképfelvétel.....	257
Bercsényi Miklós és neje sarkofágja. Fényképfelvétel.....	258
Thököly sarkofágja. Fényképfelvétel.....	259.
A kassai dóm. Fényképfelvétel.....	261
Rákóczi József, II. Rákóczi Ferenc fia. Egykorú festmény után.....	267
Rákóczi György, II. Rákóczi Ferenc kisebbik fia. Egykorú festmény után.....	269
Velence a XVII. században. Mallet A. M. idézett műve IV. kötetéből.....	271
Gúny kép Rákóczi és a porta szövetségéről. Eredetije a gr. Apponyi-könyvtárban. (M. Nemzeti Múzeum.).....	275
Rákóczi József. Merckwürdiges Leben und Thaten des Prätendenten etc. Frankfurt und Leipzig, 1739. könyvben.....	277
Gróf Seckendorf császári főparancsnok arcképe. Egykorú metszet.....	279
Konstantinápoly a XVII. században. Mallet A. M. idézett műve IV. kötet 281	
Lotharingiai Ferenc herceg, fővezér. Egykorú metszet után.....	283
Rákóczi József sarkofágja a kassai sírboltban. Fényképfelvétel.....	287
Port-Royal a XVII. században. J. Bédier—P. Hazard: Histoire de la littérature française. I. köt. 240. 1.....	293.
Grosbois. Báró Forster Gyula: Rákóczinak és bujdosó társainak síremlékei. Budapest, 1913. 30. 1. után.....	295
Rákóczi Imádságának címlapja és első oldala. Egykorú nyomtatvány.....	297
Rákóczi Politikai Végrendeletének címlapja. Kisebbitett fényképfelvétel.....	301
Jansen yperni püspök. J. Bédier—P. Hazard: I. 245. 1.....	305
Pascal halotti maszkja. J. Bédier—P. Hazard: I. 261. 1.....	307
Pascal Gondolatainak címlapja. J. Bédier—P. Hazard: I. 259. 1.....	309
Rákóczi ismeretlen munkájának (1723) első lapja. Eredetije a troyesi városi könyvtárban van. Zolnai Béla fényképfelvétele.....	315,
Rákóczi ismeretlen munkájának (1721) első lapja. Eredetije a troyesi városi könyvtárban van. Zolnai Béla fényképfelvétele.....	321

II. Rákóczi Ferenc zászlaja. A pozsonyi városi múzeum tulajdonában volt. Közze- tése A magyar katona. I. köt. 389. 1	329
A Rákóczi-szabadságharc kezdete. A Memorabilia 1703. számában. Eredetije a párizsi Bibliothèque Nationaleban	331
Francia és kuruc tisztek. Rugendas festménye után	333
Sugárügy, II. Rákóczi Ferenc korából. A magyar katona c. műből. 383. 1.	337
Portyázó kurucok fogoly labancot hajtanak maguk előtt. Rugendas metszete után 339 A nagyszombati ütközet. A Memorabilia 1705-ről szóló számában. Eredetije a párizsi Bibliothèque Nationale metszetgyűjteményében	343
A zsbói csata vázlata, 1705. nov. 11. Markó Árpád tervezete	347
A trencsényi csata vázlata. 1708. aug. 3. Markó Árpád tervezete	349
A trencsényi csata. A Memorabilia 1708-ról szóló számában. Eredetije a párizsi Bibliothèque Nationale metszetgyűjteményében	350
Érsekújvár ostroma 1710-ben. Eredetije a bécsi Hadilevéltárban	353
Rákóczi utasítása a várak ügyében, 1705-ből. A magyar katona c. műből. 419. 1. 357	
A romhányi csata 1710 január 22-én. Markó Árpád tervezete	361
Gróf Kollonics Lipót arcképe. Egykorú metszet	369
II. Rákóczi Ferenc arcképe. A Histoire des revolutions c. műből	374
Rákóczi franciául írott Emlékiratainak 2. és 3. oldala. A Histoire des Revolutions c. mű 5-ik kötetében	381
392., 393., 395., 396., 398., 399., 403., 405., 407. lapokon látható éremképeknek magyarázatai a tanulmány végén. Valamennyi érem eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum éremtárában.	

MÁSODIK KÖTET

Önálló mellékletek

II. Rákóczi Ferenc arcképe. Mányoky Ádám festménye 1711-ből. Eredetije a Szép- művészeti Múzeumban.	
Edvi Illés Aladár: Bercsényi rodostói házának udvara.	
Edvi Illés Aladár: Rodostó.	
Edvi Illés Aladár: Rákóczi ebédlőszobája Rodostóban.	
Magyarország térképe II. Rákóczi Ferenc korában. A Histoire des revolutions I. köteté- ben közölt eredeti után.	
A Rákóczi-birtokok térképe. Tervezte Wellmann Imre.	
Mikes Kelemen első levelének facsimiléje. Az eredeti után.	

Képek a szöveg köpött

Kiss István: «Magyar Philosophiájának» első oldala. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kéziratárában	11
Kiss István aláírása. Az előbb említett kéziratból	15
II. Rákóczi Ferenc arcképe. Festette László Fülöp. A kép eredetije Zemplén vár- megye alispáni hivatalában van	18
Magyar viseletképek a Rákóczi-korból. A magyar viseletek története. Rajzolta és festette Nemes Mihály, szövegét írta Nagy Géza. Budapest, 1900. című díszmunkából	29, 35, 41, 47, 53, 59
Rákóczi négyesztendős korában. Eredetije Ernst Lajos gyűjteményében	73
Rákóczi portréja 1684-ből. Eredetije Ernst Lajos gyűjteményében	75
Rákóczi arcképe 1690-ből. Történeti Arcképcsarnok	76

	Oldal
Rákóczi Ferenc arcképe 1694-ből. Eredetije a Történeti Arcképcsarnokban	77
Rákóczi lovasképe 1694 körül. Francia metszet	79
Rákóczi lovasképe a XVII. század végéről. Francia metszet	81
II. Rákóczi Ferenc képe. A Histoire du Prince Rákóczi c. munka párizsi kiadásából. Coster D. rajza	83
Rákóczi arcképe. 1711-ből való metszet	85
Rákóczi képzeleti képe. Történeti Arcképcsarnok	89
A munkácsi vár. Eredeti felvétel	97
Makovica várának romjai. Varjú Flemér: Magyar várak. 95. 1	99.
Sárosmege térképe. Fucker András tervezete. Eperjes, 1733. Eredeti után	101
A zborói kastély egy része. Varjú Flemér: Magyar várak. 99. 1	105.
Regéc vára. A Pesti Napló Rákóczi-albumából. 22. 1.	109
A tokaji Hegyalja. Fucker András térképe. Eperjes, 1749. Eredeti után	113
Kölcsey Ferenc arcképe és aláírása	131
Vörösmarty Mihály arcképe	133
Petőfi arcképe	135
Arany János arcképe	138
Szigligeti Ede arcképe és aláírása	139
Munkács vára. Egykorú metszet 1690-ből	141
A Rebellischer Klag-Brieff címlapja. Eredetije a gr. Apponyi Sándor-féle gyűjteményben (M. Nemzeti Múzeum)	153
A Die Ungarische und Sevensenische Unruhen c. röpirat címlapja. Eredetije u. ott 157 XIV. Lajos egy tó partján horgászik. A Historische kurtze Beschreibung aller merckwürdigen Begebenheiten c. 1705-ben Bécsben megjelent röpiratból. Egy példánya a gróf Apponyi Sándor-féle gyűjteményben (M. Nemzeti Múzeum könyvtára)	161
A Historische kurtze Beschreibung c. röpirat címlapja. U. ott	165
Bihari János arcképe. A Történeti Arcképcsarnokban őrzött egykorú festmény után fényképezve	179
A Rákóczi-nóta a lipcei Allgemeine Musikalische Zeitung 1816-i évfolyamában	183
Rothkrepf (Máray) Gábor Pannoniájának címlapja. A füzet 4. száma: Rákóczy-nóta 187	
A Scholl-féle Rákóczi-induló négykezes kiadásának címlapja	193
Liszt Rákóczi indulója. Réth N. Károly négykezes zongoraátiratának címlapja (1867.)	205
Liszt Ferenc Rákóczi-indulójának (XV. rhapsodia) címlapja	206
Liszt Rákóczi-indulójának (XV. rhapsodia) ajánlása	208
Berlioz 1845-ben. Prinzhofér kömetszete. Bécs, 1845	211
A Pesti Hírlap a Rákóczi-induló előadását concert à niitraille-nak nevezte. Ez a kifejezés célzás Louis Reybaudnak a romantikusokat gúnyoló Jérôme Paturot c. regényében (1845) Grand ville metszetére, melyen mindenki felismerte Berliozt, bár sem a regényíró, sem pedig az illusztrátor nem nevezi meg. A metszet alatt ez olvasható: Heureusement la sal est solide . . . elle résiste. (Szerencsére a terem erős és ellenáll.)	215
Berlioz Rákóczi-indulója vezér könyvének első oldala. (M. Nemzeti Múzeum könyvtára.)	217
Töredék Berlioznak Cornelius Péterhez intézett leveléből. (Kisebbitve.) Herrmann Scholtz drezdai kéziratgyűjteményéből	219
Engeszer Mátyás Rákóczi-indulójának címlapja	225
Reményi Ede Rákóczi-indulójának címlapja	229
Berlioz párizsi Rákóczi-indulója kéziratosszerű vezérkönyvének első oldala. A lap alján Berlioz kiadatlan jegyzete az indulóról. A párizsi Conservatoire National de Musique et de Déclamation könyvtárában lévő eredeti után fényképezve	230

A párizsi Rákóczi-induló első zongoraátiratának címlapja 1847-ből. A párizsi Conservatoire National de Musique etc. könyvtárában lévő eredeti után fényképezve 233.	
Erkel Ferenc: Rákóczi-indulójának címlapja (1860)	234
Zapf Antal pesti zeneszerző Berlioz Rákóczi-indulójából készült zongoraátiratának címlapja.....	235
A Pest-Budai Hangszegyleti Zenede alapításának 25-ik évfordulója alkalmával 1865-ben készült díszoklevél oldalképe, mely Liszt Ferencet ábrázolja, amint az ünnepi hangversenyt vezényli. Ez alkalommal került bemutatásra a Rákóczi-induló zenekari feldolgozása.....	237
Erkel Ferenc Iyiszt Ferencnek ajánlott Rákóczi-indulója címlapja. A mellkép Lisztet ábrázolja magyar nemzeti viseletben.....	239
Sipos Antal (Liszt weimari tanítványa) Rákóczi-indulójának címlapja.....	243
Désiré Ringel francia szobrász (1847—1896) alkotása: La marche de Rákóczi. 1880-ban állították ki a párizsi Salonban: «Le Démon de Rákóczy accourt à Paris inspirer les Tziganes» felirattal. Jelenleg a tunisi francia rezidens kertjében. A szobor férfialakot ábrázol, amint a tromba marina nevű húros hangszeren játszik. Nem tudjuk, hogy Ringéi miért tartotta a tromba marinát magyar nemzeti hangszernek. A La marche de Rákóczi a század második felében Párizsban kedvelt cigánydivát volt	245
Lovas magyar tárogatós a XVIII. századból. Albrecht Schmidt színezett rézkarca 247	
Dalayrac Rákóczi tárgyú operájának címlapja. (Párizsi Bibliothèque Nationale példánya után)	252
Dalayrac Rákóczi-tárgyú operájának szereplő személyei	253
Charles Louis Didelot francia koreográfus. Reimond metszete után	257
A Rákóczi-ballet londoni előadásának címlapja. A Victoria and Albert Museum színházi gyűjteményéből	259
F. Venua Rákóczi-balletjének címlapja	261
Riedl Frigyes arcképe. Fénykép után	277
A Szencsey-daloskönyv egy oldala. Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum kézirat-tárában	279
Thaly Kálmán arcképe. Fénykép után	281
A Szencsey-daloskönyv egy oldala. Eredetije a M. N. Múzeum kézirat-tárában. . .	283.
Endrődi Sándor arcképe. Fénykép után	284
Ady Endre arcképe. Fénykép után	285
A bujdosó kurucok	287
II. Károly spanyol király. Curieuse Geschichtscalender etc. Leipzig, 1697. c. műből	313
Rákóczi menekülése a börtönből. Neu-eröffneten historischen Bilder-saals VI. Theil. (Nürnberg, 1733.) c. műből. Nagyítva	317
Radziejowski Mihály gneseni bíboros érsek. Theatrum Europaeum. XVI. Theil. Frankfurt am Main, 1717. c. műből. Kisebbitve	319
Miksa Emánuel bajor választófejedelem. Theatrum Europaeum. XVI. Theil. Frankfurt am Main, 1717. Kisebbitve	321
Du Héron elfogatása. Neu-eröffneten Historischen Bilder-Saals VI. Theil. Nürnberg, 1733. 476. 1. Nagyítva	325
XII. Károly svéd király benyomul Lengyelországba. Neu-eröffneten hist. Bilder-Saals VI. Theil. Nürnberg, 1733. 465. 1. Nagyítva	327
A kitszowi ütközet, 1702. Theatrum Europaeum. XVI. Theil. Frankfurt am Main, 1717. Kisebbitve	329
Viktor Amadé Savoy a fejedelme. Theatrum Europaeum. XVI. Theil. Frankfurt am Main, 1717. Kisebbitve	331
Louis Hector Duc de Villars arcképe. Rigaud festménye a Versailles! múzeumban. Ez Emlékönyv számára fényképszve	333

	Oldal
Versailles XIV. Lajos korában. Egykorú metszet után	343
XIV. Lajos a fejedelmek pártfogója. (Le roi protecteur.) A radstadi békében a bajor és a kölni választóknak biztosította a koronát, de Rákóczi érdekében semmit sem tudott elérni. Korabeli metszet a párizsi Bibliothèque Nationale metszetgyűjteményében	347
A Rákócziról szóló, 1707-ben Párizsban kiadott francia történeti munka címlapja. (A párizsi Bibliothèque Nationale példányáról.)	353
A Recrudescunt (Manifeste du Prince Rákóczy) francia és latin szövegű kétnyelvű 1708-as baseli kiadásának első lapja. (A párizsi Bibliothèque Nationale példányáról.)	355
Egy 1708-ban Baselben kiadott és Rákócziról és a felkelésről szóló francia röpirat címlapja. (A párizsi Bibliothèque Nationale példányáról.)	357
Marquis de Dangeanak Rigaud által festett képe. Eredetije a versaillesi múzeumban. Ez Emlékkönyv számára fényképezve	359
Louis Duc de Saint Simonnak, a nagy francia életrajzírónak arcképe. Egykorú festmény után készült metszet. (A párizsi Bibliothèque Nationale metszetgyűjteményéből.)	361
XIV. Lajos udvara körében Párizs város egyik küldöttségét fogadja. (1712.) A király mögött állók közül többen Rákóczi versaillesi baráti köréhez tartoztak. (Korabeli metszet a párizsi Bibliothèque Nationaleban.)	363
XIV. Lajos a ravatalon, a versaillesi palotában. A külföldi követek utolsó tisztelgése. Korabeli metszet a párizsi Bibliothèque Nationaleban	365
XV. Lajos gyermekkori arcképe. A király akkor jutott a trónra, amikor Rákóczi Párizsban tartózkodott. Van Loo festménye a versaillesi múzeumban. Ez Emlékkönyv számára készült fényképfelvétel	367
A grenoble-i triptychon elülső oldala nyitott szárnyakkal. Eredetije a grenoble-i városi könyvtárban. Az eredetiről ez Emlékkönyv számára készült fényképfelvétel	378
A grenoble-i triptychon egyik táblája nagyítva	379
A grenoble-i triptychon hátsó oldala, melyen a felírás olvasható	381
Saint Germain. Grässer Fr.: Kleine Wiener Memoiren. I. Wien, 1845. 9. műből. A felirat szerint: «Original Gemälde im Besitze der Marquise von Urfé, 1783 in Kupfer gestochen von N. Thomas in Paris.»	393
Fejléc. A vallásszabadság emlékérmé. A szécsényi országgyűlés után készült. Dörre Tivadar rajza. Márki Sándor: II. 363. 1	403
Záródísz a Histoire des revolutions c. munkából	407